

**OSO. Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis.
Jaargang 30**

bron

OSO. Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis. Jaargang 30. Stichting
Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek, Nijmegen 2011

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_oso001201101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

[Nummer 1]

Afbeelding omslag

Goudwerkers aan het werk in de omgeving van Benzdorp (foto Marjo de Theije, November 2010)

Woord vooraf

Dit themanummer bevat inleidingen, aangevuld met een aantal gastbijdragen, van het IBS colloquium van november 2010 dat in het teken stond van de ontwikkelingen in het binnenland van Suriname: *De wetten van de jungle; Het Surinaamse binnenland: obstakels, ontwikkelingen en mogelijkheden*. Voorafgaand aan een bespreking van de bijdragen in dit themanummer schets ik een beeld van de belangrijkste ontwikkelingen in het Surinaamse binnenland.¹

De goudmijnbouw is sinds de jaren negentig van de twintigste eeuw gegroeid tot een van de belangrijkste economische sectoren in Suriname. In 2010 bedroeg de goudproductie ruim dertig ton met een waarde van naar schatting US\$ 1 miljard. Van deze opbrengst verdient de staat slechts een fractie, wat samenhangt met de aard van de goudmijnbouw in Suriname. In het laatste decennium van de vorige eeuw werd de kleinschalige goudmijnbouw nog dominant uitgeoefend door (legale en illegale) Braziliaanse goudzoekers (*garimpeiros*) en Marrons (*porknockers* of *porknockers*). Ten minste 20.000 personen vinden in deze sector emplooi, terwijl in 2009 slechts 115 kleinschalige goudproducenten stonden geregistreerd, die niet of nauwelijks inkomstenbelasting betaalden. In de kleinschalige goudmijnbouw wordt ongeveer de helft van het Surinaamse goud gewonnen.

Naar schatting zijn er op dit moment 1.200 goudmijnen (vaak langs de rivieren), een aantal dat snel groeit dankzij de hoge goudprijs en de werkloosheid in het binnenland. Vaak gaat het om concessies die stedelingen verhuren aan goudzoekers, die vervolgens een percentage (meestal 10 procent) van hun vondst aan de concessiehouder betalen. Daarnaast wordt op grote schaal zonder concessie, illegaal, gemijnd. Vanwege het informele karakter van de kleinschalige goudwinning is belastinginning in deze sector moeilijk. Porknockers registreren zich niet en wegens hun grote mobiliteit en de moeilijke toegankelijkheid van het binnenland zijn zij door de belastingdienst moeilijk te traceren.

1 Bij deze schets is gebruikgemaakt van de volgende bronnen: Marieke Heemskerk, *Kleinschalige goudwinning in Suriname; Een overzicht van sociaaleconomische, politieke en milieu-aspecten*. Amsterdam: CEDLA, 2009; *De Ware Tijd*, 26 augustus en 4 september 2010 (redactioneel commentaar); 22 november 2010 (Iwan Brave en Ivo Evers); 6 januari 2011 (Ivan Cairo); 7 januari 2011 ('Meer belasting uit kleine goudsector'); *StarNieuws*, 3 september 2010 ('Goudsector wordt geordend na 1 oktober'); 6 januari 2011 ('Goud moet verheven worden tot bijzondere natuurlijke hulpbron') en 9 januari 2011 ('Reorganisatie goudsector start met oproep voor aanmelding in Paramaribo'); Ben van Raaij, 'Het bos is goud waard' (*de Volkskrant*, wetenschapsbijlage, 22 januari 2011).

Sinds 2004 is ook sprake van industriële goudmijnbouw door de Canadese multinational Iamgold, met een goudproductie van circa twaalf ton in 2010. Deze multinational gaat de komende drie jaren enkele honderden miljoenen Amerikaanse dollars in Suriname investeren om zijn verwerkingscapaciteit te verviervoudigen. De regering sluit in de loop van dit jaar een goudovereenkomst met Surgold, een *joint venture* tussen Suralco/Alcoa en de Canadese multinational Newmont voor goudwinning in de omgeving van het Nassaugebergte. De goudreserves daar worden geschat op 93 ton.

In de klein- en grootschalige mijnbouw worden technieken en materialen gebruikt die een ernstige bedreiging vormen voor de daar woonachtige Inheemsen (Indianen) en Marrons en het milieu. Inheemsen en Marrons kunnen bij hun verzet tegen deze economische indringers nauwelijks rekenen op bescherming en ondersteuning van de overheid. Het ongecontroleerd en illegaal betreden, vervuilen en vernietigen van hun woon- en leefgebieden door goudzoekers wordt steeds meer een heikele kwestie voor de lokale bewoners. Zij streven al enkele decennia naar een wettelijke erkenning van de collectieve eigendomsrechten over de grondgebieden die zij eeuwenlang bewonen, gebruiken en beheren.

Sinds het uitbreken van de goudkoorts is er sprake van een situatie van wetteloosheid, straffeloosheid en anarchie: een complete 'wild west'. 'Illustratief' voor deze situatie is het mijndrama in Gowtu Bergi (circa tachtig kilometer van de Oost-Westverbinding) in november 2010, waarbij zeven illegale goudzoekers de dood vonden toen de mijn instortte. Gowtu Bergi is een concessiegebied van de genoemde multinational Surgold, waar zo'n achthonderd illegale goudzoekers op zoek zijn naar goud. Deze goudplaats is omschreven als een 'post-apocalyptisch dorp met een mengelmoes van Marrons en Brazilianen, een nieuw wereldje van geïmproviseerde barakken en tenten dat zonder toeziend oog van de autoriteiten draait op ongeschreven wetten'.

De staat is tot op heden de grote afwezige in het binnenland en heeft nauwelijks greep op de kleinschalige goudwinning aldaar. President Bouterse sprak vrij kort na zijn beëdiging in september 2010 van 'een onbeschrijfelijke troep in het binnenland'. Tot op heden beperkt de overheidsbemoeienis met de goudwinning zich over het algemeen tot het verstrekken van concessies. Volgens de Mijnwet uit 1986 mag er alleen gemijnd worden met toestemming van de overheid. In de praktijk wordt deze wet niet nageleefd. De meeste goudzoekers hebben, zoals gezegd, ook geen werkvergunning. Indicatief voor de afwezige staat in het binnenland is de rol van enkele *granmans* die een graantje proberen mee te pikken van de goudkoorts door (vaak illegale) Braziliaanse goudzoekers toegang te geven tot het gebied waarover zij het traditionele gezag voeren.

Hoewel manschappen van het Nationaal Leger en de politie van tijd tot tijd razzia's uitvoeren (*clean sweep*-operaties) is van een structurele

overheidscontrole geen sprake. Regelmatig komen bewoners van het binnenland in actie om aandacht te vragen voor de vestiging van Braziliaanse kolonies van garimpeiros nadat weer een lucratieve goudader is ontdekt. Met regelmaat bericht de Surinaamse pers over periodieke schermutselingen tussen Marrons en Brazilianen. Een dieptepunt vormden plunderingen en brandstichting eind december 2009 in de grensplaats Albina, die het gevolg waren van een klopjacht door de Marrongemeenschap van de stad op alle Brazilianen die er woonden. Aanleiding voor de rellen was het overlijden van een inwoner van Albina, een Marron, die door messteken om het leven zou zijn gekomen na een woordenwisseling met een Braziliaan. Bij de rellen raakten dertien mensen gewond. Tijdens de klopjacht trokken inwoners van Albina al plunderend over straat; de woede richtte zich op alle Brazilianen die in Albina woonden.

Met het bovenvermelde wil ik beslist geen al te eenzijdig beeld schetsen van de ontwikkelingen in het Surinaamse binnenland. Voor veel Marrons en Inheemsen vormt de goudwinning op dit moment de belangrijkste bron van inkomsten. De meesten van hen zijn mijnarbeiders, anderen werken als voorman, mijneigenaar, bootsman of chauffeur. Daarnaast verdienen lokale bewoners geld door het leveren van diensten aan goudzoekers in en buiten de goudvelden - als leverancier van voedingsmiddelen, als rondtrekkende verkopers of vanuit een winkeltje. Ook zijn er families die een deel opeisen van de goudproductie van goudzoekers die in hun voorouderlijke gebied opereren. Veel jongeren in het binnenland prefereren een baan als goudzoeker in plaats van onderwijs te volgen. Enkele weken arbeid als goudzoeker levert al gauw enkele duizenden SRD's op (een gram goud brengt ongeveer 120 SRD op, ruim 32 euro).

Een lichtpunt is dat de milieuschade als gevolg van de goudwinning steeds meer onderdeel wordt van het maatschappelijk debat in Suriname door milieuorganisaties, vakbonden, kerken, wetenschappers en Inheemse organisaties. De nieuwe Surinaamse regering wil zich meer gaan bemoeien met de goudwinning en kondigde in januari 2011 een ordening aan van de kleinschalige goudwinning. Goud wordt in de regeringsplannen verheven tot een bijzondere natuurlijke hulpbron om daarmee de economische ontwikkeling van Suriname volledig te kunnen financieren. Zo wil de overheid een Goudwet vastleggen, de goudvelden in kaart brengen, het wettig gezag herstellen in de goudgebieden en in de rest van het binnenland van Suriname, een mijnbouwpasje voor alle goud-delfers introduceren om daarmee belastingen te kunnen heffen en illegale goudzoekers op te sporen, onderzoek verrichten naar landdegradatie op locaties en gezondheidszorg verschaffen aan mensen die lijden aan de gevolgen van de werkzaamheden in deze sector. De toekomst zal moeten uitwijzen in hoeverre de plannen van de nieuwe Surinaamse regering zullen leiden tot een daadwerkelijke reorganisatie van de goudsector, om zo de gevaren voor de volksgezondheid, milieuschade en bedreiging

van leefgemeenschappen in het binnenland het hoofd te bieden. Een betere regulering en het stimuleren van milieuvriendelijke methoden bij de goudwinning zijn absoluut noodzakelijk.

Naast de goudsector wordt de toeristenindustrie de laatste jaren steeds belangrijker als valutaverdiener en schepper van arbeidsplaatsen. Met name het ecotoerisme is nu sterk in opmars. Deze ontwikkeling biedt aan binnenlandbewoners nieuwe economische mogelijkheden.

Een andere belangrijke ontwikkeling die het binnenland raakt, betreft de plannen van de nieuwe regering om de weg naar Pokigron bij het Brokopondostuwmeer zuidwaarts door te trekken naar het 1.500 kilometer verderop gelegen Manaus, de hoofdstad van de Braziliaanse deelstaat Amazonas. Manaus (1,8 miljoen inwoners) had de afgelopen tien jaar de snelst groeiende populatie van alle Braziliaanse steden. Deze stad kreeg in 1967 van de federale regering, uit strategisch oogpunt en om de migratie naar deze regio te stimuleren, een belastingvrije zone voor bedrijven. Sindsdien is Manaus een stad van binnenlandse migranten die komen en gaan. De aan te leggen wegverbinding zou nieuwe economische mogelijkheden voor Suriname kunnen bieden, maar zal ook nieuwe bedreigingen met zich meebrengen, zoals de toename van illegale immigranten uit het arme noorden van Brazilië, ontbossing, illegale mijnbouw en een ‘Brazilianisering’ van het zuidelijk deel van Suriname. Veel zal afhangen van de bereidheid van politici en beleidsmakers in Suriname om een nationale discussie op gang te brengen over de natuurlijke hulpbronnen en de ontwikkelingsrichting.

Dit themanummer bevat negen bijdragen, waarvan er acht ingaan op bovengeschetste ontwikkelingen. Karin Boven opent met een gastbijdrage over de gevolgen van de goudkoorts in het Wayana-woongebied in het zuidoosten van Suriname. Dit gebied vertoont al enkele decennia alle kenmerken van een *frontier society*, een samenleving in een grensgebied waar wet- en regelgeving, zoals die wel in andere delen van het land gelden, afwezig zijn.

Alex van Stipriaan bespreekt twee grote fundamentele veranderingen onder de Marrons in het binnenland op het gebied van transport en communicatie: de introductie van de buitenboordmotor vanaf de jaren vijftig/zestig en heel recent de introductie van de mobiele telefoon. Als gevolg van deze veranderingen werden de dorpen meer en meer gekoppeld aan de buitenwereld, terwijl mannen nog veel meer dan voorheen het contact met de buitenwereld moesten aangaan om geld te verdienen teneinde alle veranderingen te kunnen betalen.

Eleonora Zito beschouwt in haar gastbijdrage hoe teruggekeerde inwoners van Pokigron na beëindiging van de binnenlandse oorlog in hun levensonderhoud voorzien. Tijdens deze oorlog was Pokigron een strijdtoneel tussen het Nationaal Leger en het rebellenleger onder leiding

van Ronnie Brunswijk. In april 1989 werd dit dorp compleet verwoest door de rebellen. Alle bewoners van het dorp vluchtten noodgedwongen naar Paramaribo of elders.

Angretha Wongsowikromo behandelt de gevolgen van de goudmijnbouw in het district Brokopondo vanuit een groen-criminologisch perspectief. Dit perspectief houdt in dat niet alleen wordt gekeken naar de schade voor mens en milieu als gevolg van illegale activiteiten, maar ook naar legale handelingen die leiden tot schade. Wongsowikromo focust in deze bijdrage in het bijzonder op het conflict tussen de gemeenschap van het dorp Nieuw Koffiekamp, de Surinaamse overheid en de Canadese multinational Iamgold in het district Brokopondo.

In de vijfde bijdrage, van de hand van Ellen de Vries, staat de invloed en de rol van enkele toonaangevende Nederlandse bladen met betrekking tot de beeldvorming over rebellenleider Ronnie Brunswijk centraal. Media vertellen hoe zaken begrepen en geïnterpreteerd moeten worden. Sommige interpretaties van 'de' werkelijkheid krijgen veel nadruk, andere worden onderbelicht of genegeerd. De Vries beschrijft hoe in de Nederlandse media vrij snel het beeld ontstond van Brunswijk als de *good guy* en Bouterse als de *bad guy*.

Eithne Carlin bespreekt het mislukken van goedbedoelde ontwikkelingsprojecten bij de Trio en Wayana als gevolg van miscommunicatie. De communicatie die plaatsvindt tussen gevers en ontvangers wordt volgens Carlin niet zozeer bemoeilijkt doordat er vertaald moet worden, maar doordat doorgaans een basis van *shared assumptions* ('gedeelde aannames') ontbreekt die nodig is voor een effectieve vertaling.

Salomon Emanuels behandelt de traditionele systemen van grondbezit en bestuur bij de Marrongemeenschap die niet erkend zijn bij wet en die als inferieur en belemmerend voor ontwikkeling worden beschouwd. Emanuels gaat in zijn bijdrage met name in op de effecten die de beeldvorming rond de traditionele systemen van grondbezit en bestuur hebben gehad op de ontwikkeling van de Marrongemeenschap in Suriname.

Het achtste artikel, een gastbijdrage van de hand van Richard Price, handelt over de landrechten van de Inheemsen en Marrongemeenschappen in Suriname. Price richt zich in zijn bijdrage op inspanningen van Saramaccaanse zijde om te komen tot uitvoering door de Surinaamse regering van de uitspraak van het Inter-Amerikaanse Hof voor de Mensenrechten uit 2007. Het Hof stelde de Saramaccaners in het gelijk; zij hadden een kort geding aangespannen om hun geclaimde rechten op de grond die zij al eeuwen bewonen te vrijwaren van willekeur vanuit Paramaribo.

In dit themanummer is nog een artikel opgenomen dat losstaat van de themabijdragen. Ton de Jong en Jeroen Ketelaars beschrijven in hun artikel de Caraïbische fotocollectie van de Fraters van Tilburg. Deze collectie bestaat naar schatting uit zo'n 30.000 afbeeldingen die tussen 1886

en ergens aan het einde van de twintigste eeuw zijn gemaakt. De bijdrage van De Jong en Ketelaars is een eerste onderzoek naar het karakter van de verzameling en wat die zoal aan beelden bevat. Vanaf maart 2011 zijn de eerste 12.500 foto's online te bekijken. Deze aflevering van *Oso* wordt zoals gewoonlijk afgesloten met de rubrieken Recensies, Lijst van recente publicaties en Berichten.

Hans Ramsoedh
Hoofdredacteur

Karin M. Boven

Overleven in de Wayanajungle

Wie niet sterk is moet slim zijn!

De uitdrukking ‘de wetten van de jungle’ - synoniem met zegswijzen als ‘ieder voor zich’, ‘het recht van de sterkste’, ‘survival of the fittest’ en ‘doden of gedood worden’ - verwijst naar de manier waarop alleen de sterksten en/of slimsten in leven weten te blijven onder moeilijke omstandigheden, bijvoorbeeld in een situatie van veel concurrentie rond schaarse goederen. Leven in het teken van overleven, van het recht van de sterkste, geldt in alle opzichten voor de Wayana. Zij behoren tot de grote groep van Caraïbisch sprekende volken die leven in het tropisch regenwoud van Suriname, Frans-Guyana en Brazilië. De Wayana zijn een van oorsprong typisch natuurvolk dat zich volkomen heeft aangepast aan zijn woonomgeving, wat ook te zien is in de mythen, rituelen en gebruiken: vanaf zijn of haar jonge jaren wordt een Wayana bijgebracht hoe in zware omstandigheden te overleven (zie verder Boven 1996, 2006; Chapuis 1998; Chapuis & Rivière 2003; De Goeje 1941; Hurault 1968). Een jongen leert jagen en vissen en wordt uiteindelijk verantwoordelijk voor de eiwitvoorziening van de familie. Vrouwen zijn verantwoordelijk voor de landbouw, dat wil zeggen: zij zorgen voor de koolhydraten.

Maar de Wayana worden geconfronteerd met meer wetten dan die van de natuur alleen. Hun woongebied is relatief rijk aan goud. Diverse nieuwe bewoners van de jungle, tijdelijk of permanent, brengen nieuwe gewoonten en ambities, maar vooral ook problemen met zich mee, variërend van ernstige milieudegradatie tot geweld en gezondheidsklachten. Fay (1996: 234) stelt in dit verband: ‘contact tussen verschillende culturen is niet altijd heilzaam, het kan soms verwoestend zijn’. De huidige situatie aan de Lawa vertoont al enkele decennia alle kenmerken van een *frontier society*, een *borderland*, een samenleving in een grensgebied waar wet- en regelgeving, zoals die wel in andere delen van het land gelden, afwezig zijn. Het Wayanawoongebied is de afgelopen jaren steeds meer een plek geworden waar gevestigde normen en regels niet worden toegepast, met als gevolg een ‘wildwestsituatie’, een apart gebied binnen verschillende nationale staten, buiten de directe invloed van de overheid. In een dergelijke situatie lijkt *adapt or perish*, ‘pas je aan of ga ten onder’ (zie Fay 1996), de overlevingskunst. De vraag is daarbij wel hoe ver je

moet gaan in die aanpassing, of liever: hoe ver je kúnt gaan. De grenzen lijken voor de Wayana inmiddels wel bereikt.¹

De Lawa als grensgebied

Het Lawagebied omvat de oevers langs de rivier en de zijarmen van de Lawa. Het bevindt zich tussen 2° en 4° noorderbreedte en 53° en 55° westerlengte. De Lawa eindigt ten noorden van Stoelmanseiland, waar zij samen met de Tapanahoni de Marowijne gaat vormen. Het begin van de Lawa ligt bij de splitsing met de Marouini, vanaf waar de rivier onder de naam Litani verder stroomt. De Lawa is overwegend breed, wordt gevoed door vele krekens en stroomt door een licht heuvelachtig landschap, waarvan de toppen een gemiddelde hoogte hebben van driehonderd meter maar nergens hoger zijn dan zevenhonderd meter. Het hele gebied is overdekt met tropisch regenwoud, afgewisseld met kleine savannen. Met deze kenmerken is het in alle opzichten een Amazonegebied. Waarschijnlijk was het Lawagebied oorspronkelijk een plek waar de Inheemsen graag verbleven. Het was een aantrekkelijke habitat door de geografische toegankelijkheid en de aanwezigheid van veel natuurlijke hulpbronnen zoals vruchtbare grond, wild en vis. Het gebied kent geen onoverkomelijk steile watervallen en herbergt een ongekend rijke biodiversiteit, hout en andere waardevolle natuurlijke hulpbronnen, zoals medicinale planten.

Bovendien hadden de Inheemse groepen aan de Lawa twee voordelen. Via het naburige Marronvolk de Aluku hadden de Wayana enerzijds toegang tot handelswaar, terwijl het gebied anderzijds voldoende geïsoleerd lag om op een veilige afstand te kunnen blijven van datgene waaraan men (nog) geen behoefte had of waarmee men liever niet in aanraking wilde komen, zoals Europese ziekten. Tegelijkertijd was er nog een binding met het achterland of oorspronggebied in Brazilië via de Jari- en de Parurivier. Zo konden de Wayana vanuit de Lawa betrekkelijk vrijwillig kiezen of zij contact met nieuwe actoren wilden zoeken. Lange tijd bood het gebied voldoende ruimte en vrijheid om min of meer zelf te bepalen met wie men in aanraking wilde komen en wanneer.

In het midden van de twintigste eeuw zijn de Wayana op verzoek van de (Franse en Nederlandse) overheid stroomafwaarts verhuisd. Daarmee kwamen ze in een relatief ‘gecontroleerd gebied’ te wonen. Aan de Suri-

1 Dit artikel is hoofdzakelijk gebaseerd op mijn proefschrift *Overleven in een grensgebied; Veranderingsprocessen bij de Wayana in Suriname en Frans-Guyana* (2006), enkele actuele berichten over de Wayana uit de Surinaamse pers en recente interviews met informanten. Met dank aan drs. Marie-Josée Artist van de Vereniging van Inheemse Dorpschouwen in Suriname (VIDS) voor het delen van informatie en commentaar op dit artikel. Voor dit artikel heb ik voorts Ikine (Sita) Makalena in oktober 2010 telefonisch geïnterviewd. Zij is een Wayanavrouw, woonachtig in Paramaribo en is betrokken geweest bij de onderhandelingen en besprekingen met het leger over de situatie aan de Lawa.

naamse kant werd, in opdracht van de overheid, deze controle uitgevoerd door de Amerikaanse zending. De openlegging van het Surinaamse binnenland (Operatie Sprinkhaan) verkeerde in haar beginfase toen op 15 juni 1959 twee Amerikaanse predikanten, Eugene Friesen en Bob Price, in het land arriveerden. In die periode waren de economische betrekkingen tussen Suriname en de Verenigde Staten intensief, met name rond de bauxietwinning. Net een jaar voor de komst van de predikanten was de Brokopondo-overeenkomst gesloten, een akkoord tussen de Surinaamse overheid en de Amerikaanse Suralco (de vroegere Surinaamse Bauxiet Maatschappij). De predikanten boden hun diensten en vliegtuig aan om de regering te assisteren bij Operatie Sprinkhaan. Uit dank voor hun bijdragen aan het land gaf toenmalig premier Emanuels de 'Door to Life Mission' van de predikanten officieel toestemming om ten zuiden van de vierde breedtegraad te werken - circa 70.000 vierkante kilometer omvattend, tot aan de Braziliaanse grens (Wekker et al. 1992: 42).

Kawemhakan aan de Lawa vanuit de lucht, met blik stroomopwaarts richting het zuiden (foto Karin Boven)

Deze toezegging van de premier bepaalde het lot van de bewoners van dit gebied. De Wayana, Trio en Akurio gingen, zonder zich daarvan bewust te zijn - laat staan erbij betrokken te worden - 'over' in de handen van de baptistenzending. De gecombineerde inspanning van overheid en zending resulteerde in de jaren zestig in de aanleg van *airstrips*, de bouw van kerken, poliklinieken en scholen in het Surinaamse binnenland; kortom, in pogingen om het fysieke en psychische welzijn van de Wayana en Trio te bevorderen. Voor het hele binnenland gold dat de bewoners van de verspreid langs de rivier gelegen kleine, Inheemse dorpjes werden aangespoord zich in grotere woonkernen te vestigen. Vlakbij

de Kamalasula aan de Lawa werd een airstrip aangelegd; Kawemhakan, met aanvankelijk circa veertig inwoners, zou al gauw uitgroeien tot het grootste Wayanadorp van het gebied.² Daarvóór woonde een groot deel van de Wayana van dit dorp een klein stukje verderop, in het dorp van Janomalë, de in 1958 overleden leider. Voor de meeste Wayana was het gebied rond het nieuwe dorp geen onbekend terrein. In feite verplaatsten de inwoners van het oude dorp zich op verzoek van de overheid en de Amerikaanse zending een eindje stroomafwaarts, om zich opnieuw te groeperen in Kawemhakan.

Na de Tweede Wereldoorlog, met het openleggen van het binnenland van Suriname en Frans-Guyana, werd de Lawa een grensrivier tussen beide landen. Dit rechtvaardigde nieuwe activiteiten op beide oevers, zoals het vestigen van militaire en politieposten en het uitvoeren van patrouilles en expedities. Nadat geologische expedities hadden uitgewezen dat het gebied rijk was aan delfstoffen stroomde het vol met belangstellenden: het leger, de gendarmerie, leerkrachten, gezondheidswerkers, zendelingen, handelaren, goudzoekers, wetenschappers. Het kreeg gaandeweg alle kenmerken van een grensgebied: een dynamische wereld met een hoge variatie aan interactiepatronen, waarin iedereen zijn eigen belangen heeft en het met elkaar moet zien te redden. Door de snelle groei stonden in de jaren zeventig tot aan het begin van de binnenlandse oorlog halverwege de jaren tachtig bijna vierhonderd mensen geregistreerd als inwoner van Kawemhakan. De Wayana zelf noemen Kawemhakan vaak kortweg Lawa, alsof alles waar de Lawa voor staat - dynamiek, etnische diversiteit, verandering - in dit ene dorp vervat is.

Verhoging van de intensiteit van de interacties tussen de verschillende groepen leidt in veel gevallen tot conflicten, soms van gewelddadige aard (criminaliteit). In heel Amazonia staan de grenzen onder spanning en schuiven zij op als gevolg van bevolkingsdruk, expansiedrift, de behoefte aan land (voor vee- of sojateelt) en aan natuurlijke delfstoffen, zoals hout en mineralen (Goodman & Hall 1990; Schmink & Wood 1984). Voor veel Inheemse volken in Amazonia is de toegang tot en beschikking over land, water en bos een dagelijkse strijd geworden. Wereldwijd blijken grondstoffen zich juist te bevinden op die plekken waar Inheemse volken wonen, veelal in relatief minder ontwikkelde gebieden of in zogeheten fragiele of instabiele staten; landen waar de overheid geen centraal gezag heeft of waar bepaalde regio's buiten de controle van het centrale gezag vallen, waar een legitieme overheid ontbreekt (Collier 2010). In zo'n situatie is het al snel ieder voor zich en is overleven een dagelijks gevecht. De na de Tweede Wereldoorlog geïnstalleerde politieposten aan de Surinaamse zijde werden sinds het begin van de binnenlandse oorlog in 1986

2 In de Surinaamse volksmond is het dorp lang bekend geweest als Anapaikë, naar zijn inmiddels overleden granman.

verlaten. De discussies over het opnieuw bemensen van deze posten, met name vanwege de gestegen criminaliteit in het binnenland en de grote aantallen (illegale) Brazilianen, leven regelmatig weer op - het meest recent nog in september 2010.

Verhitte gemoederen

Eind september 2010 maakte een krantenbericht melding van een op handen zijnde permanente vestiging van een militaire post nabij Kawemhakan aan de Lawa. Aanleiding waren ongeregeldeheden tussen Wayana en zowel Chinezen als Brazilianen. De gemoederen van de Wayana zouden zeer verhit zijn geraakt.³ Zij waren de criminaliteit in hun leef- en woongebied beu en hadden het leger gevraagd de rust in het grensgebied te herstellen. Volgens de berichtgeving werd de omgeving van de grensdorpen Twënke (op de Franse oever gelegen) en Kawemhakan zelfs gebarricadeerd. Niemand kon nog de Lawarivier over zonder toestemming van de Inheemsen. Na de ontvreemding van drie buitenboordmotoren was de maat vol. Eerder waren al andere waardevolle spullen weggenomen. Marrondorpen in de omgeving werden platgelopen door illegaal mijnende en handelende Brazilianen en Chinezen. *En passant* werd wat nodig was ‘geleend’ bij de burens. De Inheemsen wilden hier paal en perk aan stellen. De blokkades zouden met name door de inwoners van Twënke zijn uitgevoerd.

Het was niet de eerste keer dat Marrons of Inheemsen de overlast veroorzaakt door goudzoekers of goudmijnen aan de kaak stelden. In de afgelopen jaren hebben de media regelmatig bericht over criminaliteit en geweld, landconflicten, schade aan de leefomgeving van de Inheemsen, maar ook ernstige gezondheidsklachten door kwikvergiftiging. Door de vele *garimpeiros* (illegale goudzoekers) is het plaatselijke rivier- en kreekwater vergiftigd met kwik. Vooral kinderen lopen rond met fysieke afwijkingen, zoals vergroeiingen aan hersenen en ledematen. Ook zouden er psychische stoornissen voorkomen. Aan beide zijden van de rivier zijn onafhankelijk van elkaar onderzoeken uitgevoerd die bevestigen dat het kwikgehalte zich ver boven het Europees toelaatbare niveau bevindt (zie ook Boven 2006: 236-237). De Wayana wordt door artsen aangeraden geen vis meer te eten. Al in 2007 viel tijdens een bezoek aan de Lawa op dat mensen veel vis uit blik aten, al is dat niet voor iedereen weggelegd.

Criminaliteit en geweld komen voor tussen de goudzoekers onderling, tussen de bewoners en de goudzoekers, en in sommige gevallen ook tussen de Wayana enerzijds en de Franse gendarmerie/het leger anderzijds. Zo vermeldde de krant al een paar jaar geleden: ‘Een ponton, bestemd voor goudwinning in Surinaams gebied, zou door de gendarmerie over

3 Krantenberichten van 23 en 24 september 2010, ‘Militaire post voor Kawemhakan’ en ‘Surinaamse militairen naar oostelijk grensgebied’, respectievelijk *De Ware Tijd* en Waterkant.net.

de grens zijn gesleept naar Frans-Guyana. De inzittenden werden teruggestuurd en de ponton in brand gestoken.⁴ De betrokken Wayana gaven aan dat de Fransen met deze daad hun kapitaal en bron van inkomsten hadden vernietigd. Mijn informant Ikine (Sita) Makalena benadrukte in een telefoongesprek dat ‘er totaal geen controle meer is’. Zij vertelde verder:

Waar je ook gaat kom je Brazilianen tegen; op de rivier, in kreken en in het bos. Vrouwen durven niet meer alleen naar hun kostgrond te gaan. Ook in de bossen achter de dorpen, waar de Wayana hun gronden hebben, bevinden zich namelijk kampen waar Brazilianen wonen. Vrouwen die alleen naar hun kostgrond gaan, lopen het risico te worden verkracht. Er heerst angst. Spullen worden gestolen uit de dorpen. De onder de Wayana geliefde palmvruchten zijn niet meer te vinden in het leefgebied van de Wayana. Het bos wordt in hoog tempo vernietigd. Er zijn meerdere plaatsen waar supermarkten, hotels en bars zijn gevestigd. Zelfs in het kleine Wayanadorp Kumakahpan aan de Surinaamse zijde is een Chinese supermarkt met bar gebouwd. In ruil voor gratis blikken Heineken wordt de handelaar door de inwoners gedoogd. Het Wayanagebied is niet meer van de Wayana.⁵

Duidelijk is dat de aanwezigheid van goud en de daaraan gerelateerde goudkoorts in het Lawagebied de Wayana tot nu toe weinig positiefs heeft gebracht. Niet uitgesloten dient te worden dat de ongecontroleerde situatie een desastreus effect zal hebben op de Wayanagemeenschap en haar leefomstandigheden. Een ontwikkeling die bovendien bestendigd wordt door de nog altijd stijgende goudprijs op de wereldmarkt. De goudprijs is nu zo hoog, stellen goudzoekers, dat je maar een klein beetje hoeft te vinden om toch winst te kunnen maken.

Lawahistorie

De aanwezigheid in het Lawagebied van goudzoekers, Brazilianen en Chinezen, is niet iets van de laatste jaren. De eerste serieuze activiteiten rond goud, na het stopzetten van de eerdere zoektocht naar El Dorado, vonden in Suriname plaats vanaf 1718, aanvankelijk rond de Sarakreek, nabij de Boven-Surinamerivier. Vanaf 1874 werd begonnen met het winnen van goud. Het centrum van de activiteiten lag in het Mindrinetigebied aan de Saramaccarivier, het gebied aan de Boven-Suriname bij Sarakreek en tussen de Tapanahoni en de Lawarivier (Van Putten 1990: 57-74). Op een gegeven moment ontstond onenigheid tussen Nederland en Frankrijk over de vraag welke rivier de voortzetting vormde van de

4 *De Ware Tijd*, 9 juli 2007.

5 Telefoongesprek, 29 oktober 2010.

Marowijne en dus de grens bepaalde tussen Frans-Guyana en Suriname: de Lawa of de Tapanahoni. Al in 1861 was een grenscommissie naar het Lawagebied getrokken, maar een akkoord was toen uitgebleven. De Nederlandse landmeter Loth bracht in 1876 de eerste exploratie in kaart ten behoeve van het goudonderzoek in het gebied tussen de Lawa en de Tapanahoni. Het geschil over de landsgrenzen liep door de aanwezigheid van goud hoog op. Uiteindelijk werd dit in 1891 door tussenkomst van de tsaar van Rusland beslecht, waarbij de Lawa als grensrivier werd aangemerkt. Deze uitspraak viel dus gunstig uit voor Suriname: het goudgebied tussen de Lawa en Tapanahoni valt binnen de landsgrenzen.⁶

Fransman Le Blond, afkomstig uit Cayenne, had van 1898 tot 1928 een stuk grond van 60.984 hectare ten behoeve van de goudwinning in concessie, onder de naam ‘Compagnie des Mines de l’Or’. Het meest zuidelijke deel van Le Blonds concessie bevond zich iets ten noordwesten van het huidige Wayanadorp Kawemhakan - dat destijds nog niet bestond omdat de Wayana toen zuidelijker woonden, waarschijnlijk in de buurt van de monding van de Oelemaririvier. De goudwinning die vanaf circa 1880 tot circa 1920 voortduurde en hoofdzakelijk plaatsvond aan de Lawa en Inini, is destijds grotendeels aan de Wayana voorbijgegaan - hoewel een enkele oudere Wayana nog wel verhalen kon vertellen over ontmoetingen met (witte) goudzoekers.

Behalve de concessiehouder Le Blond woonde ene Hamman langere tijd in het gebied. Deze Elzasser trok met een Franse groep naar de Lawa op zoek naar goud. In 1938 werd Hamman door de ‘Sara-kreek Goudvelden Maatschappij’ aangesteld als opzichter, ‘met stand- en werkplaats het voormalig Wajanadorp Tapontë’ (Geijskes 1957: 44-45). De bekende pater Ahlbrinck ontmoette op zijn eerste reis langs de Lawa in de jaren vijftig van de vorige eeuw ook veel goudzoekers. Hij schrijft:

Verder trokken veel gouddelvers de rivier op [...] voor het grootste deel echter in de Lawa. Aan de Surinaamse oever vindt men een enkele grote maatschappij, aan de Franse kant echter vooral particulieren. De bewoners van de Lawa, op duizend geschat, zijn meestal Fransen of mensen van de eilanden St. Lucia, St. Thomas, Guadeloupe, Dominica en Barbados (Ahlbrinck 1956: 12).

6 In het kustgebied leken de aanwezigheid van goud en de economische activiteiten daaromheen de aanleg van een spoorweg in die periode te rechtvaardigen. In 1896 diende Lely, de Nederlandse oud-minister van Waterstaat en latere gouverneur van Suriname, met enkele anderen een voorstel in tot exploitatie van een ‘tramweg’ tussen Paramaribo en de goudvelden van de Lawa (Van Putten 1990: 60). In 1903 begon de aanleg. Maar terwijl de lijn dieper het bos in drong, werden de opbrengsten uit de goudvelden allengs minder. Na onderzoek concludeerde men dat de goudvoorraad toch niet die potentie had die men jarenlang had aangenomen. De Lawagoudvelden werden nooit per spoor bereikt.

In de loop van de twintigste eeuw zijn de Wayana steeds meer betrokken geraakt bij het zoeken naar goud aan de Lawa; niet zozeer direct als gouddelvers als wel indirect door de activiteiten van derden in hun leefgebied. In 1943 werd de afdeling Mijnbouw opgericht, later Geologisch Mijnbouwkundige Dienst (GMD). Vanaf halverwege de twintigste eeuw nam de overheid een groot aantal Wayanamannen als gids in dienst bij de GMD. Ze zijn gewilde werknemers door hun vermogen om in de zware omstandigheden van het regenwoud te overleven, te werken en als gids de weg naar het goud te vinden. Hun ervaringen in de goudindustrie hebben de Wayanamannen bekend gemaakt met de vindplaatsen en methoden van goudwinning.⁷ Deze kennis zouden ze in latere jaren gebruiken om zelf hun geluk te gaan beproeven.

Conflictanalyse

Welke conflicten spelen er nu precies aan de Lawa en wat zijn de achtergronden daarvan? Het is een complexe situatie waarin sommige factoren elkaar bovendien lijken te versterken. De aanwezigheid van goud in het gebied is een gegeven. Die heeft al decennialang mensen van allerlei pluimage naar de Lawa getrokken om hun geluk te zoeken, al sinds het einde van de negentiende eeuw, zo blijkt uit de hierboven aangehaalde oude bronnen. Een grensgebied in de zin van een gebied waar diverse actoren samenwonen en een hoge interactie hebben is de Lawa om die reden al geruime tijd. De conflicten die de goudindustrie vóór die tijd ongetwijfeld ook al kende, zijn de Wayana destijds grotendeels bespaard gebleven, simpelweg omdat zij zich aan de periferie van, of zelfs buiten de goudcentra bevonden, hoger stroomopwaarts, achter de grote stroomversnellingen. Bovendien was, zoals gezegd, het binnenland na en rond de stichting van Kawemhakan een betrekkelijk gecontroleerd gebied.

De situatie begon uit de hand te lopen met het uitbreken van de binnenlandse oorlog in 1986. Als gevolg daarvan raakten de voorzieningen in het binnenland grotendeels verwoest en trok de overheid zich terug in het kustgebied (zie De Vries 2005). De Amerikaanse zendelingen vertrokken uit Kawemhakan, later gevolgd door de gezondheidswerkers en leerkrachten. Ook werd de politiepost aan de Lawa gesloten; de airstrips werden niet meer gecontroleerd. Kortom, het centrale gezag verdween en daarmee de toepassing van en controle op wet- en regelgeving. De bewoners waren op zichzelf aangewezen, terwijl buitenstaanders ongestoord het gebied konden binnenkomen en er hun gang gaan.

In tegenstelling tot de volledige ‘vrijheid of wetteloosheid’ aan de Surinaamse zijde is de controle aan de Franse kant juist streng te noemen.

7 Forte merkt dit ook op voor de Karinya van de Barama in Guyana: ‘It is precisely this close relationship to the environment which makes them such valued gold prospectors, [...]. The Karinya, from all accounts, are unsurpassed when it comes to locating a “shout” [gold or diamond rush]’ (1999: 77).

De gendarmerie en het leger hebben elk een permanente post aan de grens en voeren regelmatig controles uit. Dat heeft alles te maken met het feit dat het gehele zuiden van Frans-Guyana de status van reservaat heeft. Men is daar al geruime tijd bezig met de oprichting van het 'Parc du Sud'. De besprekingen rond dit 'reservaat' hadden als startpunt de Internationale Conferentie van 1992 in Rio de Janeiro over biodiversiteit. Het initiatief legde de nadruk op het behoud van de biologische en culturele diversiteit: het Parc du Sud beoogde een nationaal park te zijn waarbinnen Inheemse volken - de Wayana, de Emerillon en de Wayãpi - een zeker en beschermd bestaan zouden hebben met waarborging van hun culturele waarden en toegang tot natuurlijke hulpbronnen. Nadat de plannen na protesten van Inheemsen, Marrons en milieuorganisaties enkele keren stukliepen op discussies rond grondenrechten en de toenmalige goudwinningsactiviteiten van (Canadese) multinationals, lijken de huidige condities voor alle betrokkenen min of meer acceptabel. Dat het gebied aan de Franse oever van de Lawa beschermd is, impliceert dat er specifieke regels en wetten gelden, dat er regelmatig patrouilles worden uitgevoerd om de handhaving daarvan te controleren en dat goudwinning niet getolereerd wordt. Dat de Fransen hier geen gras over laten groeien, ook richting de Wayana, bleek wel uit de vermelde vernietiging van een (Wayana)ponton.

De prominente aanwezigheid van de Fransen in het gebied heeft ook te maken met het feit dat het verder stroomopwaarts, daar waar de Lawa zich splitst in de Litani en Marouini, betwist gebied betreft. De Marouini wordt door Suriname geclaimd als grensrivier - overigens zonder dit daadwerkelijk, al dan niet gewapenderhand, op te eisen. In de aan de Litani gelegen Wayanadorpen - volgens Suriname dus Surinaams grondgebied - wapperen Franse vlaggen en wordt Frans onderwijs gegeven. Met de instelling van het Parc du Sud is ook nog een ander punt bevestigd: de Franse wet erkent de Wayana niet als etnische groep (in het Franse rijk geldt het 'iedereen is gelijk'-beginsel), zodat zij als in stamverband levenden geen traditionele grondenrechten hebben. In Suriname wordt de discussie over grondenrechten al jaren gevoerd met weinig resultaat (zie bijvoorbeeld Kambel & MacKay 2003). Deze lokale situatie noopt de Wayana tot uitspraken als: 'aan de Franse zijde zijn planten en dieren beschermd. Maar wie of wat zijn wij, de Wayana, dan? Zijn wij minder waard dan planten of dieren? Wij zijn niet "beschermd", er is niemand die ons helpt, terwijl de situatie erger is dan ooit!'⁸

Wat speelt er nog meer? De Aluku, het buurvolk aan de Lawa waarmee de Wayana een ambigue relatie onderhouden (zie bijvoorbeeld Boven 2007), hebben zelf veel belangen in de goudsector. Om die reden bestaan er naast spanningen tussen Aluku en de Franse overheid ook

8 Ikine Makalena, 29 oktober 2010.

spanningen tussen dit volk en de Wayana. Op het moment vormen de Aluku een beduidend grotere populatie dan de Wayana en zijn zij in tegenstelling tot hen over het algemeen goed opgeleid, de Franse taal uitstekend machtig en bovendien kapitaalkrchtig.⁹ Mede door hun verworvenheden en de getalsmatige verhoudingen hebben de Aluku overwicht in bijvoorbeeld politieke besluitvormingsprocessen en in de goudindustrie. De vele goudconcessies in de regio rond Maripasoula zijn bijvoorbeeld allemaal in handen van Aluku. Inmiddels worden zij ook steeds vaker stroomopwaarts actief, samen met bijvoorbeeld Brazilianen. De Wayana vormen amper partij en zijn niet in staat de Aluku tegen te houden. Daardoor vinden de Wayana steeds vaker een historisch relatief ‘goede buur’ en ‘strategische partner’ tegenover zich, zodat zij in het gebied in toenemende mate geïsoleerd komen te staan.

De Wayana zelf worden natuurlijk sterk beïnvloed door alles wat zich om hen heen afspeelt. Er is geen sprake meer van een door *alle* Wayana gedeelde visie op hun habitat en toekomst, op een collectieve reflex op het zoeken naar goud. De diversiteit aan actoren met elk hun eigen belangen in het gebied heeft bij de Wayana geleid tot uiteenlopende reacties. De ene Wayana wijst het zoeken naar goud af, refererend aan de vernietiging van de natuur, het leefgebied en de cultuur van de Wayana; de ander claimt het recht om zelf keuzes te maken, om zelf rijkdom (goud) en geluk na te streven. Daarbij komt dat de illegale goudzoekers geen homogene groep vormen; Wayana reageren anders op een Wayana, Aluku of Surinaamse goudzoeker dan op een Braziliaan of een Guyanees.

Het proces van individualisering voltrekt zich in een enorm tempo. Een enkele Wayana kan zich hierdoor meten met de in het gebied aanwezige niet-Wayana-actoren (zoals Brazilianen, Guyanezen en Aluku) en slaagt erin de eigen etnische groep en identiteit tot op zekere hoogte te ontstijgen of anderszins in te vullen. Dit leidt, vanzelfsprekend, tot onenigheid tussen de Wayana onderling. Onenigheid die ruzies en vechtpartijen, zelfs binnen families, tot gevolg heeft en die de traditionele structuren aantast. Deze interne verdeeldheid komt de onderhandelingspositie van de Wayana als groep tegenover grotere partijen evenmin ten goede.

Doordat het Wayanagebied aan de Lawa bestaat uit een Frans en een Surinaams gedeelte raakt de samenleving verder verdeeld. Immers, er is een groot verschil in het niveau van voorzieningen. Onderwijs, gezondheidszorg en uitkeringen in euro's zijn aan de Franse zijde van goede kwaliteit, naar Europese maatstaven (zie Boven 2006). De meeste Wayana zijn

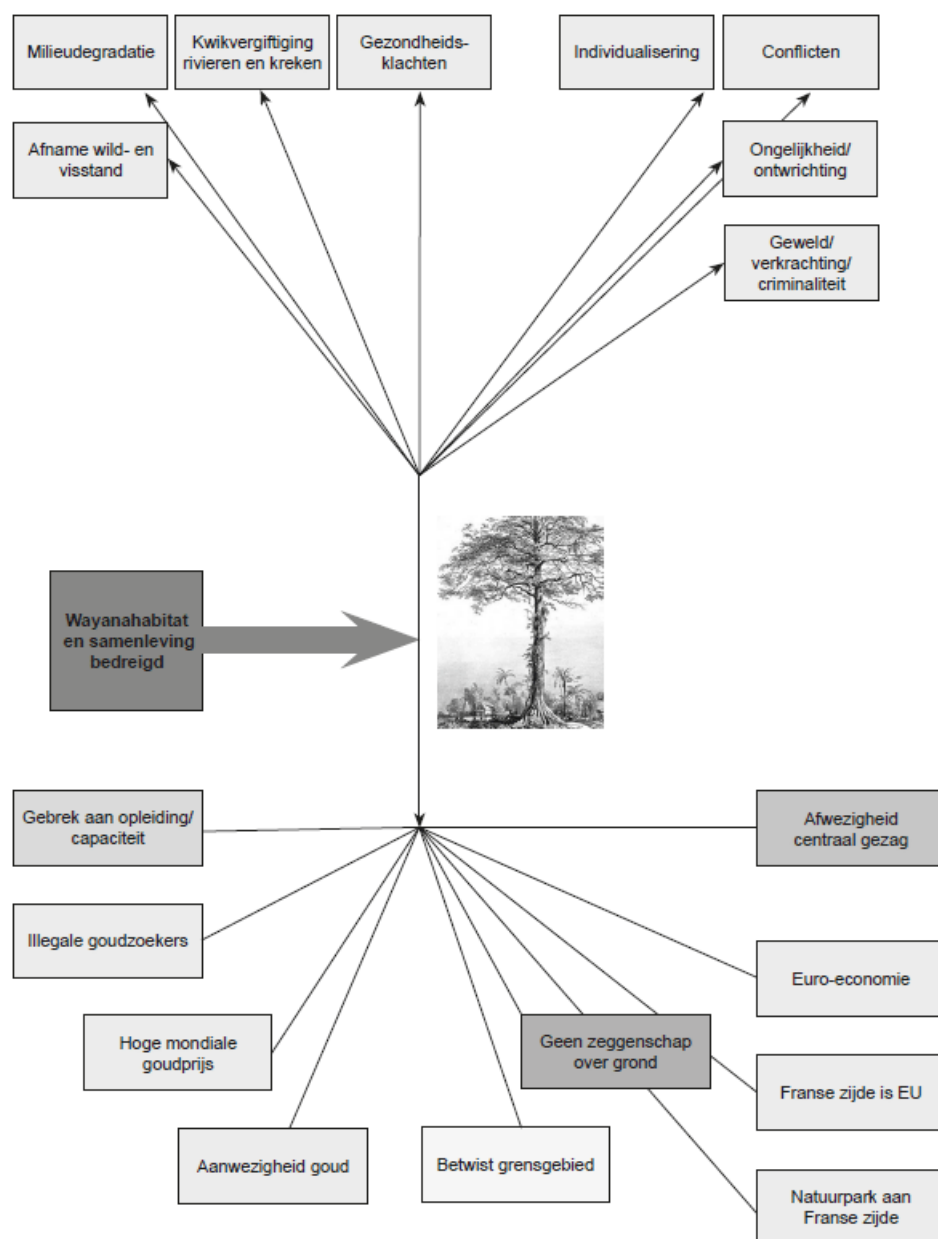
9 In het voor de instelling van het nationale park geproduceerde rapport ‘Mission pour la création du parc de la Guyane’ staat dat de commune van Maripasoula 3.500 (geregistreerde) personen telt. De Wayanagemeenschap [aan Lawa en Litani; KB] neemt daarbinnen een vijfde deel voor haar rekening: 800 personen. De Alukugemeenschap telt er dan 2.700 (zie <http://pandora-test.nla.gov.au/parchive/2001/Z2001-Feb-28/forests.org/cgi-bin/taxis.ex>).

om die reden sinds de binnenlandse oorlog naar de Franse kant verhuisd. Degenen die nog aan de Surinaamse zijde wonen, hebben daar of voor gekozen of ze waren simpelweg te laat. Zij die aan de Franse kant wonen achten hun status - op basis van inkomen en toegang tot voorzieningen - hoger dan aan de Surinaamse kant, waar de Wayana zijn gedwongen te hosselen of zelf, eventueel in samenwerking met anderen, hun heil in de goudwinning te zoeken.¹⁰ Aan de Franse kant is dit verboden; wat in sommige gevallen dan tegelijkertijd ook weer een bron van ergernis en jaloezie is bij de Franse Wayana, die ook graag naar goud zouden zoeken! Er is, zoals gezegd, geen collectieve visie die alle Wayana bindt.

Ook over de invulling van het 'traditioneel gezag' bestaat onenigheid. Na het overlijden van *granman* Anapaikë is Ipomadi Pelenapin in augustus 2005 door de Surinaamse overheid benoemd tot hoofdkapitein. In de volksmond wordt hij echter aangesproken als stamhoofd van de Wayana aan de Lawa. Hiermee is een ingewikkelde situatie ontstaan: waar de eerder aangestelde granman Noahe, gezeteld in het Wayanadorp Apetina aan de Tapanahoni, gold als stamhoofd van alle Wayana van Suriname, terwijl aan de Franse kant Amaipoti geldt als stamhoofd van de Wayana van de Lawa, is er nu een nieuw stamhoofd bij gekomen. Een stamhoofd dat door de Franse Wayana niet of nauwelijks wordt erkend. Het is een weerslag van de Wayanapraktijk dat elk dorp een autonome eenheid vormt, die niet door een 'algemeen leider' te vertegenwoordigen is. Voor Ipomadi Pelenapin is het moeilijk om namens alle Wayana aan de Lawa te spreken. Tegelijkertijd verwijten de Wayana hem dat hij de Surinaamse overheid niet weet te mobiliseren. Bovengenoemde oorzaken en effecten zijn in een zogenoemde probleemboom te vatten (zie figuur 1).

Wat duidelijk wordt uit bovenstaande analyse van de situatie aan de Lawa is de enorme complexiteit en het grote verschil in macht tussen de Wayana en de anderen. Fay (1996: 234) zegt over dit soort conflictueuze situaties: 'De hoofdboodschap van de ethiek van het interactionisme is: verbind je ermee, leer ervan, pas je aan - of verga. (Intercultureel) contact - meestal in de context van fundamentele machtsverschillen - zal plaatsvinden, ongeacht wat de participanten zelf willen. De vraag is [...] wat de beste manier is om erop te reageren.' Dit laatste punt is de crux van het verhaal. Wat rest de Wayana van de Lawa nog in deze jungle, in deze omstandigheden? De beste manier van reageren weten te vinden, veronderstelt bepaalde vaardigheden en kennis van zaken. Dus zolang de Wayana slecht opgeleid zijn, geen zeggenschap over de grond hebben en de overheid afwezig is, lijkt de situatie vrij uitzichtloos. Dat brengt ons op het laatste punt: welke overlevingsstrategieën resten de Wayana nog in deze situatie?

10 'Gedwongen' omdat de economie aan de Lawa gebaseerd is op de euro. De SRD heeft geen waarde aan de Lawa.

Figuur 1. 'Probleemboom' van de situatie van de Wayanasamenleving aan de Lawa; oorzaken en effecten*

* Deze probleemboom is een illustratie van oorzaken en effecten zoals beschreven in de tekst. Ik pretendeer hierbij niet uitputtend te zijn; het gaat om een impressie.

Wie niet sterk is moet slim zijn

Interactie met diverse buitenstaanders in tijden van vrede, oorlog of in conflictueuze situaties was en is de Wayana niet onbekend. Het aanknopen van netwerken, het op het juiste moment ergens verschijnen, of juist niet, het zich continu aanpassen aan de omstandigheden om te kunnen overleven en tegelijkertijd de zucht naar vernieuwing, kennis en verandering lijken het Wayanaleven te typeren. Zo ook in september 2010, toen geweld en criminaliteit aan de Lawa escaleerden. Hoofdkapitein van Kawemhakan, Ipomadi Pelenapin, riep via de Vereniging van Inheemse Dorpschefs in Suriname (VIDS) en in Paramaribo verblijvende Wayana, de hulp in van het leger. Deze oproep vond gehoor. In oktober is een delegatie van het ministerie van Justitie en Politie en de legerleiding naar de Lawa gegaan om ter plekke poolshoogte te nemen.

Vooralsnog, zo geeft ook de VIDS aan, lijkt de aanwezigheid van het leger in de omgeving van Kawemhakan de beste manier om de opgelopen spanningen te kalmeren. Ikine gaf aan dat men ervan uitging dat het legerkamp in november 2010 op zijn plaats zou staan. Ondertussen heeft de Braziliaanse regering Suriname een ‘ruggensteuntje’ aangeboden in de vorm van mobiele wooncontainers voor het leger.¹¹

Het Surinaamse leger heeft het verlaten Wayanadorp Pileike, iets stroomopwaarts van Kawemhakan en tegenover het Franse dorp Twënke met een Frans legerkamp, gekozen als vestigingsplaats. Op deze manier hoopt het de rivier te overzien en te kunnen controleren. ‘Maar om de vernietiging van het bos en de Wayanasamenleving aan te pakken is veel meer nodig’, zo geeft Ikine tegelijkertijd aan. Mede om die reden wordt ingezet op meerdere strategieën. Zo vragen de Wayana inmiddels al jaren via de media om aandacht van de overheid, en niet alleen met het verzoek controle uit te oefenen in het gebied.¹² Ikine geeft verder aan dat zij met hoofdkapitein Pelenapin naar Guyana en naar Frans-Guyana is geweest om aandacht voor de Wayanzaak te vragen. Ook politieke partijen worden geïnformeerd en bij de kwestie betrokken. De Wayana hebben hun hoop gevestigd op de in 2010 gekozen president Bouterse - die zich laat voorstaan op zijn gedeeltelijk Indiaanse achtergrond - omdat hij rond zijn aantreden heeft aangekondigd de situatie van de goudzoekers in het binnenland te zullen ordenen.

Ook zetten de Wayana moderne middelen in om publieke belangstelling op te wekken voor de situatie. Neem bijvoorbeeld de film van Daniel

11 ‘Surinaams leger krijgt Braziliaans ruggensteuntje. Het leger zal zich voortaan makkelijker kunnen verplaatsen. Zeven mobiele wooncontainers maken het verblijf in afgelegen streken een stuk comfortabeler. Dankzij het geschenk van de Braziliaanse regering kan de controle over het grondgebied zo worden verfijnd. Dat is hard nodig met het oog op de toenemende goudwinning. Daar zijn duizenden Brazilianen bij betrokken. “We kunnen onze territoriale integriteit zo beter verdedigen”, zegt minister Lamuré Latour van Defensie’ (*De Ware Tijd*, 26 oktober 2010).

12 Kawemhakan heeft sinds begin jaren negentig geen school meer bijvoorbeeld!

Schweizer uit 2009, *Dirty Paradise; Die Vernichtung der Wayana-Indianer durch Goldsucher*,¹³ die onder andere verslag doet van aanvaringen tussen Wayana en goudzoekers (Marrons en Brazilianen) en die de desastreuze gevolgen van de illegale goudwinning voor de natuur laat zien. Maar bovenal vertolkt deze film de wanhoop en woede van de Wayana. Een ander voorbeeld is het via YouTube te downloaden protestlied van ‘de Wayana boys’. Een reggaelied in het Frans en Wayana - op YouTube ondertiteld in het Engels - over kwikvergiftiging aan de Lawa.¹⁴ Deze actie op YouTube getuigt van inventiviteit en creativiteit; het resultaat van de behoefte aan vernieuwing en van de aanpassing aan moderne communicatiemiddelen.

Ikine (Sita) Makalena en haar vader in Paramaribo (foto Karin Boven)

Belangrijk in de overlevingskunst van de Wayana is, zoals gezegd, hun flexibiliteit in moeilijke situaties. Wie niet sterk is, moet immers slim zijn! Toch lijkt dat niet meer afdoende; de Wayana hebben te maken met een te grote complexiteit aan problemen. Ze kunnen dit niet meer alleen oplossen. Als we nogmaals kijken naar de oorzaken van de problemen zoals afgebeeld in figuur 1, dan doemen daarachter wel enkele oplossingsrichtingen op. Zoals goed onderwijs om mondige, capabele en goed geïnformeerde burgers te vormen; daar wordt nog weinig mee gedaan in het binnenland. Het gevolg is onder meer dat de Wayana en andere Inheemsen minder weerbaar zijn en slachtoffer dreigen te worden van de

13 <http://www.blip.tv/file/4271391>

14 <http://vimeo.com/2772322>

recente economische en sociale ontwikkelingen in hun leef- en woongebied. De traditionele overlevingsstrategieën van de Wayana zijn immers - zo is uit bovenstaande gebleken - niet meer afdoende. Het water van de Lawa staat de Wayana tot aan de lippen. De aanwezigheid van goud in het gebied en de hoge goudprijs op de wereldmarkt zijn (vooralsnog) een gegeven. Oplossingen voor de problematiek zijn daarom allereerst gelegen in het herstellen van het centrale gezag in het binnenland en de ordening van de goudsector.¹⁵ Daarin zal ook de grondenrechtenproblematiek en de wettelijke erkenning van het traditionele gezag moeten worden meegenomen. De VIDS lobbyt namens de Inheemse dorpen, waaronder Kawemhakan, al jaren voor deze kwesties en ondersteunt de Wayana waar mogelijk. Het is uiteindelijk de Surinaamse regering die deze vraag (of liever: oproep) om hulp en oplossingen zal moeten beantwoorden.

Literatuur

Ahlbrinck, W.C.ss.R., 1956

Op zoek naar de Indianen; Verslag van een expeditie naar de zuidgrens van Suriname ter opsporing en bestudering van twee onbekende indianenstammen: de Wama's en de Wajanikoele's. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen. [Mededeling no. CXVIII, Afdeling Culturele en Physische Anthropologie, no. 52.]

Boven, K.M., 1996

‘Sukutumulu; Initiatieproeven bij de Wayana.’ *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 15(1): 18-29.

Boven, K.M., 2006

Overleven in een grensgebied; Veranderingsprocessen bij de Wayana in Su-riname en Frans-Guyana. Utrecht: IBS / Amsterdam: Rozenberg Publishers. [Bronnen voor de Studie van Suriname, deel 26.]

Boven, K.M., 2007

‘Aluku en Wayana aan de Lawa; Een ambigue relatie.’ In: P. Meel & H. Ramsodh (red.), *Ik ben een haan met een kroon op mijn hoofd; Pacificatie en verzet in koloniaal en postkoloniaal Suriname.* Amsterdam: Bert Bakker, pp. 92-108.

Chapuis, J., 1998

La personne Wayana entre sang et ciel. Dissertatie, Université d'Aix-Marseille. [Villeneuve d'Ascq: Atelier National de Reproduction des Thèses.]

Chapuis, J. & H. Rivière, 2003

Wayana eitoponpë; (Une) histoire (orale) des Indiens Wayana. Guyane: Ibis Rouge Éditions.

Collier, P., 2010

The plundered planet; How to reconcile prosperity with nature. Londen: Allen Lane / Penguin Books.

15 Of eigenlijk: de ordening van het beheer van de natuurlijke hulpbronnen of landmanagement.

- Fay, B., 1996
Contemporary philosophy of social science; A multicultural approach.
 Cambridge Mass.: Blackwell Publishers.
- Forte, J., 1999
 'Karikuri; The evolving relationship of the Karinya people of Guyana to gold mining.' *New West Indian Guide / Nieuwe West Indische Gids* 73: 59-82.
- Geijskes, D.C., 1957
 'Met de Oajana's op stap; Verslag van een reis naar de Litani (Boven Marowijne) in Suriname.' *Vox Guyanae* 2(5/6): 193-300.
- Goeje, C.H. de, 1941
 'De Oajana Indianen.' *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 100: 69-125.
- Goodman, D. & A. Hall (eds.), 1990
The future of Amazonia; Destruction or sustainable development? Londen: Macmillan.
- Hurault, J., 1968
Les Indiens Wayana de la Guyane française; Structure sociale et coutume familiale. Parijs: ORSTOM.
- Kambel, E.-R. & F. MacKay, 2003
De rechten van Inheemse volken en Marrons in Suriname. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- Putten, A. van, 1990
 'De Lawa-Spoorweg; Een voortijdige poging tot industrialisatie.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 9(1): 57-74.
- Schmink, M. & C.H. Wood (eds), 1984
Frontier expansion in Amazônia. Gainesville: University of Florida Press.
- Vries, E. de, 2005
Suriname na de binnenlandse oorlog. Amsterdam: KIT Publishers.
- Wekker, J., M. Molendijk & J. Vernooij, 1992
De eerste volken van Suriname. Paramaribo: Stichting 12 oktober 1992.

Karin M. Boven is cultureel antropoloog (Universiteit Utrecht) en promoveerde in 2006 op het proefschrift *Overleven in een grensgebied; Veranderingsprocessen bij de Wayana in Suriname en Frans-Guyana*. Zij is werkzaam bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag.

Alex van Stipriaan

Contact!

Marrons en de transport- en communicatierevolutie in het Surinaamse binnenland

Een veelgehoorde visie is dat Marrons altijd in isolement hebben geleefd en dat dit pas door het recente contact met de urbane wereld is veranderd. Lou Lichtveld (1977: 150), alias Albert Helman, was daarentegen altijd van mening dat van isolement nooit sprake is geweest. De centrale vraag in dit artikel is: maakten contacten van Marrons met de buitenwereld deel van hun bestaan uit, zo ja, gold dat voor alle Marrons en was er sprake van verandering in het tempo en de intensiteit van de contacten?

Contact met de stad als noodzaak

Anders dan volken in verre binnenlanden die pas in de twintigste eeuw in aanraking kwamen met de rest van de wereld zijn Marronvolken enkele eeuwen daarvoor juist ontstaan als gevolg van zulk contact. Samenlevingen van Marrons ontstonden doordat uit Afrika ingevoerde slaven zich bevrijdden en de plantagekolonie bleven bestoken vanuit de relatieve bescherming van het bosrijke binnenland. Behalve dat Marrons door het overvallen van plantages lotgenoten uit de slavernij bevrijdden - waardoor zij stegen in aantal - waren die aanvallen een absolute levensnoodzaak. Zo konden de Marrons aan voldoende vrouwen komen, maar ook aan de gebruiksvoorwerpen die zij nodig hadden om te overleven.

Dat begreep de koloniale overheid goed, want bij de vredesverdragen met Ndyuka, Saamaka en Matawai stemde zij in met een in wezen vernederende tribuutbetaling. Het ging bij die gebruiksgoederen bovendien om aanzienlijke hoeveelheden, want voor de eerste leverantie aan de Ndyuka in 1761 - een reis die twintig dagen reizen heen en twintig dagen terug vergde - werden maar liefst 265 slaven als lastdragers gebruikt (De Groot 1997: 190). De Saamaka ontvingen na de vrede van 1762 3.750 bijlen, houwens, kapmessen, houwelen en gewone messen, 78 geweren, 15 vaatjes kruit, 750 gros hagel, 150 scheermessen, 150 scharen, 156 beitels en boren, 1.500 naainaalden, katoen, garen, zout, olie, medische instrumenten en kammen (De Beet & Price 1982: 203-204).

Op die manier nam de koloniale overheid de reden voor verdere aanvallen weg en bleef een soort afhankelijkheid gewaarborgd. Maar veel

van de problemen tussen de gepacificeerde Marrons en de koloniale autoriteiten, afgezien van die over de uitlevering van nieuwe vluchtelingen, ontstonden juist naar aanleiding van deze periodieke goederenleveranties. Hoewel het relatieve isolement van het Surinaamse binnenland de overlevingsbasis van de Marrons vormde, zijn zij ook altijd in verbinding blijven staan met de kolonie om te kunnen overleven.

Ook op meer persoonlijk vlak bestonden er verbindingen tussen beide werelden. Zo bedong de koloniale overheid als onderdeel van de vredesverdragen dat zij een soort controleurs, posthouders genaamd, bij de *granmans* stationeerde. Dat duurde ongeveer een eeuw. Deze mannen bemoeiden zich intensief met het beleid van granmans en andere Marrongezagsdragers.¹

Een andere vorm van controle waren de Marron-‘gijzelaars’, die als garantie voor de vrede in de stad moesten blijven. Hoewel ze ieder jaar gewisseld mochten worden, gebeurde dat weinig. Zo werd vastgesteld dat de Ndyuka twaalf en de Saamaka vier kinderen moesten leveren ‘alle eige kinderen van opperhoofden’ (De Beet & Price 1982: 146; De Groot 1997: 190). In de kolonie werden zij ostagiërs genoemd, bij de Ndyuka heetten zij, net als overigens de posthouder, *pantiman*. Van de eerste Ndyuka-pantimans ging Jeboa, een zoon van granman Pambo's broer Jackje, in 1767 zelfs naar Nederland, waar hij onder de hoede van de kerkenraad van Amsterdam werd gesteld. Vier jaar later keerde hij terug naar Suriname om voor de koloniale autoriteiten te fungeren als tolk, koerier en bemiddelaar; Jeboa nam deel aan expedities tegen de Boni's (Aluku) en begeleidde nieuwe vluchtelingen die bij de Ndyuka waren terechtgekomen, terug naar de stad. Tot zijn dood in de jaren negentig van de achttiende eeuw bleef Jeboa pantiman (De Groot 1997: 190-191).

In diezelfde periode trokken Herrnhutterzendingen naar de Saamaka; zij slaagden erin enkelen van hen tot het christendom over te halen (zie Lenders 1996). De meeste bekeringspogingen hadden in die tijd echter weinig resultaat. Pas vanaf de twintigste eeuw werden in grote delen van het binnenland zendingen en missionarissen onder de Marrons actief, met langzaam toenemend succes. Hoewel ze lange tijd met hun bekeringswerk weinig resultaat boekten, fungeerden ook zij als verbinding tussen de Marronwereld en de kolonie.

Veel belangrijker echter was de levendige handel die Marrons zelf vanaf het einde van de achttiende eeuw met de kolonie gingen drijven. Hun gekapte en bewerkte hout ruilden ze voor goederen, drank en geld. Een voorbeeld is suikerplantage Groot Marseille - bij de slaven *Jakobi* geheten - aan de Cottica. Uit de boekhouding van deze plantage uit de jaren twintig van de negentiende eeuw blijkt dat er druk gehandeld werd

1 De Ndyuka kregen begin twintigste eeuw zelfs enige tijd opnieuw een soort posthouder in de figuur van Willem van Lier.

met de ‘Aucaner Boschneegers’. Zij brachten bewerkt hout (‘gespen, knieën, kuiperhout’) in ruil voor contant geld en dram, een soort ruwe rum die op de plantage werd geproduceerd. Gemiddeld bedroeg de omvang van deze handel in die jaren alleen al op deze plantage rond 850 toenmalige guldens en 200 pullen dram à 1,50 gulden per pul van circa elf liter. Samen een waarde van gemiddeld 1.150 gulden, tienmaal het jaarsalaris van de slavenopzichter of ‘blankofficier’ op deze plantage.²

Op die manier kwamen er toen al niet geringe geldsommen in de Marronsamenlevingen terecht, evenals behoorlijk grote hoeveelheden alcohol, die deels voor rituele bezigheden zullen zijn gebruikt. Silvia de Groot (1963: 48) berekende dat rond 1850 de Ndyuka voor gemiddeld 36.000 gulden per jaar verhandelden en voor zo'n 15.000 gulden aan dram, zoet en bananen invoerden. Het verdiende geld besteedden zij in Paramaribo aan gebruiksgoederen.

In de slavernijperiode was het voor Marrons verboden zich in het plantagegebied te vestigen. Ze mochten wel in Paramaribo gaan wonen. Na 1830 vestigden enige clans van de Ndyuka zich in het gebied ten oosten van de plantages bij de Cottica. Van daaruit leverden zij hout aan de kolonie. H.U.E. Thoden van Velzen (2003: 22) schat dat van de Ndyuka halverwege de negentiende eeuw ongeveer de helft van de mannelijke bevolking betrokken was bij de koloniale economie, merendeels door de houtkap. De Groot (1963: 48) berekende dat in die periode jaarlijks zo'n 1.200 Ndyuka de kolonie bezochten.

Ook na de afschaffing van de slavernij bleef de houtkap belangrijk en groeide het monopolie hierop van de Marrons. De zogenoemde houtplantages, waar voorheen op commerciële basis hout werd geproduceerd, verdwenen na 1863 grotendeels. De houtkap was weliswaar aan regels gebonden, maar in de praktijk werden de Marrons hierin volledig vrijgelaten. Het duurde nog tot 1919 voordat het gouvernement bepaalde dat bezuiden de oost-westlijn langs de eerste stroomversnellingen (vallen) in de rivieren³ de houtkap vrij was; ten noorden ervan moesten de Marrons ‘retributiegeld’ betalen (Scholtens 1994: 57-58, 182).

Er bestond dus vanaf de jaren zestig van de achttiende eeuw regelmatig contact tussen Marrons en de stad, waardoor ook stedelijke producten in hun huishoudens terechtkwamen. Enigszins verbaasd merkte expeditieleider Van Stockum in 1905 in Maripaston op: ‘De communicatie met de stad is hier [...] zeer gemakkelijk, en daardoor komt het zeker, dat al het huisraad, aardewerk etc. uit prullen van Europeesch maaksel bestaat’ (geciteerd in Luijt 2008: 47). Maar de contacten bleven niet beperkt tot handel; er was ook diplomatiek contact tussen het traditionele Marron-

2 De directeur op Groot Marseille verdiende 1.150 gulden per jaar (Archief Groot Marseille, Philadelphia, James Ford Bell Library, B1482).

3 Dit was de informele grenslijn van militaire posten waar Marrons zich tot 1863 moesten melden als ze naar de stad gingen.

gezag en de koloniale overheid. Vanaf het begin van de twintigste eeuw probeerde Paramaribo meer controle over het binnenland te krijgen, met name vanwege de daar voorkomende grondstoffen. Dit gebeurde bijvoorbeeld door de granmans een salaris te betalen en hen regelmatig naar de stad te ontbieden. Toen in 1916 granman Amakti naar Paramaribo ging om zijn eed van trouw aan de koningin te zweren werd hij door maar liefst veertig man begeleid (Van Lier 1919: 63).

Marrons in de stad ca. 1925 (Fotocollectie Tropenmuseum)

Communicatie en transport in een stroomversnelling

Aan het einde van de negentiende eeuw zou de relatie tussen Marrons en de buitenwereld veranderen als gevolg van de ontdekking van goud in het binnenland. Al sinds de eerste dagen van de kolonie deden verhalen de ronde dat de Surinaamse bodem goud bevatte en werden verschillende pogingen ondernomen om dit te verifiëren. Toen in het midden van de negentiende eeuw in buurland Frans-Guyana exploiteerbare hoeveelheden goud werden gevonden, werd ook Suriname actief. Tientallen expedities zouden worden uitgezonden, niet alleen op zoek naar minerale rijkdommen, maar ook om het land in kaart te gaan brengen. Dergelijke grootschalige expedities zouden zich tot ver in de twintigste eeuw voordoen; ze betekenden een intensivering van het contact tussen Marrons en stedelingen. De staf van deze expedities kwam meestal uit Europa, evenals het tiental militaire begeleiders. De gemiddeld twintig dragers en ander personeel waren afkomstig uit de kolonie, maar voor

het binnenlands transport en gidsenwerk waren zij geheel afhankelijk van Marrons (zie Wentholt 2003; Van Stipriaan 2009a).

Inderdaad werd er goud gevonden. In 1875 was al meer dan 52.000 ha grond in concessie uitgegeven aan negen ondernemers. Reeds in 1877 werd bijna driehonderd kilo geproduceerd, na de eeuwwisseling jaarlijks zo'n duizend kilo (Benjamins & Snelleman 1914-1917: 310-320; zie ook Hoogbergen et al. 2001). Niet veel later kwam daar nog een ander *booming* product uit het binnenland bij: balata, ofwel natuurlijke rubber, die van de in het wild groeiende bolletrieboom moest worden afgetapt. In 1885 werd iets meer dan een ton van dit product geëxporteerd, in 1911 meer dan 1.100 ton (Benjamins & Snelleman 1914-1917: 67-73).

Al deze activiteiten waren enorm arbeidsintensief. Opnieuw waren het de Marrons die de weg moesten wijzen en het transport verzorgen; deels namen zij ook zelf deel aan de productie. Rond de eeuwwisseling waren gemiddeld zo'n duizend tot tweeduizend arbeiders werkzaam als zogeheten balata-*bleeders* - in de hoogtijjaren 1910-1915 zelfs vijf- tot zevenduizend. In diezelfde periode werkten 4.500-5.500 arbeiders in het goud (Heilbron & Willemsen 1980, I: 101 en II: 84). De meesten kwamen uit de stad of zelfs het buitenland, hoewel ook aanzienlijke aantallen Marrons meewerkten, zoals bleek toen na de balata-*hausse* in 1931 de Balata Compagnie haar deuren moest sluiten: 309 van de circa duizend ontslagen arbeiders waren Marrons (Scholtens 1994: 94).

Nog veel groter echter was het aantal Marrons dat actief was in de binnenlandse vrachtvaart. Door hun kennis en kunde hadden zij hierop een absoluut monopolie. Het hoogtepunt viel logischerwijs samen met dat van de goud- en balatawinning, tussen 1890 en 1920. Voor het grootste deel speelde de vrachtvaart zich af in Oost-Suriname en Frans-Guyana, zodat het vooral een activiteit was van Ndyuka, Paamaka en Aluku, hoewel ook grote groepen Saamaka eraan deelnamen.⁴

Er werd flink geld verdiend. De geldeconomie drong steeds verder door in de Marronsamenlevingen. Schattingen over het aantal vrachtaarten op jaarbasis lopen uiteen van 1.000 tot zo'n 2.500, waarbij per vaart minimaal twee à drie Marrons betrokken waren (Scholtens 1994: 62). Dit betekent dat vele honderden Marronhuishoudens - en waarschijnlijk meer, want veel mannen hadden meerdere vrouwen - van de vrachtvaart profiteerden.⁵ Gemiddeld verdiende een *bagasiman* (vrachtaarder) rond vier gulden per dag; het jaarinkomen lag in de periode 1880-1920 gemiddeld tussen 1.800 en 2.500 gulden, een kapitaal voor die tijd (Samuels 1944: 60; Thoden van Velzen 2003: 25).⁶

4 Rond 1920 verbleven er alleen al zo'n tweeduizend Saamaka, vooral vanwege de vrachtvaart, in Frans-Guyana (Scholtens 1994: 81).

5 Scholtens (1994: 89) schat het totaal aantal Marrons in 1945 op 19.000.

6 In de stad verdiende een ambachtsman destijds tussen 1 gulden en 2,50 gulden per dag, een contractarbeider op een plantage gemiddeld zelfs maar 60 à 80 cent per dag (Scholtens 1994: 62).

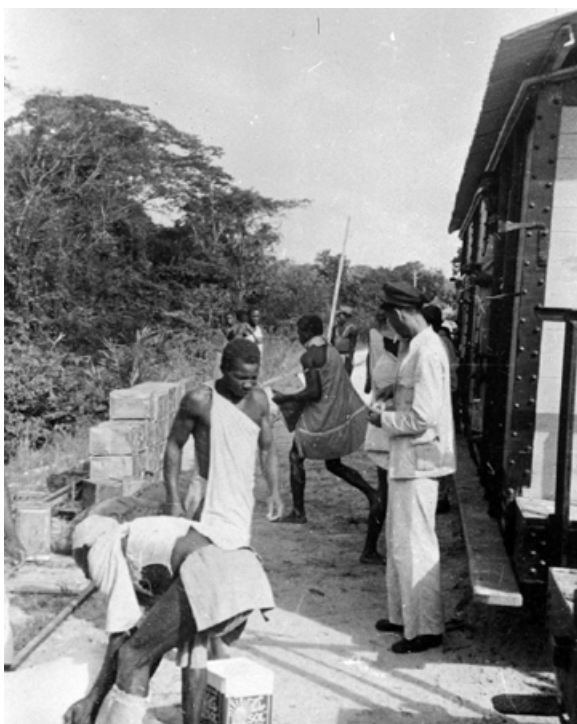
Behalve dat al dit werk een voortdurende communicatie met stedelingen met zich meebracht, moest al dat verdiende geld ook weer in producten uit de stad worden omgezet, want de interne economie bleef hoofdzakelijk op ruil gebaseerd. Dat blijkt uit de interessante beschrijving die Samuels van deze activiteit rond de eeuwwisseling gaf. Uitgaande van een gemiddeld inkomen van 1.800 gulden bestonden de aankopen uit: acht beschilderde trommels en/of geverniste kisten gevuld met hangmatten, gordijnen (scherm tegen vleermuizen) en enige honderden *pangi's*; twee geweren ('achterladers') met benodigdheden; vierhonderd kilo zout; tien kisten kerosineolie; veertig liter rum; vijf kisten zeep, drie vaten beschuit, een vat blom, een vat spek, een vat zoutvlees; potten, pannen, borden, kommen, glazen; stoelen, tafeltjes, een lamp en vermaaksartikelen als een klok of een muziekdoo (Samuels 1944: 60).

Toch veranderde na de eeuwwisseling ook in het transport iets fundamenteels. Om de goudvelden beter bereikbaar te maken werd besloten een treinspoor naar de Lawa aan te leggen, zo'n 220 kilometer lang. Tussen 1903 en 1912 werd 173 kilometer spoor aangelegd van Paramaribo via Koffie Djompo (in 1908 omgedoopt tot Lelydorp), Republiek in de Para en Kwakugron aan de Saramacca naar Kabel aan de Boven-Suriname, vandaar met een kabelbaan over de rivier,⁷ en aan de overkant via een tweede tracé door via Kadjoe naar Dam aan de Sarakreek. Vandaar had het spoor eigenlijk nog vijftig kilometer doorgetrokken moeten worden naar het Lawagebied, waar het meeste goud gewonnen werd, maar dat is er nooit meer van gekomen. Alleen al het gerealiseerde stuk kostte bijna negen miljoen toenmalige gulden. Op het hoogtepunt van de goudproductie werd jaarlijks voor rond een miljoen gulden geproduceerd, dus die kosten waren buitensporig. Wel hadden al die tijd vele honderden, soms zelfs achthonderd à duizend arbeiders, aan de spoorlijn gewerkt. Zij kwamen hoofdzakelijk van buiten, maar ook hierbij waren Marrons betrokken (Van der Veen 1992: 16-19).

Vanaf het moment dat de trein het Boven-Surinamegebied verbond met het kustgebied werd voor Marrons in Centraal-Suriname de communicatie met de stad in principe gemakkelijker. Afgezien van dagelijkse treinen naar Onverwacht in Para, reed tweemaal per week een trein naar Gros (kilometer 102,6), waarvan er een doorreed naar Kabelstation. Aansluitend stond aan de overkant van de Surinamerivier de volgende trein naar Dam gereed. Inclusief een oponthoud van een tot anderhalf uur voor de overbrugging, werd de afstand Paramaribo-Dam nu afgelegd in 10½ tot 11 uur, terwijl dit vroeger zo'n twintig dagen had gekost (Van der Veen 1992: 16-19).

7 Deze kabelbaan, met een spanwijdte van 300 meter en een draagvermogen van 6.350 kilo zette personen en goederen over de rivier naar de trein die aan de andere kant gereedstond.

De verbeterde communicatie was wel relatief; het vervoer was duur: tien gulden per persoon in de jaren dertig van de twintigste eeuw voor een enkele reis Kabel-Paramaribo (Spalburg 2005: 171). De trein was dan ook niet voor Marrons bedoeld, maar vooral voor producten en mensen uit de kuststreek die bij de binnenlandse grondstoffenproductie betrokken waren. Toen de goud- en balatahausse voorbij was, werd het algauw een trein voor landbouwproducten en werd het stuk van Dam tot Kabel opgeheven. Marrons maakten er nog wel gebruik van, zoals blijkt uit de herinneringen van Hermanus Adams, geboren in 1926, uit Botopasi. Hij verhaalt dat het ondanks de trein tot Kabel toch nog gemiddeld zeven dagen duurde om vanuit de stad terug te keren naar Botopasi (Corinde 2010: 46).

Overlaadstation Kabel 1946 (Fotocollectie Tropenmuseum)

Marrons die naar de stad gingen, reisden meestal per korjaal. Ze kwamen er hooguit eens per jaar, om inkopen te doen, zoals petroleum, werktuigen, kleding en huisraad. Ze bleven dan één, hooguit enkele weken, als ze tenminste over het verplicht gestelde logeeradres beschikten. Maar er werd ook handel gedreven en sommigen gingen naar de stad om tijdelijk werk te zoeken, dan wel vervolgscholing te krijgen. Migratie, zeker tijdelijke arbeidsmigratie, vond overigens niet alleen plaats naar de stad. Zoals eigenlijk gedurende de hele Surinaamse geschiedenis zou gebeuren, werd de neergang van de balata- en goudsector in het tweede kwart van de twintigste eeuw gecompenseerd door de opkomst van weer een nieuwe, *booming* grondstoffensector: het voor de aluminiumproductie benodigde bauxiet (zie Bruijning & Voorhoeve 1977: 44-50; Van Stipriaan 2009).

Al rond 1900 was de aanwezigheid van bauxiet in Suriname ontdekt; vanaf 1922 vonden de eerste verschepingen van deze erts plaats vanuit Moengo aan de Cotticarivier. Moengo was destijds een verlaten Marron-dorpje en de regio behoorde zeker nog tot het binnenland. Er liep ook geen weg naartoe vanuit Paramaribo; alle transport verliep via de rivier. In korte tijd groeide het dorp echter uit tot een echt mijnbouwstadje met een paar duizend inwoners die allemaal direct of indirect werkten voor de bauxiet-mijnbouw. Onder hen bevond zich ook een substantieel aantal Marrons. In 1940 startte Billiton met bauxietwinning, ditmaal in het gebied tussen de Surinamerivier en de Parakreek in de buurt van de oude plantage Onverdacht. In eerste instantie trok dit nog weinig Marrons aan, maar de industrialisatie schoof hiermee wel een flink eind in de richting van met name het Saamakagebied. Toch bleef, afgezien van de trein, de communicatie van Marrons met de stad voornamelijk plaatsvinden via traditionele transportmiddelen zoals korjalen, of houtvlotten bestemd voor de verkoop. Bovendien was al deze communicatie een mannenzaak, vrouwen bleven in het dorp. Wel was een groot deel van de inkopen voor hen bestemd en waren zij degenen die de stedelijke producten in hun huishouden, en daarmee in de cultuur, inpasten.

Transport- en communicatierevolutie in het binnenland

De jaren veertig en zestig van de twintigste eeuw kenden veel ontwikkelingen die grote gevolgen hadden voor de Marrons in het Surinaamse binnenland. Als gevolg van de Tweede Wereldoorlog en het cruciale belang daarin van de bauxietwinning voor de vliegtuigindustrie raakte Suriname veel meer geïntegreerd in de wereldeconomie. In Para werd een internationale luchthaven aangelegd. Tegelijkertijd werd niet ver daarvandaan, te Paranam, een enorm verwerkingsbedrijf voor bauxiet gebouwd, zodat Suriname nu ook halffabricaten kon gaan exporteren. Tevens werd al aan verdere expansie naar de fabricage van eindproducten gedacht. Het enige probleem daarvoor was de enorme hoeveelheid benodigde energie. Daartoe werd in 1958 de zogenoemde Brokopondo-overeenkomst

gesloten tussen de overheid en Suralco, de Surinaamse dochter van de Amerikaanse multinational Alcoa, Surinames grootste bauxietproducent. Het resultaat van deze overeenkomst was de aanleg van een stuwdam in de Surinamerivier voor het opwekken van hydro-elektrische energie.

Hiertoe werd een stuwmeer aangelegd waarvoor maar liefst 27 Marrondorpen moesten verdwijnen, merendeels Saamaka. Zo'n vijf- tot zesduizend mensen werden gedwongen te verhuizen. Het grootste deel van deze Marrons migreerde in 1964-1965 naar nieuw gebouwde dorpen ten noorden van het stuwmeer, de zogeheten transmigratiedorpen, richting Paramaribo. Een klein deel koos voor vestiging verder zuidwaarts, in het traditionele Marrongebied. Een ooggetuige: 'Wij wilden daar niet naartoe, omdat we dan afhankelijk zouden worden van de stad' (Anema 2006: 35-36). Dat gebeurde ook, want voor de inwoners van de transmigratiedorpen waren er weinig mogelijkheden terwijl de stad relatief dichtbij was, want bereikbaar via een directe wegverbinding vanaf de stuwdam bij Afobaka. Ironisch genoeg was de aanleg van de dam voor veel Marrons enige tijd een nieuwe mogelijkheid geweest om geld te verdienen.

Voor degenen die verder naar het zuiden waren getrokken, was de stad juist verder weg geraakt. Niet alleen lag er nu een groot stuwmeer tussen van zo'n 1.600 km² dat te gevaarlijk was om met kleine korjalen te bevaren, ook belemmerde de dam de doorvaart naar de stad voor boten en, zeker zo belangrijk, voor de traditionele houtvloten voor de verkoop. Tegelijkertijd kwam echter een infrastructureel netwerk op gang waardoor steeds meer delen van het binnenland gekoppeld raakten aan de stedelijke economie.

In 1959 werd gestart met Operatie Grasshopper (Sprinkhaan), waarbij zeven kleine vliegveldjes,⁸ zogeheten *airstrips*, werden aangelegd om vanuit de lucht het binnenland, en vooral zijn bodemschatten, in kaart te brengen. De mogelijkheden en het gemak van vliegverbindingen met het binnenland werden hierdoor duidelijk zichtbaar. Sindsdien is het aantal airstrips fors uitgebreid, waardoor een groot aantal dorpen via de lucht te bereiken is. Vooral medische voorzieningen, missie en zending, overheid en ngo's, de goudindustrie en het toerisme worden hiermee gefaciliteerd. Er zijn nu vaste vluchten van en naar de stad, verzorgd door twee commerciële luchtvaartmaatschappijtjes; ook de medische zending heeft haar eigen vliegtuigen. Hoewel een ticket de financiële draagkracht van velen te boven gaat, bestaat tegenwoordig een substantieel deel van de passagiers uit Marrons.

Sinds de jaren veertig van de twintigste eeuw is ook begonnen met de aanleg van een wegstelsel in het binnenland. Eerst waren deze onverharde wegen door de bossen vooral bedoeld voor het vervoeren van gekapt hout. Dit wegstelsel, dat tot twintig ton belasting kan hebben, besloeg in 1973 in totaal al meer dan elfhonderd kilometer (Bruijning

8 Bij Paloemeu, Tafelberg, Kabalebo, Coeroenie, Kaysergebergte, Oelemari en Sipaliwini.

& Voorhoeve 1977: 94). Daarnaast werd al in de jaren veertig een weg naar vliegveld Zanderij aangelegd, rond 1960 kwam er een weg naar de stuwdam bij Afobaka, met een vertakking naar Brownsweg, die inmiddels is doorgetrokken langs het stuwmeer tot aan Atjoni en nog een aantal afsplitsingen kent. Ook kwam er in de jaren zestig een oost-westverbinding in het kustgebied, van Albina tot Nickerie, waardoor het Cotticagebied, inclusief Moengo, over de weg bereikbaar werd. Dat geldt inmiddels eveneens voor de aftakking naar de Paamakaanse hoofdplaats Langatabiki. Momenteel zijn er serieuze plannen om het wegenstelsel door te trekken via zowel Saamaka- als Ndyukagebied, via Palumeu naar Santarem en Manaus in Brazilië. Asidonhopo en Dritabiki komen dan allebei aan een verharde weg te liggen. Directer contact met stedelijke gebieden is nauwelijks denkbaar.

Ondanks het toenemend belang van landwegen zijn waterwegen voor Marrons tot op heden van grote waarde gebleven. Maar ook daar heeft zich een revolutionaire verandering voorgedaan, met de introductie in het binnenland, aan het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw, van de buitenboordmotor. Hoewel deze vernieuwing aanvankelijk buiten het bereik lag van de meeste Marrons, waren de voordelen ervan iedereen wel meteen duidelijk. De aanschaf van zo'n buitenboordmotor werd een extra prikkel om buiten het Marrongebied geld te gaan verdienen. Na verloop van tijd was de buitenboordmotor zelfs niet meer uit het leven weg te denken. Een reis naar de stad, die voorheen vele dagen tot zelfs een paar weken in beslag kon nemen, werd opeens een kwestie van enkele dagen en tegenwoordig zelfs uren. Als je om 7 uur 's ochtends vertrekt uit Asidonhopo, kun je om half vier 's middags in het centrum van Paramaribo staan - en dat zal alleen nog maar sneller worden naarmate de weg van Atjoni naar Paramaribo verder geasfalteerd zal zijn. In 1762 deed luitenant Vieira met zijn mannen er nog twintig dagen over om de vredesgeschenken naar de Saamaka te brengen.

Zoals de auto een statussymbool is in de stad, zo is de buitenboordmotor dat geworden in het binnenland. Een 15 pk motor is tegenwoordig het allerminste waarover een Marronman moet beschikken. Je telt pas echt mee vanaf 40 pk. Alles daarboven, tot zo'n 115 pk, maakt je tot iemand naar wie met respect wordt gekeken. De buitenboordmotor is dus veel méér dan alleen een middel om de communicatie met de buitenwereld mee te onderhouden. Het besef van tijd en ruimte is er totaal door veranderd. Voorheen verdween een dochter die naar het dorp van haar man verhuisde voor lange tijd uit het gezicht, nu kan zij regelmatig bij haar moeder op bezoek komen. Vroeger moesten vrouwen lange tijd op de verder afgelegen kostgronden blijven - heen en weer peddelen was onmogelijk - nu kunnen ze tussendoor naar huis. In principe woont geen kind meer te afgelegen om niet naar school te kunnen. Overal zijn er nu schoolboten die de kinderen halen en brengen. Bovendien heeft

de buitenboordmotor het toerisme enorm bevordert. Jaarlijks varen enkele duizenden toeristen naar de tientallen *eco lodges* langs de rivieren, waarmee ze de buitenwereld het binnenland in brengen. Transport, zoals gezegd altijd al een belangrijke inkomstenbron voor Marronmannen, is daarmee van onverminderd groot belang. Want de boten mogen dan veranderd zijn, de gevaren van de *soela's*, stromingen, rotsen en watervallen zijn nog altijd hetzelfde en alleen de Marronmannen weten hiermee om te gaan.

De boten zelf zijn overigens ook aangepast aan de buitenboordmotor. De korjalen, die voorheen aan de voor- en achterkant spits of gebogen opliepen, zijn nu aan één kant afgeplat (Saamakamodel) of in de boog is een gat gemaakt (Ndyukamodel) om er de motor aan, respectievelijk in te hangen. De capaciteit van de boten is aanzienlijk toegenomen. Ook vroeger waren er wel boten van meer dan tien meter, maar de meeste waren kleiner. Nu is een boot van vijf- tot achttien meter een vertrouwd gezicht. De grootste boten met de meeste pk's zijn te vinden in het Marowijne-Tapanahonigebied, vanouds het Marrontransportgebied bij uitstek, onder meer vanwege de goudwinning, momenteel groter en intensiever dan ooit tevoren. Overigens berekent men de capaciteit van een boot meestal niet in het aantal lengtemeters, maar in het aantal laadbare (olie)vaten. Veertig vaten is bepaald niet uitzonderlijk, zeker in Oost-Suriname. Dat geeft overigens ook aan hoezeer de komst van de buitenboordmotor - en later ook de generator voor het opwekken van elektriciteit - in het binnenland heeft geleid tot een grote behoefte aan olie. Olievaten zijn dan ook deel van het dorpsgezicht en zelfs van het huishouden geworden; langs de rivieren zijn tankstations gekomen.

Tegelijk heeft de buitenboord het leven een stuk duurder gemaakt en zo tot nieuwe tweedelingen geleid. Vroeger moest iedere man zijn vrouw(en) voorzien van een boot. Dat is in principe nog steeds zo, maar niet inclusief een buitenboord. Die heeft de man meestal voor zichzelf; geld voor meer dan één is er meestal niet. Bovendien is de buitenboord het domein van de man, zelden zal een vrouw er eentje bedienen, al begint dat nu wel op te komen. Dit betekent een grotere afhankelijkheid van mannen. Vrouwen staan vaak langs de waterkant te wachten op vervoer naar verre kostgronden. Tenzij een boot al helemaal vol is, of speciaal voor toeristen is afgehuurd, gebiedt de beleefdheid zo'n wachtende vrouw een lift te geven. Daarnaast is een tweedeling ontstaan tussen mannen met en zonder buitenboord. Bij navraag leert een voorzichtige schatting dat in Saramakaanse dorpen ongeveer een op de drie mannen over een buitenboord beschikt, bij de Ndyuka lijkt dit wat hoger te liggen, maar ook niet meer dan ongeveer de helft.

Varen is duur, maar ten zuiden van de Langatabiki-Atjonilijn noodzaak. Momenteel kost een 15 pk buitenboord zo'n 6.000 SRD (1 SRD = circa €0,25) en een 40 pk 10-12.000 SRD. Een 40 pk verbruikt ongeveer

1 liter benzine per 4-5 kilometer, een liter benzine kost rond 5 SRD. De afstand Asidonthopo-Atjoni is circa 100 kilometer. Voor deze rit een boot met bootsman huren kost ongeveer 900 SRD; meevarende passagiers betalen 'per kop' circa 70 SRD, inclusief een flink stuk bagage. In oostelijk Suriname is goud overigens de rekeneenheid en worden vrachtboten merendeels in goud betaald. Zo kost de huur van een grote vrachtboot, zeg 50 vat, van Dritabiki naar Albina zo'n 90 gram. Met de eerste generatie buitenboordmotoren, begin jaren zestig van de vorige eeuw, duurde deze tocht overigens toch ook nog drie dagen, nu een ruime dag (Hansen & De Wagt 1967: 94).

Schoolboot bij Dritabiki (foto Alex van Stipriaan)

Ook anderszins heeft de buitenboordmotor tot veranderingen in de Marronculturen geleid. 'Motorist' (bestuurder) is een nieuw beroep geworden; er zijn specialisten in het onderhoud van de motoren gekomen, en ook botenmaker is meer en meer een specialisme geworden. Er zijn mannen die boten 'leasen' en vrouwen maken pangi's die dienen als beschermhoes voor de motor. Afgezien van traditionele motieven waarmee men boten vroeger versierde - nu in mindere mate - worden boten tegenwoordig met industriële verf gekleurd en heeft de mondiale populaire cultuur haar intrede gedaan. Tegelijk heeft deze activiteit ook iets heel eigens behouden, want de meeste boten dragen tegenwoordig zichtbaar een naam die iets toont van de altijd aanwezige taalspeelsheid van de Marrons.

Minstens zo belangrijk als de revolutionair toegenomen mogelijkheden in fysieke communicatie tussen Marrons en de buitenwereld is de draadloze communicatie. Die bestaat pas sinds de jaren zestig van de vorige eeuw - en bovendien lange tijd maar in zeer beperkte mate. Vanaf het moment dat gevlogen werd naar het binnenland kwamen er ook radiozenders, met name op medische en zendingsposten en vliegveldjes. In de loop der jaren werd het mogelijk om ook voorprivédoeleinden - hoewel

enkel in noodgevallen zoals bij overlijden - via zo'n radiozender met de stad te bellen. De zender op de medische post maakte dan bijvoorbeeld contact met het kantoor in de stad, dat weer verbinding maakte met de telefoonmaatschappij, die vervolgens doorverbond naar een telefoon-nummer. Degene in het binnenland moest net zo lang wachten tot er op de medische post werd terug 'gebeld' en kon dan kort zijn boodschap doorgeven. Overigens konden de nationale radiostations in Paramaribo destijds al op transistorradio's in het binnenland worden ontvangen. Zo'n radiotoestel hoorde dan ook tot de statusverhogende consumptiegoederen waarmee een Marron die lange tijd in de buitenwereld was gaan werken thuis kon komen.

Vanaf het einde van de jaren negentig zijn in een toenemend aantal Marrondorpen ook schotelantennes verschenen, aangeschaft door Marrons met geld. Deze schotels kunnen net als in de stad en in de mijnwerkerskampen van Braziliaanse goudzoekers in het binnenland voornamelijk Braziliaanse televisiezenders ontvangen. Daarmee heeft dus ook de televisie- en videocultuur haar intrede gedaan.

In diezelfde jaren installeerde nationale telecomprovider Telesur op sommige plaatsen in het binnenland openbare telefoons en bij enkele gezagsdragers ook privételefoons. Daarna zijn de ontwikkelingen snel gegaan. Door de schaarsheid van deze telefoons ontstond aanvankelijk nog geen echte telefooncultuur, maar direct contact met verwanten en anderen in de stad (en verder) kwam nu wel binnen bereik van grotere groepen - temeer nadat vanaf het begin van de eenentwintigste eeuw de technische mogelijkheden toenamen om zendertelefoons in het binnenland op te zetten. Sommige Marrons zagen onmiddellijk de commerciële potentie daarvan en begonnen belshops (*telefonu*) in het binnenland. Sommige dorpen hadden zelfs verscheidene belshops, waar men voor 1 SRD per minuut binnen Suriname en voor 5-10 SRD naar het buitenland kon bellen. Er zijn mensen die hieraan destijds flink hebben verdiend. In ieder geval was opeens de wereld veel dichterbij gekomen.

Enkele jaren later was deze *hype* echter alweer voorbij met het besluit van een nieuwe, buitenlandse provider van mobiele telefonie, Digicel, om nog voor de verovering van de stad eerst het binnenland aan zich te binden. In korte tijd ontstond een netwerk aan zendpalen in het binnenland; via een methode die toch vooral aan 'dumping' doet denken - 60 SRD voor een *cell phone* plus 10 SRD gratis beltegoed - ging het binnenland massaal aan de mobiele telefoon. Telesur begreep dat deze markt niet te verwaarlozen viel en ging snel de achterstand in het binnenland inlopen. Inmiddels is mobiel telefoneren in vrijwel alle Marrondorpen mogelijk. Hoe recent deze ontwikkelingen ook zijn, nu al zijn de daaruit voortvloeiende veranderingen zichtbaar en er zullen nog vele volgen. Want één ding staat vast, de volgende stap, in feite al in gang gezet, is de komst van het internet.

Satellietontvanger Asidohopo 2008 (foto Alex van Stipriaan)

Hét grote probleem van al deze innovaties is dat er steeds meer geld nodig is om ze te kunnen bekostigen, terwijl er in de dorpen weinig betaald werk is. Daarvoor moet men naar de goudvelden, de stad of het buitenland, met name naar Frans-Guyana of Nederland. In tegenstelling tot vroeger wordt, eenmaal daar aangekomen, de stap terug naar het dorp steeds lastiger. De migratie begon al als gevolg van de stuwmeeraanleg, maar zou exponentieel toenemen met de vlucht uit het binnenland tijdens de binnenlandse oorlog (1986-1992). Sindsdien is zij niet meer opgehouden.

Ook al keren de meesten niet naar het binnenland terug, men wil wel graag in contact blijven met de herkomstdorpen. Omgekeerd, hebben de inwoners hun verwanten in de diaspora nodig voor hun bijdragen om het hoofd boven water te kunnen houden. De mobiele telefoon is daarvoor de oplossing, maar tegelijk ook deel van het probleem. Door de 'cell' is het mogelijk de banden met verwanten elders innig te houden of zelfs te herstellen. Tegelijk hebben vele Marrons zich in de schulden gewerkt door overmatig belgedrag - overigens een mondiaal verschijnsel. Kortom, om te kunnen bellen zijn de verwanten elders weer extra nodig voor een bijdrage. Waar vroeger iemand die naar het binnenland ging zakken rijst, blikvoer, brood en drank bij zich had, is nu het meest waardevolle cadeau: beltegoed. Overal wordt op bezuinigd en hele oudedagsvoorzieningen gaan soms op aan het kopen van beltegoed. Overigens zeker niet alleen om anderen om hulp te vragen, maar vooral om de sociale netwerken te onderhouden - en dat gaat nu eenmaal van oudsher gepaard met veel breedsprakigheid en *tori*. Om de kosten te drukken

is een cultuur ontstaan - overigens niet alleen onder Marrons - van de zogeheten *misscall*. Je belt een nummer en drukt het dan snel weer uit in de hoop dat de ander terugbelt en dus betaalt.

Winkelier Ruben uit Bende Konde is altijd bereikbaar (foto Alex van Stipriaan)

In feite vindt in het Surinaamse binnenland een soort digitalisering plaats van de orale cultuur. Vrouwen hoeven niet meer naar de waterkant te lopen om verhalen uit te wisselen onder het wassen; ze bellen. Dochters of verwanten in een ander dorp die vroeger regelmatig langskwamen om de laatste nieuwtjes uit te wisselen, bellen nu. Als er bezoek is voor je man en hij is op jacht of aan het werk in het bos dan bel je hem om te komen. Op de kostgronden ben je niet meer afgesloten van je dorp. Als je ergens naartoe wilt, bel je de bootman en maak je een afspraak. Waar vroeger gemakkelijk vanaf een korjaal naar de kant werd gecommuni-

ceerd - water draagt stemmen heel ver en helder - zie en hoor je nu soms mensen met elkaar bellen. Zelfs tijdens de meest serieuze *krutu* zijn geregeld stemmen te horen van deelnemers die erdoorheen zitten te praten in hun *cellulair*, terwijl ook degenen die het woord hebben nog wel eens door hun mobieltje worden onderbroken. Bij een overlijdensgeval kostte het voorheen tijden om iedereen naar het dorp te krijgen; nu zijn alle betrokkenen, ook in het buitenland, binnen een paar uur op de hoogte.

Ook in de man-vrouwrelatie speelt het mobieltje een belangrijke rol, want waar vroeger soms lastige toeren en omwegen gemaakt moesten worden om met degene op wie je een oogje had contact te leggen zonder dat er iemand in de buurt was, is nu alleen zijn of haar telefoonnummer nodig. Daartegenover staat dat de wederzijdse sociale controle een stuk groter is geworden, want de ander en zijn of haar omgeving kunnen voortdurend worden gebeld. In een cultuur waarin jaloezie en overspel een belangrijke rol spelen, is dat een complicerende factor.

Zelfs de politieke betrokkenheid is een stuk intensiever geworden door de grote telefonische bereikbaarheid. Behalve dat het binnenland in verkiezingstijd over cruciale stemmen beschikt vanwege de lage kiesdeler in deze districten, is de mobiele telefoon een uitstekend middel om kiezers te verleiden - als communicatiemiddel en als cadeautje. Bovendien kunnen de politieke en bestuurlijke leiders in het binnenland nu continu in verbinding staan en overleggen met partijbonzen en andere politieke zetbazen in de stad. Op die manier zijn Marronleiders in het binnenland veel directer bij het politieke spel betrokken geraakt en kunnen ze ook veel gemakkelijker druk uitoefenen. Bovendien kunnen ze zich nu ook eenvoudig laten adviseren door ervaren volksgenoten in het buitenland. Het zijn overigens niet meer alleen de mannen die in contact staan met de buitenwereld. Vrouwen gaan nu ook naar de stad voor inkopen en om hun sociale netwerk te onderhouden. Niet alleen de revolutionair veranderde communicatie heeft daartoe bijgedragen, ook de binnenlandse oorlog, die hele gemeenschappen op de vlucht dreef. Vrouwen zijn daardoor wat minder afhankelijk geworden van de mannen en hebben in ieder geval veel beter inzicht gekregen in hoe de buitenwereld in elkaar steekt en hoe ze daarvan gebruik kunnen maken.

Conclusie

Het mag duidelijk zijn dat Marrons altijd contact met de stad hebben onderhouden en dat deze van groot belang waren voor hun materiële (voort)bestaan. Van een compleet isolement is nooit sprake geweest, al was het maar omdat alle wapens, ijzerwaren en textiel altijd uit de stad zijn gekomen en werden betaald met in de koloniale economie verdiend geld. Bovendien kwamen na afloop van de slavernij in toenemende mate stedelingen de kant van de Marrons op toen duidelijk werd dat het binnenland vanwege zijn natuurlijke rijkdommen aantrekkelijker was dan vermoed.

In het voorgaande is vooral gekeken naar de aard en de omvang van de contacten en de algemene invloed van de communicatiemiddelen - veel minder naar de aard van de veranderingen. Vandaar dat het onderwijs en de zending slechts summier aan bod zijn gekomen en dat ook de invloed van recente contacten met de vele duizenden Braziliaanse goudzoekers in het binnenland niet zijn besproken (zie hiervoor Hoogbergen, Kruijt & Polimé 2001; De Theije 2007). In ieder geval is duidelijk dat in de periode 1870-1940 grote groepen Marrons met en voor stedelingen hebben gewerkt en dat zij alle mogelijke goederen uit de stedelijke economie tamelijk geruisloos in hun huishoudens en hun bestaan hebben geïntegreerd. De meeste directe interactie vond echter plaats buiten dat huishouden en zelfs buiten het dorp.

Dit alles veranderde drastisch door de revolutionaire veranderingen op het gebied van transport en communicatie die vanaf de Tweede Wereldoorlog optraden. Vanaf die periode werden ook de dorpen meer en meer gekoppeld aan de buitenwereld en dus ook de vrouwen in die dorpen, terwijl de mannen nog veel meer dan voorheen het contact met de buitenwereld moesten aangaan om geld te verdienen teneinde alle veranderingen te kunnen betalen.

De twee meest revolutionaire veranderingen die de dimensies plaats en tijd fundamenteel voor Marrons hebben veranderd, waren de introductie van de buitenboordmotor vanaf de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw en heel recent de introductie van de mobiele telefoon. De aanleg van het stuwmeer, de hernieuwde boom in de goudwinning, en de migratie, mede als gevolg van de binnenlandse oorlog, hebben voor een context gezorgd die de invloed van deze veranderingen onomkeerbaar heeft gemaakt. Het is niet onwaarschijnlijk dat in de nabije toekomst als derde revolutionaire verandering daaraan de wegtracés AfobakaAtjoni en Moengo-Langatabiki worden toegevoegd: het begin van een grootschalige ontsluiting van het binnenland voor het wegverkeer. De wijze waarop de buitenboordmotor en recentelijk de cellulair in het Marronbestaan in het binnenland zijn geïntegreerd, doet vermoeden dat deze intensivering van de contacten geen ramp hoeft te zijn. Alleen zal dat niet lukken zonder inkomen ter financiering van de veranderde levenswijze. In dat geval zal men zich voegen bij het tweederde deel van de Marrons dat nu al niet meer in het Surinaamse binnenland woont.

Literatuur

Anema, K., 2006

De groeten aan de koningin; Reis door Suriname. Amsterdam: Atlas.

Beet, Ch. de & R. Price, 1982

De Saramakaanse vrede van 1762; Geselecteerde documenten. Utrecht: Centrum voor Caraïbische Studies, Instituut voor Culturele Antropologie, Rijksuniversiteit Utrecht. [Bronnen voor de Studie van Bosnegersamenlevingen, deel 8.]

- Benjamins, H.D. & J.F. Snelleman (red.), 1914-1917
Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië. Den Haag: Martinus Nijhoff / Leiden: Brill.
- Bruijning, C.F.A. & J. Voorhoeve (red.), 1977
Encyclopedie van Suriname. Amsterdam / Brussel: Elsevier.
- Corinde, I., 2010
 'Oudere Marrons willen een stem.' *Parbode* 5(55): 46-47.
- Groot, S.W. de, 1963
Van isolatie naar integratie; De Surinaamse Marrons en hun afstammelingen; Officiële documenten betreffende de Djoeka's (1845-1863). Den Haag: Martinus Nijhoff. [Verhandelingen van het KITLV, 41.]
- Groot, S.W. de, 1997
 'Marrons aan de Djukakreek in de achttiende eeuw.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde en Geschiedenis* 16(2): 186-206.
- Hansen, H. & G. de Wagt, 1967
Wat doen we in Suriname? Hilversum / Antwerpen / Amsterdam: Brand / Polak & Van Gennep.
- Heilbron, W. & G. Willemsen, 1980
 'Goud en balata-exploitatie in Suriname; Nieuwe produktiesektoren en nieuwe vormen van afhankelijkheid na 1873.' *Caraïbisch Forum* 1: 1 en 2, deel 1, 66-84, deel 2, 87-101.
- Hoogbergen, W., D. Kruijt & Th. Polimé, 2001
 'Goud en Brazilianen.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde en Geschiedenis* 20(1): 109-128.
- Lenders, M., 2006
Strijders voor het Lam; Leven en werk van Hernnhutter broeders en -zusters in Suriname, 1735-1900. Leiden: KITLV Uitgeverij. [Caribbean Series 16.]
- Lichtveld, L., 1977
 'De Bosnegers.' In: A. Helman (red.), *Cultureel mozaïek van Suriname*. Zutphen: Walburg Pers, pp. 146-188.
- Lier, W.F. van, 1919
Iets over de Boschnegers in de Boven-Marowijne. Paramaribo: Van Ommeren.
- Luijt, M., 2008
 Marrons in beweging; Onderzoek naar de contacten tussen Surinaamse Marrons en Paramaribo van 1900-1980 en de impact op hun levensstijl. MA thesis Maatschappijgeschiedenis, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Samuels, J., 1944
Schetsen en typen uit Suriname. Paramaribo: St. Rafael Boekhandel. [Orig. losse artikelen in *De Surinamer* en *De Periskoop*, ca. 1904.]
- Scholtens, B., 1994
Bosnegers en overheid in Suriname; De ontwikkeling van de politieke verhouding, 1651-1992. Paramaribo: Afdeling Cultuurstudies Minov.

Spalburg, H.J.E., 2005

Herinneringen aan mijn vaderland, Paramaribo 1900-1965. Deel 1. Utrecht: auteur.

Stipriaan, A. van, 2009a

‘Suriname, El Dorado van de korte termijn; Milieueffecten van de exploitatie van de natuurlijke rijkdommen, 17^e-20^e eeuw.’ In: M. 't Hart & H. van Zon (red.), *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis 2009; Natuur en milieu in Belgische en Nederlandse koloniën*, Gent: Academia / Hilversum: Verloren, pp. 25-52.

Stipriaan, A. van, 2009b

‘Exploratie en exploitatie van het binnenland tot 1965.’ In: A. van Stipriaan & Th. Polimé (red.), *Kunst van overleven; Marroncultuur uit Suriname*. Amsterdam: KIT Publishers, pp. 114-127.

Theije, M. de, 2007

‘De Brazilianen stelen al ons goud!’; Braziliaanse migranten in stad en binnenland.’ *Oso Tijdschrift voor Surinamistiek* 26(1): 81-99.

Thoden van Velzen, H.U.E., 2003

Een koloniaal drama; De grote staking van de Marron vrachtvaarders, 1921. Utrecht CLACS & IBS; Amsterdam: Rozenberg. [Bronnen voor de Studie van Suriname, deel 23.]

Veen, L. van der, 1992

Suriname, ‘het land waar treinen niet echt hebben gereden’. Amsterdam: Vrije Universiteit Vakgroep CA/SNWS.

Wentholt, A., 2003

In kaart gebracht met kapmes en kompas; Met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap op expeditie tussen 1873 en 1960. Heerlen: ABP; Utrecht: KNAG. [m.n. pp. 119-187 over Suriname.]

Alex van Stipriaan is hoogleraar Caraïbische geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en conservator Latijns-Amerika & Caraïbisch gebied bij het Tropenmuseum in Amsterdam. De laatste jaren heeft hij zich intensief beziggehouden met de Surinaamse Marrongeschiedenis en cultuur, wat onder meer resulteerde in de tentoonstelling *Kunst van Overleven* (met Felix de Rooy) en een gelijknamig boek (met Thomas Polimé). Ook helpt hij momenteel bij het opzetten van een Saramakaans en een Aukaans Cultuurcentrum in het Surinaamse binnenland.

Eleonora Zito

Pokigron

Overleven in het hart van het Surinaamse regenwoud

Vrij snel na het uitbreken van de binnenlandse oorlog in juli 1986 in Oost-Suriname breidde de strijd zich uit naar het zuidelijk deel van Suriname, het Brokopondogebied en Boven-Suriname. In januari 1987 werd het Saamakadorp Pokigron het strijdtoneel van het nationaal leger en het rebellenleger (Jungle Commando) onder leiding van Ronnie Brunswijk. Pokigron ligt in het district Sipaliwini in het Boven-Surinamegebied, ten zuiden van het Brokopondostuwmeer. Destijds telde het dorp circa vijfhonderd inwoners. Vanaf het begin van de strijd was het Jungle Commando er de baas. Na enige tijd keerde de bevolking van Pokigron zich echter tegen het rebellenleger. Het reizen naar Paramaribo werd bijvoorbeeld bemoeilijkt; er was geen elektriciteit meer door gebrek aan dieselolie voor de generator; en de voedselaanvoer vanuit Paramaribo raakte geblokkeerd, waardoor de inwoners aangewezen waren op producten van hun kostgronden.

In september 1987 zuiverde het leger Pokigron van het Jungle Commando. Daarbij maakte het zich schuldig aan moordpartijen op onschuldige dorpsbewoners. Na het vertrek van het leger ondernam het Jungle Commando wegens vermeende collaboratie van de dorpsbewoners met het leger een wraakactie waarbij bewoners werden mishandeld en huizen geplunderd. Op 23 april 1989 werd Pokigron compleet verwoest door het Jungle Commando. Alle bewoners zagen zich genoodzaakt te vluchten naar Paramaribo of elders.¹

De lokale organisatie ‘Stichting Wederopbouw Pokigron’ (STIWEPO) werd in 1990 opgericht om het dorp weer op te bouwen, in de hoop dat alle vluchtelingen zouden terugkeren om daar zelfvoorzienend te kunnen leven van de rijkdommen van het bos. Van dit terugkeerideaal is echter weinig terechtgekomen. Slechts 350 vluchtelingen zijn teruggekeerd naar Pokigron, waar ze in armoede leven.

Armoede prevaleert in veel in het bos gelegen samenlevingen. Men kan op verschillende manieren gebruikmaken van het bos, maar eliminatie van

1 Over de strijd tussen het leger en het Jungle Commando in Pokigron, zie Hoogbergen & Kruijt 2005: 183-188 en De Vries 2005: 81-84.

armoede is geen gemakkelijke opgave (Sunderlin et al. 2005; Angelsen & Wunder 2003; Ros-Tonen & Wiersum 2005). Bovendien zijn de bewoners van deze samenlevingen zeer kwetsbaar voor externe ontwikkelingen zoals overstromingen of droogte, maar bijvoorbeeld ook voor economische trends. Daardoor bezitten ze weinig veerkracht. Samenlevingen in het bos kunnen risico's spreiden door hun inkomstenbronnen te diversifiëren (*livelihood diversification*-strategie), bijvoorbeeld door het uitvoeren van niet-bos gerelateerd betaald werk (zowel formeel als informeel), het ontvangen van *remittances* en het voeren van *multi-location* huishoudens, waarbij enkele leden van een huishouden bijvoorbeeld in de stad wonen.

Er is weinig bekend over hoe de teruggekeerde inwoners van Pokigron na de beëindiging van de binnenlandse oorlog in hun levensonderhoud voorzien. In dit artikel staan twee onderzoeksvragen centraal.² Ten eerste de vraag hoe de bewoners van Pokigron in hun levensonderhoud (*livelihood*) voorzien: welke rol speelt het bos daarin en welke strategieën passen zij toe om hun veerkracht te vergroten? Ten tweede de vraag hoe kwetsbaar de bewoners van Pokigron zijn en, in het verlengde daarvan, de vraag welke toekomstperspectieven zij zien om aan de armoede te ontsnappen.

Onderzoeksmethoden

Tijdens het onderzoek is gebruikgemaakt van verschillende kwalitatieve onderzoeksmethoden aangezien er weinig bekend is over het studiegebied door de beperkte beschikbaarheid van literatuur en andere bronnen. Het voordeel van kwalitatief onderzoek is dat het rijke, complexe en gedetailleerde kennis genereert omdat het plaatsvindt in de natuurlijke setting. Deze natuurlijke setting is de bron van dataverzameling. De focus van kwalitatief onderzoek ligt op het perspectief van de respondenten en de manier waarop zij betekenis geven aan (hun) leven (Bryman 2004: 279).

Tijdens mijn verblijf in Paramaribo heb ik informele interviews gehouden met medewerkers van het Centrum voor Landbouwkundig Onderzoek in Suriname (CELOS) en van Tropenbos International (TBI), een niet-gouvernementele kennisgeoriënteerde organisatie op het gebied van tropische bossen. In Pokigron zelf is aanvankelijk gebruikgemaakt van de *transect walk*-methode, die ideaal is om een eerste overzicht te verkrijgen van het studiegebied. Deze methode geeft de mogelijkheid om vast te stellen welke bos-, welke landbouw- en welke *agroforestry*-producten de bewoners gebruiken. Ook geeft zij een beeld van de grenzen van het bos, het gebruik van het land en de lay-out van het dorp. Dit leverde essentiële gegevens op over geproduceerde en/of aanwezige bos-, landbouw- en agroforestryproducten in en rond het dorp. De verzamelde data werden gebruikt om

2 Mijn onderzoek in Pokigron in 2009 valt binnen een project van het Wereld Natuur Fonds (WNF) voor het promoten van duurzame ontwikkeling en is uitgevoerd in samenwerking met Tropenbos International (TBI) en het Centrum voor Landbouwkundig Onderzoek in Suriname (CELOS).

lijsten te creëren van alle geobserveerde bos-, landbouw- en agroforestryproducten. Deze lijsten werden vervolgens gebruikt in de interviews. De belangrijkste methode was het gebruik van semigestructureerde interviews. Deze hebben een bepaalde set van open en gesloten vragen die voorafgaand aan het interview gedefinieerd zijn, zodat de onderzoeksonderwerpen in een bepaalde volgorde worden behandeld (Russel 2002: 209).

In Pokigron zijn in totaal 32 huishoudens geïnterviewd, waaronder enkele sleutelpersonen, zoals de twee kapiteins van het dorp en de vrouw van de *granman*. Daarnaast zijn semigestructureerde interviews gehouden onder tien huishoudens in Paramaribo, waarvan er negen uit Pokigron waren gevlucht na de verwoesting van het dorp. Voorafgaand aan de interviews werd een *pilot interview* gehouden om er zeker van te zijn dat de vragen eenvoudig te begrijpen waren en om eventuele misverstanden, veroorzaakt door cultuurverschillen, te voorkomen. Een ander doel was te verzekeren dat de interviews geen vragen bevatten die beledigend zouden kunnen zijn voor de lokale cultuur. Vervolgens is gebruikgemaakt van *focus groups* met als doel een collectief perspectief op een specifiek onderwerp te achterhalen.

Afgebrande woning in Pokigron tijdens de binnenlandse oorlog (foto Eleonora Zito)

Deze methode is tweemaal toegepast om te achterhalen hoe de bewoners kwetsbaarheid en veerkracht ervaren als gemeenschap, in plaats van

op individuele basis. Ook voor deze methode heeft eerst een *pilot study* plaatsgevonden. Aangezien er, zoals gezegd, weinig informatie beschikbaar was over Pokigron en de bewoners vóór, gedurende en na de oorlog is een biografie van een respondent opgenomen. Een biografie is weliswaar zeer persoonlijk - en dus niet representatief voor alle bewoners van Pokigron - maar zij geeft wel inzicht in de gebeurtenissen en ervaringen gerelateerd aan het leven in het dorp tijdens de oorlog.

Ook is gebruikgemaakt van participerende observatie. Gedurende mijn onderzoek verbleef ik in de maanden maart en april 2009 in Pokigron, wat mij de mogelijkheid gaf te observeren en te participeren in het dagelijks leven van de bewoners in hun 'natuurlijke' sociale omgeving. Na het onderzoek in Pokigron heeft een open interview plaatsgevonden met Frank Oldenstam, manager van Stichting Fonds Ontwikkeling Binnenland (SFOB), over de ontwikkelingsplannen van Pokigron. De laatste onderzoeksmethode was triangulatie, waarbij verschillende datacollectie-methoden zijn gebruikt om de betrouwbaarheid van de data te verhogen.

Sustainable livelihood-benadering

Het onderzoek is ingebed in de *Sustainable Livelihood*-benadering (SL-benadering) om het begrip 'armoede' te analyseren. Armoede werd aan het einde van de negentiende eeuw en in een groot deel van de twintigste eeuw in economische termen gemeten. Hoe individuen armoede ervoeren, was van ondergeschikt belang. De laatste decennia wordt gekozen voor een bredere definitie van armoede, waarbij naast inkomen en consumptie gekeken wordt naar machtsrelaties en wel of geen toegang tot sociale voorzieningen zoals gezondheidszorg en educatie (zie Sen 1999: 14; Krantz 2001: 1; De Haan & Zoomers 2005: 28). De SL-benadering beziet armoede door de ogen van armen. Hoewel economische groei nodig blijft om armoede te bestrijden hoeft zij niet altijd samen te vallen met het welzijn van armen. Dat is in de SL-benadering afhankelijk van de mogelijkheid te profiteren van economische mogelijkheden.

De SL-benadering gaat ervan uit dat armen zich bewust zijn van hun situatie en zelf het beste weten wat hun behoeften zijn. Hun betrokkenheid bij projecten en het ontwerpen van beleid is dus cruciaal (Krantz 2001: 1-2). In de SL-benadering wordt het belangrijk geacht toegang te hebben tot vijf 'kapitalen' om uit armoede te ontsnappen (Rakodi 2002: 10-13): menselijk kapitaal (kennis, vaardigheden, maar ook gezondheid), financieel kapitaal (kapitaal, leningen en krediet), sociaal kapitaal (het netwerk waarover mensen beschikken, de onderlinge diensten waarop ze kunnen vertrouwen), fysiek kapitaal (transport en infrastructuur) en natuurlijk kapitaal (land, water, bossen). Een ander belangrijk aspect van de SL-benadering is dat zij kijkt naar kwetsbaarheden. Volgens Chambers (1995: 189) betekent kwetsbaarheid

not lack or want but exposure and defencelessness. It has two sides: the external side of exposure to shocks, stress and risk; and the internal side of defencelessness, meaning a lack of means to cope without damaging loss.

De mate van kwetsbaarheid is belangrijk in de analyse van armoede aangezien externe bedreigingen en het ontbreken van veerkracht invloed hebben op de ‘kapitalen’ van de armen.³

Bosgebruik in relatie tot armoedebestrijding

Pokigron bevindt zich in een redelijk geïsoleerd gebied in het regenwoud. Het is daarom belangrijk te achterhalen op wat voor manier het bos kan bijdragen aan armoedebestrijding. Onderzoekers identificeren verschillende economische mogelijkheden die het bos biedt (Sunderlin et al. 2005: 1390-1393; Angelsen & Wunder 2003). Het meest winstgevend bosproduct met de hoogste commerciële waarde is hout. Tegelijkertijd kennen vele landen wetten die de toegang reguleren vanwege de commerciële waarde, en die arme gemeenschappen vaak buitensluiten. Daarnaast hebben de bewoners vaak geen grondrechten, waardoor ze geen mogelijkheid hebben inkomsten te genereren door de houtkap (Sunderlin et al. 2005: 1390).

Andere belangrijke bosproducten zijn *non-timber forest products* (NTFPs) zoals plant- en dierproducten (Ros-Tonen & Wiersum 2005: 147). Sommige daarvan zijn belangrijk voor de alledaagse zelfvoorziening van een huishouden, andere NTFPs worden minder vaak geconsumeerd. In het laatste geval bieden ze een vangnet voor de bewoners wanneer de landbouw niet veel oplevert. Ook worden NTFPs wel gebruikt voor ruilhandel of voor de verkoop op de markt (Sunderlin et al. 2005: 1391). Onderzoek laat zien dat men niet veel voordeel haalt uit NTFPs. Vaak is er sprake van overexploitatie, er is weinig vraag naar NTFPs en ten slotte zijn ze vaak ongelijk verspreid in het bos, waardoor het verzamelen veel tijd in beslag neemt.

Andere manieren om inkomsten te genereren door bosgebruik zijn via een baan in de bosindustrie en door het uitvoeren van *environmental services*, waarbij externe gebruikers van het bos lokale bewoners betalen voor milieudiensten. Als laatste kan men een inkomen genereren door het *local multiplier effect*, waarbij de lokale bevolking kan profiteren van de in het woongebied werkzame houtkapbedrijven door het aanbieden van diensten, zoals het verschaffen van voedsel, producten en dergelijke (Sunderlin et al. 2005: 1392). Deze inkomsten zijn echter vaak tijdelijk, waardoor de situatie juist moeilijker wordt zodra de bedrijven het gebied weer verlaten (Angelsen & Wunder 2003: 40). Samenlevingen kunnen op verschillende

3 Department for International Development (DFID) (1999). *Sustainable Livelihoods Guidance Sheets*. <http://www.nssd.net/pdf/sectiont.pdf>

manieren profiteren van het bos, maar het bos biedt vaak onvoldoende mogelijkheden om deze samenlevingen uit de armoede te trekken.

Slechte conditie van de Afobakaweg vóór de asfaltering in 2010 (foto Eleonora Zito)

Livelihood diversification-strategie

Bewoners van de in het bos gelegen dorpen zijn gedwongen andere manieren te bedenken om in hun levensonderhoud te voorzien. Ellis (1999: 1) stelt dat bewoners in rurale gebieden gebruikmaken van livelihood diversification-strategieën om te overleven. Deze houden een proces in waarbij huishoudens een divers portfolio aan activiteiten en sociale steun creëren om te overleven en hun levensstandaard te verhogen, bijvoorbeeld door handel, een formele of informele betaalde baan et cetera. Een dergelijke strategie biedt twee voordelen. De bevolking is ten eerste minder afhankelijk van de seizoenen en, ten tweede, door het ondernemen van verschillende activiteiten met verschillende kwetsbaarheden vermindert de algehele kwetsbaarheid van de huishoudens (Ellis 1999; Sunderlin et al. 2005: 1389).

Centraal in de SL- en livelihood diversification-benaderingen staan de concepten ‘kwetsbaarheid’ en ‘veerkracht’, in de strijd tegen armoede. Een manier om de kwetsbaarheid van een samenleving te verminderen, is door haar veerkracht te vergroten. Veerkracht betekent dat een huishou-

den in staat is om te gaan met bedreigende externe factoren (Adger 2000: 348, 354). Hoe afhankelijker een huishouden is van het milieu voor zijn voedselzekerheid en/of inkomen, hoe kwetsbaarder het is voor externe factoren, zoals natuurrampen en economische ontwikkelingen. Er zijn verschillende manieren om de veerkracht te verhogen. In mijn onderzoek focus ik op veerkracht door middel van de livelihood diversification-strategie.

Pokigron

Pokigron is gelegen op ongeveer een kilometer afstand van het dorp Atjoni, dat dient als een aanmeerplaats voor boten aan het einde van de Afobakaweg. Vanaf Atjoni is het alleen mogelijk om per boot naar de verder zuidelijk gelegen dorpen te reizen. Gedurende het regenseizoen is het transport naar binnenlandse dorpen zoals Pokigron soms onmogelijk. Als gevolg hiervan raken deze dorpen geïsoleerd.

De granman van het Boven-Surinamegebied, Belfon Aboikoni, woont in het dorp Asidonhopo ten zuiden van Pokigron. Elk dorp heeft een of meer kapiteins die de granman assisteren, maar ze opereren vrij onafhankelijk. Pokigron heeft twee kapiteins. De kapitein heeft de autoriteit over de rechten van de bewoners van het dorp. Voorbeelden hiervan zijn het selecteren van kostgrondjes en het bouwen van hutten (Landveld 2008: 6; NWMS 1998: 16-17). De kapitein heeft verschillende assistenten, *basjas* genoemd. Zowel mannen als vrouwen kunnen basja worden, al verschillen hun taken. De taken van de vrouwelijke basja zijn vaak gerelateerd aan huishoudelijke activiteiten; de mannelijke basjas houden zich meestal bezig met het aankondigen van belangrijke zaken, het handhaven van de orde in het dorp en het organiseren van belangrijke dorpsbijeenkomsten (NWMS 1998: 16-17).

Uit het levensverhaal van een bewoonster werd duidelijk dat de inwoners bij de strijd tussen het leger en het Jungle Commando in angst leefden:

De mensen waren bang... echt waar... om op een plek te wonen met het Jungle Commando om je heen. De mensen voelden zich niet veilig en ik was heel erg bang. Op 23 april 1989, het was op een zondag [...] ze kwamen... ze verwoestten alles, ze hadden het hele dorp verbrand. Ik was negen jaar en het zou een week later mijn tiende verjaardag zijn. Die dag huilde ik niet... ik huilde niet...

De respondent had zich met een groep andere bewoners twee of drie weken verscholen in het regenwoud, waar ze haar tiende verjaardag doorbracht. Vervolgens vluchtte ze naar Paramaribo. Een grote groep vluchtelingen vond opvang op het terrein achter de Anthony Nesty Sporthal (lokaal gerefereerd als 'achter NIS') in Paramaribo. De vluchtelingen waren afhankelijk van steun van de overheid en sociale organisaties. Deze steun was

echter vaak niet genoeg, deels door de stijgende kosten als gevolg van de economische crisis in het land. De drang om terug te gaan naar het dorp en onafhankelijk te zijn werd sterker. Uiteindelijk keerde, zoals in de inleiding aangegeven, slechts een klein deel van de vluchtelingen terug.

Woning in Pokigron (foto Eleonora Zito)

Bestaansstrategieën

Zoals gezegd, zijn er verschillende manieren om het bos te gebruiken ter verhoging van de levensstandaard van in het bos gelegen dorpen. Deze omvatten de extractie van hout en NTFPs voor zelfvoorziening en verkoop, betalingen voor environmental services en formele en informele banen in de bosindustrie. Omdat er geen houtkapbedrijven in de omgeving zijn, is er van een ‘local multiplier effect’ geen sprake.

Uit de interviews kwam naar voren dat geen enkele respondent betalingen ontvangt voor environmental services. Eén respondent verklaarde service te bieden aan (eco)toeristen. Environmental services speelden ten tijde van het onderzoek geen rol in de bestrijding van armoede in Pokigron. Slechts één respondent had een direct inkomen uit de extractie en verkoop van hout. Hoewel houtproducten over het algemeen de meest winstgevende bosproducten zijn, spelen ze in het geval van Pokigron geen belangrijke rol aangezien ze voor de bewoners geen directe inkomstenbron vormen. Houtproducten spelen wel een grote rol als het gaat om

zelfvoorziening: de bewoners gebruiken hout als brandhout en als bouw materiaal voor huizen, kookhutjes, opslaghutten, boten, peddels et cetera.

De meest gebruikte bosproducten zijn NTFPs en deze dienen hoofdzakelijk voor de zelfvoorziening. Een direct inkomen uit NTFPs is beperkt. De respondenten verklaarden dat er lokaal weinig vraag naar deze producten is aangezien iedereen er toegang toe heeft.⁴ Daarnaast is het verzamelen en/of bewerken van NTFPs erg arbeidsintensief.

Uit mijn onderzoek kwam naar voren dat het bos een matige rol speelt in de zelfvoorziening en een zeer beperkte rol als inkomstenbron. Hieruit valt te concluderen dat het bos geen rol speelt in het bestrijden van armoede in Pokigron. Deze resultaten bevestigen het beeld uit de literatuur dat in het bos gelegen samenlevingen weinig voordeel halen uit bosproducten.

Verder liet mijn onderzoek zien dat de rol van landbouw en agroforestry ook beperkt is voor de huishoudens in Pokigron. Landbouw- en agroforestry-producten zijn van minimaal belang voor de zelfvoorziening en van zeer beperkt belang voor een inkomen. Dit is grotendeels toe te schrijven aan het gebrek aan goede toegang tot een markt, zoals dat ook het geval is bij bosproducten. Het belang van toegang tot een markt is aangetoond door Kusters et al. (2001) in zijn onderzoek naar bamboeextractie in de Filippijnen. De auteurs stellen dat door het verbeteren van de toegang tot de regio de bronnen voor hun levenswijze veranderden van zelfvoorziening naar inkomstgeoriënteerde cultivatie.

Het vaststellen van de inkomens van de huishoudens in Pokigron is niet eenvoudig. Veel huishoudens hebben geen stabiel, maar een sporadisch inkomen. Het was daarom lastig voor veel respondenten om al hun inkomstenbronnen en het belang per bron te benoemen. Voor andere respondenten was het praten over inkomen privé.

Om te overleven hebben de bewoners een levenswijze diversificatie-strategie ontwikkeld, via een divers portfolio aan activiteiten en sociale steun. De huishoudens hebben gemiddeld drie inkomstenbronnen. De meest voorkomende zijn steun van de overheid (uitkering, kinderbijslag en pensioen), betaalde banen, remittances en handel. Familiebanden zijn erg belangrijk. Tien respondenten (32 procent) ontvangen financiële steun van familieleden (remittances) die vaak in Paramaribo of in het buitenland wonen. Daarnaast krijgen negen respondenten (28,1 procent) vaak giften in de vorm van voedsel of andere producten die verstuurd worden met het openbaar vervoer vanuit de stad. Een aantal huishoudens maakt gebruik van de multi-locality-strategie, waarbij één of meer leden van het huishouden (tijdelijk) bij familieleden in de stad wonen om geld te verdienen of een opleiding te volgen. Een aantal huishoudens is ook afhankelijk van diensten voor anderen (schoonmaken en dergelijke).

4 Met uitzondering van vlees, aangezien er nog maar weinig wilde dieren in de omgeving zijn en men diep in het bos moet gaan jagen.

De livelihood diversification-strategie wordt vaak gebruikt door mensen in rurale gebieden (Ellis 1999; Sunderlin 2005: 1389). Gebruikmaken van alternatieve inkomstenbronnen met verschillende kwetsbaarheden vermindert de afhankelijkheid van de seizoenen, wat de bewoners helpt in het ontwikkelen van veerkracht.

Bedreigingen: kwetsbaarheid en veerkracht

Zoals genoemd, zijn kwetsbaarheid en veerkracht binnen de sustainable livelihood- en livelihood diversification-benadering belangrijke factoren in de strijd tegen armoede. Voor een beter begrip van de wijze waarop de inwoners hun livelihood opbouwen is het van belang te kijken naar deze concepten aangezien de bewoners afhankelijk zijn van activiteiten die beïnvloed worden door externe factoren (Ellis 1999: 2).

Om inzicht te krijgen in de externe factoren die invloed hebben op de livelihood van de lokale bevolking, haar veerkracht en welke rol het bos daarin speelt, is gebruikgemaakt van de focus groups-methode, die de focus legt op de beleving van de lokale gemeenschap. Er zijn twee focus groups georganiseerd, één met mannelijke participanten (totaal vijf) en één met vrouwelijke (totaal vijf). De reden voor deze categorisatie is dat mannen en vrouwen vaak verschillende activiteiten ontplooiën en daardoor wellicht verschillende bedreigingen en kwetsbaarheden ervaren. De participanten in beide groepen werd gevraagd om de externe factoren te benoemen waardoor ze zich kwetsbaar voelen, waarna de resultaten werden gerangschikt naar belang. Als laatste voerden de participanten een discussie over de vraag of de gemeenschap manieren heeft voor het omgaan met deze externe factoren, met een specifieke focus op de rol van het bos.

De grootste bedreiging die de mannelijke bewoners van Pokigron ervaren, is het gebrek aan veilig drinkwater als gevolg van droogte. Veel huishoudens in Pokigron hebben tonnen om het regenwater op te vangen voor drinkwater, maar in tijden van droogte is er een schaarste aan veilig drinkwater. De regentonnen worden niet gevuld en de inwoners zijn afhankelijk van omliggende natuurlijke waterbronnen. Lokale kreken drogen op, waardoor de inwoners genoodzaakt zijn te drinken van de overblijvende kleine plassen en/of uit de rivier. Deze twee bronnen zijn niet geschikt als drinkwater, waardoor gezondheidsproblemen zoals diarree vaker voorkomen. Gedurende periodes van weinig regenval en droogte zijn er significant meer gevallen van diarree en dysenterie (Dekkers geciteerd in Doekhie 2008: 8-9). Bewoners van Pokigron hebben soms langdurig geen toegang tot veilig drinkwater. Hoewel de winkeltjes in Atjoni en Pokigron flessen mineraalwater verkopen, hebben de respondenten onvoldoende inkomen om deze gedurende een langere tijdsduur aan te schaffen. Een tweede gevolg van de droogte is het verlies van de oogst. Dit zagen de respondenten echter als minder bedreigend dan het gebrek aan schoon drinkwater.

De tweede belangrijkste bedreiging die wordt ervaren door de mannelijke inwoners is kwikvergiftiging als gevolg van de kleinschalige (illegale) goudwinning. De expansie in deze sector heeft belangrijke consequenties voor het milieu en de gezondheid van mensen die in de nabije omgeving wonen. Het kwik wordt gebruikt om het goud te scheiden van de modder, maar het komt vervolgens in het milieu terecht, met schadelijke gevolgen. Meer dan vijftig dorpen met in totaal circa 50.000 inwoners zijn getroffen door kwikvergiftiging (Peplow & Augustine 2007: 203; zie ook Heemskerk 2001: 25-29). Behalve dat het gebruik van kwik grote gevolgen heeft voor de gezondheid van de lokale bewoners heeft het economische gevolgen. Iets minder dan een derde van de respondenten is afhankelijk van de visverkoop. Als door de kwikvergiftiging de vraag naar vis sterk daalt, dan valt daarmee voor veel inwoners een deel van hun inkomen weg. Uit onderzoek blijkt dat de hoogste concentratie van kwik is gevonden in vissen uit het Brokopondostuwmeer (Mol et al. 2001: 183), enkele kilometers ten noorden van Pokigron.

Woning met kostgrondje in Pokigron (foto Eleonora Zito)

De derde bedreiging ervaren door de mannelijke inwoners is de stijging van de olieprijs. Voor veel activiteiten zijn benzine en diesel nodig, zoals voor een kettingzaag om kostgrondjes aan te leggen, voor de motorboten om vis te vangen en voor transport, dat in veel gevallen alleen mogelijk is per boot. Transport van en naar Paramaribo wordt duurder, waardoor de producten (voedsel en niet-eetbare producten) die uit de stad komen ook duurder worden.

De vierde bedreiging zijn plagen (mieren, sprinkhanen en kevers) die de gewassen vaak vernietigen. Dit brengt de voedselzekerheid in gevaar, aangezien de bewoners dit voedsel voor de zelfvoorziening gebruiken. Zij zijn dan genoodzaakt producten te kopen waarmee een belangrijk deel van hun inkomen wegvalt.

De respondenten vertelden dat een verandering in regelgeving de vijfde bedreiging vormt. In het verleden verkochten zij hout in de stad, wat veel geld opbracht. Na de komst van het Wereld Natuur Fonds (WNF) in Pokigron is de houtkap gelimiteerd. De respondenten vertelden dat een van hun prioriteiten is om hun kinderen goed onderwijs te bieden, wat veel geld kost. De huishoudens die voorheen een inkomen hadden uit de houtwinning zijn deze inkomsten kwijtgeraakt. Enkele bewoners zijn gaan vissen, maar dit is vaak niet winstgevend genoeg.

Overstromingen vormen een zesde bedreiging. Tijdens het regenseizoen is de rivierstand hoog, waardoor de kreken overstromen, wat vervolgens resulteert in het overstromen van de kostgrondjes. Net als bij plagen leidt dit tot het verlies van gewassen. Het vele water trekt daarnaast vliegen en muggen aan, wat weer kan leiden tot ziekteoverdracht.

De laatste bedreiging die de mannelijke respondenten ervaren, is de beperkte toegang tot elektriciteit. Pokigron heeft een generator die het dorp voorziet van elektriciteit tussen zeven en elf uur 's avonds. De voor deze generator benodigde diesel wordt elke drie maanden door de overheid geleverd. Maar het komt regelmatig voor dat de diesel gestolen en doorverkocht wordt, waardoor de bewoners vaak geen elektriciteit hebben. Naast de voor de hand liggende ongemakken weerhoudt de onbetrouwbaarheid van de toegang tot elektriciteit sommige bewoners ervan een eigen bedrijfje op te zetten. Zoals een respondent vertelde: 'Ik zou graag een bedrijfje opzetten met het maken van meubels, maar de problemen met elektriciteit weerhouden mij ervan'.

De vrouwelijke respondenten kwamen met negen bedreigingen, de meeste identiek aan de punten die de mannelijke respondenten noemden. Aanvullend zien de vrouwen klimaatsverandering en malaria als kwetsbaarheden. Klimaatsverandering wordt al enkele jaren ervaren door de bewoners van Pokigron. Een respondent vertelt: 'Dit jaar hadden we geen kleine droge tijd en dit probleem hebben we al enkele jaren'. Onderzoekers (bijv. Salick & Byg 2007) voorspellen dat de temperatuur in tropische regenwouden tussen de twee en acht graden Celsius zal stijgen. Deze klimaatsverandering zal leiden tot langere periodes van droogte, mislukte oogsten, bosbranden en minder regenval (Salick & Byg 2007: 9), waardoor de kwetsbaarheid van de livelihoods in Pokigron zal toenemen. Als laatste ervaren de vrouwelijke respondenten malaria als een bedreiging. Hoewel malaria niet meer voorkomt in Pokigron - sinds de bewoners werden voorzien van muggennetten - leeft de angst dat de ziekte terugkomt nog steeds onder de bewoners.

Aan het einde van de focus groups werd de respondenten gevraagd hoe ze omgaan met de kwetsbaarheden die zij ervaren. Tijdens de discussie werd al snel duidelijk dat zij weinig opties hebben om hun kwetsbaarheid te verminderen. De functie van het bos is volgens hen hierbij erg gelimiteerd: ‘Het bos levert weinig, soms vang je vis, soms niet, tijdens droogte groeit er niets [...] we kunnen de kostgrondjes ook niet hoger maken om overstroming te voorkomen want dan moeten we ze (kostgrondjes) ver weg maken en we hebben geen transport’. Het enige wat de bewoners kunnen doen tijdens droogte is het rivierwater koken om het vervolgens als drinkwater te gebruiken. Een andere strategie is het genereren van inkomsten door andere activiteiten erop na te houden, zoals het voeren van een handeltje. Daarnaast zijn verschillende huishoudens afhankelijk van een uitkering of ondersteuning door familieleden die buiten Pokigron wonen en die af en toe geld of andere producten sturen, zoals voedsel en kleding.

Een laatste strategie is migratie naar Paramaribo om te ontsnappen aan de armoede en de kwetsbaarheid te verminderen. De vrouwen gaven aan dat zij behoefte hebben aan landbouwtraining zodat zij weten hoe zij met plagen moeten omgaan en hoe zij het land productiever kunnen gebruiken. Daarnaast willen zij steun van de overheid om kwikvergiftiging tegen te gaan en de bewoners te steunen in moeilijke tijden. Het creëren van werkgelegenheid en educatie in het dorp zien de respondenten als zeer belangrijk in de bestrijding van armoede en het limiteren van de migratie naar de stad.

Conclusie

Bewoners van in het bos gelegen samenlevingen kunnen op verschillende manieren gebruikmaken van het bos. Het bestrijden van armoede in deze samenlevingen is erg complex. De bewoners zijn vaak kwetsbaar voor externe factoren zoals economische trends, overstromingen en droogte. Het bos speelt maar een kleine rol in de zelfvoorziening en een zeer beperkte rol als inkomstenbron, deels doordat het werk in het bos arbeidsintensief is en economisch niet lucratief als gevolg van de slechte wegen en beperkte toegang tot de markt.

Daarnaast prefereren de bewoners van Pokigron andere activiteiten om inkomsten te genereren. Veel huishoudens zijn afhankelijk van kleine handeltjes en andere niet-bosgerelateerde inkomstenbronnen. De ouderen in het dorp rekenen meer op steun van de overheid en van familieleden. De huishoudens vergroten hun veerkracht door gebruik te maken van livelihood diversification-strategieën, waarbij ieder huishouden verschillende inkomstenbronnen en bronnen voor zelfvoorziening combineert, zoals formele en informele banen, handeltjes, remittances en multi-locality. Over het algemeen prefereren zij deze strategieën boven de bosgerelateerde activiteiten. Om uit de armoede te ontsnappen

willen bewoners van Pokigron goede wegen⁵ voor een verbeterde toegang tot de markt, 24 uur per dag elektriciteit en de beschikbaarheid over machines, die naar hun mening zouden kunnen helpen bij het intensifiëren van de landbouw, bijvoorbeeld voor het pellen van rijst, het raspen van cassave en het maken van olie. Volgens de bewoners zijn deze zaken van groot belang voor het verbeteren van hun levensstandaard.

Literatuur

- Adger, W.N., 2000
 'Social and ecological resilience; Are they related?' *Progress in Human Geography* 24(3): 347-364.
- Angelsen, A. & S. Wunder, 2003
 'Exploring the forest-poverty link; Key concepts, issues, and research implications.' *Centre for International Forestry Research* 40: 1-58.
- Bryman, A., 2004
 The nature of qualitative research in social science research methods: pp. 266-290.
- Chambers, R., 1995
 'Poverty and livelihoods; Whose reality counts?' *Environment and Urbanization* 7(1): 137-204.
- Doekhie, R.S., 2008
 Low-cost water treatment for rural communities in Suriname. Master of science thesis Delft University of Technology.
- Ellis, F., 1999
 'Rural livelihood diversity in developing countries; Evidence and policy implications.' *Natural Resource Perspectives* 40: 1-10..
- Haan, L. de & A. Zoomers, 2005
 'Exploring the frontier of livelihoods research.' *Development and Change* 36(1): 27-47.
- Heemskerk, M., 2001
 'Maroon gold miners and mining risks.' *Cultural Survival Quarterly* 25(1): 25-29.
- Hoogbergen, W. & D. Kruijt, 2005
De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek. Amsterdam: Bert Bakker.
- Krantz, L., 2001
The sustainable livelihood approach to poverty reduction; An introduction. Stockholm: Swedish International Development Cooperation, Division for Policy and Socio-Economic Analysis.

5 De asfaltering van de Afobakaweg tot aan Atjoni werd eind 2010 voltooid.

- Kusters, K., M. Ros-Tonen, G. van den Top & T. Dietz, 2001
 'The potential contribution of non-timber forest product extraction to tropical forest conservation and development; Lessons from a case study of bamboo utilization in a Sierra Madre community, the Philippines.' *Journal of Bamboo and Rattan* 1(1): 77-94.
- Landveld, L.A., 2008
 De participatie van Saramaccaners in het Boven-Suriname gebied bij activiteiten van niet gouvernementele organisaties. Master thesis Anton de Kom Universiteit van Suriname, Paramaribo.
- Mol, J.H., J.S. Ramlal, C. Lietar & M. Verloo, 2001
 'Mercury contamination in freshwater, estuarine, and marine fishes in relation to small-scale gold mining in Suriname, South America.' *Environmental Research* 86(2): 183-197.
- National Women's Movement of Suriname (NWMS), 1998
 Survey for the development of the women's economic empowerment project (WEEP) in the Upper Suriname River area; Conducted for UNICEF. Paramaribo: National Women's Bureau.
- Peplow, D. & S. Augustine, 2007
 'Community-directed risk assessment of mercury exposure from gold mining in Suriname.' *Revista Panamericana de Salud Pública* 22(3): 202-210.
- Rakodi, C., 2002
 'A livelihoods approach; Conceptual issues and definitions.' In: C. Rakodi & T. Lloyd-Jones (eds), *Urban livelihoods; A people-centred approach to reducing poverty*. Londen: Earthscan, pp. 3-22.
- Ros-Tonen, M. & F.K. Wiersum, 2005
 'The scope of improving rural livelihoods through non-timber forest products; An evolving research agenda.' *Forest, Trees and Livelihoods* 15(2): 129-148.
- Russel, B., 2002
 'Unstructured and semi-structured interviewing.' In: *Research methods in anthropology; Qualitative and quantitative methods*. Walnutt Creek: Altamira Press, pp. 208-236.
- Salick, J. & A. Byg, 2007
 Indigenous peoples and climate change. Oxford: Environmental Change Institute. [Report of Symposium 12-13 April 2007.]
- Sen, A., 1999
Development as freedom. New York: Anchor Books.
- Sunderlin, W., A. Angelsen, B. Belcher, P. Burgers, R. Nasi, L. Santoso & S. Wunder, 2005
 'Livelihoods, forests, and conservation in developing countries; An overview.' *World Development* 33(3): 1383-1402.
- Vries, E. de, 2005
Suriname na de Binnenlandse Oorlog. Amsterdam: KIT Publishers.

Eleonora Zito studeerde Culturele Antropologie/Niet-westerse Sociologie en International Development Studies aan de Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is gebaseerd op haar afstudeeronderzoek *Improving rural livelihoods; The case of a forest-adjacent village Pokigron, Suriname*. Zito was tot eind maart 2011 werkzaam als stagiair Junior Beleidsmedewerker bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, Directie Klimaat, Energie, Milieu en Water.

Angretha Wongsowikromo

‘Is alles goud dat glinstert?’

**De Surinaamse goudmijnbouw beschouwd vanuit
groen-criminologisch perspectief**

Mining is an activity rarely associated with deforestation and forest degradation. Nor is it usually associated with wars, dictatorships and violation of human rights, and even less with the worsening of poverty and social inequity. On the contrary, mining is presented as the paradigm of wealth (in particular when dealing with gold and diamond mining), while its marketing conceals its terrible social and environmental consequences (World Rainforest Movement 2004: 11).

In de jaren negentig van de twintigste eeuw koos de Surinaamse overheid voor de verkoop van een groot deel van haar natuurlijke hulpbronnen aan buitenlandse investeerders om daarmee inkomsten te genereren (Colchester 1995). Traditionele rechten van de Inheemsen en in het gebied wonende Marrons werden daarbij niet gerespecteerd. Dit heeft geleid tot conflicten om de grond en toegang tot het goud. Daarnaast kampt Suriname met een gebrek aan actuele en functionele mijnwetgeving, waardoor de illegale goudmijnbouw zich als ‘subsector’ heeft weten te ontwikkelen (Healy & Heemskerk 2005).

Dit artikel gaat in op de goudmijnbouw in het district Brokopondo en hoe de gevolgen hiervan vanuit de groene criminologie beschouwd en aangepakt kunnen worden. De goudmijnbouw is in Suriname nog niet eerder vanuit een groen-criminologische benadering bestudeerd. Hierbij gaat het erom dat een ontkoppeling plaatsvindt tussen illegaliteit en de daaraan gerelateerde schade die veroorzaakt wordt (Lynch & Stretesky 2003; Lynch 2006). Schade wordt in deze benadering breder bekeken dan in de enge betekenis van het woord, als schade die door de wetgeving als illegaal wordt aangemerkt. Ook legale handelingen kunnen namelijk leiden tot schade.

Dit artikel behandelt in het bijzonder het conflict tussen de gemeenschap van het dorp Nieuw Koffiekamp, de Surinaamse overheid en de Canadese multinational Iamgold in het district Brokopondo. Nieuw Koffiekamp is een transmigratiedorp waar veel bewoners leven van de goudinkomsten. Het dorp bevindt zich echter in een concessie van Iamgold, wat leidt tot spanningen rond de toegang tot de grond en het

goud. Een belangrijke aanleiding voor deze casestudy is de escalatie van eind januari 2009 tussen leden van Macamboa (een jongerenorganisatie waarin de goudzoekers van Nieuw Koffiekamp zich verenigd hebben), het nationaal leger van Suriname en het Korps Politie Suriname.¹

Onderzoeksmethode

Voor mijn veldonderzoek heb ik op verschillende plekken in het district Brokopondo gegevens verzameld aan de hand van interviews en observaties. De interviews zijn in te delen in drie groepen: interviews die een algemeen beeld geven van de goudmijnbouw in het binnenland; interviews met actoren binnen het conflict van Nieuw Koffiekamp; en interviews over de gevolgen van de goudmijnbouw. In totaal zijn tien goudzoekers van verschillende goudvelden in het district Brokopondo geïnterviewd. In Nieuw Koffiekamp is ook gesproken met de kapitein van het dorp en bij de goudvelden van dit dorp met drie goudzoekers, allen inwoners van het dorp en lid van Macamboa. Op het goudveld vlak bij Nieuw Koffiekamp heb ik gesproken met de baas van een groep van dertien goudzoekers en met drie goudzoekers die op dat moment aan het werk waren. In het dorp Brokopondo heb ik gesproken met drie goudzoekers. In Paramaribo heb ik gesproken met een Braziliaanse goudzoeker die in Villa Brasil werkt, een goudzoekersdorp in het Matawaigebied. De gesprekken in het binnenland zijn gefragmenteerd doordat de goudzoekers bezig waren met het mijnen van goud. In de pauzes en tussen de werkzaamheden door kreeg ik de gelegenheid om hen te interviewen.

De goudmijnbouw als *eco-crime* binnen de groene criminologie

In de groene criminologie gaat het om de uit eco-crimes voortvloeiende schade (Beirne & South 2007: xv). Een definitie van een eco-crime is moeilijk vast te stellen omdat veel praktijken toegestaan zijn die wel degelijk desastreuze gevolgen hebben voor mens en milieu. Als er geen sprake is van wetten die overtreden worden, zijn de gevolgen dus onduidelijk. Zo maken bedrijven veelvuldig gebruik van *politics of denial*, waarbij zij geen verantwoordelijkheid nemen voor de schade die zijzelf veroorzaakt hebben (White 2008). Ook is er sprake van indirect slachtofferschap, omdat vaak onduidelijk is wie of wat er nu precies slachtoffer is van de goudmijnbouw (Beirne & South 2007).

Een groen-criminologisch perspectief geeft inzicht in *hoe* we op een alternatieve, niet per definitie legistische wijze naar het concept ‘ecocrime’ kunnen kijken. Walters (2000) maakt hierbij de indeling in een juridische en sociale constructie van eco-crimes. De juridische constructie ziet een eco-crime als een illegale daad vanuit het recht. Bij de sociale

1 ‘Goudzoekers NIEUW KOFFIEKAMP barricadeerden weg naar IAMGOLD’, *Suriname Times*, 29 januari 2009.

constructie wordt gekeken naar de gevolgen die voortvloeien uit legale handelingen. In deze laatste constructie staat dus niet de misdaad, maar de schade centraal. *Wat* uiteindelijk geldt als schade, en daarmee wie of wat als slachtoffer wordt gezien, is afhankelijk van de visie van de onderzoeker op de relatie tussen de mens en de rest van de natuur. In mijn onderzoek ga ik uit van de ecocentrische ecofilosofie - daarin is de mens verantwoordelijk voor de exploitatie van goud en dus ook voor de gevolgen van zijn handelen (White 2008).

De goudmijnbouw geldt in dit artikel als een eco-crime, waarbij ge-keken wordt naar de totale schade als gevolg van de kleinschalige *én* de grootschalige goudmijnbouw. Daarbij betrek ik zowel de juridische (illegale handelingen) als de sociale constructie (gevolgen) van eco-crimes. De schade voor mens en milieu staat hier dus centraal.

Kleine en grote spelers

Met de komst van de Braziliaanse *garimpeiros* (goudzoekers) in de jaren negentig van de twintigste eeuw heeft de traditionele goudwinning met een *baté* (een simpele ijzeren schaal) moeten plaatsmaken voor zwaardere materieel, waarbij economisch efficiënter goud gewonnen wordt en er nauwelijks aandacht is voor het milieu (Healy & Heemskerk 2005).

De goudmijnbouw in het district Brokopondo kent verschillende actoren. Het gaat hierbij enerzijds om het grootschalige goudbedrijf Iamgold en anderzijds om verschillende groepen kleinschalige goudzoekers. Deze kleine groepen heten in de Surinaamse volksmond ook wel *porknockers*.² Deze actoren maken veelvuldig gebruik van geïnternaliseerde neutralisatietechnieken (Sykes & Matza 1957). De eigen handelingen worden hierin gerechtvaardigd door te stellen dat die van de *ander* veel schadelijker zijn.

Zo vindt Iamgold een rechtvaardiging in zijn beleidsplan *Mining with the environment in mind; IAMCARING*, waardoor er naar eigen zeggen geen sprake is van schade aan het milieu, maar slechts van een ‘aantasting’ daarvan. Hier gebruikt het bedrijf een positievere connotatie voor de schade die voortvloeit uit zijn activiteiten dan waar in werkelijkheid sprake van is. De goudzoekers daarentegen beseffen wel degelijk dat hun handelingen schadelijke gevolgen hebben, maar zij zeggen dat de verantwoordelijkheid hiervoor ook bij de overheid ligt, omdat die het gebruik van kwik niet verbiedt, niet met trainingen over de brug komt en de binnenlandbewoners als tweederangsburgers behandelt, waardoor de inkomsten uit de kleinschalige goudmijnbouw als enige overlevingsprincipe worden gezien.

2 Deze term komt van het Engelse *pork* (varken) en *knocker* (klopper). De Guyanese goudzoekers werden zo genoemd omdat zij altijd hard, gezouten varkensvlees bij zich hadden in de mijnen. Omdat het vlees zo taai was, moest het zacht worden geknuppeld (geklopt) om het consumeerbaar te maken. Toen de goudkoorts overwaaide naar Suriname kwam ook de naam mee, net zoals de Braziliaanse term voor goudzoekers: *garimpeiros*.

Dit maakt de Surinaamse overheid tot de derde en misschien wel belangrijkste actor in de goudmijnbouw, omdat zij de ontwikkeling in het binnenland niet stimuleert en de kleinschalige goudmijnbouw niet reguleert. Belangrijk hierbij is dat milieuwetgeving tot nu toe niet aangenomen is en dat het Nationale Decreet Mijnbouw dateert uit 1986. Veel bepalingen hieruit zijn niet van toepassing op de huidige goudmijnbouw. Bovendien worden internationale uitspraken rond de landrechten van Marrons en Inheemsen genegeerd door de Surinaamse overheid.

Gevolgen van de goudmijnbouw

Om te beginnen heeft de goudmijnbouw gevolgen voor het milieu, zoals bodemerosie en vervuiling van de waterwegen. Vooral dit laatste is een groot probleem, omdat veel binnenlandbewoners afhankelijk zijn van regen- of rivierwater, dat zij gebruiken als drinkwater. Het vervuilde water zorgt ook voor het wegtrekken van dieren en een afname van de biodiversiteit (Heemskerk 2001). De directe afhankelijkheid van de binnenlandbewoners van deze biodiversiteit zorgt er dan ook voor dat het voortbestaan van hun cultuur wordt bedreigd. Het langzame herstel van het bos en de daarmee gepaard gaande bosdegradatie versterkt de afname van de biodiversiteit (Peterson & Heemskerk 2001). Veel van deze gevolgen worden veroorzaakt door activiteiten die passen binnen de normale bedrijvigheid van de (legale) goudmijnbouw; hier wordt duidelijk dat juist de praktijken die toegestaan zijn of als normaal gelden desastreuze gevolgen hebben voor mens en milieu.

Een gevolg voor de gezondheid heeft het gebruik van kwik (NIMOS 2008). Kwik wordt doorgaans gebruikt bij het winnen van goud, omdat goud zich hieraan bindt. Door verbranding kan het goud uit deze samensmelting gedestilleerd worden, waarbij echter giftige dampen vrijkomen, die leiden tot lucht- en waterverontreiniging, op hun beurt weer de oorzaak van lichamelijke en geestelijke klachten. De geïnterviewde goudzoekers rechtvaardigen het gebruik van kwik door erop te wijzen dat de Surinaamse overheid het gebruik van een retort, een apparaat dat de giftige dampen tegenhoudt en het kwik hergebruikt, nog niet verplicht heeft gesteld, en daarmee de gevolgen van kwik niet serieus neemt. Een ander risico voor de gezondheid van de Surinaamse bevolking is de toename van de ziekte hiv/aids, als gevolg van de prostitutie op de goudvelden in het binnenland.³

Ook het gebruik door Iamgold van een cyanidemeer als opslagplaats voor cyanide kan grote gevolgen hebben voor de gezondheid. Het bedrijf gebruikt cyanide om het goud te scheiden van de rest van het erts. Dit afvalwater wordt opgeslagen in een cyanidemeer en verdampt door zonlicht. Iamgold legitimeert het gebruik van een cyanidemeer door te stellen

3 Geraadpleegd via http://www.hivnet.org/index.php?option=com_content&task=view&id=7572&Itemid=672 op 21 juli 2009.

dat er sprake is van een zodanige damconstructie dat het risico op doorbraken vrijwel nihil is. Uit interviews met werknemers van Iamgold kwam naar voren dat volgens hen de schade uit de grootschalige goudmijnbouw ‘beperkt’ is, omdat deze gemakkelijker te reguleren zou zijn dan de kleinschalige goudmijnbouw. Iamgold legt de nadruk hier echter onvoldoende op de reden waarom de kleinschalige goudmijnbouw ongecontroleerd is, zoals het genoemde gebrek aan adequate mijnbouw- en milieuwetgeving.

De binnenlandbewoners lopen het meeste risico om slachtoffer te worden van de gevolgen van de goudmijnbouw. Er is sprake van *environmental discrimination*, waarbij het gaat om ongelijkheid tussen de binnenlandbewoners en de overige Surinaamse bevolking (White 2008; Lynch & Stretesky 2003; Carrabine et al. 2004). Deze ongelijkheid wordt door de actoren uit het onderzoek verschillend geïnterpreteerd. Want waar Iamgold de voordelige gevolgen van de grootschalige goudmijnbouw noemt, zoals werkgelegenheid en *capacity building*, worden deze gevolgen door andere respondenten juist niet als voordelig gezien. Werkgelegenheid is er alleen voor hoger opgeleide mensen, die niet in het binnenland te vinden zijn, waardoor als enige mogelijkheid voor de binnenlandbewoners overblijft om de laagste en slechtst betaalde banen binnen het bedrijf aan te nemen. Waar Iamgold denkt aan *capacity building* te doen in de vorm van onder meer het bouwen van scholen en watervoorzieningen in het binnenland, stellen anderen dat dit slechts ‘peanuts’ zijn in vergelijking met wat het bedrijf aan goudinkomsten binnenhaalt.

De strijd om goud: een casestudy

Bij het conflict van Nieuw Koffiekamp zijn verschillende actoren betrokken die allen een mening hebben over de mate van betrokkenheid bij en verantwoordelijkheid voor het ontstaan en de oplossing van de strijd. Om te beginnen is er de rol van de overheid tijdens de transmigratie. De oorsprong van het conflict van Nieuw Koffiekamp begint in 1964, met de gedwongen transmigratie van vijfduizend Marrons als gevolg van de komst van het Brokopondostuwmeer. Hierbij was geen rekening gehouden met de eventuele evacuatie van mensen die niet wilden migreren. Bovendien werden de traditionele gezagsdragers van het binnenland bij de onderhandelingen niet als volwaardige gesprekspartner gezien, waardoor de sociale macht van de binnenlandbewoners al vanaf de beginjaren is gemarginaliseerd. Daarbij was er ook nog sprake van slechte accommodatie: de huizen in de transmigratiedorpen werden gebouwd met materiaal van lage kwaliteit.

Ten slotte heeft de overheid in de loop der jaren concessies uitgegeven aan drie multinationals - Golden Star Resources, Cambior en, als laatste, Iamgold - terwijl het dorp Nieuw Koffiekamp zich in deze concessie bevindt. Porknokkers van Nieuw Koffiekamp vinden dat zowel de overheid als de multinational verantwoordelijk is voor het oplossen van het conflict.

De Surinaamse overheid is verantwoordelijk omdat zij de concessie uitgaf terwijl zij wist dat het dorp daarbinnen lag en Iamgold heeft een sociale verantwoordelijkheid tegenover de bewoners van Nieuw Koffiekamp door de overname van de concessie en het daarmee gepaard gaande conflict. Terwijl de Surinaamse overheid zich beroept op haar eigendomsbeginsel, en dat zij op basis van dit beginsel heeft gehandeld, beroept Iamgold zich op de verkregen rechten bij de overname van de concessie. De bewoners van het dorp beroepen zich op hun beurt op vredesverdragen afgesloten in de koloniale periode en het Vredesakkoord van Lelydorp uit 1992, na de beëindiging van de binnenlandse oorlog. Dit akkoord is echter nooit geïmplementeerd door de Surinaamse regering, waardoor het hierin vastgelegde recht op een afgebakende economische zone voor binnenlandbewoners nooit van kracht is geworden. De Surinaamse media en Iamgold verwijten de kleinschalige goudzoekers dat ze schade toebrengen aan het milieu, maar de interviews en mijn observaties leren dat het ware motief voor de strijd tussen porknokkers en de multinational economisch van aard is: de kleinschalige goudmijnbouw genereert namelijk veel inkomsten, waardoor zij een volwaardige (maar geen gelijkwaardige) concurrent van Iamgold is geworden.

Zoals in de inleiding aangegeven, gaat het conflict van Nieuw Koffiekamp in feite over wie het stuk grond bezit, en dus toegang heeft tot de natuurlijke hulpbronnen. In de Surinaamse wet staat dat al het land waarvan niet bewezen kan worden dat het van iemand is, eigendom van de staat is⁴ - en daarmee ook alle natuurlijke hulpbronnen die zich op en in de grond bevinden. Maar ook wanneer iemand wel eigendom van de grond heeft, zijn de natuurlijke hulpbronnen eigendom van de staat. Hier komt niet alleen de basis van het conflict in Nieuw Koffiekamp naar voren, maar ook die van vele andere conflicten. In de meeste landen geldt dit namelijk; hierdoor kunnen overheden rechten afgeven aan mijnbouwbedrijven (Sweeting & Clark 2000).

Uit mijn gesprekken over het conflict met Iamgold, de goudzoekers van Nieuw Koffiekamp en overheidsinstanties als het Nationaal Instituut Milieu en Ontwikkeling Suriname (NIMOS) en de Geologische Mijnbouwkundige Dienst (GMD), kwam naar voren dat er beschuldigingen over en weer worden gedaan. De porknokkers zijn milieuonvriendelijk bezig door het gebruik van kwik, maar ook Iamgold gaat milieuonvriendelijk te werk door het gebruik van cyanide en de ontbossing van 17.000 hectare grond. Iamgold neutraliseert dit weer doordat het de zorg voor het milieu heeft opgenomen in zijn ondernemingsplan, een plan dat bij de porknokkers ontbreekt. Het bedrijf zegt dat het geen schade toebrengt aan het milieu, maar dit slechts 'aantast'. De porknokkers zijn zich wel degelijk ervan bewust dat zij het milieu schade toebrengen, maar vinden

4 *Staatsblad* 1986, no. 28.

dat de schuld zowel bij de overheid als bij Iamgold ligt. De overheid is al jarenlang op de hoogte van de manier waarop de porknokers en Braziliaanse garimpeiros te werk gaan, maar heeft nooit de moeite genomen om ze te faciliteren. Uit interviews met zowel goudzoekers als een medewerker van de GMD en het Wereld Natuur Fonds (WNF) blijkt dat projecten van beide organisaties om milieuvriendelijk mijnen te introduceren niet of nauwelijks van start zijn gegaan wegens eens gebrek aan geld en prioriteit bij de porknokers.

Onenigheid over de toegang tot natuurlijke hulpbronnen die uitmondt in een conflict is niet uitzonderlijk en het gebeurt overal ter wereld (Castro & Nielsen 2003). De oorzaken van een conflict kunnen zeer complex zijn, zoals het geval is bij Nieuw Koffiekamp. Volgens Switzer (2001) bevinden ongeëxploiteerde mineralenvoorraden zich vaak in gebieden die politiek onstabiel zijn en waar duidelijke eigendomsrechten ontbreken. Hilson (2002) voegt hieraan toe dat conflicten over grond juist ontstaan in ontwikkelingslanden, waar de interventie van de overheid minimaal is en regulering van de mijnbouw incompleet. Dit is ook het geval in Suriname, waarbij de situatie van Nieuw Koffiekamp veel overeenkomsten vertoont met Inheemse gemeenschappen over de hele wereld (MacKay 2002). Ze leven in afgelegen gebieden, de politiek negeert hen en doet loze beloften, en multinationals bedreigen hun voortbestaan. In tegenstelling tot in Suriname worden de landrechten van de meeste Inheemse en andere in stamverband levende volkeren tegenwoordig wel erkend (hoewel ook geschonden) in andere landen.

Tijd voor actie!

De respondenten dragen drie oplossingen aan ter regulering van de goudmijnbouw in het binnenland van Suriname. Ten eerste via een institutionele versterking van de Surinaamse overheid en overheidsinstanties die te maken hebben met de (gevolgen van de) goudmijnbouw, zoals de GMD en het NIMOS.⁵ De GMD zou een controlerende functie kunnen vervullen, waarbij verschillende groepen goudzoekers geregistreerd en getraind zouden kunnen worden. Op deze manier kunnen illegale groepen, die zonder geldige en rechtmatig verkregen vergunning werken, verwijderd kunnen worden.

Het probleem binnen de concessie van Iamgold is dat begonnen werd met de accommodatie van ongeveer vier groepen goudzoekers afkomstig uit Nieuw Koffiekamp. In de loop der jaren breidden deze groepen zich alleen maar uit - met bewoners van Nieuw Koffiekamp, maar ook met

5 In januari 2011 is een aanvang gemaakt met een landelijke reorganisatie van de goudsector waarbij goudzoekers zich dienen te registreren. Daarmee wil de overheid mensen uit de illegaliteit halen, de verschillende goudgebieden in kaart brengen, gezondheidszorg verschaffen aan mensen die lijden aan de gevolgen van de werkzaamheden in deze sector (overmatige blootstelling aan kwik) en gepaste belastingen kunnen heffen.

andere binnenlandbewoners, migranten en goudzoekers uit de stad die hun geluk in het Surinaamse binnenland willen beproeven. Hier is een rol weggelegd voor de GMD: in kaart brengen waar en door wie er gemijnd wordt. Maar hier is ook de medewerking van de Surinaamse overheid nodig, door de eisen van het recht tot kleinschalige mijnbouw aan te scherpen. Het NIMOS zou meer onderzoek kunnen verrichten naar de gevolgen van de goudmijnbouw en bovendien kunnen blijven lobbyen voor gedegen milieuwetgeving. Hierbij moet het instituut echter ook kritisch kijken naar de schade die voortvloeit uit de legale, grootschalige goudmijnbouw en de bevolking bewust maken van de gevolgen.

Ten tweede is het belangrijk dat zowel overheids- als milieu-instanties meer samenwerken om een optimale bosexploitatie te realiseren. Hiermee wordt bedoeld dat wanneer ontbossing door de grootschalige én de kleinschalige mijnbouw plaatsvindt, de GMD en Staats Bosbeheer moeten samenwerken, zodat het ten behoeve van de goudmijnbouw gekapte hout ook commercieel gebruikt kan worden. Belangrijk hierbij is dat alles wat in het binnenland gebeurt transparant is en dat het belang van het binnenland en zijn inwoners prioriteit krijgt.

Ten derde is het van belang om de gemeenschappen in het binnenland zelf te laten participeren in de ontwikkeling van dit gebied en dus ook als het gaat om (de gevolgen van) de goudmijnbouw in de vorm van *social empowerment*. Binnenlandbewoners worden het meest geconfronteerd met de gevolgen van de goudmijnbouw. De verschillende gemeenschappen moeten gezien en behandeld worden als volwaardige gesprekspartners. Zij kunnen een bijdrage leveren aan een gezamenlijk oplossingsmodel voor de goudmijnbouw.

Conclusie

De vraag naar goud gaat gepaard met gevolgen voor mens en milieu. Voor alle actoren in de goudmijnbouw in Brokopondo staan de goudinkomsten op de eerste plaats. Het probleem bij de legale goudmijnbouw is dat geen sancties kunnen worden opgelegd, omdat er geen regels overtreden worden. De afwezigheid van adequate wetgeving rond de goudmijnbouw belemmert een effectief toezicht op deze sector. De goudmijnbouw geldt in dit onderzoek dan ook als een eco-crime. Aan de ene kant is er de kleinschalige goudmijnbouw, waar milieuverontreiniging door het gebruik van kwik plaatsvindt; deze sector kan aangepakt worden op grond van de illegaliteit volgens de wet. Aan de andere kant is er de grootschalige en legale goudmijnbouw, die schade toebrengt door het gebruik van cyanide en het toepassen van grootschalige ontbossing, maar er is ook sociale schade, zoals de dreiging van het verplaatsen van de gemeenschap van Nieuw Koffiekamp en het beperken van de economische activiteiten in het dorp, waardoor de goudwinning als enige bron van inkomsten en overleving geldt. De uitgebreidheid van de schade die het gevolg is van de

goudmijnbouw wordt vaak door de gehanteerde, legistische benadering niet herkend, waardoor de schade veelal vooral wordt geassocieerd met de illegale goudmijnbouw en niet met het grootschalige, legale goud mijnen.

Literatuur

- Beirne, P. & N. South, 2007
Issues in green criminology; Confronting harms against environments, humanity and other animals. Cullompton, UK / Portland, OR: Willan Publishing.
- Carrabine, E., P. Iganski, M. Lee, K. Plummer & N. South, 2004
The greening of criminology; Criminology, a sociological introduction. Londen / New York: Routledge.
- Castro, A.P. & E. Nielsen, 2003
Natural resource conflict management case studies; An analysis of power, participation and protected areas. Rome: Food and Agricultural Organization of the United Nations.
- Colchester, M., 1995
Forest politics in Suriname. Utrecht: International Books.
- Documentatie IAMGOLD, 2008
Mining with the environment in mind; IAMCARING. Paramaribo: Rosebel Gold Mines n.v.
- Healy, C. & M. Heemskerk, 2005
Situation analysis of the small-scale gold mining in Suriname. [Queenstown]: World Wildlife Fund Guianas Regional Program.
- Heemskerk, M., 2001
 'Maroon gold miners and mining risks in the Suriname Amazon.' *Cultural Survival Quarterly* 25(1): 25-29.
- Hilson, G., 2002
 'An overview of land use conflicts in mining communities.' *Land Use Policy* 19: 65-73.
- Lynch, M., 2006
 'The greening of criminology; A perspective for the 1990's.' In: N. South & P. Beirne (eds), *Green criminology*. Aldershot, UK / Burlington, VT: Ashgate, pp. 165-170.
- Lynch, M. & P. Stretesky, 2003
 'The meaning of green; Contrasting criminological perspectives.' *Theoretical Criminology* 7(2): 217-238.
- MacKay, F., 2002
 'Mining in Suriname; Multinationals, the State and the Maroon community of Nieuw Koffiekamp.' In: L. Zarsky (ed.), *Human rights and the environment, conflicts and norms in a globalizing world*. Londen: Earthscan Publications, pp. 1-22.
- NIMOS, 2008
Goudwinning en haar milieueffecten. Paramaribo: NIMOS.

- Peterson, G.D. & M. Heemskerk, 2001
 'Deforestation and forest regeneration following small-scale gold mining in the Suriname Amazon.' *Environmental Conservation* 28 (2): 117-126.
- Sweeting, A.R. & A.P. Clark, 2000
Lightening the lode; A guide to responsible large-scale mining. Washington, DC: Business and Policy Group, Conservation International. [www.elaw.org/system/files/lode.pdf]
- Switzer, J., 2001
 Armed conflict and natural resources; The case of the minerals sector. Paper gepresenteerd op Experts Workshop on Armed Conflict and Natural Resources, Canada, 11 July 2001. [www.iisd.org/pdf/2002/envsec_mining_conflict.pdf]
- Sykes, G. & D. Matza, 1957
 'Techniques of neutralization; A theory of delinquency.' *American Sociological Review* 22: 664-670.
- Walters, R., 2000
 'Eco-crime.' In: E. McLaughlin & J. Munchie (eds), *The Sage dictionary of criminology*. Londen: Sage Publications, pp. 146-148.
- White, R. D., 2008
Crimes against nature; Environmental criminology and ecological justice. Cullompton, UK / Portland, OR: Willan Publishing.
- Wongsowikromo, A.C., 2009
 'Is alles goud wat glinstert?' De gevolgen van de goudmijnbouw in het Surinaamse district Brokopondo bestudeerd vanuit groen-criminologisch perspectief. MA scriptie Erasmus Universiteit Rotterdam.
- World Rainforest Movement (WRM), 2004
Mining; Social and environmental impacts. Montevideo: World Rainforest Movement.

Angretha Wongsowikromo is in december 2009 afgestudeerd in de criminologie aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Dit artikel is gebaseerd op haar afstudeeronderzoek (2009). Zij is sinds juni 2010 werkzaam als sociotherapeut bij Forensisch Psychiatrisch Centrum De Kijvelanden in Rotterdam.

Ellen de Vries

The making of Ronnie Brunswijk in Nederlandse media

‘De Binnenlandse Oorlog in Suriname was als oorlogsverslaggever een van mijn mooiste reizen. Het was een bijna zwart-witverhouding. The *good guy* tegen de *bad guy*’, zei Arnold Karskens, doorgewinterd oorlogsjournalist, tijdens de presentatie van zijn boek *Rebellen met een reden* eind oktober 2009 tegen de Wereldomroep. In die binnenlandse oorlog (1986-1992) - zoals de strijd tussen Ronnie Brunswijk en voormalig bevelhebber van het Nationaal Leger Desi Bouterse genoemd wordt - was Bouterse in de ogen van Karskens de *bad guy*. ‘Want Desi Bouterse was natuurlijk verantwoordelijk voor veel doden in Suriname’. De strijd van Brunswijk was wat Karskens betreft ‘een rechtmatige strijd tegen de dictatuur’.¹ En vóór terugkeer van de democratie. Niet iedereen zal het met Karskens eens zijn geweest. Sommigen - ook buiten de kring van Bouterse-getrouwen - menen dat de binnenlandse oorlog het kort daarvoor in gang gezette democratiseringsproces juist verstoorde.²

Met zijn uitspraak bevestigde Karskens het beeld dat bestaat van partijdigheid onder het Nederlandse journaal als het gaat om de binnenlandse oorlog. Tijdens de gesprekken die ik voerde voor mijn boek *Suriname na de Binnenlandse Oorlog* (2005) kreeg ik dit verwijt vaak te horen. Zo wilde voormalig commandant Henk Roy Matui - Mato - wel praten over de reden waarom de Tucayana Amazones zich hadden gemengd in de strijd tussen Bouterse en Brunswijk, maar niet voordat hij zijn hart had gelucht. Hij vond dat de Nederlandse media Brunswijk ‘groter’ maakten dan hij in werkelijkheid was (De Vries 2005: 133).

Henk Herrenberg (1988: 14, 27-28), voormalig minister van Buitenlandse Zaken en vertrouwenspersoon van Bouterse, beschuldigde Nederlandse media er zelfs van een ‘burgeroorlog’ te hebben gepropageerd. Door gewapende acties aan te moedigen zouden de media de ‘agressiedaden van de gewapende bende van de Redi Moesoe Ronnie Brunswijk’ gerechtvaardigd hebben. Volgens Herrenberg was het niet toevallig dat Brunswijk wel eens een rode baret droeg. Met *Redi Musu* (moderne spelling, letterlijk: roodmuts) verwees Herrenberg naar de vrijgemaakte slaven, die in de achttiende en negentiende eeuw in opdracht van het Nederlandse

1 <http://www.rnw.nl/suriname/article/karskens-binnenlandse-oorlog-suriname-mooie-reis>, geraadpleegd 30 oktober 2010.

2 Zie voor verschillende meningen De Vries 2005: 20-24.

gouvernement, met rode hoofddeksels getooid, jacht maakten op gevluchte slaven die zich in het oerwoud hadden gevestigd en vandaar uit plantages overvielen. *Redi Musu* stond voor Herrenberg gelijk aan verrader.

Ook uit andere hoeken kwam commentaar. De Nederlandse onderzoekers Wim Hoogbergen en Dirk Kruijt (2005: 272) stelden onverbloemd in *De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek*: 'De Nederlandse pers is gedurende de hele oorlog extreem pro-Brunswijk geweest'. Ook de Surinaamse wetenschapper Marten Schalkwijk (1994: 173) hekelde in *Suriname; Het steentje in de Nederlandse schoen* de vooringenomenheid van de Nederlandse pers. Journalist Nita Ramcharan (2008: 189) wees in *K'ranti! De Surinaamse pers 1774-2008* met de vinger naar het weekblad *Nieuwe Revu*, dat ze eenzijdigheid in de berichtgeving verweet.

Invloed en rol van de media

Hoogbergen en Kruijt (2005: 137) beweren dat de binnenlandse oorlog al snel tot een 'mediaoorlog' werd. Maar met welke oorlog gebeurt dat niet? Alle betrokken partijen willen immers dat de media hún visie op het conflict uitdragen. In werkelijkheid is de macht van de media als het gaat om het beïnvloeden van het beleid of de publieke opinie volgens mediaonderzoekers relatief. Jan Wieten (2002: 23-24) meent dat de media zeker niet in staat zijn op zichzelf besluiten op het gebied van buitenlands beleid of veiligheid om te buigen. Over de Vietnamoorlog - vaak aangehaald om de macht van de media te demonstreren³ - schrijft Wieten: 'Pas toen er scheuren in de politieke consensus waren ontstaan, konden de media hierop inspelen'.

Als het gaat om de publieke opinie zijn media evenmin almachtig. Ze vormen een van de bronnen waaruit mensen putten om zich ergens een mening over te vormen. Ook opvattingen van vrienden, familieleden en collega's spelen een rol. Bovendien worden meningen over maatschappelijke verschijnselen vaak al gevormd tijdens de opvoeding en op school. Ze zijn dikwijls moeilijk te veranderen (Leurdijk 1999: 3).

Journalisten informeren de samenleving, brengen nieuws en signaleren misstanden. Hoewel journalistieke principes als hoor- en wederhoor, onpartijdigheid, *check and double check* objectiviteit suggereren, is het onvermijdelijk dat bijvoorbeeld de selectie van bronnen en de vormgeving van informatie invloed heeft op het gepresenteerde beeld. Media vertellen hoe zaken begrepen en geïnterpreteerd moeten worden. De onderzoeksliteratuur duidt die interpretatiekaders aan met de term *frames*. Otto Scholten en andere onderzoekers definiëren frames als volgt:

3 Media zouden er de oorzaak van zijn geweest dat de Verenigde Staten zich terugtrokken uit de oorlog.

Frames zijn (vaak) niet geëxpliciteerde interpretatiekaders die vertellen welke waarden in het geding zijn. Met een enkel begrip, sleutelwoord of beeld wordt een reeks van betekenissen opgeroepen, worden *good guys* en *bad guys* onderscheiden, daders en slachtoffers aangeduid, historische analogieën geactiveerd, oorzaak en gevolg relaties gelegd en partijen verantwoordelijk gesteld voor (wan)daden (Scholten et al. 2002: 56).

Frames kunnen verwijzen naar de - in dit geval koloniale - geschiedenis; ze plaatsen informatie in een (historische) context en leggen causale verbanden. Wie is verantwoordelijk voor de conflicten en wie lost ze op? Nederland, Suriname, Bouterse, Brunswijk, het Surinaams verzet? Sommige interpretaties van 'de' werkelijkheid krijgen veel nadruk, andere worden onderbelicht of genegeerd. Zeker in conflictsituaties is het voor journalisten moeilijk hun werk te doen, door de ontoegankelijkheid van gebieden en het gebrek aan betrouwbare bronnen. Informanten willen vaak anoniem blijven uit angst voor represailles. Zoals *Telegraaf*-journalist Arnold Burlage het in een gesprek met mij uitdrukte: 'Er zijn weinig feiten, maar veel geruchten'.⁴

Niet alleen media framen, ook organisaties, sociale bewegingen of overheden reiken - vaak doelbewust - interpretaties aan in de hoop dat de media het gepropageerde frame overnemen (Vasterman 2004: 43). Vasterman (2004: 44) stelt in zijn boek *Mediahype* dat media grote invloed kunnen uitoefenen, vooral als het gaat om onverwachte gebeurtenissen of nieuwe problemen waarvoor nog geen duidelijke frames beschikbaar zijn. Zeker als het een nieuwsgolf betreft die tot stand komt direct na een plotselinge, schokkende gebeurtenis. Of het nu gaat om publiciteitsacties of propaganda, voor alle media-effecten geldt volgens Denis McQuail:

Acceptance depends on the absence of alternative objective information, the inherent plausibility of the content in the light of information available and on the emotional and ideological climate of the time (McQuail 2000: 447).

Of, zoals Ramcharan het klimaat in Suriname begin jaren tachtig typeerde:

Ter illustratie van de ongeloofwaardigheid van het militaire regime, doet de grap de ronde dat als de nieuwspresentator op de tv goedenavond zegt, de mensen voor alle zekerheid naar buiten kijken, of het werkelijk avond is (Ramcharan 2008: 188).

4 Gesprekken met Burlage vonden plaats op 30 september en 19 oktober 2010.

Omdat de invloed van media het grootst is als het gaat om het framen van nieuwe fenomenen, ga ik terug naar het moment waarop Ronnie Brunswijk voor het eerst in het nieuws verscheen. Gedrukte media speelden daarin een belangrijke rol. In dit artikel beperk ik mij tot de eerste berichtgeving over Brunswijk in enkele toonaangevende Nederlandse bladen.

Brunswijk

Wie was - is - Ronnie Brunswijk? Brunswijk, een Marron, werd in 1963 geboren in Moengotapoe, in het district Marowijne. Kort na de staatsgreep in 1980 trad Brunswijk vrijwillig in dienst van het Nationaal Leger, waar hij volgens Hoogbergen en Kruijt (2005: 114) snel carrière maakte. In *Ronnie Brunswijk; Dagboek van een verzetsstrijder* roemt journalist Frans van der Beek (1987: 23) zijn fysieke kwaliteiten. Bouterse stuurde hem naar Cuba voor een commando-opleiding en voegde hem als lijfwacht aan zijn veiligheidsdienst toe. In 1984 kreeg Brunswijk zijn congé. Waarom? Vanwege een loonconflict? Zelf zegt Brunswijk dat de militair Paul Bhagwandas hem samen met andere collega's zomaar, zonder reden, ontsloeg. Toen hij uitriep: 'Waarom, welke feiten hebben we gepleegd? Je kunt ons toch niet zomaar ontslaan. We hebben gezinnen!', zou Bhagwandas hebben geantwoord: 'Geen gelul, je bent ontslagen, dan ga je maar stelen' (De Vries 2005: 14-15).

Op oudejaarsdag 1984 verscheen op de voorpagina van *De Ware Tijd* het bericht 'Verdachte van bankroof aangehouden'. Een man werd ervan verdacht het bijkantoor van de Surinaamse Bank (DSB) in Moengo te hebben beroofd van Sf 85.000.

De 24-jarige verdachte zwaaide 16 april van dit jaar af uit de dienstplicht. Een bekentenis was gisteren nog niet van hem verkregen. Politie, militairen en burgers hadden vrijdag de achtervolging ingezet. [...] Na enige tijd werden zeven plastic zakjes met muntgeld aangetroffen. In de holte van een omgevallen boom. Ook vond men een kinderborstrok met twee gaten, die kennelijk als het masker bij de overval is gebruikt. Het wapen waarmee de overval gepleegd is, en de grote buit zijn nog niet vonden.

Het bleek om Brunswijk te gaan. Hij werd opgesloten, maar zag kans uit Fort Zeelandia te ontsnappen. Op 26 januari 1985 plaatste *De Ware Tijd* namens de Militaire Politie (MP) en de procureur-generaal een opsporingsbericht. Op 11 juli 1985 verscheen weer een opsporingsbericht in hetzelfde ochtendblad: Brunswijk zou zich opnieuw schuldig hebben gemaakt aan diefstal met geweldpleging en werd 'levensgevaarlijk' geacht. Het bericht was ondertekend door inspecteur van politie Chandrikapersad Santokhi.

Het zou een tijdje stil blijven, totdat *De Ware Tijd* op 26 april 1986 melding maakte van een overval op een bank in Tamanredjo. Brunswijk

werd verdacht. ‘Brunswijk Ronny voornoemd, is zwaar bewapend met vermoedelijk automatische wapens en wordt derhalve levensgevaarlijk geacht’, waarschuwde de krant.⁵ De strafbare feiten waaraan Brunswijk zich schuldig had gemaakt, waarbij sprake zou zijn van ‘grove vormen van agressie’, werden opgesomd: de genoemde bankoverval te Tamanredjo, te Moengo, een roofoverval te Patamacca, beroving van diverse gouddelvers in het binnenland en brandstichting.

Het avondblad *De West* plaatste op 24 april een opsporingsbericht en op 26 april 1986 nog een, met als kop ‘Verdachte Brunswijk: Gevaarlijk en gewapend’. Op 30 april 1986 stond op de voorpagina een uitgebreider artikel: ‘Brunswijk de schrik van Moengo Tapoe’. Brunswijk en zijn metgezellen zouden volgens de krant hun agressie ontladen ‘op weerloze mensen uit wie soms informatie werd geslagen’. Het artikel besloot met de mededeling dat Brunswijk tot zijn ontslag uit de militaire dienst geen misdadige aanleg had getoond. Voor de ‘plotselinge uitbarsting’ konden de bij het onderzoek betrokken autoriteiten geen verklaring geven.

De meeste Nederlanders hadden tot mei 1986 waarschijnlijk nog nooit van Ronnie Brunswijk gehoord. Vlak na de opsporingsberichten in de Surinaamse pers - een groter contrast is nauwelijks denkbaar - kopte *De Telegraaf* op 1 mei: “‘Robin Hood’ voert met succes actie tegen Bouterse’. De intro luidde:

Een van de lijfwachten van dictator Desi Bouterse voert als een Robin Hood sinds kort acties tegen het bewind in Suriname. Soldaat 1^e klas Ronny Brunswijk, die al maanden geleden begon met bankovervallen en met het verdelen van de buit onder de arme bevolking, is nu de schrik van de machthebbers.

Het artikel vervolgde dat Brunswijk het vooral gemunt had op ‘geld en deviezen van militairen en overheid’. Brunswijks ‘bende’ zou over een grote hoeveelheid automatische vuurwapens beschikken; er zouden ten minste tien grote bank- en roofovervallen gepleegd zijn. Volgens *De Telegraaf* werden de ‘activiteiten’ van deze ‘Robin Hood’ door de bevolking van Suriname met ‘groeiende sympathie’ gevolgd. Steun en aanhang onder de ‘boslandbewoners’ leken steeds groter te worden, schreef het ochtendblad, om te eindigen met de zinnen:

De ondercommandant van de Militaire Politie, Marcel Zeeuw, heeft de ex-lijfwacht, die voor een disciplinaire straf was opgesloten, als levensgevaarlijk bestempeld, maar de Robin Hood van Suriname heeft tot nu toe geen druppel bloed laten vloeien.

5 De juiste spelling van zijn roepnaam is Ronnie.

Het bericht was afkomstig van journalist Arnold Burlage, die op dat moment in Paramaribo verbleef. Vanaf circa 1974 schreef Burlage regelmatig over Suriname. Op 26 mei 1986 vervolgde *De Telegraaf*: ‘Surinamers steunen acties “Robin Hood”’. Burlage benadrukte andermaal dat Brunswijk ‘zonder geweld’ overvallen op overheidsinstellingen en banken pleegde en de buit verdeelde onder arme mensen. Ook meldde de krant dat de voormalige lijfwacht eerder die week aan een ‘razzia’ was ontkomen. Daarbij hadden meer dan honderd ‘tot de tanden gewapende militairen’ het gebied rond Moengotapoe uitgekamd. Waar *De West* opmerkte dat autoriteiten in het duister tastten over Brunswijks motieven, had *De Telegraaf* er wel een voor handen: ‘strijd’ tegen ‘dictator’ Desi Bouterse.

Burlage reconstrueerde in gesprekken met mij hoe hij via zijn netwerken en informanten in Suriname hoorde van overvallen in de jungle op banken en militaire transporten.⁶

Naar mijn idee waren het succesvolle overvallen. Brunswijk werd nooit geraakt en sloeg toe op het moment dat hij dat wilde. Hij was slimmer dan het leger en eigenlijk een soort *underdog*. Bouterse was geen lieverdje. Het ging ten koste van Bouterse. Brunswijk gaf terug wat van de bevolking was. Toen ben ik Brunswijk op een gegeven moment Robin Hood gaan noemen.

Burlage meende dat Brunswijk razend populair was, ‘behalve in het kringetje rond Bouterse’. Dat de kranten minder positief over Brunswijk rapporteerden, kwam naar zijn idee doordat ze onder de controle van Bouterse stonden. Dat laatste klopt echter niet helemaal. Er was geen censuur meer. De media waren wel gehouden aan een perscode. Hoewel zelfcensuur een grote rol speelde, hadden de media op dat moment toch een zekere mate van vrijheid.⁷

Volgens een artikel in *de Volkskrant* van 15 februari 1995 was Brunswijk al in 1986 bij verstek veroordeeld tot vijf jaar onvoorwaardelijke gevangenisstraf en in 1995 opnieuw voor de bankroof die hij op 28 december 1984 zou hebben gepleegd. Het betrof de overval waarvan *De Ware Tijd* op 31 december 1984 melding had gemaakt. De rechter achtte Brunswijks betrokkenheid genoegzaam bewezen. Bij het inslaan van een ruitje had de gemaskerde overvaller zijn hand verwond. De op de deurpost gevonden handpalm- en vingerafdruk bleken van Brunswijk te zijn. Hij wist bovendien waar het geld verborgen was, naar eigen zeggen omdat hij ‘iemand’ het daar had zien neerleggen.⁸ Brunswijk ontkende in

6 Zie noot 4.

7 De Surinaamse media en met name *De West* waren naar de mening van Hoogbergen en Kruijt (2005: 136) ‘fel anti-Brunswijk’.

8 [http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article630012.ece/Nationale_amnesie_redt_Brunswijk_niet,](http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article630012.ece/Nationale_amnesie_redt_Brunswijk_niet, geraadpleegd 30 oktober 2010) geraadpleegd 30 oktober 2010.

interviews de bankovervallen (De Vries 2005: 15). Wel gaf hij ruiterlijk toe dat hij militaire wagens overviel en de buitgemaakte goederen uitdeelde. Tegenover journalist Frans van der Beek verklaarde hij:

De burgers werden op een vreselijke manier door de militairen gepest, uitgebuit en vernederd. Ik heb gezien dat mensen met een paar zakken rijst naar de rivier kwamen. Militairen sneden die zakken open en gooiden de rijst in de rivier. Wie daar iets van durfde te zeggen kon dat met de dood bekopen. Dit was wel het minste wat ik terug kon doen, al is dat maar een paar keer gebeurd (Van der Beek 1987: 26-27).

Volgens historicus Ben Scholtens (1994: 122) was er sprake van verscherpte grenscontroles. Dat leidde tot irritaties. In hun zoektocht naar Brunswijk bruuskeerden militairen bovendien de bewoners van Moengotapoe. Er werden razzia's uitgevoerd en vernielingen aangericht. Onder anderen Thomas Polimé en Bonno Thoden van Velzen (1988: 16) bevestigen dat militairen in hun zoektocht naar Brunswijk enkele huizen in brand staken en dorpelingen mishandelden. Dit verslechterde de toch al broze verhouding tussen Marrons en stedelingen.

Beëdiging van Ronnie Brunswijk in De Nationale Assemblée in 2005

Haakmat

Nieuwe Revu stuurde journalist Pieter Storms en fotograaf Gerard Wessel op pad om uit te zoeken wie Ronnie Brunswijk was. Voor hun vertrek staken beide heren hun licht op bij de Surinaamse oud-superminister André Haakmat, die naar Nederland was gevlucht en zich bij het Surinaams verzet - het Amsterdams Volksverzet - had aangesloten.

Haakmat kende hem niet, maar was wel benieuwd wie die Ronnie Brunswijk was. Hij vroeg aan de journalisten om hem telefonisch met hem in contact te brengen, zodra ze hem hadden gesproken (Van der Beek 1987: 35).

De grond in Suriname was Brunswijk inmiddels te heet onder de voeten geworden. Hij had de wijk genomen naar Frans-Guyana. Daar zocht *Nieuwe Revu* hem op. Volgens Van der Beek (1987: 36) was Storms degene die in de namiddag van 4 juni 1986 in het Novotel in Cayenne het nummer draaide van Haakmat en de hoorn aan Ronnie Brunswijk gaf. In zijn memoires *De revolutie uitgegleden; Politieke herinneringen* beschrijft Haakmat hoe op de bewuste 4 juni de telefoon ging.

- Met Ronnie.
- Ronnie wie?
- Ronnie Brunswijk. U kent me toch wel?
- Ik heb wel gehoord van een Brunswijk die ze in Suriname Robin Hood noemen, maar die houdt zich in het bos op. Daar is toch geen telefoon? (Haakmat 1987: 212).

Haakmat (1987: 213) had naar eigen zeggen precies een week daarvoor - dus op 28 mei - 'een vakbondsman' van de Moederbond op bezoek gehad. Op dat moment stond in Suriname een nieuwe regering op het punt van aantreden. De 'oude' politieke partijen, die in 1980 waren weggejaagd - NPS, VHP en KTPI - keerden terug in de politieke arena. De vakbondsman zag daarin geen verbetering en meende: 'Angst regeert overal'. Op Haakmats vraag of hij dan geen enkel lichtpuntje zag, antwoordde hij:

Misschien Brunswijk. Hij tart ze en ze kunnen hem niet vangen [...] Het punt is: Brunswijk tart wel en haalt stunts uit, maar die jongen heeft geen benul van politiek. Geen enkel benul! Het enige is: hij durft (Haakmat 1987: 213).

Hoe deze ontboezeming zich verhoudt tot het bericht dat in de *Leeuwarder Courant* van 27 mei 1986 verscheen, is onduidelijk.⁹ De krant schreef dat de Raad voor de Bevrijding van Suriname had verkondigd 'de groep van de gedeserteerde sergeant Ronnie Brunswijk die sinds april een guerrillaoorlog tegen het Bouterse-regime voert, met wapens en geld te zullen steunen'. Dat had de krant 'gister' - 26 mei 1986, de dag waarop *De Telegraaf* weer over Brunswijk had bericht - uit kringen van de Raad vernomen.

Hoe dan ook. Brunswijk sprak met Haakmat af dat hij zou worden opgehaald in Parijs. Nadat Brunswijk vertrokken was, besloten Storms

9 Gebaseerd op ANP- en GPD-berichten.

en Wessel nog een aantal reportages te maken in Paramaribo. Brunswijk kwam als geroepen (Van der Beek 1987: 35; Meel 1993: 142-143). Het Amsterdams Volksverzet onder leiding van Haakmat, de Javaanse Pendawa Lima van Paul Somohardjo en de Raad voor de Bevrijding van Suriname van Glenn Tjon A Kiet zochten naar nieuwe mogelijkheden om Bouterse uit het machtscentrum te verdrijven. Veel fiducia in de regering die zou aantreden was er - zoals Haakmat al aangaf - niet. Jules Sedney (2010: 124), die deel uitmaakte van de verzetsgroep van Somohardjo, geloofde evenmin in 'de ernst van de democratische speurtocht in Paramaribo'.

Haakmat (1987: 216-217) - van huis uit jurist - wist dat Brunswijk werd afgeschilderd als een bandiet. Werd hij door Bouterse gecriminaliseerd? Na een 'scherp verhoor' was zijn conclusie dat Brunswijk van alle hem ten laste gelegde feiten kon worden vrijgesproken. Haakmat: 'Brunswijk moest alleen nog van negatieve publiciteit gezuiverd worden, een taak die mij werd toebedeeld'. Waarvan hij zich met verve kweet.

Haakmat vertelt in zijn memoires dat hij geïnspireerd was geraakt door het proefschrift van Wim Hoogbergen over de Boni-oorlogen. De strijd die Boni voerde tegen het koloniaal bewind speelde zich af in Oost-Suriname, het gebied waaruit Brunswijk - net als Boni een Marron - afkomstig was. Overeengekomen werd dat Brunswijk zou terugkeren naar Suriname en in de geest van Boni aanvallen zou uitvoeren op gedgekozen militaire doelen. Tijdens zijn verblijf in Nederland zocht Brunswijk ook contact met andere verzetsorganisaties, waaronder die van Somohardjo. Eigenlijk, zo suggereren Van der Beek (1987: 37) en Hoogbergen en Kruijt (2005: 120), kwam Brunswijk naar Nederland om er asiel aan te vragen. Daarvan zou hij hebben afgezien, omdat hij bang was uitgeleverd of geruild te worden tegen Storms en Wessel. De twee waren namelijk op 11 juni gearresteerd in Albina op verdenking van 'spionage'. Ze werden opgesloten in Fort Zeelandia.

Dat was natuurlijk groot nieuws in Nederland. Op 13 juni kopte de *Leeuwarder Courant* 'Twee Nederlanders gearresteerd op verdenking spionage' en verklaarde:

Het gaat om redacteurs van het weekblad *Nieuwe Revu* die contact zouden hebben gehad met Ronnie Brunswijk [...] tegen wie al enkele weken een opsporingsbevel loopt. Brunswijk wordt beschuldigd van bankovervallen en rofovervallen. Hij is populair bij de plaatselijke bevolking die hem de Surinaamse Robin Hood noemt, omdat hij de buit deelt met zijn dorpsgenoten.¹⁰

Als de bevolking Brunswijk zo noemde, dan was de term overgenomen van *Telegraaf*-journalist Burlage, die deze had verzonnen. Uiteraard

10 Als bron werd het ANP genoemd.

besteedde *Nieuwe Revu* ruime aandacht aan de arrestatie en gevangenneming van zijn medewerkers. Hoofdredacteur Derk Sauer bevestigde dat de arrestatie van het tweetal vooral te maken had ‘met de activiteiten van Ronnie Brunswijk, een voormalig lijfwacht van Desi Bouterse, die zich met een privilégertje in het oostelijk deel van Suriname heeft teruggetrokken’. *Nieuwe Revu* herhaalde dat Brunswijk ook wel ‘de Surinaamse Robin Hood’ werd genoemd vanwege zijn ‘spectaculaire’ overvallen; het tijdschrift claimde later de eerste te zijn geweest die over hem had bericht.¹¹

Inmiddels was men in Suriname erachter gekomen dat Brunswijk in Nederland verbleef. Op 23 juni meldde Burlage vanuit Paramaribo dat minister van Justitie S. Punwasi had gesteld dat Storms en Wessel Brunswijk een vals paspoort zouden hebben verstrekt. Zij ontkenden dit in alle toonaarden. Ook zou het duo vooropgezette plannen hebben gehad om de ‘in het binnenland erg populaire Robin Hood het land uit te helpen’. De week daarop zaten de journalisten nog steeds vast. *Nieuwe Revu*-hoofdredacteur Sauer constateerde dat de indruk bestond dat het regime Bouterse zich met deze arrestatie ‘wilde wreken op de Nederlandse pers, die herhaaldelijk kritisch had geschreven over de situatie in Suriname’.¹² De Surinaamse regering had een bevel van de rechter tot vrijlating genegeerd.

Toen Storms en Wessel op 28 juni, na zestien dagen cel, ‘sterk vermagerd en met kaalgeschoren hoofden’ weer in Nederland arriveerden, trok dat volop de aandacht.¹³ Een week voordat Brunswijk met zijn ‘Surinaams Nationaal Bevrijdingsleger’ - later omgedoopt tot Jungle Commando - in de nacht van 21 op 22 juli militaire posten overviel, verscheen in *Nieuwe Revu* nr. 29 eindelijk de reportage over ‘de Surinaamse “Robin Hood”, dagenlange tochten door de jungle en magische oerwoudkrachten’. In het kielzog van Brunswijk waren Storms en Wessel vanuit Frans-Guyana illegaal de grens overgestoken naar Suriname om in Moengotapoe van de inwoners te zien en te horen wat de militairen daar hadden aangericht tijdens hun opsporingsactiviteiten. Brunswijk vertelde over zijn ‘cultuur’ die hem beschermde. Storms noteerde:

Ronnie laat ijzeren banden zien die hij om zijn bovenarmen draagt. Iedere band heeft zijn aparte kracht. Een dikke band met krullen beschermt hem tegen kogels en messteken. Een dunne koperen band geeft hem kracht zodat hij nooit kan verdrinken. Een andere band geeft hem geluk en gezondheid. Hij praat er met eerbied over.

Het artikel eindigt met de vaststelling dat Brunswijk de machthebbers in Suriname steeds te vlug af was, net als het geval was met Robin Hood

11 *Nieuwe Revu* nr. 26, 20 t/m 27 juni 1986.

12 *Nieuwe Revu* nr. 27, 27 juni t/m 4 juli 1986.

13 *Nieuwe Revu* nr. 28, 4 t/m 11 juli 1986.

en de sheriff van Nottingham. Brunswijk was volgens *Nieuwe Revu* op 24-jarige leeftijd al een 'legende, een mythe' waar het volk in geloofde.¹⁴

Begin binnenlandse oorlog

Toen de militaire posten in de nacht van 21 op 22 juli 1986 werden overvallen - algemeen geldt die datum als het begin van de binnenlandse oorlog - was aanvankelijk onduidelijk wie daarachter stak. *NRC Handelsblad* publiceerde - gebaseerd op een bericht van Associated Press (AP) - op 23 juli een vrij neutraal berichtje met als kop: 'Aanval kazernes in Oost-Suriname'. Ook *de Volkskrant* van 23 juli plaatste een klein bericht. *Het Parool* - een avondblad - kwam met een uitgebreider artikel en meldde dat het al enkele maanden onrustig was in dit deel van Suriname, waar enkele bank- en roofovervallen waren gepleegd.

De autoriteiten verdenken Ronnie Brunswijk, een vroegere lijfwacht van legerleider Desi Bouterse van deze overvallen. Brunswijk heeft de beschuldigingen echter altijd ontkend. Hij heeft slechts toegegeven goederen en transporten uit Frans Guyana bestemd voor het Surinaamse leger, te hebben onderschept. De goederen heeft hij volgens eigen mededelingen 'als een moderne Robin Hood' verdeeld onder de veelal arme bevolking van Moengotapoe, een dorp niet ver van Albina, waar hij zich schuilhoudt.

In de periode van 21 tot en met 31 juli gebeurde er veel. Nieuwsberichten volgden elkaar in snel tempo op. Niet alleen overviel Brunswijk - naar later bleek - de militaire posten in Stolkertsijver en Albina, hij gaf ook een communiqué uit waarin hij het Surinaams Nationaal Bevrijdingsleger proclameerde. Bovendien gijzelde hij twaalf militairen. Ten slotte werd een groep huurlingen die van plan was in Suriname de macht over te nemen, in de Verenigde Staten gearresteerd.¹⁵ Over die zaken verschenen in vier grote kranten, *De Telegraaf*, *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *Het Parool* (destijds nog een landelijke krant) in die tien dagen ten minste 29 artikelen. Al deze kranten namen de beschrijving

- 14 Later zouden ook andere verslaggevers, onder wie Albert de Lange van *Het Parool*, Frans van Klaveren van *NRC Handelsblad* en Arnold Karskens van *Nieuwe Revu* in hun reportages de magische krachten van Brunswijk en de rituelen die hij en zijn medestrijders, Jungle Commando's, ondergingen kleurrijk beschrijven. Verslagen van de strijd kregen het aureool van een spannend jongensboek. Karskens begon zijn artikel in *Nieuwe Revu* nr. 44, week 24 t/m 31 oktober 1986 letterlijk met de woorden: 'Het leest als een oorlogsroman'.
- 15 Op 28 juli arresteerde de FBI nabij New Orleans twaalf Amerikaanse huurlingen die op weg waren naar Suriname. Hun leider, Tommy Lynn Denley, verklaarde tijdens verhoren dat hij door de Nederlandse overheid en de Ansus Foundation - in casu de Surinaamse Nederlander George Baker - was ingehuurd. Baker ontkende iedere betrokkenheid. Brunswijk cum suis ook. Nederland idem dito. Hoogbergen en Kruijt (2005: 126) vermoeden dat er ondanks de ontkenningen wel contacten waren tussen Brunswijk/het Surinaams verzet en de Ansus Foundation.

over van Brunswijk als Robin Hood - al dan niet tussen aanhalingstekens.¹⁶ Ook een regionale krant als de *Leeuwarder Courant* deed dat (zie editie van 24 juli 1986). Omdat in het begin vooral werd geleund op het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP), de Gemeenschappelijke Pers Dienst (GPD) en AP is het waarschijnlijk dat ook andere (regionale) kranten dergelijke berichten publiceerden. In de *Volkskrant* van 25 en 31 juli 1986 en in *Het Parool* van 25 juli 1986 en *NRC Handelsblad* van 2 augustus werd Brunswijk bovendien vergeleken met Boni.¹⁷

Opvallend is dat Haakmat in *Het Parool*, *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *De Telegraaf* in de genoemde 29 artikelen maar liefst negen keer als bron werd opgevoerd. Dat hij zo vaak aangehaald werd, had ongetwijfeld ook te maken met vragen over de relatie tussen het verzet en de in de Verenigde Staten opgepakte huurlingen. Het verzet en Brunswijk ontkenden daarmee iets van doen te hebben. Haakmat - evenals andere vertegenwoordigers van het Surinaams verzet - namen de gelegenheid te baat om hún verhaal te vertellen. In het interview met *de Volkskrant* van 25 juli 1986 sprak Haakmat over de strijd van Boni en legde hij uit: 'De tactiek van toen wordt nu herhaald door de Brunswijkguerrilla's'. In *Het Parool* van 30 juli vergeleek hij in een ingezonden brief Brunswijk opnieuw met Boni die streed tegen de blanke kolonisator.

Curieus is dat de rolverdeling krijgskundig nu zo is, dat het zich revolutionair noemend regiem Bouterse de positie inneemt van de koloniale huurlingenlegers in hun strijd tegen de marrons van Boni.

Interessant is dat Herrenberg later - zoals we hierboven zagen - beweerde dat juist Brunswijk de huurling was. De figuren uit het koloniale verleden werden gebruikt als symbolen in de (media)strijd. Boni was de *good guy*, de vrijheidsstrijder. De '*red musu*' en 'huurlingen' waren de *bad guys*.

De aanduiding van Brunswijk als een Surinaamse, zwarte Robin Hood was in Nederlandse media in die eerste week na de overvallen op militaire posten in Oost-Suriname populairder dan de vergelijking met Boni. Vóór de overvallen op Stolkertsijver en Albina in de nacht van 21 op 22 juli waren Brunswijks acties al geïnterpreteerd als een 'guerrillastrijd'. In de *Leeuwarder Courant* van 27 mei 1986 - die zich baseerde op GPD- en ANP-berichten - werd Brunswijk aangeduid als een 'gedeserteerde' sergeant die sinds april een guerrillaoorlog tegen het Bouterse-regime voerde. Het was de Raad voor de Bevrijding van Suriname waarvan de informatie klaarblijkelijk afkomstig was. Het is twijfelachtig of de acties van Bruns-

16 Zie *Het Parool* van 23 en 24 juli, *de Volkskrant* van 24, 25 en 31 juli 1986, *De Telegraaf* van 29 juli 1986 en *NRC Handelsblad* van 2 augustus 1986. Niet alle edities van de kranten werden bekeken.

17 In *Nieuwe Revu* nr. 35, 22 t/m 29 augustus 1986, vergeleek Brunswijk zichzelf met Boni en werd hij door zijn medestrijders Boni II genoemd.

wijk op dat moment als zodanig geïnterpreteerd moeten worden. Was er niet eerder sprake van een ‘wraakmotief’ en deed niet pas later een politiek motief, herstel van de democratie, zijn intrede (Volker 1998: 166)? In het interview dat ik met hem had, zei Brunswijk letterlijk dat het Surinaams verzet hem vroeg de democratie te helpen herstellen. Edwin Marshall, eveneens betrokken bij het verzet, bevestigde tegenover mij: ‘In 1985 begon Brunswijk hier en daar met overvalletjes; hij deelde geld uit. Er was toen nog geen sprake van een ideologische strijd’ (De Vries 2005: 16, 20).

Al te gemakkelijk namen media (in navolging van *De Telegraaf* en *Nieuwe Revu*) aan dat Brunswijk streed tegen de ‘dictatuur’ of de gevestigde macht. De kranten stonden weinig kritisch tegenover de aanklachten die Brunswijk ten laste waren gelegd; ze schreven dat hij gestolen geld en goederen uitdeelde, zonder iemand aan het woord te laten die dat kon bevestigen. *De Volkskrant* van 24 juli en *Het Parool* van 25 juli 1986 stelden dat Brunswijk destijds geschorst was omdat hij kritiek had op ‘de revolutie’ en de ‘verwording’ ervan afkeurde. Ook dat is dubieus. Daar stond echter tegenover dat *Nieuwe Revu* als eerste naar Moengotapoe toog om te kijken welke schade daar was aangericht. Artikelen daarover waren niet eerder verschenen.

Het is *niet* zo dat de media Brunswijk blind geloofden. *De Volkskrant* van 29 juli 1986 belde inwoners van Moengo om te verifiëren hoe men daar over hem dacht. Brunswijk - zo bleek - werd gezien als een ‘misdadiger die wegens criminele activiteiten uit het leger is gezet en die zijn voormalige collega's nu uit rancune bestrijdt’. Men zag het militaire regime graag verdreven worden, maar dan wel door iemand anders. Romeo Hoost, woordvoerder van het Surinaams verzet in Nederland, ontkrachtte de beschuldigingen: ‘Brunswijk heeft geen bankovervallen gepleegd. Hij is een idealist die een einde wil maken aan de corruptie van de militaire machtskliek, een idealist die het voor het volk opneemt.’ In dezelfde krant werd de ‘oude’ politieke leider Jagernath Lachmon geciteerd, die namens het Topberaad zijn ernstige bezorgdheid uitsprak. ‘Wij hebben gekozen voor democratisering langs de weg van de dialoog en niet langs die van geweld.’

NRC-journalist Frans van Klaveren kaartte op 2 augustus 1986 in een achtergrondartikel aan dat Suriname zelden zo dicht bij herstel van de onontbeerlijke ontwikkelingshulp was geweest, nu de ‘oude’ politieke partijen in het machtscentrum waren teruggekeerd. Nederland stelde als eis voor hervatting van de hulp herstel van de democratie. De oude politieke partijen eisten vrije verkiezingen. Van Klaveren wees erop dat de acties van Brunswijk onderdeel vormden van de nieuwe strategie van het Surinaams verzet in Nederland ‘dat met de hulp van een boze bosneger een wig tussen beide landen heeft weten te drijven’.

Het beeld (frame) van Brunswijk als vrijheidsstrijder overheerste echter de berichtgeving van die eerste week. Door Brunswijk te vergelijken

met Boni, maar vooral met Robin Hood, werd dat imago versterkt. Nederlandse media kopieerden elkaar, zo lijkt het. Daarnaast slaagde het Surinaams verzet in Nederland er kennelijk goed in om het frame van Brunswijk als vrijheidsstrijder te propageren en te bevestigen.

Terechte kritiek?

Onmiskenbaar speelden Nederlandse media een rol in *the making of* Ronnie Brunswijk. *De Telegraaf* verzoonde de naam Robin Hood, Pieter Storms van *Nieuwe Revu* bracht het verzet in Nederland in contact met Brunswijk. Ruim voor de proclamatie van het Surinaams Nationaal Bevrijdingsleger merkte *De Telegraaf* op 10 juni 1986 op dat Brunswijk nog ‘geen steun van de verzetsbeweging’ in Nederland had gekregen. En *Nieuwe Revu* (nr. 29, week 11 t/m 18 juli 1986) - wist die soms meer? - beweerde dat Brunswijk als hij terugkeerde naar Suriname in zijn eentje een grotere bedreiging voor de militairen in Paramaribo vormde dan ‘tien pelotons getrainde commando's’. Het kan goed zijn dat media ingingen op suggesties van het Surinaams verzet, zoals eerder was gedaan in de *Leeuwarder Courant* van 27 mei 1986, in plaats van, zoals Herrenberg beweerde, zelf een ‘burgeroorlog’ te propageren. Het is een nadere analyse waard.

Het is gissen waarom *NRC Handelsblad*, *Het Parool*, *de Volkskrant* en *De Telegraaf* die eerste week minder oor hadden voor bijvoorbeeld de visie van Lachmon. Interviews met journalisten en sleutelfiguren uit die periode zouden licht kunnen werpen op deze kwestie. Achteraf leek de scepsis van het Surinaams verzet terecht. In 1990 grepen militairen opnieuw de macht, tijdens de zogeheten telefooncoup. Maar doet dat iets af aan Lachmons opvatting een gewapende strijd af te keuren? Bij Karskens en Burlage - en wie weet ook bij andere journalisten - bestond als het om Suriname ging al een beeld, namelijk van Bouterse als *bad guy* die nog steeds aan de touwtjes trok. Bovendien wisten ze zich in hun persvrijheid beknot. Niet alleen Storms en Wessel, ook *Telegraaf*-journalist Guido van de Kreeke was al eens in de cel beland.¹⁸

Brunswijk was zich er al snel van bewust dat je voor een ‘moderne guerrilla’ niet alleen wapens, maar vooral ‘bezoekende journalisten’ nodig had.¹⁹ Hij slaagde er beter dan Bouterse in de Nederlandse pers voor zich te winnen. Ook de ‘mythische jungle’ zal ongetwijfeld tot de verbeelding van de Nederlandse journalisten hebben gesproken. Oorlog wordt in de media vaak gepresenteerd als een spannend verhaal, drama, de strijd tussen goed en kwaad (Wieten 2002: 21). Brunswijk paste daar uitstekend in. Bovendien mag verondersteld worden dat Nederlandse media al voor Brunswijk op de proppen kwam, contacten hadden met het Surinaams verzet in Nederland. Volgens Schalkwijk (1994: 173) zocht die groep ‘grif’ de media op en had zij belang bij ‘gekleurde reportages’.

18 Zie noot 4.

19 *Nieuwe Revu* nr. 1, 1987.

Frames zijn behoorlijk stabiel, maar niet onveranderbaar (Vasterman 2004: 43). In het eerste nummer van 1987 plaatste *Nieuwe Revu* misschien voor het eerst (?) ook vraagtekens bij Brunswijks strijd. Er waren inmiddels doden gevallen. Ronnie werd omringd door ‘ex-politici’ die wel wisten wat goed was voor Ronnie, de ‘bosnegers’ en Suriname. ‘Mensen die de macht per se terug willen’. Storms en Karskens hadden heimwee naar het begin van 1986, toen Ronnie nog geknipt leek voor de rol van ‘charmante hoofdpersoon voor een leuk en spannend jongensboek’:

De Nederlandse pers heeft overwegend partij gekozen voor Ronnie, maar als het zo doorgaat krijg je zo'n hopeloze oorlog. Zonder *good guys* en *bad guys*. Niemand noemt Ronnie nog een kwajongen. Of Robin Hood.

Nieuwe gebeurtenissen of onverwachte ontwikkelingen kunnen leiden tot *reframing* (Vasterman 2004: 43). Niet alleen bij journalisten maar ook bij actiegroepen of bewegingen. Zo bekende Hoost in *Vrij Nederland* van 16 juni 2010 naar aanleiding van het zojuist beklonken politieke bondgenootschap tussen Bouterse en Brunswijk: ‘Als ik zeg dat ik nooit een grotere opportunist dan Brunswijk ben tegengekomen, dan druk ik me voorzichtig uit.’

Nader onderzoek moet uitwijzen waarom bepaalde frames wel en andere niet doordrongen tot de media. Had dat behalve met al bestaande opvattingen over Suriname misschien te maken met de tijdgeest, met de journalistieke cultuur in Nederland destijds? Het was de periode waarin Nederlandse journalisten ook naar Nicaragua en El Salvador trokken om daar de ‘vrijheidsstrijd’ te verslaan. Hoe ‘neutraal’ of geëngageerd waren bladen? Een andere interessante kwestie is: Wie had toegang tot welke bronnen en welke relaties bestonden precies tussen Nederlandse journalisten en Surinaamse bronnen in Nederland én in Suriname? En, ten slotte: Wie gingen er schuil achter anonieme zegslieden die werden opgevoerd als ‘betrouwbare bron uit Paramaribo’?

Literatuur

- Beek, F. van der, 1987
Ronnie Brunswijk; Dagboek van een verzetsstrijder. Weesp: Centerboek.
- Haakmat, A., 1987
De revolutie uitgegleden; Politieke herinneringen. Amsterdam: Jan Mets.
- Herrenberg, H.F., 1988
Het verschijnsel Ronnie Brunswijk. Lezing gehouden in het IVP gebouw, centrum VFB, op 20 september 1986. S.l.: s.n.
- Hoogbergen, W. & D. Kruijt, 2005
De oorlog van de sergeanten; Surinaamse militairen in de politiek. Amsterdam: Bert Bakker.

- Leurdijk, A., 1999
Televisiejournalistiek over de multiculturele samenleving. Amsterdam: Het Spinhuis.
- McQuail, D., 2000
Mass communication theory; An introduction. Londen: Sage. [4th edition.]
- Meel, P., 1993
 'The march of militarization in Suriname.' In: A. Payne & P. Sutton (eds), *Modern Caribbean politics*. Londen: The Johns Hopkins University Press, pp. 125-147.
- Polimé, T. & H.U.E. Thoden van Velzen, 1988
Vluchtelingen, opstandelingen en andere bosnegers van Oost-Suriname, 1986-1988. Utrecht: Instituut voor Culturele Antropologie, Universiteit Utrecht.
- Ramcharan, N., 2008
 'Het donkerste tijdperk voor de persvrijheid; De media tijdens de militaire dictatuur, 1980-1987.' In: A. Sumter, A. Sens, M. de Koninck & E. de Vries (red.), *K'ranti! De Surinaamse pers 1774-2008*. Amsterdam: KIT Publishers / Persmuseum, pp. 173-191.
- Schalkwijk, M., 1994
Suriname; Het steentje in de Nederlandse schoen; Van onafhankelijkheid tot Raamverdrag. Paramaribo: Firgos.
- Scholten, O., N. Ruigrok & P. Heerma, 2002
In Sarajevo wordt geschoten, in Genève wordt gepraat; Een onderzoek naar de berichtgeving in vier landelijke dagbladen over het conflict in voormalig Joegoslavië van januari tot en met december 1993. Amsterdam: The Amsterdam School of Communications Research / NIOD.
- Scholtens, B., 1994
Bosnegers en overheid in Suriname; De ontwikkelingen van politieke verhoudingen 1651-1992. Paramaribo: Afdeling Cultuurstudies / Minov.
- Sedney, J., 2010
De toekomst van ons verleden; Democratie, etniciteit en politieke machtsvorming in Suriname. Paramaribo: Vaco. [2^e herziene druk.]
- Vasterman, P., 2004
Mediahype. Amsterdam: Aksant.
- Volker, G., 1998
 'De Surinaamse burgeroorlog 1986-1992.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 17(2): 157-168.
- Vries, E. de, 2005
Suriname na de Binnenlandse Oorlog. Amsterdam: KIT Publishers.
- Wieten, J., 2002
Srebrenica en de journalistiek; Achtergronden en invloed van de berichtgeving over het conflict in voormalig Joegoslavië in de periode 1991-1995; Een onderzoek naar opvattingen en werkwijze van Nederlandse journalisten. Amsterdam: The Amsterdam School of Communications Research / NIOD.

Ellen de Vries studeerde Massacommunicatie aan de Universiteit van Amsterdam (UvA). Zij bereidt - met steun van onder meer het NiNsee en de Treubmaatschappij - een dissertatie voor aan de UvA, over de rol van media in de postkoloniale verhouding tussen Nederland en Suriname (1975-2000).

Eithne B. Carlin

**Ontwikkelingshulp bij de Trio en Wayana
De wetten van interculturele communicatie**

In de veertien jaar dat ik als onderzoeker bij de Bovenlandse Indianen van Suriname heb verkeerdt, ben ik talloze malen in de gelegenheid gesteld om de interactie te observeren tussen Trio en Wayana enerzijds en buitenstaanders die ontwikkelingsprojecten kwamen uitvoeren anderzijds, en de invloed waar te nemen van deze projecten op de Inheemse samenlevingen.¹ Mijn positie in deze interacties ligt precies in het midden, tussen beide groepen in. Westerlingen zien mij als bondgenote door een gedeelde culturele achtergrond en taal. Indianen op hun beurt zien mij ook als bondgenote, omdat ik geen andere agenda heb dan het leren van hun talen en culturen, omdat ik hun talen ook beheers en ingeburgerd ben. Dit is een lastige positie, aangezien ik deelgenoot word gemaakt van de frustraties aan beide kanten. Het is dan aan mij om de gevoeligheden en culturele waarden van de Indianen uit te leggen aan de betrokken westerlingen. En andersom.

Als onafhankelijk toeschouwer ben ik tot de conclusie gekomen dat de pogingen om van ‘ontwikkelingshulp’ tot ‘ontwikkelingssamenwerking’ te komen - op een enkele uitzondering na - mislukt zijn bij de Trio en Wayana. Van samenwerking is namelijk geen sprake. De aloude tegenstelling tussen hulpgevers en hulpontvangers bestaat nog steeds; beide partijen hebben hun eigen rol gedefinieerd. Om deze reden gebruik ik in dit artikel de politiek minder correcte term ‘ontwikkelingshulp’ in plaats van het inmiddels gebruikelijke ‘ontwikkelingssamenwerking’. Ik hanteer de termen ‘gevers’ versus ‘ontvangers’. Wat ik hiermee wil aangeven, is dat de begrippen misschien wel veranderd zijn, maar de mentaliteit niet.

Met de aanleg van landingsbanen in het binnenland vanaf 1959 (Operatie Sprinkhaan) hebben buitenstaanders, zoals zendelingen, milieu- en ontwikkelingshulporganisaties, min of meer geregeld toegang tot de Trio- en Wayanavolken in het zuiden van Suriname.² Dit betekent

- 1 Ik wil Irene Rolfes en Victoria Nijst bedanken voor hun hulp met de Nederlandse tekst. Een bijzonder woord van dank gaat uit naar Jimmy Mans voor zijn kritische op- en aanmerkingen en hulp met de Nederlandse formuleringen.
- 2 Operatie Sprinkhaan maakte deel uit van het Tienjarenplan 1955-1964 om de natuurlijke hulpbronnen van Suriname in kaart brengen (Meel 1999: 268).

dat de afgelopen vijftig jaar allerlei projecten zijn uitgevoerd bij deze gemeenschappen, voornamelijk om ‘ontwikkeling’ te brengen, ‘armoede’ te bestrijden en bij te dragen aan *self-empowerment*. Het Nederlandse woord ‘ontwikkeling’ is sindsdien alom bekend bij beide volken. Ze kunnen het moeiteloos invoegen in een Trio- of Wayanazin, al is de precieze betekenis ervan de meeste Trio en Wayana onduidelijk.

Het idee voor deze bijdrage is gegroeid vanuit het voelbare en zichtbare gebrek aan evenwicht in de verhoudingen tussen de ontwikkelingshulporganisaties en de gemeenschappen die zij willen helpen. Heeft dit te maken met de onderliggende ideologie van macht en controle die westerse gevers handhaven? Of hangt dit ook samen met de zogenaamde passiviteit van de ontvangers? Vooral de wijze waarop de communicatie tussen beide partijen plaatsvindt, bepaalt in belangrijke mate het gebrek aan evenwicht tussen gevers en ontvangers.

Centraal in deze bijdrage staat een analyse van de communicatie tussen gevers en ontvangers van ontwikkelingshulp. Hiermee wil ik inzicht verschaffen in hoe en wat men precies communiceert bij het geven en ontvangen van deze hulp. Zonder inzicht in de ontvangende culturen en de bereidheid om die te begrijpen, is de communicatie - en daarmee het goedbedoelde project - immers gedoemd te mislukken. Het wegnemen of minimaliseren van de discrepanties in wensen, percepties en perspectieven van de betrokken partijen is dus bepalend voor het al dan niet succesvol afronden van een project. Zeker als dit geïnitieerd en bedacht wordt door buitenstaanders hangt het resultaat af van de kwaliteit van de communicatie. Die wordt niet zozeer bemoeilijkt doordat zij afhankelijk is van een vertaling, bijvoorbeeld van het Nederlands naar het Trio of Wayana, als wel doordat beide partijen vanuit verschillende referentiekaders opereren. Bij de communicatie tussen projectmedewerkers en gemeenschappen ontbreekt doorgaans een basis van *shared assumptions* (‘gedeelde aannames’), die nodig zijn voor een effectieve vertaling van de ene naar de andere taal en cultuur. Het vertoog van ontwikkelingshulpprojecten bij de Trio en Wayana is een statisch verhaal, bepaald vanuit westers perspectief, zonder aanpassing aan het perspectief van de lokale gemeenschappen en culturen. De benadering is *top-down*.³ Deze eenzijdigheid van het vertoog werkt polariserend; er wordt een wereld gecreëerd van ‘wij’, verwijzend naar de westerse hulpgevers, en ‘jullie’, de hulpontvangers.

Wie wil helpen? wie moet helpen?

Mondiaal gezien zijn er volgens Roger Riddell (2008: 8) drie categorieën of ‘werelden’ van ontwikkelingshulp: humanitaire hulp (bijvoorbeeld VN-instanties), gouvernementele ontwikkelingshulp en gestructureerde

3 In dit artikel vallen onder de term ‘westers’ alle niet-Indiaanse initiatieven, dus zowel die vanuit Suriname als ook die vanuit Europa en/of de Verenigde Staten.

non-gouvernementele ontwikkelingshulp (ngo's; in Suriname bijvoorbeeld Conservation International en het Amazon Conservation Team). In toenemende mate zijn deze drie categorieën met elkaar verweven; de duidelijke scheidslijnen die er eens waren, zijn verdwenen. Volgens Ridell (2008: 8) werd bijvoorbeeld in 2007 geconstateerd dat ngo's circa tien miljard dollar per jaar aan officiële overheidshulp ontvingen om hun projecten te realiseren. De gemene deler van de drie bovengenoemde categorieën is dat overheden en organisaties, hoewel in verschillende mate, toezicht houden op de infrastructuur en gedragsregels: niet alles mag, en deze grotere organisaties kunnen worden aangesproken op hun gedrag. Naast deze drie categorieën bestaat er nog een vierde vorm van ontwikkelingshulp, namelijk die van een groot aantal kleine charitatieve bewegingen, voornamelijk bestuurd door privépersonen die met de beste bedoelingen hulp proberen te bieden. Bij deze initiatieven ontbreken de gestructureerdheid en het toezicht die wel aanwezig zijn bij de overheden en ngo's.

Airstrip bij het dorp Amotopo aan de Corantijnrivier (foto Eithne B. Carlin)

Voorals in Suriname is deze laatste categorie sterk vertegenwoordigd. Zij heeft zich daar ontwikkeld tot een soort *free-for-all* van kleine, tijdelijke en beperkte projecten die bedacht worden om het sociaaleconomisch lot van bijvoorbeeld de Bovenlandse Indianen of de Marrons te verzachten. Bij deze kleinere privéliefdadigheidsinitiatieven ontbreken

de nodige achtergrond, professionele ervaring en talenten die vereist zijn om op een integere wijze in te grijpen in het leven van andere mensen en dit op een positieve wijze te veranderen. Een bijkomend probleem is het ontbreken van *accountability*, het afleggen van verantwoording aan derden. Bij dergelijke kleinschalige projecten wordt niet of nauwelijks verantwoording afgelegd aan de gelddonoren en/of zelfs niet aan de overheid van het betreffende land, noch aan de gemeenschap die idealiter geholpen wordt door het project.

Bij de grotere, gestructureerde ngo's zijn recentelijk veranderingen te constateren in de manier waarop de projecten worden uitgevoerd. Er is respect voor en participatie door de gemeenschappen bij wie het project wordt uitgevoerd. Donoren en ngo's realiseren zich al langer dat de effectiviteit en de invloed van ontwikkelingshulp niet alleen afhankelijk zijn van de inzet en activiteiten van de organisaties. Hun invloed blijkt ook gerelateerd aan de relaties en interacties tussen de verschillende donoren en ngo's enerzijds en tussen deze organisaties en de ontvangende partijen anderzijds. De processen van ontwikkelingshulp zijn complex en omvatten tevens politieke, ethische, persoonlijke en professionele overwegingen. Zonder de nodige inzichten in deze processen kan er, in plaats van hulp te bieden, juist schade worden aangericht.

Dit soort interculturele projecten heeft de bijkomende eigenschap dat een virtuele tussenruimte gecreëerd moet worden waarin de twee culturen elkaar ontmoeten, waarin de hulp besproken wordt en waarin contrasterende en wellicht conflicterende retorische stijlen de machtsverhoudingen bepalen. Deze hybride ruimte heet in taalkundige termen de *third linguistic space*: een virtuele plaats waarin de hulp concreet besproken wordt, maar waarin tegelijkertijd, ogenschijnlijk onzichtbaar, de machtsrelaties onderhandeld worden.⁴ Zoals ik later zal aantonen, vindt bij de communicatie tussen de organisaties en de Trio- en Wayanagemeenschappen nog steeds geen toenadering plaats in deze hybride ruimte. Integendeel. Elk van beide partijen bepaalt binnen deze ruimte haar eigen machtsveld doordat uiteenlopende ideologische achtergronden en taalverschillen domineren.

Voordat ik enkele concrete voorbeelden laat zien van de manier van communiceren tussen de Trio en Wayana aan de ene kant en de ngo's aan de andere, wil ik kort ingaan op de begrippen 'taal' en 'vertaling'.⁵

4 De meest uitgebreide analyse van de processen binnen de *third linguistic space* vindt men in het werk van Tom Bartlett, die onderzoek verrichtte bij de Makushi, een aan de Trio en Wayana verwante Caribische groep in Guyana (bijvoorbeeld Bartlett 2003, 2004, 2005). Het verschil tussen de Makushi enerzijds en de Trio en Wayana anderzijds is dat de communicatie tussen de Makushi en de ngo's plaatsvindt in het Engels en niet in het Makushi, terwijl de communicatie tussen de Trio en Wayana en de ngo's voornamelijk plaatsvindt in het Nederlands, met een vertaling van en naar het Trio en Wayana.

5 De hier beschreven processen gelden in gelijke mate voor de interacties tussen deze twee volken en de Surinaamse overheid.

Taal en kennis over de wereld

Taal kan gezien worden als een spiegel van het menselijk cognitie- en gedragsvermogen. Elke taal is een landschap dat, net als de verschillende ecologische landschappen, verschillende epistemologische kennissystemen omvat. Voor de sprekers vormt taal het fundament van hun persoonlijke, sociale en spirituele identiteit. Door talen te bestuderen krijgen we dus inzicht in de manier waarop sprekers de wereld om zich heen waarnemen, classificeren en categoriseren. De talen van de Caribische taalfamilie, waartoe het Trio en Wayana behoren, hebben naast categorieën die overeenkomen ook categorieën die ontbreken in doorsnee Europese taal.

Om te verduidelijken hoe anders de Caribische talen de wereld categoriseren, geef ik hier een voorbeeld van het locatieve begrip IN, uitgedrukt in het voorzetsel ‘in’ zoals ‘hij is in zijn kamer, in het bos, in de trein, in Amsterdam’ et cetera. Het Engels en het Nederlands kennen relatief weinig woorden om een basislocatie aan te geven - in het Engels ‘in’ en in het Nederlands ‘in’ en ‘aan’. De Caribische talen hebben verscheidene manieren om locatie uit te drukken, afhankelijk van de soort ruimte waarin een object zich bevindt. De tabellen 1 en 2 geven een overzicht van de basis-uitdrukkingen voor IN/AAN. Ze tonen aan dat men onderscheid maakt tussen verschillende soorten ruimtelijke feiten: of de ruimte algemeen en uitgestrekt (-*po*), gelimiteerd (-(*h*)*tao*; -*jao*), eindeloos (-*nao*), in vuur (-*renao*), in tijd (-*mao*) of in vloeistof (-*hkao*, -*k(u)wao*) is. Dit voorbeeld dient om te laten zien hoe anders men kijkt naar de omringende ruimte, en ook hoe precies en genuanceerd de verschillen zijn in deze twee talen.

Tabel 1: Basislocatief in het Trio⁶

dorp:	<i>pata</i>	in het dorp:	<i>pata-po</i>
huis:	<i>pakoro</i>	in het huis:	<i>pakoro-tao</i>
bos:	<i>itu</i>	in het bos:	<i>itu-htao</i>
rivier:	<i>tuna</i>	in de rivier:	<i>tuna-hkao</i>
vuur:	<i>mahto</i>	in het vuur:	<i>mahto-renao</i>
donker:	<i>waru</i>	in het donker:	<i>waru-nao</i>
1990:	<i>1990</i>	in 1990:	<i>1990-mao</i>
hemel:	<i>kapu</i>	aan de hemel:	<i>kapu-pě</i>

6 Zowel het Trio als het Wayana heeft een nog veel uitgebreidere inventaris van locatieve achterzetsels. Hier geef ik alleen de basis onafgeleide vormen. Uitgebreide lijsten en analyses van achterzetsels in beide talen zijn te vinden in Carlin (2004: 165-227) en Hough (2008).

Tabel 2: Basislocatief in het Wayana

zand:	<i>hamut</i>	in het zand:	<i>hamut-po</i>
huis:	<i>pakolo</i>	in het huis:	<i>pakolo-tao</i>
bos:	<i>itu</i>	in het bos:	<i>itu-htao</i>
rivier:	<i>tuna</i>	in de rivier:	<i>tuna-k(u)wao</i>
zon:	<i>sisi</i>	in de zon:	<i>sisi-nao</i>
boot:	<i>kanawa</i>	in de boot:	<i>kanawa-jao</i>
hemel:	<i>kapu</i>	aan de hemel:	<i>kapu-pëk</i>

Vanuit deze achtergrond kunnen we zien hoe eenvoudig of hoe moeilijk het is om tussen de verschillende talen te tolken, bijvoorbeeld tussen de Caribische talen en het Sranantongo, een taal die sporen draagt van het Engels, Nederlands, Spaans, Portugees en West-Afrikaanse talen. Voor de communicatie met Trio en Wayana wordt gebruikgemaakt van tolken; bij de Wayana wordt meestal getolkt van en naar het Sranantongo en bij de Trio van en naar het Nederlands.⁷ Hieronder ga ik in op twee gevallen, namelijk het begrip WIJ en het begrip MOETEN.

Casus I: wie zijn wij?

Zoals boven aangegeven, kennen de Trio en Wayana het Nederlandse woord ‘ontwikkeling’ al bijna vijftig jaar. Tijdens een verblijf in Kwamalasamutu vroeg ik eens hoe je dit woord zou kunnen vertalen naar het Trio. Hierop kwam steeds opnieuw hetzelfde antwoord: *Pata akoromapoto*, wat betekent ‘het dorp laten helpen’. Het morfeem *-po* is een markeerder van causatie; hierachter schuilt dus het idee dat buitenstaanders ‘komen en doen’ en de Trio en Wayana ‘laten doen’, omdat dit hen in sociaaleconomisch opzicht helpt. Vanuit het perspectief van de buitenstaanders die projecten uitvoeren, heerst een soortgelijk idee tegenover de ontvangers: ‘wij helpen en jullie worden er beter van’. Dit ‘wij’ van de westerling, voortkomend uit een ideologie van hegemonie en macht waarbij het welvarende Westen hulp geeft aan degenen waarvan het denkt dat ze dat nodig hebben, is dus een exclusieve ‘wij’: wij maar niet jullie. Deze vaste tegenstelling van ‘wij’ en ‘jullie’ is ook terug te vinden in de discursieve praktijk van de twee partijen in de keuze van de vertaling van het pronomen ‘wij’. Het Trio en het Wayana kennen niet minder dan drie manieren om ‘wij’ uit te drukken, zoals tabel 3 weergeeft. Twee van de vormen - *kimë/kunmë* en *kimëinjamo/kunmëlamkom* - zijn inclusief en verwijzen naar de spreker en de luisteraar(s). De derde vorm

7 Ook al spreekt bijvoorbeeld een dorpsleider Sranantongo en/of Nederlands, de bezoekers-etiquette eist dat er door een vertrouweling getolkt wordt, zodat de dorpsleider het betoog van de bezoeker in zijn eigen taal kan horen. Hierdoor kan de leider zijn retoriek beter tot gelding laten komen, kan hij assertiever zijn en is er minder risico op misverstanden.

ainja/emna is exclusief en verwijst naar de spreker(s), maar niet naar de luisteraar(s).

Tabel 3: Het begrip WIJ

TRIO	NEDERLANDS	WAYANA
	WIJ	
Kīmē	jij en ik	Kunmē
kīmēinjamo	jullie en ik (wij allemaal)	Kunmēlamkom
Ainja	ik en iemand anders maar niet jij/julie	Emna

Tijdens het bespreken van een project wordt in het Nederlands vaak het woord ‘wij’ gebruikt, bijvoorbeeld ‘wij hebben dit onderzocht, wij hebben besloten’ et cetera. ‘En als we over een maand terug zijn dan gaan we aan de slag.’ Wie wordt bedoeld met ‘we’? Soms wordt ermee verwezen naar ‘wij buitenstaanders’, dus correct vertaald als *ainja/emna*. Maar vaak bedoelt de spreker ‘wij allemaal’ - dus ik, de spreker, en jullie, hetgeen in het Trio en Wayana met *kīmēinjamo/kunmēlamkom* vertaald zou moeten worden. Als een tolk een Nederlandse zin met daarin het woord ‘wij’ hoort, vertaalt hij dat vrijwel zonder uitzondering als *ainja*, dus ‘wij, maar niet jullie’, ook al betekent het eigenlijk *kīmēinjamo* of *kunmēlamkom*: ‘wij allemaal’. Dit houdt de tweedeling ‘wij en jullie’ in stand, waardoor er van samenwerking geen sprake is. De betrokkenen praten letterlijk langs elkaar heen. Omdat het Nederlands maar één woord kent om het begrip ‘WIJ’ uit te drukken en omdat een duidelijke scheidslijn getrokken wordt tussen Inheemsen en buitenstaanders, valt de keuze vrijwel altijd op *ainja* of *emna*, het exclusieve ‘wij’. Noch de ene noch de andere partij is zich bewust van de impact van een dergelijke vertaling; in principe gaan ze allebei uit van hetzelfde principe van ‘wij maar niet jullie’.

Casus II: wie moet en wie wil?

De tweede casus betreft het woord ‘moeten’, dat in het Nederlands - net als het Engelse ‘have to’ - een modaal werkwoord is dat in dit geval noodzakelijkheid uitdrukt. De andere modaliteiten zijn: wenselijkheid, waarschijnlijkheid en mogelijkheid. Deze worden uitgedrukt door middel van de modaal werkwoorden willen, zullen en kunnen. In de Caribische talen worden deze modaliteiten op een andere manier gecategoriseerd en ingedeeld. Zo valt wenselijkheid samen met noodzakelijkheid, wat wordt uitgedrukt door een element dat de basisbetekenis heeft van ‘willen’: *-se* in het Trio en *-he* in het Wayana. ‘Ik moet naar huis gaan’ wordt dus vertaald als ‘ik wil naar huis gaan’; de noodzakelijkheid is een interne aangelegenheid die de wensen van de spreker uitdrukt.

In het Nederlands heeft noodzakelijkheid meestal een externe stimu-

lus, iets of iemand anders legt de spreker de noodzakelijkheid of de verplichting op. ‘Ik moet naar huis gaan’ betekent in het Nederlands vaak ‘ik moet gaan, maar ik wil nog niet’. Dit staat haaks op wat in het Trio of Wayana wordt uitgedrukt. Het is in beide gemeenschappen ongebruikelijk om een andere volwassene iets op te leggen of te zeggen wat hij of zij wel of niet moet doen. Dit komt doordat men als volwassen mens al gesocialiseerd is, zodat men verondersteld wordt te weten wat zijn of haar verplichtingen zijn om een goed leven te leiden. Deze verplichtingen bestaan in eerste instantie tegenover de persoon zelf en pas daarna tegenover het collectief. Het idee van ‘moeten’ is dus heel anders dan wat er in het Nederlands mee wordt uitgedrukt. Maar juist dat woord is wat de Trio en Wayana het meeste horen van projectmedewerkers - westerlingen leven nu eenmaal in een wereld van ‘moeten’: ze *moeten* rapporten schrijven, ze *moeten* het werk afmaken, het project *moet* gereedkomen et cetera. Vanuit het perspectief van de projectmedewerkers *moeten* de Indianen dus ook hun werk doen ten behoeve van het project. Dit ‘moeten’ is iets wat de Trio en Wayana van buitenaf opgelegd krijgen, een voor hen volstrekt onbegrijpelijk idee.

Als iemand zegt ‘ik wil naar huis gaan’ dan is de passende opmerking in het Trio *ëmë-hkatë* en in het Wayana *ëmë-hek*, wat betekent ‘dat is jouw zaak’ of ‘dat is aan jou om te beslissen’ of, passender in het Engels, ‘that’s up to you’, ‘that’s your problem!’. De morfemen *-hkatë* en *-hek*, gebonden aan een voornaamwoord, zijn elementen die verantwoordelijkheid aangeven. Volgens de Trio en Wayana is de persoon die iets wil, verantwoordelijk voor zijn of haar wensen en de uitvoering daarvan. In feite vinden de gemeenschappen elke keer als een buitenstaander aangeeft dat hij iets ‘moet’ of ‘wil’ dat zijn probleem, dus *nerë-hkatë* of *inëlë-hek*. Het idee van de passieve Indiaanse gemeenschappen komt met deze informatie in een ander daglicht te staan. Met passiviteit heeft dit immers niets te maken, wel is het een probleem van een verschil in wereldvisies.

Aangezien het modaal werkwoord ‘moeten’ een van de meest gebruikte woorden door projectmedewerkers is, biedt dit de mogelijkheid om de verschillen tussen twee culturen te onderzoeken. Het volgende voorbeeld betreft een passage uit een gesprek tussen een projectmedewerker van de Anton de Kom Universiteit en de Trio. Aan het einde van zijn betoog gekomen, wilde de projectmedewerker duidelijk maken wat hij nodig had. Hij zei met nadruk en wijzende vinger:

‘Ik moet één ding zeggen: er móét veel gewerkt worden’.

Dit werd als volgt vertaald:

‘Mërëme wíkæ ëjane, irë nai kari orokome wehto, 1 nunnë, 2 nunnë tahken taanë’.

Terugvertaald betekent dit:

‘Dus ik zeg tegen jullie, dat is hard werken, 1 maand, 2 maanden misschien langer’.

In deze passage vallen twee zaken op. Het eerste heeft te maken met de ideologie van macht, het tweede met het begrip ‘hard werken’. De projectmedewerker wilde door zijn onbewuste nadruk en woordkeuze zijn symbolische macht en controle laten gelden. En juist dit werd niet begrepen, want bij de Trio wordt de reproductie van macht op een andere manier geïnternaliseerd, niet door het woord ‘moeten’ (lees ‘willen’). Door een gedepersonaliseerde zin te gebruiken ‘er moet veel gewerkt worden’ - de spreker specificceert niet *wie* er moet werken - wordt ook het proces gedepersonaliseerd. De functie van deze zin is het reproduceren van macht, al is dit onbewust. De teneur verraaft echter ook dat dit een boodschap aan de gemeenschap is. Tegelijkertijd gaat de spreker uit van de gangbare aanname dat westerlingen sowieso weten wat hard werken is, maar dat Indianen de hele dag in hun hangmat liggen en daar dus niet bekend mee zijn.

Van hun kant gaan de Trio uit van de positie dat ze al weten wat hard werken is - dat is ze niet vreemd - en in de vertaling wordt hard werken temporaal uitgedrukt, dus in termen van tijd. Hoe langer een taak voortduurt, hoe zwaarder en inspannender die is. Dit voorbeeld toont duidelijk aan hoe nuttig gedeelde aannames zijn. Omdat ze hier volledig ontbreken, wordt voorbijgegaan aan de nuances van de eigenlijke boodschap. Uitdrukkingen van superioriteit en verborgen en/of subtiele ironie als retorisch stilistisch middel worden niet begrepen en dus ook niet vertaald, omdat ze niet in het Trioreferentiekader passen.

Ook het volgende voorbeeld toont dit aan. De projectmedewerker ging verder met de volgende opmerking:

‘En dus ik heb meer dan twee sterke mannen nodig’

Dit werd als volgt vertaald:

‘Irëme kariton wītotonse (wae) kari kari-rëken orokome ehketon irëpë’.

Letterlijk:

‘Dus sterke mensen-willend (ik ben) sterk-alleen werk zijnde daaraan’.

Dit werd als volgt terugvertaald:

‘Dus ik wil alleen maar heel sterke mensen om daaraan te werken’.

De projectmedewerker wilde zeggen: ‘jullie moeten veel mannen beschikbaar stellen’. Men begreep echter dat hij ‘alleen maar sterke mannen wilde’ voor het project. Dat het hier ging om het verzoek, op licht ironische en bedreigende toon, een groot aantal mannen beschikbaar te stellen, ging volledig aan de tolk voorbij. Deze legde de nadruk op de kracht van de beoogde mannen. Bijgevolg vindt in feite geen dialoog plaats, ook doordat de enorme taak van de interculturele communicatie volledig neergelegd wordt bij de tolk.

Een dialoog is echter niet wat de meeste projectmedewerkers zoeken omdat zij, binnen de hun toegemeten, korte tijd, alleen hun einddoel voor ogen hebben. Communicatie kost tijd en is moeizaam, dus willen de meeste westerlingen ook niet horen wat er precies gezegd en overgebracht wordt. Dat zou immers betekenen dat zij rekening moeten houden met de wensen van de gemeenschappen. Het omkeren van het proces van depersonalisering is echter wel noodzakelijk voor een evenwichtiger machtsverhouding.

Het strand van Iwana Samu vlakbij Kwamalasamutu (foto Eithne B. Carlin)

Conclusie

Zoals bovenstaande voorbeelden aantonen, verloopt de communicatie tussen westerse projectmedewerkers en de Trio- en Wayanagemeenschappen moeizaam, zonder dat beide partijen zich daarvan bewust zijn. Vanuit het perspectief van de projectmedewerker is zijn rol die van de gulle gever die niet zozeer faciliteert maar zelf *doet*. De gemeenschappen spelen een ondergeschikte rol en dragen hooguit fysieke kracht bij aan het proces. Dit leidt ertoe dat de gemeenschappen vaak slechts passieve toeschouwers zijn in een proces waarvan ze niettemin een belangrijk deel uitmaken. Dit ligt deels aan de manier waarop projecten aan de gemeenschappen worden voorgesteld en deels aan de structuren van macht en sturing die inherent zijn aan het ontwikkelingshulpproces. Gebonden aan geld- en tijdsdruk dienen de ngo's een project zo snel mogelijk af te ronden, en juist deze instelling staat een gelijkwaardige deelname van beide partijen in de weg. Ethische verplichtingen, zoals verantwoording afleggen aan derden en participatie van de gemeenschappen in alle stappen van het proces, worden niet gezien als een noodzakelijk onderdeel van de hulp die door kleinere partijen wordt aangeboden. Vanuit een superieur standpunt wordt niet aan zelfreflectie gedaan, ook niet als een project mislukt. De westerling - met zijn scholing, training en kennis - vindt blijkbaar niet dat de kennis, expertise en het anders denken van de gemeenschappen iets aan het proces kunnen bijdragen.

Het resultaat is een wederzijdse bevestiging van de kloof tussen beide partijen. Het is een 'wij versus jullie' in plaats van 'wij allemaal samen'. De betogen getuigen van een gebrek aan begrip van elkaars talen en culturen. In Caribische talen wordt De wereld anders ingedeeld en bepaald, zoals duidelijk te zien is in het woord 'moeten'. In het Trio en Wayana betekent dit meer een intern gestuurd moeten, oftewel een 'willen'. Zo zijn er nog meer voorbeelden. Hoewel weinig is veranderd in de manier waarop projecten worden uitgevoerd - ook al *denken* en propageren veel ngo's dat zij het nu anders doen - zijn er wel enkele lichtpuntjes. Zo zet Conservation International Suriname (CIS), een van de grootste ngo's die projecten uitvoeren bij de Trio, de laatste jaren in op optimale transparantie van handelen en op een zo groot mogelijke participatie van de gemeenschap. Dit wordt voornamelijk bewerkstelligd door meer tijd uit te trekken tijdens vergaderingen om zich ervan te verzekeren dat wat men zegt ook daadwerkelijk begrepen wordt. Alle rapporten worden in drie talen vervaardigd: het Nederlands, Engels en Trio. Tevens volgt na elk project een evaluatie van zowel de ngo (CIS) als van de gemeenschap. Daarin worden vragen gesteld als: Wat had er beter gekund? Waaraan moeten we bij toekomstige projecten denken om de samenwerking beter te laten verlopen? Een dergelijke zelfreflectie en bereidheid om te leren van de gemeenschap is nu nog uitzonderlijk te noemen. De Triogemeenschap krijgt in dit geval een andere ervaring met ngo's. Zij zal hierdoor

beter uitgerust zijn om hetzelfde te verlangen van ngo's die in de toekomst in hun gemeenschap willen komen werken.

Literatuur

Bartlett, T., 2003

The transgressions of wise men; Structure, tension and agency in intercultural development discourse. Ongepubliceerde dissertatie, University of Edinburgh.

Bartlett, T., 2004

'Genres of the third space; The communities strike back.' *Language and Intercultural Communication* 4(3): 134-158.

Bartlett, T. 2005

'Amerindian development in Guyana; Legal documents as background to discourse practice.' *Discourse and Society* 16(3): 341-364.

Carlin, E.B., 2004

A grammar of Trio, a Cariban language of Suriname. Frankfurt: Peter Lang.

Hough, K., 2008

The expression and perception of space in Wayana. Leiden: Sidestone Press.

Meel, P., 1999

Tussen autonomie en onafhankelijkheid; Nederlands-Surinaamse betrekkingen 1954-1961. Leiden: KITLV Uitgeverij.

Riddell, R.C., 2008

Does foreign aid really work? Oxford: Oxford University Press.

Eithne B. Carlin is in Leiden als universitair docent werkzaam bij de afdeling Talen en Culturen van Indiaans Amerika. Zij promoveerde in 1992 aan de Universiteit van Keulen op een grammatica van het So, een bedreigde Afrikaanse taal. Zij verricht sinds 1996 (etno)linguïstisch onderzoek op de Indianentalen van de Guyana's en is oprichter van de werkgroep Documentatie van Bedreigde Talen van Suriname.

Salomon Emanuels
Demystificeren van de Marrongemeenschap in Suriname
De last van koloniale erfenissen bij politici en beleidsmakers

Dit artikel is gebaseerd op persoonlijke ervaringen met, observatie van en een reflectie op de traditionele systemen van grondbezit en bestuur van de Marrons in Suriname. Deze reflectie is deels geïnspireerd door onderzoek van Mulolwa (2006) in Zambia naar gemeenschappelijk grondbezit. Deze auteur is tot de conclusie gekomen dat nagenoeg alle opeenvolgende landwetten en praktijken in dat land erop gericht zijn geweest om het traditionele systeem van grondbezit te vervangen door individueel grondbezit. Hieruit volgt de vraag of een sociaal systeem rond grondbezit, dat goed verankerd is in een gemeenschap, inderdaad zo ongeschikt is dat het dient te worden vervangen (Mulolwa 2006: 1). Hoewel deze ongeschiktheid veelal niet blijkt, is dit toch de realiteit: de praktijk is er vaak op gericht traditionele systemen van grondbezit en bestuur, die over het algemeen niet erkend zijn bij wet, geleidelijk te laten vervangen door of aan te passen aan zogeheten moderne systemen.

Bepaalde wetten in Suriname, zoals de Wet Bosbeheer uit 1992, voorzien in een uitzonderingsregel voor de traditionele systemen van Marrons, maar die worden in de praktijk gewoonlijk genegeerd (zie Kanhai & Nelson 1993). Deze uitzonderingsregel houdt in dat de rechten, gewoonten en gebruiken van Marrons gerespecteerd dienen te worden. Het komt echter zelden voor dat het districtscommissariaat bij het bevoegde gezag van een dorp navraag doet en advies vraagt voordat het over een concessieaanvraag positief adviseert aan het ministerie van Ruimtelijke Ordening, Grond en Bosbeheer (ROGB).

Dit bleek ook tijdens mijn onderzoek naar de juridische status en benutting van de 'houtkapvergunningen' bij Inheemsen en Marrons in zeven dorpen in de districten Brokopondo en Para. Uit interviews met medewerkers van districtscommissariaten bleek dat de bestuursopzichters, die ten behoeve van de concessieaanvragen veldonderzoek moeten doen in de Inheemse en Marrongemeenschappen, de dorpen niet eens bezoeken. De genoemde reden hiervoor is dat men niet over vervoer beschikt (Emanuels 2004: 26). Door niet naar de dorpen te gaan, en de bevolking dus niet te

informereren over een op handen zijnde aanvraag, komt het regelmatig voor dat concessies worden verstrekt zonder dat de lokale mensen dit weten. De ‘westerse’ (Europese) gedachte die achter deze praktijk schuilgaat, is dat gewoonterrechtelijk grondbezit inferieur is aan het wettelijke, formele grondbezit van de overheid en dat het de ontwikkeling belemmert. Ontwikkeling wordt dan geassocieerd met moderniteit.

Het wettelijk grondbezit is bovendien verbonden met het ‘domeinbeginsel’, dat de basis vormt voor gronduitgifte in Suriname. Het domeinbeginsel gaat ervan uit dat ‘de staat de enige exclusieve eigenaar is van de grond; alle grond is in principe domeingrond, tenzij blijkt dat er rechten op zijn verleend’ (Kanhai & Nelson 1993: 34-35). Men zou kunnen stellen dat het domeinbeginsel een koloniaal overblijfsel is, dat destijds diende om alle grond in bezet gebied onder controle te brengen van de kolonisten en hun soevereinen. Een gevolg van het domeinbeginsel in de koloniale tijd was dat in gebieden waar al volken woonden, vreemd westers recht aan hen werd opgelegd. Eigenlijk is dat een koloniale daad van ‘impositie van recht’ (Griffiths 1992: 388-393). Impositie van recht kan worden omschreven als het aan een bepaalde samenleving opleggen van vreemd recht dat niet in overeenstemming is met de waarden en normen van die samenleving. Het begrip komt in de eerste plaats voor in de literatuur die handelt over bestuur en rechtsbeleid (in de koloniale en postkoloniale periode) in niet-westerse landen, en betreft de oplegging van vreemd, geschreven recht van westerse oorsprong aan samenlevingen die vanouds in het bezit waren van eigen instituties, procedures en regels op het gebied van recht.

Fitzpatrick (1980) wijst erop dat rechtsoplegging, vooral door de staat, zelfs automatisch impositie en daarmee machtsuitoefening vertegenwoordigt, omdat de staat de belangen van zijn eigen *ruling elites* behartigt. Het gegeven dat Afrikanen als slaven naar Suriname werden gebracht, tewerkgesteld op plantages en onderworpen aan westerse normen, kan volgens Fitzpatrick daarom beschouwd worden als impositie van vreemd recht. Dit proces ging in feite door nadat de slaven zichzelf hadden bevrijd en men via de zogenoemde vredetraktaten trachtte hen opnieuw in de invloedssfeer van de koloniale overheid te brengen. Wat het rechtsbeleid in Suriname betreft, kunnen we stellen dat er sinds de koloniale tijd sprake is geweest van rechtsoplegging, met het ontstaan van rechtspluraliteit als (onbedoeld) gevolg.¹ Vanaf die tijd wordt deze pluraliteit echter, omwille van uniformiteit en moderniteit, genegeerd.

De zienswijze waarin traditionele systemen als inferieur en belemmerend voor de ontwikkeling worden beschouwd, is wereldwijd aan

1 Rechtspluraliteit houdt volgens Strijbosch & Schmidt (1986) in dat mensen binnen een staat onderworpen zijn aan een geheel van rechtsregels dat niet uit een min of meer homogeen sociaal-cultureel patroon voortgekomen is, maar bestaat uit een samenvoeging van rechtsregels die hun oorsprong vinden in uiteenlopende samenlevingsvormen, denkwijzen en doelstellingen. Zie hiervoor ook Kanhai & Nelson (1993: 48).

het afnemen: er is een groeiende belangstelling voor de waarde van traditionele systemen en kennis in de wereld. Dit blijkt bijvoorbeeld uit onderzoek naar de relatie tussen cultuur en ontwikkeling, en naar die tussen Inheemse kennis en het gezamenlijk beheer van bos en natuur (Rao & Walton 2004; Wells & Brandon 1992). In Suriname is deze ontwikkeling evenwel nog nauwelijks zichtbaar. Misschien hebben belanghebbenden en andere actoren er wel kennis van genomen, maar is hun status-quo er niet bij gebaat. Een en ander leidt ertoe dat hardnekkige ideeën en mythen over de Marrongemeenschap in stand gehouden worden. Het betreft dan in het bijzonder de volgende drie, met elkaar samenhangende mythen: er is geen individueel eigendom van grond en grondbezit is onzeker; bestuursstructuren of instituten zijn zwak; deze zaken hinderen de ontwikkeling van de Marrongemeenschap, in het bijzonder op het gebied van landbouw, bosbouw en ondernemerschap.

In het hiernavolgende bespreek ik deze mythen of percepties als insider, dat wil zeggen: vanuit persoonlijke ervaringen en observaties, en aan de hand van literatuuronderzoek. Daarbij kijk ik naar de effecten die deze mythen hebben gehad op de ontwikkeling van de Marrongemeenschap in Suriname. Mijn argument rond deze problematiek is driedelig. Allereerst laat ik zien dat grond in de Marrongemeenschap zowel communaal/gemeenschappelijk als individueel van aard is. Deze grond biedt zekerheid aan de mensen binnen de eigen sociale structuur, maar wordt anders gewaardeerd dan het zogeheten moderne systeem van individueel grondbezit. In deze andere waardering zit vervolgens de beperking van het gemeenschappelijk grondbezit als het gaat om de aanwending ervan in de moderne economische structuren van het land. Ten tweede beschouw ik traditionele gezagsdragers als functionarissen die de gemeenschappen bijeenhouden via controle op traditionele waarden en normen. Waar en wanneer het nodig wordt geacht, ondernemen traditionele leiders, zoals dorps- en stamhoofden of priesters, stappen om veranderingen in de gemeenschap teweeg te brengen. Ten derde beargumenteer ik dat bovengenoemde specifieke aspecten van de Marrongemeenschap rond grondbezit en traditioneel gezag niet per definitie een belemmering vormen voor de ontwikkeling van de gemeenschappen. Problemen ontstaan vooral op het moment dat ze anders worden gewaardeerd door politici en beleidsmakers. Het anders, lees negatief, waarden van genoemde aspecten hangt ten slotte, volgens mijn bevindingen, nauw samen met de erfenis van allerlei koloniale denkpatronen over tribale gemeenschappen. Zolang deze neokoloniale denkbeelden nog voortduren, zal het moeilijk zijn om - met steun van de overheid - door gebruikmaking van traditionele instituten de gemeenschappen van Marrons tot ontwikkeling te brengen.

Gebrek aan individueel eigendom en onvelig grondbezit

Grond in zogenoemde tribale gemeenschappen geldt meestal als eigen-

dom van een stam, *clan* of stamhoofd. De grond die aan de stam of clan wordt toegeschreven of waarop rechten geclaimd worden, is groepsgrond en geldt als het territorium dat door een groep mensen wordt bewoond en gebruikt voor het eigen voortbestaan. De rechten op de grond in de Marrongemeenschap zijn voor wat betreft het territorium gemeenschappelijk eigendom, met daarbinnen individueel eigendom voor de delen die bebouwd zijn. Het individu bezit de rechten op de grond die hij/zij bezet zolang hij/zij dat wil. De individuele rechten zijn verbonden met bijvoorbeeld individuele woonwijken (*pisi*), akkers (*goon*) en andere gebieden waar men individueel enige arbeid heeft geleverd, zoals het graven van een put, het maken van een boot of het bouwen van een huis. Andere personen dan de grondbezitter kunnen evenwel op het land van iemand anders bosvruchten plukken of brandhout verzamelen.

De groep van mensen in de Marrongemeenschap die een territorium claimt, kan ruimtelijk en politiek georganiseerd zijn in bijvoorbeeld een dorp, stam of clan. De gemeenschappelijke rechten op het stuk grondgebied hebben dan betrekking op rechten voor de toegang tot, het gebruik van en de controle op bepaalde stukken grond die niet in handen van individuen zijn. Iemands recht op het gebruik van deze gronden is gebaseerd op het lidmaatschap van de gemeenschap waarin de gronden zijn gelegen. Dus een lid van het dorp heeft het recht om van een visgat gebruik te maken, op wild te jagen of bosproducten te verzamelen, maar geen enkel lid van het dorp kan claimen dat hij/zij meer rechten heeft op de gemeenschapsgrond dan een ander lid (Mulolwa 2006).

In de publicatie *Een leven lang met de grond* typeren Strijbosch en Schmidt (1986) gemeenschapsgrondbezit als secundair communaal grondbezit, dat volgens hen ontstaat door groundbewerking en bebouwing van permanente aard. De auteurs erkennen de conceptie van individuele rechten, maar deze zijn ingeklemd in communale rechten van bijvoorbeeld genealogische of territoriaal-genealogische (dorps) gemeenschappen. Zij beargumenteren dat het individuele recht bij gemeenschapsgrondbezit meestal niet vervreemdbaar is, maar veelal wel vererfbaar. Van deze vorm van grondbezit geven zij verder aan dat het sociaal-politiek behoudend werkt (het garandeert eenieder het bestaan) en ook statusvormend is. Daarbij kan het stelsel leiden tot onvoldoende zorg voor de bodem en het leveren van minder inspanning om de grond te bewerken (Strijbosch & Schmidt 1986: 25-26).

Okoth-Ogendo (geciteerd in Cousins 2009) biedt een overtuigende analyse van de aard van eigendomsrechten in Afrikaanse context. De kern van zijn betoog is dat een 'recht' een zekere macht betekent die de samenleving toekent aan haar leden om een scala van functies uit te oefenen. Waar dit machtsvermogen bijdraagt aan exclusieve controle kan gesproken worden van '(privé-)eigendom', aldus Okoth-Ogendo. Het is echter niet noodzakelijk dat macht en exclusiviteit van controle samenvallen. De toegang

tot deze bevoegdheid (een 'recht') en de mogelijke controle zijn te onderscheiden. Bovendien zijn er diverse sociale en culturele regels, en termen voor het definiëren van toegang en controle. Controle ten aanzien van toegang is verder altijd een soevereiniteitskwestie, berust bij de politieke autoriteit van de gemeenschap en komt tot uitdrukking op verschillende niveaus van sociale eenheden en de productie. Deze controle vindt, volgens Okoth-Ogendo, voornamelijk plaats in het kader van het waarborgen van de toegang tot land voor productiedoeleinden (geciteerd in Cousins 2009: 7-8). Okoth-Ogendo's observaties zijn op soortgelijke wijze terug te zien in de omgang met gemeenschapsgrond bij Marrons.

De verwarring rond dit gemeenschapsgrondbezit ontstaat wanneer bepaalde criteria als (enige) norm worden gehanteerd in de bepaling of iets 'goed' of 'slecht', 'ontwikkeld' of 'onontwikkeld' is. Zo wordt in het geval van grondbezit en recht het *schrift* vanzelfsprekend als norm toegepast. Ergo, wat niet op papier staat geschreven, bestaat in feite niet. Binnen deze benadering kan er pas sprake zijn van recht op een stuk grond wanneer hiervoor een geschreven stuk bewijs bestaat, uitgegeven door een hogere autoriteit. We hebben hier te maken met een zienswijze en gebruik die hun oorsprong hebben in de koloniale tijd en verbonden zijn met een Europese superioriteit rond landrecht en grondbezit. De werkelijkheid in andere culturele systemen werd bewust en soms subtiel ontkend of verdraaid ter wille van de eigen machtspositie, en heeft de basis gevormd voor huidige opvattingen en praktijken.

De consequenties van dit soort Europese superioriteitsgevoelens zijn te lezen in een artikel van Emeagwali (1989), waarin zij het eurocentrisme in de ontwikkeling van wetenschap en technologie centraal stelt. Emeagwali benadrukt dat er verschillende strategieën zijn toegepast om de mythe hoog te houden dat regio's buiten Europa niets hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van wetenschap en technologie. De niet-Europese regio's zouden passieve ontvangers zijn geweest van zogenaamd westerse wetenschap en technologie. Deze voorstelling van zaken gaat voorbij aan prestaties van en in andere regio's ter wereld. Want wat te denken van bijvoorbeeld Chinese vindingen als het kompas, papiergeld en buskruit of de Egyptische piramides, de stenen muurterrassen van Gwoza in Noordoost-Nigeria en de vestigingswerken van Benin? Het zijn volgens Emeagwali (1989: 14) stuk voor stuk significante bewijzen van technische vaardigheden.

In onze tijd hebben we nog steeds te maken met eurocentrisme, maar dan in subtielere vorm en veelal uitgedragen door externe deskundigen van allerlei pluimage, die menen de Marrongemeenschappen ontwikkeling te moeten brengen. Daarmee bedoelen ze eigenlijk dat ze de Marrons willen veranderen in een soort karikatuur van zichzelf: de Europeaan of moderne mens. In hun kielzog bevinden zich Surinamers, ook Marrons, die dergelijke denkbelden hebben geïnternaliseerd en afgeven op wat ze als achterlijke Marrontradities en -gewoonten zien. We herkennen hierin de

patronen waarvoor Frantz Fanon (1965), een belangrijke criticus van het eurocentrisme, al in de jaren zestig ‘waarschuwde’: het internaliseren van Europese cultuur gaat ten koste van het eigene - bijvoorbeeld het eigen systeem met betrekking tot grondrechten en -bezit. Wrijvende systemen kunnen leiden tot misvattingen.

Zo beschrijft ‘veiligheid van grondbezit’ de mate van zekerheid en vertrouwen die individuen hebben in de continue bescherming van hun grondbezit tegenover derden (Mulolwa 2006: 3). Deville (in Mulolwa 2006) betoogt dat veiligheid van grondbezit bestaat wanneer rechten niet zonder reden worden bestreden of wanneer, in geval van ongerechtvaardigde uitdagingen, legitieme rechten worden bevestigd. Gewoonterechtelijk grondbezit wordt over het algemeen gezien als onzeker. Deze onzekerheid impliceert dat individuele grondbezitters niet zouden willen investeren in duurzame verbeteringen op de grond, zoals huisvesting, permanente landbouw of infrastructuur, omdat ze niet zeker zijn van het genieten van de voordelen van de investering. De onzekerheid is ook gelegen in het gegeven dat gewoonterechtelijk grondbezit niet wordt geregistreerd, waardoor deze vorm van grondbezit bijvoorbeeld niet kan worden gebruikt als onderpand voor krediet.

Over het algemeen geldt de veiligheid grotendeels in juridische of economische zin (bescherming tegenover derden of onderpand voor krediet) en wordt zij beschouwd in termen van overdraagbaarheid. Deville (geciteerd in Mulolwa 2006: 3), die gepubliceerd heeft over de registratie van traditionele rechten in Franstalig West-Afrika, wijst er echter op dat dubbelzinnigheden en zelfs fouten kunnen bestaan in de definitie van veiligheid van grondbezit. Zo stelt hij dat, uit het oogpunt van productie, ‘veilige toegang tot rechten van grondgebruik’ in zijn onderzoekscontext belangrijker is dan het eigendom zelf. Terwijl uit het oogpunt van erfenis de ‘controle over familie-eigendom en de overdracht ervan, en de controle over de toekenning van gebruiksrechten op het land’ weer belangrijker zijn (Deville geciteerd in Mulolwa 2006: 3).

Deville toont aan dat er andere opvattingen over en verschillende perspectieven op zekerheid bestaan. Dit betekent dat wanneer gewoonterechtelijk grondbezit meervoudige functionaliteiten heeft, er ook andere perspectieven op zekerheid rond grondbezit mogelijk zijn. In gewoonterechtelijke gebieden vormt de grond de basis van het levensonderhoud. De grond wordt gebruikt voor zowel de voedselproductie als voor sociale zekerheid bij afwezigheid van formele regelingen en moet veiliggesteld worden voor toekomstige generaties. Daarnaast zijn er diverse subtiele gebruiksvormen van natuurlijke rijkdommen, die allemaal bijdragen aan het levensonderhoud in de gewoonterechtelijke gebieden. Met andere woorden, de meervoudige functionaliteit van grond kan niet worden genegeerd wanneer we spreken over veiligheid van grondbezit in gewoonterechtelijke gebieden (geciteerd in Mulolwa 2006: 12) en ‘veiligheid’ is

in deze een multi-interpretabel begrip.

Bovenstaande in beschouwing nemend, is het te begrijpen waarom iemand in een ogenschijnlijk onzekere situatie zou investeren in of op de grond die hij/zij bezit. Directe economische overwegingen hoeven hierbij geen rol te spelen - de motieven kunnen ook van sociale aard zijn. De waarde van (gemeenschappelijke) grond is bijvoorbeeld groot omdat er voorouders zijn begraven. Marrons en Inheemsen gebruiken dit voorouderlijk aspect regelmatig om de sociale en culturele dimensie van hun verbondenheid met grond te benadrukken in de strijd met de overheid om de formele erkenning van hun grondrechten. Kortom, investeren in en op de grond hoeft vanuit het perspectief van meervoudige functionaliteit niet beperkt te blijven tot economische motieven. Het kan ook met sociale en culturele overwegingen te maken hebben.

Bovendien vindt men wel degelijk financiële zekerheid voor bepaalde investeringen. Wie bijvoorbeeld arriveert in de verzameling van dorpen die bekendstaat als Brownsweg in het district Brokopondo, zal al gauw merken hoeveel ‘moderne’ huizen en winkels daar staan. Ook in het dorp Santigron zijn de meeste traditionele huizen vervangen door modern uitziende huizen van beton. In geen van deze dorpen hebben de bewoners formele titels op de gronden waarop de huizen staan. Ook kan men in bijna alle Marrongemeenschappen in het binnenland aanschouwen dat grote lappen grond in cultuur zijn gebracht, en dat daarop diverse gewassen worden geteeld, zowel voor eigen gebruik als voor de verkoop. In bepaalde dorpen aan de Boven-Surinamerivier zijn kippenbedrijven en accommodaties voor toeristen verrezen, die duiden op enige investering.

In feite wordt met deze voorbeelden duidelijk dat gewoonterrechtelijk grondbezit wel degelijk adequaat is. Het bos openkappen, de grond schoonmaken en bewerken is een arbeidsintensief karwei. De mensen zouden niet durven arbeid en kapitaal te investeren als ze niet zeker zijn dat het genieten van de daarmee gepaard gaande voordelen in zekere zin is gegarandeerd en kan worden voortgezet. Kortom, gewoonterrechtelijk grondbezit biedt zekerheid binnen de context van de sociaal-culturele gebruiken en opvattingen van ‘traditionele’ gemeenschappen. Dit negeren en/of stimuleren dat mensen omschakelen naar grondhuur of pacht is een duidelijke indicatie dat een bepaald systeem van grondbezit hoger gewaardeerd wordt dan een ander systeem.

Zwakke structuren

Over het algemeen bestaan er duidelijke bestuurlijke structuren in de Marrongemeenschap, waarbij het instituut van traditioneel gezag formeel wordt gedoogd door de overheid. Traditionele gezagsdragers worden, nadat ze naar Marrongewoonte in functie zijn benoemd en gezegend, door de centrale overheid in hun waardigheid bekrachtigd. In principe wordt daarmee een samenwerking of partnerschap tussen

de traditionele leiders en de overheid aangaan inzake het bestuur op stam- en dorpsniveau. Het instituut van traditioneel gezag is in die zin zowel formeel als traditioneel legitiem.

De hiërarchie is als volgt: grootopperhoofd (*gaama* of *gaaman*), hoofdkapitein (*ede kabiten* of *hedi kabiteni*), kapitein (*kabiten*), hoofd-*basia* (*ede basia* of *hedi basia*) en *basia*. De benoeming van de posities vindt plaats via afstamming en wordt gedaan door een raad van oudsten uit de clan die daarvoor eerst de belangrijke personen raadpleegt. De benoeming vindt plaats na een nominatie die gewoonlijk geschiedt door het raadplegen van een dodenorakel (zie Emanuels 2004: 4-17). Het orakel wordt geraadpleegd omdat men gelooft dat de uitspraken van de overledene in kwestie wijs en ondubbelzinnig zijn. Daarnaast worden belangrijke religieuze leiders of mediums geraadpleegd, omdat zij fungeren als adviseurs en beschermers van de traditionele leiders. Kortom, er zijn binnen de Marrongemeenschap structuren aanwezig voor algemeen bestuur (en daarbinnen ook grondbeheer) die niet alleen een lange geschiedenis kennen, maar die nog steeds functioneren en geaccepteerd worden op verschillende niveaus in de staat en samenleving.

Traditionele leiders spelen verschillende rollen in bestuurlijke aangelegenheden in het land. Politieke partijen zoeken openlijk hun steun en het nationale parlement telt al kapiteins, zoals hoofdkapitein Albert Aboikoni van de Saamaka en Leslie Artist van de Inheemsen. Veel traditionele leiders worden in toenemende mate politiek actief als gevolg van de groeiende bewustwording. De Vereniging van Inheemse Dorpshoofden in Suriname (VIDS) en de Vereniging van Saramaccaanse gezagsdragers (VSG) zijn sprekende voorbeelden. De VSG heeft onlangs een zaak tegen de Surinaamse staat rond Saamaka-grondrechten gewonnen bij het Inter-Amerikaanse Hof voor de Rechten van de Mens (zie MacKay 2010: 9). Verder fungeren traditionele leiders binnen de jurisdictie als arbiters in diverse kwesties. Sommige traditionele leiders wijzen grond toe aan buitenstaanders en controleren de exploitatie van het bos en andere natuurlijke hulpbronnen.²

De bestuurlijke structuren binnen de Marrongemeenschap kunnen dus krachtig en verstrekkend zijn. Hoe sterk een bepaalde structuur is binnen een regio of dorp hangt meestal af van de traditionele leiders zelf, maar er is voldoende bewijs voor succesvolle bestuurlijke praktijken in de Marrongemeenschap. Dit impliceert dat instituties in de gewoonterechtelijke Marrongemeenschap tevens dragers kunnen zijn van duurzame ontwikkeling van en binnen de gemeenschap.

2 Als getuige-deskundige heb ik dit kunnen waarnemen: tijdens de behandeling van de Saamaka-case door het Hof in Costa Rica (9 en 10 mei 2007) werd de rol van traditionele leiders door de vertegenwoordigers van de staat als bewijs aangevoerd, om aan te tonen dat niet de staat, maar de leiders zelf grond uitgeven aan buitenlandse bedrijven in de gewoonterechtelijke gebieden van de Marrons.

Belemmering voor ontwikkeling

De gedachte dat traditionele structuren ontwikkeling belemmeren, berust op een generalisatie en het plaatsen van bepaalde (kennis)systemen boven andere systemen. Hierboven heb ik laten zien dat (on)zekerheid binnen het gewoonterechtelijk grondbezit gekoppeld is of wordt aan mogelijkheden voor investering en ontwikkeling. In tegenstelling tot de dominante opvatting (investering in gewoonterechtelijk grondbezit is onzeker), bestaat er een aanzienlijke zekerheid in het grondbezitsysteem van Marrons. Twijfels doemen op wanneer men niet weet of men kan vertrouwen op de consistente handhaving van regels, wanneer bepaalde stukken grond bijvoorbeeld zeer uiteenlopende waarden krijgen door de overgang van zelfvoorzienende naar commerciële landbouw, of wanneer er ernstige druk op gronden ontstaat vanwege bevolkingstoename.

Het al dan niet ‘benutten’ van gronden mag echter geen maatstaf zijn voor de waardering van een bepaald systeem. In het kustgebied van Suriname blijven grote stukken grond, waarop individuele titels zijn gevestigd, onbenut liggen zonder dat de betekenis van het bezitsrecht in twijfel wordt getrokken. De grond valt hooguit in de boezem der domeinen, ofwel in handen van de staat. Waarom zouden de zogenoemde onbenutte gronden binnen Marrongemeenschappen wel ter discussie gesteld moeten worden en waarom wordt in dit laatste geval gesproken van onzekerheid inherent aan het gewoonterechtelijk systeem? In feite meet men met twee maten als het gaat om systemen van grondbezit in Suriname, waarbij het zogeheten moderne systeem (van individueel bezit en eigendomsrecht) hoger wordt gewaardeerd dan het traditionele systeem (van gewoonterecht). Dit heeft tot gevolg dat het voor Marrons en Inheemsen niet mogelijk is een lening te krijgen met hun gemeenschappelijke grond als onderpand.

Een andere belemmering zou zijn dat gewoonterechtelijke systemen van grondbezit onzekerheid scheppen inzake overerving. Wie krijgt een gecultiveerd stuk land als de bezitter komt te overlijden? De Marrongemeenschap is matrilineair georganiseerd. Dat wil zeggen: bij belangrijke beslissingen omtrent leven en dood volgt men hoofdzakelijk de lijn van de moeder, omdat via die lijn het voortbestaan van de groep wordt gegarandeerd. Dus wanneer een grondbezitter komt te overlijden, gaat de grond naar de groep van zijn of haar familie of clan in moederlijke lijn. Binnen de groep kunnen er individuen zijn, bijvoorbeeld de in leven zijnde partner, de eigen kinderen en de kinderen van de zussen, die op basis van gewoonterrechtelijke regels direct in aanmerking komen om de grond te erven. Eerder heb ik gesteld dat door individuen gecultiveerde grond in de Marrongemeenschap individueel bezit is en dus geërfd kan worden.

Al met al is niet objectief of in algemene zin te stellen welk systeem geschikter is. Is het systeem waarbij de kinderen van hun ouders erven beter dan dat waarbij de neven/nichten van hun ooms/tantes erven? Is

het gebruik van een advocaat of notaris bij de overdracht van eigendom beter dan de overdracht toevertrouwen aan de matrilineaire verwanten? Ondanks de inzet van advocaten, notarissen en testamenten bij het erven en overdragen van geërfde grond blijken toch regelmatig conflicten te ontstaan tussen hele families in het kustgebied van Suriname...

Wat ter discussie moet worden gesteld, is of de cultuur en logica achter bepaalde structuren en praktijken is *veranderd*, waardoor onduidelijkheden en onzekerheden zijn ontstaan. In een paper getiteld ‘Traditional leaders in modern Africa; Can democracy and the chief co-exist?’ betoogt de auteur dat het instituut van traditioneel *chiefdom* verenigbaar kan zijn met democratie en omgekeerd (Logan 2008: iii):

[F]ar from being in stark competition for public esteem, local traditional leaders appear to draw their sustenance and legitimacy from the same well as elected officials. This paper finds that African societies are often quite adept at integrating seemingly incompatible institutional structures, such as traditional institutions.

We kunnen de discussie in Suriname over de rol van traditionele leiders bij de ontwikkeling van de Marrongemeenschap plaatsen in het kader van een bredere internationale discussie, zoals Logan (2008) deze beschrijft. Daarin staan twee kampen tegenover elkaar: de ‘traditionalisten’ en de ‘modernisten’.

Traditionalisten beschouwen traditionele stamhoofden en oudsten (in Afrika) als de ware vertegenwoordigers van hun volk; zij zijn toegankelijk, gerespecteerd en rechtmatig, en daarom nog steeds van essentieel belang voor de politiek op het continent. Modernisten daarentegen bekijken het traditionele gezag als een gerontocratische, chauvinistische, autoritaire en steeds minder relevante vorm van bestuur die haaks staat op de democratie. Zij stellen dat de institutionele vormen van de liberale democratie universeel geldig zijn en dat Afrikanen naar democratische stelsels van bestuur (zouden moeten) streven die ongeveer hetzelfde zijn als die in het Westen. Zij zien de traditionele politieke systemen als relikwieën uit het verleden, die daadwerkelijke democratische ontwikkeling alleen maar belemmeren en dus overwonnen moeten worden.

Traditionalisten reageren door te stellen dat traditionele instellingen bewezen hebben zowel kneedbaar als flexibel te zijn en dat ze, zelfs als ze veel veranderd zijn, nog steeds gebruikmaken van hun historische wortels op unieke en waardevolle manieren. Zij zien ‘traditie’, ondanks alle weerstand, als een bron ter versterking van de gemeenschap en het staatsbestel, en beschouwen ‘traditie’ juist als een mogelijkheid om de vele mislukkingen van het westerse, liberale en democratische model, zoals op het Afrikaanse continent is toegepast, te overwinnen (Logan 2008: 4).

Een van de zaken waarover traditionalisten en modernisten het met elkaar eens lijken te zijn, is dat beide groepen het traditionele gezag en de gekozen leiders voorstellen als elkaars concurrenten. Ze strijden beide voor (eenduidige) politieke macht en legitimiteit. Een gelijkwaardige behandeling van het traditionele gezag door de staat zal door de gekozen bestuurders beschouwd worden als verlies van staatsleiderschap en omgekeerd (Logan 2008).

Uit eigen ervaringen, orale geschiedenis en literatuur over Marrons kunnen evenwel aanwijzingen worden gevonden waaruit blijkt dat diverse traditionele leiders in de Marrongeschiedenis een belangrijke rol hebben gespeeld bij het bewerkstelligen van veranderingen en ontwikkeling in hun gemeenschappen. Hieruit blijkt bovendien dat ‘traditie’ en ‘moderniteit’ geen concurrerende systemen hoeven te zijn. Thoden van Velzen (geciteerd in Scholtens 1994: 105), die veel heeft gepubliceerd over religie en politiek bij de Ndyuka (Aucaners), heeft bijvoorbeeld melding gemaakt van de activiteiten van de bekende profeet en hoofdkapitein Akalali Wotu in de jaren zeventig, die tot ver buiten zijn stamgebied hervormingen heeft trachten door te voeren door met bepaalde religieuze tradities te breken, zoals het raadplegen van orakels.

Uit de vorige eeuw is het verhaal bekend van wijlen Gaama Jozef Daniel Aboikoni, die gezorgd heeft voor het bouwen van een modern ziekenhuis te Djumu (Boven-Suriname). Uit Santigron ken ik het verhaal van de oude kapitein Tangiba Kwao, die het onderwijs in zijn dorp heeft gebracht. Aan de basis van dit soort initiatieven van traditionele leiders blijken bepaalde voorvallen met ‘blanken’ te liggen. Zo voelde Tangiba zich, volgens de overlevering, misleid door een houtopkoper omdat hij niet kon lezen en schrijven. Hij besloot onderwijs ‘zonder het christendom’ in het dorp toe te laten. Op grond van deze voorbeelden stel ik dat veranderingen die geïnitieerd of gesteund zijn door traditionele leiders zich met name voordoen op het moment dat daartoe de noodzaak wordt ervaren. Er is in dat geval geen absolute weerstand tegen ‘moderniteit’. Anderszins zal een traditionele leider zorg dragen dat zijn gemeenschap niet uiteenvalt door te waken over de eigen culturele, onderscheidende normen en waarden van de groep. Dit is op zich geen daad tegen ontwikkeling of verandering, maar een poging het vreemde en het eigene te combineren.

Effecten van de mythen

De mythen dat gewoonterrechtelijk grondbezit geen individueel eigendom kent, dat het zekerheid mist en dat traditionele structuren zwak zijn, hebben in Suriname deels geleid tot het bestaan van een duaal systeem van bestuur en grondbezit. Hoewel ongeveer 80 procent van het Surinaamse grondgebied beheerst wordt door een systeem van gewoonterrechtelijk grondbezit, krijgt dit systeem juridisch en economisch weinig ondersteuning van de overheid. In het vonnis van het Inter-Amerikaanse Hof,

zoals eerder uiteengezet, zien we enige bijstand, maar vooralsnog leidt het voortdurend negeren van traditionele instituten en structuren van Marrons, door de opeenvolgende regeringen, tot een aantal verstekkende en ingrijpende effecten (Mulolwa 2006: 2), te weten: gebrek aan juridische erkenning; gebrek aan structurele en financiële steun; stigmatisering in termen van ‘inadequaat’ en ‘inferieur’ vis-à-vis vooruitgang en ontwikkeling; ontkenning van praktijken en structuren van grondbeheer en bestuur die groot draagvlak onder Marrons hebben; oplegging van vreemde, westerse instituten aan groepen die zich in hun rechtsgevoel aangetast voelen; en subtiel verzet tegen rechtsoplegging aan de kant van de Marrons.

De vredestraktaten in de achttiende eeuw, de afschaffing van de slavernij in de negentiende eeuw en de onafhankelijkheid in de twintigste eeuw hebben nauwelijks tot geen krachtige initiatieven gegenereerd om de capaciteit van de traditionele instituten van de Marrons rond grondbezit en bestuur te versterken. De afgelopen regering-Venetiaan-Sardjoe heeft via het ministerie van Regionale Ontwikkeling en met financiële steun van de Inter-Amerikaanse Ontwikkelingsbank, via het programma ‘Support for the Strengthening of the Development of the Interior’, een poging ondernomen hierin verandering te brengen. Tegelijkertijd begrijpen politici en beleidsmakers onvoldoende dat het vervreemden van grond in de gewoonterechtelijke gebieden van Marrons niet gemakkelijk kan plaatsvinden zonder voorafgaande medewerking of toestemming (*prior consent*) van het traditionele gezag. Dit laatste principe wordt door de Saamaka als volgt verwoord: ‘*Te yu o du sembe gaan bunu, yu musu yei nne*’ (‘Als je iemand goed wilt doen, moet je bij hem te rade gaan’).

Nog steeds worden politici en beleidsmakers te veel gehinderd door de in dit artikel genoemde mythen, waardoor een dergelijk principe niet of nauwelijks omarmd wordt. De belangrijkste consequentie hiervan is dat effectief beleid en programma's voor het duurzaam verbeteren van de levensomstandigheden in de Marrongemeenschap moeizaam tot stand komen en/of zeer stroef geïmplementeerd worden. Traditionele structuren op zich zijn geen belemmering voor ontwikkeling. Moeizame of trage ontwikkeling is niet inherent aan traditionele structuren. Tekortkomingen moeten ook niet als rechtvaardiging worden gebruikt voor het opleggen van vreemde structuren. Zeker niet als dit ten nadele van de Marrongemeenschap lijkt te zijn en ten voordele of ter bestending van de status-quo van de *ruling classes*. De traditionele systemen van grondbezit en instituten voor bestuur ondersteunen een breed scala aan functies in de samenleving (zie Ray 2001: 8). Wat vereist is, is het werken aan de zwakten van de traditionele systemen en structuren, wat wel wordt aangeduid met de term *improvement approach*, teneinde een systeem voort te brengen dat geworteld is in de cultuur en normen van de mensen.

Literatuur

- Cousins, B., 2009
Potential and pitfalls of 'communal' land tenure reform; Experience in Africa and implications for South Africa. Paper for World Bank conference on 'Land governance in support of the MDGs; Responding to new challenges'. Washington D.C., 9-10 March 2009.
- Emanuels, S.S.L., 2004
'Verslag functiebeschrijving traditioneel gezag; Project "Versterking traditioneel gezag".' Paramaribo: Pater Alhbrinck Stichting en Stichting Equalance.
- Emeagwali, G., 1989
'Eurocentrism and the history of science and technology.' *Science and Public Policy; Journal of the International Science Policy Foundation* 16(3): n.p.
- Fanon, F., 1965
The wretched of the earth. Londen: MacGibbon & Kee.
- Fitzpatrick, P., 1980
Law and state in Papua New Guinea. Londen: Academic Press.
- Griffiths, J., 1992
Een kennismaking met de rechtssociologie en rechtsantropologie; De effectiviteit van het recht. Nijmegen: Ars Aequi Libri. [Vakgroep Rechtsfilosofie, Rechtssociologie en Rechtsinformatica; Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Rijksuniversiteit Groningen.]
- Kanhai, I. & J. Nelson (red.), 1993
Strijd om grond in Suriname; Verkenning van het probleem van de grondrechten van Indianen en Bosnegers. Paramaribo: s.n.
- Logan, C., 2008
'Traditional leaders in modern Africa; Can democracy and the chief co-exist?' Cape Town: Afrobarometer Working Paper. [Working Paper no. 93.]
- MacKay, F. (red.), 2010
Saramaka; De strijd om het bos. Amsterdam: KIT Publishers.
- Mulolwa, A., 2006
'Demystifying customary tenure in Zambia.' Promoting land administration and good governance, 5th FIG regional conference, Accra, Ghana, 8-11 March 2006.
- Rao, V. & M. Walton (eds.), 2004
Culture and public action. Stanford: Stanford University Press.
- Ray, D.I., 2001
'Chiefs in their millennium sandals; Traditional authority in Ghana - Relevance, challenges and prospects.' Second lecture in the Calgary Institute for Humanities, 25th Anniversary Lecture Series.
- Scholtens, B., 1994
Bosnegers en overheid in Suriname; De ontwikkeling van de politieke verhouding, 1651-1992. Paramaribo: Afdeling Cultuurstudies / Minov.

Strijbosch, F. & G. Schmidt, 1986

Een leven lang met de grond; College van en collega's over Mr. H.W.J. Sonius.

Nijmegen: Instituut voor Volksrecht.

Wells, M. & K. Brandon, 1992

People and parks; Linking protected area management with local communities.

Washington D.C.: The World Bank.

Salomon Emanuels studeerde Sociale en Culturele Antropologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (tegenwoordig Radboud Universiteit Nijmegen). Tussen 1980 en 1998 werkte hij als opbouwwerker en stafmedewerker bij diverse welzijnsinstellingen in Nederland. Sinds 1998 is hij nauw betrokken bij de *cicil society* in Suriname. Hij is tegenwoordig directeur van de Stichting Equalance en parttime docent Culturele Antropologie en Cultuur & Ontwikkeling aan de Anton de Kom Universiteit van Suriname.

Richard Price

Saramaka People v Suriname

The rights of Suriname's Maroons and Indigenous peoples in the twenty-first century

Within decades of the first Europeans having set foot in Suriname, Maroon and Indigenous peoples began fighting to carve out and protect their lands, the material and spiritual foundation of their societies and cultures.¹ In this article, I focus on the recent experience of the Saamaka² who, since the 1990s, have led a successful struggle to protect their territory, culminating in the landmark 2007 judgment of the Inter-American Court for Human Rights in their favor.

The Court's ruling in *Saramaka People v Suriname* ends with a series of ten actions that the government of Suriname must take, the most important of which are that:

The State shall delimit, demarcate, and grant collective title over the territory of the members of the Saramaka people, in accordance with their customary laws, and through previous, effective and fully informed consultations with the Saramaka people [...] This must start by 19 March 2008 and conclude no later than 19 December 2010.

The State shall grant the members of the Saramaka people legal recognition of the collective juridical capacity, pertaining to the community to which they belong, with the purpose of ensuring the full exercise and enjoyment of their right to communal property, as well as collective access to justice, in accordance with their communal system, customary laws, and traditions.

The State shall remove or amend the legal provisions that impede protection of the right to property of the members of the Saramaka people and adopt, in its domestic legislation, and through prior, effective and fully informed consultations with the Saramaka people, legislative, administrative, and other measures as may be required to

1 Readers interested in the history of these struggles can consult Kambel & MacKay (1999), Kambel (2002) and Price (2011).

2 Beginning in mid-2010, the people formerly known as 'Saramaka' began calling themselves, in their official documents in English, 'Saamaka'.

recognize, protect, guarantee and give legal effect to the right of the members of the Saramaka people to hold collective title of the territory they have traditionally used and occupied as well as their right to manage, distribute, and effectively control such territory, in accordance with their customary laws and traditional collective land tenure system. (This must be done within the three-year period established to comply with the order pertaining to delimitation, demarcation and titling, because the State will be unable to issue title without first adopting the legislative means for doing so.)

The State shall adopt legislative, administrative and other measures necessary to recognize and ensure the right of the Saramaka people to be effectively consulted, in accordance with their traditions and customs, or when necessary, the right to give or withhold their free, informed and prior consent, with regards to development or investment projects that may affect their territory, and to reasonably share the benefits of such projects with the members of the Saramaka people, should these be ultimately carried out.

The State shall allocate the amounts set in this Judgment as compensation for material and non-material damages in a community development fund created and established for the benefit of the members of the Saramaka people [a total of US\$ 675,000]. The State must allocate at least US\$ 225,000 to the development fund no later than 19 December 2008, and the total amount no later than 19 December 2010.³

As I write this at the end of 2010, Suriname has done little to abide by the Court's judgment, other than to assert its good intentions. It has complied with the easiest of the rulings, paying the costs of the petitioners in preparing their case (\$ 15,000 to the Forest Peoples Programme, \$ 75,000 to the Vereniging van Saramakaanse Gezagsdragers [VSG]). But, on the more serious measures - delimiting Saamaka territory and granting the Saamaka people collective title to it, changing domestic legislation to recognize the Saamaka people as a juridical personality, and placing \$ 675,000 in a community development fund for the benefit of the Saamaka people - all of which, according to the Court's judgment, must be completed by December 2010, the State has barely made a start.⁴

3 Inter-American Court of Human Rights, Case of the Saramaka People v. Suriname; Judgment of November 28 2007: 61-62, available at <http://corteidh.or.cr>.

4 Similarly, Suriname has done little to comply with the Court's orders spelled out in the 2005 judgment of *Moiwana Village v Suriname*, and the recently elected government can hardly be counted on to prosecute President Bouterse, who is the main suspect in the Moiwana massacre of 1986.

In its various pronouncements and communications, the State has taken the position that it can resolve the Saamaka situation only as part of a broader reconsideration of the place of all Indigenous peoples and Maroons within Suriname, effectively postponing specific action in response to the Court's judgment. The State points out, for example, that 'Suriname has many tribal groups that reside and live next to each other. This circumstance results in added complexity to handle the Saamaka case as an issue that stands on its own. The government is for this reason pursuing an integral approach.'⁵ Toward this end, the State has proposed a project, 'Support for the Sustainable Development of the Interior' (SSDI), sponsored a public meeting in a theater in Paramaribo devoted to 'The Judgment of the Saramaka Los: Next Steps?' (December 2008) and a conference ('National Land Rights Conference', in June 2009), and established an inter-ministerial executive committee to coordinate implementation of the judgment. As far as I can determine, there has been no further concrete action to implement the Court's orders.

Vigilant and proactive

Since the judgment of 2007, the Saamaka have remained vigilant and proactive. In September 2009, their representatives submitted comments to the Court, responding to Suriname's claims about the progress it had made on implementation of the judgment.⁶ They assert that Suriname has taken no steps at all to 'delimit, demarcate, and grant collective title' to Saamaka territory, nor has it consulted with the Saamaka on these issues - despite the Saamaka having requested meetings in several formal yet friendly letters that reminded the government of their obligations under the judgment.⁷ They refer to Operative Paragraph 5 of the judgment, which orders the State to 'evaluate whether a modification of the rights of existing concessionaires operating within Saramaka territory is necessary in order to preserve the survival of the Saramaka people', and say that they 'have no reason to believe that the State has considered complying with this component of the order', despite the fact that 'there are large-scale mining concessions and one operating gold mine within traditional Saramaka territory [the contentious Rosebel mine near the

5 Letter of Minister of Regional Development Michel Felisi to the Dutch Ministry of Foreign Affairs, with the subject line 'Reporting on the implementation of the judgment of the Inter-American Court of Human Rights in the case of the twelve Saramaka Los vs. the State of Suriname', dated 16 February 2009. This page-and-a-half-long document was apparently submitted to the Court on 6 August 2009 as an official report.

6 'Comments of the Victims' Representatives on the First Report of the Illustrious State of Suriname in the Case of the Saramaka People (Ser C No. 172 and Ser C No. 185)', 12 September 2009.

7 See, for example, the letters of Gaamá Belfón Aboikoni and Wazen Eduards to President Venetiaan, 13 March 2008, and of Wazen Eduards and Hugo Jabini to Minister Felisi, 25 October 2008, both included as Annex A to 'Comments of the Victims' Representatives'.

village of Nieuw Koffiekamp] as well as a number of logging concessions that require review and potential modification'. The Saamaka add that the required review and potential modification of these concessions includes potential benefit-sharing measures required by the Court.

In their 'Comments', the Saamaka next discuss the proposed asphaltting of the road around the lake, which would make Saamaka villages readily accessible from the coast, and which was supposed to begin before the end of 2009. The State has contracted this project to a Chinese company called Dalian Xinke, with funding from the Inter-American Development Bank (IADB) for impact assessments. In contravention of the Court's judgment, there has been no formal consultation with the Saamaka.

The Saamaka next roundly criticize the State's SSDI project, which has 'as one of its objectives the drafting of legislation on the rights of indigenous and tribal peoples'. It is being implemented by a NGO called the Amazon Conservation Team Suriname, which the Saamaka claim has little if any experience in drafting legislation 'and whose chair is one of the delegates [legal advisors] who represented (and continues to represent) the State before the Court in *Saramaka People*, thus raising concerns about its impartiality and independence'. For these and other reasons (notably the failure to consult with Indigenous and tribal peoples about project design and implementation), the Saamaka point out, the SSDI has been rejected by the national Association of Indigenous Village Leaders (Vereniging van Inheemse Dorpshoofden in Suriname, VIDS) as well as by the Saamaka people.⁸

Against the claims of President Ronald Venetiaan, Minister Michel Felisi, and Suriname legal advisor Hans Lim a Po, who made speeches at the June 2009 land rights conference, the Saamaka insist simply that the judgment be respected - and implemented according to the schedule mandated by the Court.

In his comments at the conference, President Venetiaan stressed that 'in the development of tribal groups, choices have to be made. Are we on the road to modernization of the total community? Or are we on the road of retreating within the respective tribal groups?' And, alluding to the problems of Suriname's largest gold mine (which the Saamaka say is in their territory) and implicitly criticizing the Saamaka for having taken their case to the Court, he concluded that,

8 In June 2010, the victims' representatives submitted comments on the second (only 472 words!) report of Suriname to the Court regarding implementation of the judgment. The Saramakas' comments were even more pointed than the first time around, suggesting that their patience was wearing very thin, that they were 'deeply disappointed' by the government's inactions, and noting that the government was apparently once again entertaining applications for logging concessions in Saramaka territory, despite the judgment of the Court.

I think we should explicitly emphasize the area of economic rights, the area of economic interests [...] That is where the big challenge lies for the people of Suriname. It is not about whether one has the right to dance as one dances, to eat as one eats, to sing as one sings, but rather about which economic rights [he mentions as possibilities, 'everything that is found under your house, under your village, in the territory you inhabit, above, on, and under the soil'] are linked to the recognition of the rights of tribal groups in this country.

Minister Felisi was equally blunt:

The movement around the recognition of indigenous and tribal rights focuses mainly on the themes of self-government, territories they inhabit, and political participation. It certainly does not concern the demarcation and relinquishing (allocating) [of] a piece of land to one part of the community over which the government then no longer has any say [...] In our country the discussions regarding this issue have been hesitant and circumspect. You could almost say that there is a taboo in the relationship between the government [...] and tribal groups. This is how outsiders have been given room to penetrate these tribal communities in our country and succeeded in introducing their own interpretations into these groups - interpretations that often do not correspond to the scope of the treaties and conventions.

Lim a Po summarized Suriname's position regarding the order to change its legislation as follows: 'The problem is that the Court can say this easily, but implementation is not easy. It is a complex issue of much significance, with possibly important political, social, and cultural implications. It is easier said than done.'⁹

Suriname has made one positive move toward solving the problem identified by Lim a Po. The State has made a request, which was accepted, that Professor James Anaya, the United Nations Special Rapporteur on the rights and fundamental freedoms of Indigenous people, help draft the legislation that will be needed to implement the Court's judgment. In March 2009, this move was welcomed and endorsed by the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD).¹⁰ But Suriname has never followed up.

There is reason to expect further delays in Suriname's making concrete progress on the implementation of the Court's judgment, as the new

9 Selected speeches from the land rights conference are included, in English translation, as Annex C to 'Comments of the Victims' Representatives'.

10 Documentation of the request, its acceptance, and the endorsement by CERD may be found in 'Comments of the Victims' Representatives'.

government organizes itself and adopts its own policies for the interior. Meanwhile, the Court, prodded by the representatives of the Saamaka, will continue its monitoring process.¹¹ As best I can tell, the main sanctions available to the Court and petitioners in case of Suriname's non-compliance with the judgment (or even substantial malingering in implementing it) would be to follow the money trail. Since Suriname receives substantial development funds from the Inter-American Development Bank (which, like the Court, is an organ of the Organization of American States, OAS), the threat of withholding such funds might well tip the balance toward the State's compliance.¹²

In November 2009, when two government ministers flew into Laduáni to inaugurate a new primary school in nearby Goeyaba, they were met by Saamaka protesters who were angry about government delays in implementing the Court's ruling. As reported by *De Ware Tijd*, the protesters held aloft handwritten placards saying (in Dutch), 'Implementation of the Saamaka judgment now', 'Land rights are human rights' and 'Legal recognition of the traditional authority of captains and assistant headmen'.

Since December 2007, when the Court's judgment was made public, the Suriname government has done almost nothing to recognize the rights of the Saamaka people as ordered by the Court. This week's rally in Laduani was directed at Michel Felisi, Minister for Regional Development, whom the Saramaccan captains urged to hasten the implementation process, in order to comply with the Court's deadline of December 2010 [...] As he climbed down from the plane, the protesters raised placards and shouted. Military men and other security personnel closely guarded the rally, which remained peaceful [...] Minister Felisi has expressed disappointment over the protest action. He referred to his own Maroon [Ndyuka] heritage and said he had not expected such a protest from 'his own people'.¹³

Current hotspots

I offer here my personal summary of current hotspots relating to the rights of the Saamaka and other tribal and Indigenous peoples - ongoing issues to monitor, in addition to the implementation of the Court's judgment in *Saramaka People v Suriname* (and *Moiwana Village v Suriname*).

- 11 In May 2010, the Court summoned Suriname and the Saamaka to a hearing on the matter, but Suriname received a postponement because of the national elections.
- 12 In September 2010, the Saramaka submitted a letter (signed by the Gaamá, headcaptain Wazen Eduards, and Hugo Jabini on behalf of the VSG) to the IADB, outlining the various Suriname projects that the Bank is implicated in, which violate the Court's judgment: the SSDI project, the upgrading of the Afobaka road, various logging projects in Saramaka territory, and the Tapanahoni-Jai Kreek hydroelectric project.
- 13 'Vereniging Saramaccaanse gezagsdragers; Tijd dringt voor uitvoering Samaaka-vonnis.' *De Ware Tijd*, 16 november 2009.

For the Saamaka:

- *The asphaltting of the Afobaka road (the Tjóngalángapási).* The government has neither conducted the legally required environmental impact reports nor has it conducted the legally mandated consultations with the Saamaka, in whose territory the road lies and whose lives would be significantly affected by the project. On 23 November 2009, President Venetiaan, the vice-president, and various government ministers, in the presence of the ambassador of China (with whom the government has contracted to asphalt the road), publicly celebrated the start of the project, stating that it would lead to 'the building, renovation, and expansion of various polyclinics, schools, and council houses by the state' and to 'the coming of city people who will live, work, and invest' in the region. 'The growing number of tourists will bring in foreign currency'. President Venetiaan stressed the benefits that would come once there is a full 'North-South highway to Brazil' - a long-term dream of many a Suriname administration. (If the asphaltting of the road is meant to be a step in that direction, the consequences for Saamaka would be that much more enormous...) This ceremony was held, as far as the newspaper reported, without the presence of Saamaka.¹⁴

- *The situation of Nieuw Koffiekamp*, the primarily-Ndyuka transmigration village of refugees from under the lake that is part of the most lucrative gold-mining concession in Suriname, currently owned by Iamgold, a Canadian multinational (the tenth largest gold-mining corporation in the world). Iamgold's Gros Rosebel mine, as well as its newer potential mining sites nearby, lie in traditional Saamaka territory.¹⁵ The situation is complicated by the fact that many of the inhabitants of Nieuw Koffiekamp engage in small-scale gold mining on the fringes of Iamgold's commercial mine. I was told by a participant at the *Gaán Kuútu* (tribal council meeting) of May 2008, that when *Gaamá Belfón* repeated that the mines were in Saamaka territory - reiterating the traditional Saamaka phrase (enshrined, in their understandings, in the Treaty of 1762), 'From Mawási on up, the land is ours' - President Venetiaan visibly blanched. The issue of demarcating and titling Saamaka territory, ordered by the Court, will be at its most contentious concerning this area.

14 'Verharde Afobakaweg officieel geopend; "Marrons moeten harder aanpakken!'" De Ware Tijd, 24 november 2009.

15 Iamgold announced record gold production from its 'flagship operation, the Rosebel Gold Mine' in 2009: over 400,000 ounces = nearly half a billion US dollars at current prices. 'IAMGOLD Delivers on 2009 Guidance', 21 January 2010, see http://www.iamgold.com/news_details.asp?id=3868. On 5 November 2010, the company reported even higher 'record third quarter production' (http://www.marketwatch.com/story/iamgold-reports-record-third-quarter-production-2010-11-05?reflink=MW_news_stmp).

- *The Tapanahoni Diversion Project*, which would force the displacement of a number of Ndyuka villages on the Tapanahoni, as well as raising the level of the Afobaka reservoir so that a number of additional Saamaka villages just to its south would be flooded - all this to increase the generating power of the Afobaka hydroelectric dam so that Alcoa could reopen and expand its aluminum smelting capabilities. This project is currently pending before the Initiative for the Integration of Regional Infrastructure in South America (IIRSA), funded in part by the Inter-American Development Bank, and is slated to cost US\$ 880 million. In *Rainforest Warriors* (2011: 228-229) I wrote that 'Because of the complexity of this project, which would require roads to be built into the interior and canals to extend over great distances, it currently seems unlikely that it will be made a reality. The significant and obvious costs, in terms of ecological damage and human rights abuses, seem to me to be so great as to discourage the realization of this project.' But who knows? A recent article in *De Ware Tijd* suggests that despite the project's challenges, the Bouterse government plans to forge ahead.¹⁶

- *Bioprospecting by the Suriname Biodiversity Prospecting Initiative (SBPI)*, which involves obtaining knowledge about traditional medicine, in particular medicinal plants, from Indigenous and Maroon traditional healers and shamans. (The SBPI is a joint effort of Conservation International, the BGVS - a state-owned pharmaceutical company - the National Herbarium of Suriname, the Virginia Polytechnic Institute, and Bristol-Myers Squibb.) Suriname has no laws that protect Indigenous and tribal peoples' traditional knowledge. Indeed, the State maintains that it owns all biological and genetic resources and any exploitation of traditional knowledge pertaining to those resources is the property of the State - a claim exactly like that to the Saamaka peoples' land, prior to the ruling of the Court. Clearly, until the Saamaka gain title to their territory, in line with the order of the Court, it will be much harder for them to negotiate such matters. But once they do gain title, they should be in a better position to begin to protect their rights in these respects, both deciding what they wish to share with outsiders and what benefits they should derive therefrom.¹⁷

16 'Tapajaiproject komt toch; Intensieve voorlichtingscampagne in voorbereiding.' *De Ware Tijd*, 30 oktober 2010.

17 In recent years, Bristol-Myers Squibb has screened and tested 788 extracts prepared from 394 plants gathered through the SBPI for potential use in developing drugs to combat cancer and AIDS (see http://www.conservation.org/web/fieldact/C-C_PROG/Econ/biopros.htm). As of 1999, work on more than 5,000 extracts had led to the 'isolation of bioactive alkaloids, terpenoids, and polyketides as cytotoxic agents' (Kingston et al. 1999).

- *A 'Protected Area' in Saamaka territory.* In contrast to earlier projects proposed by outsiders, such as Conservation International's initiative to expand the Central Suriname Nature Reserve into Saamaka territory (Price 2011: 137-140), a proposal has been floated by Gaamá Belfón to turn a part of the southernmost portion of Saamaka territory into a protected area managed by the Saamaka people. (Until now, the designation of a nature reserve or other protected area automatically gave title of that area to the State. Given the Court's rulings, the establishment of such an area by the Saamaka would not have that effect.) The area under consideration includes a number of eighteenth-century village sites and is of great cultural and religious importance. It also contains an important watershed and the headwaters of the Suriname River, one of the country's main waterways, and a substantial area of primary tropical forest. As part of this proposal, the Saamaka may seek to develop plans for watershed management, eco-tourism, and other community development initiatives. This plan must await the demarcation and titling mandated by the Court.

For other Maroons and Indigenous peoples:

- *The Nassau Mountains mining project.* Suriname has granted exploratory mining concessions to Suralco (Alcoa) for bauxite extraction on lands that traditionally belong to the Paramaka Maroons. As these explorations were progressing, gold was discovered and Alcoa is now partnering in the area with the world's largest gold producer, Newmont Mining. In addition, in 2009, the government signed a memorandum of understanding with the Swiss multinational Glencore International AG for underwriting additional bauxite mining activities in the Nassau and Bakhuys areas. No adequate consultations have occurred with the Paramakas and it is unclear whether sufficient environmental or social impact studies have been conducted or completed. In addition, Alcoa has recently announced plans to build a 125-kilometer road connecting the Nassau Mountain mines to Paranam, to be serviced by bauxite-carrying 'road trains', which would require the displacement of five villages belonging to Indigenous peoples.¹⁸

- *The Sarakreek mining project.* Owned by Iamgold, and located '100 kilometers south of the Rosebel mine', drilling began in 2009. 'The project area covers 743 square kilometers of Golden Star's concession rights in the Brokolonko Range of eastern Suriname. Initial exploratory research indicated possible reserves of up to 3 million

18 'Transmigratie Inheemsen Para dreigt.' *De Ware Tijd*, 11 juni 2010.

troy ounces.¹⁹ Another company, called Sara Creek Gold (listed on the OTC, the over the counter market), announced in October 2009 that it is planning extensive exploration and investment in the area.²⁰

- *The Bakhuis Mountains bauxite project*, also known as the Kabalebo Project, is scheduled to begin operations in 2012 (or soon thereafter).²¹ Alcoa, which has few bauxite reserves remaining in its current mines and whose smelter at Paranam has been closed since the turbines at Afobaka silted up ten years ago, is about to expand into West Suriname, affecting at least ten villages belonging to the Lokono and Trio peoples. The 2,800-square-kilometer concession and exploration permits were issued without any consultation with the affected communities. The proposed hydroelectric dams on the Kabalebo River would power a new smelter, as part of creating an integrated aluminum industry in Suriname, and would create three reservoirs that would be significantly larger than the one at Afobaka. Dr. Robert Goodland, who helped to create the World Commission on Dams, and was the chief technical advisor to the World Bank's Extractive Industry Review, observes that, 'The Bakhuis bauxite mine project is a classic case of asymmetric power. Unsustainable mining confronts sustainable traditional societies. Rich and powerful multinationals will impose potentially severe impacts on inexperienced, weak, largely illiterate and poor Indigenous Peoples.'²²

- *The Patamacca palm oil project in the Marowijne District*. Suriname has granted permission to a Chinese company, China Sang Heng Tai, to create and operate a 40,000 hectare palm oil plantation at Patamacca, in an area traditionally occupied and used by Indigenous Kalina and Lokono villages as well as Ndyuka Maroon communities. There was no prior consultation with the affected communities. The plan is to clear-cut the existing forest and then plant oil-bearing palms, destroying the ecology of the area and its capacity to provide subsistence resources. It will 'cause irreparable harm to indigenous peoples and Maroons who count the area as part of their ancestral homeland'.²³

19 Republic of Suriname, Forest Carbon Partnership Facility (FCPF) Readiness Preparation Proposal (R-PP), 24 August 2009.

20 'Sara Creek gold enters into option agreement.' Reuters, 13 October 2009.

21 Detailed information about this project is available at <http://www.nsi-ins.ca/english/research/progress/23.asp>. Over the years, the project has been off-again, on-again, as first BHP/Billiton and more recently Alcoa seem to have pulled out. But the Suriname government, which has promoted the project since the 1970s, is currently seeking other partners.

22 Cited in VSG et al., 'Request for additional follow-up and urgent action concerning the situation of indigenous and tribal peoples in Suriname', Letter to United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 6 June 2006.

23 VSG et. al., 'Request for additional follow-up'.

- *Gold mining in the Benzdorp region.* This area in southeast Suriname was traditionally part of the Aluku and Wayana homelands. Since the 1990s, Brazilian gold miners have flooded into the region, creating multiple problems (see, for example, De Theije & Heemskerk 2009), and the sorting-out of land and resource titles has yet to be effected. Kenneth Bilby, veteran ethnographer of the Aluku, wrote me after a visit in late 2009: 'I briefly passed Benzdorp on this trip, and the amount of activity (constant air traffic) and the explosion of ramshackle "development" there is truly incredible - but it's all over the Suriname side of the Lawa and farther upriver.' Gaanman Adochini 'complained fervently' to Bilby about the wholesale granting of logging and mining concessions in this region by the Paramaribo government, with complete lack of regard for pre-existing Aluku claims. He also complained about the large frontier settlement that has mushroomed directly across the river from Maripasoula, on the Suriname side (replete with restaurants, nightclubs, and brothels), populated mostly by Brazilians, Ndyukas, and people from Paramaribo - outsiders living as they wish on Aluku territory, with no respect for Aluku law. Bilby asks, rhetorically, 'But what can the Aluku do against this influx, which continues to grow and threatens to outnumber the Aluku and Wayana populations combined?' Meanwhile, the Alukus (the majority of whom are based on the French side of the border river and are therefore French citizens) feel that the bulk of their territory, which lies on the French side, is under assault from decisions taken in Paris and Cayenne. Having no legal existence as a people - since French law does not recognize minorities of any sort - they are being subjected to having their traditional territory parceled out in individual lots on cadastral maps against their will, to frequent raids by gendarmes to prevent them from gold mining within their territory (an artisanal activity they have conducted for generations), and to a plan to include much of their traditional territory in a national park (which would prevent them from gold mining as well as other traditional activities in their territory). Gaanman Adochini recently asked Bilby whether he had any ideas about outside support to protect Aluku rights against these incursions. Might the European Court of Human Rights (in Strasbourg) be an appropriate venue for Alukus (and the neighboring Wayanas) to seek legal protection from what they perceive as imminent threats to their territorial sovereignty?

- *The case submitted by the Kalina and Lokono peoples of the Lower Marowijne River concerning their property rights.* They are complaining about the establishment of three protected areas in their territory, bauxite-mining operations conducted by Suralco and BHP/

Billiton in their territory, and wealthy individuals from Paramaribo building vacation homes on the beachfront in four of their villages, which were forcibly allotted by the State in 1975-1976 over the communities' vociferous objections. This case was declared admissible by the Inter-American Commission on Human Rights in October 2007 and could be sent to the Court as early as the end of 2010.²⁴

- *Micro-hydroelectric projects*. In 2009, Suriname announced a surprising number of planned micro-hydropower projects, a number of which are in Saamaka territory. The Saamaka - two years after the Court's decision! - have not been consulted. One project is said to be already underway in Ndyuka territory near the village of the gaama, the other near the Indigenous village of Palumeu. But there are plans for such projects on some of the greatest rapids in Saamaka territory, Gaándan (on the Gaánlíó), Tápwáta (at the confluence of the Gaánlíó and Pikílíó), 'Felusi Afobasu' (do they mean Félulási?), and 'Felusi Mindrihati' (do they mean Biaháti?), plus three others outside of Saamaka territory.²⁵

- *Gold mining at 'Saramacca'*. In a press release of 9 November 2009, multinational Golden Star reports that it is 'continuing exploration activities at Saramacca, our joint venture with Newmont in Suriname'. In a press release of 24 February 2010, Golden Star mentioned an agreement with Newmont to buy its share in this project for 'approximately \$8.0 million'. This project appears to be in Matawai territory. I know nothing more about these developments.

- *The Forest Carbon Partnership Facility (FCPF)*, which purports to assist developing countries in their efforts to reduce emissions from deforestation and forest degradation (REDD), by providing value to standing forests. Suriname is becoming heavily involved in these efforts, both to raise cash and to reassert its ownership over forests. This might well lead to restrictions on traditional farming (such as that practiced by the Saamaka) which Suriname - like many other nations - claims is bad for a low-carbon economy.

Right to self-determination

In his comments on the significance of the 2007 'Saramaka' judgment, Fergus MacKay has stressed its ruling on the right to self-determination. Noting that 'the analysis underlying the Court's orders breaks new

24 See <http://www.cidh.oas.org/annualrep/2007eng/Suriname198.07eng.htm>.

25 Republic of Suriname, Forest Carbon Partnership Facility (FCPF) Readiness Preparation Proposal (R-PP), 24 August 2009.

ground in many respects', he singles out its ruling that the Saamaka people hold the right to self-determination:

and that this right cannot be restricted when interpreting the property rights guaranteed under Article 21 of the American Convention [...] The application of the right to self-determination thus supports an interpretation of Article 21 that recognizes indigenous and tribal peoples' right 'to freely determine and enjoy their own social, cultural and economic development, which includes the right to enjoy their particular spiritual relationship with the territory they have traditionally used and occupied'. Consistent with this, the Court ordered that recognition of the Saamaka people's territorial rights must include recognition of '*their right to manage, distribute, and effectively control such territory*', in accordance with their customary laws and traditional collective land tenure system (MacKay 2010: 27-28).

These newly recognized legal rights have broad potential impact. For example, in the domain of international agreements regarding climate change, Indigenous and tribal peoples - whose lands include a substantial proportion of the world's remaining forests - could become significant players. One could imagine, for example, that the Saamaka (or any other such people whose territory includes large stretches of rainforest) could be involved directly in the sorts of carbon reduction and exchange programs that are beginning to be negotiated around the globe. The government of Guyana, for example, has signed a memorandum of understanding with Norway that provides up to US\$250 million during the next few years for it to implement a low-carbon development strategy and save its remaining tropical forest.²⁶ (Unfortunately, Guyana has not adequately consulted with the numerous Indigenous peoples whose traditional territories are covered by this agreement, rendering its future uncertain.) Meanwhile, Suriname has stated that, rather than seeking this sort of bilateral (nation-to-nation) agreement, it will seek multilateral compensation, under the United Nations REDD program (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation in Developing Countries), for 'the way it has preserved its forests for so many years'.²⁷ Once the Court's orders are carried out, couldn't the Saamaka - in partnership with a single nation, such as Norway, or some international organization - decide to preserve, for example, the southernmost part of their territory and be compensated for doing so?

26 R. Solholm, 'Guyana and Norway to protect rain forest.' NRK (Norwegian Broadcasting Corporation), 12 November 2009. On 26 May 2010, Norway signed a similar agreement with Indonesia worth US\$1 billion - see <http://www.redd-monitor.org/2010/05/27/norway-and-indonesia-sign-us1-billion-forest-deal/>.

27 'Suriname zoekt multilaterale boscompensatie.' *De Ware Tijd*, 12 November 2009.

The REDD program, within which the Norway-Guyana agreement is conceptualized, is designed to assign a financial value for the carbon stored in forests and to encourage developing countries to reduce deforestation and invest in sustainable and low carbon development. Part of the idea is to reduce carbon dioxide emissions caused by deforestation, which are estimated to be around 20 percent of annual global CO² emissions. REDD's home page claims that 'it is predicted that financial flows for greenhouse gas emission reductions from REDD could reach up to US\$30 billion a year. This significant North-South flow of funds could reward a meaningful reduction of carbon emissions and could also support new, pro-poor development, help conserve biodiversity, and secure vital ecosystem services.'

But in reality, it seems likely that much of the potential reduction will disappear as part of carbon-trading schemes that allow wealthy, mostly northern, corporations to continue to pollute.²⁸ Not to mention that these plans for carbon trading would generate billions of dollars for hedge funds as carbon-trading markets are set up on the model of commodities and stock markets, something that has not escaped the attention of northern governments and their corporate friends. There is no small irony in the fact that Suriname, which during the 1990s so aggressively sought to sell off its forest resources to rapacious multinational logging corporations (paying no attention to the rights of its tribal peoples), now seeks to promote itself as the most conservationist country on the planet, ready to preserve its 90 percent forest cover (again paying no attention to the rights of its tribal peoples). Money talks.²⁹

The potential role of Indigenous and tribal peoples in these developments seems enormous - but only if states can be held to the sorts of human rights principles that the Court underlined in *Saramaka People v Suriname* and that are more broadly expressed in the 2007 UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP). The problem is that such rights are only now beginning to be seriously considered as part of such agreements.³⁰ Internationally, to date, Indigenous and tribal peoples

28 For a pessimistic assessment of the potentials of REDD, from an Indigenous peoples' perspective, see Rebecca Sommer, 'UNFCCC, COP15; Indigenous delegates at climate conference "REDD not fixable nor reformable - don't greenwash REDD"' (<http://www.huntingtonnews.net/columns/091210-sommer-columnsredd.html>).

29 And Suriname's public relations strategy seems to be paying off as well. According to S. Hilton in the *San Francisco Chronicle* of 3 January 2010, 'Ethical Traveler', a Berkeley non-profit advocacy group that advises travelers on how to use 'economic power to strengthen human rights and protect the environment', has included Suriname in its exclusive list for 2010, citing its 'unspoiled rainforest biodiversity and sincere efforts toward ecotourism and environmental protection'.

30 See *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights*. UN Doc. A/HRC/10/61, 15 January 2009, Para. 53 (explaining the relevance of the UNDRIP and a range of other international instruments to Indigenous peoples and climate change issues).

have generally been excluded from discussions and agreements about mitigating climate change, sometimes with disastrous consequences for their well-being.³¹ The discussions, to date, have remained at the level of nation states, largely excluding the very populations that inhabit, and rightfully own, many of the world's most precious forest resources.³²

For the present, the Saamaka and their Maroon and Indigenous neighbors will need to be vigilant and proactive in seeing that Suriname implements the judgment of 2007 (and the interpretive judgment of 2008). The coming several years will be pivotal, on the ground in Suriname, in determining whether the rulings of the Court in San José have the desired local -and international - effects. The Saamaka leaders, negotiating with the government of Suriname, will need to draw on all their considerable political and warrior skills to assure that their abstract legal victory brings the desired concrete benefits to their long-suffering but immensely proud and vibrant people.

One might go so far as to say that the Saamaka confront two contrastive visions of their future. The first, promulgated by a series of governments in Paramaribo, sees 'development' and 'integration' leading to their rapid assimilation into some sort of mythically harmonious, multicultural national population.³³ The second, made possible by the Court ruling and the militancy of the VSG, sees a self-determining Saamaka people controlling and making the ultimate decisions about what takes place in their territory.

Recently, Vinije Haabo, an educated Saamaka living in the Netherlands, gave this pessimistic prophesy to an interviewer:

In twenty years' time there will hardly be any original inhabitants left in the Surinamese interior. Multiple mixed social groups will live there [...] Chinese, Brazilians, and other foreigners who are only there to extract the raw materials and leave as soon as possible [...] I expect there'll be an exodus [of Saamaka and other traditional forest dwellers] and we'll see ghettos in the big cities just like in Africa and [elsewhere in] South America (Haabo 2010: 76).

31 For example, the Committee on the Elimination of Racial Discrimination has examined one case of a proposed climate mitigation measure and expressed deep concern about the threat it constitutes to the rights of Indigenous peoples to own their lands and enjoy their culture (*Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Indonesia*. UN Doc. CERD/C/IDN/CO/3, para. 17).

32 The VSG and the Association of Indigenous Village Leaders in Suriname are actively trying to change this situation and, in 2009, submitted letters to relevant government ministries as well as to the World Bank, protesting that Suriname's negotiations with the Bank and other agencies concerning FCPF were conducted without consulting them and were in violation of the Court's 2007 judgment. (Suriname's FCPF application, they pointed out, assumed that the State owned all forests and was written almost as if the 2007 judgment had never occurred.)

33 See note 7, above. President Venetiaan (2000-2010) liked to contrast such 'modernization' with what he called a 'retreat' into tribalism.

His prediction fits the Venetiaan government's most recent proposals for the interior. These include a road that continues from the village of Pókigoón (currently the southern end of the road that connects Saamaka territory to Paramaribo) upstream along the Suriname River nearly to the confluence with the Gaánlío, then cuts eastward to the Tapanahoni and upstream along that river through Ndyuka territory, continuing southward until it connects with the Brazilian national highway system.³⁴ Such a road would make the villages (and forest) in Saamaka and Ndyuka territory easily accessible to tourists, land speculators, miners, loggers, and other outsiders. It is almost as if that government's intention was to steamroller the rights of Maroons and Indigenous people before the Court or anyone else really took notice and to empty the forest of its current inhabitants in order to permit economic development that benefits the State. Almost all plans of that government for the interior ignore the Court's judgment and proceed as if the judgment has never been issued.

The position taken by the representatives of the Bouterse administration at the hearing before the Court on 2 September 2010, called to discuss reasons for the lack of progress in the implementation of the 2007 judgment, shows absolutely no change from that of the previous administration. The Suriname government continues to prevaricate and often to lie, postponing for as long as possible the recognition of Saamaka territory and of the Saamaka people as a legal entity. Indeed, at that hearing, the Saamaka revealed to the Court that in May 2010, in violation of the 2007 judgment, Suriname had granted (among other such concessions) a logging concession of 49,900 hectares in Saamaka territory to van Keyserberg Industrie N.V. ('a subsidiary of a Malaysian/ Indonesian company that is one of a number of front companies that holds a variety of logging concessions in Suriname, all in indigenous and tribal territories and all recently granted').³⁵

In the other view, the Saamaka - drawing considerable strength from their culture, spirituality, and history of resistance as well as leaning on their victory before the Court - would insist on their own vision of the future. They would decide, after weighing the pros and cons, what sorts of development would be undertaken within their territory and what sorts of development would be kept out. In this view, Saamaka would remain largely masters of their fate, continuing the struggle their ancestors began three centuries ago. Their relationship to the government would in fact become (as the Saamaka people already consider it) like that of

34 See P. van Dijck (2010), 'The IIRSA Guyana shield hub; The case of Suriname.' Available at http://www.cedla.uva.nl/30_research/PDF_files_research/suriname_project/IIRSA.pdf. Forthcoming in printed form.

35 'Additional information as ordered at the Private Hearing of 2 September 2010, Case of the Saramaka People (Ser C No. 172; Ser C No. 185), "Letter of the Victims" Representatives to the Inter-American Court', 20 September 2010.

many Indigenous peoples in the world who consider themselves 'nations' even while recognizing (as they always have) that they live within larger nation states and must maintain cordial and collaborative relationships with those states.³⁶

Will the Saamaka people have the collective will and the organizational skills to play the strong hand that the Court has dealt them? Or will they join the long list of peoples who have become proverbial 'victims of development'? And what stance will the new government in Paramaribo take toward its Maroon and Indigenous populations? The next few years will be decisive.

References

- Haabo, V., 2010
'The future.' In: Th. Meijer zu Schlochtern & Ch. Cozier (eds), *Paramaribo SPAN; Hedendaagse kunst in Suriname*. Amsterdam: KIT Publishers, p. 76.
- Kambel, E.-R., 2002
Resource conflicts, gender and indigenous rights in Suriname; Local, national and global perspectives. Proefschrift Universiteit Leiden.
- Kambel, E.-R. & F. MacKay, 1999
The rights of indigenous peoples and Maroons in Suriname. Copenhagen: IWGIA.
- Kingston, D.G.I. et al., 1999
'The Suriname international cooperative biodiversity group program; Lessons from the first five years.' *Pharmaceutical Biology* 37(1): 22-34.
- MacKay, F., 2010
Saramaka; De strijd om het bos. Amsterdam: KIT Publishers.
- Price, R., 2011
Rainforest warriors; Human rights on trial. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Theije, M. de & M. Heemskerk, 2009
'Moving frontiers in the Amazon; Brazilian small-scale gold miners in Suriname.' *European Review of Latin American and Caribbean Studies* 87: 5-25.

36 Two recent letters from the Saamaka People underline moves in this direction. In a letter of 20 September 2010 to the president of the IADB, signed by the Gaamá, headcaptain Wazen Eduards and Hugo Jabini, the Saamaka asserted 'We therefore take this opportunity to once again inform you that the Saamaka People formally reject and condemn the SSDI project and its results.' And in a formal resolution made by the Saamaka People, signed by the gaamá and headcaptain Wazen Eduards on 22 September 2010, after stating a long list of reasons for their decision, 'THE SAAMAKA PEOPLE THEREFORE AND HEREBY DECLARES and DECIDES THAT: The Amazon Conservation Team Suriname or any person associated with it is *persona non grata* in Saamaka territory; [and] That the Saamaka People or any institution controlled by us shall not work or cooperate with or have any form of relations with ACT Suriname from this day forward.'

Richard Price divides his time between rural Martinique and the College of William and Mary, where he is Duane A. and Virginia S. Dittman Professor of American Studies and Professor of Anthropology and History. His awardwinning books include *First-time* (1983, 2002), *Alabi's world* (1990), *The convict and the colonel* (1998, 2006), and *Travels with Tooy* (2008). His most recent book is *Rainforest warriors; Human rights on trial* (2011).

Ton de Jong & Jeroen Ketelaars

De Caraïbische fotocollectie van de Fraters van Tilburg

Dozen en dozen vol foto's bevinden zich in het archief van de Fraters van Tilburg. In een groot aantal van die dozen, die bewaard worden in de kelder van het generaalat aan de Gasthuisring in de Brabantse stad waar de congregatie haar oorsprong heeft, zijn de foto's opgeslagen die de fraters maakten op de Nederlandse Antillen en in Suriname.¹ Dat 'Caraïbische' deel van de fotocollectie bestaat uit naar schatting zo'n 30.000 afbeeldingen die tussen 1886 - het jaar waarin de eerste drie fraters naar Curaçao vertrokken - en ergens aan het einde van de twintigste eeuw zijn gemaakt.²

De tienduizenden foto's vormen een schat aan beeldmateriaal, afkomstig uit een gebied dat van oudsher maar een marginale betekenis in de fotografie heeft gehad (Vink & Van Dijk 2007: 322). Nadat de ontdekking van de fotografie in 1839 wereldkundig was gemaakt en zich over de wereld verspreidde, kwam de nieuwe uitvinding ook op de Nederlandse Antillen en in Suriname terecht. Caraïbische en Amerikaanse rondreizende fotografen deden de Antillen en Suriname aan met voornamelijk portretfotografie. De fotografische activiteiten breidden zich steeds meer uit in deze gebieden, die ook permanent gevestigde studio's zagen komen.

In de West bleef de ontwikkeling van de fotografie echter duidelijk achter vergeleken met de ontwikkeling in het Koninkrijksdeel in de Oost. Zo bleef in de periode 1839-1939 het aantal fotostudio's in Suriname beperkt tot enkele tientallen, terwijl Nederlands-Indië er maar liefst 450 telde. Mogelijk komt dit doordat de Oost voor het moederland economisch veel belangrijker was dan de Antillen en Suriname, en dat er een verband bestaat tussen 'economisch gewin en grote daden in een

1 Dit artikel werd geschreven in opdracht van de Stichting Volkskunderleerstoel Brabants Heem, die de Leerstoel 'Cultuur in Brabant' aan de Universiteit van Tilburg beheert. De auteurs willen de Fraters van Tilburg en hun archivaris Rien Vissers, prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld, Ronald Peeters van Stadsmuseum Tilburg, de Stichting Cultureel Erfgoed Caribisch gebied & Nederland en prof. dr. Gert Oostindie hartelijk danken voor hun medewerking tijdens de totstandkoming van dit artikel.

Bij het schrijven van deze bijdrage is op sommige momenten gebruikgemaakt van het boek waarvan een van de schrijvers eerder (mede)auteur was: N. Hendrikse en T. de Jong, *De gezegende erfenis* (2008). Tevens wordt verwezen naar de bronnen die in dat werk worden vermeld.

2 Een exacte 'einddatum' is niet te geven, aangezien de foto's niet chronologisch geordend zijn en vaak ook geen jaar wordt vermeld.

kolonie', en het al dan niet tot stand komen van 'een grote fotoproductie'. Hierdoor is slechts een beperkt visueel historisch beeld van de West bewaard gebleven; in dat opzicht mag de uitgebreide collectie van de Fraters van Tilburg een zeer welkome aanvulling genoemd worden.

In dit artikel leggen wij een verband tussen historische ontwikkelingen en cultuurelementen op de Nederlandse Antillen en Suriname enerzijds en de foto's die daarvan zijn terug te vinden in de collectie van de Fraters van Tilburg anderzijds. Dit artikel moet niet gezien worden als een allesomvattende studie; het is een eerste onderzoek naar het karakter van de fotocollectie en wat die zoal aan beelden bevat.

Onaangeboorde bron

Deze vooralsnog onaangeboorde bron was tot voor kort buiten de congregatie vrijwel onbekend. Slechts sporadisch zijn foto's uit het uitgebreide aantal dozen gehaald en bijvoorbeeld voor een publicatie gebruikt. Al met al bleef dit uitgebreide beeldmateriaal grotendeels onaangeroerd. In 2009 kwam daar verandering in: een delegatie van Stadsmuseum Tilburg en de Stichting Cultureel Erfgoed Caribisch gebied & Nederland toog samen met de Tilburgse hoogleraar Arnoud-Jan Bijsterveld naar het generaalat om een eerste grove inventarisatie van de fotocollectie te maken. Daaruit vloeide een project voort dat onder meer de digitalisering en beschrijving van de Caraïbische fotocollectie beoogt. Dit omvangrijke karwei zorgt er niet alleen voor dat de foto's bewaard blijven, maar maakt het ook mogelijk de collectie toegankelijk te maken voor eenieder die erin geïnteresseerd is. Het is de bedoeling dat de Caraïbische foto's op internet te bekijken zullen zijn.³

Een eerste indruk van wat de verzameling bevat, werd in de periode 27 oktober 2009 tot en met 31 maart 2010 tentoongesteld in het door Stadsmuseum Tilburg beheerde Peerke Donders Paviljoen.⁴ Daar waren zo'n vijftig 'onderwijsgerelateerde' foto's te zien, gemaakt op de Antillen, die de fraters en hun leerlingen toonden. 'De foto's zijn strikt juridisch gesproken eigendom van de fraters, maar moreel en gevoelsmatig vormen zij erfgoed dat ook aan de Antillianen toebehoort', zei Rien Vissers, archivaris van de congregatie, erover.⁵ Het is dan ook zeer te prijzen dat de fraters alle medewerking verlenen aan het digitaliserings- en beschrijvingsproject. Zij hebben een waardevol onderdeel van hun congregatie-geschiedenis uit handen gegeven en aan derden alle vrijheid geboden om de foto's te onderzoeken en te ontsluiten voor toekomstige generaties.

3 De eerste 12.500 foto's zijn vanaf maart 2011 te bekijken op de website www.caribischerfgoed.nl (ook: www.caribbeanheritage.com).

4 Zie over de tentoonstelling: 'De Fraters van Tilburg', *AD Wikènt* (zaterdagbijlage van het *Antilliaans Dagblad*), 20 februari 2010. Zie ook: www.peerkedonders.nl.

5 'De Fraters van Tilburg', *AD Wikènt*, 20 februari 2010.

Uiterlijk en aard van de collectie

Voordat we aan de hand van historische ontwikkelingen in de missiegebieden en binnen de congregatie verder ingaan op de fotocollectie, eerst nog wat algemene indrukken van het uiterlijk en de aard van de collectie.

Sommige van de Caraïbische foto's uit de verzameling van de fraters zijn als losse stapeltjes in bruine enveloppen gestopt, andere zijn in fotoalbums geplakt. Ook zijn er veel met lijm op - niet-zuurvrije - vellen papier geplakt. Deze lijm is overigens vaak al aan het loslaten en heeft vlekken op het fotopapier achtergelaten: conservatie door digitalisering is dus geen overbodige luxe. Op de enveloppen waarin de foto's bewaard worden, is in veel gevallen met pen een korte notitie gemaakt om aan te geven wat op de foto's in de betreffende envelop te zien is. Andere zijn zonder verdere aanduiding of beschrijving opgeborgen.

De Caraïbische foto's werden vaak door de fraters zelf gemaakt, maar de collectie bevat ook werk dat afkomstig is van beroepsfotografen of fotobureaus. Singer, Fischer en verschillende andere namen van professionele makers zijn op de foto's terug te vinden. Een fraai, zij het relatief klein onderdeel, is een boek met foto's van vader Robert Soubllette en zijn zoon Tito. Opererend onder de naam Soubllette et Fils legden zij het Curaçao vast van eind negentiende, begin twintigste eeuw. Met name in de portret- en panoramafotografie was deze belangrijke, voor die tijd erg moderne Antilliaanse fotostudio erg bedreven (Vink & Van Dijk 2007: 329-330). Een andere bekende fotograaf die aspecten van het fraterdomein op de Antillen vastlegde, was Willem van de Poll (1895-1970).⁶ Deze veelzijdige fotograaf - hij was onder meer pers-, mode- en hoffotograaf - maakte in ieder geval een serie foto's op Scherpenheuvel. Van zijn hand zijn in de collectie van de fraters onder meer beelden bewaard gebleven van de schoen- en de kleermakerij die destijds op Scherpenheuvel gevestigd waren. In Van de Polls boek *De Nederlandse Antillen; Een fotoreportage van land en volk* (1953) is een aantal foto's te vinden dat hij bij de fraters maakte. In de tekst die aan de foto's voorafgaat, beschrijft de fotograaf zijn bezoek aan de religieuzen:

Oostwaarts trekken wij, langs de weg naar Sa. Rosa, waar wij een ogenblik gastvrijheid genieten bij de 'Fraters van Tilburg' in hun St. Vincentius Stichting. Hier, in het koele, moderne gebouw, boven op de heuvel, trachten 15 fraters, onder leiding van een directeur missie-overste, ruim 130 verwaarloosde en losgeslagen knapen tot fatsoenlijke en waardevolle werkkrachten op te voeden [...] In de schoenmakerij zit een ploegje het gehele jaar door geen ogenblik zonder reparatie voor het huis zelf. Zo gaat het ook in de stoffeerderij, de timmerwinkel, de kleermakerij en de wasserij, terwijl de drukkerij

6 Zie http://www.nationaalarchief.nl/vitrine/vdPoll_info.html (bezoekt op 31 oktober 2010).

- met eigen cliché-inrichting - en de autoreparatiewerkplaats gelegenheid geven om ook nog karweitjes voor derden op te knappen. Geen wonder, dat pupillen, die tot hun 19de jaar goed opgepast hebben, overal, als goedgeschoolde krachten, graag te werk gesteld worden (Van de Poll 1953: 20-21).

Maar behalve werk van beroepsfotografen bevat de collectie, zoals gezegd, enorm veel foto's die gemaakt zijn door de fraters zelf, door amateurfotografen dus. Deze 'kiekjes' werden geschoten bij allerlei feestelijke gelegenheden (zoals kloosterjubilea en feestdagen) en bezoeken, tijdens excursies en uitstapjes. De lokale bevolking, maar met name de fraters zelf en de omgeving waarin zij werkten, zijn erop vastgelegd. Zo geven ze inkijkjes in de scholen en het leven in de fraterhuizen. Een potje kaarten in de recreatiezaal van een fraterhuis, genoeglijk met een groepje medefraters een drankje nuttigen, genieten van een sigaar - dergelijke alledaagse beelden werden ook gefotografeerd. In zekere zin heeft de verzameling wel iets weg van een familiealbum, dat foto's bevat van leuke en gedenkwaardige momenten waarop de eigen familie en andere naasten zijn afgebeeld. Zo is het ook met de foto's van de fraters: er zijn weliswaar leerlingen en personen uit de Antilliaanse en Surinaamse gemeenschap afgebeeld, maar foto's van de religieuzen lijken 'het hart' te vormen van de collectie.

Bij het doornemen van de collectie ontstaat het beeld van een geheel dat zonder vooraf vastgestelde opzet is bijeengebracht. Foto's afkomstig uit de privécollecties van fraters zijn bijvoorbeeld na hun overlijden in de collectie van de congregatie terechtgekomen. Ook werden foto's naar medefraters in Nederland gestuurd - en kwamen zo in de congregatie-collectie terecht - of ze waren bijvoorbeeld gemaakt als propagandamateriaal of als illustratie voor een van de fratertijdschriften. Maar er zijn ook foto's die speciaal voor die algemene collectie werden gemaakt. Bijzondere gebeurtenissen in de geschiedenis van de congregatie werden bijvoorbeeld vastgelegd; feestelijke gebeurtenissen in de omgeving waarin de fraters werkzaam waren en/of waarbij zij betrokken waren, werden op de gevoelige plaat vastgelegd. Daarnaast zijn er veel afbeeldingen die naar thema lijken te zijn gefotografeerd. Welke frater(s) die taak van 'chroniqueur' op zich had(den) genomen, is niet altijd duidelijk.

De ongeveer 30.000 foto's laten tal van onderwerpen zien die betrekking hebben op de periode dat de fraters op de Antillen en in Suriname aanwezig en werkzaam waren. Aangezien de foto's vaak ongeordend zijn en verschillende thema's in meer enveloppen voorkomen, is het niet mogelijk om hier een afgebakend en compleet overzicht te geven van wat zoal in de collectie is opgenomen. Bovendien is het digitaliserings- en beschrijvingsproject nog volop aan de gang. Daarom moet dit artikel, zoals in de inleiding aangegeven, niet gezien worden als een omvattende studie, maar slechts als een eerste onderzoek naar het karakter van de

fotocollectie en wat die zoal aan beelden bevat.

Om wat meer indrukken te geven van wat de fraters fotografeerden, volgt in het hiernavolgende een beknopte weergave van enkele onderwerpen die onder meer op de foto's te zien zijn. Daarbij sluiten we aan bij de ontwikkelingen die de gastlanden van de fraters, en de fraters zélf, doormaakten. Na een korte, algemene historische introductie over de komst van de fraters naar de Antillen en Suriname volgt een deel waarin steeds bepaalde thema's aan foto's worden gekoppeld. Achtereenvolgens zijn dat: het onderwijs, de relatie van de fraters met de 'seculiere elite', taal en taalstrijd, vrijetijdsbesteding, volkscultuur, eminente fraters, de wisselwerking tussen de religieuzen en de bewoners van de missiegebieden, en de veranderende samenleving en het vertrek van de fraters uit hun gastlanden.

Aangezien de fraters een langere periode op de Antillen hebben doorgebracht dan in Suriname, het frateronderwijs in Suriname zich maar weinig uitbreidde vergeleken met dat op de Antillen (Van Vugt 1994: 242-243) én de fraters op Curaçao sterker vertegenwoordigd waren dan in de andere missiegebieden waar zij werkzaam waren, zal de nadruk wat meer liggen op de Antilliaanse geschiedenis en de foto's die daaraan gekoppeld kunnen worden. Bovendien heeft het grootste deel van de Caraïbische foto's dat op het moment van schrijven gedigitaliseerd is, betrekking op de Antillen.

Vertrek uit Tilburg

De fraters hebben tussen 1886 en 1995 in West-Indië (Curaçao en Suriname) gewerkt en gewoond; in die 110 jaar vonden zowel in Nederland als in beide rijkdelen grote veranderingen plaats. De eerste fraters die in 1886 per boot op Curaçao aankwamen, zijn nauwelijks te vergelijken met de laatste fraters die in 1995 met een Boeing 747 teruggingen naar Nederland.

Aan het vertrek van de Fraters van Tilburg naar zowel de Nederlandse Antillen als Suriname ging stevig getouwtrek tussen kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders vooraf. De eerste oproep van mgr. M.J. Niewindt (1796-1860), destijds apostolisch vicaris van Curaçao, legden de fraters naast zich neer. Zijn opvolger mgr. P.A.H.J. van Ewijk O.P. (1827-1886) riep Rome te hulp, van waaruit op 4 oktober 1882 een brief kwam waarin hun komst bijna werd bevolen: 'dat hij dringend eene religieuze Congregatie van noode heeft om aan deze de opvoeding der Katholieke jeugd toe te vertrouwen, en dat geen andere instelling geschikter zou zijn om zulk een weldaad aan zijne Missie te bewijzen dan de uwe'.⁷

Nog steeds konden de fraters niet voldoen aan het verzoek, twee jaar later opnieuw niet, maar bij de vierde smeekbede in 1885 was het raak. Kort voordat de eerste drie Fraters van Onze-Lieve-Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, op 16 oktober 1886 naar Curaçao vertrokken, werden

7 Het Sint-Thomascollege en de scholen op Curaçao, uit *Levensschets* 1919: 298.

zij op foto vastgelegd, samen met pater superior M.F.S. de Beer. Op 13 november 1886 arriveerden de drie per stoomboot. Het waren de fraters Mauritius Vliegendehond (1838-1911), Ludgerus Dülmer (1853-1887) en Patricius van der Pluym (1857-1906). De foto die kort voor hun vertrek van hen werd gemaakt, is het fotografische beginpunt van de collectie, die met vele duizenden aangevuld zou worden.

Algauw na de aankomst van de drie pionierende fraters kwam er versterking; de activiteiten werden in snel tempo uitgebreid. Reeds in 1915 stak Eerste Kamerlid dr. Jacob Kraus in de senaat de loftrumpet over het werk van de fraters. Hij vroeg de minister kieskeuriger te zijn bij het uitzenden van onderwijzers voor het openbare onderwijs, 'opdat de resultaten van de openbare scholen die van de Fratersscholen blijvend zullen kunnen evenaren'.⁸

Pas zestien jaar nadat de fraters op Curaçao waren gearriveerd en zich daar al volop hadden toegelegd op het onderwijs, kwamen de eerste naar Suriname. Ook aan dié stap hadden ettelijke verzoeken ten grondslag gelegen. De aanvragers waren steeds hoger geplaatst; uiteindelijk kwam zelfs een dringende oproep vanuit Rome naar de Tilburgse religieuzen. Daarin stond 'dat de Heilige Congregatie allervurigst wenst, dat de Congregatie van de Fraters tegemoet komt aan de beden van de Apostolisch Vicaris van Suriname en Gij hem 7 fraters, waarvan er minstens drie gediplomeerde onderwijzers zijn ten spoedigste zult zenden' (Vermeulen & Smeets 1977: 13). In 1902 vertrokken de eerste fraters naar Paramaribo.

Het frateronderwijs

De fraters verrichtten echt pionierswerk op de Antillen. Op onderwijsgebied was er een gigantische achterstand, mede veroorzaakt door het slavernijverleden. Op Curaçao begonnen zij met een chique internaat, het Colegio Santo Tomás. Dit 'oude' Sint-Thomascollege, waarvan foto's zijn opgenomen in de collectie, schakelde na enige tijd over van Spaans- naar Nederlandstalig onderwijs. Later stichtten zij volksscholen voor lager onderwijs en vervolgens ook muloscholen. In 1914 werden vanuit Curaçao fraterhuizen gesticht op Bonaire en Aruba.

In de eerste vijftig jaar vanaf het moment van vertrek van de eerste drie fraters - tot 1936 dus - werden 135 fraters uitgezonden. In dat jubileumjaar gaven de fraters les aan 2.700 leerlingen.

Rond 1950 hadden de fraters de leiding over niet minder dan zestien lagere scholen op Curaçao en twee op Bonaire. Op Aruba waren zij in 1939 opgevolgd door de Broeders van de Christelijke Scholen. Verder bemanden zij vijf muloscholen (waarvan één op Bonaire) en een hbs op Curaçao: het Radulphus College. In 1970 werd ten slotte nog een School voor Middelbaar Administratief Onderwijs opgericht. Gezien het

8 Het Sint-Thomascollege en de scholen op Curaçao, uit *Levensschets* 1919: 316-317.

grote aantal onderwijsinstellingen dat de fraters van de grond kregen, is het niet verwonderlijk dat veel foto's uit de Caraïbische collectie op het onderwijs betrekking hebben. Zo zijn er de klassenfoto's waarop de fraters met hun leerlingen te zien zijn, foto's waarop de bouw van de diverse fraterscholen is vastgelegd, taferelen in de klassen en albums vol foto's van individuele leerlingen. Het Sint-Thomascollege komen we tegen, net zoals de Sint-Vincentiuschool, de Sint-Dominicusschool, de Sint-Jozefschool en het Richardus- en Stephanuscollege.

Frater Max en leerlingen school Otrabanda, Curaçao 1919

Ook zien we hoe de leerlingen op de speelplaatsen van de scholen voetballen en daarbij aangemoedigd worden door een frater. Het is een beeld dat de fotografische verbeelding genoemd kan worden van een tafereel dat auteur Jules de Palm in zijn boek *Kinderen van de fraters* (1986) beschrijft. De Palm werd in 1922 op Curaçao geboren, kreeg daar les van de fraters en legde die schoolervaringen vast in zijn boek. ‘Op de speelplaats maakte hij de onderste knopen van zijn toga los en voetbalde in die hete zon enthousiast mee’, schrijft De Palm over frater Anthimus Smit (1908-1935), die vanaf 1930 tot zijn overlijden op Curaçao werkzaam was.⁹ ‘Als hij aan een slalom begon, kon niemand hem bij- of tegenhouden. Op zekere dag dribbelde hij behendig de beste voetballers voorbij, legde aan voor een trefzeker schot toen hij op het laatste moment werd geblokkeerd en - schaterlachend - languit over de speelplaats rolde’ (De Palm 1986: 134).

9 Archief Fraters van Tilburg, Curriculum Vitae van fr. A. Smit.

Basketbalteam 'Trainers' met onder andere Desi Bouterse

Wie bij het doornemen van de Caraïbische fotocollectie de afbeeldingen voorbij ziet komen van fraters die zich op de speelplaats gezamenlijk met hun leerlingen sportief vermaken, ziet dat het citaat van De Palm op waarheid moet berusten. De verhouding tussen de Nederlandse fraters en hun Antilliaanse leerlingen mag dan een paternalistische zijn geweest, ingegeven door de zendingsdrang die een missionaris eigen is, luchtiger momenten zijn er zeker ook geweest, zo vertellen de foto's. De leerlingen rennen lachend over de speelplaats terwijl zij een band voortrollen. En na een tropische regenbui is het een drukte van jewelste in de ontstane plassen. Op weer een andere foto zien we hoe scholieren onder het toezien van frater Engelmundus Smulders (1921) - van 1946 tot 1955 werkzaam op Curaçao en in 1966 uitgetreden (Van Oirschot et al. 1986: 190)¹⁰ - bezig zijn in de schoenmakerij op Scherpenheuvel, dat behalve fraterhuis ook weeshuis was en later tehuis voor voogdijkinderen. Het is slechts één voorbeeld van de onderwijstaferelen die op Scherpenheuvel werden gefotografeerd. Op die locatie kwam namelijk een ambachtsschool tot stand waar de leerlingen een opleiding voor allerlei beroepen kregen. Er was onder meer een timmerwinkel, een schoen- en kledingmakerij, een smederij, een zetterij en een drukkerij. Ook zij die automonteur of chauffeur wilden worden, konden op Scherpenheuvel terecht (Horsten z.j.: 70).

10 Jaartal van uittreden aangeleverd door R. Vissers, archivaris van de Fraters van Tilburg, 25 mei 2010.

De leerlingen hadden het goed bij de fraters. Dat is het beeld dat de collectie lijkt te presenteren. De scholieren gingen met alle plezier naar school en in de pauzes was het een vrolijke bedoening. Was er dan niets mis, was er geen kritiek, geen straf? Natuurlijk wel, zoals ook in dit artikel blijkt, maar van de minder leuke momenten zien we op de foto's niets terug. Wat we wél zien, is hoe een jongetje wat verlegen lachend voor het bureau van een frater verschijnt, terwijl medescholieren nieuwsgierig door het raam kijken. En hoe een groep pupillen zich samen met een frater bij een pick-up heeft verzameld om een plaatje te draaien. In die zin toont de collectie ook zaken níét. De gedenkwaardige, leuke, gezellige of gewoon illustratieve beelden vinden we volop terug - zoals in een familiealbum ook de verjaardagen en vakanties met hun mooie bezienswaardigheden zijn terug te vinden - maar keerzijdes laten de foto's ons niet zien.

Schoenmakerij op Scherpenheuvel, Curaçao

De fraters en de seculiere elite

De Tilburgse congregatie bleef ook na de Tweede Wereldoorlog veel in dit missiegebied investeren. Dat blijkt alleen al uit het aantal fraters dat er werkte. In 1960 waren het er meer dan tachtig. Vaak wordt dat vreemd gevonden: zoveel fraters voor een paar kleine eilanden. Eén reden was dat de financiële gelijkstelling van het bijzonder en het openbaar onderwijs op de Antillen veel later werd ingevoerd dan in Nederland. Tot die tijd waren alleen religieuzen in staat rond te komen van de lage

salarissen die de katholieke schoolbesturen konden betalen.

De religieuzen die naar Curaçao gingen en de ordes die hen stuurden, hadden in principe dezelfde bekeringsagenda die in andere missiegebieden werd gevoerd. Maar waarom gingen er zoveel? Liefst 1.200 religieuzen in 150 jaar. Alleen al in de periode 1920-1940 steeg het aantal fraters dat op de Antillen en in Suriname werkzaam was van 64 tot 102 (Van Vugt 1994: 243).

Curaçao en de andere koloniën Suriname en Indonesië waren delen van het Koninkrijk. Deze situatie bracht niet alleen rechten maar ook plichten met zich mee. Omdat die Koninkrijksdelen ‘van Nederland waren’, voelde de katholieke kerk zich verplicht een extra inspanning te leveren. Maar wellicht dachten de leiders van de congregaties en ordes ook dat door de koloniale gezagsverhoudingen de bekering en de vorming gemakkelijker zouden verlopen. Zo bezien, hadden de kerk en de Nederlandse staat een wederzijds belang bij elkaars aanwezigheid.

Deze wederzijdse betrokkenheid tussen fraters en ‘wereldlijke’ hoogwaardigheidsbekleders lijkt ook te spreken uit de vele foto's die gemaakt werden bij allerlei festiviteiten en gedenkwaardige momenten. Dan moeten we bijvoorbeeld denken aan het huwelijk van de dochter van de gouverneur en de opening van de Koloniale Raad. De fraters behoorden tijdens hun verblijf in de West tot de maatschappelijke elite, zo zeggen de foto's. Bij belangrijke gebeurtenissen met een publiek karakter liepen ze zij aan zij met de gouverneur en anderen die de toplaag van de toenmalige maatschappij vormden.

Een niet gering deel van de collectie is ook gewijd aan feesten en momenten die op een of andere manier te maken hebben met het Nederlandse koningshuis. Ook op die feestdagen werden kloosterlingen en de seculiere fine fleur lachend samen op de foto gezet. ‘De Oranjefeesten, die waren geweldig. Die dagen waren euforisch, met een hele massa kinderen op het plein’, herinnert frater Louis Holtackers (1928-2010) zich; hij werkte zowel op Curaçao als in Suriname. ‘Er werden ook aubades gehouden. Volgens mij organiseerde Fidelius van der Mierden die. Het ontvangstcomité liet ons weten welke liederen gezongen zouden gaan worden, en ik oefende die dan met de leerlingen tijdens de zangles.’¹¹

Voor frater Desideratus Wiercx (1870-1953), die vanaf 1905 een kleine dertig jaar in Suriname werkzaam was, vormden de Koninginnedagen zelfs zowat de enige momenten die het eentonige leven, dat bestond uit lesgeven en een enkel uitstapje, doorbraken. Koninginnedag was het jaarlijkse hoogtepunt waarop ‘de geestelijkheid samen met de bestuurlijke autoriteiten en hoofdmannen der bosnegers¹² aanzat aan het diner in het Gouvernementshuis in Paramaribo’ (Wiercx 1994: 66).

11 Gesprek met frater L. Holtackers, Best, 11 november 2009.

12 Die “hoofdmannen der bosnegers” - de *granmans* - hebben overigens ook in de Caraïbische fotocollectie een plaatsje gekregen.

Maar goed dus dat Koninginnedag ieder jaar voor zo'n aantrekkelijk feest zorgde en dat leden van het Koninklijk Huis de koloniën in de West verschillende keren bezochten. Van die heuglijke gebeurtenissen bewaarden de fraters ruimschoots foto's. Zo'n Oranjemoment werd bijvoorbeeld vastgelegd in 1938. Toen verzamelden de leerlingen van de Sint-Jozefschool zich met hun leraren voor een foto-opname, met een Oranjegezind schilderwerk dat achter hen is opgesteld. 'St. Jozefschool aan Oranje', vermeldt het werk. Frater Arnoud Teurlings (1904-1973) stuurde er een foto van naar Nederland en schreef erachterop: 'Een foto van het schilderwerk van een onzer onderwijzers, dat we mee hebben gedragen in de optocht op prinsessedag'.

In 1944, om nog een voorbeeld te geven, deed prinses Juliana Curaçao aan. We zien hoe zij, met zonnebril op, geflankeerd wordt door gouverneur Piet Kasteel en onderwijzer en politicus John Horris Sprockel. Op het bordes hebben de gouverneur en frater Radulphus Hermus - de grote man die later in dit artikel nog uitgebreid behandeld wordt - naast de prinses plaatsgenomen, terwijl aan hun voeten frater Canutus Zebregs (1888-1969) het kinderkoor dirigeert. Vanzelfsprekend werd ook een fotoreportage gemaakt van het bezoek van prins Bernhard aan Scherpenheuvel in januari 1950. Zo zien we hoe hij een oorkonde ondertekent die hij kreeg bij zijn bezoek aan het Sint-Vincentiusgesticht.

De door frater Holtackers genoemde Fidelius van der Mierden (1908-1977) is inderdaad ook met regelmaat terug te vinden. Hij was in 1930 naar Curaçao gekomen en was daar van 1938 tot 1969 dirigent van het Sint-Annakoor.¹³ Voor zijn inspanningen ontving hij twee koninklijke onderscheidingen. In oktober 1955 kreeg Van der Mierden de legpenning Huisorde van Oranje-Nassau en in augustus 1966 werd hij Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. In de Caraïbische fotocollectie zien we hem onder meer terwijl hij tijdens een bezoek van prinses Beatrix en op de Koninginnedag de aubade dirigeert.

Frater Van der Mierden was niet de enige binnen de congregatie die zijn werkzaamheden op koninklijke wijze bekroond zag. Voor hun inspanningen hebben verschillende andere fraters, onder wie flora- en faunakenner Arnoldo Broeders (1906-1981), eveneens een koninklijke onderscheiding ontvangen. Ook deze plechtige momenten mochten niet vergeten worden en zijn nu in de collectie terug te vinden.

Taal en taalstrijd

De foto's die gemaakt zijn in klaslokalen brengen ons ook op een ander thema: de taal. Het is een onderwerp dat niet veelvuldig te zien is, maar dat aan de hand van de afbeeldingen wel vingerwijzingen oplevert naar dit belangrijke aspect. Op de schoolborden staan namelijk de teksten in

13 Archief Fraters van Tilburg, Curriculum Vitae van fr. F. v.d. Mierden.

het Nederlands geschreven. Veelzeggend is een foto waarop drie fraters in een hangmat liggen, omringd door vrome platen met daartussenin het leesplankje. Aap-roos-zeef-muur-voet-neus, het bekende rijtje dat (katholieke) leerlingen in Nederland geleerd kregen - datzelfde riedeltje namen de fraters mee naar de missiegebieden. Het leesplankje staat erbij alsof het de normaalste zaak van de wereld is dat de fraters in het Nederlands onderwezen. Dat was het echter niet.

Wie meer wil begrijpen van de aanwezigheid van de Fraters van Tilburg moet zich dan ook verdiepen in de taal. De meeste inwoners van Curaçao, bijvoorbeeld, spraken van huis uit Papiamentu. In de stad werd echter meer Nederlands en Spaans gesproken. In het begin van de twintigste eeuw was het stadsdeel Otrobanda zelfs een 'Spaanse buurt'. Daar woonden veel Venezolanen, Colombianen en Dominicanen. De fraters begonnen dan ook met lesgeven in het Spaans, onder meer met zelfgeschreven lesmethoden in die taal. Met de oprichting van volksscholen schakelden zij echter over naar het Nederlands, niet naar het Papiamentu.

Op de fraters- en zusterscholen mocht geen Papiamentu gesproken worden, niet in de klas, maar ook niet op de speelplaats. Fraters waren strenger dan de zusters. Jongens die werden betrapt op het praten van Papiamentu kregen straf. Daarentegen hadden de pastoors - en dat waren vooral paters uit de orde der dominicanen - Papiamentu geleerd om te kunnen communiceren met hun parochianen. In de beschermde schoolomgeving kon je als frater nog met Nederlands aankomen, in het dagelijks parochieleven was dat voor de pastoors onmogelijk en onwenselijk. Maar welke taal moest domineren? Het dilemma Nederlands versus Papiamentu leidde in 1916 tot een hevige polemiek tussen de paters en de fraters, die eindigde in een compromis dat bepalend is geweest voor de rol van de fraters op Curaçao: op school was Nederlands de voertaal, daarbuiten het Papiamentu.

Over de taalkwestie is later veel geschreven, ook door de fraters zelf. 'Ook zij ontkwamen niet aan de beperktheid van inzicht, die eigen is aan elke periode. Men kan dat achteraf constateren, als men bv. nagaat hoe men dacht over de voertaal van het onderwijs', schrijft frater Anton van Oirschot (1921-1999) in het jubileumboek dat in 1986 verscheen ter gelegenheid van de honderdjarige aanwezigheid van de fraters op de Nederlandse Antillen (Van Oirschot et al. 1986: 14).

Er was overigens een goed argument om voor het Nederlands te kiezen: Papiamentu werd alleen gesproken op de Antillen en degenen die gingen doorstuderen in Nederland konden niets met zo'n taal die slechts op geringe schaal gebruikt werd. In het bedrijfsleven en in functies bij de overheid had je eenvoudigweg Nederlands nodig. De houding tegenover het Papiamentu werd gaandeweg minder extreem, maar de overheid en onderwijsinstellingen bleven om die reden lang vasthouden aan het

Nederlands. Ook nu is die taal nog steeds een belangrijk vak op Antilliaanse scholen, hoewel de situatie van het Nederlands als onderwijstaal de afgelopen jaren danig is veranderd (De Haas 2010: 18-19). In 2002 werd het Nederlands als instructietaal vervangen door het Papiamentu. Dat zorgde voor een run op scholen die Nederlandstalig onderwijs verzorgden, onderwijs waaraan veel ouders voor hun kinderen toch de voorkeur gaven. In Suriname lag dat anders. Daar bleef het Nederlands als onderwijstaal behouden en wordt het gezien als ‘unificerende taal in een land waar vele talen werden gesproken: Indiaanse talen, Nederlands, Sranan, Sarnami-Hindustani en Chinees’ (De Haas 2010; zie ook Oostindie 1998: 199-200).

In de tijd dat de fraters op de Antillen lesgeven, was er geen enkele twijfel: Nederlands was de onderwijstaal. En dus zien we op de foto's tal van schoolkinderen in hun bankje zitten, terwijl een frater voor een bord staat dat vol staat met Nederlandse woorden. Dat wil overigens niet zeggen dat élke frater zich automatisch met dit standpunt kon vereenzelvigen. Zo kan frater Louis Holtackers zich herinneren dat hij de taal van de Curaçaoënen onder de knie wilde krijgen. ‘Ik heb eens gevraagd om Papiamentu te mogen leren omdat ik de leerlingen soms niet verstond’, weet hij nog. ‘Maar je had niets te kiezen; er kon geen sprake van zijn. Papiamentu, daar had je niets aan. Engels, dáár kon je iets mee.’¹⁴

‘Vreemde Hollander in een witte lange jurk’: vrijetijdsbesteding georganiseerd door de fraters

De opdracht voor de fraters was onderwijs geven, onderwijs en nog eens onderwijs. De schaarse tijd die resteerde, brachten de fraters vooral door in een afgesloten kloostergemeenschap. Hun leven speelde zich dus niet midden in de samenleving af. Buiten schooltijd kwamen zij hun leerlingen nog wel tegen bij voetbalclub, toneelvereniging en postzegelclub, maar altijd toch afstandelijk als ‘vreemde Hollander in een witte lange jurk’, kledij waarin ze op vele foto's zijn vastgelegd nadat het donkere habijt was ingeruild voor het witte, dat beter afgestemd was op de hitte.

Hoe de fraters te werk gingen, laat zich illustreren aan de hand van de Eerste Communie, een religieus feest dat voorbereid werd op de scholen maar dat buiten de hekken van het schoolgebouw werd gevierd. De fraters deden dat op de Nederlandse manier: het ging in hun ogen eerst en vooral om een geloofsfeest, de innerlijke kennismaking met het katholieke geloof stond voorop. Dat botste met de wijze waarop de Curaçaoënen de Eerste Communie wilden vieren: een uitbundig feest met een overvloed aan eten en drinken. Hierover schrijft De Palm (1986: 74): ‘De fraters hadden er geen flauw benul van wat er allemaal moest gebeuren voordat een communicant in veel te nauwe witte bottines naar de communiebank

14 Gesprek met frater L. Holtackers, Best, 11 november 2009.

kon hinken. Na de dienst moest de beste rum, whiskey of cognac worden geschonken.’ In de Caraïbische fotocollectie zijn de leerlingen afgebeeld zoals de fraters ze waarschijnlijk graag zagen. Rum, whisky of cognac zien we niet. Wel leerlingen in hagelwitte communiekleding, wier familie zich echt niet te buiten zal gaan aan uitbundig feestgedrag.

De buitenschoolse activiteiten werden aanvankelijk niet door de fraters, maar door de paters georganiseerd. De literatuurhistoricus en kenner van de Nederlandse Caraïben Wim Rutgers schrijft hierover:

In haar ijver wilde de kerk alle levensgebieden van haar jonge parochianen onder controle brengen en houden, 's morgens en 's middags op school, 's avonds op de club, in het weekend in de kerk, van de wieg tot het graf. De katholieke organisatie wilde daarbij alles onder eigen paraplu [...] Men leerde de jeugd een ambacht, zorgde voor goedkope huizen, vulde een eigen orgaan als *La Union*, richtte organisaties op coöperatief en cultureel gebied op, een strijkorkest, toneelgroepen en avondscholen waar Spaans, Engels, Nederlands en rekenen werd onderwezen, men organiseerde conferenties en wekelijkse debating-avonden (Rutgers 1996: 102).

Veel succes hadden de paters aanvankelijk niet. Hun arbeid leverde weinig resultaat op en had vaak enkel teleurstelling tot gevolg. Er was geen medewerking van de ouders en de initiatieven sloegen niet aan op de wijze die de kerkelijke leiding voor ogen had.

Vanaf omstreeks 1930 gingen de fraters meehelpen. Zij zorgden voor continuïteit door er onnoemlijk veel tijd en energie in te stoppen. De priesters hadden daar geen tijd voor. De fraters organiseerden de voetbalsport, richtten de jeugdbeweging op, stimuleerden muziekbeoefening. Veel van die clubs en verenigingen bestaan nu nog en in de fotocollectie zijn ze vastgelegd. Daar komen de voetbalteams voorbij en daar zien we de harmonieën en andere muziekgroepen die onder leiding van de fraters stonden. In 1933 richtte frater Stephanus Schreuder (1899-1970) bijvoorbeeld de Sportvereniging Scherpenheuvel op, ‘zodat de internen van het internaat aan de officiële voetbalcompetitie konden deelnemen’.¹⁵ ‘Onder leiding veelal van de fraters van Tilburg ... hebben deze jeugdverenigingen veel bijgedragen tot de karaktervorming van de jeugdige Curaçaoënaar’, schrijft Cornelis Streefkerk (2003: 39).

Het doel van de verschillende jeugdverenigingen die de fraters oprichtten, was niet alleen om de jongeren een aangename vrijetijdsbesteding te bieden, maar ook om het contact ‘tussen de zielzorgers en de schoolvrije jeugd’ te versterken, ‘welk contact een der hoofdbedoelingen van de jeugdorganisaties’ was (Horsten z.j.: 79). Toen aan het begin van de

15 Maandblad *Didi*, januari 1965, p. 6.

jaren dertig van de vorige eeuw een avondschoon het prille begin van de jeugdactiviteiten vormde, was daaraan dan ook een godsdienstcursus verbonden.

Maar daarnaast was er ook een wereldser aanbod. Dat omvatte onder meer een houtbewerkingscursus, lessen Nederlands, Engels en Spaans en de verkennerij. Die laatste beweging had in de beleving van de fraters het voordeel 'het gehele jeugdtijdperk te bestrijken' (Horsten z.j.: 80). De verkennersbeweging had voor de fraters dus het voordeel dat zij door de gelaagdheid van de organisatie de jeugd van alle leeftijdscategorieën kon bereiken. Vanuit de fraterschool kwamen er dan ook verkennersgroepen en daarmee vergelijkbare organisaties van de grond. Anthimus Smit, de frater die hierboven al voorkwam als de enthousiast voetballende onderwijzer in de herinneringen van De Palm, stond in het begin van de jaren dertig aan de basis van de verkennersgroep Sint-Tharcisius en was de eerste hopman (Hendrikse 2009).¹⁶ De collectie van de fraters bevat tal van foto's waarop we jongemannen afgebeeld zien, gekleed in het tenue van de verkennerij. Kampen, bivak, van die momenten waarop de fraters met hun jongens eropuit trokken werden kiekjes genomen. Ook de Jonge Wacht en de Zeeverkenners vinden we terug.

Er was geen verschil met de methodiek van de fraters in het moederland: de jeugd onderwijzen en nuttig, dat wil zeggen pedagogisch verantwoord, bezighouden buiten schooltijd. Een kopie van het Rijkse Roomsche Leven, maar wel met een koloniale inbedding. In zijn geciteerde boek beschrijft De Palm de haat-liefdeverhouding die hij altijd heeft gehad met de fraters, een ambivalentie die alles te maken heeft met de botsing van culturen (De Palm 1986: 59, 136, 157, 182). In 1929 leerde hij 'Zie de maan schijnt door de bomen' zingen. 'Eigenlijk kon ik die Sinterklaas niet uitstaan omdat hij helemaal uit Spanje kwam om alleen Hollandse kinderen te bezoeken als je ten minste die praatjesmakers kon geloven die het hadden over de pakjesavond die zo gezellig was. Zij mochten Sinterklaas zelfs een hand geven, wij zagen hem nooit' (De Palm 1986: 59).

Dat het Sinterklaasfeest alleen voor de 'Hollandse kinderen' bedoeld was en dat de Antilliaanse jongens hem 'nooit zagen', lijkt in tegenspraak te zijn met wat de foto's tonen. In de winter werd Sinterklaas namelijk wel degelijk ingehaald en op school verwelkomd, blijkt uit verschillende foto's. Op het Thomascollege is 'Welkom Sint-Nicolaas' met krijt op het bord geschreven, met de tekst van 'Zie ginds komt de stoomboot' ernaast. De Goedheiligman zit er met het boek op de knieën voor. En op het Radulphuscollege is hij op de foto gezet, omringd door leerlingen. Deze laatste foto is gemaakt in 1959, maar de Sinterklaastraditie moet al vele decennia eerder door de fraters met hun scholieren zijn gedeeld. 'In

16 N. Hendrikse, 'Harry da Silva (94); Onderwijzer, hopman en sporter.' *Antilliaans Dagblad*, 20 juli 2009.

navolging van het vorig jaar werden de arme kinderen dit jaar weer door de goede Sint onthaald', valt te lezen in een kroniek uit 1908. Hierin staat verder: 'Om de groote armoede die er heerschte was er besloten zooveel mogelijk praktische geschenken te geven [...] Op de vooravond van Sint-Nicolaas werden de schoolkinderen (ruim 1300) vóór het Goeverneurshuis verzameld. Sint-Nicolaas te paard en vergezeld van zijn zwarte! knecht verscheen in hun midden' (geciteerd in Van Oirschot et al. 1986: 53). Maar de tijden en de Caraïbische omstandigheden lijken ook voor aanpassing van de Sinterklaasviering te hebben gezorgd. Want ook eind jaren vijftig werden nog Zwarte Pieten gefotografeerd, maar in ieder geval op het Thomascollege werd een witte Piet door de camera vastgelegd.

Sinterklaas op bezoek op het Sint-Thomascollege, Curaçao

Volkscultuur

Het is gezien de houding van de fraters tegenover de Curaçaose samenleving begrijpelijk dat zij zich met de lokale volkscultuur als voorwerp van onderzoek nooit hebben beziggehouden. Slechts een enkele frater heeft zich verdiept in de geschiedenis van de Antillen. Op het Thomascollege was een klein museumpje ingericht, bestaande uit een paar vitrinekasten, meer niet. De aandacht voor (het verdwijnen van) de volkscultuur op de eilanden ontstond überhaupt pas na de Tweede Wereldoorlog. De eerste die er een standaardwerk over probeerde te schrijven, was Curaçaoënaar Nicolaas van Meeteren (1881-1953). Hij zag vooral teloorgang van de folkore.

Hier op ons eiland heeft daaraan niet minder meegewerkt de poging om het volk in een minimum van tijd een vreemde cultuur bij te brengen. Waar de Europeesche bevolking eeuwen voor heeft nodig gehad, moest op Curaçao in een paar jaartjes worden bereikt. De gevolgen hiervan zien wij op het platteland, waar een geslacht opgroeit met een kunstmatig ingehamerde oppervlakkige volksvreemde beschaving, voos en zonder ziel, die haar hoogste uiting vindt in het nadoen van alles, wat uit den vreemde komt en niet vrij te pleiten is van een zeker gevoel van minderwaardigheid, dat zich in aanstellerij verraadt. Van culturele waarden slechts een armzalig restje (Van Meeteren 1947: 15-16).

Hij wijdt slechts een paar zinnen aan het museum van de fraters in het Sint-Thomascollege, waar zich een ‘prachtig geciseleerde’ waterschepper bevond. Verder worden de fraters in het 250 pagina's dikke boek, waarin de hele volkscultuur de revue passeert, van muziek tot volksfeesten, niet één keer genoemd.

Ook in de twee jubileumuitgaven ter gelegenheid van de honderdjarige aanwezigheid van de fraters op Curaçao vinden we geen woord over de invloed op de (volks)cultuur. In het boekje waarin prominente Curaçaoënen de betekenis van de fraters schetsen, zou dit aspect zeker de revue hebben gepasseerd indien het ook maar het geringste belang had (Comité ‘Honderd jaar fraters’ 1986).

Nogmaals: de fraters waren ‘in de West’ voor het onderwijs en zinvolle vrijetijdsbesteding naar Europese maatstaven. Aan de bewustwording van de bewoners van hun *roots* en cultuur hadden zij geen boodschap. In een interview over zijn boek *The Yard* zegt Jopi Hart het in de weekendbijlage van het dagblad *Amigoe* zo:

Het gekke is dat we vroeger, op school bij de fraters, niets wisten over de geschiedenis van Afrika. Wel werd er zilverpapier ingezameld om de zendelingen te helpen met spullen voor de arme kindertjes in Afrika. Waar we nooit iets over hoorden was de prachtige cultuur die Afrika bezat.¹⁷

Wat op de foto's wel te zien is, zijn elementen van de volkscultuur zoals die in Nederland bestond. Zoals ook in het moederland gebruikelijk was, en zoals de fraters gewend waren vanuit hun katholieke thuisbasis in Nederland, werd het jaar voor een groot deel bepaald door de kalender van de katholieke kerk en de seizoensfeesten die ‘thuis’ gevierd werden. Die momenten in het jaar werden ook in de koloniën gevierd. In een totaal andere omgeving dan de fraters van huis uit gewend waren, maar met een Nederlandse ‘pet’ op, zetten zij de feestdagen op de Antillen en in

¹⁷ *Amigoe*, 6 maart 2010.

Suriname voort. Op de foto's zien we hoe de religieuzen met Kerstmis de kerststal hebben neergezet; dat zij het Sinterklaasfeest met hun leerlingen vierden, zagen we al.

De fraters hadden echter wel degelijk oog voor wat er in hun missiegebieden al aanwezig was. 'Ik ben eens vijf weken in de binnenlanden van Suriname op reis geweest', zegt bijvoorbeeld frater Louis Holtackers.¹⁸ 'Ik heb sindsdien nooit meer zoiets moois gezien'. Bijvoorbeeld voor de flora en fauna hadden de fraters een waarderende blik. Zij blijken zich verdiept te hebben in wat er zoal groeide en bloeide op de Antillen en in Suriname, en in de dieren die er leefden. Zo schreef frater Solanus Essers (1916-2002) het boekje *Surinaamse zangvogels en andere* en is in het archief van de congregatie van hem een (handgemaakt) boekje terug te vinden getiteld *Vogels in Suriname*. Frater Engelbert Verrijt (1901-1998), die in Suriname werkte, schreef op zijn beurt *Het bloeiende leven; Plant- en dierkunde voor het zesde leerjaar*. In het voorwoord schrijft hij dat het 'een feit is, dat het Surinaamse kind een innige belangstelling heeft voor de rijke natuur waarin het zich dagelijks beweegt'.

Een onderdeel van de Caraïbische fotocollectie wordt dan ook gevormd door afbeeldingen van de lokale flora en fauna. Zo vinden we foto's terug waarop palmbomen zijn afgebeeld en 'kleine maïs', papaja, de waterlelie, de wilde orchidee, de nachtkoningin, de dividiviboom, die door de passaatwind zijn kenmerkende, gebogen vorm heeft gekregen en 'mammillaria' (cactussen). Die laatste soort moet de fraters erg zijn opgevallen. 'Hier nog steeds overal cactussen', vermeldt bijvoorbeeld een bijschrift bij een foto van frater August Biemans (1895-1975) die bij een dergelijke plant poseert. 'Ik denk dat dit stekelig "beestje" nog ouder is dan ik'. Een ander bijschrift luidt: 'Overal cactussen!! De palm verdwijnt meer en meer op ons eiland'. Toen een van de fraters een bos op foto vastlegde, kwam daar als bijschrift bij te staan: 'n Heus bos, 'n zeldzaamheid'.

Ook frater Arnoldo Broeders' naam is geregeld terug te vinden op foto's van de lokale flora en fauna. Hij was dan ook degene die naam verwierf als dé kenner op dit terrein. Aanvankelijk was de studie van onder meer de planten op de Boven- en Benedenwindse eilanden nog een vrijetijdsbesteding voor hem, maar van lieverlee groeide deze belangstelling uit tot een hoger niveau. Frater Broeders schreef op dit gebied verschillende boeken, waaronder *Zakflora van Curaçao, Aruba en Bonaire* (1954), *Handleiding tot het gebruik van inheemse en ingevoerde planten op Aruba, Bonaire en Curaçao* (1967) en *Gekweekte en nuttige planten van de Nederlandse Antillen* (1954). Hij bestudeerde ook de schelpen en was van plan daar een boek aan te wijden, maar om gezondheidsredenen heeft hij daarvan moeten afzien.¹⁹ Behalve de boeken die Broeders heeft gepubliceerd, getuigen

18 Gesprek met frater L. Holtackers, Best, 11 november 2009.

19 Archief Fraters van Tilburg, Curriculum Vitae van fr. A. Broeders.

de foto's in de collectie van de congregatie nog steeds van zijn kennis en belangstelling. Ook hier kunnen we het boek van De Palm weer aanhalen. Daarin beschrijft de auteur namelijk hoe frater Realino Janssen (1889- 1977) tijdens het vak plantkunde zijn leerlingen enthousiasmeerde voor wat er voor moois om hen heen groeide en leefde (De Palm 1986: 148 e.v.).

Bovendien werd de dierenwereld die de fraters in hun missiegebieden aantroffen niet vergeten. Onder andere leguanen, de 'kinikini' (een valk-soort) en struisvogels hebben een plaatsje gevonden in het fotoarchief in het koude Zuid-Nederland, net zoals foto's van de emblemen die bij paviljoens in Soto zijn aangebracht. Die emblemen laten afbeeldingen zien van de 'exotische' vogels waarnaar de paviljoens vernoemd zijn, zoals de troepiaal en de warawara. En wat te denken van die vele ezels, die op de Antillen dienstdeden als vervoermiddel voor zowel personen als spullen? Zwaarbeladen met allerlei materiaal, of met een Antilliaan of - een enkele keer - een frater op de rug, werden zij gekiekt. Een mooi voorbeeld hiervan is een foto uit juli 1955. Daarop zien we hoe de ene frater met gebogen knieën zijn fotocamera richt op een Curaçaoënaar op de rug van een ezel, terwijl een andere frater lachend naast de ezelrijder staat. Achter op de foto staat de volgende opmerking: 'Zo zie je ze nog buiten de stad. Een sigaar en ze willen zich wel lenen voor een kiekje.'

Weer een ander deel bestaat uit foto's die gemaakt werden wanneer de fraters op excursie gingen of er in hun vrije tijd in de omgeving opuit trokken. Een tocht naar de Christoffelberg, bijvoorbeeld, werd op foto vastgelegd, maar ook een boottocht op het Rifwater, een wandeling, een autotocht, studiereizen, een excursie in de 'knoekoe', of een bezoek aan de grot van Hato, een zwempartij in de baai van Knip 'na een klimpartij'. Ook als zij gingen kamperen, of op jacht, ging het fototoestel mee.

Tevens werden tal van bezienswaardigheden vastgelegd, waaronder landhuizen en vuurtorens. Aparte fotoseries werden dan weer aangelegd van bijvoorbeeld vliegtuigen, zoals de beroemde 'Snip', die in 1934 op Curaçao landde, en schepen die de haven binnenvoeren of er aanlegden.

Ook maakten de fraters foto's van personen die zij in hun omgeving tegenkwamen. Oude vrouwen die snoep verkopen, bijvoorbeeld, groepen jongens die op straat aan het spelen zijn en andere personen die soms onder het kopje 'volkstypen' bijeen werden gebracht. Ook lokale ambachtslieden of arbeiders werden gekiekt. In die categorie treffen we onder meer hoedenmakers, vissers, steenbrekers en waterdragers aan. Daarnaast vinden we afbeeldingen van plantages, aloëvelden en zoutpannen. Wat de fraters eveneens in hun fotocollectie hebben opgenomen, zijn stadsgezichten en andere 'topografische' afbeeldingen. Zo is er een groot aantal foto's waarop de Emmabrug te zien is, de pontonbrug in Willemstad. En er zijn veel foto's van bijvoorbeeld het Schottegat en de Sint-Annabaai.

Ook blijkt uit de foto's dat bepaalde fraters wel oog hadden voor de lokale cultuur, de plaatselijke Antilliaanse en Surinaamse gebruiken en

de oorspronkelijke bevolking - en die ook vastlegden wanneer zij die tegenkwamen. ‘De fraters keken erg verschillend tegen de Inheemse cultuur aan’, zegt frater Louis Holtackers, die zowel op Curaçao als in Suriname werkte. ‘Van zeer waarderend tot zeer afwijzend. Je had onder de fraters echte koloniaaldenkenden, maar ook fraters met een ruimere visie.’²⁰

Een frater met een Indiaan, Suriname

Tot de fraters die een stevige interesse aan de dag legden voor hun missiegebied behoorde Fulgentius Abbenhuis (1897-1982), vanaf 1923 in Suriname in het onderwijs werkzaam, maar daarnaast actief op bijvoorbeeld geschiedkundig terrein. Zo was hij lid (later voorzitter) van de Historische Kring Suriname, secretaris van de Stichting Surinaams Museum en voorzitter van de Ethnografische Kring.²¹ Ook schreef deze surinamist artikelen en boeken als *Verhalen en schetsen uit de Surinaamse geschiedenis* (1943-1944, vier delen) en *Harry Voss, een Surinaamse held* (1950). In de fotocollectie zijn dan ook tal van foto's (soms hele series)

20 Gesprek met frater L. Holtackers, Best, 11 november 2009.

21 Archief Fraters van Tilburg, Curriculum Vitae van fr. F. Abbenhuis.

te vinden die prachtige etnografische beelden laten zien. Een voorbeeld is de fotoserie die gemaakt werd van de Indianen in Suriname, waaronder de Trio en de Wayana.

Frater Radulphus Hermus (1869-1961)

Eén invloedrijke frater heeft de gehele ontwikkeling van de congregatie op Curaçao meegemaakt. Hij arriveerde in 1890 als een van de eerste onderwijsfraters op het Colegio Santo Tomás. Op dat moment was frater Radulphus Hermus 21 jaar oud en vier jaar frater. Hij was ingetreden in het jaar dat de fraters naar Curaçao kwamen, 1886. Radulphus zou, afgezien van een onderbreking van vier jaar, toen hij in Tilburg algemeen overste was, maar liefst 65 jaar op Curaçao blijven. Hij heeft daarvan 36 jaar de leiding gehad over de activiteiten van de fraters. Als autodidact is Radulphus zich blijven ontwikkelen. Zo sprak hij goed Nederlands, Spaans, Engels en Papiamentu, maar hij gaf als het nodig was ook Italiaans, Frans of Duits. Daarnaast had hij grote belangstelling voor en kennis van de exacte vakken, en ook op het terrein van de biologie werd zijn gezag erkend. Kortom, frater Radulphus was van alle markten thuis.

In 1909 werd hij benoemd tot bisschoppelijk inspecteur van het rooms-katholiek onderwijs in de Nederlandse Antillen. Dat deed hij in zijn eentje, tot hij in 1945 een assistent kreeg die veel werk overnam. In 1955 trok frater Radulphus - hij was toen 86 jaar - zich terug uit deze functie. Naast dit alles had hij nog meer kwaliteiten. Zo was hij 'architect' en bouwkundig opzichter van verschillende schoolgebouwen, zoals het Sint-Thomascollege met de bogen die zo kenmerkend zijn voor de 'Radulphusstijl'.

Het afscheidsfeest van frater Radulphus in 1958 begon met het zingen van het Curaçaose volkslied, in 1898 door hemzelf op tekst gezet. De bijeenkomst vond plaats op het naar hem genoemde Radulphuscollege, waar hij in zijn dankwoord het volgende over zegt:

Bij dit afscheid overheerst bij mij een gevoel van dankbaarheid wanneer ik terugzie op de vele scholen die ik heb mee mogen oprichten, inzonderlijk echter deze school, die ik van het allergrootste belang acht voor Curaçao, waar het katholieke element, jammer genoeg en onbegrijpelijk, niet genoeg naar voren komt. Ik wens u, directeur en leraren, toe dat zij u, leerlingen, mogen vormen tot mannen die een sieraad zijn voor Kerk en Maatschappij, tot rustige bedaalde burgers, geen herriemakers vol woorden maar zonder daden, in liefde voor uw volk en land waarvan iets moois te maken is.²²

Het mag duidelijk zijn dat van Radulphus en andere prominenten uit de geschiedenis van de congregatie tal van foto's zijn gemaakt die nu deel

22 Opgenomen in de tekst van Loek Heijst op de volgende website:
<http://radulphuscollege.org/website/content/view/69/55/> (bezoekt op 31 oktober 2010).

uitmaken van de Caraïbische verzameling. Als bijvoorbeeld een frater superior op bezoek was, kwam de camera steevast tevoorschijn. Of als een nieuw schoolgebouw ingezegend werd, moest dat worden vastgelegd.

Omvorming van de ‘zwarte bevolking’

Zojuist lazten we het weer: de bewoners van de Antillen moesten rustige, bedaarde burgers worden die kerk en maatschappij moesten dienen. Ook uit de woorden van frater Radulphus spreekt de ontkenning van de Curaçaose cultuur, waarin de burgers niet altijd rustig en bedaard zijn. Radulphus probeerde die cultuur tevergeefs naar zijn hand te zetten. Naar de invloed van de kerk op de cultuur van de Afro-Curaçaoënaars heeft antropologe Rose Mary Allen veel onderzoek gedaan: ‘De protestante koloniale overheid had niet als prioriteit om Afro-Curaçaoënaars mondig en zelfstandig te maken en zij werden daarbij voorbeeldig geholpen door de kerk. De zwarte bevolking moest omgevormd worden tot gehoorzame en vooral oppassende burgers’ (geciteerd in Hendrikse & De Jong 2008: 81).

Het beschavingswerk van de katholieke Kerk was dan ook gericht op het uitbannen van de culturele elementen die werden geassocieerd met een Afrikaans verleden. Bijgevolg duikt de ‘zwarte’ cultuur in de fotocollectie vaak op als curiositeit. Allen constateert dat de katholieke Kerk op Curaçao een grote rol heeft gespeeld bij de culturele veranderingen van de Afro-Curaçaoënaar. ‘De kerk had veel aandacht voor onderwijs en sociale hulp. Dat ging gepaard met een beïnvloedingsproces. Culturele uitingen met een duidelijk Afrikaanse erfenis mochten niet meer, zoals het dansen van de tambú en het vieren van de seú, het oogstfeest. Die moesten ineens op een “christelijke” manier gevierd worden’ (geciteerd in Hendrikse & De Jong 2008: 79).

In de kolonie Curaçao was de Nederlandse macht daardoor overal aanwezig: in de kerk, de staat en de economie. In het gedenkboek *De fraters van Zwijsen; 100 jaar Fraters van Tilburg op de Nederlandse Antillen* (1986) constateert René Romer dat het katholicisme in een geprefabriceerde vorm naar Curaçao kwam: ‘De missionering viel ten offer, misschien geheel ongewild, aan de koloniale cultuurpolitiek’ (geciteerd in Van Oirschot et al. 1986: 173). Nederland domineerde op alle gebieden. Het was ook de onmacht bij de paters en religieuzen om het ingewikkelde patroon van het Antilliaanse gezins- en familieleven te doorzien en de kloof te overbruggen: het is altijd ‘wij en zij’ gebleven (Van Oirschot et al. 1986: 176). Dat verklaart ook waarom er nauwelijks roepingen zijn geweest op de Antillen.

De in 1896 geboren Carlos Sprockel, te midden van zijn confraters regelmatig afgebeeld op foto's uit de collectie, is de enige frater geweest die uit de ‘West’ afkomstig was, tot de Fraters van Tilburg toetrad, en tot aan zijn overlijden - in 1986 in het fraterhuis Joannes Zwijsen in Tilburg - lid

van de congregatie bleef.²³ Frater Arturo Bernabela (1935) was weliswaar net als Sprockel uit Curaçao afkomstig, maar hij verliet de congregatie na enkele jaren.²⁴ Hij is nog wel te zien op foto's uit de Caraïbische collectie.

Afname

Er waren op de Antillen vijf grote, Noord-Brabantse congregaties actief: de Zusters van Schijndel, de Fraters van Tilburg, de Broeders van Dongen, de Zusters van Breda en de Zusters van Roosendaal. Deze Brabantse religieuzen hebben het onderwijs, de gezondheidszorg, de bejaardenzorg en de zorg voor sociaal zwakkeren opgebouwd. Het niveau van die zorg staat daardoor nog steeds op een hoger peil dan op andere Caraïbische eilanden.

Tussen 1946 en 1960 werden veertig fraters uit Tilburg naar de Antillen gezonden. Er was in die jaren een grote behoefte aan leerkrachten in het sterk groeiende onderwijs. De opleiding van eigen, Antilliaanse onderwijzers leverde destijds nog te weinig op. Maar, aldus frater Anton van Oirschot in 1996, 'de crisis van het religieuze leven trof de Fraters van Tilburg evenzeer als andere congregaties en orden. Zij leidde tot uittredingen, ook van enkele fraters op de Antillen. Bovendien waren er in Nederland en België bijna geen jonge mensen meer die zich aanmeldde'²⁵ Het aantal fraters op de Antillen nam dus af, zoals blijkt uit deze tabel.

Tabel 1: Aantal fraters op de Nederlandse Antillen²⁶

1956	1966	1975	1981	1986	1995
84	69	45	31	17	9

Geleidelijk moesten de fraters steeds meer scholen en werkzaamheden afstoten. In december 1995 keerden de laatste negen terug naar Nederland, waarmee na ruim honderd jaar een einde kwam aan de aanwezigheid van de Fraters van Tilburg op de Antillen.²⁷ Dertien jaar daarvoor hadden de fraters zich al teruggetrokken uit het onderwijs in Suriname.

Dat de tijden veranderden, blijkt ook uit de foto's die zich in het archief van de congregatie bevinden. In Nederland was de samenleving veranderd, maar ook in de West gebeurde dat. De jongerencultuur die in de jaren zestig in Nederland opkwam, met beatmuziek en dansfeesten, stak bijvoorbeeld ook in Suriname de kop op. 'Eerste dansfeest met de meisjes van het

23 Archief Fraters van Tilburg, Curriculum Vitae van fr. C. Sprockel.

24 Archief Fraters van Tilburg, Curriculum Vitae van fr. A. Bernabela.

25 Van Oirschot 'Vaarwel aan de Antillen! Fraters van Tilburg vertrokken na ruim een eeuw.' *Erasmusplein* 7 nr. 2, 1996 (<http://kdc-app.hosting.kun.nl/erasmusplein/2-1996/tilburg.html>); bezocht op 31 oktober 2010). Marcha 2009.

26 Van Oirschot 'Vaarwel aan de Antillen! Fraters van Tilburg vertrokken na ruim een eeuw.' *Erasmusplein* 7 nr. 2, 1996 (<http://kdc-app.hosting.kun.nl/erasmusplein/2-1996/tilburg.html>).

27 Van Oirschot 'Vaarwel aan de Antillen! Fraters van Tilburg vertrokken na ruim een eeuw.' *Erasmusplein* 7 nr. 2, 1996 (<http://kdc-app.hosting.kun.nl/erasmusplein/2-1996/tilburg.html>).

internaat aan de Gravenstraat in onze zaal!', luidt het bijschrift bij twee foto's. Ze dateren van augustus 1968 en tonen jongeren - jongens en meisjes - die schijnbaar onbekommerd aan het swingen zijn. 'Beatband The Devils' en 'The Soul Explosions', vermelden bijschriften bij weer andere foto's. Stilletjes aan was niet alleen de maatschappij in het seculariserende moederland aan het veranderen, in de koloniën was het niet anders. Net zoals thuis begonnen de fraters ook in de West aan kracht in te boeten.

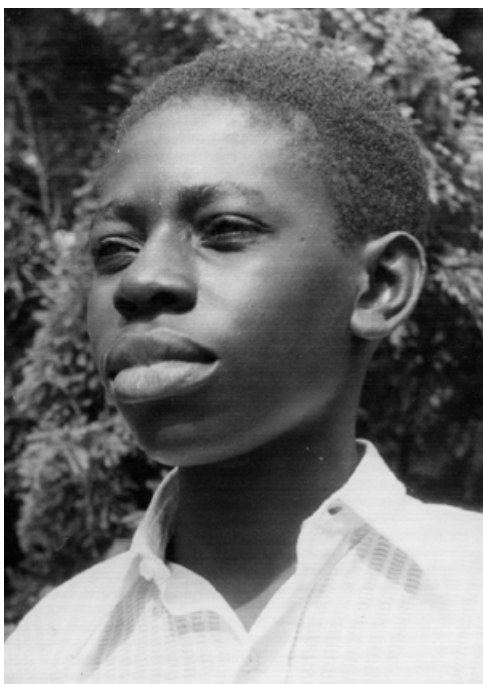
Afbouw en vertrek

Na de opstand op Curaçao van mei 1969 werd alles anders. De blanke bestuurlijke elite werd daarna deels vervangen door Afro-Curaçaoënen. De Nederlandse religieuzen verdwenen geleidelijk uit de zorg, het onderwijs en het pastorale werk. De overgebleven fraters gingen zich in de zijlijn bezighouden met onderwijsbestuur en sociaal werk. Op de 'witte burcht' Scherpenheuvel bouwden de fraters langzaam maar zeker hun leven en werk op Curaçao af. Zij zagen in dat hun oorspronkelijke doelstelling, de bewoners van de West door onderwijs omvormen tot 'rustige, bedaarde burgers' naar Nederlands model, was achterhaald en dat de Antillen afstevenden op autonomie zonder Nederlandse betutteling.

Deze ontwikkeling is ook terug te zien in de fotocollectie. Werd in de voorliggende decennia geregeld de camera ter hand genomen bij allerlei gelegenheden, en werden er destijds nog foto's gemaakt van het 'bijzondere' of fotowaardige dat de fraters om zich heen zagen, daar kwam nu de klad in. Dat is althans de indruk die de fotocollectie na een eerste bestudering geeft. De foto's die in de tweede helft van de twintigste eeuw gemaakt werden, lijken vrij eentonig. Geen florerend kloosterleven meer, geen spelende kinderen, lesgevende fraters, feestelijke bezoeken of bruisende jeugdverenigingen. Het grootste deel van de foto's gemaakt tussen pakweg de jaren zestig en het midden van de jaren negentig, toont groepjes fraters - inmiddels behoorlijk op leeftijd, want nieuwe aanwas kwam er niet - die zich in een wereldje lijken te bevinden dat steeds kleiner wordt. Hoe jonger de foto's, hoe ouder de fraters die erop staan. Het habijt dat de fraters aanvankelijk droegen en dat hen voor iedereen duidelijk herkenbaar maakte, is verruild voor 'gewone kleren'. Ook wat dat betreft zijn de fraters letterlijk steeds minder zichtbaar geworden in de Caraïbische landen waar zij werkzaam waren. Medio jaren negentig viel het doek.

'Het vertrek van de fraters in 1995 is gedurende meer dan twee jaar gedegen voorbereid. De congregatie heeft haar bezittingen niet te gelde gemaakt maar in handen gegeven van een nieuwe stichting onder leiding van een aantal capabele en gemotiveerde Antillianen. Aan hen is het erfgoed van de fraters toevertrouwd', zo schrijft frater Anton van Oirschot (Van Oirschot 1996: 7). Op 1 december 1995 werden de bezittingen van de fraters overgeschreven naar het nieuwe bestuur van 'Stichting Sint-Thomascollege'. In de statuten is de uiteindelijke verantwoordelijke niet

meer de algemeen overste van de fraters in Tilburg, maar de bisschop van Willemstad. En wat Suriname betreft, lijkt de afnemende positie van de Nederlandse fraters eenzelfde ontwikkeling te hebben doorgemaakt als die van het moederland met de voormalige kolonie: in 1975 werd Suriname onafhankelijk, in de tijd dat ook de Tilburgse congregatie zich stilletjes aan uit dat land terugtrok. Begin jaren tachtig verlieten zij er het onderwijs, waarvan zowel de huidige president Desi Bouterse als oud-president Ronald Venetiaan een leerling was. Foto's van beide Surinaamse politici als jonge scholieren zijn dan ook te vinden in de Caraïbische collectie. Want wat de fraters aan hun jarenlange aanwezigheid op de Antillen en in Suriname in ieder geval overhielden en wat zij mee naar Nederland namen, zijn de vele duizenden foto's die in het archief bewaard worden.

Portret van de Surinaamse oud-president Ronald Venetiaan als leerling van de fraters rond 1947

Afsluiting

In dit artikel is een verband gelegd tussen historische ontwikkelingen en cultuurelementen op de nederlandse antillen en in Suriname enerzijds, en de foto's die daarvan zijn terug te vinden in de collectie van de Fraters

van Tilburg anderzijds. De vele onderwijsinstellingen die door de religieuzen werden opgericht, de sport-, muziek- en jeugdverenigingen die zij stichtten en leidden, de verhouding tussen de katholieke fraters en de wereldlijke elite, de taalstrijd, de volkscultuur en de veranderende samenleving. Dit zijn allemaal elementen uit de geschiedenis van de missiegebieden in de West in de periode waarin de fraters daar actief waren. Het zijn ook allemaal onderwerpen die op foto's werden vastgelegd. Daarvoor vormen zij een fraaie 'beeldpendant' van de geschreven geschiedenis. Het is daarom goed dat de omvangrijke collectie van de fraters momenteel gedigitaliseerd en beschreven wordt, zodat zij niet alleen veiliggesteld wordt, maar ook toegankelijk gemaakt voor Antillianen en Surinamers die beelden van hun eigen geschiedenis willen bekijken en onderzoeken, en voor andere geïnteresseerden.

Een ander onderdeel van het project, zij het vooralsnog in bescheiden mate, vormen de verhalen die Antillianen en Surinamers bij de foto's kunnen vertellen. Aan de hand van afbeeldingen is het tot op heden al mogelijk geweest om in ieder geval een deel van de verhalen achter de foto's vast te leggen. Daar ligt ook een rol voor de oud-leerlingen van de fraters, een rol die steeds belangrijker en urgenter wordt nu veel van de betrokken fraters zijn overleden en zij hun eigen ervaringen niet meer met ons kunnen delen. Zo overleed in juni 2009 frater Adolfus Mallens (1940-2009), die 42 jaar in Suriname werkte, in december 2009 frater Wibertus Rietman (1922-2009), die 43 jaar op Curaçao verbleef en onder meer negentien jaar hoofd van het Thomascollege was, en in april 2010 stierf frater Desiderius Coopmans (1923-2010). Al deze fraters hadden nog veel kunnen vertellen en daarmee de fotocollectie van een schat aan bijbehorende informatie kunnen voorzien. Frater Coopmans, bijvoorbeeld, was bijna 45 jaar werkzaam op Curaçao en Bonaire. Hij was verbonden aan lagere en middelbare scholen, leider van de Jonge Wacht en secretaris van de Stichting Jeugdwerk Prinses Beatrix.²⁸ Voor dit artikel kon nog worden gesproken met frater Louis Holtackers. Helaas overleed hij op 19 oktober 2010.²⁹

Gezien de grote hoeveelheid fotomateriaal kon voor dit artikel slechts sprake zijn van een eerste kennismaking met de verzameling. Het is dan ook niet onze bedoeling geweest om uitputtend te werk te gaan. Daarbij moet nogmaals benadrukt worden dat de foto's niet álles laten zien. Ze werden gemaakt of verzameld door Nederlandse missionarissen die met hun eigen 'agenda' naar de Antillen en Suriname waren gekomen en die hun gastlanden door hun eigen, westerse, katholieke en koloniale bril bekeken. Niet de Antilliaanse en Surinaamse cultuur, belevingen en inzichten stonden voorop, maar het brengen van het katholieke geloof van de westerse fraters.

28 Zie zijn overlijdensbericht in het *Brabants Dagblad*, 13 april 2010.

29 Zie zijn overlijdensbericht in het *Brabants Dagblad*, 20 oktober 2010.

Natuurlijk hebben de fraters goed werk verricht, onder meer op hun scholen en binnen de door hen opgerichte verenigingen - daarover zijn nog geregeld lovende geluiden te horen. Maar zij waren ook kinderen van hun tijd en bekeken de gebieden waar zij naartoe waren gekomen vanuit een westers, katholiek gezichtspunt. Wat bijvoorbeeld te denken van een bijschrift bij een foto die een frater vanuit Curaçao naar een medefrater in Nederland stuurde. Op de foto zien we een groepje jongetjes vrolijk dansen in een grote plas water nadat een regenbui de straat had blankgezet. Het bijschrift luidt: 'Deze foto genomen na 'n tropische bui die onze plaats in een plas veranderde. Enkele inboorlingen dansen voor de afgod Aquarius, die voorbij getogen is!!!!' 'Inboorlingen die voor de afgod Aquarius dansen'? Misschien is het te gemakkelijk om aan zo'n enkel bijschrift veel belang te hechten. Wellicht is de toon de quasi 'grappige' die amicaal tussen deze twee fraters gebezigd werd. Maar in ieder geval spreekt uit de gekozen woorden de afstand tussen de fraters en de kinderen.

Daar staat dan weer tegenover dat andere bijschriften uitingen van genegenheid lijken te zijn. Zo is daar de foto van pakweg tien jongens aan de kust. 'Jeugdige visschers' staat ernaast geschreven, maar achterop staat: 'Jeugdige Pietermaaische visschers aan 't strand. Wat 'n lievelingen, hè?' 'Lievelingen', dat is toch weer wat anders dan 'inboorlingen'. Het is een collectie die in ieder geval twee verhalen vertelt en niet altijd is gemakkelijk te achterhalen wat de beelden (en de bijschriften) ons nu precies vertellen.

Er was ook - in ieder geval onder enkele fraters - oog voor wat hun missiegebieden aan moois en interessants te bieden hadden. De collectie bevat dan ook mooie tijdsbeelden, historische afbeeldingen van plaatsen en personen en etnografisch materiaal. Maar ook komt soms uit de fotoverzameling de indruk naar voren dat wát er aan interessants was, ook wel als 'toeristische bezienswaardigheid' werd gezien, of als curiosum - 'oude negerhutten' - uit een samenleving die toch niet dezelfde mate van beschaving had bereikt als de samenleving waaruit de fraters afkomstig waren. Wat dit betreft zijn de volgende woorden van toepassing uit een bespreking in *NRC Handelsblad* van het boek *Different truths; Ethnomedicine in early postcards* van farmacoloog Peter de Smet. Net zoals de oude ansichtkaarten met daarop niet-westerse genezers en geneeswijzen, vertellen de Caraïbische foto's van de fraters 'vaak evenveel over de makers [...] als over de mensen die zijn afgebeeld. Het zijn constructies van de werkelijkheid, gezien en vastgelegd met een koloniale blik: een combinatie van fascinatie en minachting.'³⁰

Wat ook niet vergeten moet worden, is dat de 'verhuizing' van Nederland naar de Antillen of Suriname voor de fraters een gigantische stap was. Zij kwamen terecht in een totaal andere wereld dan zij gewend

30 D. Vlasblom, 'Vreemde heelmeeesters' (boekbespreking van P.A.G.M. de Smet, *Different truths; Ethnomedicine in early postcards*. Amsterdam, 2010), *NRC Handelsblad*, wetenschapsbijlage, 10 en 11 april 2010.

waren. ‘Ik had nog nooit een zwarte man gezien’, zegt bijvoorbeeld frater Louis Holtackers.³¹ Hij werd in 1955, op 27-jarige leeftijd, naar Curaçao gestuurd. Van een keuze was geen sprake, zo herinnert hij zich ruim vijftig jaar later. Op zekere dag kreeg hij een briefje met ‘Te openen in de kapel’ erop. Dat briefje bevatte de boodschap dat hij naar de missie werd gezonden. ‘Je had toen niets in te brengen. Je deed het gewoon. Het was allemaal zeer hiërarchisch. We hadden de geloften van soberheid, armoede en gehoorzaamheid afgelegd.’ Enige tijd om aan zijn nieuwe omgeving te wennen, was er ook niet. ‘Eén of twee dagen na aankomst ging ik al op school werken. Liever had ik wat meer tijd gehad om me beter te oriënteren, maar het was “ora et labora”.’

Een soortgelijke ervaring heeft frater Jan Smits (1925) gehad. Hij moest op zekere dag bij de algemeen overste komen. Dat was meestal niet best...’, blikst hij terug.

Maar ik had niets verkeerd gedaan. De algemeen overste zei: ‘We hadden gedacht om jou naar Curaçao te sturen.’ Ik zei: ‘Nou, daar had ik zelf helemaal niet aan gedacht!’ Maar ze zaten zó om leerkrachten te springen. De congregatie had me nodig en wie ben ik dan om nee te zeggen? Maar er werd gezegd dat ik het er eerst met m’n moeder over moest hebben. Zij vond het helemaal niet leuk om haar zoon te zien gaan. En m’n vader lag toen in het ziekenhuis. Daar ben ik toen ook heen gegaan. Hij vroeg voor hoe lang ik weg zou blijven. ‘Zo lang heb ik niet’, zei hij toen ik hem dat vertelde. Ik was dan ook op Curaçao toen mijn vader overleed. Dat was niet makkelijk. Ik vond het ook best eng om te gaan, want ik had nog nooit in een vliegtuig gezeten. Twee dagen na aankomst moest ik al beginnen. Je moet wennen aan het klimaat en bijkomen van de reis, maar ze zaten zó omhoog [...] Het was beter geweest als ze ons drie maanden hadden gegeven om te wennen en de taal te leren. Na twee dagen, dat kan eigenlijk niet!³²

Frater Louis Holtackers: ‘Ik vond het spannend, maar ook wel een eer. “De bloem der congregatie werd uitgezonden”, zo werd het gezien. Maar of het een terechte eer was ... Je ging met het idee om te bekeren, en werd aangeduid als frater-missionaris.’³³

Dit artikel is een eerste impressie van wat de Caraïbische fotocollectie zoal bevat. Hopelijk vormt het een aanleiding voor belangstellenden om nader kennis te maken met deze waardevolle en uitgebreide verzameling.

31 Gesprek met frater L. Holtackers, Best, 11 november 2009.

32 Gesprek met frater J. Smits, Tilburg, 18 november 2009.

33 Gesprek met frater L. Holtackers, Best, 11 november 2009.

Literatuur

- Comité 'Honderd jaar fraters' (samenst.), 1986
Uit dankbaarheid; Ter gelegenheid van het eeuwfeest van de vestiging van de fraters van Tilburg op Curaçao. Willemstad: Het Comité.
- Haas, F. de, 2010
 'Nederlands in het Antilliaanse onderwijs.' *Neerlandia* 1: 18-19.
- Hendrikse, N. & T. de Jong, 2008
De gezegende erfenis. Hilvarenbeek: De Jong.
- Horsten, Th., z.j.
De Fraters van Tilburg van 1844-1944; Het tweede deel; Periode van snelle groei, 1883-1912. Tilburg: R.K. Jongensweeshuis.
- Levensschets, 1919
Levensschets van den hoogerwaard pater Maria Franciscus Salesius de Beer, Eersten superior generaal van de congregatie der fraters van O.L. Vrouw Moeder van Barmhartigheid te Tilburg. Tilburg: s.n.
- Marcha, V. (red.), 2009
Gods wijngaard in de West; De grondvesting, ontwikkeling en groei van het missiewerk van de Nederlandse missionarissen op de eilanden van de Nederlandse Antillen en Aruba. Amsterdam: Carib Publishing.
- Meeteren, N. van, 1947
Volkskunde van Curaçao. Willemstad: Scherpenheuvel.
- Oirschot, A. van et al., 1986
De Fraters van Zwijsen; 100 jaar fraters op de Nederlandse Antillen. Zutphen: Walburg Pers.
- Oostindie, G., 1998
Het paradijs overzee; De 'Nederlandse' Caraïben en Nederland. Amsterdam: Bert Bakker.
- Palm, J. de, 1986
Kinderen van de fraters. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Poll, W. van de, 1953
De Nederlandse Antillen; Een fotoreportage van land en volk. 's-Gravenhage: Van Hoeve. [2^e druk.]
- Rutgers, W., 1996
Beneden en boven de wind; Literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Streefkerk, C., 2003
 'Beeldvorming en religie.' In: R.M. Allen et al. (red.), *Emancipatie & acceptatie; Curaçao en Curaçaoënaars; Beeldvorming en identiteit honderdveertig jaar na de slavernij*. Amsterdam: SWP, pp. 35-50.
- Vermeulen, J. & V. Smeets, 1977
Meedoen, van Kolonie tot Republiek, van Vicariaat tot Bisdom; De geschiedenis van 75 jaren werk in Suriname. Paramaribo: Victor.

Vink, S. & J. van Dijk, 2007

‘Blik op de West.’ In: F. Bool et al. (red.), *Nieuwe geschiedenis van de fotografie in Nederland; Dutch eyes*. Zwolle: Waanders, pp. 322-335.

Vugt, J. van, 1994

Broeders in de katholieke beweging; De werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970. Nijmegen: KDC/KSC.

Wiercx, P., 1994

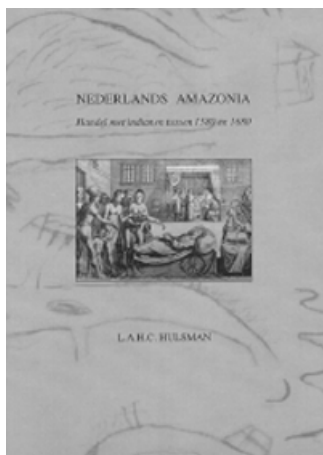
‘Ome Desi.’ In: J. Eijkens (red.), *Enigen uit velen; Fraters van Zwijsen in 22 portretten*. Tilburg: De Schaduw, pp. 64-69.

Ton de Jong werkt ruim 25 jaar op de redactie van het *Brabants Dagblad*, in schrijvende en leidinggevende functies. Daarnaast doet hij regionaal historisch onderzoek en publiceert daarover in diverse periodieken. Met Norbert Hendrikse schreef hij het boek *De gezegende erfenis* (2008), over het erfgoed dat de Nederlandse religieuzen achterlieten op Curaçao.

Jeroen Ketelaars is freelance journalist. Tevens is hij actief op regionaal historisch gebied. Hij is redacteur van *Tilburg, Tijdschrift voor Geschiedenis, Monumenten en Cultuur* en bestuurslid van de Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurofgoed. Hij was (mede)auteur van verschillende boeken, waaronder *Deze jongen; Gerard van Maasakkers totnogtoe* (2009), *In Tilburgs bezit; Historische objecten uit de collectie van de gemeente Tilburg* (2009) en *De historische canon van Tilburg in vijftig verhalen* (2008).

Recensies

L.A.H.C. Hulsman, *Nederlands Amazonia; Handel met Indianen tussen 1580 en 1680*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2009. 376 p. [<http://dare.uva.nl/record/316229>.]

Met dit proefschrift beoogt L. Hulsman door het beschrijven van de Nederlandse handel met Indianen een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving van Amazonia, meer specifiek Guiana. Het gebied dat bekend staat als de Wilde Kust en dat begrensd wordt door de Amazone, de Orinoco en de Atlantische Oceaan. Het boek gaat over de rol van Indianen in de Nederlandse economische relaties met de Wilde Kust. Het onderzoek heeft zich beperkt tot historische Nederlandse bronnen. In mijn ogen een wat ongelukkige keuze, maar daarover later meer. Deze keuze leidt vanzelfsprekend tot een eurocentrische oriëntatie, die ook is terug te vinden in de opzet van het boek.

Het boek volgt de ideeën van James Vance met betrekking tot de groothandelsrelaties in de koloniale ontwikkeling van Noord-Amerika. Vance onderscheidt vier fasen: 1) ondernemers investeren in de verkenning van een gebied, 2) selectie van geschikte plaatsen en producten, 3) stichting van vestigingen bij havens die het centrum worden van een regionale economie die gericht is op het moederland, 4) verdere uitbreiding naar het achterland.

Het eerste hoofdstuk (1580-1600) schetst de periode van verkenning. In hoofdstuk 2 (1600-1620) volgt het proces van de selectie van plaatsen en producten. Hoofdstuk 3 (1620-1650) beschrijft het ontstaan van duurzame vestigingen. In hoofdstuk 4 (1650-1680) volgt tenslotte de ontwikkeling van de koloniale overzeese economie. Waarom het onderzoek bij 1680 ophoudt blijft onduidelijk.

De resultaten van het onderzoek komen in de laatste twee hoofdstukken aan bod. Hoofdstuk 5 beschrijft de continuïteit en de veranderingen in de ontwikkeling van de handel tussen de Nederlanders en de Indianen. In hoofdstuk 6 staat de invloed van de Nederlandse nederzettingen op de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen centraal. De studie wordt afgesloten met een nawoord waarin nogmaals de belangrijkste resultaten de revue passeren. Het blijkt dat de invloed van de Nederlandse nederzettingen op de handel tussen Nederlanders en Indianen per regio verschilde. Het meest ingrijpende gevolg was de vernietiging van de Indiaanse cultu-

ren op de westelijke oever van de Amazonedelta door Portugese aanvallen in de periode 1620-1650. Gedurende de hele onderzochte periode ruilden Indianen in Essequibo en Berbice bijlen, messen en kralen voor orleaan, een kleurstof. Daarnaast begonnen de Nederlanders zich al snel toe te leggen op de teelt van exportgewassen, zoals tabak en katoen en later ook suiker. Vooral Suriname groeide uit tot een plantage-economie. Indianen hielpen bij het bouwrijp maken van de grond, leverden zaaigoed en hielpen bij het kweken van de gewassen, al dan niet onder dwang. Na 1650 zou hun plaats worden ingenomen door Afrikaanse slaven.

Hulsman heeft het zich door de keuze van tijd en plaats niet makkelijk gemaakt. Door voor de Wilde Kust te kiezen, wordt het rijke bronnenmateriaal over de Nederlandse contacten met de Braziliaanse Indianen buitengesloten. Door zich te beperken tot de zeventiende eeuw, vallen eveneens de omvangrijke archieven van de Sociëteit van Berbice, de Sociëteit van Suriname en de Brüdergemeine Herrnhut, die ieder contacten met de Indianen onderhielden, buiten het onderzoek. Voor de zeventiende-eeuwse Wilde Kust is het bronnenmateriaal schaars, zoals de auteur opmerkt. Je zou dan ook verwachten dat bij dit onderzoek elke snipper papier zou zijn geraadpleegd, maar dat is niet het geval. Allereerst beperkt het onderzoek zich tot Nederlandse bronnen. Deze keuze wordt niet onderbouwd. George Lincoln Burr en Joyce Lorimer hebben al lang geleden laten zien dat het voor onderzoek naar de geschiedenis van de Wilde Kust onontbeerlijk is om bronnenonderzoek in meerdere landen te doen. Maar bovendien gaat het er bij onderzoek naar de Atlantische wereld om verder te kijken dan de traditionele koloniale benadering, zoals Bernard Bailyn recent nog eens fijntjes heeft verwoord: ‘that people working in a discrete field suddenly see that it is more interesting if you open it up and note wider contexts’.¹ Maar ook binnen het Nederlandse corpus aan bronnen is het onderzoek incompleet. Zo ontbreekt de brief van Jan Rey en uit de Wiapoco.²

Ondanks deze laatste kritische kanttekening, vormt dit proefschrift een nuttige aanvulling op de historiografie. Het boek toont aan dat zelfs voor een technisch lastig onderwerp als de contacten met Indianen op de Wilde Kust in de zeventiende eeuw het mogelijk is een boeiend verhaal te schrijven. Zo was ik niet bekend met de Guiaansche Compagnie uit Amsterdam. Ik hoop wel dat in de handelseditie er minder citaten in de noten worden opgenomen, zodat wat meer afstand tot de bronnen wordt genomen.

Victor Enthoven

1 Neil Safer, ‘Atlantic soundings; A conversation with Bernard Bailyn.’ *Atlantic Studies* 7 (2010): 368.

2 A.J.F. Laer, *Documents Relating to New Netherland 1624-1626 in the Henry E. Huntington Library, San Marino, California* (San Marino, 1924) 22-23, brief Jan Rey en, 25 april 1625.

Jeanette van Ditzhuijzen, *Een sjetel in de tropen; De Asjkenazische gemeenschap op Curaçao*. Amsterdam: KIT Publishers, 2009. 248 p., ISBN 978 94 6022 044 9, prijs €24,50.

Jeanette van Ditzhuijzen schreef een aantrekkelijk boek over een weinig beschreven episode uit de Caraïbisch-Joodse geschiedenis. De meeste Joodse gemeenschappen in het Caraïbisch gebied vinden hun oorsprong in de vroege koloniale periode, toen Joden als handelaren, als avonturiers of als arme migranten op zoek naar een beter leven, de oversteek waagden naar de Nieuwe Wereld. De situatie op Curaçao wijkt gedeeltelijk af van deze traditionele Joodse migratiegeschiedenis. Hoewel de Sefardische Joden zich al vanaf het midden van de zeventiende eeuw op Curaçao vestigden, kwamen de Asjkenazische Joden pas veel later naar Curaçao. Deze van oorsprong Oost-Europese Joden vestigden zich pas in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw op het eiland.

Velen van hen kwamen bij toeval op Curaçao terecht nadat de toegang tot de Verenigde Staten moeilijk bleek te zijn en hun schepen bunkerden op Curaçao, waar de olieraffinaderij van Shell vanaf het eind van de jaren twintig voor werk zorgde. Anderen waren op weg naar Colombia of Venezuela of kwamen daarvandaan voordat zij op Curaçao terecht kwamen.

De meesten kwamen uit Galicië, Polen en Roemenië. In Curaçao vonden ze emplooi bij Shell, maar ook als marskramers of kleine handelaren. Ze stonden bekend als Polako's. Na de Tweede Wereldoorlog voegden overlevenden van de Holocaust zich bij familie op Curaçao en nam het aantal Asjkenazische Joden in omvang toe. Samen vormden ze een kleine gemeenschap van circa 450 leden in de jaren zestig; anno 2009 is dat aantal teruggelopen tot circa honderd leden.

Van Ditzhuijzen is erin geslaagd om over de geschiedenis van deze migrantengemeenschap een toegankelijk boek te schrijven. Het boek ziet er goed verzorgd uit met mooie foto's en aangrijpende levensverhalen. De auteur besteedt veel aandacht aan de oorsprong van de gemeenschap. De verhalen over 'thuis', over het leven van alledag in de jaren dertig, het diep gewortelde antisemitisme, de *Jiddishkeit*, de armoede en de economische boycot die het leven destijds steeds moeilijker maakte, plaatsen de gemeenschap stevig in het vooroorlogse *sjetel*-leven en geven het boek diepgang. Amerika lonkte. Het zou uiteindelijk Curaçao worden.

Vanaf het eerste moment van hun vestiging moesten de migranten zich aanpassen aan het leven in een gemeenschap in de marge van de diaspora, waarin afgezien van kip nauwelijks koosjere producten te koop waren en importeren voor velen onbetaalbaar was. Koosjer eten was iets speciaals, voorbehouden voor feestdagen en speciale gelegenheden. Interessant is

het te lezen hoe migranten zich - met een lichte ondertoon van raciaal onderscheid - de eerste kennismaking met Curaçao herinneren. Waar sommigen Willemstad beschrijven als 'schoon, de mensen goed gekleed en vriendelijk; pas later zou ik beseffen dat dit de Nederlandse invloed was', herinneren anderen zich vooral het Afro-Caraïbische personeel van wie zij de eerste Nederlandse woorden leerden. Het is jammer dat we niet meer te lezen krijgen over de enorme culturele veranderingen waarmee de migranten geconfronteerd werden: het tropische klimaat, de Afro-Caraïbische omgeving, de op kleuronderscheid gebaseerde machtsverhoudingen.

Zoals zo vaak in historische beschrijvingen van Joodse gemeenschappen, overschrijdt ook Van Ditzhuijzen nauwelijks de grenzen van deze gemeenschap. Alleen de verwijzingen naar de moeizame relatie met de Sefardische gemeenschap maken duidelijk dat de Oost-Europese Joodse migranten hun intrede deden in de gevestigde wereld van een koloniale Joodse elite. Die elite zag zich op haar beurt geconfronteerd met geloofsgenoten die sterk afweken van het door hen gekoesterde zelfbeeld. Aanvankelijk leidde dit tot weinig conflicten; dat veranderde toen de Oost-Europese migranten eigen winkels openden en Sefardische Joden zich bij het koloniale gezag beklagden over 'deloyale concurrentie' door winkeliers die werkten van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, geen personeel in dienst hadden en tevreden waren met 'den allerlaagsten levensstandaard'.

Het beeld dat Van Ditzhuijzen schetst toont een tamelijk geïsoleerde gemeenschap. Waar in Suriname de grenzen tussen de Sefardische en Asjkenazische gemeenschap vervaagden, bleven ze in Curaçao grotendeels intact; contacten met de Afro-Curaçaoënen waren schaars. Culturele verandering is echter inherent aan migratie. De titel roept dan ook vragen op. Vormden de Asjkenazische Joden echt 'een sjteti in de tropen' of verwijst de auteur hiermee vooral naar de kleine en hechte gemeenschap, het familiegevoel en de synagoge-dienst - 'een gezellige anarchie' - als het wekelijks terugkerende moment om de laatste familie- en zakennieuwtjes uit te wisselen? Herhaaldelijk verwijst Van Ditzhuijzen naar Jiddishkeit als een vanzelfsprekend cultureel ankerpunt. Als lezer zou je graag willen weten in hoeverre deze Jiddishkeit met deze in Curaçao wortelende gemeenschap is mee veranderd. Is er in de loop der jaren wellicht een Curaçaose Jiddishkeit ontstaan?

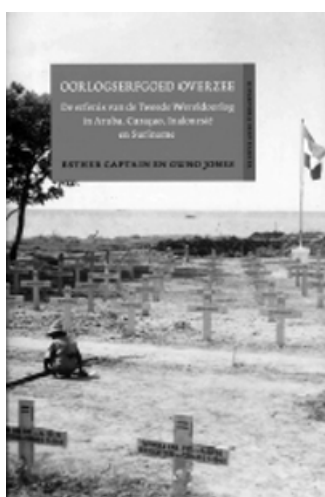
De geschiedenis van de Asjkenazische gemeenschap op Curaçao is een verhaal van opkomst en neergang. Hoewel de berooide Polaka's van weleer zich in twee à drie generaties hebben opgewerkt tot gevestigde burgers van de Curaçaose gemeenschap, maakt het teruglopend ledenaantal een orthodox-Joods leven steeds moeilijker, een eigen rabbijn onbetaalbaar en de toekomst onzeker. Het verhaal van de Asjkenazische gemeenschap van Curaçao is daarmee typerend voor Joodse microgemeenschappen in het algemeen.

Zelf stelt Van Ditzhuijzen dat zij een boek geschreven heeft voor en over

de Asjkenazische Joden van Curaçao. Het boek zal zeker gretig aftrek vinden bij diegenen met interesse voor en banden met Joods Curaçao. *Een sjetel in de tropen* geeft echter ook een treffend beeld van het leven in een diasporagemeenschap. De banden met de moedergemeenschap, het vasthouden aan ‘thuis’ eerst in Galicië, nu in Curaçao, de onvermijdelijke veranderingen en aanpassingen: het zijn allemaal kenmerken van een transnationale migrantengemeenschap. Dit maakt het boek interessant voor een ieder die geïnteresseerd is in diasporagemeenschappen en levensverhalen. Wie echter op zoek is naar *couleur locale*, zal deze moeten invullen via andere bronnen.

Wieke Vink

Esther Captain & Guno Jones, *Oorlogserfgoed overzee; De erfenis van de Tweede Wereldoorlog in Aruba, Curaçao, Indonesië en Suriname*. Amsterdam: Bert Bakker, 2010. 436 p., ISBN 978 90 351 3584 0, prijs €24,95.

Het zal niemand zijn ontgaan dat in het afgelopen decennium veel en soms heftig is gedebatteerd over de betekenis van de Nederlandse cultuur en identiteit en over de vraag welke plaats daarbij moet worden toegekend aan de ‘vaderlandse’ geschiedenis. Daar zijn twee tegenstrijdige tendensen te ontwaren. Op het politieke niveau is de laatste jaren een neiging tot verenging van de opvattingen over wat Nederlands is te bespeuren. Deze niet zelden nogal bekrompen nationalistische opvatting is mede te begrijpen als een reactie op een eerder ingezette tendens, namelijk om het ‘Nederlandse’ van onze identiteit en geschiedenis juist heel breed op te vatten. In die brede opvatting is veel ruimte voor Nederland buiten de grenzen, in de eerste plaats in de koloniale dimensie, en bovendien voor migranten in Nederland. In de sfeer van wetenschap en erfgoedinstellingen is deze laatste benadering nog altijd dominant, en althans tot voor kort was daarvoor in de sfeer van overheid en subsidiebronnen veel ruimte. Het is maar de vraag of dit zo zal blijven - het imago van een ‘linkse hobby’ geldt dezer dagen niet als aanbeveling.

Tot de benadering met een ruimere invulling van nationale kaders behoort zeker ook de omgang met de Tweede Wereldoorlog. Lang was dat voornamelijk het verhaal van Nederland tussen 10 mei 1940 en 4 mei 1945. Pas veel later, voornamelijk dankzij een vasthoudende en zelfs verbeterde strijd van de Indische gemeenschap in Nederland, kwam de erkenning dat de nationale herdenking van de oorlog incompleet was zonder ruime aandacht te besteden aan de Japanse bezetting van Nederlands-Indië en de nasleep daarvan. Nog weer later, in feite pas het

laatste decennium, kwam er ook enige aandacht voor de betekenis van de oorlog in en voor Suriname en de Nederlandse Antillen.

Dat het zo lang moest duren voor de herdenking van de oorlog een wat minder eng ‘vaderlands’ karakter kreeg zegt veel over de bekrompenheid waarmee het naoorlogse Nederland zichzelf begreep. Andersom getuigt de latere verbreding van de nationale herdenkingscultuur van een verandering van de opvattingen over wat ‘Nederland’ is en uiteindelijk ook van een weloverwogen beleid om insluitende gebaren te maken naar ‘postkoloniale migranten’, Nederlanders met wortels in de voormalige koloniën. In dit kader is het logisch dat een groot en inmiddels afgesloten programma van het ministerie van vws, ‘Erfgoed van de Oorlog’ (2007-2010), gericht op ‘het behoud, de toegankelijkheid en publieksgerichte toepassingen van bijzonder of kwetsbaar erfgoedmateriaal uit of over de Tweede Wereldoorlog’ ook ruime aandacht schonk aan de oorlog in de toenmalige koloniën.

Het programma ‘Erfgoed van de Oorlog’ leverde, naast daadwerkelijke reddingsacties van kwetsbaar erfgoed, publieksactiviteiten en wat dies meer zij, tevens het boek *Oorlogserfgoed overzee* op. De beide auteurs zijn ter zake zeer deskundig; Esther Captain promoveerde op een studie naar ervaringen en herinneringen van geïnterneerden in ‘Jappenkampen’, Guno Jones schreef een proefschrift over de veranderende betekenis van het Nederlanderschap voor koloniale onderdanen c.q. burgers in de koloniën en bij hun naoorlogse aankomst in Nederland. In dit boek nemen zij die kennis mee, maar is hun onderzoeksterrein verschoven. Het ligt bovendien voor de hand te veronderstellen dat de Indische wortels van Captain en de Surinaamse achtergrond van Jones hen ook in de sfeer van empathie en toegang tot informanten bij dit onderzoek hebben geholpen. Captain nam het grootste deel van het boek voor haar rekening, zij schreef de conceptuele inleiding en de slotbeschouwing alsmede de hoofdstukken over Indonesië, Curaçao en Aruba. Jones was verantwoordelijk voor de hoofdstukken over Suriname. Samen schreven zij het hoofdstuk waarin de dekolonisatiegeschiedenis kort uit de doeken wordt gedaan.

De hoofdstukken over het huidige erfgoed van de oorlog in de verschillende landen vormen de kern van het boek. Daarbij wordt een aantal duidelijke en in een enkel geval ook wel opvallende keuzen gemaakt. Wezenlijk, en verfrissend, is dat hier niet primair wordt gekeken naar wat postkoloniale migranten in Nederland aan herinneringen hebben aan die tijd, maar dat de focus echt ligt op het erfgoed, materieel en immaterieel, dat in de voormalige koloniën zelf nog te vinden is en dat vervolgens de vraag wordt gesteld hoe belangrijk dat dáár wordt geacht. Captain maakt daarbij de opmerkelijke keuze om de omschrijving van ‘de oorlog’ in chronologisch opzicht heel ruim te nemen: zij trekt die door naar de periode 1945-1949, de nasleep van de oorlog dus die uiteindelijk leidde tot de onafhankelijkheid van Indonesië en de uittocht van zo'n 300.000 direct aan het koloniale regime verbonden ‘repatrianten’, waarvan het

merendeel gemengd 'Euraziatisch' was, Indo's.

Een vergelijking van de hoofdstukken levert vooral het inzicht op dat de Indonesische herdenkingscultuur veel verder staat van de Nederlandse dan die van Suriname en de Antillen, die meer overeenkomst heeft met het beeld dat in Nederland leeft van de oorlog in 'de West'. Captain maakt duidelijk dat de in Nederland dominante herinnering aan de oorlog in Indië - de Jappenkampen, de traumatische *bersiap*-periode kort na de oorlog, de exodus van de (Indo-)Europese bevolking - in Indonesië zelf niet veel meer te betekenen heeft. Daar draait alles om het heroïsche verhaal van de onafhankelijkheidsstrijd. Het contrast is niet verwonderlijk. De Indische herinneringsgemeenschap in Nederland bestaat voornamelijk uit de 'gerepatrieerden' en hun nakomelingen, een kleine en volstrekt niet-representatieve minderheid van de bevolking van de archipel. Voor de meeste Indonesiërs, en zeker voor de staat die direct begon met een straf beleid van natievorming, betekende de oorlog vooral de opstap naar de geslaagde onafhankelijkheidsoorlog. Uit de twee hoofdstukken die Captain aan Indonesië wijdt spreekt vooral de wijde kloof die gaapt tussen beide perspectieven. Het zijn hooguit Nederlandse veteranen uit de periode 1945-1949 die directe ervaringen delen met hun Indonesische tegenstanders van weleer; maar ook dat leidt niet tot een gezamenlijke herdenkingscultuur.

Suriname en de Antillen maken nog altijd veel directer deel uit van de Nederlandse, en ruimer de Westerse wereld. De herinnering en het erfgoed van de oorlog heeft in deze landen enerzijds direct betrekking op de oorlog in het Atlantische gebied, de dominante rol van de Verenigde Staten en de bijdragen van de Caraïben aan de bevrijding van Europa - en hier komen de herinneringen in Suriname, Curaçao en Aruba redelijk overeen met die in Nederland, mede omdat de Nederlandse herinneringscultuur juist onder invloed van de Surinaamse en Antilliaanse immigratie wat ruimer is geworden. Dat voor Suriname en de Antillen de oorlog ook de opstap betekende naar autonomie en democratisering en, althans voor Suriname, ook onafhankelijkheid, is echter een verhaal dat in Nederland minder begrepen en minder prominent herdacht wordt.

Captain (Aruba en Curaçao) en Jones (Suriname) geven een goed beeld van het erfgoed, materieel en immaterieel, dat nog herinnert aan de oorlog en de nasleep ervan. Zij bieden mooie analyses van hoe naoorlogs de bijdrage van Surinamers en Antillianen aan de geallieerde overwinning al direct (George Maduro, Boy Ecury, Harry Voss) of pas via politieke omwegen (Anton de Kom) werd erkend en geëerd. Zij maken ook duidelijk hoe de oorlog en de herdenking ervan steeds duidelijker ook als bron van nationale trots werd gebruikt, en allengs dus minder als blijk van een onvermijdelijk koloniaal aandoende Oranjegezindheid. De beschrijving van concrete *sites* die nu nog verwijzen naar de oorlog roept bij hen de vraag op in hoeverre die ook in de sfeer van oorlogstoerisme een rol kunnen spe-

len. Eerlijk gezegd leek mij de kans daarop, na lezing van hun beschrijving van de concrete plekken (een oude kustbatterij, een paar gedenktekens, de resten van een voormalig interneringskamp, en zo meer) niet erg groot.

Blijft de vraag of de herinnering aan de oorlog en de nasleep ervan in Suriname en de Antillen nog van veel belang is. Mijn indruk is dat die herinnering met het overlijden van de laatste direct betrokkenen onvermijdelijk verder zal wegzakken. Andere thema's en episodes (kolonialisme, slavernij en de exodus naar Nederland voor Suriname en de Antillen; de onafhankelijkheid en de militaire periode in Suriname; de revolutie van mei 1969 op Curaçao, de status aparte van Aruba, de opheffing van de Nederlandse Antillen) zijn ook nu al veel prominenter. Misschien is dat wegzakken van de oorlogsherinneringen jammer, omdat juist die periode zo'n paradoxaal effect had, zowel van grotere onderlinge verbondenheid tussen de koloniën in 'de West' en Nederland als van de opmaat naar een postkoloniale geschiedenis. Maar, wellicht tot troost, intussen fungeren de Caraïbische gemeenschap in Nederland en de resulterende transnationale gemeenschap als een veel sterkere verbinding dan het kolonialisme ooit was, laat staan die korte oorlogsperiode.

Hiermee ligt een veel ruimere vraag op tafel, namelijk naar de herdenkingscultuur van kolonialisme in postkoloniale maatschappijen en in het bijzonder onder postkoloniale gemeenschappen in een voormalig koloniaal moederland. In concreto dus de vraag hoe belangrijk de koloniale 'wortels' zullen blijven binnen de Indische, Surinaamse en Antilliaanse gemeenschap in Nederland. In haar slotbeschouwing neemt Captain expliciet afstand van wat ik hierover schrijf in mijn boek *Postkoloniaal Nederland; Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen* (Amsterdam: Bert Bakker 2010). Zij schrijft dat mijn conclusie luidt dat 'de belangstelling onder postkoloniale migranten voor hun verleden definitief zal afnemen' en noemt dat heel voorzichtig 'een vooralsnog voorbarige conclusie als je hun belangstelling voor het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog in ogenschouw neemt' (p. 345).

Twee opmerkingen daarover, ik neem deze vrijheid omdat beide auteurs regelmatig naar mijn werk verwijzen. Allereerst de observatie dat de in *Oorlogserfgoed overzee* vastgelegde belangstelling voor (erfgoed uit) de oorlog in de voormalige koloniën en onder postkoloniale migranten op deze lezer beslist niet de indruk wekt van een breed gedeelde, intense belangstelling. Zeker niet in Indonesië, zoals Captain zelf ook aangeeft, maar evenmin in Suriname, Curaçao of Aruba. De vraag is of zij zich hier niet laat misleiden door de eigen focus. Daarover schrijf ik in *Postkoloniaal Nederland* (p. 141) dat 'schijn kan bedriegen. De spelers in het spel van de identiteitspolitiek spreken voor een achterban die aan samenhang verliest; wetenschappers analyseren hun intellectuele en populaire vertogen maar tasten in het duister over hun representativiteit. Waar de strijd tegen het vervluchtigen wordt geboekstaafd, kan het vervluchtigen zelf

gemakkelijk over het hoofd worden gezien.’

In ruimere zin benadruk ik nogmaals dat mijn stelling in *Postkoloniaal Nederland* niet zozeer is dat ‘de postkoloniale migrant’ zijn of haar eigen koloniale geschiedenis en achtergrond nu al veronachtzaamt of dat zal gaan doen. Wat ik betoog is dat ‘de postkoloniale migrant’ met het wisselen van de generaties en het proces van integratie een steeds zinlozer abstractie wordt; dat het benadrukken van een eigen, met de koloniale achtergrond samenhangende identiteit steeds meer een kwestie van persoonlijke keuze wordt; en dat in een multiculturele samenleving met urgenter vraagstukken dan de postkoloniale migratie, en in een uitdijend Europa dat heel andere historische ijkpunten hanteert dan de koloniale geschiedenis, de ruimte om juist de postkoloniale kaart te spelen merkbaar vermindert. In mijn visie is dat alles overigens helemaal niet zo erg of bedreigend: er blijft voldoende ruimte te bestaan om ook de koloniale achtergrond van individuele Nederlanders en van de Nederlandse maatschappij als geheel een betekenisvolle plaats te geven. Daartoe is grondige documentatie een vereiste; en ook daarom is het verschijnen van *Oorlogserfgoed overzee* meer dan welkom.

Gert Oostindie

Ulbe Bosma, *Terug uit de koloniën; Zestig jaar postkoloniale migranten en hun organisaties*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2009. 448 p., ISBN 978 90 351 3242, prijs €19,95.

Dit boek is het tweede deel in een trio publicaties over de postkoloniale geschiedenis in Nederland. Het eerste is Lizzy van Leeuwens *Ons Indisch erfgoed; Zestig jaar strijd om cultuur en identiteit* (2008) en het laatste *Postkoloniaal Nederland; Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen* van de hand van Gert Oostindie (2010). *Terug uit de koloniën* behandelt in feite twee thema's. Het eerste is dat er 'in de ontwikkeling van de identiteitsvragen opmerkelijke parallellen zijn aan te wijzen tussen de verschillende postkoloniale migrantengroepen' (p. 13). Als overeenkomsten ziet Ulbe Bosma dat al deze groepen - Indische Nederlanders, Molukkers, Surinamers en Antillianen - in het algemeen veel waarde hechten aan onderwijs, en dat de meeste

van deze migranten het Nederlands beheersten en bekend waren met de metropool via onderwijs, familie en vrienden en de media. De meeste migranten kwamen uit stedelijke gebieden, maar Bosma wijst erop dat de plantagesamenleving diepe sporen heeft getrokken in de vorm van vermenging tussen blanke overheersers en de gekoloniseerde bevolking en geïnternaliseerd (en geïnstitutionaliseerd) racisme. Ondanks

deze overeenkomsten bestaat de algemene indruk dat de migratiestromen uit Oost en West twee in de tijd gescheiden fenomenen waren, waarbij kolonialisme een toevallige gemeenschappelijke factor was. Iets meer dan 6 procent van de Nederlandse bevolking heeft wortels in de voormalige koloniën, dat is vergelijkbaar met Groot-Brittannië of Frankrijk, maar in Nederland is deze groep minder zichtbaar. Volgens de auteur vergeet Nederland dat het een postkoloniale samenleving is. Helaas vertelt hij niet hoe hij een dergelijke maatschappij definieert.

Het zwakke postkoloniale besef is in de jaren zeventig uit het Nederlandse vertoog over allochtonen/migranten bijna geheel verdwenen. De Indische Nederlanders werden toen als geïntegreerd verklaard; de andere postkoloniale migranten kregen het etiket 'minderheden' opgeplakt, samen met immigranten uit Turkije, Marokko et cetera. Later veranderde de categorie in 'niet-westerse allochtonen', waarbij 'niet-westers' vooral duidde op economische achterstand. Geluiden dat aanpassingsproblemen ook een gevolg van kolonialisme en slavernij waren, werden genegeerd. Voor alle migranten gold, in de woorden van Bosma, dat 'economisch succes uiteindelijk een kwestie van levenshouding [is], waarbij de kosmopolitische, postindustriële Europeaan het ijkpunt is' (p. 43). Niets nieuws onder de koloniale zon dus. In het vervolg diept hij de geschiedenis van het minderhedenbeleid, emancipatie en *identity politics* uit.

In het tweede hoofdstuk geeft Bosma een overzicht van postkoloniale migranten en hun koloniale geschiedenissen. Hij benadrukt dat in de koloniale tijd etniciteit en cultuur de boventoon voerden en klasse ondergeschikt was. Het belang van klasse in de koloniale samenlevingen is evident, maar helaas gaat hij niet in op de factoren die klasse bepaalden, zoals onderwijs, huidskleur, etniciteit en afkomst. Ook de fluiditeit tussen klassen of sociale mobiliteit blijft onderbelicht. Opvallend is dat de auteur in dit deel niet ingaat op de verschillen in koloniale politiek (pluralisme of assimilatie) in 'Oost' en 'West' en de eventuele gevolgen daarvan in latere decennia. Bosma's geschiedenis van koloniaal Suriname zal *Osolezers* waarschijnlijk weinig nieuws bieden. De prominente rol die Otto Huiswoud krijgt toebedeeld in de onrust van de jaren dertig in Suriname is opmerkelijk.

Ten tweede neemt Bosma stelling tegen het rapport van de Tweede-Kamercommissie Blok, die in 2003 het minderhedenbeleid van de laatste dertig jaar onderzocht. Met Hollandse zuinigheid constateerde de commissie dat de 'integratie van veel allochtonen geheel of gedeeltelijk is geslaagd en dat is een prestatie van formaat, zowel van de betreffende allochtone burgers als van de hen ontvangende samenleving' (p. 296). Bosma stelt vast dat 'het rapport van de commissie-Blok een belangrijk hedendaags document [is] dat getuigt van onbegrip van [de] postkoloniale werkelijkheid' (p. 12). Hij legt uit dat de groei en ontwikkeling van migrantenorganisaties in de laatste decennia van de vorige eeuw niet het

gevolg zijn van overheidssubsidies maar van de koloniale voorgeschiedenis. Een belangrijke basis van zijn betoog is de inventarisatie van 2600 postkoloniale migrantenorganisaties in Nederland. Bosma concludeert dat het beeld van een wildgroei aan dergelijke organisaties als gevolg van het multiculturele beleid voor postkoloniale migranten geenszins klopt. Ook pareert hij kritiek op de veelheid aan organisaties en versnippering met te wijzen op het geringe aantal migrantenorganisaties (zo'n zesduizend) op het totaal van honderduizenden organisaties in Nederland. Bovendien wijzen deze maatschappelijke activiteiten op actief burgerschap, een eis die zeker tegenwoordig aan migranten wordt gesteld.

Het uitgangspunt van Bosma, dat er meer is dat Surinamers - Antillianen komen er een beetje bekaaid af in het boek - met Indische Nederlanders verbindt dan dat hen onderscheidt, is origineel en belangrijk. Voor Caribisten is het interessant de ervaringen van Antillianen/Surinamers met die van Indische Nederlanders te vergelijken. De overeenkomst, het Nederlandse koloniale rijk, is zonneklaar, maar de verschillen, alleen al door achtergrond en verschillen tussen de jaren veertig/vijftig met latere decennia, springen ook duidelijk in het oog. De vraag is of deze studie niet beknopter en puntiger geformuleerd had kunnen worden; dan zouden de analyses en soms scherpe conclusies minder ondergesneeuwd zijn geraakt in het af en toe meanderende relaas. De veelheid aan onderwerpen die de revue passeert, maakt dat de twee centrale thema's herhaaldelijk uit het zicht raken.

Rosemarijn Hoefte

Gert Oostindie (red.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage*. Leiden: KITLV Press 2008. xi+360 p., ISBN 978 90 6718 3178, prijs €24,90.

Als we deze bundel met één term willen kenschetsen, dan ligt het woord 'hybride' voor de hand. Gert Oostindie zelf zegt ervan dat het 'an unusual book' is, dat uit twee heel verschillende delen bestaat. Het eerste deel, dat ruim negentig pagina's beslaat, heeft het materiële en immateriële culturele erfgoed van Nederland en zijn voormalige koloniën als kern. In het tweede en meest volumineuze deel met zo'n 250 pagina's treffen we veel kwantitatieve gegevens aan over vrijwillige en vooral

gedwongen migratiestromen en arbeidsrelaties, bevolkingsstatistieken in de voormalige koloniale gebieden en andere demografische cijfers. De inleiding is verzorgd door Gert Oostindie, die tevens twee van de zeven inhoudelijke bijdragen voor zijn rekening heeft genomen.

Het blikveld is breed, zowel in temporele als in geografische zin. Tezamen behandelen de bijdragen de periode van het einde van de zestiende eeuw tot ver in de twintigste eeuw, terwijl ze alle gebieden beslaan die ooit deel uitmaakten van de Nederlandse koloniale bezittingen. Dat is een meerwaarde. Winst is verder dat geprobeerd is zoveel mogelijk de historiografische tweedeling die lange tijd tussen ‘Oost’ en ‘West’ als gescheiden disciplines heeft bestaan, te slechten. En in lijn met de recente ontwikkelingen binnen het vakgebied is gepoogd het onderzoek zo inclusief mogelijk te maken waar het bevolkingsgroepen en hun eeuwenlange onderlinge contacten en uitwisselingen betreft. Doorgaans waren deze gekenmerkt door ongelijke machtsverhoudingen.

Een gemis in deze bundel is echter dat een onderlinge samenhang grotendeels ontbreekt, zowel tussen het eerste en tweede deel, als tussen de bijdragen. Vooral het tweede deel vertegenwoordigt, in de woorden van Oostindie, ‘a unique attempt to synthesize and compare the work of specialists usually only focusing on one country or region’ (p. ix). Ik zou hier het woord synthese niet snel gebruikt hebben. Ik ben het wel met hem eens dat individuele auteurs samenhang hebben aangebracht in een veelheid aan feitelijke en achtergrondinformatie die doorgaans verspreid in de wetenschappelijke en beleidsliteratuur hun neerslag hebben gevonden.

Het concept ‘gedeeld erfgoed’ wordt terecht geïmpliciteerd: over welk erfgoed hebben we het? Wie willen dat delen en met wie? Gedeeld erfgoed impliceert dat er een actieve, gelijkwaardige houding van alle deelnemers in het spel is. De neutralere term ‘gemeenschappelijk erfgoed’ zou meer openingen voor debatten hierover bieden en eventuele verdenkingen van neokolonialisme en eurocentrisme de wind enigszins uit de zeilen nemen.

In hoofdstuk 2, getiteld ‘Heritage trails’, gaan Anouk Fienieg et al. uitgebreid in op de achtergronden en valkuilen van het (inter)nationale beleid en de regelgeving op het terrein van ‘koloniaal’ cultureel erfgoed. Dat erfgoed wordt gezien als een uitvloeisel van de gedeelde en gemeenschappelijke geschiedenis, maar het concept van ‘erfgoed’ is altijd subjectief of bevooroordeeld. Beleid hierop gericht: ‘involves the ethical issue of finding a balance between different interpretations by different actors, who often have different goals and whose operations are shaped by changing socio-historical realities and geopolitical agendas’ (p. 37).

In de praktijk, aldus Fienieg et al, is dat gedeelde erfgoed ‘biased towards the Dutch perspective’ (p. 54). Die conclusie verbaast uiteraard niet. De auteurs houden een sympathiek pleidooi om rekening te houden met de prioriteiten en wensen van de zogeheten ‘*partnerlanden*’; een neutrale term die, evenals bijvoorbeeld ‘ontwikkelingssamenwerking’, een gelijkwaardigheid veronderstelt die niet aanwezig is.

In het tweede deel, getiteld ‘Migrations under Dutch colonialism’, wordt gestrooid met cijfermateriaal. Een kleine steekproef mijnerzijds

- ik beperk me hier tot Suriname - op de tabellen waarin kwantitatieve gegevens staan over de Surinaamse bevolking tot 1863 (vooral Rik van Welie en Hanneke Lommerse), levert een verre van consistent beeld op. Zo worden verschillende ijkjaren gebruikt, verschillende bronnen (daar is op zichzelf niets mis mee) en naar mijn mening ook verschillende uitgangspunten die niet altijd even duidelijk zijn. Een voorbeeld: worden de Inheems en de Marrons nu wel of niet meegeteld; hebben we het over de totale bevolking van Suriname of alleen over de inwoners van Paramaribo en/of die op de plantages; is er nu wel of niet onderscheid gemaakt naar (Europese) afkomst en 'huidkleur' als het gaat om het aantal vrije mensen; en, indien mogelijk, zijn de primaire en secundaire bronnen gecontroleerd op juistheid? Om sommige vragen te kunnen beantwoorden moeten we teruggrijpen op studies als *Samenleving in een grensgebied* door R.A.J. van Lier (1949/1971) en *Surinaams contrast* van Alex van Stipriaan (1991), die belangrijke bronnen vormen voor Surinaamse bevolkingscijfers tot 1863. Maar ook dan blijft er verwarring. Andere cijfers die het resultaat zijn van onderzoek naar bijvoorbeeld gemanumitteerde slaven en vrije Surinamers, zoals die gepresenteerd worden op de website van het Nationaal Archief (www.nationaalarchief.nl, thema's als 'Vrij van slavernij' en 'Vrij in Suriname') zie ik nergens in de bijdragen terug. Deze wijken daar op sommige punten namelijk van af. Ook Van Welie betreft die cijfers niet in zijn bijdrage 'Patterns of slave trading and slavery in the Dutch colonial world (1596-1863)'. Wel verantwoordt en becommentarieert hij uitgebreid zijn bronnen (zie de tabel 5.12 op p. 215 en de uitleg op de pp. 242-243). In haar overzicht van bevolkingscijfers van alle voormalige Nederlandse koloniale gebieden heeft Lommerse met betrekking tot Suriname de details die Van Welie aanbrengt kennelijk over het hoofd gezien. Het ware goed geweest als iemand al het cijfermateriaal met elkaar had vergeleken en er enige eenheid in had weten aan te brengen.

Dutch colonialism, migration and cultural heritage is een bundel boordevol informatie en inzichten die onderzoekers en studenten behulpzaam kunnen zijn bij verder onderzoek en reflectie. Vooral de combinatie van historische feiten, cijfers en interpretaties enerzijds en de actuele discussies over 'gedeeld' en 'gemeenschappelijk' erfgoed anderzijds levert een inhoudelijke bijdrage aan het omgaan met 'het verleden in zijn actualiteit'. Deze bundel laat zien dat dit een lastige exercitie is. Ik houd me aanbevolen voor meer.

Angelie Sens

Lisa Djasmadi, Rosemarijn Hoefte, Harriëtte Mingoën, *Migratie en cultureel erfgoed; Verhalen van Javanen in Suriname, Indonesië en Nederland*. Leiden: KITLV Press, 2010. 158 p., ISBN 978 90 6718 372 7, prijs €19,95.

De Javaanse contractanten hadden het niet geloofd als je hen had verteld dat hun nakomelingen anno 2011 niet alleen in dat geheimzinnige ‘land aan de overkant’ ofwel Suriname, maar ook in Nederland en Indonesië te vinden zouden zijn. En toch is dat zo, en dit boek laat met teksten en foto's zien hoe het hun is vergaan. Niet allemaal natuurlijk, maar de twaalf mensen die in dit boek hun levensverhaal vertellen, vormen wel een mooie dwarsdoorsnede. Want jong en oud is vertegenwoordigd (de jongste is van 1983, de oudste van 1934), man en vrouw (hoewel de vrouwen wel ondervertegenwoordigd zijn), en van hoog tot laag op de maatschappelijke ladder.

Laat me ze hier bij name noemen, want wie weet kent de lezer een van hen: Ragmad Amatstam (Kwatta, Suriname), Haryanti Hardjo (Tongar, Indonesië) Soeki(djan) Irodikromo (Paramaribo, Suriname), Joesoef Ismail (Den Haag, Nederland), Katidjah Kasanoemar (Welgedacht, Suriname), Wim Soekarman Kromoredjo (Roosendaal, Nederland), Sakri Ngadi (Jakarta, Indonesië) Soehirman Patmo (Bangkok, Thailand), Petrus Prasetyo (Tongar, Indonesië), Rudy Moekiat Samiran (Hoogezand, Nederland), Sarmidi (Tongar, Indonesië), Rita Tjien Fooh-Hardjomohamad (Paramaribo, Suriname).

U ziet het: Suriname, Nederland en Indonesië. Hoe zijn die mensen op die verschillende plaatsen terecht gekomen en hoe is het hun vergaan?, daarover gaat het boek. Deels is het antwoord te vinden in de inleiding, deels in de verhalen die de mensen zelf in dit boek vertellen.

De inleiding geeft de historische achtergronden. Helder wordt uiteengezet hoe de Javanen tussen 1890 en 1939 geronseld werden, op de plantages in Suriname te werk werden gesteld en na afloop van hun contract voor het grootste deel afzagen van terugkeer en in de kleinlandbouw terechtkwamen. Hoe na de Tweede Wereldoorlog religieuze en politieke tegenstellingen zo scherp werden dat in 1954 een groep van ruim duizend mensen met het schip de *Langkoeas* Suriname verliet en op Sumatra het dorp Tongar stichtte. En hoe vervolgens rond de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 en na de militaire coup in 1980 vele Surinaamse Javanen hun heil zochten in Nederland. Het resultaat van deze historische gebeurtenissen is wat steeds meer bekend wordt onder de naam ‘Javaanse diaspora’. De website die tegelijk met het boek is gepresenteerd, heet dan ook heel toepasselijk www.javanenindiaspora.nl. Op die website kom ik op het eind nog terug.

Hoe informatief de inleiding ook mag zijn, de kern van het boek en wat het boek zo bijzonder maakt zijn de levensverhalen van bovengenoemde mensen. Het zijn verhalen die boeien omdat het lot veel van deze mensen allesbehalve een rustig, stabiel leventje heeft beschoren. Nee, saai is het niet geweest. Maar je zou willen dat dit avontuurlijke leven niet zoveel ontberingen en tegenslagen met zich mee had gebracht. Aan de andere kant zie je de ongelooflijke energie en vechtlust van deze mensen, die respect afdwingt. Of, zoals Rabin Baldewsingh in het voorwoord van het boek zegt: ‘Zo heeft iedereen in de diaspora zijn of haar eigen verhaal. Een verhaal om nooit te vergeten, een verhaal dat indruk maakt.’

Wat de verhalen ook zo boeiend maakt is dat ze zo levendig verteld worden. De samenstellers hebben hier ook aan bijgedragen, want zij hebben bij de bewerking van de ruwe teksten van de interviews de levendige spreektaal zoveel mogelijk behouden. Aan het eind van elk verhaal wordt trouwens een samenvatting gegeven in het Engels en het Indonesisch.

De interviews zijn door vijftien mensen afgenomen in Suriname, Nederland en Indonesië. Bijzonder is dat de interviewers in Nederland allen een Surinaams-Javaanse achtergrond hebben en nog jong zijn. Ze zijn bij dit project betrokken om ook de jongere generatie bewust te maken van het belang van ‘*sabi yu rutu*’ (ken je wortels).

Dit brengt me op het centrale thema van alle verhalen, en daarmee ook van dit boek: wat betekent het Javaan zijn voor mij? Is Javaan zijn in Suriname, Nederland en Indonesië hetzelfde? Het antwoord laat zich raden: nee. En dat laten deze levensverhalen heel mooi zien. De migratie naar Nederland en Indonesië heeft zijn sporen nagelaten. Maar hoe groot die verschillen ook zijn, wat deze mensen verenigt is het besef dat ze een gemeenschappelijke geschiedenis hebben die begon met de bootreis van de contractanten naar Suriname. Overigens had wat mij betreft in de inleiding wel wat meer aandacht aan het aspect van veranderende identiteit en cultuurverlies mogen worden besteed, zeker omdat het zo'n centraal thema is. Ik herinner me dat Lisa Djasmadi er in haar lezing bij de presentatie interessante dingen over zei. Misschien kan zij dit omwerken tot een artikel (in *Oso*)?

Wat het boek extra aantrekkelijk maakt zijn de mooie en soms sprekende foto's van de geïnterviewden. Een foto die mij bijzonder trof was die van Haryanti Hardjo, die trots poseert naast de *kentong* (houten slaginstrument om boodschappen door te geven) die haar opa, de vader van Salikin Hardjo, had gemaakt. De foto drukt voor mij prachtig uit wat zij, die als vierjarig meisje uit Suriname wegging, zegt: ‘Ik ben trots op mijn Surinaamse achtergrond, omdat ik mijn ouders beschouw als pioniers die het mogelijk hebben gemaakt dat wij het nu goed hebben in vergelijking met onze ouders vroeger’. Wat mij ook bijzonder trof was haar levensverhaal, waarin ze zo eerlijk en ontroerend vertelt over haar vader, de man die leiding gaf aan de remigratie naar Sumatra. Hierdoor is het beeld van deze

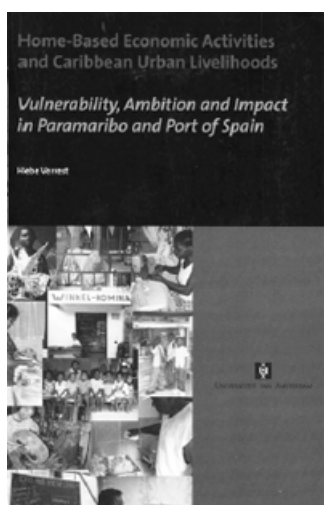
bijzondere man, over wie Klaas Breunissen indertijd een boek geschreven heeft (*Ik heb Suriname altijd lief gehad*, 2001) nog completer geworden.

Het zijn op de keper beschouwd allemaal bijzondere mensen die in het boek aan het woord komen, maar één wil ik nog bij name noemen, de zanger Ragmad Amatstam, bekend van evergreens als *Troe Troe Lobi* en *Lobi Sranang*. Hij is helaas in januari 2011 overleden. Aan het slot van zijn levensverhaal vertelt hij hoe hij nog steeds bezig is met liedteksten in het Javaans te schrijven. Hij vertelt dat het niet altijd gemakkelijk voor hem is, want als kind was hij opgegroeid op Billiton, waar meer Surinaams dan Javaans werd gesproken. ‘Maar’, zegt hij: ‘ik vraag mensen naar woorden of dingen en dat schrijf ik op. Vroeger deed ik dat niet bewust, nu doe ik het bewust *blajar Jawa* (Javaans leren).’ Inspirerende woorden voor allen die de Javaanse taal en cultuur een warm hart toedragen.

Tot slot wil ik nog een enkel woord zeggen over de website die tegelijk met het boek werd gepresenteerd (www.javanenindiaspora.nl). Op deze site kan men de interviews beluisteren die in het boek zijn opgenomen. Daarnaast zijn er interviews met ruim veertig anderen te beluisteren, die ook zeer de moeite waard zijn. En als je wil weten wat ze over een bepaald onderwerp hebben gezegd, kun je op thema zoeken, bijvoorbeeld ‘religie en geloofsbeleving’ of ‘cultuur en identiteit’. De bezoekers van de website worden opgeroepen om de verzameling levensverhalen te laten groeien door hun verhaal te delen. Daarvoor kan men mailen naar stichji@yahoo.com of kitlv@kitlv.nl. Ik ondersteun deze oproep graag.

Hein Vrugink

Hebe Verrest, *Home-based economic activities and Caribbean urban livelihoods; Vulnerability, ambition and impact in Paramaribo and Port of Spain*. Amsterdam: Vossiuspers & Amsterdam University Pers, 2007. 314 p., ISBN 978 90 5629 490 8, prijs €45,00.

Hebe Verrest heeft een studie gemaakt van *Home-Based Economic Activities*, ofwel Huis-Gebonden Economische Activiteiten (HBEAs), in Paramaribo en Port of Spain.

Bij HBEAs kan men denken aan het telen van fruit, het houden van pluimvee, verhuur van kamers, productie en verkoop van snacks, een kapsalon of reparatie van huishoudelijke apparaten en auto's. Verrest heeft hiernaar van 2002 tot 2005 in totaal zeventien maanden veldwerk verricht en haar bevindingen gepresenteerd in een proefschrift dat ze in November 2007 aan de Universiteit van Amsterdam verdedigd heeft. Haar doel was om de HBEAs te beschouwen als onderdeel van het geheel van bestaansmiddelen (*livelihood*)

van arme stedelingen; de centrale vraag is hoe huishoudens met kleine inkomens in Paramaribo en Port of Spain hun *habitat* productief maken.

Kwetsbaarheid speelt in Verrests studie een centrale rol en om deze eigenschap van huishoudens te kunnen meten heeft ze een *vulnerability-index* ontworpen. Deze index meet, zoals de auteur zelf opmerkt, eigenlijk niet de mate van kwetsbaarheid, maar onkwetsbaarheid. De diversificatie van inkomens en de regelmaat van inkomsten zijn belangrijk om de kwetsbaarheid van huishoudens te verminderen. Een indicator in de index is bijvoorbeeld het totaal aantal inkomstenbronnen van het huishouden, met als achterliggend idee dat als er meer inkomstenbronnen zijn een huishouden de schok van het verlies van een bron makkelijker opvangt.

Conceptueel levert Verrest een interessante bijdrage door af te stappen van het gangbare idee dat huishoudens door een vaste levenscyclus gaan. In plaats van een levenscyclus stelt ze een *age-dependency* structuur voor met vier mogelijke situaties. Huishoudens kunnen van de ene naar de andere situatie overgaan, maar doen dit niet noodzakelijkerwijs, of niet in een vaste volgorde. De vier situaties die Verrest in haar *age-dependency* structuur onderscheidt zijn: *expanding* huishoudens (bestaand uit *able-bodied* volwassenen en *non able-bodied* kinderen onder de vijftien jaar), *consolidated* huishoudens (waar niemand ouder is dan 65 jaar en minstens een van de kinderen ouder dan vijftien jaar is en bijdraagt aan het inkomen), *dispersed* huishoudens (waar kinderen hun eigen huishouden hebben opgezet en de ouders weer op zichzelf wonen) en huishoudens *in transition* (bestaand uit twee of meer generaties, waarvan de oudste generatie boven de 65 jaar is).

Vervolgens concludeert Verrest dat de *age-dependency* structuur het beste verschillende scores op de *vulnerability-index* verklaart, meer dan land, etniciteit, omvang van het huishouden, of de vraag of een huishouden door twee ouders, een vrouw of een man geleid wordt. De gemeten associatie tussen *age-dependency* structuur en *vulnerability-index* vind ik minder overtuigend, omdat beide factoren eenzelfde element bevatten, namelijk de verhouding tussen het aantal *able-bodied* leden dat moet zorgen voor het aantal *non able-bodied* personen. Wel interessant is de conclusie dat huishoudens *in transition* kwetsbaar zijn, omdat ze weinig diversificatie van inkomstenbronnen hebben (onder andere omdat ze weinig leden hebben?) en dat *expanding* huishoudens kwetsbaar zijn, omdat ze moeilijk meer kunnen werken dan ze doen (omdat ze de zorg voor jonge kinderen hebben).

Verrest maakt een belangrijk onderscheid tussen het doel waarvoor huishoudens HBEAS ondernemen. Enerzijds zijn er huishoudens die HBEAS hebben als een diversificatie van hun middelen van bestaan; ze verminderen hiermee hun sociaal-economische kwetsbaarheid. Behalve risicospreiding heeft de activiteit ook het voordeel dat men er zelfrespect mee verdient, waardering van de omgeving krijgt of er domweg plezier aan beleeft. Vooral vrouwen hebben dit doel met HBEAS en voor hen is het

gemakkelijk dat de productieve activiteiten rond het huis plaatsvinden en gecombineerd kunnen worden met reproductieve taken. Niet alleen de productieve en reproductieve tijdsbesteding loopt door elkaar, maar ook de investeringen, opbrengsten en huishoudkas.

Anderzijds bestaat er een minderheid van huishoudens met een meer zakelijke oriëntatie die een HBEA hebben om eigen baas te zijn in de hoop het eigen inkomen te verbeteren. Bij hen is de HBEA financieel, ruimtelijk en qua tijd meer gescheiden van het huishouden. Is bij de eerste groep de HBEA een nevenactiviteit, bij de personen met zakelijke oriëntatie is de HBEA vaak het belangrijkste middel van bestaan. Bij de belangrijke conclusie dat huishoudens met HBEAs doorgaans minder kwetsbaar zijn is het natuurlijk de vraag wat oorzaak en gevolg is; de causale relatie gaat volgens Verrest twee kanten op (p. 259).

Verrest neemt bij haar onderzoek de institutionele context in beschouwing, waarmee ze sociale relaties, organisaties en instituties bedoelt. De omgeving biedt voordelen, zoals informeel verkrijgbaar krediet en een afzetmarkt. De omgeving zet echter ook een rem op een verdere ontwikkeling van de HBEAs, omdat bijvoorbeeld te vaak krediet aan klanten moet worden verleend.

Het boek bevat veel kwantitatieve informatie over de wijze waarop de activiteiten georganiseerd zijn: waar opereert men, hoeveel tijd gaat erin zitten, waar haalt men kapitaal vandaan, hoeveel arbeid wordt ingehuurd, enzovoort. Niet alle informatie is even verrassend - dat kan ook niet - en veel kenmerken zijn al genoemd in oudere discussies over de informele sector. Verrest geeft naast veel cijfers ook citaten uit kwalitatieve interviews, wat ze wat mij betreft meer had mogen doen. Nu blijven de mensen nog teveel verborgen achter de cijfers.

Verrests onderzoek had een vergelijkende opzet, met data verzameld in de hoofdsteden van twee landen. Tot haar eigen verrassing leverde deze vergelijking weinig verschil op. Trinidad and Tobago was ten tijde van het onderzoek verder op de weg van het economisch herstel dan Suriname en de overheid van Trinidad and Tobago voert een neo-liberaal beleid uit met stimulering van het vrije ondernemerschap. De relatief gunstige economische situatie en het overheidsbeleid in Trinidad and Tobago hebben niet noemenswaard geleid tot meer gebruik van formele vormen van krediet vergeleken met Suriname. Voor een eerste investering in een nieuw te starten HBEA werd in Suriname zelfs iets meer van formele kredietverschaffers gebruik gemaakt. De vergelijkende opzet heeft dus weinig meerwaarde gehad, behalve dat we nu van twee Caraïbische landen een studie naar *livelihood* hebben, waar volgens Verrest zulke studies bijna niet bestaan. Alleen daarom al is haar studie zeer welkom.

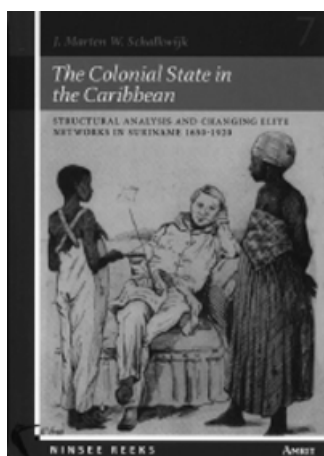
Op basis van het geringe verschil tussen Suriname en Trinidad and Tobago trekt Verrest de conclusie dat macro-economische ontwikkelingen niet of langzaam doordruppelen tot het niveau van HBEAs. Een belangrijke

gevolgtrekking voor beleid is dat dus ook macro-economisch beleid, zoals het ontwikkelen of aanbieden van microkrediet, weinig positieve gevolgen heeft voor de door haar onderzochte huishoudens. Of het gebrek aan effect van beleid een zorg of geruststelling is moet de lezer zelf beoordelen.

Tot slot dient vermeld te worden dat Verreests studie duidelijk gestructureerd is. De kernhoofdstukken hebben alle dezelfde opbouw met een recapitulatie van het voorgaande hoofdstuk, vragen die daaruit zijn af te leiden, bespreking van theorie, empirische bevindingen en een conclusie. De behandeling van het werk van veel grote namen (Moser, Portes, Putnam, enzovoort) geven haar dissertatie onbedoeld de meerwaarde van een tekstboek waar ook eerstejaarsstudenten hun voordeel mee kunnen doen.

Freek Colombijn

J. Marten W. Schalkwijk, *The colonial state in the Caribbean; Structural analysis and changing elite networks in Suriname, 1650-1920*. Den Haag: Amrit / Amsterdam: NiNsee, 2010. 499 p., ISBN 978 90 74897 60 0, prijs €25,00.

De publicatie van de dissertatie van Marten Schalkwijk is een welkome bijdrage aan het onderzoek naar staatsvorming in Suriname en de spanning tussen de lokale dynamiek in de kolonie en de verhouding met Nederland. Schalkwijk voltooide zijn proefschrift in 1994 aan de Cornell University in de Verenigde Staten. De nu uitgekomen paperback bevat de vrijwel ongewijzigde tekst van het proefschrift voorzien van een begeleidend schrijven door NiNseedirecteur Artwell Cain en Schalkwijk zelf, die inmiddels hoogleraar is aan de Anton de Kom Universiteit in Suriname.

De eerste hoofdstukken bevatten een analyse van de historische context van de Europese aanwezigheid in het Caraïbische gebied en een bespreking van centrale concepten, zoals staat, klasse, productiewijze en elite. Opvallend is dat hierin de bespreking van het concept ras achterwege is gelaten en simpelweg als een vaststaand gegeven wordt geaccepteerd. Bij de verschillende concepten worden de Weberiaanse, Marxistische en Durkheimiaanse academische tradities besproken. Schalkwijk weegt

de bruikbaarheid van de concepten voor onderzoek naar Caraïbische staatsvorming in de koloniale periode af en maakt hierbij geen heel erg harde keuzes. Zijn breed georiënteerde aanpak geeft toegang tot een scala aan debatten in de internationale literatuur over staatsvorming, kolonialisme, de plantage-economie en maatschappelijke ontwikkeling in het algemeen. Hoewel het onderzoek zich uiteindelijk beperkt tot Suriname wordt de ontwikkeling van

Europese aanwezigheid in het gehele Caraïbische gebied vanaf 1500 besproken, voornamelijk op een geopolitiek en economisch niveau. Een van de suggesties die Schalkwijk doet is dat oorlogsvoering, in tegenstelling tot het traject van Europese staatsvorming dat Charles Tilly in zijn standaardwerk *Coercion, capital, and European states* (1990) schetst, van minder groot belang was.

Hoofdstuk drie schetst de specifiek Surinaamse context voor de theorieën die in de eerdere hoofdstukken werden aangehaald. Op basis van literatuur worden de bevolkingsgroei, migratie en economische ontwikkeling besproken. Het belangrijkste deel gaat over recht, en rust op Durkheims idee dat wetten in een samenleving indicatoren zijn voor de aard van die samenleving. Schalkwijk borduurt hier op voort door te stellen dat wetten iets zeggen over ‘toekomst-gerichte beleidsperspectieven van heersende elites’ (p. 124). Aan de hand van Tilly's schema over de functies van Europese staten (oorlogsvoering, staatsinrichting, veiligheid, productie, extractie, rechtspraak, publieke diensten) heeft Schalkwijk de wetten uit het *West Indisch plakaatboek* gecategoriseerd. Hiermee maakt hij zichtbaar hoe Surinaamse wetten zich ontwikkelden, wat het verschil is tussen Europese en koloniale staatsvorming, en welke periodisering er aangebracht kan worden in de Surinaamse geschiedenis.

Na deze grotendeels theoretische en contextuele hoofdstukken komt Schalkwijk met de analyses van Surinaamse elitenetwerken in de economie, het staatsapparaat in brede zin, en de burgerlijke maatschappij, de publieke sfeer. Verspreid over vier hoofdstukken worden de resultaten van de netwerkanalyses van de elites in deze verschillende sferen van de maatschappij gepresenteerd. De steekjaren waarvoor dit is gedaan zijn 1795, 1830, 1860, 1890, 1920. Hoewel het literatuuronderzoek zich uitstrekt over de gehele periode van 1650 tot 1920, beperkt het bronnenonderzoek zich noodgedwongen tot de steekjaren. Het onderzoek bestrijkt dan ook vooral de lange negentiende eeuw.

De elites brengt Schalkwijk in beeld door de overlap tussen de besturen van organisaties, officiële posities in het staatsapparaat en eigendom of beheer van plantages weer te geven. Hierdoor wordt het bijvoorbeeld in een oogopslag duidelijk dat de Moravische broeders tot aan de emancipatie volledig buiten de sociale elite stonden, maar dat de vrijmetselaarsloges en het bestuur van de Hervormde Kerk organisaties waren waar de sociale elite samenkwam. Economisch gezien worden er clusters van eigenaren zichtbaar, en het belang van verschillende aspecten van de staat komen aan het licht. Dit geheel komt samen op pagina 428 in een bijzonder overzichtelijk schema waarin de periode 1795-1920 in grote lijnen wordt samengevat, en de grote verschillen tussen het begin en einde van de periode duidelijk worden.

Een mogelijk punt van kritiek is dat bij het analyseren van de wetten en overheidsuitgaven de strijd met Marrons keer op keer als een interne

kwestie worden beschouwd, en gezien worden als klassenstrijd. Dit is opmerkelijk aangezien een klasse bestaat bij de gratie van een economische relatie met een andere klasse gerelateerd aan het productieproces. Tilly (wiens definitie van oorlog in het boek wordt gehanteerd) ziet oorlog als een gewapend conflict buiten geclaimde gebieden. Hoewel het moment van vluchten nog als een vorm van klassenstrijd binnen de kolonie gezien zou kunnen worden, is vanaf het moment dat een slaaf zichzelf heeft vrij gemaakt en zich in het bos heeft gevestigd, ook de relatie in het productieproces verbroken. Daarmee zijn de Marrons geen onderworpen klasse meer die klassenstrijd voert, maar een oorlogvoerende partij. Het zou interessant zijn om te zien hoe de verhouding tussen 'oorlogvoering' en 'staatsinrichting' zou veranderen als de wetten en uitgaven rond de Marronoorlogen zouden worden verplaatst naar de categorie 'oorlogvoering' (tenminste tot het moment dat Marrons worden onderworpen en onderdeel uit gaan maken van de kolonie). Het zou goed kunnen dat oorlogvoering in de analyse van het staatsvormingsproces dan toch een belangrijk rol zou gaan spelen, in tegenstelling tot de stelling van Schalkwijk dat oorlogsvoering niet van belang was in het proces.

Het boek is een belangrijke bijdrage aan de discussie over de vorming van de Surinaamse staat. Het is conceptueel gericht, en geeft een overzichtelijk gestructureerde blik op de ontwikkeling van de Surinaamse elite. De methode die Schalkwijk gebruikt levert een helder beeld op van de Surinaamse elite, al voelt de afwezigheid van slaven en hun handelen wel als een gemis. Het is jammer dat Amrit en NiNsee er voor hebben gekozen om het boek in het Engels uit te geven. Juist in Nederlandse publicaties ontbreekt vaak conceptuele scherpte over staatsvorming en kolonialisme, en zou het boek een vruchtbaar openingsschot voor discussie zijn.

Karwan Fatah-Black

**Marc Brightman, *Amerindian leadership in Guianese Amazonia*.
Cambridge: St. John's College & Department of Social Anthropology,
University of Cambridge, 2007. 298 p.**

Deze dissertatie over Inheems leiderschap in de Guyanese Amazone is gebaseerd op veldwerk onder de Trio, Wayana en Akuriyo in Tëpu aan de Tapanahoni in Zuid-Suriname en in Antecume Pata aan de samenvloeiing van de Litani en de Marouini in Frans-Guyana. Daarnaast zijn bezoeken afgelegd aan Wapishana- en Waiwaidorpen in Guyana en Kali'na- en Lokonodorpen in Frans-Guyana. Kortom, de auteur heeft voldoende rondgekeken in de Guyanese Amazoneregio om - mede op basis van bestaande literatuur - vergelijkingen te kunnen maken tussen verschillende Inheemse volken en bredere conclusies over Inheems leiderschap te kunnen trekken.

Of dat automatisch de wat brede titel van de dissertatie rechtvaardigt is daarbij mijns inziens wel de vraag.

Marc Brightman

Amerindian Leadership in Guianese Amazonia

Submitted for the Degree of PhD

St. John's College &
Department of Social Anthropology
University of Cambridge

June 2007

Een korte zoektocht op internet leverde op dat de Brit Marc Brightman sinds zijn promotie in 2007 al meerdere bijzondere posten bezet heeft zoals aan de Oxford Universiteit en bij het Museum du Quai Branly in Parijs. Brightman richt zich in zijn huidige onderzoek op onder andere eigendom/landrechten en ‘*environment*’. Het is goed om te lezen dat het niet bij promotieonderzoek is gebleven, maar vooral dat het vervolgonderzoek inspeelt op actuele thema's in Amazonia, die bovendien beleidsrelevant zijn in het kader van klimaatveranderingen in Amazonia en de rechten van Inheemse volken.

In de dissertatie wordt het concept van Inheems leiderschap in Amazonia nader bekeken. De inzet van zijn studie is de gangbare visie op de Guyanees Inheemse samenleving, en daarmee ook de zeer respectabele en gevestigde onderzoekers als Joanna Overing en Peter Rivière, uit te dagen en te weerleggen. Het conventionele perspectief hanteert uitgangspunten als zouden Inheemse samenlevingen formele instituties missen en simpele, harmonieuze en egalitaire samenlevingen zijn. Brightman toont aan dat dit niet het geval is en dat hiërarchie en verschil bij de verschillende Guyanees Inheemsen juist fundamentele aspecten van de sociale en kosmologische orde zijn. Brightman begint zijn betoog met een schijnbaar eenvoudige maar in de context effectieve illustratie om dit te duiden. Het Trio woord voor duim is ‘*jeinja itamu*’, dat letterlijk leider (of grootvader) van de hand betekent. Onderdelen van het lichaam worden naar grootte, kracht of belang onderscheiden, op vergelijkbare wijze zoals dat tussen individuen, binnen de familie, binnen dorpen en tussen dorpen gebeurt. Hiërarchie en verschil zijn alom aanwezig, maar zijn echter geen absolute begrippen zo beschrijft Brightman, want die veranderen naar gelang de context, tijd en ruimte. En vanwege het diffuus beeld dat men zo krijgt van een Inheems leider is de Inheemse samenleving in het verleden onterecht geïnterpreteerd als egalitair. Vanwege die veranderlijkheid is Inheems leiderschap hybride te noemen. Ter illustratie van het hybride karakter verwijst Brightman naar de foto op de voorkant van het proefschrift. We zien daar Mosesi, de dorpskapitein van Tëpu. Hij is gekleed in westerse kleding en is bezig om volgens traditioneel gebruik voedsel uit te delen onder de dorpsgenoten. Dat voedsel is brood uit Paramaribo, de locatie waar alles

plaatsvindt is de ‘*tukusipan*’, het traditionele gemeenschapshuis. In deze actie wordt het moderne, stadse heel natuurlijk verweven met het traditioneel inheemse en laat kapitein Mosesi zien dat hij in staat is voor zijn dorpsgenoten en familie te zorgen, precies zoals een traditioneel Inheems leider betaamt. Tegelijkertijd toont hij dat hij toegang heeft tot stadse goederen zoals kleding en brood. Hij

heeft kortom, de beschikking over goede contacten en over voldoende middelen, die hij bovenal inzet voor zijn eigen mensen en daarmee bekrachtigt hij de relaties binnen het dorp. In eerste instantie is het beeld diffuus en lijkt het lastig om alle aspecten te duiden, maar bij nadere beschouwing is het een prachtige illustratie van hoe een Inheems leider macht en invloed aanwendt om zijn positie te bestendigen. De auteur laat in de studie ook zien hoe leiderschap is veranderd in de afgelopen jaren vanwege de invloed van zendelingen, de overheid, de NGO'S en door de meer permanente vestiging in dorpen rond poliklinieken en scholen.

Helaas is het onderzoek niet in boekvorm verschenen en is er aan de uitvoering ook weinig aandacht besteed. Dit maakt het lezen ervan beduidend minder aantrekkelijk, ondanks dat het inhoudelijk een boeiend verhaal is. Minpunt vind ik ook dat slechts in beperkte mate gebruik wordt gemaakt van wat al eerder is gepubliceerd op het terrein van antropologisch onderzoek onder Inheemsen van de Guyana's. Ik heb daar al eerder bij andere recensies een opmerking over gemaakt. Het valt me op dat, hoe klein het speelveld relatief ook is, het kennelijk moeilijk is het hele aanbod aan onderzoeken en publicaties te overzien. En dat is voor alle partijen een gemiste kans. Zo kwam ik in Brightmans dissertatie zaken tegen met betrekking tot Wayana en Trio die - wanneer hij gebruik had gemaakt van wat er al door anderen over geschreven was - in een kader van vergelijking of aanvulling hadden kunnen worden geplaatst. Nu worden bijvoorbeeld dorpsontwikkelingen, leiderschapskwesties, orale vertellingen of verslagen van rituelen als op zichzelf staand gepresenteerd, terwijl een vergelijking met eerder gepubliceerd materiaal ongetwijfeld een meerwaarde had gehad. Enkele thema's in het boek lijken nu teveel op een herhaling van zetten in iets andere bewoordingen. Absoluut interessant is natuurlijk dat Brightman een andere manier van kijken naar Inheems leiderschap presenteert op basis van gedegen onderzoek. Inheemse samenlevingen zijn inderdaad niet zo homogeen, egalitair, harmonieus en simpel als lang werd gedacht. Integendeel, Inheemse samenlevingen zijn hiërarchisch en heterogeen en de leiders weten deze fundamentele ongelijkheden in de samenleving te managen. Dit onderzoek vormt met deze invalshoek een waardevolle en frisse bijdrage aan de theorievorming over Inheemse samenlevingen in Amazonia, dat hiermee opnieuw bewijst een dynamisch werkveld te zijn waar verder onderzoek nodig is en blijft.

Karin M. Boven

Eithne Carlin & Diederik van Gothem (foto's), *In de schaduw van de Tijger; De Indianen van Suriname*. Amsterdam: KIT Publishers, 2009. 128 p. foto's, ISBN 978 94 6022 0258, prijs € 22,50.

Het boek heeft een prettig aangezicht met zijn formaat van 24 × 24 cm. Geen glossy maar in mat uitgevoerd oogt het boek uitnodigend en degelijk. Op de voorkant staat een foto van een jonge man met een Inheems blaasinstrument. Hij draagt een hoofddeksel van jaguarhuid, zijn lichaam en gezicht zijn beschilderd met zwarte verf en hij draagt een paars T-shirt met een Engelse tekst. Op de achtergrond staat een houten gebouw op palen op kleigrond. De titel van het boek verwijst hiernaar.

Eithne Carlin schrijft dat de titel van het boek is bedoeld als een metafoor voor de huidige situatie van de Inheemse bevolking van Suriname. Deze bevolkingsgroepen houden tegenwoordig levensstijlen erop na die het product zijn van een langdurig contact met de moderne wereld. Deze contacten hebben in Suriname een opmerkelijk lage intensiteit. Volgens de auteur beleven de Inheemse groepen in Suriname de moderniteit ‘binnen het raamwerk van de oude’. Het doel van het boek is het doorbreken van het ‘hardnekkige traditionele beeld dat de westerse mens van de Indianen heeft’.

In de inleiding wordt verder uitgeweid over de noodzaak om het beeld van de Inheemse volkeren als de ‘nobele wilden’ en als de ‘exotische anderen’ te bestrijden en te zoeken naar een nieuwe manier om deze groepen te begrijpen in de context van hun relaties met de Surinaamse samenleving. Het woord ‘Indiaan’ / ‘Ingi’ / zou volgens de auteur een negatieve bijklank hebben in de Surinaamse context. Bovendien zou de term ook inhoudelijk van dubieuze waarde zijn. De Inheemse groepen zelf omhelzen het niet vanwege hun opmerkelijke etnische en taalkundige diversiteit. Deze diversiteit vormt de rode draad van de beschrijving in de tekst.

Er worden twee geografische zones, het kustgebied en de bovenlanden, onderscheiden. Volgens de auteur corresponderen deze zones met de intensiteit van de contacten met het bestuurscentrum in Paramaribo en met de mate van integratie of marginalisatie van de Inheemse bevolking in het land. Hoe dichterbij de kust waaraan Paramaribo ligt, hoe intenser de contacten. Hoe verder in het binnenland hoe zwakker de integratie en hoe marginaler de Inheemse bevolking wordt. Zeer interessant is de opmerking dat in Suriname de culturele ‘authenticiteit’ van de Inheemse groepen gemeten wordt aan de geografische afstand van deze volkeren ten opzichten van Paramaribo. Hier tegenover staat de visie van de

Inheemse bevolking zelf die zich positioneert in het centrum van het Inheems gebied dat zich nergens door landgrenzen laat bepalen.

Er volgen twee hoofdstukken genoemd naar de aangekondigde geografisch zones. De Benedenlandse Indianen: de Kari'na en Lokono en de Bovenlandse Indianen. Merkwaardig genoeg na de uitgesproken, naar mijn menig zeer terechte kritiek op de term Indiaan, ontkomt de auteur er kennelijk niet aan zich aan de term Indiaan te onderwerpen, maar dit terzijde. De hoofdstukken van respectievelijk vier en dertien bladzijden gaan over de ligging, huisvesting, levensonderhoud en de contacten met de buitenwereld. De algemene informatie over de nederzettingen is redelijk geplaatst in een historisch kader. Het hoofdstuk over de Bovenlandse Inheemse groepen wijdt uit over het multi-etnische en meertalige karakter van de dorpen. In een deel van het laatste hoofdstuk - in de inhoudsopgave wordt dit als een derde hoofdstuk aangekondigd - wordt de grote diversiteit aan talen onder de toch zeer geringe bevolkingsaantallen van de Inheemsen van Suriname besproken. De voorkeur voor dit onderwerp boven andere onderwerpen in het boek blijft onduidelijk.

De 'contacten met de buitenwereld' worden in beide zones - de beneden- en bovenlandse nederzettingen - afzonderlijk besproken. Gezien de voornemens uitgesproken aan het begin van het boek zou dit onderdeel eindelijk afrekenen met het traditionele westerse beeld van de Indianen. Echter, dit loopt uit op een teleurstelling. Aan deze teleurstelling draagt de fotocollectie bij die het tweede deel van het boek vult, maar hierover later meer. De moderniteit blijft van buiten komen voor de Inheemse bevolking en volgens de auteurs van dit boek overkomt die hen in volledige passiviteit. Het beeld dat de Inheemsen zich buiten de wereld bevinden, of dat er een wereld is die voor hen altijd extern blijft, wordt in dit boek niet ontstegen maar juist bevestigd.

In 'contacten met de buitenwereld' komt men te weten dat het door de overheid geïnstalleerde onderwijssysteem in de dorpen in het binnenland afbreuk doet aan de geïntegreerde opleiding van kinderen in de basisvaardigheden voor hun levensonderhoud in het oerwoud. Bovendien, zo meent de auteur te weten, biedt dit onderwijs door zijn lage niveau geen volwaardige training en inzicht in het moderne stadsleven waartoe het zou moeten dienen. De vraag is echter of dit ooit het doel is geweest van de overheid en de zending bij het opzetten van het verplichte basisonderwijs in deze dorpen. Vele malen interessanter, zeker als het gaat om met het traditionele beeld van de Indianen af te rekenen, lijkt de vraag wat de mensen in de dorpen hiermee hebben gedaan, wat hun interacties zijn met de scholen, met de onderwijzers, met de gebouwen, met de leerboeken en leerinstrumenten.

Een tweede aspect van 'de contacten met de buitenwereld' heeft te maken met de impact van geld, of beter het gebrek aan mogelijkheden om geld te verdienen in de dorpen door de dorpelingen. De invoer van

geld maakt mensen in het binnenland afhankelijk van werkgelegenheid, maar de Surinaamse economie biedt in de binnenlanden hiertoe geen toegang. Een betere ingang om deze problematiek te bevatten, biedt de auteur zelf aan in haar beschrijving onder het kopje 'Huisvesting'. Daar wordt met een voorbeeld geïllustreerd hoe mensen in het binnenland aan hun geld komen en wat zij ermee doen. Wayana en Triomannen en -vrouwen werken als arbeiders voor goudveldersvloten in hun gebied. In de huizen van deze werkers staan bijvoorbeeld dvd-spelers en tv-ontvangers waarmee zij Braziliaanse tv-zenders kunnen bekijken. De komst van de goudvelders uit Brazilië in dit gebied is een van de meest dramatische veranderingen die de Wayana en de Trio in de laatste 25 jaar getroffen heeft. In het boek blijft dit een anekdote. Maar geven deze ontwikkelingen niet aan hoe de relaties van deze dorpen in het wereldsysteem zich aftekenen? Kun je niet hiermee een belangrijke, zo niet de belangrijkste correctie in het 'traditionele westerse beeld van de Indianen' aanbrengen? Er is een grote onevenwichtigheid tussen de introductie en de rest van de tekst. Je kunt je soms niet aan het idee onttrekken dat beide mogelijk door twee verschillende mensen is geschreven.

Het tweede deel van het boek 'Traditie en verandering in het regenwoud' bestaat uit een collectie van 107 foto's door Diederik v Gothem. De foto's zijn geordend op een suggestieve wijze: van zuid naar noord. De eerste foto's zijn genomen in Kwamala en Apetina, waarin het ongerepte oerwoudlandschap en de archeologische site in Palumeu de hoofdrollen spelen. Bij het verlaten van de streek worden ons al de tekens van de moderniteit getoond: een rij mannen en vrouwen uit Palumeu in modieuze T-shirts, blitse zonnebrillen, een jongeman met een iPod, en een stoer handgebaar uit de rapscene. De fotograaf zoekt uitdrukkelijk naar de 'schokkende' contrast. Het 'exotisme' zit echter niet in de tooien, halssnoeren en de rode lendendoeken; als je de foto's mag geloven, loopt iedereen in de dorpen ermee rond. Het exotische betreft juist de zonnebrillen, natuurlijk onder de Araverentooi gezet. In een intrigerende foto uit Powaka zit de kapitein E. Sabayo aan zijn werktafel met een franjedoek om de schouders en een rekenmachine. In Galibi, het meest noordelijke Inheemse dorp van Suriname aan de Marowijnerivier, kan men nog een supermarkt vinden. Het vraagt niet veel verbeeldingskracht om de collectie te interpreteren als een reis van traditioneel naar modern, van verleden naar heden. Het vraagt wel veel verdraagzaamheid om positief te blijven kijken naar dit boek.

Met de doelstelling voor ogen om een nieuw verfrissend begrip van de Inheemse groepen in het huidige Suriname te vormen, is het onvergeeflijk dat in het boek geen foto's bevat van de Wayana- en Triogoudvelders, de Kari'na-arbeiders in de houtfabrieken vlakbij Corneliskondre in de Wayamborivier, van de vrouwen uit Powaka die hun cassavebrood en peperwater verkopen op de centrale markt van Paramaribo, tussen 8 en

12 uur, (nadat zij drie dagen lang bezig zijn geweest met bakken en om 4 uur uit het dorp vertrekken om daar om 8 uur cassavebrood te verkopen voor minder dan 5 eurocent per stuk), het gebouw van de Vereniging van Inheemse Dorpshoofden in Suriname (VIDS) in Paramaribo. En waarom niet een portret van een van hun over de wereld gereisde activisten, de folkloristische Kari'navrouwen die talloze culturele organisaties hebben opgericht en lokaal onderzoek doen naar muziek en dans, het radiostation in Galibi die in het Kari'na uitzendt voor de hele Marowijne, de internetsite van de Organisatie van Inheemsen in Suriname, op zijn minst een Inheemse kandidaatparlementariër; een krantenbericht over de beruchte landrechtenzaak van Wit Santi in 2007 enzovoort, enzovoort. Zulke gebeurtenissen en beelden die in het boek, jammer genoeg, niet staan, kunnen wel het verhaal vertellen dat ons bij het begin van het boek was beloofd.

Voor een lezer die voor het eerst Suriname bezoekt en zich op een tocht door het binnenland wil voorbereiden, is dit boek een degelijke en aangename introductie op de Inheemse culturen van Suriname. Deze mensen zullen zich wellicht wel afvragen waartoe de hoog gegrepen inleiding met onder andere de kritiek op de term Indiaan moet dienen.

Fabiola Jara

Alex van Stipriaan & Thomas Polimé (red.), *De kunst van overleven; Marroncultuur uit Suriname*. Amsterdam: KIT Publishers, 2009. 203 p., ISBN 978 94 6022 040 1, prijs € 29,50.

Vorig jaar organiseerde het Tropenmuseum de eerste grootschalige tentoonstelling over Surinaamse Marroncultuur. De tentoonstelling met de titel *Kunst van overleven* was te zien van 6 november 2009 tot en met 9 mei 2010. Aan de hand van zes thema's werd het heden en verleden van de Marroncultuur in Suriname uiteengezet, ondersteund door zevenhonderd voorwerpen. De toekomst is echter een vraagstuk: kan de Marroncultuur overleven in een tijd van globalisering? Dit is ook de centrale vraag in het boek *Kunst van overleven* dat bij de tentoonstelling is gepubliceerd onder redactie van Alex van Stipriaan en Thomas Polimé.

In negen hoofdstukken wordt de ontwikkeling van de Marroncultuur thematisch uiteengezet, ondersteund door een scala aan beeldmateriaal. Vanuit een algemene geschiedenis van de Surinaamse Marroncultuur in hoofdstuk één en twee, gaan de bijdragen dieper in op bepaalde tradities binnen deze cultuur. Deze zijn te onderscheiden in zes thema's: religie, sociale verhoudingen, onderwijs, economische en

geopolitieke ontwikkeling, migratie en cultuurbeleving. In het laatste hoofdstuk wordt gekeken naar de toekomst van de Marroncultuur door de ogen van Marronjongeren.

Uit iedere bijdrage wordt duidelijk dat zowel de tentoonstelling als het boek twee doelen dient. Ten eerste is het boek geschreven voor leken op het gebied van Marroncultuur, de bijdragen bevatten dan ook veel basisinformatie. Ten tweede willen de auteurs aandacht vragen voor de door globalisering bedreigde positie van de traditionele Marroncultuur. Hoewel het boek meer een algemene inleiding is in de Surinaamse Marroncultuur, is er wel degelijk sprake van een trechter. De eerste bijdrage gaat namelijk over deze cultuur in het algemeen. De Surinaamse Marroncultuur wordt zo in een internationaal perspectief gezet. In het daaropvolgende stuk wordt specifiek ingegaan op het ontstaan van de Surinaamse Marroncultuur, waarin de verschillende groepen worden geïntroduceerd en hun overlevingsstrategieën in de koloniale tijd uit de doeken wordt gedaan. De ontwikkeling van de Marrons in de twintigste eeuw en de invloed van de modernisering op de sociale structuren van de verschillende groepen zijn onderwerp van het tweede hoofdstuk.

Deze twee hoofdstukken vormen de basis waarop de zes thema's rusten. In alle bijdragen wordt gebalanceerd tussen het verleden en heden, waarin het verleden synoniem is voor authenticiteit en globalisering inherent is aan het heden. Zo wordt binnen het thema religie niet alleen veel aandacht besteed aan authentieke Marronreligies, maar ook aan de invloed van de christelijke missie op de Marroncultuur. In de bijdrage 'Geloof in het bosland; Zending en missie onder de Marrons' verbindt Joop Vernooij de intolerante aanpak van de zendelingen aan de hedendaagse problematiek:

De vraag blijft of de zending en missie door hun vroegere aanpak niet de kiem hebben gelegd voor de verwarring rondom en zelfs de mogelijke verdwijning van de identiteit en authenticiteit. Deze vraag was ook aan de orde ten tijde van de staatsgreep, toen geweld tegen mensen werd gebruikt (de decembermoorden van 1982) en de gewelddadigheid alom toenam (de binnenlandse oorlog 1986-1992) (p. 70).

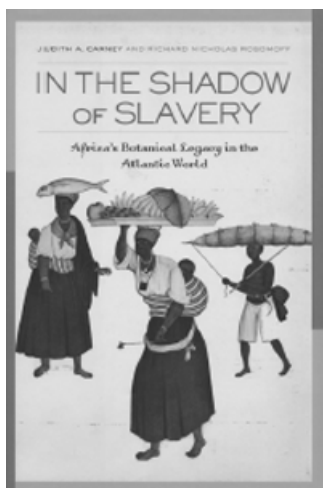
Vernooij laat deze vraag onbeantwoord, maar wijst wel op het belang van historisch onderzoek binnen Suriname: 'Veel zaken ontglipten de mens en gaan hem ook vaak te boven' (p. 71). Zeker na de inauguratie van Desi Bouterse op 12 augustus 2010 is de bovenstaande kwestie van belang. Het Amsterdamse debatcentrum De Balie organiseerde op 26 oktober 2010 een bijeenkomst waar dezelfde vragen explicieter werden gesteld: zijn Surinaamse jongeren wel op de hoogte van de moderne Surinaamse geschiedenis? De zoektocht naar deze vraag mondde uit in een vurig en emotioneel debat waaruit bleek hoe actueel de Surinaamse geschiedenis nog is.

Ook de overige thema's staan in het teken van authenticiteit en globalisering. Daarnaast staan de thema's zelf met elkaar in verbinding. Het thema onderwijs wordt aan religie verbonden door de scholen die missionarissen oprichtten. Daaraan wordt het gevolg gekoppeld dat het onderwijsniveau onder de Marrons binnen het huidige schoolsysteem lager dan gemiddeld ligt. Gelukkig wordt er, naast de dreiging van de moderniteit, veel aandacht besteed aan de Marrontradities die ondanks de dreigende modernisering blijven voortbestaan. De complexe sociale structuren, de man-vrouwverhoudingen, kunst en muziek zijn daar voorbeelden van. Dit zijn tradities die hun *roots* hebben in emancipatie en de wil om te overleven en die hopelijk, ondanks de dreigende globalisering, zich zullen blijven ontwikkelen.

Zelfs het beeldmateriaal staat in het teken van authenticiteit en globalisering. De tekstuele bijdragen worden uitvoerig ondersteund door afbeeldingen uit het verleden en heden om de veranderingen binnen de Surinaamse Marroncultuur visueel te ondersteunen. Het Tropenmuseum haalde het beeldmateriaal voornamelijk uit eigen huis. Zoals Van Stipriaan en Polimé in de inleiding opmerken, is *De kunst van overleven* zowel een leesboek als een kijkboek waarin men niet alleen geïntroduceerd wordt tot de vele aspecten van de Surinaamse Marroncultuur, maar ook inzicht geeft in de dreiging die globalisering en modernisering vormen voor lokale culturen.

Willemijn van Geldrop

Judith A. Carney & Richard Nicholas Rosomoff, *In the shadow of slavery; Africa's botanical legacy in the New World*. Berkeley: University of California Press, 2009. 280 p., ISBN 978 0 520 25750 4, prijs € 24,99.

De transatlantische slavenhandel, die miljoenen Afrikanen tegen hun zin naar de Nieuwe Wereld bracht, heeft de afgelopen jaren veel aandacht gekregen in de wetenschappelijke literatuur. *In the Shadow of Slavery* bekijken de auteurs de grootste gedwongen migratie in de geschiedenis van de mensheid vanuit een nieuwe invalshoek. De aandacht is nu eens niet gericht op de plantagegewassen die de slaven gedwongen waren te verbouwen, maar op de planten die zij kweekten voor hun eigen voedselvoorziening. Zeker 35.000 schepen hebben met hun levende handelswaar de

lange overtocht gemaakt. Voor die reis, die soms wel maanden kon duren, was eten nodig, veel eten. Slavenhandelaren sloegen op de West-Afrikaanse markten grote hoeveelheden

heden proviand in: sorghum, millet, okra, watermeloen, Afrikaanse rijst, bakbananen, yam, kolanoten, sesam, palmolie en *black-eyed peas* (in Suriname bekend als *dyar'pesi*).

Eenmaal aangekomen in Amerika slaagden de slaven er in de overgebleven granen en groenten uit het ruim van de schepen te smokkelen, soms door de zaadjes te verstoppert in hun haar. Die plantten ze op de kleine lapjes grond die ze kregen toegewezen om hun eigen voedsel te verbouwen. Op basis van archeologische vondsten, archiefstukken, logboeken van kapiteins van slavenschepen en mondelinge overleveringen van de slaven en hun nazaten, hebben Judith Carney en Richard Rosomoff achterhaald hoe de kostgrondjes van de slaven er in die tijd uit hebben moeten gezien. Deze botanische tuinen van de bezitslozen, zoals de schrijvers ze noemen, vormden de bakermat van de overleving van de Afrikaanse cultuur in de Nieuwe Wereld.

Het boek begint met de domesticatie van wilde voedselplanten in Afrika voordat de eerste Portugezen er een voet aan wal zetten. Vervolgens schetsen ze een beeld van de Afrikaanse landbouw ten tijde van de slavenhandel. Ons beeld van het continent als een uitgedroogd landschap met een chronisch voedseltekort is onterecht: de slavenhandel zou nooit zo succesvol geweest zijn als de West-Afrikaanse landbouw in die tijd geen overschotten had geproduceerd. Niet alleen de gevangenen, maar ook de kapiteins, de scheepsjongens, de tussenhandelaren en de Europeanen in de forten moesten immers gevoed worden. Om zeker te zijn van voldoende proviand brachten de Portugezen ook maïs, pinda's en cassave uit de Nieuwe Wereld mee. Hoewel ze er in het begin erg aan moesten wennen, leerden de West-Afrikanen relatief snel hoe ze deze gewassen moesten verbouwen, oogsten en bereiden.

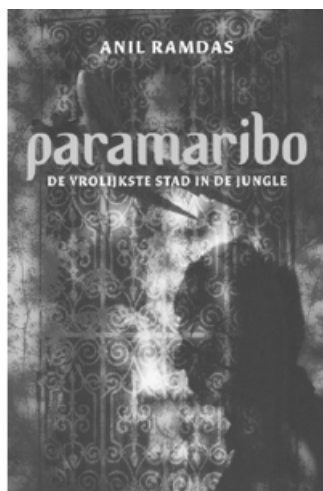
De tweede helft van het boek begint met een beschrijving van de landbouwsystemen van de gevluchte slaven in Brazilië en de Guianas. Informatie uit Suriname is grotendeels gebaseerd op de verslagen van luitenant John Gabriel Stedman (1813) en het onderzoek van antropologen Richard Price (*First-time*, 1983) en Sally Price (*Co-wives and calabashes*, 1993). Het boek eindigt met de traditionele gerechten van de huidige Afro-Amerikanen, waarin de Afrikaanse botanische erfenis nog duidelijk zichtbaar is. Gerechten als de Jamaicaanse *callalou* (in Suriname bekend als klaroen), Cubaanse *fufu* (gestampte bakbananen), Antilliaanse *funchi* (maïspudding), Surinaamse okersoep en *moksi aleisi* (in het zuiden van de Verenigde Staten bekend als *Hoppin' John*): het komt allemaal uit Afrika.

Er bestaat geen Nederlandse vertaling van het boek, maar de Engelse tekst is makkelijk te lezen en verluchtigd met vele illustraties en aansprekende voorbeelden. Suriname wordt vaak aangehaald door Carney en Rosomoff, omdat het land als enige in de Nieuwe Wereld nog traditioneel levende Marrongemeenschappen kent. Maar verder dan hier gaat *In the Shadow of Slavery* niet, en dat is meteen het enige minpunt van het boek.

De schrijvers baseren hun hele verhaal op geschreven bronnen: er is nauwelijks aanvullend veldwerk verricht. Terwijl het evident is dat als er ergens in de Nieuwe Wereld nog een Afrikaanse botanische erfenis te vinden is, het op de kostgrondjes van de Surinaamse Marrons moet zijn. Toen die in de zeventiende en achttiende eeuw de plantages ontvluchtten, namen ze zaden en stekjes mee om ze in het regenwoud weer op te kweken. Nu zijn de Marrons vaak nog de enigen die deze ‘vergeten Afrikaanse groenten’ kweken, zoals de Bambara *groudnut* (*awoo pinda* in het Saramaccaans) en de Afrikaanse zwarte rijst (*matu alisi*), die elders op het Amerikaanse continent allang zijn uitgestorven. Er moeten nog veel meer Afrikaanse voedselgewassen terug te vinden zijn op die veldjes, geplant voor gebruik in voorouderrituelen, of definitief vergeten en slechts overlevend als onkruid. In deze botanische tuinen van de nazaten van de bezitslozen ligt nog een interessante onderzoekstaak voor botanici en landbouwkundigen.

Tinde van Andel

Anil Ramdas, *Paramaribo, de vrolijkste stad in de jungle*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2009. 254 p., ISBN 978 90 2343 977 6, prijs € 17,50.

Dat de haat-liefdeverhouding tussen Anil Ramdas tot zijn geboorteland Suriname groot is wisten we al. Ondanks de misleidende titel *Paramaribo, de vrolijkste stad in de jungle* lijkt zijn aversie alleen nog maar toe te nemen. Er blijft heel veel haat en weinig liefde over.

Op zijn 21ste verliet Ramdas Suriname en trok naar Nederland, waar hij zijn Surinamer-zijn en zijn land van herkomst op een zeer kritische manier is gaan bekijken. Dat deed hij als sociaalgeograaf, maar meer nog als schrijver én journalist die met een scherpe, gestileerde en erudiete pen onder andere de verhalenbundel *De papegaai, de stier en de klimmende bougainvillea*, *Het besluit van Mai*, *De beroepsherinneraar* en *Zonder liefde valt best te leven* schreef. In 2006 - hij is dan bijna vijftig - gaat Ramdas voor een jaar terug naar Paramaribo en schrijft daarover *Paramaribo, de vrolijkste stad in de jungle*. Wie uit die titel zou durven afleiden dat hij daar een heerlijke tijd heeft doorgebracht, kent Ramdas niet want hij is er een

meester in om mensen op het verkeerde been te zetten. Hij eindigt zijn boek met de volgende uitsmijter: 'Paramaribo was de vrolijkste stad in de jungle. Een vrolijkheid die zichzelf overschreeuwde. Zo veel rumoer, zoveel herrie. En daardoor juist zo'n stilte' (p. 254). Dat is een mooie passage om de Ramdasiaanse aanpak te typeren: op een fraaie en gestileerde manier weet hij zijn onderwerp in de vernieling te schrijven. Na 250 bladzijden

Ramdas blijft er van Suriname en Paramaribo weinig vrolijks over.

Tussen zijn vierde en zijn achtste jaar woonde Anil Ramdas in Nickerie, waar zijn vader toen onderwijzer was. Daarna verhuisde de Hindostaanse familie Ramdas naar Paramaribo. Tussen 1967 en 1977 heeft Ramdas Paramaribo bewust meegemaakt en daarna migreerde hij naar Nederland om te studeren en er te blijven.

Nu en dan kwam hij wel eens over of schreef hij over Suriname, maar met zijn tegendraadse pen joeg hij dan meestal de Surinaamse samenleving tegen zich in het harnas. Dat doet hij nu ook weer in de zogenaamd vrolijkste stad in de jungle die dat voor hem helemaal niet is. Dat beseft hij al gauw, maar hij blijft toch bijna een volledig jaar om het helemaal goed te kunnen weten en beschrijven. Dit boek is dan ook een zedenschets geworden van de huidige, kleine Surinaamse samenleving, geschreven door iemand die nog een rekening te vereffenen had met die maatschappij waaruit hij verdwenen is. Daarnaast is het ook een terugblik op zijn levensgeschiedenis. Aan zijn kinderen vertelde hij over *een stad die niet meer bestaat*.

De stad van mijn jeugd, de stad van voor de onafhankelijkheid, de stad van voor de staatsgreep, de stad van voor de economische crisis en voor het vertrek van de helft van de bevolking naar Nederland; die stad bestond niet meer. Wat een brede weg was geweest in mijn kinderlijke ogen, was nu een slecht onderhouden straatje (p. 126).

Die zedenschets is soms zeer raak:

Zo zocht iedereen een eigen weg in een land waar op papier alles voor iedereen geregeld was, maar waar je over vrienden en contacten moest beschikken als je ook maar iets gedaan wilde krijgen. Wie contacten had - dat werd openlijk gezegd in Suriname - kon hier een redelijk veilig bestaan leiden. Wie geen contacten had, moest veel geld hebben. Wie geen geld had, was verloren (p. 69).

Soms is Ramdas zeer scherp ('In kleine, arme landen is de bevolking heel erg trots op namaak; wie goed kon imiteren, was al heel wat' [p. 72]) en bij momenten ronduit chagrijnig wanneer hij bijvoorbeeld over zijn verblijf spreekt: 'Want behalve het gestamp van mijn bovenburen waren de vogels nog het ergst: dat meedogenloze gekwetter bij iedere zonsopgang en- ondergang' (p. 78).

Hij aarzelt ook niet om de botte bijl boven te halen:

Surinamers, zo realiseerde ik me na de eerste helft van het jaar, konden bij gebrek aan idealen en ideeën, bij gebrek aan betrokkenheid en een primaire vorm van solidariteit, bij gebrek aan iets als een maatschap-

pelijk bewustzijn, eigenlijk alleen nog maar dansen. Als het aan alles ontbrak, kon je maar beter met de heupen wiegen. Sommige mensen scheen het te helpen (p. 79). Anil Ramdas spreekt wel met respect over de schrijver Albert Helman. Dat zal geen toeval zijn, want deze Surinamer van origine is ook een notoire nestbevuiler geweest met een al even fameuze haat-liefde verhouding voor zijn geboorteland.

Vrijwel heel dit boek haalt Ramdas ongegeneerd en niet gehinderd door enige vorm van nuancering of zelfrelativering uit naar alles wat hem stoort in en aan Suriname. De lijst is lang en ongenadig. Alleen op het laatst beseft Ramdas dat hij misschien een beetje te ver is gegaan. Hoe komt dat volgens hem? Door zijn tussenpositie waardoor hij tegelijk in- en outsider is:

Ik was niet vreemd genoeg, en niet Surinaams genoeg. Als ik een neutrale blanke was geweest met een rood aangelopen en zwetend gezicht en een brilletje op, was men misschien eerder geneigd geweest mij te vertellen wat ik wilde weten. Als ik een ras-Surinamer was geweest was het ook eenvoudiger geweest, dan zouden ze erop hebben vertrouwd dat ik wel wist wat ik wel en wat ik niet mocht schrijven. Maar iets daartussin, een ex-Surinamer, een onechte Nederlander, dat riep problemen op (p. 224).

Kritiek geven op dit werk is gemakkelijk: dit boek blinkt in de eerste plaats uit door zijn eenzijdigheid. Barbertje, voor de gelegenheid Suriname, moest hangen. Daarover bestond voor Ramdas geen twijfel, want al vanaf de eerste bladzijden begint hij te zaniken - ik kan geen ander woord bedenken - over allerlei kleine ongemakken die hij in zijn eerste hotel meemaakt.

Wat bezielde Ramdas toch om dit boek te schrijven? 'Hij doet het weer', dacht ik al na enkele bladzijden, toch ben ik blijven voort lezen omdat hij nou eenmaal een begenadigd schrijver is. Op de laatste bladzijden van het boek beseft hij dat hij misschien een beetje te ver is gegaan: 'Want ik had wel erg de neiging om het land te beoordelen en niet zelden te veroordelen op grond van wat ik zelf wenselijk achtte' (p. 251). Misschien komt Ramdas daar nog het dichtst bij de waarheid: dit boek gaat maar in geringe mate over het Suriname van vandaag en veel meer over de Anil Ramdas van gisteren.

Walter Lotens

H.A.J. ter Steege, A.B. van der Veen, Chandra van Binnendijk, *Dromers, doemdenkers en doorzetters; Over mensen en gebouwen in Coronie.*

Amsterdam: KIT Publishers, 2010. 192 p., ISBN 978 94 602 2116 3, prijs € 24.50. [Met dvd.]

De tekst op de *banner* van de bij het boek behorende expositie in het Surinaams Museum: 'de verleiding van Coronie', geeft eigenlijk al meteen prijs hoe het zit. De auteurs, zelf verleid door dit vredige, groene en vriendelijke district; spaarzaam bewoond, vol wuivende kokospalmen, waar huizen geen huisnummers en de dorpjes namen hebben als Inverness, Mary's Hope, Hague, willen meer mensen verleiden. In het voorwoord 'Een sleutel om de ogen te openen' geven de auteurs aan waarom zij de 'belangstellende nieuwsgierigheid' voor Coronie in een boek wilden vormgeven. De Coronianen zouden middels dit boek (weer) waardering voor hun eigen woonomgeving krijgen, niet-Coronianen kunnen kennismaken met het cultureel (gebouwd) erfgoed van Coronie, en tot slot wordt dit bijzondere erfgoed op deze wijze bewaard voor het nageslacht. Illustratief is het volgende citaat:

Een jonge man in de winkel waar we een aantal foto's even doornamen, vroeg of hij mee mocht kijken. 'Hé', zei hij, 'dat huis ken ik. En dat huis ook.' 'Klopt, we hebben ze allemaal gefotografeerd.' 'En waarom dan wel?', vroeg de jonge man. 'Omdat we ze mooi vinden.' De jonge man keek ons bevreemd aan, ging naar buiten, keek aandachtig naar de huizen en kwam de winkel weer in. 'Jullie hebben gelijk, ze zijn mooi', zei hij. 'Dank je wel, jullie hebben me een sleutel gegeven om mijn ogen te openen.'

Het is alle opzichten een verleidelijk boek geworden. Mooi van formaat, prachtig vormgegeven, vol met interessante gegevens en leuke anekdotes, schitterend geïllustreerd. Het enthousiasme en de liefde voor het district, zijn gebouwen en zijn bewoners straalt in je gezicht als je het boek doorbladert.

Het boek is onderdeel van het project 'Coronie! (2009-2010)' dat naast het hier besproken boek bestaat uit een expositie - eerst in het Surinaams Museum in Paramaribo, daarna in Den Haag -, het door Cynthia McLeod geschreven verhaal 'Logeren in Coronie' voor schoolkinderen die de expositie bezoeken en workshops schilderen en poëzie voor de schoolkinderen in Coronie. Het hele project betreft een samenwerking tussen publicist/beeldend kunstenaar Fineke van der Veen, architect/bouwhistoricus Dick ter Steege (beiden woonden en werkten enige tijd in Suriname) en de Su-

rinaamse publicist Chandra van Binnendijk. Het boek werd gefinancierd door de Nederlandse ambassade te Paramaribo, Stichting de Zaaier uit Utrecht en het Directoraat Cultuur van MINOV in Suriname.

Het boek bestaat uit twee hoofddelen (De bewoners en De gebouwen) en een Intermezzo. In Deel I portretteert Fineke van der Veen de bewoners van Coronie; in totaal nauwelijks drieduizend personen op een gebied van 3903 km². In met name dit deel worden de dromers, de doemdenkers en de doorzetters uit de titel van het boek gepresenteerd: de doorzetters die ondanks de moeilijke omstandigheden hard werken voor de kost, de dromers die over Coronie mijmeren als ware het een nostalgisch paradijs, of de doemdenkers die pessimistisch zijn over de toekomst van hun leeglopende district of over de bedreiging door de zee vanwege de klimaatveranderingen. Aan de hand van vragen als ‘Wie wonen er nog in dit district, en hoe was het vroeger? Waar komen die aparte plaatsnamen vandaan? En hoe zien de bewoners de toekomst?’ geeft zij de verhalen achter de gebouwen weer. De levensverhalen van de geïnterviewde Coronianen zijn steeds rijkelijk voorzien van foto's. Ook historische gegevens over de oude suiker- en katoenplantages, de slavernij en het verzet daartegen en de invloed van de kerk op Coronie komen in dit deel aan bod. Vanwege die historische kaders is het boek wat mij betreft meer dan alleen ‘een momentopname aan weerszijden van de Oost-West verbinding van Coronie’ zoals het boek door de auteurs zelf wordt getypeerd.

Als Intermezzo tussen de twee delen zijn vijf ‘Pareltjes uit Coronie’ opgenomen: een reportage over het openluchtmuseum van de innemende oom Tjon, een samenvatting van de kronieken uit de rooms-katholieke Kerk van Coronie, kindergedichten en kindertekeningen van de schooljeugd van Coronie (het resultaat van de workshops die onderdeel vormden van het project ‘Coronie!’) en tot slot een serie foto's van reclameschilderingen. Fineke van der Veen en Chandra van Binnendijk hebben deze parels bijeengebracht.

Deel II dat de lezer in detail laat kennismaken met de gebouwen, is van de hand van Dick ter Steege. De bouwhistoricus beschrijft en documenteert diverse oude huizen door ze vast te leggen op foto's, in bouwtekeningen en in 3D-weergaven. Allerlei verschillende typen gebouwen passeren de revue; zo treffen we verbluffend mooie en gedetailleerde tekeningen aan van (verschillende bouwfasen van) woningen en kerken, maar ook het staatslogeergebouw en het districtscommissariaat hebben een plaats in het boek. Er wordt stilgestaan bij de stedenbouwkundige en bouwkundige ontstaansgeschiedenis van de huidige gebouwde omgeving, waarbij ook de beïnvloeding vanuit het Caraïbisch gebied wordt meegenomen. Ter Steege betoogt dat de karakteristieke houten huizen het gezicht van Coronie bepalen, en daarmee belangrijk zijn voor de identiteit van Coronie. Het kenmerk van houten huizen is echter dat ze veel onderhoud nodig hebben en aangezien het daar de laatste tijd aan heeft ontbroken, staan veel van

de huizen helaas op instorten. De bouwhistoricus onderneemt daarom een poging om zoveel mogelijk informatie over de huizen vast te leggen voor het nageslacht en zo de karakteristieke gebouwen te beschermen voor verder verval. Vanaf p. 129 wordt feitelijk een eerste inventarisatie van de monumenten in Coronie gepresenteerd met daaraan gekoppeld het voorstel om een aantal gebouwen op te nemen in het monumentenregister. De basisgegevens van alle traditionele gebouwen en de foto's en tekeningen zijn terug te vinden op de bijgeleverde dvd..

Het boek is een *must-have* voor alle mensen die belangstelling hebben voor Suriname. Een boek dat op de koffietafel van elke Surinameliefhebber of -volger thuishoort. En zeker voor hen die geïnteresseerd zijn in architectuur en bouwkunst is het boek een aanrader. Vanwege de verschillende achtergronden van de drie auteurs en de aard van het hele project 'Coronie!', kent het boek meerdere dimensies. Coronie is het ene verbindende element in dit boek dat verder een enorme variëteit aan onderwerpen, verhalen, anekdotes en beelden biedt. Kortom, er is voor elk wat wils!

Karin M. Boven

Theo Para, *De schreeuw van Bastion Veere*. Amsterdam: Uitgeverij Van Genneep, 2009. 225 p., ISBN 978 90 5515 441 8, prijs € 19,90.

Het lijstje met boeken waarin 'de narcistische president' onder vuur wordt genomen is lang. Sinds de decemberschandalen zich in het collectieve geheugen hebben genesteld, is de kritiek op 'dit moreel dwergje' alleen maar toegenomen in de kring van degenen die de liberale rechtsstaat zijn toegedaan.

Een boek dat perfect in dit rijtje past is *De Schreeuw van Bastion Veere*, door Theo Parra, de medicus met een schrijversroeping. Na de 'bovenbouw zuiveringen' van 8 december 1982 moest hij gedesillusioneerd vertrekken uit zijn geboorteland 'waar willekeur wordt opgedist als wetmatigheid en de pretentie van de onfeilbaarheid verkocht als historische roeping'.¹

¹ De citaten in deze recensie staan achtereenvolgens op pp. 84, 21, 60, 247, 247, 56, 249, 250, 249, 87, 16, 40, 87-88, 18, 83, 89, 117, 73, 86, 15, 105, 134, 248.

In 1998 slaakte hij de verzuchting dat dictatoriale macht warempel ook een constitutioneel kostuum draagt. Het boek is vooral een zinvolle aaneenschakeling van essays, brieven, toespraken en korte opiniestukken over een atavistische rechtsorde. Zo beschrijft Para onder de kop ‘Amnestie of gerechtigheid’ hoe de taal werd gedemoraliseerd om het nationale geweten te neutraliseren. Op zijn minst is amnestie, aldus de schrijver, een vorm van gemakzucht of erger: ‘juridische sanctionering

van onze monsterlijke vervreemding’.

Maar de angel van het boek zit in de staart, die is gewijd aan de hoofdverdachte en aan de aanpak van ernstige mensenrechtenschendingen. Het biedt een treffende schets van de verwrongen manier waarop politieke misdadigers met hun geweten marchanderen. Para richt zijn pijlen vooral op het karakter van de ‘gangster die volstrekt vreemd is van eerlijke, humane en empathische gevoelens’. Dat karakter blijkt misdadiger dan gedacht. Een verachting voor de mens. De enige ambitie van ‘dit sujet’ is om via de revolutie de democratische waarden te vernietigen. ‘Ik-boven-iedereen met het schaamtegevoel getransformeerd tot nietsontziende woede, doof voor de pijnkreten van de slachtoffers’.

De souplesse waarmee Para schakelt tussen pregnante inzichten en *Abu Ghraib*-achtige situaties, is duizelingwekkend en zal vele Surinaamse auteurs de adem afsnijden. De waarheid heeft haar rechten [...] behalve in de ‘privérepubliek’ van ‘de architect van Moi Wana’. ‘Een wapen leegschieten op iemand geeft je een goed gevoel’ typeert de *Beul* van Bastion Veere. Wreed. Alsof we niet kunnen omgaan met democratie of met de impact daarvan op ons leven. Het is een intrigerende gedachte, die ruimschoots gestalte krijgt in *De schreeuw van bastion Veere*.

De lezer kan de *making of* van het requisitoir op de voet volgen. Bescheiden bijrollen als getuige à charge zijn weggelegd voor André Telting en Hans Prade. De laatste heeft, met gevaar voor eigen leven, ‘de ordinaire zakkenvullerij ten laste van de collectieve middelen’ onweerlegbaar aangetoond. Slechts de ‘fatsoenlijke elite’ weet haar handen zuiver te houden.

Para heeft het honderduit over zijn liefde voor ‘Suriname als morele gemeenschap’ en baseert zich daarbij op Albert Helman, ‘een eerzaam Surinamer’. Hij leest talloze (wetenschappelijke) publicaties en maakt gehakt van de amnestiesuggestie van de Nationale Assemblee voorzitter. De passages liegen er niet om: ‘ontneemt het Surinaamse strafrecht juist bij zulke ernstige misdrijven zijn normatieve kracht’, ‘Wat dan zou overblijven, is een royale invitatie aan corruptie en georganiseerde misdaad’ en ‘Zo een politiek vertoon negeert het leed van de nabestaanden en bruuskeert hun diepste gevoelens’.

Para's boek is in de eerste plaats een polemisch geschrift. Significante roldragers, zoals journalisten, worden hard aangepakt, er blijft geen spaan van heel. Wetenschappers - ‘Met hun academische titels en vocabulaire vol ismen, bogen zij serviel voor Hém, het vroegere sergeantje...’ -; politici - ‘dorpspolitici veroordeeld tot gewichtige potsierlijkheid’ -; de Hoge Raad - ‘een dat is niet mijn zaak attitude’ - en de Nederlandse regering - ‘politieke smoesjes voor non-vervolging’.

Mediawerkers en objectiviteit, daar zal altijd wel iets op aan te merken zijn. Dat verklaart ook de sneren die de schrijvende pers in deze bloemlezing krijgt. Snierend veegt Para de vloer aan met een prominente journalist die de staatsgreep der sergeanten verdedigt. Schokkender was

de weigering de arrestatie van een collega af te wijzen, alsof het mes nog wat dieper in de wonde moest. Journalisten die ‘de school van de Staatshaat doorlopen’ hebben.

Het betaamt alle journalisten om onafhankelijk, betrouwbaar en relevant nieuws te brengen met respect voor mensenrechten. De nieuwe realiteit was echter dat ‘de rechten van de mens verdwenen onder de militaire laars’. Het equivalent van ‘de journalist wikt, de Coupplager beschikt’.

Daar gaat de journalist als waakhond van het democratische proces! Redacties zijn hun opperste onafhankelijkheid kwijt en dat genereert toestanden ooit beschreven door Harry Mulisch in *De zaak 40/61*. Er is geen behoefte aan uitvoerders van het *Befehl ist Befehl* type, die zelfs hun vader op commando zouden hebben gedood.

‘Voor een democratische bevolking als de Surinaamse was dat onaanvaardbaar’. Maar wat is Para's beeld van democratie in dit citaat? Temeer daar hij zelf verwijst naar de ingewortelde onderworpenheid van Surinamers. Democratie verdraagt zich niet met persoonsverheerlijking, al is de grondwetsherziening van 1987 een legitimatie daarvan. ‘Een omstreden bestuurlijke constructie die veel ruimte liet voor politieke manipulaties’, is het verdict van de auteur. Machtswisselingen brengen allerlei politiek-sociale reflexen teweeg, stelt Para vast, een stelling die hij aanschouwelijk maakt met sprekende voorbeelden. Kandidaten voor de regeringsploeg onder auspiciën van de ‘megalomane leider’ waren zo gevonden. Zijn ‘berekende openhartigheid, voorgewende gemoedelijkheid en gratuite charmes’ appelleren aan politieke gelukzoekers.

Para wilde ook een informatief boek schrijven: ‘helpen het zelfstandige, niet-slaafse denken te stimuleren’. Ook daarin is hij met glans geslaagd. Maar door de verkiezingsuitslag van mei 2010 heeft het een donkere wending gekregen. Het idee om af te rekenen met de personificatie van ‘het fatale morele tekort’ is verder weg dan ooit. Niet moeilijk zijn gedachten te raden nu de ‘dictatoriale restauratie’ in het presidentschap haar beslag heeft gekregen: we zijn terug bij de ‘alsof cultuur’ toen de moordenaar door de Surinaamse regering behandeld werd ‘alsof hij een normaal politicus was’.

Anno 2011 geniet de formeel gekozen president internationale rechtsbescherming. Conform het scenario van september 1996. *Just what the doctor did not order*, strijdig met het reddingsplan van dokter Does, maar wel in de lijn der verwachtingen. Het logisch gevolg van ‘de postdictatoriale grondwet - waarin 25 februari wordt bejubeld’.

Het lijkt mij *De Paradox van Para*. Hij is niet de enige die ontgoocheld is door de electorale steun aan de ernstige mensenrechtenschenders. Zijn conclusie is dan ook glashelder: ‘Kiezers hebben niet altijd gelijk’. Inderdaad, onder Para's vlotte columnistiek zit een laag van wezensvragen die, door oprichting van een gedenkteken in Bastion Veere, actueel zijn.

Bill Monkau

Rashid Novaire, *Afkomst*. Breda: De Geus, 2008. 123 p., ISBN 978 90 445 1259 5, prijs € 13,90. [Eerste editie: Aristos, Rotterdam 2007.]

Ter gelegenheid van het verschijnen van zijn eerste verhalenbundel gaat Nabil el Maroudi langs bij zijn familie. Zijn op zichzelf gerichte vader Mahmoud en zijn Pools-Duitse oma Ute gedragen zich - zoals gewoonlijk - afstandelijk en afwijzend ten opzichte van de jonge schrijver. Deze realiseert zich dat hij in feite maar weinig van hun verleden afweet. In de dagen erna confronteren ook verschillende onbekenden hem, ongevraagd, met zijn gemengde komaf ('Wie is jouw uitgever? [...] Ja, Ja. [...] Die specialiseert zich in allochtonen, geloof ik' [p. 26]).

Ondanks de lichte aarzeling die hij voelt - in hoeverre zal hij toegang kunnen krijgen tot de ervaringen van zijn voorouders? - besluit Nabil uiteindelijk op zoektocht te gaan om meer over zijn afkomst te weten te komen. Hij gaat bij verschillende familieleden in Nederland, Marokko en Duitsland op bezoek, en probeert zich gebeurtenissen uit onder andere zijn moeders jeugd voor te stellen.

Deze zoektocht wordt beschreven in schrijnende en tegelijkertijd humorvolle passages. Het verhaal heeft een fris karakter doordat Novaire consistent voorkomt dat een van deze twee tonen de overhand krijgt. Op eenzelfde wijze wordt in *Afkomst* geschakeld tussen referenties aan moderne populaire cultuur (bijvoorbeeld *The Sopranos*) en passages die nauw verwant zijn aan klassieke postkoloniale werken. De beschrijving van de 'gezonken schepen' en het 'verdrongen meisje wier tong door algen werd aangevreten' (p. 85) die op de zeebodem bij de kust van Rabat liggen, doet bijvoorbeeld sterk denken aan passages als die uit Derek Walcotts *Omeros* (De Arbeiderspers, 1993, p. 51), waar Achilles op de bodem van Caraïbische zee scheepswrakken en lijken 'met haren als wier' tegenkomt.

Nabils reizen naar het verleden leveren hem allerlei kleine brokjes informatie op over zijn afkomst - die vooral gebaseerd zijn op andermans zienswijze. Het is dan ook opvallend dat het fictieve stuk dat hij vervolgens schrijft meer ontsproten is aan zijn eigen verbeelding dan aan wat zijn familieleden hem hebben verteld. Het lijkt of Nabil probeert om tussen alle meningen en herinneringen zijn eigen perceptie van het verleden te creëren. Uiteindelijk tracht hij, om zich het verhaal van zijn afkomst helemaal toe te eigenen, 'zich een andere oma te schrijven' (p. 45) en in één adem door ook zijn vader te veranderen. Hij wil beiden in liefhebbende, warme personen veranderen.

In *Afkomst* lijkt het in eerste instantie te gaan om een wel heel letterlijke uitwerking van de opvatting dat identiteit niet ontstaat door het opgraven van het verleden, maar door het herverspreken en herproduceren ervan.¹ Dat Nabil de uitspraak van Connie Palmen, 'fictie komt voort uit

1 Stuart Hall, 'Cultural identity and diaspora.' In: *Colonial discourse and postcolonial theory; A reader*. New York: Columbia University Press, 1993, p. 393.

een verlangen naar de werkelijkheid' (p. 69), aanhaalt, lijkt dan ook geen toeval. Met behulp van zijn verbeelding zet de jonge schrijver ervaringen van zijn voorouders om in een indringend geschreven verhaal. Het is niet moeilijk in te zien waarom hij aangeeft regelmatig te willen schuilen 'binnen de grenzen van een betrouwbare, verzonden werkelijkheid' (p. 122). Het herschrijven van het verleden biedt troost.

Uiteindelijk blijkt een gefictionaliseerd verleden echter geen reële verbetering op te leveren voor de werkelijkheid van het hier en nu. De passage waarin Nabil zich inbeeldt zijn collaborerende oudoom vermanend toe te spreken wanneer deze probeert de loop van de gebeurtenissen te veranderen, is vooral aan hem zelf gericht: 'Je kunt me niet afmaken, want ik ben de schrijver van dit verhaal. Doe maar je best om je naam te zuiveren. Het zal glorieus mislukken' (p. 118). Ook het verhaal van Nabils afkomst is reeds voor hem geschreven, en ook zijn pogingen om het geschrevene te veranderen zullen niet werkelijk slagen.

De inzichten die Nabils zoektocht hem hebben opgeleverd, zijn andere dan waar hij op hoopte. De laatste woorden van de novelle verwijzen naar de pogingen van Nabil om zijn eigen gedrag en dat van zijn familieleden te verklaren aan de hand van het verleden. Ze lijken ook een toespeling te zijn op de hedendaagse neiging om de oorzaken van menselijk gedrag te zoeken in afkomst en culturele achtergrond. Nabil suggereert dat het zinvoller is de focus te verleggen naar werkelijke ervaringen in het eigen leven:

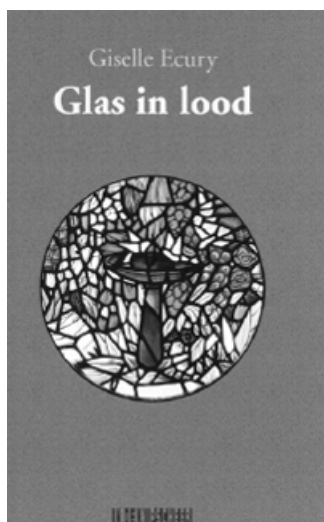
Misschien moeten we het niet te vaak over de afkomst van die jongen hebben [...] Misschien moeten we praten over zijn dromen wanneer hij zich aan de rand van het balkon vasthoudt, zelf bijna is als stille en onbetreden sneeuw. Wachtend op de sporen van overstekende fietsen (pp. 122-123).

Met deze conclusie wordt een tekst besloten waarin Novaire opnieuw veel zegt met weinig woorden.² De wereld die wordt gecreëerd met een klein aantal compact geschreven passages is veel groter dan de 123 pagina's die de novelle telt. Er is zelfs zoveel weggelaten uit de belevingswereld van Nabil, er is zo weinig 'over zijn dromen gepraat', dat men achterblijft met een gevoel van gemis en een verlangen naar meer passages als die over Nabils middelbareschooltijd. De lezer wordt gedwongen zijn eigen verbeelding in te zetten en Nabils 'dromen' zelf verder in te kleuren.

Renée Jansen

2 Zie ook over *Maisroest*: Arjen Fortuin, 'Zelfportret als broer; Rashid Novaire zegt veel in weinig woorden.' *NRC Handelsblad*, 7 februari 2003.

Giselle Ecury, *Glas in lood*. Haarlem: In de Knipscheer, 2009. 357 p., ISBN 978 90 6265 645 5, prijs € 18,50.

De voorgeschiedenis van Clarissa, de ik-figuur in de roman *Glas in lood*, lijkt simpel. Haar moeder, de Arubaanse Aïda is de tweede vrouw van de tuinder Kees, die al zijn leven lang bevriend is met Philip. Clarissa maakt als kind mee dat het huwelijk van haar ouders op de klippen loopt. Haar moeder neemt haar mee naar Aruba, maar daar kan ze niet meer tegen de bemoeizucht van haar familie, zodat ze teruggaat naar Nederland. Inmiddels volwassen geworden trouwt Clarissa in Frankrijk een oudere restaurateur van glas-in-loodramen. Een maand voor de geboorte van hun dochter Inca verongelukt hij en Clarissa gaat terug naar Nederland waar ze een huisje koopt in een zwaar gereformeerd tuindersdorp. Ze probeert wel contact te krijgen met de mensen in het dorp, maar zij weren dat af. Ze is niet van de Kerk, de mensen vinden een alleenstaande moeder ook maar niets en fantaseren daar van alles omheen: Inca zou een ongelukje zijn, ze zou gescheiden zijn, ze zou iets hebben met haar buurman Van der Veer die als een opa is voor Inca. Niets is te dol voor deze 'vrome' mensen om af te wijzen wat ze niet kennen.

Dit deel van de roman is het meest indrukwekkende. Giselle Ecury weet prachtig de wat broeierige sfeer van het achtergebleven dorp te beschrijven zonder in stereotypen te vervallen. Zo is het gesprek dat Clarissa met de schooljuffrouw van Inca voert, als ze gaat klagen over het feit dat haar dochter wordt gepest, een juweeltje van balanceren tussen het volgen van dogma's en het volgen van je hart. Ook de intieme beschrijving van de omgang tussen moeder, kind en buurman-opa laat zien dat Ecury weet hoe ze relaties moet typeren. Maar ze toont zich een echte meesteres in het doseren van feiten. Langzaam wordt de voorgeschiedenis enigszins helder, maar hoe duidelijker, hoe mysterieuzer ze ook wordt. Wat is er gebeurd, waardoor Clarissa's ouders uit elkaar gingen en er een eind kwam aan de vriendschap tussen haar vader Kees en Philip? Ecury speelt de lezer voor het antwoord op deze vragen steeds kleine stukjes toe, maar pas aan het einde van de roman komt het antwoord, dat je dan eigenlijk al vermoedt.

Een voorname bouwsteen van de roman is de spiegeling. De schoolkinderen uit Inca's klas zeggen tegen haar dat de duivel haar komt halen, wat haar overstuurt. Het doet Clarissa terugdenken aan vroeger toen de kinderen uit haar klas opmerkingen

maakten ‘nadat er zich thuis tussen mijn ouders iets had voltrokken, waar de duivel bij verbleekte’ (p. 69) Een andere ervaring van Inca spiegelt ook met Clarissa's jeugd. Op vakantie in Frankrijk komt Inca in contact met een Frans echtpaar, waar ze het goed mee kan vinden, totdat ze ziet dat de vrouw stiekem de ober staat te zoenen op de trap. Clarissa's commentaar: ‘Voor een kind zijn

man en vrouw voorgoed verbonden en één, alle echtscheidingen ten spijt. Ikzelf kon amper begrijpen wat ik onderging, vroeger als kind' (p. 192).

Het is voor de volwassen Clarissa een raadsel waarom haar ouders zijn gescheiden, maar voor de lezer wordt het langzaam maar zeker wel duidelijk. Er zijn veel toespelingen van mensen die zeggen dat zij als kind het ook niet kon helpen. Clarissa vindt het zelf vreemd dat haar wat preutse moeder haar in haar jeugd gewaarschuwd had voor ontrouw in een huwelijk: 'Die ene keer dat je toegeeft aan je lichamelijke behoeften, kan de rest van je leven ruïneren.' Heel subtiel is de aanwijzing via het bestrijdingsmiddel DDT. Vlak voordat dit gevaarlijke en zeer ongezonde goedje werd verboden, sloegen tuinders die bij het middel zwoeren, een grote hoeveelheid in. Ook deze aanwijzing gaat via spiegeling, nu tussen haar vader en 'opa Veer'. Beiden hadden een flinke voorraad DDT aangelegd die ze regelmatig aanspraken. De enige schaduw over opa's leven was dat hij kinderloos was gebleven. De enige keer dat Clarissa's vader huilt is op de dag dat de vrouw van oom Philip met een onheilstijding komt die de oorzaak is van de scheiding van haar ouders. Haar vader gaat na dat bezoek huilend allemaal poeder uit een verboden schuurtje wegspuiten. Onbegrijpelijk voor Clarissa, maar als lezer vermoed je dan al wat de oorzaak van de scheiding was. Zo zorgt Ecury voor een fascinerend spel tussen een onwetende ik-figuur en een steeds beter gissende lezer.

De spiegelingen waar de roman vol mee zit en de vooruitwijzingen zorgen ervoor dat *Glas in lood* een hecht geconstrueerde roman is, waar alles met alles samenhangt, zodat de centrale vraagstelling stevig wordt onderbouwd:

Het is vreemd dat je als ouder vaak onbewust je eigen pijn herhaalt binnen dat van je nageslacht. Eenzelfde patroon. Dezelfde eenzaamheid. Moeders die alleen opgroeien, voeden ook alleen hun eigen kind op. Vaders die alles verloren aan de drank krijgen zoons of dochters die alles verliezen aan hun verslavingen. De mishandelde mishandelt. Maar waarom? Je wilt het voor je kind toch vele malen beter? Maar zelfs de timing klopte: ik verhuisde met mijn dochter op ongeveer dezelfde leeftijd die ik had, toen mijn moeder mij meenam naar Aruba. Ook onze schoolleeftijd klopte (p. 219).

De moeite die Clarissa doet haar dochter de doem van haar verleden te besparen is de kern van de roman. Telkens laat Ecury nieuwe aspecten van dat verleden en Clarissa's huidige strijd zien, zoals de zon in een glas-in-loodraam ook telkens nieuwe facetten openbaart: 'Dat breekbare glas in buigzaam lood. De zon die zo'n gebrandschilderd raam onverwacht helder kan doen oplichten, waardoor je er opeens iets nieuws in ontdekt.'

De stijl van Giselle Ecury is een verhaal apart. Ik vond haar vorige roman, *Erfdeel*, ondanks een verdienstelijke compositie vermoeiend door

de opeenstapeling van extreem korte zinnen en uitroepen. Als je de zinnen hardop leest en inderdaad bij een punt met je stem naar beneden gaat zoals het hoort, krijg je het gevoel dat je in een auto zit met vierkante wielen. In *Glas in lood* is dit gelukkig veel minder het geval, waardoor het hobbelige gevoel niet de overhand krijgt, maar het komt wel voor, zoals in de citaten in de vorige alinea. Waarom zet ze daar geen komma's? Waarom dat staccato-gedoe? Wat is taalkundig mooier dan een volzin? Ik begrijp wel dat Ecury niet van ingewikkelde volzinnen houdt, maar de esthetiek van de taal wil toch ook wat?

Deze kritiek heeft niets met haar gedeeltelijk Arubaanse achtergrond te maken, want ze was nog geen zeven toen ze naar Nederland ging en haar moeder is Nederlandse. Aruba speelt in *Glas in lood* nauwelijks een rol en het verblijf van Clarissa daar wordt dan ook beschreven door de ogen van een buitenstaander. De thematiek heeft ook niets met die van een immigrant te maken. Integendeel: de beschrijving van een typisch Nederlands tuindersdorp is een beschrijving van binnenuit. De thematiek is algemeen menselijk en de compositorische uitwerking daarvan is de kracht van de roman.

Jos de Roo

Mala Kishoendajal, *Pijn in parlando*. Haarlem: In de Knipscheer, 2009. 80 p., ISBN 978 90 6265 647 9, prijs € 15,75.

Na de twee romans *Dame Blanche* (2001) en *Het boegbeeld* (2002) die elkaar dus heel snel opvolgden, was het relatief stil rond de literaire productie van Mala Kishoendajal, tot in 2009 haar poëziedebuut volgde met *Pijn in parlando*. Deze bundel gedichten, volgens de auteur in 'spreektoon' geschreven, zoals de titel trouwens ook al aangeeft, kent drie delen. Het eerste deel is zonder titel; het tweede voert de tweetalige titel 'Hindustani hart / Hindustani dil'; en het laatste bevat een tiental 'reisgedichten'.

Het begin van het openingsgedicht 'Over pijn zingen' verklaart al direct de titel: 'Ik heb horen zeggen dat pijn, / die ontredde, etterende zweer, / pas dan verdwijnt

als je er niet / over peinst het te verdringen, / maar er juist over zingt. / In parlando.’ Lukt het de dichteres in het eerste deel van haar bundel dat voortdurend over het thema ‘pijn’ gaat, de verschillende vormen van pijn weg te zingen? Vaak lijkt het daar wel op in de loop van een zich ontwikkelend gedicht, maar dan komt daar toch het ontgoochelende einde, zoals meteen al in het eerste gedicht: ‘Een extatisch, orgastisch, feilloos veinzend liefdeslied.’ Of, zoals de slotzin in ‘Geliefden

voor anderhalve dag' luidt: 'Terwijl de deur achter mij in het slot zinkt / als een op de klippen gelopen fregat.'

Beelden van 'zielsverscheurende, warme pijn', 'ongeneeslijke liefde' en 'bitterzoet samenzijn', 'veroordeling en erkenning' in 'de buitelingen van pijn naar pijnloos' en 'verlies' worden in de gedichten van de eerste afdeling gedrapeerd rond ruimte en vooral tijd. De oplossing voor alle kommer en kwel van mislukking en dood kan alleen in het dichten zelf gevonden worden.

De tweede afdeling wordt gevormd door een achttal gedichten in het Sarnami gevolgd door een Nederlandstalige versie, een aantal Nederlandstalige haiku's en andere gedichten.

De parlando-gedichten lijken op het eerste oog eenvoudige notities maar blijken bij herlezing nauwgezet gecomponeerd te zijn. Een voorbeeld waarin parallelie, repetitio, alliteratie, assonantie, chiasme en enumeratie over elkaar heen buitelen vinden we in het eerste gedicht van de tweede afdeling, 'Erfenis van rijst en thee': 'In de schaduw van geschemerde / schoonheid / schittert een twinkelende traan. / In de schittering van betraande / schoonheid schemert / een laatste zucht, stokt, flonkert.'

De laatste afdeling tenslotte bevat een aantal reisgedichten waarin de auteur de lezer meeneemt naar Brazilië, Ethiopië, India en Iran. Bij een eerdere gelegenheid heb ik al eens geschreven over de enorme afstand die er zich bevindt tussen de dominante maatschappijkritische poëzie van de jaren zestig en zeventig toen nagenoeg elke dichter die wilde meetellen als een zelfbenoemde profeet dacht te moeten schrijven namens en voor zijn volk en anderzijds de persoonlijke lyriek die sinds de jaren negentig in de laatste decennia steeds duidelijker door een jongere dichtersgeneratie verwoord wordt. Mala Kishoendajal schrijft over zich zelf en haar persoonlijke positiebepaling als individu, ook als ze daarbij politieke processen in eigen land of buitenland aanroert. Zo is deze bundel een eerlijke verwoording van de emoties van een auteur die haar inspiratie niet aan politieke prietpraat en evenmin aan navelstaren ontleent, maar aan de verwerking van individuele ervaringen en emoties in het ruime perspectief van een individu in een persoonlijk beleefde beeldrijke wereld waarin plaats is voor traditie, zonder slaaf van het verleden of enig dogma te worden.

Wim Rutgers

Lisette Lewin, *De verloren savanne*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2008. 444 p., ISBN 978 90 388 45715, prijs € 19,90.

Een roman die begint met een uitvoerige stamboom van een familie belooft ingewikkelde en misschien wel scandaleuze familiegeschiedenissen weer te gaan geven. Zeker als daarboven nog eens staat: 'Stamvaders van de familie

Speijer waren de broers David Speijer (1694) en Hijman Speijer (1696), die in 1712 vanuit Duitsland naar Suriname kwamen' (p. 8). Dan komt er nog eens drie eeuwen geschiedenis bij. Het is meestal boeiend om te zien hoe een romanschrijver de tijd en de verhoudingen tussen de figuren samenbalt tot een paar gebeurtenissen, waarin de figuren uit de verf komen, zodat helder wordt waar het hem of haar om te doen is.

Lisette Lewin heeft als hoofdfiguur en startpunt de Nederlandse jodin Loulou Speijer die in 1997 met haar tante Tilly over het boek van Stedman praat. Ze vindt dat Joden niet zulke slechte slavenmeesters waren, omdat ze in Suriname kwamen om er te blijven en niet om snel winst te maken, zodat het in hun belang was dat de slaven gezond bleven. In het voetspoor hiervan beklaagt ze zich dat de kranten het over de zwarte Holocaust hebben, als ze over de slavernij schrijven. Ze vindt de slavernij geen planmatige vernietiging van mensen.

Het gesprek tussen de twee zit vol verwijzingen naar uitspraken van schrijvers en klassieke liederen, vanaf het begin is duidelijk dat Loulou zich schurkt in de wereld van de kunst. Zo zegt Loulou, die net haar vriend door een stom ongeluk heeft verloren, waaraan zij zich schuldig zegt te voelen, tegen haar tante: 'Iedereen die lijdt onder de liefde, dus iedereen, kan Proust het beste keer op keer herlezen, vooral *Albertine dispar*.' (p. 25). Maar Proust lezen doet ze niet, want ze gaat liever heel ver weg om te gaan mijmeren onder een palmboom. 'Ver weg. "*Der Welt abhanden gekommen*."' Tante Tilly doet haar dan het idee aan de hand maar eens naar Suriname te gaan, om uit te zoeken of ze ook van Indiaanse afkomst zijn: 'Ik vermoed dat de grootmoeder van mijn grootvader Isidore Maurice een indiaanse was' (p. 31). Meer motieven heeft Loulou niet om naar Suriname te gaan en die krijgt ze ook niet in de loop van de dikke roman. Verdriet om een verloren geliefde wordt eerst weggepoetst met een verwijzing naar de kunst en daarna met een exotisch tochtje.

Direct na aankomst in Suriname krijgt de lezer een staaltje van Loulou's opmerkingsgave:

Op de rand van het zwembad ligt een vrouw met haar achterste richting terras. Tussen die kolossale donkerbruine billen moet zich ergens een reepje stof bevinden. Ze vormen een horizontaal gespleten heuvel van glimmend vlees, zo hoog als een tafel. Dat er zulke billen bestaan. De rest

van de vrouw is er achter verdwenen. Hier zit ik, overpeinst Loulou, in een land waar ik niemand ken, en waar iedereen familie van elkaar is (p. 59).

De passage is tekenend voor de manier waarop ze Suriname bekijkt en ook voor het totale gebrek aan samenhang in Loulou zelf, want de ge-

dachtesprong die ze maakt naar haar eigen situatie houdt werkelijk geen verband met wat ze zat te observeren.

Ze gaat georganiseerde tochtjes maken, waar ze zich vooral ergert aan haar reisgenoten. Herhaaldelijk bedenkt ze dat Surinamers na de onafhankelijkheid op hun rug zijn gaan liggen, want de familie in de Bijlmer met hun riante bijstandsuitkeringen stuurt toch wel geld op. Ze leeft helemaal op, als ze de Nederlandse homo Jan tegenkomt: ‘Eindelijk iemand met sarcasme om het leven hier te veraangename’ (p. 119). En, zowaar, er blijkt ook een goeie Surinamer te zijn. Het is de archivaris die heeft nagespeurd dat ze inderdaad een Indiaanse voorouder heeft en die daar helemaal niets voor wil hebben.

Je zou verwachten dat ze nooit meer naar Suriname gaat, maar ze gaat een tweede keer. Opeens blijkt ze hevig geïnteresseerd te zijn in de familiegeschiedenis. Hoe die interesse ontstaan is, is nergens duidelijk. Ze maakt weer tochtjes, onder andere naar de vervallen Jodensavanne. Loulou als niet-religieuze Jodin, praat er nostalgisch met andere joden over het jodendom, maar verder dan het euforisch opsommen van rituele handelingen komen die gesprekken niet. Het blijkt dus een jodendom te zijn dat losgeraakt is van zijn oorsprong en alleen bestaat uit uiterlijkheden, net zo verloren als de Jodensavanne.

Lisette Lewin heeft als schrijfster natuurlijk alle recht een hoofdfiguur te kiezen die een ongeleid projectiel is in haar doen en denken en die ook nog eens hopeloos politiek incorrect is. Dat zou een boeiende roman kunnen opleveren. De coherentie die in mijn samenvatting zit, zit niet in de roman, omdat die overwoekerd wordt door andere zaken. Lewin mist het vermogen de drie eeuwen familiegeschiedenis samen te ballen tot enkele treffende momenten waarin we figuren leren kennen. Het verleden komt op een ongelooflijk houtenklazerige manier aan de orde door ellenlange geschreven nagelaten berichten van voorouders. Ze maken in feite alleen duidelijk dat Lewin haar huiswerk goed heeft gedaan door de historie te bestuderen. Dat doen de uitvoerige passages over Stedman ook, evenals het uitweiden over de relatie tussen een voorouder en de Tachtigers. Een goed schrijver verdiept zich in zijn materiaal en maakt daar dan heel selectief gebruik van. Lewin mist dit vermogen. Het vermogen zich te beperken bij beschrijvingen mist ze ook. De vele tochtjes die Loulou in Suriname maakt, houd je door de te uitvoerige aandacht eigenlijk al gauw voor gezien.

Achter al die familiegeschiedenissen, belevenissen en gesprekken heb ik geen samenhang kunnen ontdekken. Lewin heeft zich in de veelheid van zaken verloren, of om op een van haar beschrijvingen te variëren--Nu ligt er op mijn tafel een dik boek open geslagen. Tussen de twee kolossale stapels bladzijden moet zich ergens een reepje stof, een boodschap bevinden. Dat er zulke boeken bestaan.

Jos de Roo

Henna Goudzand Nahar, *De stem van Bever*, met illustraties van Jeska Verstegen. Rijswijk: De Vier Windstreken 2007. 32 p., ISBN 978 90 5579 879 7, prijs € 13,95.

Henna Goudzand Nahar, *Lang leve Olifant*, met illustraties van Jeska Verstegen. Rijswijk: De Vier Windstreken 2009. 32 p., ISBN 978 90 5116 120 5, prijs € 13,95.

Henna Goudzand Nahar schrijft korte verhalen, jeugdboeken, romans en recensies. Zij is uitgever en hoofdredacteur van het online tijdschrift *Oer Digitaal Vrouwenblad*. *De stem van Bever* is het eerste prentenboek van haar dat bij uitgeverij De Vier Windstreken is uitgekomen.

Bever, de titelheld, wil een nieuw leven beginnen aan de rivier waar Olifant en Varken wonen. Zijn mooie zangstem maakt indruk op de twee vrienden maar ze dulden hem niet in hun woongebied, omdat hij er niet hoort, en jagen hem weg. Bever vertrekt. Olifant en Varken proberen hem te vergeten maar het lukt hen niet. De herinnering aan Bever blijft knagen. Om hem definitief uit hun gedachten te bannen, vernietigen ze zijn bijna afgebouwde huis, maar ook dat helpt niet, ze willen Bever terug.

Varken en Olifant zijn bij de eerste ontmoeting erg vijandig.

‘Beste Bever,’ zei Olifant, ‘we kennen nu wel je naam, maar dat betekent nog niet dat je bij ons wonen mag’.

Bever keek Olifant niet-begrijpend aan.

‘Je bent en blijft een vreemdeling’, legde Olifant uit.

‘Een buitenlander’, verduidelijkte Varken.

‘Een indringer’, zei Olifant ten slotte.

Het is dat het woord allochtoon in dit gesprek ontbreekt, want de opsomming van kwalificaties is eigenlijk net iets te expliciet, waardoor de toon erg moralistisch wordt. Al die scheldwoorden moeten duidelijk maken dat dit boek over vooroordelen gaat en in het bijzonder over vreemdelingenhaat. Die boodschap had ook subtieler gebracht kunnen worden.

Als voorleesboek is *De stem van Bever* wel geslaagd. Het duurt nog geen tien minuten om het voor te lezen, en dat is perfect. Iedereen die wel eens voorleest weet

dat een goed prentenboek niet langer hoeft te duren. Er moet ook tijd overblijven om over de plaatjes te praten.

Voor een schrijver is het een hele opgave om met weinig woorden een volwaardig verhaal te vertellen, maar Goudzand Nahar kan dat. Het is een prettig leesbaar verhaal geworden dat de voorlezer alle gelegenheid biedt om in de huid van de personages te kruipen en te spelen met het ritme tus-

sen rust en spanning, dialoog en handeling. In een paar honderd woorden gebeurt er veel; allerlei gebeurtenissen grijpen in elkaar en er wordt een innerlijke psychologische strijd gevoerd en vooroordelen worden geslecht.

De illustraties van Jeska Verstegen bestaan uit snelle pentekeningen die met de nat-in-nat aquareltechniek zijn ingekleurd. Het is fijn als illustraties net wat andere informatie geven dan de tekst. Het prikkelt voorlezer en kind om verder op het verhaal in te gaan. Hier heeft Bevers nieuwe huis wel drie verdiepingen en tussen de puinhopen van zijn oude woning slingert een wit jurkje met rode stippen ... Misschien zijn die details helemaal niet zo betekenisvol, maar het zou kunnen dat hier een opzet wordt gegeven voor een vervolgverhaal waarin Bever aan gezinsuitbreiding gaat doen ...

Dat verhaal moet dan nog even op zich laten wachten want er ligt nu een ander avontuur van Olifant, Bever en Varken in de winkel getiteld *Lang leve Olifant*.

In dit boek komt Olifant tot de ontdekking dat hij enkele schoonheidsfouten heeft: een scheve slurf en flaporen. Hij raakt zo van slag dat hij zijn verjaardagsfeestje afgelast. Maar met hulp van Bever en Varken leert hij zichzelf accepteren zoals hij is. De vriendschap tussen Olifant, Bever en Varken wordt met elk deel hechter en belooft wellicht een serie.

Marijke van Mil

Johan Ferrier, *Het grote Anansiboek*, met illustraties van Noni Lichtveld. Schoorl: Conserve, 2010. 135 p., ISBN 978 90 5429 295 1, prijs € 19,95.

In de reeks Surinaamse Klassieken verscheen een heruitgave van *Het Grote Anansiboek* van verteller Johan Ferrier en illustratrice Noni Lichtveld. Dit boek is de zevende in de reeks die begon met *Atman* de bekendste roman van Leo Ferrier, een zoon van Johan. In *Het Grote Anansiboek* is er een eerbetoon opgenomen aan Johan Ferrier geschreven door Ronald Venetiaan, de oud-president van Suriname en Jan Peter Balkenende, de oud-minister-president van Nederland.

De reeks Surinaamse Klassieken onder redactie van Peter Sanches kent zowel boeken van de hand van Surinaamse schrijvers als van Nederlandse. Bij de boeken geschreven door Nederlanders lijkt Suriname als plaats van handeling het criterium

voor selectie. Dit geldt in ieder geval voor *Een vlek op de rug* van de Nederlander J. van der Walle.

Het Grote Anansiboek bevat een verzameling verhalen die behoort tot het erfgoed van Suriname. Deze verhalen, die Johan Ferrier in zijn vroege jaren als leerkracht verteld heeft aan zijn Surinaamse leerlingen en later aan

Nederlandse kinderen tijdens schoolbezoeken, werden al in 1986 op schrift gesteld. De eerste bundel, een paperbackeditie, is drie keer herdrukt. De nieuwe uitgave is er een met een harde koft. In totaal telt het boek 26 verhalen. Een daarvan is geen *Anansi tori* maar kent wel dezelfde vertelstructuur. Anansiverhalen, verhalen over de spin Anansi die meegenomen werd door de slaven uit Afrika, kunnen gecategoriseerd worden onder de zogenaamde trickstersverhalen waartoe ook de verhalen over de Nederlandse Reinaart de Vos en de Indonesische Kantjil behoren. In deze verhalen spelen de hoofdfiguren met sociale normen. Vaak is hun gedrag moreel niet even hoogstaand maar wat hen de sympathie oplevert bij de luisteraar/lezer is dat ze in moeilijke situaties in staat zijn hun doel te bereiken of zich staande te houden. Ze mogen dan niet de sterksten zijn, slim zijn ze zeker. Zowel mens als dier, en daartussen de machthebber en de underdog, weten ze de baas te blijven. Gaat het om de machthebber dan is dat in het geval van Anansi vaak de koning die hij te slim af is. In bijvoorbeeld het verhaal 'Wie raadt de naam van de koning?' looft de koning duizend gulden uit aan degene die zijn naam kan raden. Wie de kans waagt maar er niet in slaagt, wordt gestraft. Anansi gaat de uitdaging aan nadat hij eerst een list heeft bedacht om de koning zijn naam te ontfutselen.

Anansiverhalen raken aan meerdere genres zoals die waarin er een verklaring wordt gezocht voor natuurverschijnselen. Andere Anansiverhalen kunnen onder meer gecategoriseerd worden onder het scheppingsverhaal en het sprookje. Door sommigen worden Anansiverhalen standaard geplaatst onder de fabels maar strikt genomen is dat niet altijd waar. Fabels zijn verhalen over dieren. In een deel van de Anansiverhalen speelt ook de mens een rol. Een echte fabel in *Het grote Anansiboek* is het enige verhaal dat geen Anansi tori is. In dit verhaal getiteld 'Aka en Sekrepatu' wordt een verklaring gezocht voor een natuurverschijnsel. Aka maakt gretig gebruik van de gastvrijheid van Sekrepatu. Als Sekrepatu daar genoeg van begint te krijgen, nodigt Aka hem uit voor zijn verjaardag ervan uitgaande dat Sekrepatu met zijn gladde rug en buik toch niet kan klimmen naar de top van de boom waar hij in woont. Maar de vrouw van Sekrepatu bedenkt een list en verpakt haar man als cadeau. Zo neemt Aka Sekrepatu zelf mee naar zijn woning. Als Aka ontdekt wat er in het pakje zit, wordt hij woedend en slaat met zijn sterke klauwen naar Sekrepatu. De val die Sekrepatu daarbij uit de boom maakt veroorzaakt de barsten die elke schilpad nu in zijn schild heeft.

De structuur van dit verhaal is kermerkend voor de structuur van de verhalen in dit boek. Nieuw bij deze uitgave van *Het grote Anansiboek* is de uitleg aan het begin van elk verhaal over zaken uit de Surinaamse cultuur die de Nederlandse lezer mogelijk niet bekend zijn. Woorden in het Sranan worden verklaard en culturele tradities, zoals die bij begrafenissen, worden uitgelegd. Het zijn bondige verklaringen die geenszins storend zijn voor de lezer voor wie de uitleg overbodig is.

Prachtig zijn ook in dit boek weer de illustraties van Noni Lichtveld; zij heeft zich bij haar kleurgebruik en vormkeuze laten inspireren door de Afrikaanse beeldtaal zoals we die onder andere kennen van de kleurige Afrikaanse doeken. De tekeningen prikkelen de verbeeldingskracht zonder de clou van het verhaal prijs te geven. Voor het visuele genot had ik ze soms groter afgedrukt willen zien.

Van oudsher zijn Anansi tori's verhalen voor volwassenen en kinderen hoewel sommige, door hun seksuele connotaties, meer geschikt zijn voor volwassenen. In het boek van Ferrier is op dit punt zeker rekening gehouden met de jongere doelgroep.

Het Grote Anansiboek is alleszins de moeite waard, zeker als document van een vertelgeschiedenis. Ferrier is met deze bundel in een Caraïbische traditie getreden van het op schrift stellen van een orale traditie. Een andere recente Anansi publicatie is *Mister Anansi leert de wereld lachen* van de Antilliaans-Nederlandse Wijnand Stomp. Deze acteur maakt theatervoorstellingen rond de figuur van Anansi.

Het is goed dat huidige generaties maar ook het nageslacht via *Het Grote Anansiboek* en andere publicaties Anansiverhalen ter beschikking hebben. Maar Anansi tori's blijven in de eerste plaats vertellingen die vragen om een kring van toehoorders. Hopelijk vinden theatermakers ook in het boek van Ferrier voldoende stof om de slimme spin keer op keer tot leven te wekken.

Henna Goudzand Nahar

Marijke Schweitz, *De andere zijde van de zon*. Willemstad: Fundashon Editorial Sembra Buki, 2010, 184 p., ISBN 978 99904 1 183 6, prijs € 14,75. [In Nederland verkrijgbaar via agbroek@planet.nl, telefoon 06-30367327 of 071-5142604.]

De andere zijde van de zon is de eerste jeugdroman van de Nederlandse Marijke Schweitz. Ze schrijft ook korte verhalen. Als kind en na haar studie heeft Schweitz op de Antillen gewoond. Haar verbondenheid met twee continenten heeft een duidelijk stempel op dit boek gedrukt en wordt verbeeld in de intrigerende titel die verwijst naar Nederland en Curaçao. *De andere kant van de zon* kan ook slaan op het donkere geheim rond de familiegeschiedenis van de hoofdpersoon dat uiteindelijk wordt opgelost. De Papiamentu versie van haar boek, *E otro kara di solo, ligt in de Antilliaanse boekhandel*.

Het boek bevat twee verhaallijnen. De eerste handelt over de Nederlandse Noor, een tiener die met haar vader en haar broer Twan het huishouden draaiende probeert te houden nu Anne, haar moeder, naar Curaçao is gegaan. Zij is daar op ziekenbezoek bij oom Anton waar ze als kind heeft gewoond.

Het tweede verhaal, dat in een ander lettertype is gedrukt, gaat over Annes kindertijd op de Antillen. Het staat in een manuscript dat Anne zelf heeft geschreven en dat Noor stiekem beetje bij beetje leest.

Het leven van Noor, Twan en hun vader draait voornamelijk om boodschappen doen, gekibbel over en weer en eten koken, en is weinig opwindend. Het verhaal van de jonge Anne daarentegen is het avontuur waar het boek om draait.

Annes moeder is dood en van haar vader weet ze niets. Ze wordt door haar oma in Delft opgevoed. Na de dood van de oude vrouw wordt Anne op de boot naar Curaçao gezet waar ze gaat wonen in het gezin van oom Anton. Ze leert het eiland kennen, sluit vriendschappen en maakt er angstige momenten mee tijdens de arbeidersopstand van 30 mei 1969.

Als ze op onderzoek gaat naar haar familiegeschiedenis komt ze erachter dat haar moeder nog maar een meisje van zestien was, toen zij geboren werd. De dood van de jonge vrouw is in geheimen gehuld. Wat is er precies gebeurd? Waarom had oma een hekel aan haar vader? En waarom is tante Carolien, de vrouw van oom Anton, zelfs bang voor hem?

Anne vermoedt dat haar tante haar liever niet in huis wil hebben en voelt zich er niet welkom. Geen wonder dat ze wegloopt, als haar grootste medestanders, oom Anton en neefje Bart, niet thuis zijn.

Anne is een volwaardige hoofdpersoon. De zoektocht naar haar eigen geschiedenis en het relaas over haar nieuwe leven op Curaçao had voor het boek voldoende kunnen zijn. Wellicht had de roman ook geschreven kunnen worden zonder de hoofdstukken rond dochter Noor. Noor wordt eigenlijk alleen opgevoerd om ons aanvullende informatie over het leven van haar moeder te geven of vragen te stellen die zich eerder al in het hoofd van de lezer hebben gevormd. Verder gaat ze vaak, nogal overbodig, samenvatten wat al in Annes hoofdstukken duidelijk is gemaakt:

De hele dag op school heeft ze zich afgevraagd wat er met Anne zal gebeuren. Weglopen en buiten slapen, ook al is het in de tuin van je vriendin, is best eng! Waar moet ze nu slapen, want als ze teruggaat [...] zal ze opgepakt en teruggebracht worden naar tante Carolien. Zou Marisol haar nog kunnen helpen? (p. 148)

Ze onderneemt vaak acties die nergens toe leiden en niets aan de spanning toevoegen. Zo wil ze, na het lezen van een heftig stuk, daar met haar broer over praten, maar hij slaapt. Dan gaat ze een glas melk drinken en overweegt haar moeder, die nog op Curaçao is, te bellen, maar ze doet het niet. Ook vraagt ze zich voor de zoveelste keer af of wat ze gelezen heeft, wel echt is gebeurd. Dat is een vraag waar de lezer het antwoord allang op weet.

Het interessantst zijn de beschrijvingen van Annes bootreis en haar nieuwe leven op het eiland. Bij het lezen van de scènes op de boot voel je

de wind, ruik je de olie en hoop je dat Anne eindelijk zeebenen ontwikkelt.

Wie het eiland kent, zal zich kunnen inleven in de familietoetjes naar de baai, het verlangen naar ijsjes, pasteitjes en cola. Wie het eiland niet kent maakt al lezend de hitte mee, ziet geiten knabbelen aan alles dat ze tegenkomen, hoort honden blaffen en krijgt wellicht zin zelf eens die kant op te gaan. Want, anders dan de sombere cover doet vermoeden, spelen zon, zee en vrijheid in het verhaal een belangrijke rol.

Marijke van Mil

Rosemarijn Hoefte & Ellen Klinkers Signalementen

Madelief Bertens, *Uma Tori; Development and evaluation of an STI/HIV-prevention intervention for women of Afro-Surinamese and Dutch Antillean descent*. Proefschrift Universiteit Maastricht, 2008. 260 p., ISBN 978 90 9023024 5. [<http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=11852>]

Tien jaar geleden ging een SOA/HIV-preventieproject onder Afro-Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse afkomst in Nederland van start aan de universiteit van Maastricht. '*Uma Tori! Kòmbersashon de hende muhé*' had als doel een voorlichtingsprogramma te ontwerpen en te evalueren. In dit tweedelige proefschrift beschrijft Madelief Bertens in vijf hoofdstukken het totale ontwikkelingsproces. In vier aparte artikelen gaat zij nader in op het voorbereidend onderzoek, de interventieontwikkeling en de evaluatie van de interventie.

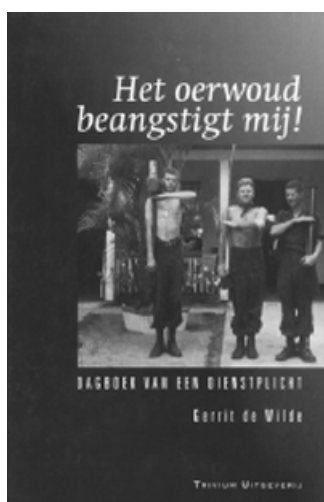
De onderzoekers trachtten het programma zoveel mogelijk te laten aansluiten bij de wensen en de cultuur van de doelgroep. In totaal 128 vrouwen vulden vragenlijsten in; in een later stadium werden 28 diepte-interviews afgenomen. Hieruit concludeert de auteur dat de Surinaamse en Antilliaanse vrouwen over het algemeen een lagere risicoperceptie hebben. Zij koppelen het risico dat zij lopen aan hun eigen gedrag en niet aan dat van hun partner(s). Ook definiëren zij seksuele partners als vaste partners, omdat losse partners cultureel niet acceptabel zijn. Condoomgebruik in een vaste relatie wordt gerelateerd aan wantrouwen en komt dus vrijwel niet voor.

Het programma is gebaseerd, zoals de titel al aangeeft, op vrouwenverhalen en conversaties tussen vrouwen. Het achterliggende idee is dat door het vertellen van hun eigen verhaal en het luisteren naar de verhalen van anderen, vrouwen zich bewust kunnen worden van hun eigen seksuele gedrag. Andere toegepaste methodes waren rollenspellen en het tekenen van een relationele 'levenslijn'.

De eindconclusie is dat het uiterst belangrijk is om de doelgroep vanaf het begin bij de ontwikkeling van een project te betrekken. Voorts wijzen alle betrokkenen op het belang om in het vervolg ook mannen bij dergelijke projecten te laten participeren.

Rosemarijn Hoefte

Gerrit de Wilde, *Het oerwoud beangstigt mij! Dagboek van een dienstplicht*. Sneek: Trivium Uitgeverij 2009. 99 p., ISBN 978 90 79180 11 0, prijs € 12,50.

Vanaf 1957 tot aan de onafhankelijkheid in 1975 opereerde de landmacht in Suriname onder de naam Troepenmacht in Suriname (TRIS). Bij de troepenmacht dienden zowel militairen uit Nederland als Suriname.

Voor de Nederlandse militairen was het een indrukwekkende ervaring, zo blijkt wel uit de gedenkboeken die zijn uitgebracht door de stichting *Tris-contacten* en die werden opgedragen aan alle militairen die in Suriname dienden (*Soldaat in Suriname*, 2007 en *Verliefd op Suriname*, 2009). De stichting verzorgt daarnaast een blad voor haar leden en organiseert reünies en reizen naar Suriname die de herinneringen aan de dienstitijd overzee levend houden tot vandaag de dag.

Gerrit de Wilde was een van de militairen die zijn dienstplicht als sluipschutter vervulde bij de TRIS in de jaren 1962 en 1963. Hij hield zijn ervaringen bij in een dagboek, dat hij bijna een halve eeuw later bewerkte en publiceerde. *Het oerwoud beangstigt mij!* is vooral een persoonlijk document van de dienstplichtige soldaat. Die soldaat maakte zich niet druk over de zin of onzin van de militaire aanwezigheid in Suriname, maar was op zoek naar avontuur en nieuwe ervaringen, al schreef De Wilde nog wel over het oude en verwaarloosde materieel waar geen oorlog mee te winnen viel.

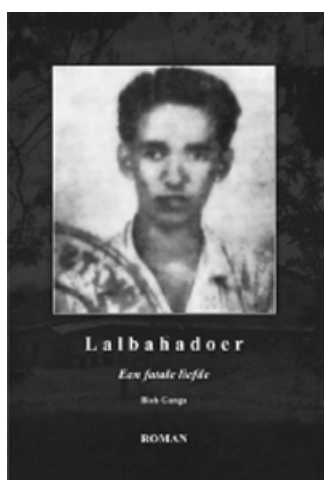
De Wilde verwonderde zich over de flora en fauna die hij zag en de mensen die hij ontmoette. Hij schreef over de discipline in het leger, de jungletrainingen en de vele ergernissen over zijn meerderen. Het is vooral een boek over een groep jonge mannen onder elkaar, hun sympathieën en antipathieën en over hun verlangen naar vrouwen.

De Wilde schreef zijn dagboek in een onverbloemd taalgebruik vol branie. Zijn bewoordingen zijn soms ruw en zijn observaties zijn niet zelden vol clichés, maar hij geeft tegelijkertijd een eerlijk en daardoor ook realistisch beeld van het soldatenleven. De bravoure verdween overigens toen De Wilde, hoe kan het ook anders, verliefd werd op een Surinaams meisje. De Wilde bleek plotseling een kwetsbare jongen, die zich ongemakkelijk voelde in het uniform dat hij droeg. Tot

zijn grote verdriet bleef de liefde onbeantwoord. Eén ding is zeker na het lezen van dit boek: een soldaat is ook maar een mens!

Ellen Klinkers

Bish Ganga, *Lalbahadoer; Een fatale liefde*, 2008. Koopman & Kraaijenbrink Publishing 2008. 164 p., ISBN 978 90 813386 1 5, prijs € 14,95.

De liefde tussen Lalbahadoer en Silawatie mocht er niet zijn vonden de ouders van het meisje, want Lalbahadoer was niet goed genoeg voor hun dochter. De afgewezen jongen voelde zich vernederd en bracht in een wanhoopsdaad zijn geliefde en haar moeder om het leven. Met de ingrediënten liefde, vijandschap en geweld lijkt de gebeurtenis wel het scenario voor een film, maar het waargebeurde verhaal speelde zich af in Suriname in de vroege jaren vijftig.

Maandenlang hield Lalbahadoer zich schuil na de dubbele moord. Al die tijd leek de samenleving in de greep van angst voor de verdwenen moordenaar die overal kon toeslaan. ‘Pas maar op, anders roepen wij Lalbahadoer om je een lesje te leren’, dreigden ouders hun ondeugende kinderen. Bish Ganga herinnerde zich de affaire uit zijn jeugd en schreef er een boek over.

Op de kaft wordt het boek aangekondigd als een roman, maar in feite hanteert de auteur diverse stijlen en vormen. Bish Ganga begint zijn boek weliswaar met een geromantiseerde weergave van de opbloeiende liefde, de geheime ontmoetingen van de geliefden buiten op het land en in het badhuis op het erf van Silawati.

Zodra de moorden zijn gepleegd en meer informatie over de gebeurtenis beschikbaar komt, verandert de vorm in een verslag en wordt de toon zakelijk. Bish Ganga baseert zich op getuigenissen, literatuur en krantenberichten. Het idee dat de romanvorm is verlaten wordt versterkt door de vele gereproduceerde krantenfoto's die jammer genoeg van vrij slechte kwaliteit zijn.

In korte fragmenten laat Bish Ganga zien hoe de politie, die er maar niet in slaagde Lalbahadoer in te rekenen, steeds meer onder druk kwam te staan om de zaak op te lossen. Zij trok iedere binnengekomen tip na, realistisch of niet. Zo werd het theater Thalia omsingeld en doorzocht na een telefoontje dat Labahadour zich daar zou schuilhouden, nietsvermoedende burgers werden aangehouden en meegenomen omdat zij in hun uiterlijk leken op de moordenaar. Na vijf maanden kwam de trieste ontknoping van deze geschiedenis die Bish Ganga met zijn boek aan de vergetelheid wilde onttrekken.

Ellen Klinkers

Berichten

Surinamistiekprijs 2010

Overhandiging van de oorkonde aan Gert Oostindie door de juryvoorzitter Ellen Ombre (foto Peter Sanches)

Op 6 november 2010 werd op het IBS-colloquium in het Tropictheater in Amsterdam de Surinamistiekprijs 2010 uitgereikt aan Prof. dr Gert J. Oostindie. De prijs, ingesteld door de stichting IBS, wordt vijfjaarlijks uitgereikt. Deze oeuvreprijs werd in 2005 voor de eerste keer uitgereikt. De jury bestond uit een vertegenwoordiger van het IBS-bestuur, een lid van de *Oso*-redactie en een extern lid, de schrijfster Ellen Ombre. De jury motiveerde haar keuze als volgt:

‘Gert Oostindie is een *pur sang* wetenschapper, die nationaal en internationaal gericht is. Hij heeft een voortreffelijke publicatielijst, bestaande uit zestien monografieën (vijf als enige auteur, zeven als coauteur met één andere, en vier met meerdere auteurs), acht geredigeerde boeken, bijna

tweehonderd artikelen en meer dan honderd boekrecensies. Niet alle publicaties gaan direct over Suriname, maar de thema's die erin behandeld worden, zijn ook voor de Surinamistiek relevant. Zijn vele boeken zijn richtinggevend in zowel de wetenschap als in de samenleving en de politiek. Hij is geografisch breed van oriëntatie en veelzijdig in zijn onderwerpskeuze. Hij bespeelt bovendien een uitgebreid register aan thema's die in de historische en de sociale wetenschappen spraakmakend zijn. Hij durft de discussie aan te gaan en is niet bang om zich te begeven op paden waarop anderen zich niet zouden wagen. Hij is niet alleen academisch actief, maar ook publieksgericht, en geldt als de bekendste ambassadeur van de Caraïbistiek in Nederland. Dit is een uitgelezen moment om hem voor zijn prestaties te onderscheiden.'

De Surinamistiek prijs omvat een kunstwerk en een geldbedrag van duizend euro. IBS heeft speciaal voor de gelegenheid een kunstwerk laten maken door de schilder Vincent Jong Tjien Fa (1970). De schilder, die onder de naam Vince werkt, kreeg de opdracht om het logo van IBS, de maluana, te verwerken in het kunstwerk. Vince combineert zijn werk als arts met het kunstenaarschap. Meer informatie over zijn werken is te vinden op zijn website: <http://vincejtf.com/>

Document Nederland: zjeitu

Ilse Frech fotografeert Curaçao en Bonaire

Voor Document Nederland, de jaarlijkse foto-opdracht van het Rijksmuseum en *NRC Handelsblad*, verbleef fotografe Ilse Frech vier maanden op Curaçao en Bonaire. Ruim vijftig foto's tonen Frechs zoektocht naar de ziel van deze eilanden aan de vooravond van hun autonomie. Document Nederland was voor het eerst in de Kunsthal Rotterdam te zien van 24 september 2010 t/m 9 januari 2011. De tentoonstelling toonde een indringend 'bericht' van de Antillen nu. De Nederlandse Antillen zijn op 10 oktober 2010 staatkundig opgeheven na bijna vierhonderd jaar gezamenlijke geschiedenis tussen Nederland en de Antillen. De eilanden Curaçao en Sint Maarten krijgen een autonome 'status aparte' naar het voorbeeld van Aruba, terwijl Bonaire, St. Eustatius en Saba als bijzondere gemeenten met Nederland verbonden blijven.

Tijdens haar verblijf fotografeerde Ilse Frech de cultuur op de twee verschillende eilanden: het gezinsleven, mensen in functie, de mannengemeenschap, het uitgaansleven en de consumptiecultuur. Frech voelt zich aangetrokken tot sterke persoonlijkheden, veelal vrouwen, die ze op haar pad tegenkomt. Ze portretteert de mensen, tast met haar camera het rauwe en mystieke landschap af en zoekt naar mogelijke verbanden in de geschiedenis van de Antillen. Slavenhutten, zoutmijnen en ruïnes van plantages legt ze vast, maar ook het stedelijke landschap met de sporen van de mens en zijn materiële cultuur. Bewoners en hun verhalen komen

dichtbij door haar poëtische, verstilte portretten. Haar fotografie vormt een kleurrijk palet van een complexe, soms gespleten samenleving die tegelijkertijd doortrokken is van mystieke spiritualiteit en van materiële uiterlijkheid.

Darlene Gosepa & Deshaune. Seru Fortuna, Curaçao (foto Ilse Frech)

Paramaribo perspectives

Paramaribo Perspectives is een groepstentoonstelling waarin een jonge generatie Surinaamse en Nederlandse kunstenaars samenkomen. *Paramaribo Perspectives* vond plaats van 10 september tot en met 7 november 2010 in het Centrum voor Beeldende Kunst in Rotterdam. De tentoonstelling onderzocht de rol van de kunstenaar als bemiddelaar van veranderende culturele, politieke en sociale verhoudingen. *Paramaribo Perspectives* presenteerde actuele Surinaamse kunst, toonde de inspiratie die Rotterdamse kunstenaars in Suriname vonden en onderzocht de relatie tussen Nederland en Suriname. In installaties, schilderijen, foto's, sculpturen en video's werd de tentoonstelling thema's belicht als geschiedenis, geheugen, politiek, mythes, religie en populaire cultuur in Suriname en Nederland. De tentoonstelling was de afsluiting van een artistieke uitwisseling tussen kunstenaars uit Rotterdam en Paramaribo en vond eerder in Paramaribo plaats onder de naam *Paramaribo SPAN*.

Promotieonderzoek Alexander Heldring

Alexander Heldring promoveerde op 25 november 2010 op het proefschrift *Het Saramacca project; Een plan van joodse kolonisatie in Suriname*. Van 1946 tot 1948 onderhandelde een Amerikaans-Joodse organisatie, de Freeland League, met de Nederlandse en Surinaamse regeringen over de vestiging in Suriname van dertigduizend joodse ontheemden uit Europa. Na een aanvankelijk positieve opstelling zetten beide regeringen de onderhandelingen stop: de Nederlandse regering vreesde dat zich onder de joodse immigranten uit Centraal- en Oost-Europa veel

‘communistische infiltranten’ zouden bevinden. Voormalig ambassadeur Alexander Heldring zet in zijn proefschrift de redenen waarop het plan afketste op een rij en toont aan waarom die merendeels op misvattingen berustten. Van dit proefschrift is bij uitgeverij Verloren (ISBN 978-90-8704-207-3) een handelseditie verschenen.

Promotieonderzoek Cynthia Abrahams

Op 24 november 2010 promoveerde Cynthia Abrahams-Devid op een proefschrift over de schrijver en dichter Dobru. De titel van haar dissertatie luidt: *Wan bon-Wan Sranan-Wan pipel; Robin ‘Dobru’ Raveles, Surinamer, dichter, politicus, 1935-1983*.

In de dissertatie gaat Cynthia Abrahams uitvoerig in op het leven van Dobru, diens ontwikkeling als nationalistisch politicus en dichter, en de vele internationale - en met name Caraïbische - contacten die hij in de loop der jaren ontwikkelde. Dit proefschrift verschijnt dit voorjaar bij Rozenberg Publishers.

Michiel van Kempen

In memoriam Henny Coomans (1929-2010)

Hij was in zijn hele optreden een echte *makamba*, maar achter dat uiterlijke Nederlanderschap klopte een hart dat leefde voor de Nederlandse Antillen. Henny Coomans overleed in oktober 2010 op 81-jarige leeftijd. De afwezigheid van zijn onbaatzuchtige inzet zal nog lang gevoeld worden.

Het was eind 2001. Caraïbisten verzamelden zich in Hotel Otrabanda op Curaçao, om de oversteek te maken naar Aruba, waar dr. Wim Rutgers met een symposium zou worden uitgezwaaid als docent aan de Universiteit van Aruba. Hotel Otrabanda was en is eigendom van Frank Eustatia, de broer van Henny Coomans tweede echtgenote, Maritza Coomans-Eustatia, de bibliothecaresse die met een onwaarschijnlijke energie haar leven gaf aan het boek van de Antillen. Zij die eens als *bonne* had rondgelopen in het huis van de familie Coomans - Henny en zijn Indische vrouw Lucia Loff (1928-1985) en hun twee dochters - gaf Henny nieuwe vleugels na het overlijden van zijn eerste echtgenote. Een huwelijk leek de perfecte uitkomst te bieden aan een eenzame weduwnaar en een schat van een vrouw die voor zichzelf geen getrouwd leven meer in het verschiets had gezien. Hij had al sinds 1957 als bioloog met vele jaren onderzoek op de Antillen - vooral naar schelpen - zijn verknochtheid aan de Caraïbische wereld getoond. Zij besepte dat zij met haar intellectuele nieuwsgierigheid naar alles wat de Antilliaanse cultuur betrof, *the perfect match* had gevonden. Mooiste kind van deze verbintenis-op-leeftijd: de Stichting Libri Antilliani. De Stichting, steunend op de financiële inbreng en buitengewone werkracht van het echtpaar, zou een reeks van de mooiste boeken over de Antillen voortbrengen: *Caraïbische cadens*, *Arubaans akkoord*, *Building up the future from the past*, *Veranderend Curaçao*, *Breekbare banden*, *De horen en zijn echo*, *Sint Maarten in kaart en beeld*, boeken met een rijke inhoudelijke verscheidenheid, boeken die in hun onberispelijke uiterlijke verzorging de liefde voor het boek verraden.

Als Henny Coomans ons in de lobby van Hotel Otrabanda ziet zitten, trekt hij uit zijn aktentas direct de nieuwste uitgave van de Stichting Libri Antilliani tevoorschijn, een klein bruin boekje, een facsimile reproductie van een negentiende-eeuwse drukte tekst in het Papiamentu, de *Catecismo corticu pa uso di Catolicanan di Curaçao* van de apostolische prefect op het eiland, M.J. Niewindt, oorspronkelijk verschenen in 1837. Vooral door toedoen van Maritza is het Papiamentu de vierde grote

studiepassie in Henny's leven geworden, na de biologie, de geschiedenis en de edelstenen. Iedereen krijgt een exemplaar en iedereen mag horen dat Henny later op bezoek zal gaan om een exemplaar aan te bieden aan de gezaghebber van het eiland. Want Henny was dol op gezaghebbers, al dan niet gevolmachtigde ministers en ander besturend en al dan niet gekroond volk, met wie hij bij elke nieuwe boekuitgave breed lachend op de foto kon, trots de jongste uitgave overhandigend. Die trots was overigens terecht, want het ging niet alleen bijna altijd om mooie boeken, het ging ook om belangwekkende boeken, zelfs al zou je kunnen veronderstellen dat er geen leguaan geïnteresseerd is in een Papiamentu catechismus uit 1837.

Als we de dagen daarna Henny tegenkomen, altijd licht nerveus bewegend, en altijd even hartelijk, vraagt hij telkens: 'Ik heb je toch de *Catecismo* al gegeven?' Maar zelfs als we dat beamen, stopt hij ons toch een exemplaar toe, 'Dan kun je er iemand anders blij mee maken'. Later, tijdens het colloquium op Aruba, krijgt iedereen opnieuw een exemplaar en mogen we met hem op de foto, geschaard rond een boekje van 14 bij 10 centimeter.

Een jaar later, in 2002, verschijnt opnieuw een facsimile uitgave van de Stichting Libri Antilliani, *Prefecto Apostolico di Curaçao na Cristian di su mision*, het oudste in het Papiaments gedrukte document, uit 1833. Hij stuurt het me toe - en ongetwijfeld ook aan alle andere Caraïbisten van het jaar daarvoor - en doet er ruimhartig nog een boekje bij: de reprint van de eerder verschenen *Catecismo*. Van geen enkel ander boek heb ik zoveel exemplaren.

In dat jaar 2002 overlijdt Maritza. In 2007 verschijnt het laatste prachtboek van de Stichting Libri Antilliani, een door Maritza voorbereid Antilliaans sprookjesboek, dat Henny na haar dood uitbreidt met een levensschets en een bibliografie en liefdevol uitbrengt als *Sprookjes voor Maritza*. Het colofon meldt: 'De band is vervaardigd uit Brillianta linnen met een blindpräge op het voorplat. De titel is in goudfolie op de rug aangebracht. Het boekblok is boven en onder afgewerkt met kapitaalband.' Dit was een bibliofiel monument voor een Antilleaniste. Dit is nu evenzeer een monument voor de maker van dat monument. 'En als je eenmaal getroost bent, dan zul je heel blij zijn dat je me gekend hebt', zegt de kleine prins uit het beroemde boek van Antoine de Saint-Exupéry. Zo denk ik over Henny.

Irene Rolfes

Recente publicaties

I Suriname

Aarden, Evie, 2010

Tropisch afvallen; Gewichtverlies op een gezonde maar lekkere manier.

[Amsterdam]: Thee Artist Amsterdam, 84 p.

Acda, Gerard, 2010

‘De beroepskeuze van vice-admiraal Gustaaf Frederik Tydeman.’ In: Maurits Ebben, Henk den Heijer & Joost Schokkenbroek (red.), *Alle streken van het kompas; Maritieme geschiedenis in Nederland*. Zutphen: Walburg Pers, pp. 95-111.

Anderson, Winston, 2010

‘Is joining the appellate jurisdiction of the CCJ an option for Suriname?’ *West Indian Law Journal* 35 (1): 13-26.

Aramake, Eugene, 2010

Woordenboek; Arowaks-Nederlands, Nederlands-Arowaks. Voorburg: U2pi, 157 p.

Amzand, Wesley Irving, 2010

Taboe in Paramaribo. Soest: Boekscout.nl, 178 p.

Bakker, Yolanda (samenst.), 2010

Foe Ooi Leeuw; Huis om in harmonie samen te leven. [Amsterdam]:

Kunstenaars&Co, OsiraGroep, Rochdale en Young Designers & Industry, 74 p.

Balkenhol, Markus, 2010

‘The changing aesthetics of savagery; Slavery, belonging, and post-colonial melancholia in the Netherlands.’ *Etnofoor* 22 (2): 71-89.

Bedacht, Rudy, 2010

Het leven is een rekensom; Meer dan 1000 bladzijden encyclopedische documentatie; Gedichten, memoires, verhalen, essays, muziek. Amsterdam: Litera-Musica, 1165 p.

Beelen, Liesbeth & Geert de Kinkelder, 2010

Soldaten overzee; Aanwijzingen voor het doen van onderzoek naar officieren en personeel van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) en bij het leger in West-Indië (1815-1949). Den Haag: Nationaal Archief; Den Haag: Centraal Bureau voor Genealogie, 63 p. [Geactualiseerde versie.]

Bhagwanbali, Radjinder, 2010

De nieuwe awater van slavernij; Hindoestaanse migranten onder het indentured labour systeem naar Suriname, 1873-1916. Den Haag: Amrit, 258 p.

- Bockting, Berend Jan, 2011
 'Waldy's verhaal; Familiereünie Sonny Boy.' *Volkskrant Magazine* 12 (538): 20-24.
- Brightman, Marc, 2010
 'Creativity and control; Property in Guianese Amazonia.' *Journal de la Société des Américanistes* 96 (1-2): 135-167.
- Bye, John H. de, 2010
Liefde in slavernij; Historische roman. Schoorl: Conserve, 205 p.
- Cairo, Edgar, 2010
Kollektieve schuld, of wel Famir'man sani. Haarlem: In de Knipscheer, 208 p.
- Captain, Esther & Guno Jones, 2010
Oorlogserfgoed overzee; De erfenis van de Tweede Wereldoorlog in Aruba, Curaçao, Indonesië en Suriname. Amsterdam: Bert Bakker, 432 p.
- Carlin, Eithne B., 2011
 'Theticity in Trio (Cariban).' *International Journal of American Linguistics* 77 (1): 1-31.
- Crespo Solana, Ana, 2010
 '¿Alegoría de la "Nueva Holanda"; Imágenes y prácticas de la economía de plantación en Surinam.' *Anuario de Estudios Americanos* 67 (1): 239-261.
- Damme, Leon van, 2010
 'De decembermoorden als excuus; De ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Suriname.' *Geschiedenis Magazine* 45 (8): 44-49.
- De Sterck, Marita (verz. en navert.), 2010
Bloei; Zestig volksverhalen uit de hele wereld die van meisjes vrouwen maken. Antwerpen: Meulenhoff/Manteau, 295 p.
- Djasmadi, Lisa, Rosemarijn Hoefte & Hariëtte Mingoen (samenst.), 2010
Migratie en cultureel erfgoed; Verhalen van Javanen in Suriname, Indonesië en Nederland = Migrasi dan warisan budaya; Cerita-cerita orang Jawa di Suriname, Indonesia dan di negeri Belanda = Migration and cultural heritage; Stories of Javanese in Suriname, Indonesia and the Netherlands. Leiden: KITLV Uitgeverij, 158 p.
- Driessen, Geert, 2010
 'Structurele en culturele integratie, generaties en onderwijsprestaties.' *Migrantenstudies* 26 (3): 262-279.
- Dulleman, Inez van, 2010
Vogelvlucht; Memoires. Amsterdam: De Bezige Bij, 398 p.
- Egger, Jerome, 2010
 'Acht december 1982 in de geschiedschrijving van Suriname.' *His/her Tori* 1 (1): 39-46.
- Eijkelboom, Hans, 2010
Goede bedoelingen en modern wonen; Fotonotities over de Bijlmer = Good intentions and modern housing; Photo notes on an Amsterdam suburb. [Amsterdam]: AMC Kunststichting; Rotterdam: NAI Uitgevers/Publishers, 205 p.

- Elfort, Maude, 2010
 ‘Pouvoirs publics, populations amérindiennes et Bushinenge en Guyana française; Quelles relations depuis la décentralisation (1982-2008).’ *Pouvoirs dans la Caraïbe* 16: 67-92.
- Emanuels, Orlando, 2010
Een handvol regen; Een bundel korte verhalen. Paramaribo: Waterfront Press, 104 p.
- Emmer, Piet, Henk den Heijer & Louis Sicking (red.), 2010
Atlantisch avontuur; De Lage Landen, Frankrijk en de expansie naar het westen, 1500-1800. Zutphen: Walburg Pers, 255 p.
- Erkel, Arjan, 2010
Generatie YEP; De opkomst van de Young Ethnic Professionals. Rotterdam: Tatra Media, 200 p.
- Faverey, Hans, 2010
Gedichten 1962-1990. Amsterdam: De Bezige Bij, 1003 p.
- Geemert, Ko van (samenst.), 2010
Paramaribo brasa! Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 228 p.
- De Paramariboroute, pp. 31-151.
 Surinaamse kwesties; Negen bijlagen bij de Paramariboroute, pp. 152-190.
- Jansen van Galen, John, Nederland in Suriname, pp. 11-19.
- Kempen, Michiel van, Het letterenlandschap binnen de republiek Suriname, pp. 191-201.
- Meershoek, Patrick, Prins en bedelman; Op bezoek bij Michaël Slory, pp. 202-209.
- Moor, Els, 8 december in de Surinaamse literatuur, pp. 210-219.
- Ramdanie, Nancy de, Twee gezichten, pp. 21-28.
- Golen, Cees Jan van, 2010
Footsteps and fingerprints; The legacy of a shared history. Zwolle: Waanders, 144 p.
- Goorts, Inge & Aziza Sbiti, 2010
What's your flavour? Over jongeren, migratie en gezondheid. Rotterdam: Mikado, 44 p.
- Gooswit, Sylvia M., 2010
Van Tembang tot Jaran Kévang; Traditionele Javaanse zang, muziek en dans in Suriname. Paramaribo: Cultuurstudies, 70 p.
- Groffen, Dimphéna, 2010
 ‘Wie denken ze wel dat ze zijn?’ *Genealogie* 16 (3): 88-91.
- Grootfaam, Eartha, 2010
 ‘Wilfred Teixeira en de ontwikkeling van het toneel- en hoorspel in Suriname.’ *His/her Tori* 1 (1): 47-51.
- Grotti, Vanessa Elisa & Marc Brightman, 2010
 ‘The other's other; Nurturing the bodies of “wild” people among the Trio of Southern Suriname.’ *Etnofoor* 22 (2): 51-70.

Guadeloupe, Francio, 2010

Adieu aan de nikkers, koelies en makambas; Een pleidooi voor de deconstructie van raciaal denken binnen de Nederlandse Caraïbisitiek. [Nijmegen]: CIDIN, Radboud Universiteit Nijmegen; [Amsterdam]: Totemboek, 44 p.

Havertong, Gerda, 2010

Ik word oma. Amsterdam: Thomas Rap, 173 p.

Heemskerk, Marieke & Karin Lachmising, 2010

Wapono pakoro; Een beeld van de traditionele bouwkunst van de Trio en de Wayana in het zuiden van Suriname. [Paramaribo]: Amazon Conservation Team Suriname, 144 p.

Heijer, Henk den, 2010

‘Dutch Caribbean.’ In: Robert L. Paquette & Mark M. Smith (eds), *The Oxford handbook of slavery in the Americas*. Oxford: Oxford University Press, pp. 154-172.

Heldring, Alexander, 2010

Het Saramacca project; Een plan van joodse kolonisatie in Suriname. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 370 p.

Hendriksma, Martin, 2010

Hunkering. Breda: De Geus, 187 p.

Herik, Larissa van den, 2010

‘Immunitet als hoeder van een democratische uitkomst; Bouterse als president.’ *Internationale Spectator* 64 (9): 435-436.

Hiwat, Mario, 2010

Trowstu singi. [S.l.]: Oliemex, 187 p.

Hochstrasser, Julie Berger, 2010

‘The butterfly effect; Embodied cognition and perceptual knowledge in Maria Sibylla Merian's “Metamorphosis insectorum Surinamensium”.’ In: Siegfried Huigen, Jan L. de Jong & Elmer Kolfin (eds), *The Dutch trading companies as knowledge networks*, Leiden [etc.]: Brill, pp. 59-101.

Hoefnagel, Marian, 2010

Dubbelliefde. Amsterdam: Eenvoudig Communiceren, 142 p.

Holder, Jean S., 2010

Don't burn our bridges; The case for owning airlines. Kingston: University of West Indies Press, 296 p.

Hoogendam, Jaap (samenst.), 2010

Buitenkansjes, Surinaamse reisgids. Paramaribo: Caribbean Media Group, 219 p.

Jagdew, Eric, 2010

‘Het geschiedenisonderwijs in Suriname; Van Nederlandisching naar Surinamisering.’ *His/her Tori* 1 (1): 26-38.

Jagt, Marijn van der, 2011

‘Liefde overstijgt de dood; De tragische liefde in Sonny Boy.’ *Vrij Nederland* 72 (4): 68-71.

Jamaludin, Rihana, 2011

Kuis. Amsterdam: KIT Publishers, 222 p.

Joustra, J.A.S. (red.), 2010

Ons Suriname; 35 jaar onafhankelijkheid en de blijvende invloed van een tropisch wingewest. Amsterdam: Elsevier, 98 p. [Elsevier, speciale editie.]

Blanker, Gracia, Springlevende taal; Sranantongo is een tropische cocktail van Engels, Nederlands en Afrikaanse, en verandert voortdurend, pp. 76-77.

Duk, Wierd, Overal thuis; Succesvolle Surinaamse Nederlanders over hun leven in twee werelden, pp. 42-51.

Galema, Joost, Verslingerd aan voetbal; Surinaamse talenten vormen, na een periode van afwezigheid, de basis van een nieuw gouden tijdperk in het Nederlandse voetbal, pp. 70-75.

Heldring, Alexander, Palestina in de jungle; Bijna had Suriname na de oorlog duizenden joodse vluchtelingen uit Europa opgenomen, maar akkoord ketste op laatste moment af, pp. 84-85.

Leistra, Gerlof, Eén volk, zoveel kleuren; Surinamers zijn er in alle soorten en maten, elke etniciteit heeft een eigen gezicht; Groepsportret van een kleurrijk volk, pp. 18-23.

Jungle; Verborgen schoonheid in het ongerepte 'bos', pp. 88-95.

De lokroep van 'pitjes' en 'poeier'; Drugshandel en mensenhandel blijken moeilijk aan te pakken voor de Surinaamse justitie en politie; Hoe onveilig is het land? pp. 24-29.

Paleizen in Paramaribo; Van imitaties van het witte huis tot smaakvolle ontwerpen, pp. 58-63.

Van Desi tot 'presi'; Portret van Baas Bouta; Van volksjongen tot president; Het leven van Desi Bouterse lijkt een sprookje, maar wel een met veel zwarte bladzijden, pp. 38-41.

Oostindie, Gert, Lang afscheid van tropisch wingewest; Suriname is een creatie van Nederland, dat vrijwel alle inwoners erheen bracht, pp. 8-17.

Scheers, Rob van, Van Cooman tot kouseband; Surinamers hebben in de ogen van veel Nederlanders aangeboren 'cool'; Lexicon van de Surinaamse culturele invloed, pp. 52-55.

Schoonhoven, Gertjan van, Nieuwe heimweekeuken; Over Surinaamse eethuisjes en Caribische fushionrestaurants, pp. 64-69.

Sitalsing, Sheila, Verwar nooit een boeroe met een bakra; Handvol nazaten van Nederlandse boeren in Suriname leeft er als God in de tropen, pp. 78-83.

Stiphout, Robert, Paradijs van Oranje; In de jaren zeventig emigreerde eenderde van alle Surinamers; Reconstructie van een exodus; 'Zij die gaan sterven, groeten u', pp. 32-37.

Wynia, Syp, Schuldgevoel over 'zwarte holocaust'; Verwerking van Nederlands slavernijverleden is gevolg van Surinaamse exodus, maar irritatie over dit slachtofferschap groeit, pp. 86-87.

- Jurna, Nina, 2010
 'Vier eeuwen gedeelde geschiedenis; Nederland schenkt Suriname nieuw gebouw Nationaal Archief.' *Nationaal Archief Magazine* 2: 20-23.
- Kagie, Rudie, 2010
 'De dochters van de president; Suriname vijfendertig jaar "vrij".' *Vrij Nederland* 71 (47): 40-45.
- Kamp, Rende van de, 2010
 'Huurlingen voor Suriname.' In: Rende van de Kamp, *Soldaat voor een ander; Nederlanders in vreemde krijgsdienst, deel 2*. Soesterberg: Aspekt, pp. 145-157.
- Kappelhof, J., 2010
Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 50 p.
- Kempen, Michiel van, 2010
 'Alles wat gelukkig en ongelukkig maakt; Astrid Roemer 1947.' In: Jacqueline Bel & Thomas Vaessens (red.), *Schrijvende vrouwen; Een kleine literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, 1880-2010*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 247-250.
- Kempen, Michiel van, 2010
 'Het talige draaihoofd van Cairo.' *De Gids* 173 (7): 860-868.
- Kempen, Michiel van (samenst.), 2010
Voor mij ben je hier; Verhalen van de jongste generatie Surinaamse schrijvers. Amsterdam: Meulenhoff, 254 p.
- Accord, Clark*, Una casa particular, pp. 75-85.
- Amatmoekrim, Karin*, Gods trucje, pp. 148-157.
- Goudzand Nahar, Henna*, School was mijn wereld, pp. 86-95.
- Hennink Monkau, Herman*, Schubert in de Palmentuin, pp. 41-62.
- Herrenberg, J.Z.*, Schaduw en ex, pp. 189-203.
- Jamaludin, Rihana*, Kuisheid, pp. 13-29.
- Kishoendajal, Mala*, Masaped Mohesh en Pyari Hiran, pp. 96-117.
- Koster, Guilly*, De dominee is vrouwmens, pp. 118-130.
- Krishnadath, Ismene*, Adempauze, pp. 204-223.
- Leuwsha, Tessa*, High five, zand erover, pp. 137-147.
- Ooft, Iraida*, High maintenance, pp. 131-136.
- San A Jong, Ruth*, Schuldbelijdenis!; Bladzijde 63!, pp. 224-237.
- Simons, Marilyn*, 'Blijf stil', pp. 30-40.
- Tjong-Ayong, Carry-Ann*, Carolina en de Chinees, pp. 63-74.
- Vries, Annette de*, Een herfstverhaal, pp. 176-188.
- Werners, Joan*, Nestgeuren, pp. 158-175.
- Kleijne, Wim, 2010
Het Suriname van Johan Ferrier. Dronten: Prosu Media Producties, 25 p. [AO: 2956.]

- Konadu, Kwasi, 2010
The Akan diaspora in the Americas. New York [etc.]: Oxford University Press, 307 p.
- Kortstam, Annitta, 2010
De smaak van toffee. [S.l.]: Kirjaboek, 441 p.
- Lachman, Djotipersad, 2010
Bé-Ghar; Het beloofde paradijs. [Rotterdam]: Stichting Apna-Ghar, 252 p.
- Laméris, Anna & Rolf Michels, 2010
 'Drie glazen uit Suriname.' *Vormen uit vuur* 209-210: 5-11.
- Lang, Jan de, 2010
 Dieniaar van koloniaal Nederland; Biografie van Frederik Christiaan Hendrik Hirschmann. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 409 p.
- Leerdaam, John & Noraly Beyer (red.), 2010
Suriname en ik; Persoonlijke verhalen van bekende Surinamers over hun vaderland. Amsterdam: Meulenhoff, 286 p.
- Legêne, Susan, 2010
Spiegelreflex; Culturele sporen van de koloniale ervaring. Amsterdam: Bakker, 293 p.
- Lenselink, Else, 2010
 'Thuis in de Bijlmer.' *HP/De Tijd* 21 (33): 52-56.
- Maele, Pieter van, 2010
 'Van coupplager tot president; Bouterse beëdigd.' *La Chispa* 353: 18-19.
- Majumder, Mousumi (comp.), 2010
Kahe gaile Bides, why did you go overseas? On Bhojpuri migration since the 1870s and contemporary culture in Uttar Pradesh and Bihar, Suriname and the Netherlands. Amsterdam: KIT Publishers / Mango Books, 184 p.
- Man A Hing, William L., 2010
 'Orale geschiedenis en Surinaamse genealogie.' *Wi Rutu* 10 (2): 20-28.
- Man A Hing, William L., 2010
 'Van mijn opa; MAN Kau.' *Wi Rutu* 10 (2): 32-35.
- Man A Hing, William L., 2010
Werkboek contractarbeiders uit China voor Suriname 1858-1869. Amstelveen: Man A Hing, [105] p.
- Marcelis, René, 2010
 'Ga je de kapelka met mij dansen? Heerlijk vlinderen in Suriname.' *Vlinders* 25 (4): 10-13.
- Marchetti, Sabrina, 2010
 Paid domestic labour and postcoloniality; Narratives of Eritrean and Afro-Surinamese migrant women = Betaald huishoudelijk werk en postkolonialiteit; Verhalen van Eritrese en Afro-Surinaamse migrantenvrouwen. Proefschrift Universiteit Utrecht, 227 p.

- Mathijssen, Marita, 2010
 'Dilemma's bij een nalatenschap.' *De Groene Amsterdammer* 134 (47): 44-45.
- McCarthy, sr, Terrence J., 2010
A journey into another world; Sojourn in Suriname. Tucson: Wheatmark, 94 p.
- McLeod, Cynthia, 2010
The cost of sugar. Paramaribo: Waterfront Press, 296 p.
- McLeod, Cynthia, 2010
Herinneringen aan Mariënborg; De vloek van het massagraf? Paramaribo: Vaco, 159 p. [4e herz. dr.]
- Meinderts, Aad, 2010
Een literaire roadtrip; In 30 dagen langs 100 schrijversgraven. Den Haag: Letterkundig Museum, 175 p.
- Mingoen, Hariëtte K., 2010
 'Javanen in Frans Guyana; Een onbekend hoofdstuk uit de meervoudige Javaans-Surinaamse migratiegeschiedenis.' *Wi Rutu* 10 (2): 5-19.
- Mishre, Padmini Kanhai, 2010
The Chandrashekar Sharma story; A remarkable case study on family in the Indian diaspora. Den Haag: Amrit/IISR, 44 p.
- Mohkamsing, Narinder, 2010
 'Volksepen en volkstoneel in Suriname; Een verdwenen tak van de Surinaamse literatuur.' *His/her Tori* 1 (1): 5-14.
- Muskens, Roeland, 2010
Van koloniaal naar mondiaal; 100 jaar Koninklijk Instituut voor de Tropen; 1910-2010. Amsterdam: KIT, 136 p.
- Nadell, Pamela S., Jonathan D. Sarna, & Lance J. Sussman (eds), 2010
New essays in American Jewish history; Commemorating the sixtieth anniversary of the founding of the American Jewish Archives. Cincinnati: American Jewish Archives of Hebrew Union College-Jewish Institute of Religion, 642 p.
- Ben-Ur, Aviva & Rachel Frenkel, Architecture of autonomy; The blessing and peace synagogue of Suriname*, pp. 51-77.
- Davis, Natalie Zemon, David Nassy's 'Furlough' and the slave Mattheus*, pp. 79-93.
- Neus, Hilde, 2010
 'A Suriname woman rewriting history; Renovelling the past.' *His/her Tori* 1 (1): 15-25.
- Neus, Hilde, 2010
 'The yellow lady; Mulatto women in the Suriname plantocracy.' In: Julius O. Adekunle & Hettie V. Williams (eds), *Color struck; Essays on race and ethnicity in global perspective*. Lanham [etc.]: University Press of America, pp. 113-140.

- Neve, Roel de, 2010
 ‘Genealogie van de met Suriname verbonden tak van het Groningse geslacht Wilkens.’ *De Nederlandsche Leeuw* CXXVII (4/5): 164-175.
- Nood, Marco de (fotogr.) & Toon Fey (tekst), 2010
Suriname discovered. Schiedam: Scriptum, 201 p. [Orig. 2005.]
- Oostindie, Gert, 2011
Het paradijs overzee; De ‘Nederlandse’ Caraïben en Nederland. Leiden: KITLV Uitgeverij, 385 p. [5e dr. met een nieuw ‘Ten geleide’.]
- Para, Theo, 2010
 “‘Ik weiger Bouterse's hand”; Bouterse, Chávez en de teloorgang van de rechtsorde.’ *De Groene Amsterdammer* 134 (30): 10-11.
- Para, Theo, 2010
 ‘Liever geen band met Nederland; Bouterse zegt eenzijdig de vriendschap op.’ *De Groene Amsterdammer* 134 (43): 14-15.
- Pengel, Cobi, 2010
De grote en de kleine hengelaar; Verhalenbundel. Paramaribo: Stichting Projekten Christelijk Onderwijs Suriname, 77 p.
- Pool, Joyce, 2010
Schoenen voor een slaaf; De tijd van pruiken en revoluties 1700-1800; Slavernij. Drunen: Delubas, 93 p.
- Price, Richard, 2010
Rainforest warriors; Human rights on trial. Philadelphia [etc.]: University of Pennsylvania Press, 276 p.
- Price, Richard, 2010
Voyages avec Tooy; Histoire, mémoire, imaginaire de Amériques noires. La Roque d'Anthéron: Vents d'ailleurs, 508 p.
- Putte, Eveline van de, 2010
De hemelvrouw; Wereldsprookjes voor groot en klein. Den Haag: Appelmoes, 160 p.
- Ramlal-Jagmohansingh, Shanti, 2010
 ‘Deze taal is te jong om te sterven; Behoud het Hindoestaanse Sarnami.’ *Contrast* 17: 41-44.
- Rappa, 2010
41 spontane reacties op het gedicht ‘Recreëren te Domburg’. Paramaribo: Ralicon, 71 p.
- Roopnaraine, Rupert, 2010
 ‘Recoverd histories; Resonances of revolution; Grenada, Suriname, Guyana.’ In: Shalini Puri (ed.), *The legacies of Caribbean radical politics*. London: Routledge, pp. 1-24.
- Roosken, Erik, 2010
 Caught between Christianization, assimilation and religious independency; The Hindustani community in Suriname. Masterthesis Faculteit der Historische- en Kunstwetenschappen, Erasmus Universiteit, 111 p.
 [http://thesis.eur.nl/theses/index/143723342]

- Rovers, Daniël, 2010
 'Niet bang zijn; De beul is bij je; Hans Faverey (1933-1990).' *De Gids* 173 (7): 849-857.
- Samwel, Diederik, 2010
Suriname en de lange weg naar het WK. Amersfoort: Klapwijk & Keijzers, 192 p.
- Samwel, Diederik, 2010
 'Waarom een rijk land arm blijft; Surinaams bauxietverdriet.' *Vrij Nederland* 71 (36): 40-43.
- Sang-Ajang, John, 2010
Overlijdensadvertenties en onbeheerde boedels; Overledenen in Suriname, 1 januari 1800 tot en met 31 december 1828. [Amsterdam]: Stichting voor Surinaamse Genealogie, 493 p. [Bronnenpublicaties Stichting voor Surinaamse Genealogie; nr. 2.]
- Schaik, Jan van, 2010
 'Een Amsterdamse apothekerszoon in Suriname.' *Wi Rutu* 10 (2): 29-31.
- Schenk, Joep, 2010
 'Anton de Kom.' In: Madelon de Keizer & Marije Plomp (red.), *Een open zenuw; Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*. Amsterdam: Bakker, pp. 63-74.
- Schubert, Kathrin, 2010
Maria Sibylla Merian; Reise nach Surinam. München: Frederking & Thaler, 136 p.
- Sedney, Jules, 2010
De toekomst van ons verleden; Democratie, etniciteit en politieke machtsvorming in Suriname. Paramaribo: Vaco, 297 p. [2e, volledig herz. dr.]
- Sens, Angelie, 2010
 'Tijdschriften van onder de kankantri en klapperboom; De periodieke pers in Suriname en Nederlands-Indië/Indonesië.' *Tijdschrift voor tijdschriftstudies* 28: 18-21. [<http://tijdschriftstudies.library.uu.nl/index.php/TS/article/viewFile/13/14>]
- Sijs, Nicoline van der, 2010
Nederlandse woorden wereldwijd. Den Haag: Sdu Uitgevers, 747 p.
- Soedamah, Lolita, 2010
Van bevrijding naar verslaving. [S.l.]: In-Out Books, 90 p.
- Solo, Kae (ill.), Aspha Bijnaar, Ineke Mok & Dineke Stam (tekst), 2010
Jacqueline; Slavin van plantage Driesveld. Amsterdam: KIT Publishers, NiNsee, 31 p.
- Stipriaan, Alex van, 2010
 'Suriname, El Dorado van de korte termijn; Milieueffecten van de exploitatie van de natuurlijke rijkdommen, 17e-20e eeuw.' In: Marjolein 't Hart & Henk van Zon (red.), *Natuur en milieu in Belgische en Nederlandse koloniën*. Gent: Academia Press, p. 25-52.

- Tan, Humberto & Nicole de Haan, 2010
Rondom Tan; Humberto Tan in gesprek met 10 inspirators. Ittervoort: De Boekenmakers, 208 p.
- Tedja, Michael, 2010
 'Elkaar zwartmaken; Surinaamse en Nederlandse kunstenaars.' In *Vrij Nederland* 71 (40): 72-73.
- Thiel, Pieter-Paul Antoine Marie van, 2010
 Cutaneous leishmaniasis in Dutch military. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 160 p.
- Tinsley, Omise'eke Natasha, 2010
Thieving sugar; Eroticism between women in Caribbean literature. Durham [etc.]: Duke University Press, 274 p.
- Veen, Fineke van der, Dick ter Steege & Chandra van Binnendijk, 2010
Dromers, doemdenkers en doorzetters; Verhalen van mensen en gebouwen in Coronie. Amsterdam: KIT Publishers, 192 p.
- Vink, Wieke, 2010
Creole Jews; Negotiating community in colonial Suriname. Leiden: KITLV Press, 306 p.
- Voorpostel, Marieke & Djamila Schans, 2010
 'De relatie tussen volwassen broers en zussen in autochtone en allochtone families.' *Migrantenstudies* 26 (3): 241-261.
- Voorst, Roanne van, 2010
Jullie zijn anders als ons; Jong en allochtoon in Nederland. Amsterdam: De Bezige Bij, 302 p.
- Vriendwijk, Francis, 2010
Bol met jam. Paramaribo: [s.n.], 25 p.
- Vriendwijk, Francis, 2010
Tajerblad. Paramaribo: [s.n.], 15 p.
- Vries (Jr.), Anne de, 2010
Een zondagskind; Biografie van mijn vader. Kampen: Kok, 432 p.
- Vries, Annette de, 2010
Drijfhout. Amsterdam [etc.]: Atlas, 315 p.
- Weelden, Dirk van, 2010
 'Voor Edgar Cairo.' *De Gids* 173 (7): 869-872.
- Weelden, Dirk van ... [et al.], 2010
Edgar Cairo; De schrijver als schilder. Amsterdam: Stichting Cimaké Foundation, 72 p.
- Kempfen, Michiel van*, Edgar Cairo; Bevlogen, geestig, tragisch, pp. 20-22.
- Sanders, Stephan*, Creool en creolismen, pp. 16-19.
- Weelden, Dirk van*, Eenzame koning; Over de schilderijen van Edgar Cairo, pp. 8-16.
- Welgraven, Co, 2010
 'Hoe het leger kon oprukken; Dossier Suriname.' *Historisch Nieuwsblad* 19 (9): 32-40.

- Welten, Anke, 2010
 'Misleide migranten.' *Historisch Nieuwsblad* 19 (9): 42-48.
 Wessels, Jacque Maria (fotogr.) & Michiel van Kempen (tekst), 2010
Cityscapes + birdmen. Amsterdam: Voetnoot, 201 p.
 Wijntuin, Emile, 2010
Doro doro vertelt; Kri, kra, mi ben dape! Paramaribo: [s.n.], 134 p.
 Woei, Meredith, 2010
 'Bernharddorp nader bekeken; Van inheems dorp naar stedelijk woonwijk.'
His/her Tori 1 (1): 52-58.

II Nederlands-Caraibische eilanden

- Allen, Rose Mary, 2010
 'The complexity of national identity construction in Curaçao, Dutch Caribbean.'
Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe 89: 117-125.
 Allen, Rose Mary, 2010
 'The harvest ceremony "Seú" as a case study of the dynamics of power in
 post-emancipation Curaçao (1863-1915).' *Caribbean Quarterly* 56 (3): 13-29.
 Ang, Tiong ... [et al.], 2010
The unwanted land. Scheveningen: Museum Beelden aan Zee; Zwolle:
 Waanders, 126 p.
 Beetz, Freek van & Jefka Martha-Alberto, 2010
Het laatste kabinet en kroniek van de ontmanteling van de Nederlandse Antillen.
 Curaçao: Raad van Ministers en Regering van de Nederlandse Antillen, 196 p.
 Bennekom, Trix van, 2010
 'Grens met passaatwind; Sinds oktober grenzen Nederland en Zuid-Amerika
 aan elkaar; Hoe stevig is de achterdeur naar Europees Nederland vergrendeld?'
Elsevier 66 (47): 30-31.
 Berry-Haseth, Lucille, 2010
So ku palabra. Kòrsou: [s.n.], 118 p.
 Best, Krijn de, 2010
Blaauwbaai; Een cura-crime thriller. [Lierderholthuis]: Leonon Media, 151 p.
 Broek, Aart G., 2010
Het lichten van de jaren. Haarlem: In de Knipscheer, 46 p.
 Burg, Jacob van der, 2010
*De kolonie Curaçao gezien door Nederlandse ogen; Een zoektocht in het archief
 van de oudste krant van Nederland*. Zoetermeer: Free Musketeers, 109 p.
 Dissel, Anita van & Petra Groen, 2010
In de West; De Nederlandse krijgsmacht in het Caribisch gebied. Franeker: Van
 Wijnen, 165 p.
 Ditzhuijzen, Jeannette van, 2010
Ena; Een leven tussen boeken. [S.l.: s.n.], 108 p.

- Doelder, H. de (red.), 2011
Strafrecht in de Antillen na '10-10-10'. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 116 p.
- Ecury, Giselle, 2010
Vogelvlucht; Gedichten. Haarlem: In de Knipscheer, 37 p.
- Eickhoff, Barbara, 2010
Curaçao Karibik; Niederländische Antillen; Ein Reisebegleiter mit vielen Informationen und eigenen Eindrücken. [S.l.]: Re Di Roma Verlag, 120 p.
- Engelbrecht-Fornara, Helena, 2010
Manchi. Haarlem: In de Knipscheer, 48 p.
- George, Milton, 2010
Catholic education in the Dutch Caribbean; The work of the Dominican Sisters of Voorschoten in Sint Maarten, Netherlands Antilles. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 61 p.
- Groot, Klaas de (samenst.), 2010
Vaar naar de vuurtoren; Eiland, Isla, Island, Eilân, gedichten over 12 eilanden van het Koninkrijk der Nederlanden. Haarlem: In de Knipscheer, 256 p.
- Heijer, Henk den, 2010
 'Pirates of the Caribbean; Nederlandse kapers en piraten in de West.' In: Joost Schokkenbroek & Jeroen ter Brugge (red.), *Kapers & piraten; Schurken of helden?* Rotterdam: Stichting Maritiem Museum Rotterdam; [Amsterdam]: Vereniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum; Amsterdam: Stichting Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam; Zutphen: Walburg Pers, pp. 59-67.
- Heloise, Elodie, 2010
Carnival on Curaçao. Zeelandia: Carib publishing, 95 p.
- Heuvel, John van den & Bert Huisjes, 2010
Jorans moordmysteries. [Schelluinen]: House of Knowledge, 199 p.
- Hoefnagel, Marian, 2010
Hard tegen hard. [Brussel]: Lezen voor Iedereen; Amsterdam: Eenvoudig Communiceren, 112 p.
- Hof, Tom van 't, 2010
Saba's unique cloud forest; And how it evolved following a series of major hurricanes. [S.l.: Tom van 't Hof], 26 p.
- Jong, Lammert de, 2010
Being Dutch, more or less; In a comparative perspective of USA and Caribbean practices. Amsterdam: Rozenberg, 224 p.
- Jonkman, Jan, 2010
Wat nu? Zoetermeer: Free Musketeers, 104 p.
- Kooyman, Niels, 2010
 'Hollandse nieuwe; Exotische natuur op Saba en Sint-Eustatius.' *Grasduinen* (nov.): 70-77.
- Korbee, Peter (samenst.), 2010
90 jaar Marineluchtvaartdienst; 1917-2007; Een unieke periode van de marine luchtvaart. [Rijnsburg]: Korbee-promotie: MLD, 336 p.

- Marcha, Valdemar, 2010
Overzeese stereotypen. Amsterdam: Carib Publishing, 47 p.
- Mastrigt, P.C. van & A.A. Steevels, 2010
Dit is Curaçao. Amsterdam: Good Time Concepts, 160 p.
- Nicolaas, Quito, 2010
Verborgen leegte; Roman. [Almere]: BookIsh Publishers, 233 p.
- Putte, Florimon van & Iigma van Putte-de Windt, 2010
Buki di oro = (Het gouden boekje); Spelling en woordenlijst van het Papiamentu; Gedegen goud? Een bespreking. [Leiden]: Uitgeverij Djuku, 24 p.
- Rego, Charles do & Lionel Janga, 2010
Slavery and resistance in Curaçao; The rebellion of 1795. [Curaçao]: Fundashon Parke Nashonal, 77 p.
- San, Marion van, 2010
De aantrekkingskracht van 'gevaarlijke' mannen. [Utrecht]: Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen; Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 32 p. [Inaugurele rede Universiteit Utrecht, 2009.]
- Sluis, Miriam, 2010
De koloniale speeltuin; De Antillen achter de schermen. Amsterdam: Prometheus; Rotterdam: NRC Handelsblad, 263 p.
- Smit, Ben, 2010
Niet gerealiseerde projecten Curaçao 1946-1969. [Curaçao: de auteur], 50 p.
- Ven, Colet van der, 2010
 'Onder de rook van Shell; De olieraffinaderij van Curaçao.' *De Groene Amsterdammer* 134 (40): 28-31.
- Verheugen, Elke, 2010
Bon día Curaçao; Der etwas andere Reiseführer. [S.l.]: Books on Demand, 120 p.
- Versluis, Karine, 2010
 'Enkeltje Schiphol; De braindrain uit Curaçao.' *Vrij Nederland* 71 (33): 44-53.
- Versluis, Karine, 2010
Enkeltje Schiphol; One-way to Schiphol Airport. 's-Gravenhage: Ef & Ef In Boeken, 150 p.
- Vries, Luutsen de, 2010
Krokodillen op de Antillen. Zoetermeer: Free Musketeers, 111 p.
- Wijnands, Jochem (fotogr.), 2010
10 10 10; Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius, Sint Maarten; Nieuwe staatkundige verhoudingen voor het Koninkrijk; Een nieuwe start in beeld. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 201 p.
- Wolfert, Sinaya (fotogr.) & Jeanette van Ditzhuijzen (tekst), 2010
Scharloo renaissance; Terug naar Scharloo. [S.l.]: Sinaya Wolfert Fotografie, 192 p.
- Zegwaart-Rooijers, Josje, 2010
Als de hemel op aarde een feestje geeft komt Curaçao in beeld. Haarlem: J. Zegwaart-Rooijers, [68] p.

Mailadressen auteurs en recensenten

Auteurs

Dr Karin Boven
Kmbov86@planet.nl

Dr Eithne Carlin
e.b.carlin@hum.leidenuniv.nl

Drs Salomon Emanuels
stgequalance@hotmail.com

Ton de Jong
tondej@kabelfoon.nl

Prof. dr Michiel van Kempen
M.H.G.vanKempen@uva.nl

Drs Jeroen Ketelaars
jketelaars@xs4all.nl

Prof. dr Richard Price
rixsal@gmail.com

Dr Hans Ramsoedh
hans.ramsoedh@han.nl

Prof. dr Alex van Stipriaan Luīscius,
stipriaan@eshcc.eur.nl

Drs Ellen de Vries
e.ellen@ellendevries.nl

Angretha Wongsowikromo MSc
angretha.wongsowikromo@gmail.com

Eleonora Zito MSc
eleonorazito@hotmail.com

Recensenten

Dr Tinde van Andel
andel@nhn.leidenuniv.nl

Dr Karin Boven
Kmbov86@planet.nl

Dr Victor Enthoven
v.enthoven@inter.nl.net

Drs Karwan Fatah-Black
karwan.fatah@gmail.com

Dr Freek Colombijn
f.colombijn@vu.nl

Drs Willemijn van Geldrop
wvangeldrop@hotmail.com

Drs Henna Goudzand Nahar
h.goudzand@planet.nl

Dr Rosemarijn Hoefte
Hofte@kitlv.nl

Drs Renée Jansen
reneevalerie@hotmail.com

Dr Fabiola Jara
f.jaragomez@uu.nl

Dr Ellen Klinkers
klinkers@xs4all.nl

Walter Lotens
walterlotens@yahoo.com

Bill Monkau, MA.
Bill-monkau@zeelandnet.nl

Marijke van Mil
mvmmops@hotmail.com

Prof. dr Gert Oostindie
Oostindie@kitlv.nl

Drs Jos de Roo
josderoo@hotmail.com

Prof. dr Wim Rutgers
Wim_rutgers@hotmail.com

Dr Angelie Sens

asens@persmuseum.nl

Dr Wieke Vink
w.a.vink@gmail.com

Hein Vrugink
heinvrugink@gmail.com

achterplat

[Nummer 2]

Afbeelding omslag

Sacrificatie op onderrug van een Saramaccaanse in Pikin Slee (foto Charlotte van 't Klooster 2009)

Woord vooraf

Dit varianummer bevat acht bijdragen. Charlotte van 't Klooster opent met een artikel over het belang van medicinale, aromatische en cosmetische planten voor de Saramaccaners in het dorp Pikin in het binnenland van Suriname. De Marronstammen hebben een enorme kennis opgebouwd over het tropisch regenwoud en weten de verschillende plantensoorten te gebruiken voor diverse doeleinden om zo in hun primaire levensbehoeften te kunnen voorzien. Veel van deze planten worden al decennia lang door hen gebruikt voor gezondheidsdoeleinden. In haar bijdrage focust Van 't Klooster op het belang van planten binnen de Saramaccaanse cultuur met betrekking tot ziekte en gezondheid.

Vervolgens bespreekt Pitou van Dijk de gevolgen voor de omgeving van een aantal grote infrastructurele werken van de huidige Surinaamse regering, zoals vergroting van de capaciteit van hydro-energie door de omleiding van rivierstromen, de aanleg van dammen en waterkrachtcentrales en de daaraan gerelateerde aanleg van wegen en transmissiesystemen en het plan om een spoorweg en een weg naar Brazilië aan te leggen.

Sabrina Marchetti beschouwt de ervaringen van Creools-Surinaamse werksters in de gezondheidszorg in Nederland in de jaren zestig en zeventig. In haar bijdrage richt zij zich op de wijze waarop bij de door haar onderzochte groep vrouwen specifieke beelden die gebaseerd zijn op ras en gender en geworteld zijn in de koloniale tijd deel zijn gaan uitmaken van hun postkoloniale verhalen.

Karwan Fatah-Black behandelt in het vierde artikel de economische zelfvoorziening van Suriname en de rol van Paramaribo als knooppunt in de koloniale economie in de achttiende eeuw. In veel studies naar de economische afhankelijkheidsrelatie van koloniën in de periferie met koloniale moederlanden in de kern van het kapitalistische wereldsysteem ligt de focus op de export van de kolonie naar de metropool. Het zelfvoorzienende aspect van de kolonie blijft veelal onderbelicht. In zijn bijdrage brengt Fatah-Black de lokale markt in Suriname in kaart en onderzoekt hij de verhouding tot regionale en trans-Atlantische aanvoerlijnen.

In de vijfde bijdrage, van de hand van Huub Everaert, staat de afwezige vader binnen Creoolse gezinnen in de periode 1838 en 1873 centraal. In de archiefbronnen ontbreekt van de vaders ieder spoor. In zijn bijdrage ligt de focus op het percentage vrouwen dat kinderen heeft van verschillende mannen. Het toewijzen van 'onbekende vaders' in de periodes waarin vrouwen zonder man in de bronnen beschreven zijn lost Everaert op met simulatiescenario's.

Tom Weterings bespreekt de vroege koloniale samenleving in de periode 1667-1683 toen Suriname nog Zeeuws bezit was. Zijn reconstructie van deze samenleving is gebaseerd op brieven, de zogeheten *Sailing Letters*, die tijdens de zeeoorlogen tussen de Republiek en Engeland in de zeventiende en achttiende eeuw door de Engelsen zijn gekaapt. Uit deze brieven destilleert Weterings informatie over de omgeving van de zeelui, kooplieden, huisvrouwen, ambtenaren, planters en andere briefschrijvers in Suriname in de zeventiende eeuw.

In het zevende artikel behandelt Marijcke Schillings het moeizame proces van missionering onder Creolen, Marrons en Indianen in de negentiende eeuw door de priester Joannes Romme. Met zijn veel meer bekend geworden tijdgenoot Petrus Donders behoorde Romme tot de eerste missionarissen in Suriname.

In de laatste bijdrage gaat George van Zanen in op de controverse in de negentiende eeuw over het gebruik van het Papiaments, de Creoolse taal op Curaçao, Aruba en Bonaire. Hoewel het Nederlands sinds de zeventiende eeuw de officiële taal was, vervulde het voornamelijk een functie in de ambtelijke sfeer en in enkele kranten. De rooms-katholieke missie en de Joodse en Portugese elite bedienden zich van het Papiaments. Het gemeenschappelijk gebruik van het Papiaments vormde het een bindend element tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Uit de bijdrage van Van Zanen komt naar voren dat in de tweede helft van de negentiende eeuw het gebruik van het Papiaments onder de blanke inwoners niet onomstreden was.

Deze aflevering van *Oso* wordt zoals gewoonlijk afgesloten met de rubrieken Recensies, Signalementen, Recente publicaties en Berichten.

Hans Ramsoedh
Hoofdredacteur

Charlotte van 't Klooster

‘Saamaka Uwii’

Het belang van medicinale, aromatische en cosmetische planten voor de Saramaccaners in het binnenland van Suriname

H Het tropisch regenwoud is een van de meest diverse ecosystemen op aarde. Vanwege de toenemende exploitatie van natuurlijke hulpbronnen en verstedelijkings- en industrialisatieprocessen worden grote delen van deze regenwouden gekapt met als gevolg dat veel planten en diersoorten verloren gaan. Met het verlies aan biodiversiteit wordt ook de culturele diversiteit aangetast waardoor vooral inheemse en traditioneel levende culturen die direct afhankelijk zijn van hun natuurlijke omgeving in hun voortbestaan worden bedreigd. Dit geldt ook voor de Marrons in het binnenland van Suriname. De zes Marronstammen (Saamaka, Ndyuka, Paamaka, Matawai, Boni en Kwinti) hebben sinds zij zich daar hebben gevestigd een enorme kennis opgebouwd over hun directe leefomgeving, het tropisch regenwoud. Niet alleen weten zij de vele verschillende naast elkaar groeiende plantensoorten van elkaar te onderscheiden, zij weten ze ook te gebruiken voor diverse doeleinden om zo in hun primaire levensbehoeften te kunnen voorzien. Vele van deze planten worden al decennia lang gebruikt voor gezondheidsdoeleinden.

Hoewel het bekend is dat het gebruik van medicinale, aromatische en cosmetische (MAC) planten een grote rol speelt binnen de Marroncultuur, is hier nog weinig over geschreven.¹ De meest recente wetenschappelijke publicaties op dit gebied zijn vooral gericht op medicinale planten in relatie tot reproductieve gezondheid en babyverzorging (De Korte 2006; Ramdas 2008; Ruyschaert et al. 2009; Van Andel et al. 2008), commerciële medicinale plantproducten zoals ‘bittercups’ (Odonne et al. 2007) en handel in medicinale planten (Van Andel & Havinga 2008; Van Andel et al. 2007; Van 't Klooster et al. 2003; Van Es 2003). Conservation International en Amazon Conservation Team hebben de laatste decennia ook etnobotanisch onderzoek onder Marrons verricht, waarbij veel gegevens over Marron plantennamen en -gebruiken verzameld zijn.

1 De term MAC plant wordt in dit onderzoek gebruikt voor elke plant waarvan de informanten hebben aangegeven dat deze gebruikt kan worden ten behoeve van gezondheidszorg.

Uit dit onderzoek zijn echter geen publicaties voortgekomen waardoor wetenschappelijke literatuur over het gebruik van MAC planten binnen de Marroncultuur beperkt blijft. Mede hierom is in het begin van 2009 een veldwerkstudie verricht onder de Saramaccaanse Marrons in het binnenland van Suriname met als doel het belang van planten binnen de Saramaccaanse cultuur met betrekking tot ziekte en gezondheid onder de aandacht te brengen en een bijdrage te leveren aan het behoud van biologische en culturele kennis.

Het onderzoeksgebied

Het dorp Pikin Slee (zie foto 1) is gelegen in het district Sipaliwini dat met een oppervlakte van 130.567 km² (80 procent van het Surinaamse grondgebied) het grootste district vormt in Suriname. Het gebied bestaat voornamelijk uit tropisch regenwoud en kent weinig infrastructuur (Algemeen Bureau voor de Statistiek 2005: 20). Hierdoor heeft het district de laagste populatiedichtheid: 0.3 inwoners per km². Sipaliwini bestaat uit de volgende zes resorten: Tapanahonie, Boven-Suriname, Beneden Saramacca, Beneden Coppename, Kabalebo en Coerini (Algemeen Bureau voor de Statistiek 2005: 188). Pikin Slee ligt in het resort Boven-Suriname aan de Surinamerivier tussen de dorpen Bendikwai (noord) en Futunaakaba (zuid).

Foto 1. Boveraanzicht dorp Pikin Slee (foto Charlotte van 't Klooster 2009)

Volgens Hoeree (1983: 12) is het dorp in 1762 gesticht maar werd het spoedig verlaten om vervolgens weer herbewoond te worden in 1835 en

in 1892. Het is het enige niet gekerstende dorp dat volgens de geschiedenis behoort tot de Dombi *ló*, ook wel clan genoemd (Eduards 1996: 33). Volgens het registratiebureau in Debike (mei 2009) staan 1152 inwoners officieel geregistreerd. Het werkelijke aantal inwoners wordt echter vaak tussen de een- en drieduizend geschat. Pikin Slee wordt dan ook beschouwd als het op een na grootste dorp in het Saramaccaanse gebied.

Veldwerkmethoden

In de periode maart-juni 2009 is veldwerk verricht in Pikin Slee.² De selectie van informanten met veel kennis van MAC planten heeft via de sneeuwbal methode plaatsgevonden waarbij in het begin met een aantal sleutelinformanten is gewerkt om te voorkomen dat alleen informanten van een bepaalde groep (bijvoorbeeld een familie, geslacht) geselecteerd zouden worden. Om de validiteit van het onderzoek te kunnen garanderen is gebruik gemaakt van diverse kwalitatieve onderzoeksmethoden zoals participerende observaties en semi-gestructureerde interviews. Daarnaast heeft ook een etnobotanische survey plaatsgevonden. In totaal zijn 92 plantensoorten verzameld voor determinatie. Deze planten vormen nu onderdeel van de botanische collectie van het Nationaal Herbarium Suriname. Hoewel enkele interviews in het Nederlands konden worden afgenomen, zijn de meeste door de auteur zelf in het Saramaccaans uitgevoerd omdat de bewoners in Pikin Slee vaak alleen de Saramaccaanse taal (en eventueel Sranan) machtig zijn. De resultaten van dit exploratieve onderzoek zijn uitsluitend gebaseerd op veldwerk in het dorp Pikin Slee en zijn daarom niet representatief voor de gehele Saramaccaanse gemeenschap.

Plantgebruik in Pikin Slee

Door de decennia heen hebben de inwoners van het dorp Pikin Slee traditionele ecologische kennis ontwikkeld van hun omgeving waardoor zij in staat zijn planten voor diverse doeleinden te gebruiken. Zo wordt de vegetatie gebruikt als voedsel en medicijn maar ook als bouw materiaal of als handelsproduct. Tijdens het onderzoek zijn in totaal 192 plantensoorten gedocumenteerd die gebruikt werden als medicijn (58.3 procent), voedsel (34.4 procent), voor culturele/religieuze doeleinden (2.6 procent) en als materiaal voor het vervaardigen van bijvoorbeeld boten, peddels en huizen (4.7 procent). Van de overige plantensoorten (14.1 procent) is niet bekend waarvoor deze gebruikt worden. Deze zijn enkel verzameld voor determinatie. Dat 58.3 procent van de gedocumenteerde plantensoorten wordt gebruikt voor gezondheidsdoeleinden geeft aan dat de inwoners van Pikin Slee nog steeds veel waarde hechten aan hun traditionele vorm van gezondheidszorg ondanks het feit dat biomedische zorg beschikbaar is in het dorp.

2 Voor het uitvoeren van dit onderzoek gaat mijn bijzondere dank uit naar hoofdkapitein Eduards Wazen en de inwoners van Pikin Slee, die dit onderzoek mogelijk hebben gemaakt.

Uit bovenstaande percentages blijkt ook dat een plant vaak voor meerdere doeleinden wordt gebruikt. Zo worden de vruchten van de *kumú* palm (*Oenocarpus bacaba*) vaak gebruikt in een medicijn tegen constipatie, maar ook verwerkt in een drank om aan te sterken omdat de vruchten ijzerrijk zouden zijn. Voor het bereiden van deze drank worden de schillen van de harde vruchten samen met de pitten verwijderd door lauwwater toe te voegen en het mengsel vervolgens te zeven. Het restant wordt gedronken als medicijn maar ook als lekkernij omdat het volgens de informanten een chocoladeachtige smaak heeft. Daarnaast worden de bladeren van deze palm gebruikt als dakbedekking terwijl het hout bewerkt wordt om peddels van te maken. Hoewel meestal de bladeren (inclusief stengel) worden verwerkt, maken de Saramaccaners ook veel gebruik van de vruchten, zaden, stengels, wortels, schors en hars binnen hun traditionele geneeswijze zoals weergegeven in figuur 1.

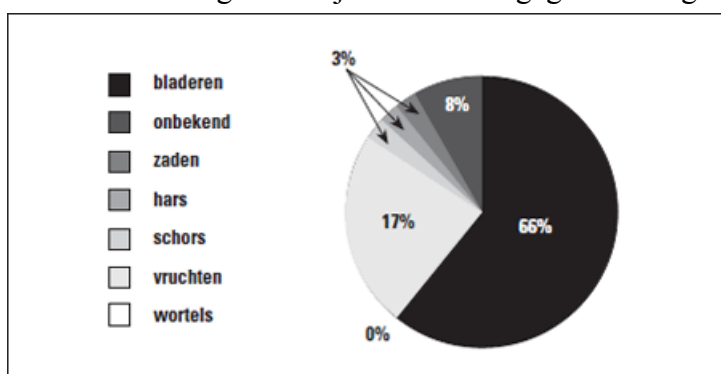

Fig. 1. Plantendelen gebruikt voor gezondheidsdoeleinden

Uit het onderzoek blijkt verder dat 11.5 procent van de 192 planten niet alleen als voedsel maar ook als medicijn wordt gebruikt. Sommige informanten gaven hierbij aan geen onderscheid te maken tussen deze twee gebruikscategorieën omdat eten direct helpt om het lichaam gezond te houden en daarom ook meteen een medicijn is. Ook Ibui (2007: 10) beschrijft dat tijdens haar onderzoek in Kenia sommige informanten geen onderscheid maakten tussen deze twee categorieën.

Medicinale toepassingen

Tijdens de studie zijn 357 gebruiken van planten gedocumenteerd waarvan 244 gebruiken specifiek gericht waren op het bieden van gezondheidszorg. Deze 244 gebruiken konden worden onderverdeeld in 67 verschillende categorieën waarvan de tien belangrijkste zijn weergegeven in tabel 1.

Tabel 1. Top tien van MAC planttoepassingen

Categorie	n	percentage
Taángasinkíuwíi	17	7.0
Koorts/griep	16	6.6
Aansterken baby	16	6.6
Reiniging lichaam van kwade geesten (<i>yoóka</i>)	12	4.9
Botbreuken en wonden	11	4.5
Hoest	9	3.7
Reiniging/schoonhouden vagina	8	3.3
Buikpijn	8	3.3
Hoge bloeddruk	7	2.9
Aansterken moeder na bevalling	7	2.9
Aansterken moeder en baby na bevalling	7	2.9
Puistjes	7	2.9
...	...	...
Totaal	244	100.0

(n = aantal keren dat het gebruik is gedocumenteerd met bijbehorende percentages gebaseerd op het totaal aantal MAC plantgebruiken)

Uit bovenstaande tabel blijkt dat de meeste planten worden gebruikt als *taángasinkíuwíi*. Deze veelgebruikte Saramaccaanse term - waarbij *tańga* kracht betekent, *uwíi* bladeren en *sinkíi* het lichaam - verwijst naar bladeren die gebruikt worden in kruidenbaden om het lichaam extra kracht te geven. Opvallend is dat naast de categorie *taángasinkíuwíi*, elf andere categorieën ook gericht zijn op het geven van extra kracht aan het lichaam maar dan specifiek na uitputtingsverschijnselen of om extra kracht te geven aan moeders en of baby's voor/tijdens/na de bevalling. Dat veel MAC planten worden gebruikt voor extra kracht is niet verwonderlijk omdat zowel de mannen als de vrouwen in het dorp dagelijks zeer zware lichamelijke werkzaamheden verrichten. De vrouwen zijn onder andere verantwoordelijk voor het onderhouden van de kostgronden waar voedsel zoals rijst en cassave wordt verbouwd. Deze kostgronden liggen meestal op 1 à 3 uur lopen van het dorp. De gewassen zijn vaak erg bewerkelijk en worden met de hand geoogst, vervoerd en verwerkt. Daarnaast dragen de vrouwen water uit de krekken naar huis om te gebruiken als drinkwater of om mee te koken. De mannen zijn verantwoordelijk voor andere taken zoals het openkappen van nieuwe kostgronden en het maken van nieuw

gereedschap. Hoewel tegenwoordig de elektrische zaagmachines en zelfs een tractor hun intrede hebben gedaan in het dorp wordt nog steeds veel werk met de hand en houwens verricht waar veel kracht voor nodig is.

In totaal werd 43.8 procent van alle MAC planten (112 in totaal) gebruikt voor het verkrijgen van extra kracht. Daarnaast werden veel plan-

tensoorten gebruikt als medicijn bij koorts (14.3 procent), bezetenheid door kwade geesten of negatieve energieën (10.7 procent) en bijvoorbeeld bij botbreuken en wonden (9.8 procent). Vaak worden hiervoor combinaties van diverse MAC planten gebruikt. Uit het onderzoek is ook gebleken dat de inwoners van Pikin Slee vaak een plant voor meerdere gezondheidsdoeleinden gebruiken zoals is weergegeven in figuur 2.

Mac planten (n = 112) met 1 of meer gebruiken

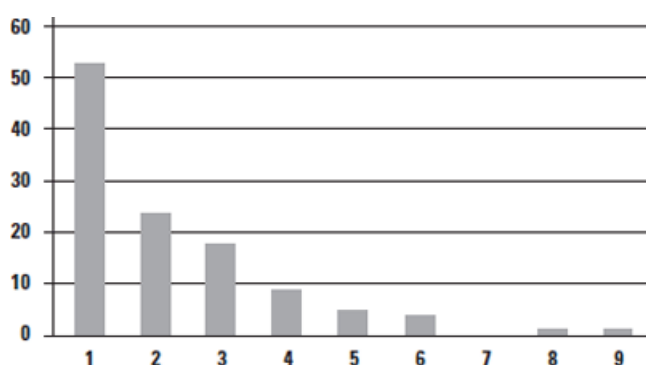

Fig. 2. Aantal MAC planten met een of meer gebruiken

De diversiteit in het gebruik van een plant is goed te illustreren met de plantensoort *adóya* (*Campomanesia aromatica*). Van deze plant zijn in totaal acht verschillende gebruiken gedocumenteerd: schoonmaken van de vagina, opfrissen van de vagina, helen van de vagina na bevalling, verbeteren van de seksbeleving, bij koorts, voor extra kracht (*taángasinkíuwí*), reiniging van het lichaam van *yoóka* (vooroudergeesten) en reiniging van het lichaam van negatieve energie gestuurd door andere mensen om kwaad te doen. *Adóya* staat dan ook regelmatig aangeplant (gesnoeid) op of achter een erf zodat de bladeren snel verzameld kunnen worden. In totaal werden 53 procent van de 112 MAC planten voor meer dan een gezondheidsdoel gebruikt. Waarschijnlijk ligt dit percentage in werkelijkheid nog veel hoger. Hoewel voor *adóya* het hoogst aantal verschillende MAC gebruiken is gevonden is het nog niet gezegd dat de Saramaccaners dit de belangrijkste plant vinden. Welke plant belangrijk wordt gevonden hangt sterk af van de levensfase en gezondheidstoestand van de informanten.

Traditionele gezondheidszorgsystemen in Pikin Slee

In Pikin Slee worden veel planten gebruikt voor zelfzorg of zorg voor familieleden. Deze zorg omvat zowel curatieve als preventieve gezondheidszorg. De preventieve gezondheidszorg bestaat veelal uit het regelmatig baden met MAC planten om bijvoorbeeld het lichaam fris en sterk te houden. De meeste planten die gebruikt worden, verzamelen de vrouwen

tijdens het lopen naar de kostgronden waar zij hun rijst en groenten verbouwen. Deze kostgronden worden weer verlaten als na een paar jaar de grond is uitgeput. Hierdoor moeten steeds weer nieuwe stukken primair bos worden opengekapt en via *slash-and-burn* methoden klaar worden gemaakt voor gebruik. Pas na enkele jaren kan een oude kostgrond weer opnieuw gebruikt worden. Hoewel een aantal medicinale planten zoals *koto háti* (*Begonia glabra*) en *pikí masusa* (*Renealmia* sp.) moeilijk te verzamelen zijn omdat deze alleen in het primaire bos voorkomen, groeien de meeste soorten vaak ook in het secundaire bos rond het dorp of in het dorp zelf. Omdat het verzamelen van medicinale planten uit het bos veel tijd kan kosten, worden veel soorten in cultuur gebracht op en rond het erf. Daarnaast worden de nuttige ‘onkruiden’ zoals *papá-úwii* (*Justicia pectoralis*), *kwéntu* (*Eryngium foetidum*), *tótóbía* (*Eclipta prostrata*), *dyánáfáya* (*Hyptis lanceolata*) en bijvoorbeeld *bonu-uwii* (*Ocimum campechianum*) ontzien bij het schoonmaken van het erf. Indien de vrouwen zelf niet voldoende plantenkennis hebben om een familielid van een ziekte te genezen raadplegen de inwoners een traditionele genezer uit het dorp.

Wanneer bijvoorbeeld een patiënt met een ‘botbreuk’ een traditionele genezer bezoekt wordt eerst door de genezer een diagnose gesteld. Afhankelijk van de diagnose (botbreuk of toch ernstige kneuzing) bepaalt de genezer de behandeling die gebaseerd is op het geven van massages en het toedienen van *bióngo*, een magisch medicijn dat bestaat uit een combinatie van planten. Voordat de planten daadwerkelijk verzameld worden roept de genezer de hulp in van *Gaán Gádu* (oppergod) om de persoon die hulp vraagt te helpen genezen. Hij dankt daarbij vaak ook de persoon die hem de kennis van het medicijn heeft gegeven. Nadat de planten in een *gaan gaanse* (grote pot met water) zijn gekookt wordt het afkooksel van onder andere *alukutú* (*Annona muricata*), *kadyú* (*Anacardium occidentale*), *kápéepáu* (*Casearia* sp.) en *manyá* (*Mangifera indica*) met een *pangi* (stuk stof) aangebracht op de pijnlijke plekken. De patiënt kan ook geadviseerd worden met het afkooksel te baden. Deze behandeling wordt voortgezet zolang het nodig is. Na de eerste behandelingen brengt de genezer op de botbreuk een zalf aan bestaande uit vet van de *kápéepáu* (*Caesarea* sp.) of van *kokonóto* (*Cocos nucifera*) met daarin fijngestampde bladeren van planten die bekend staan om hun helende en versterkende werking. Planten die gebruikt kunnen worden in het mengsel zijn bijvoorbeeld *kápéepáu* (*Caesaria* sp.) en *mombé* (*Spondias mombin*) of andere planten die vanwege hun groeiwijze als ‘sterk’ worden beschouwd. Bij de selectie van planten wordt dus niet alleen gelet op de chemische eigenschappen van een plant maar ook op de uiterlijke kenmerken. Voor het pleisteren wordt vet gebruikt van de *maká* palm (*Astrocaryum sciophilum*) waarna een houten spalk wordt aangebracht bestaande uit vijf spalken van *bongibongi* (niet geïdentificeerd) die stevig bij elkaar gehouden worden door de liaan *sipó* (*Heteropsis flexuosa*) die tussen de spalken door geweven

wordt. Dit geheel moet zes weken blijven zitten.

Wanneer de patiënt een ernstige botbreuk heeft opgelopen wordt deze behandeld in een *tapá a wósu*. Deze Saramaccaanse term - waarin *tapá* dicht en *wósu* huis betekent - refereert aan een huis dat wordt gebruikt om een zieke te behandelen. Bezoek is niet toegestaan omdat dit de behandeling van de patiënt negatief kan beïnvloeden. Alleen een daarvoor speciaal geselecteerd familielid mag het huis betreden om de patiënt gedurende het helingsproces te verzorgen. Traditiegetrouw mag dit geen vrouw zijn die menstrueert omdat menstruatiebloed als onrein wordt beschouwd. Vaak wordt dan ook een oude vrouw of een jonge jongen hiervoor benaderd. De persoon die deze taak op zich neemt mag volgens de Saramaccaanse traditie na het verlaten van de *tapá a wósu* gedurende drie dagen geen geslachtsgemeenschap hebben omdat anders het medicijn niet zal werken. Ook de patiënt heeft zich aan regels te houden. Zo mag deze gedurende het genezingsproces dat weken kan duren niet spreken met andere personen dan de traditionele genezer en degene die hem verpleegt. Wanneer de genezer vindt dat de behandeling voorspoedig verloopt, mag de patiënt naar huis om daar verder te herstellen. Deze kan dan zelf de behandeling met de kruidenzalf (*pusáfátu*) die in een fles wordt meegegeven voortzetten door deze regelmatig op de plaats waar de botbreuk heeft plaatsgevonden aan te brengen. Ook dan is het nog steeds verboden om geslachtsgemeenschap te hebben. Daarnaast mag de zalf niet worden gebruikt in de periode dat de vrouw, of indien de patiënt een man is een van zijn vrouwen, menstrueert omdat het medicijn anders ook niet werkt. Hoewel mannen en vrouwen in het dorp hun eigen huis hebben wordt van de vrouwen verwacht dat zij tijdens hun menstruatieperiode overnachten in een van de drie *abaakawósu* (*abaaka*= menstruatie, *wósu*= huis) in het dorp, ook wel *muyéewosu* (vrouwenhuis) genoemd.

Wanneer een gezondheidsklacht na zelfmedicatie of na het raadplegen van een traditionele genezer niet afneemt wordt vaak alsnog een gezondheidswerker van de polikliniek in het dorp bezocht. De patiënt krijgt daar vaak biomedische medicijnen voorgeschreven. Het tegenovergestelde gebeurt ook. Wanneer patiënten niet geholpen kunnen worden via biomedische gezondheidszorg roepen de inwoners van Pikin Slee vaak de hulp in van traditionele genezers om te onderzoeken of de relatie met de spirituele wereld misschien verstoord is waardoor een ziekte is ontstaan. De spirituele genezer (*óbia*-man) maakt vaak gebruik van diverse voorwerpen zoals een pendel om informatie te verkrijgen over de achtergrond van de klacht van de persoon. Hierbij wordt hij bijgestaan door de geesten met wie hij in contact staat die hem vertellen wat er gedaan moet worden. De traditionele genezers moeten voor het maken van een *óbia* (magisch medicijn) worden betaald omdat anders de *spirits* die betrokken zijn bij het bad niet zullen meewerken. Volgens de traditie moeten zij betaald worden in *madyómina*. Dit kan in de vorm zijn van een *pangi*

(stukken stof), *soft* (frisdrank), rum of iets anders waarover degene die hulp zoekt beschikt. De hoogte van de *madyómina* wordt bepaald door de genezer en de patiënt samen zoals ook beschreven door Price (2008: 23). Tegenwoordig wordt echter vaak geld gevraagd. Een informant geeft aan dat hij liever geld ontvangt nu in het dorp ook meer dingen met geld betaald moeten worden. Wanneer echter iemand komt die geen geld heeft dan kunnen zij hem nog steeds in *madyómina* betalen.

Traditionele medicijnen kunnen bestaan uit poeders, balsems of oliën die direct op het lichaam worden aangebracht of uit kruiden die verwerkt zijn in decocties, infusies, extracties of tincturen om in te nemen. Het drinken van *bíta's*, bittere afkooksels van kruiden gegoten in een fles, wordt veel toegepast binnen de Saramaccaanse cultuur bijvoorbeeld om het bloed te zuiveren en als middel tegen wormen. Daarnaast wordt veel met kruiden gebaad om het lichaam gezond te houden.

Kruidenbaden

Bij het analyseren van de plantgebruiken is gebleken dat de MAC planten vooral worden gebruikt in kruidenbaden. Een voorbeeld van een veel gebruikt kruidenbad is *taángasinkilúwii* (zie foto 2).

Foto 2. Kruidenbad *taángasinkilúwii* (foto Charlotte van 't Klooster 2009)

Dit kruidenbad wordt gemaakt door de vrouwen op hun eigen erf om zichzelf of familieleden mee te laten baden om het lichaam gezond en sterk te houden. Het bad wordt door zowel mannen als vrouwen regel-

matig in de ochtend of avond gebruikt. Voorbeelden van planten die in dit kruidenbad gebruikt worden zijn *ketengépósu* (*Tabernaemontana undulata*), *boókópáangi* (*Rolandra fruticosa*), *muyéépánpántíi* (*Cecropia peltata*), *dyabee* (*Zygia cataractae*) en *adóya* (*Campomanesia aromatica*). *Adóya* staat bekend om de aromatische geur waarvoor deze plant onder andere vaak aan kruidenbaden wordt toegevoegd. Het kruidenbad wordt bereid door de planten (bladeren met stengel) in een grote pot water op het vuur aan de kook te brengen. Met een *kúya* (kalebas) wordt het water vervolgens uit het kruidenbad geschept om het hele lichaam mee te baden. Een groot aantal planten dat in het kruidenbad *taángasinkíuwíi* wordt gebruikt, wordt ook gebruikt in zogenaamde vaginale stoombaden zoals beschreven door Van Andel et al. (2008). Deze vaginale stoombaden worden om diverse redenen gebruikt, onder andere voor het schoonmaken van de vagina, na bevallingen om het samentrekken van de baarmoeder te stimuleren of bijvoorbeeld voor meer plezier tijdens de seks. Ook in Pikin Slee is uit observaties gebleken dat deze stoombaden regelmatig worden gebruikt. Ook hierin worden diverse aromatische planten gebruikt zoals *bébákápínyápáu* (*Vismia guianensis*) *papá-úwíi* (*Justicia pectoralis*) en *makámaka* (*Lantana camara*).

Kruidenbaden worden niet alleen gebruikt tegen lichamelijke aandoeningen maar ook om aandoeningen te verhelpen die veroorzaakt worden door inmenging van bijvoorbeeld natuurgeesten of vooroudergeesten. Wanneer een ziekte niet te genezen is met moderne gezondheidszorg is er volgens de Saramaccaners vaak sprake van een aandoening die alleen door een *óbia*-man kan worden vastgesteld. Zo wordt het kruidenbad *límbóbákauwíi* (zie foto 3) bijvoorbeeld gemaakt tegen beïnvloeding door vooroudergeesten (*yoóka*) of om negatieve energie die door een vijandelijk persoon (*wísi*-man) naar je gestuurd is van je af te kunnen wassen. Deze negatieve energie kan leiden tot ziekte. Door het reinigingsbad (*límbóbákauwíi*) te gebruiken worden ook de onbewaakte delen waar je geen zicht op hebt zoals je rug (*báka*) schoon (*límbó*) gewassen van kwade geesten en andere vormen van negatieve energie (*wísi*, *yoóka* of roddels en achterklap). Het kruidenbad wordt ook wel gebruikt voor bescherming of geluk, bijvoorbeeld als mensen op reis gaan.

Het kruidenbad *límbóbákauwíi* wordt gemaakt door een traditionele genezer die hiervoor de juiste planten weet te verzamelen. In tegenstelling tot het kruidenbad *taángasinkíuwíi* moeten de kruiden in dit bad in koud water worden gezet omdat ze anders hun kracht verliezen. Wanneer iemand dit bad neemt moet deze voor een goed resultaat met blote voeten op een *bakúba* blad (*Musa* sp.) richting het oosten (*sónu kumútu*: daar waar de zon opkomt) staan. Vaak wordt om de *agbán* (grote houten of aarden kom) een cirkel getekend met *pemba* (kaolien) om te voorkomen dat geesten het kruidenbad beïnvloeden. Het geeft ook aan andere mensen in het dorp aan dat het kruidenbad is gerelateerd aan *óbia* of na-

tuurgeesten zoals *Komati*. Tijdens het baden wordt met een *kúya* water op het hoofd en de rest van het lichaam aangebracht om deze schoon te spoelen terwijl *Gaán Gádu* gelijktijdig om hulp wordt gevraagd.

Foto 3. Kruidenbad *limbóbákauwii* (foto Charlotte van 't Klooster 2009)

Hoewel de meeste MAC planten uit het onderzoek worden gebruikt voor medicinale of aromatische doeleinden worden sommige planten ook gebruikt voor cosmetische doeleinden. Zo wordt het sap van de

plant *tótobiá* (*Eclipta prostrata*) in combinatie met poeder bestaande uit een mengsel van een verbrande mais kolf (*kálu*: *Zea mays*) en verbrande zaden (*maipasi*) van de vruchten van de *maipá* palm (*Attalea maripa*) aangebracht in de met een scheermesje (*séníndéfi*) opengesneden huid om deze een donkere kleur te geven. Hierbij zorgt het verkoolde planten-materiaal, ook wel *zonká* genoemd, voor de zwarte kleur en het sap van *tótobiá* voor een snelle heling van de wonden. Volgens de Saramaccaanse traditie worden deze scarificaties (insnijdingen in de huid) aangebracht bij jonge vrouwen om hun lichaam nog aantrekkelijker te maken voor mannen. Een informante liet haar scarificaties zien die op dertienjarige leeftijd waren aangebracht op haar onderrug (zie foto 4). Deze versieringen worden in het Saramaccaans aangeduid met de term *kaambá*.

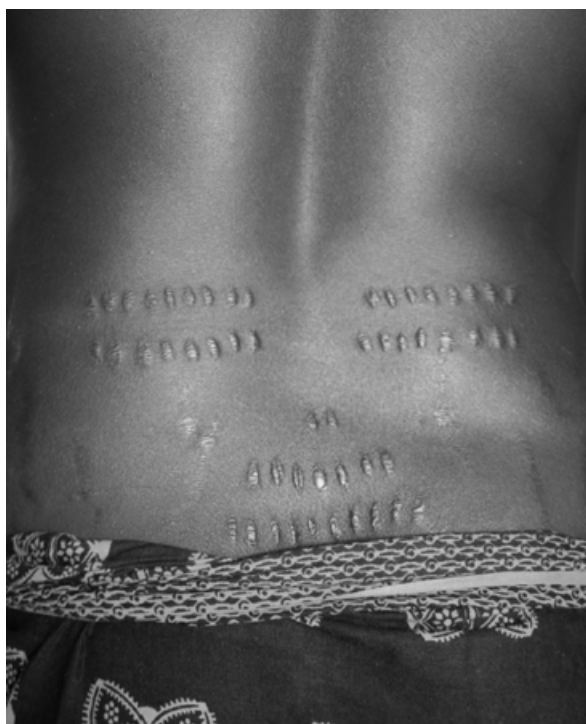

Foto 4. Scarificatie op onderrug (foto Charlotte van 't Klooster 2009)

Een andere informant vertelde dat deze versieringen in het verleden werden aangebracht op het gezicht, onderrug, en rond de knieën, heupen en bovenbenen. Tegenwoordig willen de jonge vrouwen geen versieringen meer in het gezicht omdat dit niet meer gepast zou zijn wanneer ze bijvoorbeeld naar de stad zouden reizen.

Biomedische gezondheidszorg

In Pikin Slee wordt biomedische gezondheidszorg verstrekt via de polikliniek van de Medische Zending. Alle inwoners van het dorp hebben toegang tot deze derde sector van hulpverlening. De gezondheidszorgers die werkzaam zijn in de polikliniek bieden consulten, verstrekken biomedische medicijnen, leveren eerste hulp bij wonden en helpen bijvoorbeeld bij bevallingen. Volgens een van de gezondheidswerkers komen de meeste inwoners van Pikin Slee naar de polikliniek voor de behandeling van koorts, diarree, overgeven, epilepsie, leishmaniasis, slangenbeten, verbranding, wonden, sikkcel-anemie, hoofdpijn, lage en hoge bloeddruk, bloedarmoede, suikerziekte (diabetes mellitus), kiespijn, malaria, SOA's en HIV/Aids. Patiënten die naar de polikliniek komen met ernstige klachten die niet behandeld kunnen worden, worden doorgestuurd naar de hoofdpst in Debike. Een jonge vrouw die last had van uitdrogingsverschijnselen door aanhoudende diarree en veelvuldig overgeven werd voor een consult met een dokter naar Debike gestuurd waar zij medicijnen kreeg voorgeschreven. Andere patiënten die niet geholpen kunnen worden in Debike worden doorgestuurd naar het Diaconessenziekenhuis in Paramaribo. Zo moest een zwangere vrouw met zeer hoge bloeddrukverschijnselen tijdens het onderzoek met spoed naar de stad gebracht worden om daar te bevallen met een keizersnede. Aangezien het genezingsproces weken kan duren, maken de inwoners voor een spoedig herstel vaak naast de voorgeschreven biomedische medicijnen ook gebruik van hun traditionele kennis door de patiënt bijvoorbeeld te laten baden met een afkooksel van MAC planten of door de wond met het afkooksel te deppen om genezing van de wond te bevorderen. Hieruit en uit andere verhalen van de inwoners van Pikin Slee blijkt dat zij soms gelijktijdig gebruik maken van verschillende vormen van zorg en dat, ondanks het feit dat de Medische Zending al enige decennia in het dorp biomedische zorg verstrekt, zij nog steeds veel waarde hechten aan hun traditionele vormen van gezondheidszorg omdat deze vaak beter aansluiten bij hun concepten van ziekte en gezondheid waarbij de balans tussen lichaam, geest en omgeving een grote rol speelt.

Bio-culturele diversiteit onder druk

Dagelijks worden wereldwijd nog steeds grote stukken tropisch regen woud gekapt. Dit gaat niet alleen gepaard met een drastische afname in biodiversiteit waardoor veel nuttige plantensoorten verdwijnen, ook de

culturele diversiteit wordt hierdoor bedreigd. Als gevolg van toenemende economische activiteiten zoals de winning van goud en grootschalige houtkap komt ook de Saramaccaanse cultuur steeds meer onder druk te staan. Deze niet-duurzame economische activiteiten vormen een directe bedreiging voor de Saramaccaners die in het binnenland wonen omdat zij voor hun voedsel, drinkwater, huizen, medicijnen en andere materialen direct afhankelijk zijn van het tropisch regenwoud waarin zij wonen.

Een momenteel steeds groter wordend probleem voor de Saramaccaners in het binnenland is hun drinkwatervoorziening. Resultaten uit onderzoek verricht door experts van het WWF (World Wildlife Fund) en de Anton de Kom Universiteit van Suriname geven aan dat de kwaliteit van drinkwater enorm is verslechterd. Het Brokopondomeer is een van de meest vervuilde waterwegen in het gebied (Leeuwin 2008: 1). De aangetroffen hoeveelheid kwik zou de internationaal afgesproken standaard van 0.5 microgram ver overschrijden. Niet alleen goudwinning en het daarbij vrijkomende cyanide vormt een probleem voor de gezondheid van de inwoners van Pikin Slee, ook olie en benzine die door het toenemende verkeer op de rivier in het water komen, vervuilen de Suriname-rivier waardoor het wordt afgeraden nog water uit de rivier te drinken.

Behoud van bio-culturele diversiteit

De Saramaccaanse cultuur staat niet alleen door economische activiteiten onder druk maar ook door de toegenomen invloeden van buiten het gebied waardoor oude tradities langzaam verdwijnen. Zo vertelden de informanten dat sinds de komst van de school kinderen minder tijd hebben om mee te gaan naar de kostgronden om de traditionele ecologische kennis van hun ouders te leren waardoor veel kennis van nuttige planten waaronder MAC planten verloren is gegaan. De nieuwe generatie zou zich niet meer weten te handhaven in het bos, zoals de Saramaccaners het tropisch regenwoud noemen, omdat zij afhankelijk zijn geworden van allerlei producten uit de stad zoals kleding, eten en allerlei huishoudelijk materiaal. Het dorp verandert langzaam in een geldeconomie terwijl voorheen in *madyómina* betaald werd. Ook de introductie van de mobiele telefoon speelt hierin een rol omdat belkaarten alleen met geld betaald kunnen worden. Bovenstaande bevindingen worden ook beschreven door Haabo (2008) die schrijft over de toenemende invloed van globalisering op de culturele identiteit van de Saramaccaners. Een groot probleem is dat veel jongeren om economische redenen naar de stad of naar Frans Guyana trekken en daardoor niet in staat zijn deze kennis van hun familie te leren of helemaal geen interesse meer tonen hiervoor. Door de orale cultuur is ook weinig op schrift gezet. In tegenstelling tot de Marrons, wordt onder de Inheemsens kennis van traditionele medicijnen wel uitgewisseld in dorpsverband. Zo krijgen kinderen in Kwamalasamutu in het zuiden van Suriname, les in het toepassen van medicinale planten in

traditionele medicijnen om zo deze kennis te behouden. Zij leren onder andere om kleine wonden, huidproblemen en buikklasten te verhelpen (Chang 2009). Dit initiatief geeft aan dat moderne en traditionele geneeswijzen naast elkaar kunnen bestaan in een dorp en dat kennis over MAC planten op deze manier ook behouden kan worden voor de nieuwe generatie. Hoewel de inwoners van Pikin Slee ook gebruik maken van traditionele en moderne gezondheidszorgvoorzieningen is hier in tegenstelling tot Kwamalasamutu geen sprake van een samenwerking tussen of integratie van deze twee gezondheidszorgsystemen.

Toekomst van traditionele gezondheidszorg in Suriname

Hoewel het bekend is dat de verschillende bevolkingsgroepen in Suriname veel gebruik maken van hun eigen traditionele geneeswijzen is hier tot op heden nog geen officieel beleid voor opgesteld. Om meer aandacht te vragen voor het gebruik van planten binnen traditionele geneeswijzen werd in 2002 een international symposium over traditionele medicijnen georganiseerd in Suriname. Dit symposium, georganiseerd door de *Caribbean Association of Researchers and Herbal Practitioners* (CARAPA), had tot doel de verschillende partijen die in Suriname te maken hebben met traditionele medicijnen bijeen te brengen om van gedachten te wisselen en strategieën te ontwikkelen om bijvoorbeeld tot een integratie van traditionele geneeswijzen in de moderne geneeswijze te komen. Om dit in de toekomst te kunnen bereiken zou volgens een van de sprekers de volgende problemen eerst moeten worden aangepakt: 1) het gebrek aan informatie over *evidence-based medicine*: onderzoek naar de effectiviteit van herbale medicijnen, 2) lage educatie van traditionele genezers, 3) te weinig training in en overdracht van traditionele kennis, 4) gebrek aan interesse van biomedische zorginstellingen voor een 'integratie' van traditionele medicijnen in de moderne gezondheidszorg en 5) grote segmentatie onder traditionele genezers door verschillende culturele achtergronden. Anderen gaven aan dat de traditionele genezers vaak niet de juiste hoeveelheid werkzame stoffen weten die in de traditionele medicijnen worden gebruikt (CARAPA 2002: 16). Dit kan per oogst variëren. Ook de WHO (World Health Organization) die onder andere de integratie van traditionele medicijnen (TM) en conventionele alternatieve medicijnen (CAM) promoot, geeft aan dat Suriname nog een lange weg heeft te gaan. In haar rapport over traditionele medicijnen (2005: 84) staat dat Suriname geen landelijk beleid, wetten, regelgeving of nationaal programma voor TM kent, geen nationale onderzoeksinstituten heeft die gericht zijn op onderzoek naar traditionele geneesmiddelen en een commissie van deskundigen op dit gebied ontbeert. Daarnaast geven zij onder andere aan dat traditionele geneesmiddelen niet zijn gereguleerd en daarom geen wettelijke status hebben en dat er geen nationale farmacopee bestaat. Ook wordt benadrukt dat informatie over de productie, wettelijke voorschriften en een controlemechanisme om de

naleving te waarborgen ontbreken en veiligheidsvoorschriften beperkt zijn tot verwijzingen naar wetenschappelijk onderzoek (WHO 2005: 84). Hoewel in het verleden Elferink et al. (1968) en later Verpoorte et al. (1982), Verpoorte & Dihal (1987), Nan Zhou et al. (1997), Abdel-Kader et al. (1997) en Wei Yang et al. (1998) farmaceutisch onderzoek hebben verricht in Suriname naar het gebruik van medicinale planten en hun werkzame stoffen is dit onderzoek beperkt. Verpoorte et al. (1982) en Verpoorte & Dihal (1987) onderzochten een aantal planten op hun antimicrobiële activiteit. De planten werden geselecteerd op hun medicinale werking tegen onder andere diarree, oogontstekingen en geïnfecteerde wonden. Door gebrek aan wetenschappelijk onderzoek op dit gebied bestaat momenteel nog steeds twijfel over de werkzaamheid van veel Surinaamse medicinale planten. In 2009 is echter een nieuwe hoogleraar farmacologie aangesteld op de Anton de Kom Universiteit van Suriname die hier verandering in zou kunnen brengen. Binnen zijn vakgebied wil hij meer aandacht besteden aan planten met medicinale eigenschappen omdat Suriname een enorme ‘groene apotheek’ tot haar beschikking heeft (Mans 2009). In 2006 werd in Paramaribo ongeveer 136.000 kg medicinale planten met een waarde van US\$1.000.000 verhandeld. Daarnaast werd 54.600 kg planten vervoerd naar Amsterdam met een marktwarde van US\$500.000 (Van Andel et al. 2007).³ Hoewel de hierboven genoemde handel van kruiden-geneesmiddelen zou kunnen bijdragen aan de Surinaamse economie, zijn de hoge aantallen van verhandelde medicinale planten ook zorgwekkend, niet alleen wegens overexploitatie van deze planten maar ook omdat regels ontbreken met betrekking tot de kwaliteit en veiligheid van de traditionele medicijnen in Suriname. Desondanks worden dagelijks veel planten vers of gedroogd gebruikt voor gezondheidsdoeleinden zoals ook uit het onderzoek in Pikin Slee is gebleken.

Conclusie

Het gebruik van MAC planten voor gezondheidsdoeleinden speelt nog steeds een grote rol in Pikin Slee. Deze traditionele vorm van gezondheidszorg sluit namelijk aan bij de Saramaccaanse tradities en geloofsovertuigingen die in dit dorp sterk behouden zijn gebleven ten opzichte van andere tot het christendom bekeerde dorpen. Dagelijks worden nog steeds MAC planten gebruikt voor zelfzorg en zorg voor familieleden. Deze zorg is vaak preventief van aard hoewel ook gezondheidsklachten aangepakt worden. Wanneer echter de kennis ontbreekt om iemand te genezen wordt de persoon vaak doorverwezen naar een van de verschillende traditionele genezers. Aangezien men gelooft dat ziekten ook door een interventie van geesten veroorzaakt kan worden, blijven de traditi-

3 Over de handel in medicinale planten uit Paramaribo naar Amsterdam is eerder ook geschreven door Van Andel & Van 't Klooster (2007), Behari-Ramdas (2007), Van Es (2003).

onele genezers een belangrijke rol vervullen in de samenleving zowel in het achterhalen waarom iemand ziek is geworden als in het behandelen van de patiënt. Problemen kunnen dan ook niet alleen met biomedische gezondheidszorg worden opgelost. De keuze voor zelfmedicatie, het benaderen van een medisch specialist van één van de twee medische systemen, wordt beïnvloed door de met elkaar verweven concepten van ziekte en gezondheid en de beschikbare gezondheidszorg voorzieningen in het dorp. Hoewel in het dorp Pikin Slee biomedische zorg aanwezig is, speelt het gebruik van MAC planten voor gezondheidsdoeleinden nog steeds een belangrijke rol in het dagelijks leven.

Literatuur

- Abdel-Kader, M.S., J.H. Wisse, R. Evans, H. van der Werff & D.G.I. Kingston, 1997
 'Bioactive iridoids and a new lignan from *Allamanda cathartica* and *Himatanthus fallax* from the Suriname rainforest.' *Journal of Natural Products* 60 (12): 1294-1297.
- Algemeen Bureau voor de Statistiek, 2005
Zevende algemene volks- en woningtelling in Suriname; Landelijke resultaten I. Demografische en sociale karakteristieken. Paramaribo: Censuskantoor.
- Andel, T.R. van, S. de Korte, D. Koopmans, J. Behari-Ramdas & S. Ruyschaert, 2008
 'Dry sex in Suriname.' *Journal of Ethnopharmacology* 116: 84-88.
- Andel, T.R. van, J. Behari-Ramdan, R.M. Havinga & S. Groenendijk, 2007
 'Paramaribo's herbal market.' *Ethnobotany Research and Application* 5: 351-373.
- Andel, T.R. van & C.I.E.A. van 't Klooster, 2007
 'Medicinal plant use by Surinamese immigrants in Amsterdam, The Netherlands.' In: A. Pieroni & I. VandeBroek (eds), *Travelling cultures and plants*. New York: Berghahn Books, pp. 122-144.
- Andel, T.R. van & R.M. Havinga, 2008
 'Sustainability aspects of commercial medicinal plant harvesting in Suriname.' *Forest Ecology and Management* 256: 1540-1545.
- Behari-Ramdas, J.A., 2007
 Evaluating ecological impact of commercial trade on Surinamese medicinal plants sold in the Netherlands. Leiden: Universiteit Leiden. [Master scriptie; <http://osodresie.wikispaces.com/Student%27s+thesis.>]
- CARAPA (Caribbean Association of Researchers and Herbal Practitioners), 2002
Integrating herbal medicine into the health care system. Paramaribo: Centre for Agriculture and Research/ University Campus Paramaribo.
- Chang, C., 2009
 'Les in de traditionele school.' *De Ware Tijd* (7 april).
- Eduards, M., 1996

*Geldeconomie en productie voor eigen consumptie in het tropisch regenwoud
Futunaakaba en Pikin Slee.* Paramaribo: STUSECO (Stichting ter Bevordering
van de Studie van de Surinaamse Economie).

- Elferink, J.G.R., J.L. van Eijk, T.H. Khouw, A.M.H. van Laer, M.M.A.B. Russel-Gulikers & O.F. Uffellie, 1968
 ‘Onderzoek naar de bestanddelen van een Surinaamse *Aspidosperma* species.’ *Pharmaceutisch Weekblad* 103: 1101-1105.
- Es, L. van, 2003
Een reis van Suriname naar Nederland; De handel in medicinale planten in Suriname. Utrecht: Universiteit Utrecht. [Master scriptie.]
- Haabo, V., 2008
The impact of globalization on cultural identity; The case of the Saramaccan people in central Suriname. Wageningen: Universiteit Wageningen. [Bachelor scriptie.]
- Hoeree, J., 1983
De Saramakaanse wereld: Formatie, stabilisatie, akkulturatie; Een antropologische studie vanuit een pragmatisch paradigma. Gent: Universiteit van Gent. [Proefschrift.]
- Ibui, A.K., 2007
Indigenous knowledge, belief and practices of wild plants among the Meru of Kenya; Past and present human-plant relations in East Africa. Leiden: LEAD programma/ Universiteit Leiden. [Proefschrift.]
- Klooster, C.I.E.A., van 't, 2009
Medicinal, aromatic and cosmetic plants for local health care and bio-cultural diversity conservation in the Saramaccan village Pikin Slee. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. [Master scriptie.]
- Klooster, van't, C.I.E.A., J.C. Lindeman & M.J. Jansen-Jacobs, 2003
 ‘Index of vernacular plant names of Suriname.’ *Blumea, Journal of Plant Taxonomy and Plant Geography*, Supplement 15. Leiden: Nationaal Herbarium.
- Korte, S. de, 2006
The use of traditional health care in obstetric by Creole woman in Suriname. Utrecht: Nationaal Herbarium Nederland/Universiteit Utrecht. [Master scriptie.]
- Leeuwin, W., 2008
Kwikvervuiling Brokopondo overschrijdt internationale norm. [<http://www.analysekps.com>, geraadpleegd 9 augustus 2009.]
- Mans, D.R.A., 2009
De groene apotheek; Traditionele geneeskunde in de 21e eeuw. Paramaribo: Anton de Kom Universiteit Suriname.
- Nan Zhou, B., N.J. Baj, T.E. Glass, S. Malone, M.C.M. Werkhoven, F. van Troon, D.J.H. Wisse & D.G.I. Kingston, 1997
 ‘Bioactive labdane diterpenoids from *Renealmia alpinia* collected in the Suriname rainforest.’ *Journal of Natural Products* 60 (12): 1287-1293.
- Odonne, G., G. Burdy, J. Beauchêne, E. Houël, D. Stien, L. Chevolot & E. Deharo, 2007
 ‘From tonic-cups to bitter-cups; Kwasibita beker from Suriname; Determination, past and present use of an ancient Galenic artefact.’ *Journal of Ethnopharmacology* 110: 318-322.

Price, R., 2008

Travels with Tooy; History, memory, and the African American imagination.

Chicago: University of Chicago Press.

Ramdas, S., 2008

Treatment of the umbilical stump within the Maroon community. Paramaribo: PAHO/ WHO.

Ruysschaert, S.H., T.R. van Andel, K. van de Putte & P. van Damme, 2009

‘Bathe the baby to make it strong and healthy; Plant use and child care among Saramaccan Maroons in Suriname.’ *Journal of Ethnopharmacology* 121: 148-170.

Verpoorte, R. & P.P. Dihal, 1987

‘Medical plants of Suriname IV; Anti microbial activity of some medical plants.’ *Journal of Ethnopharmacology* 21 (3): 315-318.

Verpoorte, R., A. Tjin a Tsoi, H. van Doorne & A. Baerheim Svendsen, 1982

‘Medical plants of Suriname I; Antimicrobial activity of some medical plants.’ *Journal of Ethnopharmacology* 5 (2): 221-226.

Wei Yang, S., B. Nan Zhou, J.H. Wisse, R. Evans, H. van der Werff, J.S. Miller & D.G.I.

Kingston, 1998 ‘Three new ellagic derivatives from the bark of *Eschweilera coriacea* from the Suriname rainforest.’ *Journal of Natural Products* 61 (7): 901-906.

WHO (World Health Organization), 2002

Traditional medicine strategy 2002-2005. Geneva: WHO.

WHO, 2005

National policy on traditional medicine and regulation of herbal medicines. Geneva: WHO.

Charlotte van 't Klooster is momenteel werkzaam aan de Universiteit van Amsterdam waar zij als onderzoeker werkt aan het project ‘Multi-disciplinary University Traditional Health Initiative (MUTHI); Building sustainable research capacity on plants for better public health in Africa’. Charlotte van 't Klooster is ook bekend van het boek *Vernacular plant names of Suriname* (2003).

Pitou van Dijck

Op weg naar het eind van de kaart

De gevolgen van asfalt door de jungle

Met de slagzin ‘*Discover the Untouched*’ weten Surinaamse toerismebureaus toeristen te verlokken tot een bezoek aan het binnenland. De illusie van een ongerept paradijs wordt versterkt door dat het moeilijk bereikbaar is. Tot voor kort was de weg naar Atjoni aan het Brokopondostuwmeer - de *gateway* naar het Boven-Surinamegebied - een moeilijk berijdbare bauxietweg. Inmiddels is de weg al voor het grootste deel geasfalteerd en is Atjoni in een goede drie uur vanuit Paramaribo te bereiken. Vandaar kunnen de dorpen langs de Surinamerivier per boot makkelijk worden bezocht. Wie dieper het binnenland in wil, is nog aangewezen op vervoer door de lucht of over rivieren. De realiteit is echter dat de binnenlandse oorlog, de uitbreiding van houtconcessies en de groot- en kleinschalige mijnbouw de inheemse gemeenschappen en de ecosystemen in delen van het binnenland al langer hebben verstoord. Vooral de invasie van vele duizenden, vooral Braziliaanse, goudzoekers heeft met name in het zuidoosten van Suriname geleid tot vernietiging van het milieu en soms ook tot spanningen met de traditionele bewoners.

Recentelijk heeft de Surinaamse overheid een aantal belangrijke initiatieven genomen om grote infrastructurele werken tot stand te brengen. Zo wil men de capaciteit van hydro-energie vergroten door de omleiding van rivierstromen, de aanleg van dammen en waterkrachtcentrales en de daaraan gerelateerde aanleg van wegen en transmissiesystemen. Ook is in december 2010 het plan aangekondigd om op korte termijn een spoorlijn en weg naar Brazilië aan te leggen. Als deze plannen inderdaad tot uitvoering worden gebracht, zal dat leiden tot openlegging van grote delen van het binnenland. Dit kan een vergaande aantasting betekenen van de bestaande ecosystemen en van de leefwijze van de daarvan afhankelijke gemeenschappen.

In dit artikel bespreek ik de infrastructuurplannen en de gevolgen daarvan voor de wijde omgeving. Vervolgens worden de resultaten gepresenteerd van een omvangrijk perceptie-onderzoek onder de bevolking van het Boven-Surinamegebied. Dit gebied zal - wellicht reeds op korte termijn - door de weg verbonden worden met de kuststreek en de markt van Paramaribo. Tenslotte volgen enige observaties over het grote belang van een impactanalyse die bij voorkeur dient te worden uitgevoerd vóór de daadwerkelijke aanvang van de constructiewerkzaamheden, en over

de betekenis van een participatieve benadering daarvan. In sommige Latijns-Amerikaanse landen is zo'n analyse wettelijk verplicht.

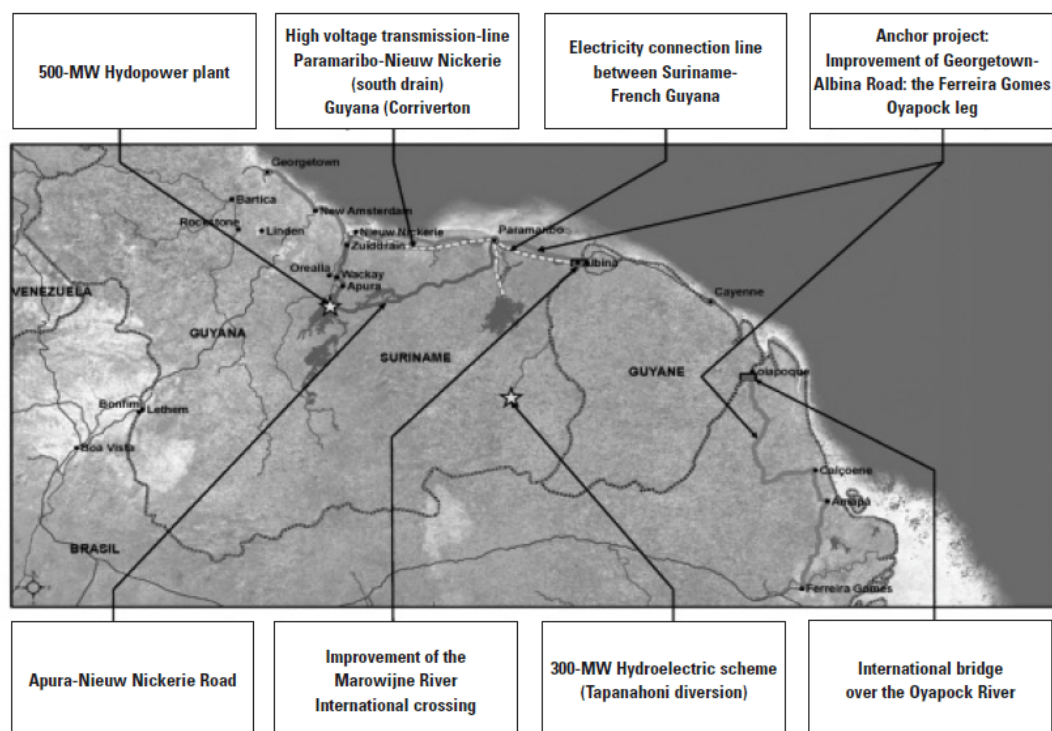
Infrastructuur is nieuwe prioriteit

Het proces van globalisering en regionale integratie brengt overal ter wereld, en zeker ook in Zuid-Amerika, grootschalige infrastructuurprojecten met zich mee. De opkomst van Azië als een nieuwe handels- en investeringspartner vereist een aanpassing in de geografische oriëntatie van de infrastructuur; er moeten (spoor)wegen komen naar diepzeehavens die gunstig gelegen zijn voor afhandeling van bulktransporten naar Azië. Voor de versterking van al langer bestaande regionale samenwerkingsverbanden en het creëren van nieuwe integratiesystemen is het nodig dat ook transportstromen binnen Zuid-Amerika efficiënter worden afgehandeld. De grote investeringen die hiervoor noodzakelijk zijn, worden overwegend gefinancierd door de overheden in Zuid-Amerika, maar ook door regionale ontwikkelingsbanken zoals de Inter-Amerikaanse Ontwikkelingsbank (IDB) en de Braziliaanse ontwikkelingsbank Banco Nacional de Desenvolvimento Econômico e Social (BNDES). Daarnaast spelen China en andere Aziatische landen een steeds grotere rol bij de financiering en feitelijke constructie van deze infrastructuur. Naast leningen kan bij de financiering van infrastructuur ook gebruik worden gemaakt van concessies voor exploitatie van natuurlijke hulpbronnen, die de nationale overheid aanbiedt aan (buitenlandse) investeerders.

Suriname in IIRSA

De ontwikkeling van een regionale infrastructuur in Zuid-Amerika kreeg een belangrijke impuls door het *Initiative for Regional Infrastructure Integration in South America* (IIRSA). Brazilië heeft, in nauwe samenwerking met de IDB, een belangrijke rol gespeeld in het tot stand brengen van dit initiatief. Het programma, waar alle landen in de regio aan deelnemen, is in september 2000 van start gegaan voor een periode van tien jaar. IIRSA richt zich vooral op de verbetering van weginfrastructuur. Daarnaast zijn ook waterwegen, spoorwegen, regionale transportsystemen voor (hydro-)energie, telecommunicatie, havens en vliegvelden onderdeel van de agenda. De ontwikkeling van infrastructuur is gebundeld in tien *development and integration hubs*. Elk van deze hubs omvat weer clusters van infrastructuurprojecten. Wanneer in overleg met de buurlanden wordt besloten tot aanleg of verbetering van internationale corridors voor wegverkeer of voor transport van energie, kunnen regionale ontwikkelingsbanken zoals de IDB aanvullende financiering verstrekken. De doelstellingen van IIRSA passen ook heel goed binnen de agenda van de in 2008 opgerichte Unie van Zuid-Amerikaanse Staten (UNASUR), tot welke ook Suriname recent is toegetreden. UNASUR streeft naar een vorm van integratie binnen Zuid-Amerika volgens een

model dat veel overeenkomsten vertoont met dat van de Europese Unie. Infrastructuur kan in hoge mate bijdragen aan de beoogde versterking van het integratieproces.

Kaart 1. Projecten in de IIRSA Guianese Shield Corridor, Groep 4
(Bron: www.IIRSA.org.)

Op kaart 1 is te zien welke voorstellen zijn opgenomen in het IIRSA-programma voor de Guyana's om de verbindingen tussen Suriname en de buurlanden te verbeteren. Dat zijn de oost-west kustverbinding en de binnenlandse oost-west verbinding tussen Zanderij en Apoera, alsmede eventueel aan te leggen bruggen of verbeterde veerverbindingen. Daarnaast laat de kaart zien dat er ook voorstellen zijn gedaan tot uitbreiding van de capaciteit om waterkracht op te wekken en deze te exporteren naar de buurlanden. De capaciteit van het Brokopondostuwmeer zal volgens de plannen worden vergroot door omlegging van de waterloop van de Tapanahonirivier, de Jaikreek en andere kreek, en de aanleg van dammen in deze rivieren en daarbij behorende waterkrachtcentrales.

Inmiddels zijn verschillende stappen genomen om de verbetering van de transportinfrastructuur te verwezenlijken. In opdracht van de IDB is in 2007 een strategische impactstudie (*strategic environmental assessment* - SEA) uitgevoerd van de initiatieven ter verbetering van de transportinfrastructuur in Suriname. Hierin gaat het om de twee oost-west verbindingen en aansluitende wegen, en de noord-zuid verbinding vanaf Paramaribo via Paranam tot aan Atjoni-Pokigron aan de zuidkant van

het Brokopondostuwmeer. Verlenging van deze weg in zuidelijke richting naar de grens met Brazilië is in deze SEA niet bestudeerd. De belangrijkste reden hiervoor is dat de Braziliaanse overheid destijds niet geïnteresseerd was in een dergelijke wegverbinding. Het gebied in noordelijk Brazilië dat grenst aan Suriname is betrekkelijk onontwikkeld en bovendien ten dele beschermd. Ook kan er volgens de uitvoerders van de SEA voor een dergelijke verbinding door het binnenland geen (economische) reden of noodzaak worden aangevoerd. Tenslotte worden de kosten van aanleg als ‘extreem hoog’ ingeschat. De status van deze SEA is evenwel betwist vanwege een conflict tussen opdrachtgever en uitvoerder (IDB 2007).

Er is al langere tijd gewerkt aan een aantal verbeteringen van de oost-west kustverbinding en de aansluitende veerbootverbindingen. Met de autoriteiten in Frans-Guyana vindt overleg plaats over de bouw van een brug over de Marowijnerivier. Aan de westkant is de verbinding van Nickerie naar de Zuiddrain verbeterd en recent heeft de Surinaamse overheid besloten tot de bouw van een brug over de Corantijnrivier. Ook de oost-west verbinding door het binnenland (Zanderij-Apoera) is verbeterd. De status van deze weg binnen het IIRSA-programma (zie kaart 1) is echter gewijzigd: de weg vormt daar geen integraal onderdeel meer van.

Een aantal asfalteringsprojecten in Paramaribo en omgeving is inmiddels uitgevoerd in samenwerking met het Chinese bedrijf Dalian. Aansluitend is begonnen met de asfaltering van de weg van Paranam naar Afobaka en verder naar Atjoni-Pokigron. Volgens planning zal dit tracé eind 2011 gereed zijn.

Noord-Zuid verbinding

Op de IIRSA-kaart is geen weg getekend van Paramaribo door het binnenland naar Brazilië. Over dit door Suriname geïntroduceerde tracé was immers geen overeenstemming bereikt tussen de buurlanden, zoals hierboven aangegeven. Vooral Brazilië maakte destijds bezwaar tegen de aanleg van deze weg en gaf de voorkeur aan de zogenaamde *Arco Norte*. Deze weg verbindt het economisch centrum Manaus in Brazilië met de haven bij Georgetown in Guyana. Vandaar gaat de route verder langs de kust van de drie Guyana's en loopt dan in zuidelijke richting terug naar Brazilië bij Macapá aan de monding van de Amazonerivier.

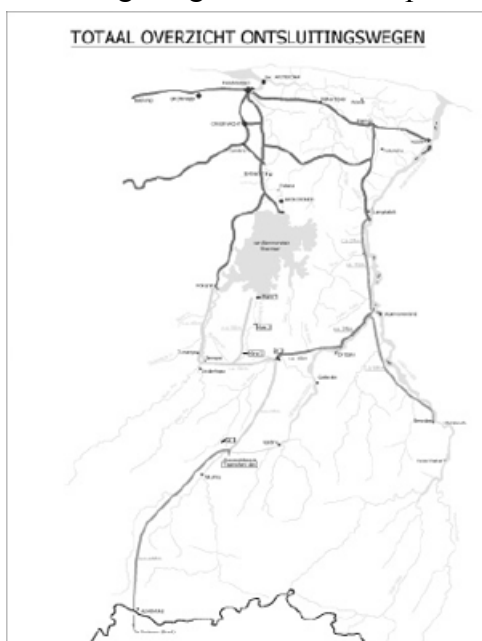
Inmiddels heeft Suriname buiten het verband van IIRSA om het initiatief genomen tot de aanleg van een weg naar Brazilië. In december 2010 maakte het Ministerie van Openbare Werken bekend dat met het Chinese bedrijf China Harbor twee *Memoranda of Understanding* waren getekend voor onder andere de aanleg van een diepzeehaven en een weg- en spoorverbinding naar de grens met Brazilië. Volgens het beoogde tijdschema moet eind 2011 de haalbaarheidsstudie gereed zijn, waarna in februari 2012 de aanbestedingsprocedure van start gaat. In juni 2012 dienen de werkzaamheden te beginnen en de weg moet eind 2014 worden opgeleverd.

De argumentatie voor deze noord-zuid weg is opgetekend in het zogenaamde *Country Paper*, dat door het Ministerie voor Openbare Werken in 2003 is opgesteld voor overleg binnen IIRSA. In dit paper is een eerste indicatie gegeven van het tracé van de weg: van Paramaribo via Paranam, Pokigron, Jaikreek en Paloemeu naar Vier Gebroeders, in totaal 555 kilometer (zie kaart 2). Allereerst zou de weg de ontwikkeling van hydro-energieprojecten vergemakkelijken. Als locaties worden genoemd de Jaikreek en de Tapanahonrivier bij Pepejoe, Tëpu en Poketi. Vervolgens zou de weg ook integratie met Brazilië bevorderen, door de mogelijke aansluiting op Braziliaanse wegen die een verbinding met Manaus mogelijk maken. Daarmee zou ook een verbeterde toegang tot de Braziliaanse markt worden gerealiseerd, wat de economische groei in Suriname zou kunnen stimuleren. Met name in het zuiden van het land zou meer economische activiteit kunnen ontstaan. Daarbij kan gedacht worden aan de exploitatie van ijzererts bij de Tapajekreek (ten westen van Paloemeu en op zo'n dertig kilometer van de grens met Brazilië), de exploitatie van goud bij Rosebel en aan de Tapanahonrivier (op circa zestig kilometer van de grens met Brazilië) en de exploitatie van graniet. De Country Paper vermeldt overigens niet dat in de zuidelijke regio ook de aanwezigheid van mangaan en koper is vastgesteld. Ook zou de weg de houtexploitatie kunnen stimuleren in de *savanna belt* in midden-Suriname - tussen Paranam en Pokigron - en in het zuiden tussen de savannes en het heuvelachtige terrein. Daarnaast zijn er in de visie van deze Surinaamse overheidsdienst mogelijkheden om veeteelt te ontwikkelen in midden-Suriname, met name in het gebied tussen Pokigron en de Jaikreek. Ook de productie van palmolie wordt als mogelijkheid gezien in het te ontsluiten gebied. Wellicht dat de weg ook verdere bauxietexploitatie in het middendeel van oostelijk Suriname zou kunnen stimuleren (Ministerie van Openbare Werken 2003: 17-19).

Het Tapajai hydro-energieplan

Het Tapajai hydro-energieplan heeft een lange geschiedenis. Het is ingebracht in het IIRSA-programma en is ook opgenomen in het Meerjaren Ontwikkelingsprogramma 2006-2011 (Regering van de Republiek Suriname, 2006). Het plan beoogt vergroting van de capaciteit van het Brokopondostuwmeer door wateromlegging, de aanleg van dammen in de Tapanahonrivier bij Alamandidon, de Jaikreek en de Marowijnkreek, en de bouw van vijf waterkrachtcentrales. Bij Afobaka komt volgens het plan een tweede centrale. Het hydro-energieplan vereist aanleg van wegen om de constructies mogelijk te maken en ook de aanleg van een stelsel van transmissielijnen langs de wegen. De vorming van stuwweren zal ertoe leiden dat gebieden onder water komen te staan. Ook het gemiddelde waterniveau in het Brokopondostuwmeer zal stijgen. Volgens berekeningen leidt dit echter niet of nauwelijks tot overstromingen

(Boksteen 2009). Waarschijnlijk zullen er meer wegen worden aangelegd om dorpen in de omgeving aan te sluiten op dit wegproject en ze van elektriciteit te voorzien.

Kaart 2. Infrastructuurplannen: het Tapajai hydro-energieplan en de noord-zuid verbinding (Bron: Boksteen 2009)

Het tracé van de weg naar het zuiden, zoals tot nog toe ingevuld, lijkt primair te zijn bepaald door de locatie van te construeren dammen en andere infrastructuur ten behoeve van het Tapajai hydro-energieplan. Bij het recente plan om China Harbor een weg en spoorlijn aan te laten leggen naar de grens met Brazilië hebben waarschijnlijk andere overwegingen een rol gespeeld, zoals de wens tot exploitatie van natuurlijke hulpbronnen, houtexploitatie en de ontwikkeling van landbouw en veeteelt. In dat geval zal het tracé van de spoorlijn en daaraan gekoppelde weg kunnen afwijken van het tracé, zoals dat in de Country Paper is vastgelegd.

Impactanalyse

Beide plannen kunnen, als ze worden uitgevoerd, met een hoge mate van waarschijnlijkheid leiden tot een grootschalige verandering in landgebruik in een brede strook rond de weg en spoorlijn. De gevolgen voor het

bos en haar bewoners zullen nog wijder verbreid zijn als er ook wegen worden aangelegd naar nieuwe bauxiet- en goudexploitatiegebieden en naar gebieden waar palmolieconcessies worden uitgegeven.

Analyses van de impact van wegen op hun omgeving tonen aan dat het impactgebied in het algemeen groter wordt als de bodemkwaliteit en luchtvochtigheid landbouw en veeteelt mogelijk maken. De aanwezigheid van dorpen, steden en markten, geplaveide en ongeplaveide wegen en spoorwegen vergroot de waarschijnlijkheid van ontbossing en verandering in grondgebruik. Hetzelfde geldt voor de nabijheid van reeds ontboste gebieden. Opmerkelijk is dat de impact van natuurlijke hulpbronnen in weinig studies is meegenomen. Anderzijds reduceert de aanwezigheid van beschermde natuurgebieden en reservaten de waarschijnlijkheid van ontbossing en verandering in landgebruik in de nabijheid van wegen (Kaimowitz et al. 2002; Van Dijk in prep.).

Ook andere beleidsaspecten, zoals het handels- en investeringsbeleid en fiscale maatregelen, kunnen van grote invloed zijn op de waarschijnlijkheid van landgebruikverandering. Veel studies nemen daartoe een aantal beleidsscenario's op, uiteenlopend van *business as usual* tot *good governance*. Scenario's waarin het feitelijk bestaande beleid wordt bijgesteld in de richting van *good governance* omvatten in het algemeen de afbouw van directe en indirecte subsidies en andere ondersteunende maatregelen voor de ontwikkeling van landbouw en veeteelt, voor migratie en voor speculatieve investeringen in land. Ook behelzen ze een effectievere bescherming van natuurgebieden en van reservaten voor inheemse volken (Andersen et al. 2002; Ozório de Almeida & Campari 1995).

Er zijn weinig studies die economische variabelen in de analyse betrekken, zoals veranderingen in wereldmarktprijzen voor grondstoffen. Het is aannemelijk dat hoge prijzen voor grondstoffen in combinatie met lage grondprijzen en lage transportkosten - die beide samenhangen met de uitbreiding van het bestaande wegensysteem - ontbossing en verandering van landgebruik in hoge mate stimuleren; zeker als er sprake is van een weinig effectief systeem van landschapsbescherming.

Percepties van de wegverbinding

Als een weg door een gebied van inheemse volken gaat, kan het principe van *free, prior and informed consent* van toepassing zijn, dat veronderstelt dat de bewoners zijn geconsulteerd. In het geval van de Saramaccaners in het Boven-Surinamegebied geldt bovendien dat op grond van de uitspraak van de Inter-American Commission on Human Rights (IACHR) in november 2007 en het zogenaamde *interpretive judgement* van augustus 2008 uitdrukkelijke consultatie en goedkeuring gewenst is, wanneer de overheid infrastructuur in hun woongebied zou willen aanleggen (Price 2011).

Om inzicht te krijgen in de percepties van de bevolking in het Boven-Surinamegebied over de gevolgen van een weg in de nabijheid van hun

woonomgeving, is door de auteur met financiële steun van Cordaid een enquête ontwikkeld. Die is door de Stichting Equalance (Stichting Equalance 2010; Van Dijk in prep.) uitgevoerd in september 2010 in twintig dorpen langs de Surinamerivier, vanaf Pokigron in het noorden tot Semoisie in het zuiden (zie kaart 3). Op dat moment waren de plannen tot ontwikkeling van infrastructuur nog niet officieel aangekondigd maar wel ten dele bekend.

Kaart 3. Bevolkingscentra aan de Surinamerivier
(Bron: Van Dijk in prep.)

Een dergelijk participatief onderzoek wordt in veel strategische impact studies zoals SEA's of ESIA's (Environmental and Social Impact Assessment) verricht en is in sommige landen wettelijk vereist. Ook financieringsinstellingen zoals de IDB en BNDES eisen een enquête onder de bevolking in het impactgebied of onder vertegenwoordigers ervan, alvorens een besluit tot co-financiering te nemen.

Keuze van impactgebied

De keuze voor het onderzoeksgebied hangt samen met de aard van de infrastructuurplannen en het gegeven dat asfaltering van de weg vanaf Paramaribo naar Pokigron in 2010 in uitvoering was. De gevolgen van de

komst van een weg zouden hier het eerst duidelijk worden. Daar komt bij dat de bevolkingsdichtheid in dit gebied relatief hoog is, vergeleken met meer zuidelijk gelegen locaties nabij de geplande infrastructuur.

In het onderzoeksgebied wonen Saramaccaners. De totale bevolkingsomvang in het gebied is moeilijk nauwkeurig te bepalen. Volgens het Algemeen Bureau voor de Statistiek (ABS) wonen er 15.057 personen (ABS 2006), volgens de Medische Zending woonden er in 2005 20.995 personen, verspreid over 58 locaties. De samenstelling van de bevolking wordt gekenmerkt door een verhouding 2:1 tussen vrouwelijke en mannelijke bewoners. Veel van de jongere mannen zijn weggetrokken. De dorpen worden vooral bewoond door vrouwen, jongeren (0-19 jaar) en ouderen (60-plus).

Organisatie van de enquête

Het onderzoek is uitgevoerd onder 538 bewoners in 20 van de 58 dorpen en gehuchten in het gebied tussen Pokigron en Semoisi. De totale bevolking van deze geselecteerde locaties telt 15.630 personen en 2.605 gezinshuishoudens. De steekproef omvat dus 3,44 procent van de bevolking en 20,6 procent van de huishoudens. Van de 538 respondenten was 64,7 procent vrouw, wat niet sterk afwijkt van de opbouw van de gehele bevolking volgens de bovengenoemde bevolkingsonderzoeken. Van de respondenten is 23 procent ouder dan zestig jaar, 0,9 procent is jonger dan achttien jaar en 75,2 procent is tussen de 18 en 59 jaar. Van de respondenten heeft 53,9 procent een moederrol en 29,65 procent een vaderrol. Daarnaast bevat de steekproef alleenstaanden (6,7 procent), grootouders (2,6 procent) en kinderen (5 procent).

Bezien naar maatschappelijke rol en status van de respondenten was 20,8 procent ondernemer, 2,4 procent gedetacheerd werknemer (leerkracht, personeel van de Medische Zending), 11,2 procent behoorde tot het traditionele gezag (kapitein, *basja*), 13,2 procent was actief in de landbouw, visserij en jacht, 13,2 procent deed aan *hosselen*, 24,3 procent was werkloos en de overigen onderhielden zich met een combinatie van (andere) activiteiten.

Voor het onderzoek waren tevoren vragenlijsten opgesteld, die met iedere respondent individueel binnen de eigen woning zijn doorgenomen. Daarnaast waren er focusgroepbijeenkomsten. Het was uitdrukkelijk de bedoeling om inzicht te krijgen in verbanden tussen het type antwoord en de sociaaleconomische rol en specifieke kenmerken van de respondenten. Een eerste reeks van twaalf vragen dient om de persoon te typeren (leeftijd, gender, familieomstandigheden, werkzaamheden). Een tweede groep van 18 vragen is gericht op de specifieke betekenis van transport voor het sociaaleconomisch functioneren en in het bijzonder voor de inkomensvorming van deze personen. Transport is voor sommigen een middel om markten voor hun diensten en goederen te bereiken, voor

anderen om hun goederen en diensten op de eigen locatie bereikbaar te maken voor derden. Weer anderen zijn actief betrokken bij het bestaande transportsysteem, in het bijzonder de bootsmannen. Introductie van een alternatief transportsysteem - een weg - kan voor elk van hen weer andere te verwachten implicaties hebben. Een derde cluster van tien vragen betreft de relatie tussen transport en welvaart en geluk buiten de sfeer van directe inkomensvorming. Het gaat dan over de betekenis van een weg voor het bezoeken van familieleden en vrienden, artsen en polikli-nieken, kerken en heilige plaatsen en bezoeken aan sociale en culturele activiteiten, waaronder sportmanifestaties. Een vierde groep vragen gaat over bedreigingen die kunnen voortkomen uit de aanleg van een weg en de daaruit voortvloeiende betere bereikbaarheid van het eigen dorp, de kostgronden en het bos. Daarna volgen nog 14 vragen die betrekking hebben op de voorkeuren voor typen transport en de gevolgen van de aanleg van een weg voor het aanbod van transport en het verwachte toekomstig gebruik ervan.

Bij de analyse van de antwoorden moeten een aantal overwegingen worden betrokken. Allereerst geldt dat de enquête werd gehouden nog voordat de lokale bevolking door de overheid was geïnformeerd over plannen om in het gebied een weg aan te leggen. Het enige evidente verband met een dergelijk voornemen kon door hen worden afgeleid uit de asfaltering van de weg van Paranam naar Afobaka en Pokigron/Atjoni, die gaande was in de periode dat de enquêtes werden afgenomen. Verwachtingen en percepties zijn daarom niet gebaseerd op relevante ervaringen in het gebied zelf. Ten tweede geldt dat het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking of per huishouden in de regio relatief laag is, en dat daarom de waardering voor mogelijkheden om op korte termijn het inkomen te verhogen zeer groot is, ondanks mogelijk nadelige inkomensgerelateerde en niet-inkomensgerelateerde effecten (vervuiling, onveiligheid, destabilisatie) op de langere termijn. Ook kunnen gewoonten, tradities, principes en angst voor verandering een rol spelen bij de percepties van de gevolgen van wegaanleg, en leiden tot sterk negatieve beoordelingen. Daarnaast kunnen hiërarchische verhoudingen binnen een kleinschalige, sterk traditionele gemeenschap van invloed zijn op de geëxpliciteerde percepties. Dit effect is in het onderzoek echter uitdrukkelijk beperkt door de interviews in het privé domein te houden. Tenslotte geldt dat verschillende organisaties de lokale bevolking bewust hebben gemaakt van een aantal conflictgebieden tussen lokale overheden met hun eigen lokale regels en de nationale overheid met het nationale regelsysteem. Dit heeft wellicht bijgedragen aan een hoge mate van alertheid voor problemen die kunnen optreden in samenhang met een weg in het gebied.

Economische verwachtingen

Een aantal significante bevindingen betreffende verwachtingen over de

economische betekenis van de weg is bijeengebracht in tabel 1. Hierin zijn vijf gradaties van invloed onderscheiden, uiteenlopend van zeer sterk positief tot zeer sterk negatief. Bijna 53 procent van de ondervraagden verwacht dat de wegaanleg economische activiteiten zal ondersteunen, maar daarnaast meent bijna 38 procent dat er geen effect zal optreden of weet niet welk effect er zal optreden.

Tabel 1. Verwachtingen voor de economische betekenis van de weg, in percentages (n = 538)

	++	+	0	-	--	Geen antwoord
Ondersteunt economische activiteiten	27.5	25.3	25.1	5.4	3.9	12.8
Vermindert transportkosten	36.2	13.2	26.4	3.3	2.8	18.0
Verhoogt inkomen door verbeterde toegang tot goederen	12.1	26.6	34.6	3.5	3.5	19.7
Stimuleert transport- afhankelijke activiteiten	28.3	40.1	18.2	3.7	2.8	6.9

Bron: Stichting Equalance 2010; zie ook Van Dijck in prep.

Het onderzoek maakt onderscheid tussen drie mechanismen die economische activiteiten kunnen stimuleren in relatie tot wegaanleg: verlaging van transportkosten, vergroting van de beschikbaarheid van hulpmiddelen en grondstoffen voor het productieproces (zogenaamde intermediaire *inputs*) en stimulering van transportgevoelige activiteiten. Tot de opmerkelijke bevindingen behoort de verwachting van ruim 32 procent van de respondenten dat transportkosten door wegaanleg niet worden gereduceerd. Dit kan wijzen op hoge kosten van bustransport over de reeds bestaande weg vanuit Pokigron/Atjoni naar Paramaribo en een lage (geldelijke) waardering voor tijdsbesparing. Het onderzoek toont echter ook aan dat men in het algemeen boottransport als erg duur ervaart, aangezien de meest genoemde vorm voor verbetering van boottransport prijsverlaging is.

Sociale en culturele verwachtingen

In tabel 2 zijn enquêteresultaten opgenomen van de verwachtingen van de respondenten over de betekenis van een weg voor hun sociale en culturele leven, gezondheidszorg en onderwijs. Naast de grote groep van respondenten (62 procent) die een intensivering van sociale en culturele relaties verwacht, geldt voor ongeveer een op de drie respondenten dat zij geen gedragsverandering verwachten. Een nog groter deel van de bevolking (43,5 procent) verwacht geen veranderingen in het bezoek aan arts en gezondheidszorg. De verwachte invloed van een weg op het bezoek aan religieuze instellingen wordt door een nog grotere groep (72,7 pro-

cent) als niet significant beschouwd. Opmerkelijk is dat het aandeel van de respondenten (47 procent) dat een positief verband verwacht tussen schoolbezoek en de beschikbaarheid van wegtransport ongeveer gelijk is aan de respondenten die het tegenovergestelde verwachten. Wellicht dat de geringe mate van geneigdheid om te betalen voor bustransport de uitkomsten bij deze vraag sterk heeft beïnvloed.

Tabel 2. Verwachtingen voor de betekenis van een weg voor het sociale en culturele leven, de gezondheidszorg en het onderwijs, in percentages (n = 538)

	++	+	0	-	--	Geen antwoord
Stimuleert bezoek aan familie, relaties en vrienden	35.9	26.0	33.5	1.3	0.6	2.8
Vergemakelijkt bezoek aan gezondheidszorg	24.3	28.1	43.5	0.9	0.9	2.2
Verhoogt bezoek aan gezondheidszorg	15.4	23.4	57.8	0.4	0.7	2.2
Vergemakelijkt bezoek aan kerk en religieuze locaties	4.3	16.4	72.7	1.1	0.9	4,6
Vergemakelijkt bezoek aan school, sport en vrijtijdscentra	21.7	25.3	46.1	0.7	0.7	5.4
Vergemakelijkt bezoek aan overheidsinstansies	27.3	37.5	31.6	1.3	0.4	1.9

Bron: Stichting Equalance 2010; zie ook Van Dijck in prep.

In tabel 3 is een overzicht opgenomen van het verwachtingspatroon betreffende gevaren en bedreigingen die kunnen optreden of worden versterkt ten gevolge van de aanleg van een weg. Net als in de huidige omstandigheden, wordt diefstal veruit het meest genoemd als een urgent probleem. Daarna volgen illegale of ongewenste jacht, vervreemding van land, ernstige vormen van criminaliteit zoals moord en drugsgebruik, en het voorkomen van ongelukken. De groep vrouwen die economisch actief is in de semi-commerciële landbouw noemt daarnaast nog bedreigingen als aanvallen en verkrachtingen en beschadiging van eigendommen. Ouderen en vertegenwoordigers van het lokaal gezag vrezen ook voor erosie van autoriteit en van traditionele normen en waarden.

Naast de interviews geven ook de groepsgewijze discussies aan dat veel bewoners ontvreemding van land een ernstig probleem vinden, dat door wegaanleg urgenter kan worden. Landeigendomstitels zijn niet duidelijk geïdentificeerd, liggen veelal niet op papier vast, zijn niet volledig erkend door de centrale overheid en zijn daarom van beperkte betekenis. Velen vrezen dat de overheid landconcessies heeft verstrekt en dat de aanleg van de weg het exploiteren van die concessies zal stimuleren. Daarnaast

wordt ook gewezen op de risico's van vestiging door Chinese handelaren en Braziliaanse goudzoekers. Alhoewel de bevolking in het algemeen voorstander is van een wegverbinding - vooral met Paramaribo - ziet ze daarnaast veel ernstige problemen die aangepakt zouden moeten worden alvorens de weg wordt aangelegd.

Tabel 3. Verwachtingen t.a.v. gevaren en bedreigingen die kunnen optreden of worden versterkt ten gevolge van de aanleg van een weg (n = 538)

	n	(%)
Diefstal	258	48.0
Illegale en ongewenste jacht	91	16.9
Landroof	69	12.8
Moorden, ongelukken, drugs	47	8.7
Niet geantwoord	23	4.3
Totaal	488	90.7

Bron: Stichting Equalance 2010; zie ook Van Dijck in prep.

Reflectie en conclusie

In veel opzichten zijn de uitkomsten van een perceptieonderzoek voor discussie vatbaar. Respondenten zijn vaak niet goed op de hoogte van de infrastructuurplannen en kunnen de implicaties op korte en lange termijn moeilijk overzien. Urgente economische behoeften en sociale beperkingen die voortkomen uit de hiërarchische structuur van de samenleving kunnen grote invloed hebben op percepties van de gevolgen van een weg. Bovendien kunnen eerdere enquêtes en voorlichtingscampagnes van overheden en niet-gouvernementele organisaties (ngo's)'s in de regio van invloed zijn op de percepties. Dat laatste lijkt ook hier het geval te zijn: het thema van grondenrechten is in de voorafgaande jaren frequent aan de orde gesteld in het impactgebied.

Opvallend is dat bij veel vragen relatief veel respondenten geen (positieve) impact verwachten van weginfrastructuur. Dit kan samenhangen met een algemene tevredenheid met het huidige sterk op watertransport gebaseerde transportstelsel. Meer dan 66 procent van de respondenten beoordeelt dat als (zeer) goed en nog eens 18 procent vindt het adequaat. Dit neemt overigens niet weg dat veel respondenten menen dat de transportprijzen te hoog zijn, diensten niet voldoende frequent, en dat de veiligheid verbeterd kan worden. De relatieve tevredenheid met de bestaande situatie kan de verwachting van een vergaande verbetering door weginfrastructuur

negatief beïnvloeden. Daarnaast kan worden vastgesteld dat degenen die sterk afhankelijk zijn van watertransport als bron van inkomsten, zoals bootsmannen en hun familie, volgens de enquêteurs in veel gevallen vragen hebben beantwoord op een wijze die de rationaliteit

van wegaanleg *de facto* ontkent. Ondanks deze beperkingen en onduidelijkheden, geeft het perceptieonderzoek interessante inzichten over de verwachtingen bij een significant deel van de bevolking in het gebied.

De openlegging van het binnenland door de aanleg van transportinfrastructuur en de exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen zijn een hoge prioriteit geworden voor de huidige Surinaamse regering. De aanleg van wegen in relatief gesloten en ongeëxploiteerde gebieden heeft een hoge waarschijnlijkheid van een vergaande en wijdverspreide impact op de lokale bevolking en de natuurlijke omgeving, zoals blijkt uit veel statistische analyses die zijn verricht in het Amazonegebied. Daarom is een omvattende *ex ante* impactanalyse gewenst die op een participatieve wijze de lokale bevolking betreft in het proces. De aanbevelingen die uit een dergelijke analyse kunnen voortkomen zouden, conform de standaard-procedure voor impactstudies bij verscheidene internationale financiële instellingen en in sommige landen in Zuid-Amerika, opgenomen kunnen worden in een strategisch actieplan van de overheid, dat deel uitmaakt van het besluitvormingsproces omtrent de wegaanleg.

Er zijn zwaarwegende argumenten om de impactanalyse omvattend en participatief te maken. De impact op het gebied kan zeer omvangrijk en onomkeerbaar zijn, vooral wanneer terreinen die op de weg aansluiten geschikt zijn voor landbouw en veeteelt, en er daarnaast weinig mogelijkheden zijn tot effectieve landschapsbescherming. Langs de Boven-Surinamerivier is een groot aantal dorpen en nederzettingen van Saramaccaners geconcentreerd. In het zuiden, tussen Paloemeu en Vier Gebroeders, wonen Indianen. Beide groepen hebben volgens breed gedeelde opvattingen recht op een behandeling volgens de criteria van *free, prior and informed consent* (zie Price 2011). Gezien het tijdspad dat door het Ministerie van Openbare Werken is aangekondigd, is een vroegtijdige implementatie van een dergelijke participatieve impactstudie noodzakelijk. De bevindingen van het hier samengevatte perceptieonderzoek zouden daarbij betrokken kunnen worden.

Uit de enquête aan de Boven-Surinamerivier kan worden afgeleid dat een omvattend onderzoek onder de lokale bevolking naar haar prioriteiten in relatie tot een voorgesteld wegtracé relatief snel kan worden uitgevoerd tegen relatief geringe kosten. Het is van belang om dat onderzoek conform de uitspraak van de IACHR te laten uitvoeren door een onafhankelijke instelling. Tenslotte blijkt uit een meer diepgaande analyse van de enquêteresultaten dat de vertegenwoordigers van de gemeenschappen - de lokale autoriteiten en gezagsdragers - niet altijd dezelfde prioriteiten tot uitdrukking brengen als de bewoners zelf. Dat pleit voor een omvattend participatief onderzoek, dat zich niet beperkt tot gezagsdragers en vertegenwoordigers. Pas dan kan het onderzoek de basis vormen voor een strategisch actieplan om de potentieel positieve effecten van infrastructuur te vergroten en de potentieel negatieve gevolgen te beperken.

Literatuur

- Algemeen Bureau voor de Statistiek, 2006
Zevende Algemene Volks- en Woningtelling in Suriname, Districtresultaten, Volume V. Paramaribo: Algemeen Bureau voor de Statistiek - Suriname.
- Andersen, L., C. Granger, E. Reis, D. Weinhold & S. Wunder, 2002
The dynamics of deforestation and economic growth in the Brazilian Amazon. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boksteen, L.W., 2009
 Impact vergroting beschikbare hoeveelheid water in het bestaande Brokopondo stuwmeer; Deelstudie in het kader van het project Strategische analyse en participatief actieplan voor Zuid Oost Suriname. [Intern document, juli 2009.] [http://www.cedla.uva.nl/20_research/pdf/vDijck/suriname_project/Deelstudie.pdf].
- Dijck, P. van, in prep.
The impact of the IIRSA road infrastructure program on Amazonia.
- Helman, A., 1980
Het eind van de kaart; Journaal van een kleine ontdekkingsstocht in twee binnenlanden, 1955. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Inter-American Development Bank (IDB), 2007
Strategic environmental assessment (SEA) of transport infrastructure initiatives (among others IIRSA) in Suriname. Washington, D.C.: IDB. [Voorlopig rapport 9S0230.]
- Kaimowitz, D., P. Mendez, A. Pundodewo, & J. Vanclay, 2002
 'Spatial regression analysis of deforestation in Santa Cruz, Bolivia.' In: C. Wood & R. Porro (eds), *Deforestation and land use in the Amazon*. Gainesville: University Press of Florida, pp. 41-65.
- Ministerie van Openbare Werken, 2003
Country Paper on selected national routes of Suriname. Juli 2003. Paramaribo: Ministerie van Openbare Werken, Republiek van Suriname.
- Ozório de Almeida, A. & J.J. Campari, 1995
Sustainable settlement in the Brazilian Amazon. New York: Oxford University Press.
- Price, R., 2011
Rainforest warriors; Human rights on trial. Philadelphia/ Oxford: University of Pennsylvania Press.
- Regering van de Republiek Suriname, 2006
Meerjaren Ontwikkelingsplan 2006-2011; Strategie voor Duurzame Ontwikkeling, Republiek Suriname. Paramaribo
 [<http://www.samon.info/PDFBestanden/MeerjarenontwikkelingsplanSuriname.pdf>] .
- Stichting Equalance, 2010
Deelstudie meningen lokale bevolking over wegaanleg in het Boven Suriname gebied. [Paramaribo, Intern document, december 2010.]

Pitou van Dijk is universitair hoofddocent economie aan het Centrum voor Studie en Documentatie van Latijns Amerika (CEDLA) te Amsterdam. Hij is auteur van een groot aantal artikelen en samensteller van bundels over de Surinaamse economie en over de hulprelatie tussen Suriname en Nederland.

Sabrina Marchetti

Georgina and the others

Postcoloniality and Afro-Surinamese care workers in the Netherlands

During the 1960s and 1970s the Dutch care system entered in a crisis. The rapid ageing of the population and changes in the structure of traditional families, most notably women starting to work outside their homes, created a great demand for 24-hour personal care for the elderly (Marchetti 2010: 57-58). It was during this very period that the fifteen Afro-Surinamese women I interviewed arrived in the Netherlands, having either followed a husband who had migrated years before, or having travelled independently, sometimes with young children.¹ Each of them found employment in the elderly care sector, working in hospitals, nursing homes and private households. They were among the thousands of Surinamese that left their country for the former motherland in the years leading up to and following Surinamese independence (1975).

However, it is important to consider that for the generation of women that I interviewed (the majority of whom were born in the 1930s and 1940s), considering how relatively recently slavery had been abolished (in 1863) at the time of their birth, just arriving in the land of the former masters was quite a challenge. In particular in the case of women working as carers, that which Sharpe (2003) calls the ‘ghost of slavery’ was ever present. Having to cook and clean for and serve white Dutch people had for many all the appearance of a painful re-enactment of the colonial past. Their experiences are exemplary of the difficulty, faced by many Afro-Surinamese living in the Netherlands, of being confronted on an everyday basis with the legacy of the colonial period.

This article will explore the way specifically gendered and racialised images rooted in the colonial period enter postcolonial migrants' narratives concerning their migratory trajectory and their relationships with former colonisers. It is in fact based on an *analysis of narratives*. By narratives I mean *personal experience stories*, that is individuals' accounts of historical

1 This article is based on the results of the PhD project I carried out at Utrecht University (OGC Institute) on the experience of Afro-Surinamese and Eritrean domestic and care workers who arrived in the Netherlands and Italy in the 1960s and 1970s respectively. The results of this project have been reworked into the present publication through the support of the GEXcel Programme (Linköping University).

events, personal episodes, and general situations that they remember and/or upon which they reflect (Creswell 2007: 54-57). These stories were collected through in-depth individual interviews based on semi-structured questionnaires which, following the principles of what Kaufman (1996) calls the 'understanding interview', invited interviewees to focus on how the relationship between themselves and the Netherlands as (former) colonisers changed during their lives, in particular with respect to their working experience in the care sector. In the process, a topic-oriented approach was combined with a biographical interview structure, in so far as the interviewees were asked to discuss how this relationship changed over the course of their lives (childhood in Suriname, youth and arrival in the Netherlands, adult life in Rotterdam and working experience in the home-care sector). This approach was taken in an effort to emphasise the role played by the pre-migratory life in the later experience of migrant workers.

Similarly, this article will develop along biographical lines, starting with memories related to the childhood of the interviewees, when their relationship with the Netherlands was mainly based on the acculturation to Dutch models and standards that was a feature of the school system (1950s - 1960s). It will proceed with the analysis of narratives expressing the feelings of inferiority which interviewees remember in relation to their first encounters with white Dutch people upon arrival in the Netherlands (1960s-1970s). Finally, the article will focus on the last stage of these women's lives (1970s-present), in particular on the matter of how their relationship with the Netherlands as (by this time) former coloniser was a factor in their working experience, by analysing interviewees' accounts of the surviving colonial mindset of the elderly for whom they were caring. These three different accounts of the process of postcolonial subjectification will offer the following: its relation with colonial domination on the cultural level, its subaltern positioning towards former colonisers, and finally, its relevance in direct interactions between dominant and dominated groups. These are seen as some of the crucial moments in which the subjectivity of Afro-Surinamese care workers takes shape as postcolonial, black, migrant women workers living in the (former) colonisers' country, in the transitional phase before and after the independence of Suriname.

The fifteen in-depth interviews analysed here were collected by the author in the city of Rotterdam in 2007 and 2008. The majority of the interviewed women arrived between 1970 and 1975 and were born before 1946. Their age on arrival tended to range between 26 and 32 years. The fieldwork combined the snow-balling method, conversations with several gatekeepers and key informants and the attendance of various Afro-Surinamese meeting places in Rotterdam. All interviews were digitally recorded and fully transcribed.²

2 The original Dutch versions of the quotes translated into English here are available in Marchetti (2010). All names mentioned are pseudonyms.

Postcoloniality and Afro-Surinamese migrant women

Before starting with the analysis of the interviews, it is important to contextualise the experience of Afro-Surinamese migrant women within the events surrounding Surinamese independence and the migratory history of their country. This will allow me to introduce the notion of 'postcoloniality' which is offered here as the main tool for the interpretation of narratives of Afro-Surinamese women as postcolonial migrant workers.

During the interviewees' childhood and youth, the Dutch colonial presence in Suriname (1667-1975) entered its last phase. This is generally called 'the autonomy period' and it commenced in 1954, by way of the agreement between the Netherlands and Suriname on the self-governance of the country in most aspects by scaling back the Dutch presence in its political, social and cultural life (Leistra 1995). Yet, this process was not without internal contradictions, if we take into consideration that, in the same period, the use of the Dutch language was intensified and Surinamese society was subjected to a process of 'Dutchification' (*vernederlandsing*), which - as I will illustrate in the next paragraph - was crucially supported by the school system.

The childhood years of the interviewees also saw the rise of a Surinamese independence movement which achieved its goal on 25 November 1975. Hereafter, however, the national politics of Suriname were increasingly blighted by internal conflicts, periods of dictatorship, economic stagnation and, according to many, a continuing dependence on the Netherlands. This scenario is at the root of the emigration of almost one third of the Surinamese population, motivated by fear of an economic crisis and of internal ethnic and political tensions.

However, as Lucassen & Penninx (1994) argue, it was not just these specific events which prompted Surinamese people to travel to the Netherlands. The first arrivals from Suriname were recorded in the nineteenth century³ (Lucassen & Penninx 1994), and intensified with the end of the World War II, when the colonial elite (especially young students), war veterans or workers previously employed in the Surinamese 'war industry' moved to the Netherlands (Konter & Van Megen 1988). Thus, Lucassen & Penninx (1994), along with Jones (2007), argue that from the mid-1950s - well before the issue of Surinamese independence arose - a significant number of Surinamese had already migrated to the Netherlands.⁴ In the mid-1960s many Surinamese skilled workers were recruited for the expansion of Dutch industry. These were usually low-or middle-income men who were followed, a few years later, by their wives

3 Hondius (2009) demonstrated how black people's presence in the Netherlands dates back to the seventeenth century.

4 In 1955 already 10,000 Surinamese resided in the Netherlands (Jones 2007). Their number increased over the years and in 1976 more than 67.000 Surinamese were registered as living in the Netherlands (Bruijning & Voorhoeve 1977: 177).

and children, until the beginning of the 1970s.⁵ Against this backdrop, Afro-Surinamese migrant women, together with other Caribbean women, slowly made their way into the Dutch home-care sector. As was mentioned before, today they can reasonably be considered as the corner stone of Dutch society when it comes to caring for elderly and sick people. Many of them have been working in the care sector all of their lives, switching between public and private forms of employment, and between hospitals, nursing homes and private households.

I believe the notion of postcoloniality to be a relevant tool of analysis-in understanding the particular experience of people who were historically speaking caught between the last stage of colonisation and the independence of their country, whose childhood and youth were spent living under the rule of the Dutch, and whose adult life was spent working in the country of the former coloniser though for many the Netherlands still was the coloniser at the time of arrivals. Postcoloniality is understood as a concept which, both at the descriptive and at the evaluative level, refers to a *wide* global system of values and symbols which is regulated by the cultural regime that sets the conditions of exchange and value of all kinds of commodities - care work included - in connection with colonialism and its legacy (Graham 2001: 6). In this sense, postcoloniality is something that goes beyond colonialism simply as a historical event, and can be equated to lat- capitalism and to globalised forms of culture and knowledge production. It suggests a *continuity* between the times 'before' and 'after' colonisation which requires a new understanding of the relationship between colonialism and globalisation of labour, and of the relationship between colonial discourse and contemporary European history, as it is the case here for the Netherlands.

This is in line with Quijano (1993) and Grosfoguel's (2003) argument that 'coloniality' is something which shapes power relationships before and after the end of formal colonial dominations. In fact, contemporary systems of social power are built on (the legacy of) colonial regimes in the sense that ideas, images, values, attitude and social practices shaped at that time are still circulated and reproduced (Quijano 1993: 167-169). This is why when we talk about 'postcolonial' migrants we address not only a long *past* relationship between former colonisers and colonised, but also migrants' 'current stereotypical representation in the European imagination' (Grosfoguel 2003: 197).

In the ensuing pages, I attempt to show how postcoloniality manifests itself in the relationship between the Afro-Surinamese women interviewed and the (former) Dutch colonisers, going from the degree of Dutch acculturation to which they were exposed in Paramarib, up to the con-

5 Cottaar (2003) illustrated the interesting case of some women who, in contrast to the general tendency, came as primary migrants, living in the Netherlands temporarily while serving as apprentices in the health sector.

crete expression of power hierarchies in the employment relationship in the home-care sector in Rotterdam.

Childhood: acculturation and identity making ‘under the Dutch flag’

It has been said that the interviewees grew up in the context of the last stage of Dutch colonialism in Suriname which was characterised by conflicting cultural tendencies (autonomysversusnDutchification). In these pages, some examples of the meaning of Dutchification will be drawn from the interviewees' perspective, in as much as it was part of a process of colonial acculturation to Dutch standards in which they were involven. Its repercussions for their self-perception in their relationships with Dutch people and in their working life will be analysed in the following two paragraphs.

The school system was a crucial factor in that process of acculturation which, through educatiol on language, religion, history and other discipline) imposed on native children in most colonial regimes, succeeded in spreading and legitimising gendered and racialised western models across most of the colonial world (Boone & Depaepe 1996; Carnoy 1974, Goodman & Martin 2002; Viswanathan 1982). In Suriname, especially after the reform of the schools in 1948, local children attending public schools received an education strongly oriented towards Dutch models, with language having a crucial role therein. An example of this is offered by Ettie, born in 1944, the second of twelve children of a police office, living in Paramaribo. She arrived in the Netherlands in 1972 following her fiancé. In answering my question: ‘What did you know about the Netherlands while you were still in Surinam?’, she said:

Yes, a lot. We knew the history of the Netherlands by heart. Even the national anthem with all the stanzas! It was more oriented towards the Netherlands also in Suriname - you know? You had to speak Dutch; otherwise, you were slapped if you spoke Surinamese. Eeh ... we knew all the history books. So you must learn everything about the Netherlands. Thus you knew the Netherlands well, but you had never been there, as a child.

Like Ettie, many interviewees said that they had had the impression that they knew ‘everything’ about Dutch people. This detailed and complete knowledge was perceived as compulsory, as demanded by colonial institutions, and especially by the school system. A crucial role was also played by some children's families, who seem to have reinforced the authority of the colonisers, compelling the children to speak Dutch at home as well. This was often the case in middle-class Surinamese families that aspired to an upward class mobility. Interestingly, at that time, the

school curricula were largely devoted to the history and geography of the Netherlands, while Suriname or South America were left out of teaching manuals, a fact that would come to be remembered less favourably by interviewees in their adult life.

At the same time, also mass and popular culture, here considered an important element in building subjects' identities (Barker 2008), were a fundamental part of the Dutch colonial system of acculturation. As in other European countries' colonial dominations, mass and popular culture were two of the most pervasive tools in the hands of colonisers in shaping their relationship with the colonised, through the spread of their national culture at the peripheries of colonial empires. After World War II, the colonial administration devoted particular effort to the dissemination of Dutch mass and popular culture in Suriname, with the aim of strengthening the cultural exchange between the motherland and its colonies.⁶

Among other media, the radio in particular seems to have been a crucial medium for access to Dutch culture and language in interviewees' everyday lives. The radio had the power to reach into the private spaces of their homes, bringing facets of Dutch culture into the intimate confines of their daily domestic life. The following excerpt is from the interview with a woman called Ton who, born in 1951, arrived in the Netherlands in 1970 together with her husband. It portrays a very intimate scene, which is still firmly rooted in Ton's memory and comes up when she considers her relationship with the Netherlands. Beautifully, she starts to recall the morning rituals with her sisters and her mother, at home:

In the morning before we were going to school, my mother was braiding our hair for us ... braids ... And then she was singing the old Dutch songs. Yes, and at 7.00/6.30 it started on the radio - I don't think that they still do it - with songs, real Dutch songs. Yes. And then they said what time it was: 'It is now 6.40 - it is now 6.45 - 7.00 - 7.30'.

In Ton's memory, the traditional Afro-Surinamese morning activity of braiding the children's hair is intertwined with the singing of old Dutch songs. The tone of this quotation recalls narratives about the 'good old times', bringing us to the issue of 'nostalgia', and to question how this is constructed in the case of postcolonial subjects. In so doing, this quotation illustrates perfectly the sense of a very peculiar mix between attachment, identification and cultural participation that for these women

6 Instruments of such a cultural intervention were two institutions founded in Paramaribo in these years: the Sticusa Foundation and the Cultural Centre of Suriname (CCS). These two organisations promoted cultural events such as tours in Suriname for Dutch theatre, dance and music companies. Moreover they supported the production of films and of radio and television programs about Dutch culture and society. Sticusa and CCS also acquired from the Netherlands large collections of song-books, gramophone discs, newspapers, magazines and other publications (Gobardhan-Rambocus 2001).

constituted the relationship with the Netherlands.

The memories of people like Georgina, who was born in Paramaribo in 1940 and arrived in the Netherlands in 1969 with her husband, were shaped in the same context. The following quotation from her interview illustrates the complexity of her feelings towards the colonising nation, bringing together different aspects of the process of colonial acculturation we are discussing and its repercussions at the level of identity formation. In Georgina's words:

Look, in Suriname you were raised as Dutch. Your language is Dutch. Your school is Dutch. You know, you know some places in the Netherlands: The Hague, Amsterdam, Utrecht. You learn about them. You learn how the Dutch experienced the war. You learn all about food. You learn also how they dress. These are things that don't bother us, because we were then in Suriname. [...] We were black and this was a white ... part ... and only the river, the sea, divided us from each other. But exactly the same education that you had there, you had it here. So, you are 'black Dutch'. Only, you are born in Suriname, South-America.

The colonial acculturation conveyed a dense mix of representations about Dutch people: the way they talked, the cities they lived in, the way they dressed and ate, their history, the songs they sang and the books they read. Interestingly, Georgina claims to have participated in the *same* process of identity construction of the colonisers: 'exactly the same education that you had there, you had it here'. With the image of the 'river' (which stands for the Atlantic Ocean) cutting the Netherlands in two parts, a white and a black one - a common trope in the Surinamese rhetoric of the last decades (see Jones 2007) - she emphasises the bond and connection between today's Suriname and the Netherlands. In conclusion, Georgina offers the image of an 'imagined community' living under the same flag, speaking the same language, reading the same school texts. and therefore sharing a common national identity as in what Anderson (1991) calls an 'abstract sense of imagined simultaneity'.

Moreover, in these women's descriptions of their incorporation of Dutch culture in their everyday life, one may recognise the process of 'colonisation of imagination' to which Surinamese youth was exposed. Following Nederveen Pieterse and Parekh, the result of this process consists in the difficulty of

identifying what values, institutions and identities are foreign and [what are] part of the colonial legacy. And if one succeeds in identifying some of them, they are sometimes too deeply intertwined with their endogenous analogues to be clearly separated from them. (Nederveen Pieterse & Parekh 1995: 3)

Indeed, the attachment and, sometimes, the 'emotional investment' of these women in the Dutch cultural repertoire demonstrate how profound and internalised some of the colonisers' cultural practices had been.

In the following section, I will shift my analysis to the period that covers the life of the interviewees just after their arrival in the Netherlands. This is a time at which they started to search for a job, integrate in Dutch society and construct their new lives, some by themselves, others with their husband or children. It was, generally speaking, a time of great challenges for them. In addition, many of them remember their disillusionment, or rather disappointment, when they understood the biased character of the education to Dutch models they had received, and its responsibility in determining their marginal standing in the society of their host country. I will thus show how, in this sense, the minority position they occupied on the cultural level was reflected in a sense of inferiority, humility and powerlessness they experienced at the time of their arrival.

Arrival: subaltern position in the paradise of the Netherlands

Arrival in a new country is a paradigmatic moment in the experience of all migrants. Alexander describes this moment as the 'shock of arrival': a trauma that signals the start of a new phase in life, a moment of 'explosive possibilities, [in which] we [migrants] must figure out how to live our lives' (Alexander 1996: 1). In this moment, for her, everything people used to be in their life before migration is shattered open and, at the same time, there is the need to invent anew what to do in order to live (Alexander 1996I). It is thus this same 'shock' that accompanies many Afro-Surinamese women on their journeys to the former colonisers' land. Here the feeling of estrangement from the knowledge previously possessed about this country is associated with the need to re-negotiate one's position within the colonial power's legacy.

As anticipated, this turmoil is, for some, centred on the struggle against their sense of inferiority towards white people in the Netherlands. For example, as an effect of Dutch hegemony and predominance on the cultural level, several Afro-Surinamese interviewees expressed a feeling of 'humility', which marks their attitude towards white Dutch people they met in the street or at work. Sylvia, a woman who arrived in the Netherlands in 1962, at the age of thirty, said the following in the interview:

You had never been in the country, so you look up to the country a lot. Especially if you had been taught by a Dutch [teacher]. And, you know ... And in this there is still also a ... certain humility - you know. Humility. But this is something from the time of slavery. 'Cause once we looked up to the Dutch. You know.

Interestingly Sylvia talks about ‘humility’, saying that she had a lot of esteem for the Netherlands, and connects it to school education, in relation to the self-representation of Afro-Surinamese which had been inherited from the time of slavery. We see here the implications of the biased colonial acculturation imparted at school, as previously discussed. Her words show the impact of minority feelings on the everyday life of Surinamese people, and thus echo the arguments of the resistance movement against ‘*vernederlandsing*’ which developed largely in the decades before independence, primarily and most intensively in Afro-Surinamese nationalist circles. One of the leading intellectuals of this movement, Koenders, argued that schools in particular were responsible for having cultivated in Surinamese people a sense of *inferiority*. In his view, the school system had major responsibilities in this sense, in the sense that it ‘taught blacks to reject their language and culture’ (Koenders 1972, cited in Gobardhan-Rambocus 2001: 417).

This point is further illustrated by the following excerpt from the interview with Raurette, a woman who arrived in the Netherlands in 1965 from Paramaribo to rejoin her husband. Here she talks about her first encounters with Dutch people with whom she used to work:

You looked up to them. ‘Cause you were taught to do so. You had to look up to them. And this remained so for a long time. [...] I was looking up to them in the beginning a bit, ‘cause this was a bit from the slavery time. [...] You learnt about the winter... And about ‘the paradise’. [*Laughs*]. The paradise- the Netherlands! And the humility in that.

Raurette talks about the Netherlands as a ‘paradise’, using a representation of the Netherlands which kept coming back in several interviews and seemed to constitute a classic trope of the narratives circulating among Surinamese migrants about the motherland.⁷ Such an idealised image of the Netherlands is again associated in Raurette's narrative with a sentiment of *humility* which she identifies as an inheritance of slavery and of the education received at school.

The similarity in the chain of associations in Raurette's and Sylvia's narratives signals, in my view, the relevance of surviving colonial hierarchies in the process of subjectification of these women as it took place along their migratory path. Both had experienced the hierarchy which features the distinction between subjects who occupy different positions in a ‘social space’ that has been shaped by a specifically colonial history of classed,

7 The image of the Netherlands as a ‘paradise’ circulated widely among Surinamese migrants in the 1970s. In reference to that, Vianen entitled one of her novels *Het paradijs van Oranje* (1973). Oostindie referred to the same metaphor in the title of his essay *Het paradijs overzee* (2000), on Caribbean migration to the Netherlands.

gendered and racialised representations. Colonial discourses and their legacies nurture the inequality of these representations, together with the material life conditions of these subjects before and after their migration.

In order to further tackle this issue, and better understand its meaning for the biographical narratives of the women I interviewed, the following section will look at the way the colonial past, and the experience of slavery in particular, manifested itself in the personal relationships between Afro-Surinamese home-care workers and the elderly they assisted. A further dimension of the long-lasting imagery shaped by the 'coloniality of power' will come into view, by looking at the way former colonisers have at their disposal, to this day, a set of representational devices through which they can enact material and symbolical violence over the formerly colonised subjects. The interaction between Afro-Surinamese workers and white Dutch elderly people will also be explained with reference to the issue of *ressentiment* which shapes dominant and dominated subjects' attitudes alike.

Work: power interactions in the Dutch home-care sector

The last part of the interviews I conducted with Afro-Surinamese care workers focused on their actual experiences as home-carers for white Dutch elderly people. The issue of whether the colonial past had in some ways played a role, and eventually how, in their individual relationships with these elderly people was addressed. At this point, several interviewees explained that even if slavery was *not* present in their minds 'every day' while working, as soon as they felt mistreated in one way or another, they *again* felt like 'slaves for the Dutch'. As proof, they mentioned that some of their colleagues could not emotionally bear such a situation, and left this sector of employment after only a short time. Those who remained tell of having learned to 'get over it', to avoid looking back in time, and to 'think only about the present'. Thus, they generally distance themselves from other Afro-Surinamese who, they say, wallow in negative feelings about the past and against white Dutch people.

It here becomes apparent that some emotional negotiations are needed in order to avoid those negative sentiments which would frustrate these women's working lives. The simple *need* for these tactics, successful for some and not so for others, expresses the notion that the wound of slavery is not completely healed and is in fact creating the preconditions for what could be seen as *ressentiment* towards white employers in the working relationship.⁸ The reference to *ressentiment* here serves to

8 During recent years, the European debate on racism and anti-migrant discrimination has variously referred to this notion of *ressentiment* (Delanty et al. 2008). Also in the Netherlands, the xenophobic tendencies of Dutch people have been seen as propelled by *ressentiment*-like feelings. Along similar lines, De Jong (2005) suggested the notion of 'regret-revenge' (*spijtwraak*) saying that the Dutch are now taking revenge on their earlier position of 'tolerance' towards immigrants in the 1970s, which left them powerless and alienated.

illustrate a process of postcolonial subjectification which relates to an oppression felt to be unjustly inherited from the past. Judith Rollins (1985) observed a form of resentment at play in the relationship between black domestic workers and their white employers in the United States. She describes it as a 'long-term, seething, deep-rooted negative feeling toward those whom one feels unjustly have power or an advantage over one's life' (Rollins 1985: 227). Similarly, I will demonstrate resentment to be a key term in the analysis of interactions between Afro-Surinamese home-care workers and the Dutch elderly.

To this end, two different examples from the interview with Georgina, a woman who has been quoted already, will be discussed. Her interview is particularly interesting because of the explicit character that the re-enactment of slavery has assumed in her working experience. The woman she assisted seemed to straightforwardly want to provoke her sense of inferiority as based on the colonial past. For example she forbade Georgina to take a shower in the house, accusing her of 'dirtying the bathroom', and compelled her to sleep in the living-room instead of in one of the empty private rooms in the house. Moreover, this woman tried Georgina's psychological endurance of the situation in a distinct manner: she would buy history books that dealt with the time of slavery, and ask her to read them aloud. This is how Georgina recounts the story:

She bought only books about little Negroes. We were reading those books. She always wanted to be back in that time. That's what. 'Which time?' The time of ... slavery. She always bought those books. Then she said: 'I bought a very nice book' [...] I found that miserable. I found that miserable, to get stuck there. 'Cause that time is gone. That time is gone!

Georgina describes the issue as a fixation of her employer, finding it something so absurd as to be pitiable. However, she does not minimise the offences that she received, but tries to understand them within the context of wider trends in Dutch society. In the following excerpt she explains her standpoint on the anti-black attitude that she often encountered among the Dutch elderly. She makes sense of it by saying that people of the post-war generation 'dream' of upgrading their class status by having someone that would put them at ease and serve them. They wish to have a black person to whom they could feel superior, she says, as if colonialism were still in place. In her words:

They had a very bad life [...] then they want to play the 'grand dame' that they had never been! But it turns sour. It turns sour. 'Cause they still 'dream' of having a black working for them, and everything that

is in those books, what the slaves then did. But those slaves ... now ... there are no slaves anymore!

Georgina's narrative is based on the contrast between past and present, between life in Suriname and life in the Netherlands, between the progressive historical events which took place in Suriname (abolition of slavery, independence, etcetera) and the backward mindset of people in the Netherlands. Moreover, she describes a sort of asymmetry affecting her interactions with white Dutch people; they seemed to wish that slavery was still in place, and that Surinamese people were still potentially their servants, in contrast to the efforts of Afro-Surinamese care workers who, as mentioned above, try to 'forget' the past. Finally, Georgina suggests that this discriminatory attitude is in line with the sequence of mistreatment perpetrated by white people towards blacks. Thus, her everyday life reminds of the history of Afro-Surinamese people's enslavement, the abuse and oppression they suffered at the hands of their white masters. This is a history which leaves very little space for individual reaction, which frustrates her sense of justice and pushes her to cultivate the resentment we have already spoken about.

The example of the daily re-enactment of slavery to which Georgina is exposed explains the importance of resentment for the formation of collective identities of formerly enslaved people towards the socially dominant group, echoing Rollins' view on black domestic workers in the United States. At its most extreme, it might provoke sentiments of revenge among those who, as Brown (1996) says, build their collective identity around past sufferings and injustices. In Brown's view, attachments to past sufferings 'promote not only a psychological but also a political practice of revenge, a practice that reiterates the existence of an identity whose present past is one of insistently unredeemable injury' (Brown 1996: 73). Women like Georgina, despite having been able to cope with - 'get over' as they say - these unpleasant feelings, are still able to use several narrative devices to express their anger towards their former colonisers. In this sense, it is crucial to gain awareness of the way postcolonial subjects can easily be subjugated by the inheritance of colonial discourse when this is a tool of symbolic and material oppression in the hands of dominant groups.

Conclusions

From the perspective of 'postcoloniality', it has been demonstrated that what happened during slavery and colonialism can be extremely telling for the purpose of understanding today's migrants' labour. Moreover, looking at the endurance of representations on (formerly) colonised subjects, I have explained why it is especially *after* their migration that these representations have the most troubling effects, for people working

as carers in Dutch houses, hospitals and nursing homes. In this sense, the intertwining of what happened not only 'during' but also 'after' colonisation and/or individuals' migration has been addressed.

In particular, the dualism between Afro-Surinamese carers and white Dutch elderly people has been discussed. Its roots have been traced back to the colonial setting, where the normative character of the relationship between enslaved women and white masters was established. This was the time in which those boundaries of inclusion/exclusion which push migrants/colonised into vulnerable and oppressive social roles were set and in which the subaltern positions were established. Here the pattern of 'colonial servitude', which conveys ideals of racial segregation and gendered exploitation of black women for sexual and care services, finds its origin.

Finally, this article has contributed to the postcolonial debate which aims to dismantle the European (and) male rendering of the past - a rendering performed for a long time by museums and historical texts - thanks to the living testimonies and oral narratives of those who have experienced the past from a subaltern perspective. In fact, this article treats personal narratives as a relevant object of analysis in order to understand migrant workers' subjectivity. These narratives reflect how processes of identity making and knowledge production incorporate current and past representations. In particular, I demonstrated interviewees' narratives to be their tools of micro-resistance, as postcolonial subjects, by means of which they are able to put to a different use the knowledge and the skills they accumulated under the colonial legacy. In fact, despite the impossibility to change (every) subject's position within the broad postcolonial and patriarchal order, each narrative emerges as a tool which can still afford individual subjects a sense of self-fulfilment and a measure of self-esteem.

Bibliography

Alexander, M., 1996

The shock of arrival; Reflections on postcolonial experience. Boston: South End Press.

Anderson, B., 1991

Imagined communities; Reflections on the origin and spread of nationalism. London: Verso.

Barker, C., 2008

Cultural studies; Theory and practice. London/Thousand Oaks: Sage.

Boone, A.T. & M. Depaepe (eds), 1996

Onderwijzen en opvoeden in koloniale en missionaire contexten; Nederlands-Belgische verkenningen van een tot op heden nawerkend verleden. Leuven: Pedagogisch Tijdschrift.

Brown, W., 1996

'Injury, identity, politics.' In: A. Gordon & C. Newfield (eds), *Mapping multi-culturalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 149-66.

- Bruijning, C.F.A. & J. Voorhoeve (eds), 1977
Encyclopedie van Suriname. Amsterdam/Brussel: Uitgeverij Elsevier.
- Carnoy, M., 1974
Education as cultural imperialism. New York: MacKay.
- Cottaar, A., 2003
Zusters uit Suriname; Naoorlogse belevenissen in de Nederlandse verpleging. Amsterdam: Meulenhoff.
- Creswell, J.W., 2007
Qualitative inquiry & research design; Choosing among five approaches. London: Sage.
- Delanty, G., R. Wodak & P. Jones, 2008
Identity, belonging, and migration. Liverpool: Liverpool University Press.
- Gobardhan-Rambocus, L., 2001
Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang; Een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname, 1651-1975. Zutphen: Walburg Pers.
- Goodman, J. & J. Martin (eds), 2002
Gender, colonialism and education; The politics of experience. London: Woburn Press.
- Graham, H., 2001
The postcolonial exotic; Marketing the margins. New York/London: Routledge.
- Grosfoguel, R., 2003
Colonial subjects; Puerto Ricans in a global perspective. Berkeley: University of California Press.
- Hondius, D.G., 2009
 'Blacks in early modern Europe; New research from the Netherlands.' In: D.C. Hine, T.D. Keaton & S. Small (eds), *Black Europe and the African Diaspora*. Champaign: University of Illinois Press, pp. 29-47.
- Jong, S. de, 2005
Spijtwaak; Hoe Nederland afreken met zichzelf. Amsterdam: Prometheus.
- Jones, G., 2007
Tussen onderdanen, rijksgenoten en Nederlanders; Nederlandse politici over burgers uit Oost & West en Nederland (1945-2005). Amsterdam: Rozenberg.
- Kaufmann, J.-C., 1996
L'entretien compréhensif. Paris: Nathan.
- Konter, N.G. & M. van Megen, 1988
De arbeidsmarkt-en huisvestingspositie van Surinamers in Hellevoetsluis. Rotterdam: Wetenschapswinkel, Erasmus Universiteit Rotterdam.
 [Rapportenreeks Wetenschapswinkel E.U.R.]
- Leistra, G., 1995
Parbo aan de Amstel; Surinamers in Nederland. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Lucassen, J. & R. Penninx, 1994
Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders; Immigranten in Nederland, 1550-1993. Amsterdam: Het Spinhuis.

- Marchetti, S., 2010
Paid domestic labour and postcoloniality; Narratives of Eritrean and Afro-Surinamese migrant women. Utrecht: PhD dissertation Utrecht University.
- Nederveen Pieterse, J. & B.C. Parekh (eds), 1995
The decolonization of imagination; Culture, knowledge and power. London: Zed Books.
- Oostindie, G., 2000
Het paradijs overzee; De Nederlandse Caraïben en Nederland. Leiden: KITLV Press.
- Quijano, A., 1993
'Raza', 'etnia' y 'nación' en Mariátegui; Cuestiones abiertas.' In: R. Forgues (ed.), *José Carlos Mariátegui y Europa; El otro aspecto del descubrimiento*. Lima: Empresa Editora Amauta S.A., pp. 167-187.
- Rollins, J., 1985
Between women; Domesticity and their employers. Philadelphia: Temple University Press.
- Sharpe, J., 2003
Ghosts of slavery; A literary archaeology of Black women's lives. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Vianen, B., 1973
Het paradijs van Oranje. Amsterdam: Querido.
- Viswanathan, G., 1989
Marks of conquest; Literary study and British rule in India. New York: Columbia University Press.

After graduating in Philosophy at the Sapienza University of Rome in 2002, Sabrina Marchetti completed her Research Master degree at the Gender Graduate Programme of Utrecht University. Between 2006 and 2010, she carried out her PhD research entitled 'Paid domestic labour and postcoloniality; Narratives of Eritrean and Afro-Surinamese migrant women' at the History and Culture Institute of the same university. In 2010 she was a GEXcel fellow at Linköping University (Sweden). She is currently a Marie Curie fellow at the European University Institute in Fiesole (Italy).

Karwan Fatah-Black

Paramaribo en het achterland in de achttiende eeuw

Toen Warren (1671: 5) in de late jaren zestig van de zeventiende eeuw zijn ‘onpartydige beschrijvinge’ schreef was Torarica nog een bloeiende handelspost in het Surinaamse binnenland. Torarica lag ver stroomopwaarts in een binnenbocht van de Surinamerivier. Enkele decennia later was het sociale en economische zwaartepunt van de kolonie volledig verschoven naar Paramaribo, bij de monding van de rivier. In de periode dat Torarica nog de belangrijkste koloniale vestiging was, draaide de Europese activiteit langs de Surinamerivier om de export van voornamelijk hout (Boomgaard 1992). Met de expansie van de plantagesector in de late zeventiende en de achttiende eeuw groeide de bevolking en de stad (Pistorius 1763: 4).¹ De kolonie was nog steeds gericht op export, maar werd zelf ook een afzetmarkt. Deze afzetmarkt is bestudeerd voor zover het ging om de voedselproductie door slaven voor deze markt (Van Stipriaan 1995). Meer dan in de periode dat de economie in Suriname vooral draaide om handel met het binnenland, werd de kolonie afhankelijk van toevoer van goederen uit de rest van het Atlantische gebied (Postma 2003: 293). Onderzoek naar de economische afhankelijkheidsrelatie van koloniën in de periferie met koloniale machten in de kern van het kapitalistische wereldsysteem heeft zich vooral gericht op de export van kolonie naar metropool (Wallerstein 1980). Het zelf voorzienende aspect van de kolonie en de rol van Paramaribo als knooppunt in de kolonie zijn onderbelicht gebleven. Door de lokale markt in kaart te brengen en de verhouding tot de andere aanvoerlijnen (regionaal en trans-Atlantisch) te onderzoeken kan het beeld worden rechtgetrokken.

In de jaren negentig van de vorige eeuw deed Eltis onderzoek naar lokaal georiënteerde productie in de Caraïbische koloniën. Hij keek hiervoor naar de waarde van producten in de kolonie en naar het aantal mensen dat in een bepaalde sector werkzaam was en concludeerde dat deze productie van veel groter belang was dan eerder was aangenomen (Eltis 1997: 111). In de vroegmoderne tijd was een bijzonder groot deel van de productie - ook in de koloniën - niet voor de export bestemd, maar voor lokale consumptie. Op Barbados was minder dan de helft van

1 Paramaribo telde in 1788 circa 9.650 inwoners waarvan 2.650 vrijen en 7.000 slaven. In 1817 was de bevolking van de hoofdstad gegroeid naar 17.843 waarvan 5.833 vrijen en 12.010 slaven (De Bruijne 1976: 27).

de productie voor de export geweest (Eltis 1995).

Het is maar zeer de vraag of dit ook voor Suriname gold, maar het is duidelijk dat de lokale en regionale dynamiek van de kolonie onderbelicht zijn gebleven in onderzoek naar de koloniale economie. Wat was voor de bevolking van Suriname in de achttiende eeuw nu eigenlijk de belangrijkste bron voor het verkrijgen van dagelijkse benodigdheden? Kwamen die direct van Nederlandse schepen naar plantages, via de markten in de Paramaribo, of was er een netwerk van contacten tussen de plantages waarbinnen ze circuleerden?

Alcohol

Drank maakte een belangrijk deel uit van het leven in Suriname in de zeventiende en achttiende eeuw. Het verzachtte de hardheid van het bestaan in de kolonie, en leverde de nodige extra calorieën aan slaven, handwerkslieden en soldaten die zwaar lichamelijk werk deden. Planters, administrateurs, hoge militairen en handelaren dronken op feesten en partijen graag een glaasje, getuige de reisverslagen en de enorme hoeveelheden drank in hun inboedels (Bijlsma 1921: 341).

Er waren verschillende soorten drank verkrijgbaar. De import uit Nederland bestond uit bier, likeuren en Europese wijnen, voornamelijk uit Frankrijk en Spanje. Net als in de rest van het Atlantisch gebied was ook in Suriname de zogenaamde madeirawijn² in de mode geraakt (Hancock 1998). Natuurlijk importeerden degenen die uit de Nederlanden waren overgekomen ook jenever, de geliefde korenbrandewijn uit de Gouden Eeuw.

Naast de importdranken bestonden er ook verschillende lokale alcoholische brouwsels. De bekendste is *dram*. De naam is afgeleid van het Schotse woord voor slokje. Een andere naam voor dezelfde drank is *killduivel*.³ Deze benaming vinden we in verschillende delen van het Caraïbisch gebied. De term *garappa* die door Herlein wordt gebruikt is vermoedelijk van Portugese origine (1718: 71). De namen *dram* en *killduivel* zijn waarschijnlijk overblijfselen uit de eerste Engelse periode van de kolonie (1651-1667). Toen werden de eerste suikerplantages aangelegd die de grondstof voor de drank leverden. *Dram* werd gemaakt door melasse, een restproduct bij het maken van suiker, te laten fermenteren en dat vervolgens te destilleren (Oostindie 1989: 53). Dit leverde een zeer sterke drank op zoals die in veel landbouwsamenlevingen gestookt wordt. Het is niet verrassend dat het een destillaat ‘van soo schadelijke uijtwerkinge is dat het minste dat de menschen sig daer aangewennen, sij naederhand soo versot op die stinkende drank werden dat sij daer bij al

2 Deze wijn, die in eerste instantie als een inferieur mengsel werd gezien, veranderde in de eerste decennia van de achttiende eeuw in een gewild Atlantisch product.

3 Er zijn verschillende varianten van de naam, bijvoorbeeld *duivelsdoot*, *killdevil*, of *guildive*.

hun verstand verdrinken en sig tot alles onbequaam maecken'.⁴

Dram is strikt genomen een soort rum, een destillaat van suikerriet (Maingot 2005). De Surinaamse elite dacht daar in de achttiende eeuw echter anders over. Hoewel de meeste benodigdheden voor het maken van het subtielere rum voorhanden waren, kozen ze ervoor om rum te importeren vanuit andere suikerkoloniën en de dram zelf niet te drinken. Pas in de eerste decennia van de negentiende eeuw gingen de Surinaamse planters zich toeleggen op het produceren van 'echte' rum (Blom 1787: 79-80; Van Stipriaan 1993: 167). Halverwege de achttiende eeuw kon de dram en melasse productie tussen de 15 procent en 25 procent van de opbrengst van een suikerplantage uitmaken (Oostindie 1989: 281).

De andere lokale dranken waren suikerbier en cassavebier. Suikerbier was volgens Hartsinck (1770: 798) een soort cider van suikerrietsap. Cassavebier werd gemaakt door 'oude Wijven en de snottigste kinderen' op cassavebrood te laten kauwen, dat vervolgens in een pot met water te laten spugen en een tijd te laten rotten (Warren 1671: 9). Deze brouwsels zijn opgenomen in wetten die het alcoholgebruik in de kolonie regelden en komen ook voor in de beschrijvingen van reizigers. Zij werden vooral gemaakt voor eigen gebruik en konden eventueel als ruilmiddel dienen, maar werden meestal niet voor de markt geproduceerd. Gezien het aantal verschillende manieren om buiten de markt om drank te produceren, is het lastig om de verhouding tussen lokale productie, regionale import en trans-Atlantische import te achterhalen. Een redelijk betrouwbare schatting kan worden gedaan op basis van de inkomsten uit de alcoholbelasting, de suikerproductie en de rantsoenering zoals vermeld in plantagerekeningen.

In het register voor de 'impost op natte waren', zoals de heffing op alcohol werd genoemd, werden alle ladingen geïmporteerde drank genoteerd.⁵ Het ging hierbij vooral om drank voor de planters en het hogere personeel van de koloniale overheid. Het overgrote deel van de drank dat naar de plantages werd vervoerd bestond uit wijn, bier en jenever dat direct van (voornamelijk Amsterdamse) schippers afkomstig was. In 1771 brachten 34 verschillende schippers 125 belaste ladingen drank naar plantages. In datzelfde jaar werden ook 49 van dit soort ladingen verzonden door mensen die geen schipper waren, maar winkelier of handelaar in de stad.⁶ De schippers uit de Republiek namen het leeuwendeel voor hun rekening. Heel erg trouw waren de planters niet richting hun

4 Nationaal Archief (NA), Den Haag, Sociëteit van Suriname (SvS) 1.05.03, inv.,nr. 266: Missieve van de Raad Fiscaal November 1739.

5 NA, Administratie van Financiën in Suriname 1.05.10.07, Grootboek van de ontvangst van impost natte waren: Particulieren 1759-1769 inv. nr. 254; Grootboek van de ontvangst van impost natte waren: Schepen 1771-1774 inv. nr. 257; Grootboek van exemptien van impost natte waren. 1775-1789 inv. nr. 258; Journaal van ontvangst van impost natte waren. 1785-1800 inv. nr. 250; Grootboek van de ontvangst van impost natte waren: Plantages, 1766-1782 inv. nr. 256.

6 Grootboek impost natte waren: Schepen.

bevoorraders. Planters kochten per jaar van verschillende schippers. Zelfs als een schipper waarvan zij drank kochten er het volgende jaar weer was, betekende dat nog niet dat zij automatisch van de betreffende schipper een lading drank afnamen.⁷

Er waren maar weinig schippers die alleen voor de stedelijke markt drank meenamen; de meesten leverden in de eerste plaats aan de plantages.⁸ Ongeveer de helft van het aantal schepen dat in 1771 vanuit de Nederlanden in Suriname aankwam had drank aan boord. Uit brieven van zowel administrateurs, planters als tussenpersonen in de Nederlanden blijkt dat drank vaak op verzoek of als relatiegeschenk werd verzonden. De stedelijke markt was minder belangrijk voor de toevoer van geïmporteerde drank dan de directe toevoer van schepen uit de Republiek. Paramaribo was wel een knooppunt waar contacten werden gelegd, maar toch vooral een plek waar de lokale overheid belasting hief.

In de registers van de alcoholbelasting wordt zelden melding gemaakt van de vele Engelse schippers die veelvuldig de haven van Paramaribo binnenliepen. Ze brachten wel wat rum en wijn naar de kolonie, maar altijd als onderdeel van grotere ladingen voedsel en alledaagse benodigdheden. De hoeveelheid drank aan boord van deze schepen was een stuk kleiner dan de aanvoer uit de Republiek. Luxegoederen, zoals geïmporteerde drank, had niet de regionale handel als aanvoerlijn. De belangrijkste aanvoerlijn voor luxegoederen was trans-Atlantisch en negeerde de lokale markt volledig. In 1771 bedroeg de import van alcoholische drank naar Suriname 1140 okshoofden.⁹

7 Grootboek impost natte waren: Plantages.

8 In 1771 betaalden in totaal 35 schippers belasting over ingevoerde alcohol, wat vrijwel even veel is als het aantal schippers dat drank verkocht aan plantages.

9 De ladingen van twaalf willekeurige schepen die drank importeerden in 1771 geven een idee van de totale import uit de Nederlanden. Deze twaalf schepen brachten 238 okshoofden bier, 76,6 okshoofden wijn, 5,6 okshoofden jenever en 2/3 okshoofd madeirawijn. Het belastingregister kent ook de categorie 'drank'. Dit was vermoedelijk een algemene benaming voor brandewijn, waarvan 28 okshoofden werden geïmporteerd. Bij binnenkomst in Suriname gaven schippers ook wel rum aan, maar dat was een te verwaarlozen hoeveelheid. Het totaal aantal okshoofden voor de twaalf schepen bedroeg 348,5. Het totaal aan drankbelasting was Sf7568,-. De twaalf bestudeerde schepen brachten voor Sf2314 naar Suriname. De steekproef was 34 procent van de schepen die 30 procent van de totale belastingopbrengst op hadden gebracht. De totale belasting opbrengst bedroeg 3,27 maal wat de twaalf schepen hadden ingevoerd. Ze brachten Sf714,- aan bierbelasting op. Uitgaande van Sf3,- per okshoofd is dat 238 okshoofden. Jenever bracht Sf336,- aan belasting op dat jaar (waarvan Sf296,- aangevoerd door de Marria Galley). De belasting per eenheid was waarschijnlijk Sf60,- per okshoofd. Aan madeirawijn kwam er voor Sf8,- binnen. Dat zijn exact de kosten voor het importeren van 2/3 okshoofd. Drank voor die twaalf schepen leverde Sf334,- aan belasting op. De belasting per eenheid drank was Sf2,- per kelder. Een kelder is een zesde okshoofd. Er werd Sf12,- per okshoofd geheven. Zo'n 1139,6 okshoofden alcoholische drank werden dat jaar legaal Suriname binnengebracht, ongeveer 262.200 liter. Het zou beter zijn om te rekenen in liters alcohol en voor bier en destillaten verschillende percentages te berekenen, maar dit is door onzekerheid over percentages en maten ondoenlijk.

Lokale productie kan worden vastgesteld door de maximale productie af te leiden uit de suikerproductie. De minimale productie kan worden geschat op basis van plantagerekeningen en -beschrijvingen van de hoeveelheid lokale drank die aan slaven werd uitgedeeld maal het aantal slaven in de kolonie. Volgens Bloms verhandeling over de landbouw in Suriname kregen slaven tweemaal per week een beetje dram (Blom 1787: 85-86).¹⁰ Op een gouvernementsplantage, die onder het beheer stond van J. Muller, varieerde de uitdeling tussen de 0,97 en 1,94 liter per maand.¹¹ Op een suikerplantage was dram goedkoop en waarschijnlijk altijd wel voorhanden. Daar kregen de slaven zo'n 1,5 liter per maand.¹² Blom (1787: 81) waarschuwde dat slaven er verzot op waren om wat dram te drinken of achter te houden als ze in het dramhuis aan het werk waren. Gemiddeld was de uitdeling in Suriname waarschijnlijk groter dan door Blom aangegeven werd.¹³

De cijfers van de verdeling tussen lokale en geïmporteerde drank lopen wat uiteen. Bij een berekening aan de hand van de consumptie op basis van een hogere uitdeling per slaaf zou 78,5 procent van de in Suriname beschikbare drank lokaal geproduceerd zijn. Hierbij wordt niet meegerekend dat naast de slaven ook de Europese onderklasse (militairen, ambachtslieden op de plantages) dram dronk. Een berekening van McCusker

10 Opgeteld kwam dit neer op ongeveer twee pul dram voor iedere drie slaven op een plantage per jaar. Een pul is drie gallon of 10,8 liter (Benjamins & Snelleman 1914: 467), dus gaat het omgerekend om 7,2 liter per slaaf per jaar. Uit plantagerekeningen vallen andere hoeveelheden op te maken. Als we ervan uit gaan dat het vee op de plantages geen dram en melasse kregen dan is de uitdeling als volgt:

- Houtzagerij Weltevreden: 0,09 pul (0,97 liter) per maand, per jaar 11,64 liter.
- Houtzagerij Victoria: 0,11 pul (1,18 liter) per maand, per jaar 14,16 liter.
- Steengroeve Worsteling Jacobs: 0,18 pul (1,94 liter) per maand, per jaar 23,28 liter.

De uitdeling volgens Blom was slechts een derde of misschien de helft van wat de slaven volgens plantagerekeningen kregen. Bron: The National Archives, Kew, High Court of Admiralty (HCA) s 30/377, The Illustrious President, Capt. Butler, 1795: Rekening van de houtzagerij Weltevreden, Rekening van de houtzagerij Victoria en Rekening van de Steenspringerij De Worsteling Jacobs.

11 Op suikerplantages was de consumptie hoger dan die Blom berekende. Op Waterland kregen de slaven achttien liter per jaar., Bron: The National Archives, HCA 30/377, The Illustrious President, Capt. Butler, 1795:, Rekening van de plantage Waterland.

12 Ter vergelijking: Britse soldaten in de Caraïben kregen 86,12 liter rum per jaar. Noord-Amerikanen van Europese afkomst consumeerden gemiddeld 15,9 liter rum per jaar (McCusker 2000: 215).

13 De export van suiker in 1771 bedroeg volgens Van de Voort (1973: 237) 22.271 okshoofden. Volgens Postma (2003: 456) is dit cijfer te hoog, maar de verschillen zijn klein. Omgerekend naar het huidige metrische stelsel zou dit neerkomen op 9.4072.70,4 kilogram suiker. Suiker is uiteraard een natuurproduct en de hoeveelheid melasse per liter suikerrietsap hangt af van de soort grond waarop het suikerriet was geplant, hoeveel vocht de rietstengels opgenomen hadden en enkele andere factoren zoals het soort molen dat werd gebruikt. Rond 1771 waren er ongeveer 57.000 slaven in Suriname. De uitdeling op basis van de bekeken rekeningen was 16,77 liter per slaaf per jaar, samen 955.890 liter dram. De import zou dan 21,5 procent van de totale beschikbare drank uitmaken. Volgens dezelfde berekening maar dan met Bloms rantsoen zouden de slaven in Suriname 410.400 liter dram krijgen en zou de import een veel groter deel uitmaken van de totale beschikbare alcoholvoorraad.

(1989: 339-346) op basis van productie zou neerkomen op 86,5 procent lokale productie. Gedurende de hoogtijdagen van de suikerproductie in de kolonie kwam waarschijnlijk 17 procent van de alcohol van de andere kant van de oceaan en was 83 procent uit Suriname zelf afkomstig.¹⁴

Dat de drank uit de Nederlanden niet via de stad werd verhandeld is overduidelijk. Met dram was dat echter anders. De regionale export en de lokale verkoop zorgden er voor dat planters hun dram naar de stad verscheepten.¹⁵ Suikerplantages brachten hun overschot naar de stad om daar verkocht te worden, voornamelijk aan Noord-Amerikaanse schippers en lokale handelaren. De stad had een knooppuntfunctie in de distributie van lokaal geproduceerde drank. Dit gold overigens ook voor regionaal geïmporteerde drank. Hier waren het de handelaren in Americaansche Waaren die de drank doorspeelden naar winkels en kroegen.

Hout¹⁶

Hout was, evenals melasse, overvloedig aanwezig in de kolonie. Het gebied langs de Surinamerivier werd in de zeventiende eeuw in eerste instantie vooral gezien als een goede plek om aan hout te komen (Hulsman 2009: 194, 224). Een deel van het land werd door de Engelsen aangeduid als ‘Speckelwood Land’, oftewel Letterhoutland. De eerste Europeanen in het gebied waren vooral bezig om door Indianen gekapt hout te verzamelen, wat zij vervolgens naar Europa verscheepten (Boomgaard 1992). Houtkap en handel vormden als het ware de springplank voor de verdere exploitatie van het gebied. De houtproductie voor export nam snel af

14 Naast de berekening van de waarschijnlijke consumptie, kan er ook gekeken worden naar de waarschijnlijke productie. Volgens Van Stipriaan (1993: 167) leverde vier kilo suiker één liter melasse op. Volgens hem werd 70 procent hiervan geëxporteerd. Als we Van Stipriaans gemiddelde aanhouden, komen we op 2.351.817,6 liter melasse in Suriname gedurende dat jaar. Als 70 procent werd geëxporteerd, bleef 705.545 liter melasse in de kolonie. De helft werd tot dram verwerkt, dus 352.772,5 liter. Als de cijfers aan de hand van de schattingen van Van Stipriaan gevolgd worden, dan zou 42,8 procent van de drank in de kolonie geïmporteerd worden. McCusker berekende echter dat in de Guyanas een *hundredweight* (45.359 kg) suiker 4,5 *gallon* (17,1 liter) melasse opleverde. Volgens de berekening van McCusker produceerde Suriname in 1770 3.546.469,8 liter melasse en dronken de inwoners van Suriname 1.683.400 liter dram. Verder exporteerden zij 76.000 liter, en verkochten ze 83.600 liter als bunker aan uitvarende schepen. McCuskers cijfer zou neerkomen op 13,4 procent import (McCusker 1989: 339-346).

15 In de periode februari tot november consumeerde de plantage *Waterland* zelf 130 pul dram. Naar Adrichem transporteerde men 72 pul dram, naar Hanovere 62 pul, naar L'Inquiétude 45 pul en naar Paramaribo 475 pul. Alle genoemde plantages zijn dichtbij: Adrichem is een buurplantage, Hanovere ligt een klein stuk de Para op en de houtgrond L'Inquiétude ligt langs de Carolinakreek.

16 De gebruikte bronnen zijn het hierboven genoemde register en de website van het Nationaal Archief van Suriname waarop per plantage verschillende eigenschappen zijn terug te vinden. Op <http://nationaalarchief.sr/geschiedenis/plantages/> staat per plantage beschreven welke eigendomspapieren te vinden zijn in het notarieel en sociëteitsarchief. De belasting op houttoevoer is te vinden in NA, Administratie van Financiën in Suriname 1.05.10.07, inv. nr. 347: Register van opgave van te Paramaribo geloste houtwaren.

op het moment dat de suikerproductie toe nam.¹⁷ Desalniettemin bleef het kappen van hout een belangrijke bezigheid. Een aantal plantages, met name in Boven-Suriname en Boven-Commewijne, legde zich geheel op de houtproductie toe. Er was in Suriname veel hoogwaardig hout voorhanden, en het diende samen met baksteen als bouw materiaal. De meest opvallende ontwikkeling in het houtgebruik in de kolonie is dat gedurende de achttiende eeuw Suriname ook hout begon te importeren, vrijwel uitsluitend planken uit Noord-Amerika.

Op de markt werd voornamelijk hout verhandeld dat gebruikt kon worden als bouw materiaal (zie tabel 1).¹⁸ Dit hout werd gebuikt voor het bouwen of renoveren van woonhuizen, of op plantages voor het aanleggen van sluizen, molens en andere gebouwen. Het gouvernement was een belangrijke afnemer van hout voor infrastructurele projecten, zoals het versterken van forten en het bouwen van bruggen. Om een indruk te krijgen van de verschillende soorten hout, is in tabel 1 een onderverdeling opgenomen naar het soort hout dat gekapt werd. De houtzagerijen van het gouvernement betaalden echter geen belasting over hout dat werd geleverd voor deze projecten, waardoor zij niet zichtbaar zijn in de tabel.¹⁹

Tabel 1. De verhouding tussen de verschillende soorten hout aangebracht in Paramaribo²⁰

	Luxe	Bouw materiaal van hoge kwaliteit	Bouw materialen van lage kwaliteit	
1784	16%	4%	9%	67%
1790	14%	19%	9%	56%
1794	23%	6%	13%	50%
	Brandhout	Onbekend	Belastingopbrengst	
1784	2%	2%	Sf 4218	
1790	2%		Sf 1905	
1794	8%		Sf 860	

17 Voor cijfers van de vroege periode zie: NA, SvS 1.05.03, inv. nr. 527, Rapport over de periode 1683-1690 opgemaakt door P. de Lange. Cijfers voor de achttiende eeuw zijn te vinden in de bijlagen van Van de Voort (1973: 237-239) en Nassy & De Leon (1974: 75-76).

18 Er was altijd veel hout in de stad. Ponten en schepen laadden het hout uit op de kade. Dit uitladen was slecht voor de beschoeiing van de kade en stapels hout blokkeerden de doorgang in de stad. Het bestuur verbood daarom om op willekeurige plaatsen hout te lossen. Alleen op de houtmarkt mocht dat nog. Ook begon men met het heffen van een belasting op het lossen van hout in de stad (Schiltkamp & De Smidt 1973: 624).

19 The National Archives, HCA, 30/377, The Illustrious President, Capt. Butler, 1795: Plantagerekening van houtzagerij Weltevereden en Plantagerekening van houtzagerij Victoria.

20 Deze categorieën zijn gebaseerd op de beschrijvingen door Fermin (1770) en Blom (1787) over de manieren waarop de verschillende soorten hout gebruikt werden, hoe ze werden gewaardeerd door de kolonisten en hoeveel belasting er over geheven werd op de houtmarkt van Paramaribo.

De zeventiende-eeuwse letterhoutexport was in de loop van de eerste decennia van de volgende eeuw volledig tot stilstand gekomen. Luxe hout voor de Republiek kwam daarna opvallend genoeg niet meer uit Suriname, maar via St. Eustatius. In de bestudeerde periode waren er 73 ver-

schillende plantages die in meer of mindere mate belasting betaalden voor het hout dat zij aanvoerden. Naast plantages voerden ook verschillende individuen hout aan; vaak waren dat medewerkers van de plantages, maar ook schippers, inspecteurs, curatoren en pontevaarders. Voor de bestudeerde periode zijn 320 individuen aangetroffen die hout naar de markt in de stad vervoerden (zie bijlage 1 voor de belangrijkste houtleveranciers).

De Surinaamse houthandel kan verdeeld worden in drie categorieën. Allereerst werd hout verhandeld door personen die de houtmarkt gebruikten als opstapje voor verdere activiteiten. Feitelijk is dit de weg die de kolonie als geheel heeft ingeslagen. In eerste instantie was het vooral de handel in hout die Europeanen naar het gebied lokte. Natuurlijk was er ook de zoektocht naar goud, maar de enige bedrijvigheid die tot de invoering van de suikerproductie in de zeventiende eeuw economisch van belang was, was de houtkap. Ook de Joodse kolonisten waren hierin actief. In 1686 wordt gemeld dat Hans Simon aan Samuel Nassy het model van de houtzagerij bracht (Knappert 1927). De familie De la Parra heeft hun zeventiende-eeuwse houtgrond zeer lang in gebruik gehad. De bloeiende houthandel van de familie De la Parra en ook die van de Nassy's was waarschijnlijk voor andere Joodse planters een stimulans om ook in de houthandel te gaan. Hun plantages lagen langs de Surinamerivier. Ook aan de Coermotibokreek in het noordoosten van de kolonie was een Joodse kolonist actief in de houtproductie (op plantage Coermotibo). De overschakeling van hout op suiker was niet vanzelfsprekend. In 1672 wilde het bestuur de houtkap tijdelijk opschorten om planters te dwingen om op suikerproductie over te stappen (Schiltkamp & De Smidt 1973: 68-69). Houtgronden als Bigras (Marshallkreek) en Berlijn (Parakreek) horen ook in deze categorie thuis. Op deze plantages waren investeringen nodig om door water aangedreven zaagmolens neer te zetten. Molenmaker Jan Schot werd in de jaren zestig overgebracht uit Philadelphia om een watermolen op Berlijn neer te zetten. Dit gaf de plantage een grote voorsprong op de andere. Twintig jaar later was Berlijn nog steeds de grootste leverancier van hout aan de koloniale markt.

De tweede categorie zijn de houtgronden die werden geëxploiteerd voor eigen gebruik, zoals het onderhouden van andere plantages. Dit werd vooral gedaan door directeurs van suiker- of koffieplantages die deze gronden gebruikten voor hun eigen voedsel en houttoevoer. Vooral langs de Surinamerivier werden grote stukken land door verafgelegen plantages gebruikt. Rond 1760 nam het aantal van dit soort gronden toe. Een goed voorbeeld is Remoncourt aan de Surinamerivier. Deze plantage viel volledig buiten de belasting op houttoevoer, ondanks de grootschalige houtproductie. Zij leverde exclusief aan de moederplantage Rust en Werk gelegen in Beneden-Commewijne. Remoncourt werd meerdere malen uitgebreid, omdat al het bruikbare hout gekapt was. Het bestuur van de kolonie opereerde ook op deze manier. De compagnieszaagmolen Wel-

tevreden (aan de Beneden-Commewijne) betaalde maar over een fractie van de totaal geproduceerde hoeveelheid hout belasting. Dit komt waarschijnlijk omdat het direct aan de projecten van de overheid leverde, en niet naar de markt verscheepte. Hetzelfde gold voor de compagnieszagerij Victoria (Surinamerivier) die een niet geringe hoeveelheid hout produceerde in hetzelfde jaar dat ze volledig afwezig is in de belastingregisters.

De derde categorie houtproducenten zijn de plantages die na het afnemende succes van de suikerproductie, of andere economische problemen, overstapten op hout. Deze categorie is het meest divers en bestaat uit suikerplantages waarvan de grond verarmde, plantages waar de slaven weigerden suiker te verbouwen, of waar de investeringen ontbraken om de plantage te onderhouden. Investerings in materieel en slaven waren van minder groot belang voor het draaiende houden van een houtproductiebedrijf. Een goed voorbeeld zijn Nannette Samson en de weduwe van Eli Pennard. Hun tijd van grote rijkdom was voorbij, maar zij bezaten nog wel dure huizen in de stad en houtgronden in het achterland waarmee zij geld verdienden. De erfgenamen van Daniel Scheuneman verkeerden in een vergelijkbare positie. Ze bleven hout verscheppen van gronden langs de Para en de Suriname. Gronden waarvan hout werd verscheept, waren niet zelden uitgemergelde suikerplantage, zoals De Vier Kinderen die in 1762 van suiker naar hout overschakelde. La Diligence, tegenover de Jodensavanne gelegen, is een voorbeeld van een plantage die lange tijd zowel hout als suiker leverde, maar waar na een periode van verwaarlozing de suiker productie werd stopgezet en alleen nog hout werd gekapt. Soms hadden de slaven zelf hier een rol in, zoals op Onoribo (Parakreek) in 1752. Het was ook voor slaven heel erg duidelijk dat houtkap veel minder arbeidsintensief en gevaarlijk was dan het werk op een suikerplantage. Ze weigerden, wellicht ook vanwege lokale sociale verbanden, om Onoribo te verlaten en naar Halle en Saxen (Wayamoekreek) te vertrekken. Voor de eigenaar zat er niets anders op dan van Onoribo een houtgrond te maken.²¹ Later werd deze plantage een van de grootste commerciële houtleveranciers van de kolonie. In dezelfde categorie vallen ook veel van de brandhoutventers. Brandhout werd nauwelijks aangevoerd door plantages, maar vrijwel alleen door individuen die zelf geen plantage bezaten. Juist in economisch moeilijkere tijden groeide het aantal brandhoutverkopers snel, totdat deze kleine markt gemonopoliseerd raakte door de familie Fleischman.

De relatie van de houtproducenten met de stad was niet altijd direct en kon ook via tussenpersonen lopen. Tijdens de verbouwingen aan het fort Zeelandia in de vroege jaren zeventig van de achttiende eeuw kocht het bestuur flinke hoeveelheden hout in. Houten dakbedekking, planken en balken werden in grote hoeveelheden gebruikt voor de versterking

21 Archiefdienst der domeinen te Paramaribo, W. Crommelin, Resolutie 1761.
(<http://nationaal-archief.sr/geschiedenis/plantages/parakreek/onoribo/index.html>).

en renovatie. Dit hout kwam uiteraard van compagnieszagerijen, maar een niet onbelangrijk deel kwam van tussenhandelaren die het materiaal opkochten bij plantages.²²

De grote hoeveelheid hout die beschikbaar was in Suriname is niet te vergelijken met die van plantagekoloniën zoals Barbados, waar de houtvoorraad beperkt was. De aanwezigheid van grote hoeveelheden hout zorgde ervoor dat de kolonie wat betreft hout in belangrijke mate zelfvoorzienend was. In de loop van de geschiedenis verdween luxehout vrijwel volledig als exportproduct. Regionale export richting houtarme suikerkolonies veranderde in import uit de houtrijke Noord-Amerikaanse koloniën.

Levensmiddelen

Voedsel werd, meer nog dan hout en alcohol, geproduceerd voor directe consumptie of onderlinge ruil buiten de markt om.²³ In de eerste decennia na de Nederlandse overname van de kolonie waren de meeste plantages zelfvoorzienende eenheden op grote afstand van Paramaribo. Tijdens de achttiende eeuw verplaatste het plantagegebied zich richting de kust, en kwam zo dicht bij de stad (Van Stipriaan 1993: 48-49). Ondanks de kleinere afstand tot Paramaribo konden de plantages toch niet rekenen op een regelmatige toevoer van levensmiddelen uit de Republiek, en bleef de lokale productie en regionale handel centraal staan. Al vanaf het ontstaan van de kolonie konden oorlog en een slechte oogst in Europa voedselzendingen ophouden, of het nu ging om gedroogd rundvlees uit Ierland of meel uit Holland. Planters kregen eind zeventiende eeuw van het koloniale bestuur de opdracht om altijd genoeg cassave, jams en aardappelen in voorraad te hebben (Schiltkamp & De Smidt 1973: 232-234). Als aanvulling op het voedsel dat op de plantage zelf verbouwd werd, hadden slaven soms een stukje grond ter beschikking om voedsel te verbouwen (Beeldsnijder 1994: 165-168).

Oostindie (1989: 21, 152) en Van Stipriaan (1993: 351) onderzochten de hoeveelheid grond die plantages wijdden aan het verbouwen van voedsel. Volgens Van Stipriaan nam de hoeveelheid land die per slaaf werd gebruikt voor het verbouwen van voedsel voor lokale consumptie toe gedurende de achttiende eeuw. Dit ging niet om de slaventuinen (kostgronden) waar slaven op zondagen werkten, maar om het deel van het plantage areaal dat eraan werd besteed (Van Stipriaan 1993: 351-353).²⁴ Al in de achttiende eeuw waren slaven in toenemende mate bezig

22 NA, SvS 1.05.03, inv. nr. 346.

23 In de vroege jaren van de Nederlandse overname werd er belasting geheven op de consumptie van groenten. Als de registers hiervan boven water komen, zouden die interessante informatie kunnen geven over lokale consumptie.

24 In deze berekeningen wordt niet gekeken naar de gronden die de planters beheerden buiten het directe plantage terrein. Die gebruikten zij wel ter ondersteuning van de hoofdplantage.

om geld te verdienen op de lokale markt. Voorbeelden hiervan zijn de groeiende hoeveelheid aangeleverd visgerei, grond voor eigen productie en zout om voedsel mee in te maken. Dit versnelde in de vijftig jaar voor het afschaffen van de slavernij, maar was al merkbaar in de achttiende eeuw en had ook toen al een duidelijke invloed op de relatie tussen Paramaribo en het achterland. Voedsel geproduceerd op de plantages werd op de markt verkocht, al dan niet voor rekening van de planter.

De kolonie was voor de dagelijkse behoeften niet afhankelijk van toevoer uit de Republiek. Een goed voorbeeld is tabak. Ondanks dat er een levendige tabakverwerkingsindustrie bestond in de Republiek in de achttiende eeuw, importeerde Suriname tabak direct uit Noord-Amerika. Slaven consumeerden aanzienlijke hoeveelheden tabak, niet alleen als genotsmiddel, maar wellicht ook vanwege de eetlust verminderende kwaliteiten ervan. De pogingen om het gewas lokaal te telen mislukten al vroeg, maar de import was een topprioriteit voor regionale handelaren.²⁵ Naast tabak importeerden de planters ook gedroogde of ingemaakte vis voor de slaven. Volgens Blom (1787: 85, 88) kocht een suikerplanter per slaaf voor vier gulden aan Amerikaanse goederen zoals 'tabak pijpen kabbeljauw haring etc' en daarnaast nog ongeveer voor negen gulden per jaar aan kleding en andere benodigdheden. De goederen die Blom noemt zijn, met uitzondering van de textiel, vrijwel allemaal Noord-Amerikaans.

De ijzeren voorwerpen die gebruikt werden bij de voedselproductie werden in Paramaribo direct door de Engelse of Amerikaanse schippers en handelaren of door lokale tussenpersonen verhandeld. Dit bevorderde de knooppuntfunctie van de stad. Zoals we al zagen bij de invoer van alcohol, gingen leveranties uit de Nederlanden vaak direct op bestelling naar de plantages. Juist de regionale toevoerlijn zorgde ervoor dat Paramaribo een belangrijkere rol kreeg als knooppunt richting het achterland.

Straatmarkten

Paramaribo's markten waren levendige plekken. De slaven verkochten niet alleen groenten, maar ook aanzienlijke hoeveelheden pluimvee en soms ook varkens (Van Stipriaan 1993: 38). Benoits negentiende-eeuwse beschrijving van de markten was waarschijnlijk bedoeld om mensen te inspireren met verhalen over het land en zijn formidabele producten (Benoit 1839: 34-35). De centrale rol van de straatmarkten in Paramaribo was tijdens de achttiende eeuw toegenomen. Ook Marrons en Inheemsen werden door de markten naar de stad gelokt om handel te drijven (Van Stipriaan 1993: 38). Op de vismarkt verkochten niet alleen slaven en vrijen hun vis, maar ook Inheemsen boden er zeekoe aan (Enthoven 1996).

25 The National Archives, HCA, 332/467/5, Two Brothers, Captain William McBride. Orders van Surinaamse handelaren aan een Amerikaanse kapitein om vooral tabak mee te nemen (Paramaribo, 12 maart 1778).

Het verkopen van goederen door slaven hield het bestuur al meteen na de overname van de kolonie bezig (Schiltkamp & De Smidt 1973: 61). De overheid probeerde de verkoop aan banden te leggen, aangezien zij dacht dat het diefstal in de hand werkte als slaven spullen mochten verkopen. De straatverkoop door slaven ging echter door (Schiltkamp & De Smidt 1973: 142). Het was eenvoudiger om het langs de weg te verkopen daar een reis naar Paramaribo nogal omslachtig kon zijn. Ondanks dat het verboden was voor slaven om alleen over het water te reizen, kwamen velen van hen naar de markt Schiltkamp & De Smidt 1973: 535-536 en 731-732). Het was aantrekkelijk voor zowel slaven als Europeanen om met elkaar te ruilen, te handelen en te gokken (Schiltkamp & De Smidt 1973: 218-221, 400-401). Om toch enige controle hierover te houden was het gouvernement aan het einde van de zeventiende eeuw vooral bezig het verkopen van marktgoederen naar de stad te verplaatsen. Er werd een markt opgericht en ook de huis-aan-huis-verkoop werd verboden (Schiltkamp & De Smidt 1973: 207). De slaven verkochten naast producten die ze zelf verbouwden ook voedsel en kleding die ze jaarlijks bij de uitdeling van de planters ontvingen. Aan het eind van de jaren 1720 vormden incidenten met bedorven slavenvoedsel aanleiding om het verbod hierop opnieuw kracht bij te zetten. Volgens het bestuur vielen vlees, spek, makreel, haring en andere gekookte en ingemaakte soorten voedsel in de categorie 'slavenvoedsel' (Schiltkamp & De Smidt 1973: 324). Straatverkoop en het verkopen van goederen op de markt in de stad bleven een permanent probleem voor de bestuurders van de kolonie. Op sommige momenten probeerden zij hiervoor restricties op te leggen, maar zeker tijdens de grote bloei van de kolonie in de eerste helft van de zeventiende eeuw begonnen slaven hun voedsel en pluimvee te ruilen voor drank, maar ook voor goud en zilver (Schiltkamp & De Smidt 1973: 481-484).

Slaven verkochten niet alleen voor zichzelf op de markt; ze werden ook door hun eigenaren eropuit gestuurd om goederen te verkopen (Schiltkamp & De Smidt 1973: 490-492). Dit leverde nogal eens verwarring op over hoe slaven aan de spullen waren gekomen die ze op de markt uitventten (Schiltkamp & De Smidt 1973: 562). De toename van slaven en minder welgestelde Europeanen zorgde er voor dat meer mensen probeerden om op straat en huis-aan-huis eten te verkopen. Om de situatie hanteerbaar te houden, koos het bestuur in het midden van de jaren zestig van de achttiende eeuw ervoor de straatverkoop van melk en groenten aan zowel slaven als vrijen toe te staan (Schiltkamp & De Smidt 1973: 783).

Voor slaven bleef de verkoop van goederen aan regels gebonden, maar het aantal beperkingen nam in de tweede helft van de achttiende eeuw wel af. Zo mochten slaven gebak, melk, fruit, eieren, brandhout en ander onverwerkt hout op straat verkopen. Groenten en pluimvee bleven het grootste deel van de producten uitmaken, die slaven op kleine marktjes

in de stad verkochten. Als gevolg van het vrijgeven van straatverkoop werden er op verschillende plekken kleine markten georganiseerd. Bij het bestuur werd er echter geklaagd over de vele markten die het verkeer blokkeerden. In het begin van de jaren tachtig van de achttiende eeuw werd daarom besloten om de markt op vier plekken (zie kaart 1) te organiseren (Schiltkamp & De Smidt 1973: 1006-1007).

Kaart 1. Markten in Paramaribo (van links naar rechts): op het plein bij de Hervormde kerk aan de waterkant, bij de Jodenbredestraat, op het kruispunt van de Keizer-, Klipstenen- en Domineestraat en bij de oude Oranje Tuin.

Conclusie

In de bocht van de Surinamerivier waar eerst alleen een fort stond, groeide in de achttiende eeuw een stad met theaters, een drukpers, gebedshuizen, een hospitaal en meerdere markten. Paramaribo werd toen de toegangspoort tot de kolonie en het knooppunt dat verschillende delen van het achterland met elkaar verbond. De dynamiek tussen stad en plantagegebied was niet eenduidig. Niet ieder circuit van goederen droeg in dezelfde mate bij aan de centraliteit van de stad. Bekeken vanuit de goederen die in de kolonie werden geconsumeerd, waren het vooral de regionale en lokale producten die bijdroegen aan het belang van de stad. Wat betreft alcoholische drank (wijn en jenever) was het overgrote deel van de import direct voor de plantages bestemd. Paramaribo was bij die doorvoer het bestuurscentrum waar importbelasting moest worden afgedragen. De lokaal geproduceerde alcoholische dranken gingen echter de andere richting uit. Een aanzienlijk deel van de dram ging naar de stad om verhandeld

te worden. Daar kwamen producenten en handelaren samen en werd de drank verscheept richting regionale havens of plantages in het achterland die zelf geen drank produceerden. Als het gaat om de rol van knooppunt, lijkt de lokale overheid in het geval van de houthandel vooral een ontmoedigende rol te hebben gespeeld. Door belasting te heffen op het aanvoeren van hout naar de stad werd het ongetwijfeld lucratiever om hout tussen de plantages te verhandelen, of eigen stukken grond aan te vragen voor het kappen van hout. De lokale houtproductie vormde voor een aantal plantages een vangnet voor slechte tijden. Houtproductie en handel waren voor sommigen een methode om kapitaal te vergaren voor de productie van suiker of koffie. De toevoer van levensmiddelen uit Noord-Amerika verliep niet direct van de schipper naar het achterland. De producten werden meestal uitgeladen in de stad en opgekocht door Nederlandse of Britse tussenhandelaren die het contact richting het achterland regelden.

Net als voor planters, handelsagenten en directeuren was de stad ook een ontmoetingsplaats voor de slaven en vrijen in de kolonie. De meeste plantages waren altijd afhankelijk geweest van hun eigen grond om de slaven van voedsel te voorzien, maar de mate waarin slaven voor zichzelf produceerden nam in de loop der tijd toe. Zij kregen er belang bij dat er plaatsen waren waar ze bij elkaar konden komen om hun producten te verkopen of te ruilen. Paramaribo bleek daarvoor de logische plek. Mede door een bestuur dat toezicht wilde kunnen houden, werden slaven gedwongen om eventuele handeltjes in de stad op te zetten. Volgens de bestuurders begon de stad zelfs moeilijk toegankelijk te worden door het aantal mensen dat op straat zijn goederen aanbood, al is dat moeilijk voor te stellen gezien de brede straten van de achttiende-eeuwse stad.

Of meer dan de helft van de productie in Suriname voor eigen consumptie was, zoals Eltis voor Barbados berekende, is moeilijk te achterhalen. Van enkele producten is het echter wel duidelijk dat zij voor een belangrijk deel lokaal geproduceerd of regionaal aangevoerd werden. De rol van knooppunt richting het Surinaamse achterland is in de achttiende eeuw vooral kracht bijgezet door de regionale en lokale handel. De belangrijkste andere factor daarbij was de lokale overheid. Omdat men op iedere handelsverbinding belasting probeerde te heffen, en men grip probeerde te houden op de lokale economie, dwong de overheid in veel gevallen de goederenstromen langs het waaggebouw aan de waterkant te komen. Door het fort aan de monding van de rivier tot centrale plek te maken kon men afdwingen dat belasting werd betaald over alles dat de kolonie in en uit ging. Bij de producten waarvoor dat niet nodig was, zoals voedsel, vocht men een eeuw lang voor centralisatie en regulering via de officiële marktplaatsen in de stad.

Literatuur

- Beeldsnijder, R., 1994
 'Om werk van jullie te hebben'; *Plantage slaven in Suriname, 1730-1750*.
 Utrecht: Vakgroep Culturele Antropologie, Universiteit Utrecht. [BSA-serie, deel 16.]
- Benjamins, H.D. & J.F. Snelleman (eds), 1914
Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië. Den Haag: Martinus Nijhoff / Leiden: E.J. Brill.
- Benoit, P.J., 1980
Reis door Suriname; Beschrijving van de Nederlandse bezittingen in Guyana. Zutphen: Walburg Pers. [Oorspr. 1839.]
- Bijlsma, R., 1921
 'De annotatiën van gouverneur Jan Nepveu op Herlein's beschrijving van Suriname.' *De West-Indische Gids* 2 (1): 311-314.
- Blom, A., 1787
Verhandeling van den landbouw in de Colonie Suriname. Amsterdam: Jan Willem Smit.
- Boomgaard, P., 1992
 'The tropical rain forests of Suriname; Exploitation and management, 1600-1975.' *New West Indian Guide* 66: 207-235.
- Bruijne, G.A. de, 1976
Paramaribo; Stadsgeografische studies van een ontwikkelingsland. Bussum: Romen.
- Eltis, D. 1995
 'The total product of Barbados, 1664-1701.' *The Journal of Economic History* 55 (2): 321-338.
- Eltis, D., 1997
 'The slave economies of the Caribbean; Structure, performance, evolution and significance.' In: F.W. Knight (ed.), *The slave societies of the Caribbean, General History of the Caribbean* 3. London: UNESCO Publishing, pp. 105-137.
- Enthoven, V., 1996
 'Suriname and Zeeland, fifteen years of Dutch misery on the Wild Coast, 1667-1682.' In: J. Everaert & J. Parmentier (eds), *International Conference on shipping, factories and colonization*. Brussel: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, pp. 249-260.
- Fermin, P., 1770
Nieuwe algemeene beschryving van de colonie van Suriname [...]. Harlingen: V. van der Plaats jr.
- Hancock, D., 1998
 'Commerce and conversation in the eighteenth-century Atlantic; The invention of Madeira wine.' *Journal of Interdisciplinary History* 29 (2): 197-219.
- Hartsinck, J.J., 1770
Beschryving van Guiana, of de Wildekust in Zuid-America [...], deel 2. Amsterdam: Gerrit Tielenburg.

- Herlein, J.D., 1718
Beschryvinge van de volk-plantinge [...]. Leeuwarden: Meindert Injema.
- Hulsman, L.A.H.C., 2009
Nederlands Amazonia; Handel met indianen tussen 1580 en 1680. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. [Proefschrift.]
- Janssen, R. & O. ten Hove, 1993
Historisch-geografisch woordenboek van Suriname. Utrecht: Vakgroep Culturele Antropologie, Universiteit Utrecht. [BSA-serie, deel 14.]
- Knappert, L., 1927
 'De Labadisten in Suriname.' *De West-Indische Gids* 8 (1): 193-218.
- Maingot, A.P., 2005
 'Rum, revolution and globalization; Past, present and future of a Caribbean product.' In: F.W. Knight & T. Martinez-Vergne (eds), *Contemporary Caribbean cultures and societies in a global context*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, pp. 233-62
- McCusker, J.J., 1989
Rum and the American Revolution; The rum trade and the balance of payments of the thirteen continental colonies. New York/London: Garland Publishing.
- McCusker, J.J., 2000
 'The business of distilling in the Old World and the New World during the seventeenth and eighteenth centuries; The rise of a new enterprise and its connection with colonial America.' In: J.J. McCusker & K. Morgan (eds), *The early modern Atlantic economy*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 186-225.
- Nassy, D. & M.P. de Leon, 1974
Geschiedenis der Kolonie van Suriname [...]. Amsterdam: S. Emmering. [Oorspr. 1791.]
- Oostindie, G., 1989
Roosenburg en Mon Bijou; Twee Surinaamse plantages, 1720-1870. Dordrecht: Foris Publications.
- Pistorius, T., 1763
Korte en zakelijke beschrijvinge van de Colonie van Suriname [...]. Amsterdam: Theodorus Craijenschot.
- Postma, J., 2003
 'Suriname and its Atlantic connections, 1667-1795.' In: J. Postma & V. Enthoven (eds), *Riches from Atlantic commerce; Dutch transatlantic trade and shipping, 1585-1817*. Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, pp. 287-322.
- Postma, J. & V. Enthoven (eds), 2003
Riches from Atlantic commerce; Dutch transatlantic trade and shipping, 1585-1817. Leiden/Boston: Brill Academic Publishers.
- Schiltkamp, J.A. & J.T. de Smidt, 1973
West Indisch Plakaatboek. Amsterdam: S. Emmering

- Stipriaan, A. van, 1993
Surinaams contrast; Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie, 1750-1863. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- Stipriaan, A. van, 1995
 'Tussen slaaf en peasant; De rol van de kleine landbouw in het Surinaamse emancipatie proces.' In: L. Gobardhan-Rambocus, M.S. Hassankhan & J.L. Egger (eds), *De Erfenis van de slavernij*. Paramaribo: Anton de Kom Universiteit, pp. 29-55.
- Voort, J.P. van de, 1973
De Westindische plantages van 1720 tot 1795; Financiën en handel. Eindhoven: Drukkerij de Witte.
- Wallerstein, I., 1980
The modern world-system II; Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600-1750. London/New York: Academic Press.
- Warren, G., 1671
Een onpartydige beschrijvinge van Surinam [...]. Amsterdam: Pieter Arentsz.

Karwan Fatah-Black is werkzaam als promovendus aan de Universiteit Leiden waar hij onderzoek doet naar de rol van Paramaribo als knooppunt van Atlantische handel in de achttiende eeuw. Dit onderzoek is deel van het NWO-project 'Dutch Atlantic Connections, 1680-1795'.

Bijlage 1. Belangrijkste leveranciers van hout aan de houtmarkt in Paramaribo in de periode 1781-1795 gemeten in Surinaamse guldens aan de hand van het totaal aan belasting dat zij betaalden in deze periode.

Hoofdleverancier	<Sf 2500,-	<Sf 1000,-	<Sf 600,-	<Sf 400,- en > fls 200,-
Berlijn (Sf 3.500)	Welgelegen	Joseph Haim del Castillo	Florentia	Wijnbergens Lust
	Bigras	Jacob Abraham de Vries	Oranje	De Vier Kinderen
	Onoribo	Ossembo	Tempoca	Jan Smit (Pondevaarder)
	De Waakzaamheid	Onverwacht	Mijn Hoop en Celle	Onobo
			J.A. Helper	Onverwacht
				Cabo de Goede Hoop
				Quapibo
				La Prosperité
				L'Inquiétude
				I. Emanuels
				Weduwe Pennard
				Jacob Juda Junior
				Victoria (Verzamelpunt voor hout van Marrons en compagnie)
				Nannette Samson
				La Diligence
				Mawacabo
				Moses Abrahams de Vries
				A. Fleijschman (Brandhoutventer)

Bron: NA, Administratie van Financiën in Suriname, 1.05.10.07 inv.nr. 347, Register van opgave van te Paramaribo geloste houtwaren.

Huub Everaert

De onbekende vader in Suriname in de periode 1838-1873

Op 29 januari 2010 berichtte *NRC Handelsblad* dat Surinaamse en Antilliaanse vaders zich nog steeds weinig bemoeien met de opvoeding van hun kinderen. Een van de oorzaken van dit fenomeen werd gezocht in het slavernijverleden. Vaders zouden in Suriname vaak gescheiden zijn van hun gezin en apart zijn verkocht. Hierdoor werden de kinderen vooral door de moeders opgevoed. De rolverdeling binnen het zwarte gezin is nog steeds een heet hangijzer in de hedendaagse samenleving: afwezige vaders, mannen met kinderen bij verschillende vrouwen en tienerzwangerschappen domineren de discussies over sociale achterstand en armoede. Hoewel goede en betrouwbare Surinaamse data ontbreken, beschikken we wel over voldoende aanwijzingen dat mannen de verantwoordelijkheid voor hun kinderen relatief gemakkelijk kunnen ontduiken (Terborg et al. 2006). De discussie over de ontstaansgeschiedenis van het zwarte Surinaamse gezin is in de jaren tachtig van de vorige eeuw aangezwengeld door Lamur (1985). Hij was de eerste onderzoeker die gebruik maakte van de *Specialien* (aantekenboekjes) van de Evangelische Broeder Gemeente (EBG of Herrnhutters). Zijn belangrijkste conclusie luidde dat de slaven op de suikerplantage Vossenburg wel degelijk noties omtrent ‘echtelijke’ verplichtingen en trouw zouden kennen. Lamur (1985, 1993) stelt verder vast dat onder slavernij sprake kon zijn van langdurige en stabiele relaties en in feite sluit hij hiermee aan bij eerdere slavernijstudies over de Britse Caraïben (Craton 1979; Higman 1975) en het Zuiden van de Verenigde Staten (Fogel 1989, 2003; Fogel & Engerman 1979; Gutman 1976). In de Verenigde Staten van Amerika zou rond 1870 het percentage eenoudergezinnen met een vrouw aan het hoofd 20 tot 25 procent van het totaal aantal zwarte gezinnen beslaan (Engerman 2007).

In 1999 wordt voor het eerst geprobeerd het zwarte gezinsleven tijdens de periode van de slavernij in kwantitatieve termen te ontrafelen (Everaert 1999). In die studie wordt aangetoond dat veel relaties op de suikerplantages Breukelerwaard, Cannewapibo, Fairfield en La Jalousie vóór de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 worden gekenmerkt door seriële monogamie. ‘Veelwijverij’ komt veel minder voor dan doorgaans gedacht. In de laatste decennia vóór de afschaffing van de slavernij blijkt dat minder dan 10 procent van de mannen en minder dan 5 procent van de vrouwen seksuele relaties met verschillende partners tegelijk

onderhoudt. Er is sprake van een divers beeld: een aantal mannen heeft, soms zelfs met toestemming van de EBG, inderdaad meerdere vrouwen tegelijk, maar het is niet de norm. Behalve slaven die na een kortstondige relatie van partner wisselen, zijn er ook slaven die elkaar een leven lang trouw blijven. In ongeveer een kwart van alle gevallen zijn man en vrouw na twintig jaar nog steeds als echtelieden bij elkaar. Het echtelijke beeld van de plantageslaven is gemengd: relatief veel kortdurende relaties bestaan naast stabiele en langdurige relaties. Verder is voor het eerst aangetoond dat relaties van in Afrika geboren slaven stabielere zijn dan relaties van de in Suriname geboren slaven (Everaert 1999).

Deze conclusies behandelen slechts één kant van de discussie over het zwarte gezin: de tijdsduur van (al dan niet meervoudige) seksuele relaties. Een vraag als wie met wie zou samenleven onder één dak blijft onbeantwoord, omdat we niet beschikken over gegevens op het niveau van het huishouden. Die tweede kant van de discussie behelst ook (het ontbreken van) de band tussen vader, moeder en kind. Vooral Oostindie heeft dit benadrukt: het matrifocale gezin bestaande uit vrouw en kinderen is wellicht dominant op Roosenburg. Er is sprake van een (sterke) band tussen moeder en kind en de vader lijkt afwezig te zijn (Oostindie 1988, 2007).

Het fenomeen ‘onbekende vaders’ wortelt in de rechtsregels van de slavernij. De eigenaar van de slavin was automatisch eigenaar van haar kinderen met als gevolg dat moederschap nauwkeurig is beschreven in de slavenregisters en andere bronnen zoals de emancipatielijsten uit 1863. De vaders deden er in juridische zin niet toe. Daar komt bij dat slaven voor 1863 niet *mochten* trouwen en de nieuwe burgers na dat jaar veelal niet *wilden* trouwen. Na 1863 worden borelingen onder de naam van de moeder bijgeschreven in het bevolkingsregister; erkenning en wettiging van kinderen door de vader vindt in deze periode zelden plaats. Het matrifocale gezin is traceerbaar, maar van de vaders ontbreekt ieder spoor in de bronnen. Vaderschap lijkt alleen te achterhalen op basis van seksuele relaties van vrouwen, zoals beschreven in de bronnen van de Herrnhutters. Uit het vervolg van dit artikel zal blijken dat nogal wat kinderen worden verwekt in een periode waarin de vrouw geen man lijkt te hebben.

Het toewijzen van ‘onbekende vaders’ in de periodes waarin vrouwen zonder man in de bronnen van de Herrnhutters beschreven zijn, wordt in dit artikel opgelost met simulatie. Simulatie mag dan niet helemaal onbekend zijn in de historische wetenschappen, het is beslist geen vaak gebruikte techniek (Boonstra et al. 2006). Fogel et al. (1988: 24) wijzen op het gebruik van simulatie in slavernijstudies ‘to squeeze information out of patchy evidence’. In dit artikel worden de onbekende vaders nagebootst met *random* getallen. Dat wil zeggen, concepties die buiten een beschreven relatie van de vrouw vallen worden op basis van toeval toegewezen aan vermelde mannen. Omdat uiteindelijk elke conceptie binnen een relatie plaatsvindt kunnen bestaande relaties van vrouwen

vervroegd of verlengd worden. In bepaalde gevallen zullen - eveneens op basis van random getallen - ook nieuwe relaties in het leven van de vrouwen 'gecreëerd' worden. In deze gevallen zullen de vaders ook echt onbekend blijven. Dit geeft meteen de reikwijdte van deze studie aan en bepaalt de vraagstelling die in dit artikel beantwoord kan worden: het percentage vrouwen dat kinderen heeft van verschillende mannen zonder dat we daarvoor al die mannen met naam en toenaam zouden moeten kennen. Waar kennis ontbreekt, beschrijven we de onzekerheden met behulp van random getallen.

Teneinde de vraag te kunnen beantwoorden welk percentage vrouwen kinderen heeft van verschillende mannen in de periode 1838-1873 wordt eerst in het kort ingegaan op de herkomst en kwaliteit van de gebruikte bronnen. Het begin van de bestudeerde periode valt samen met de beschikbaarheid van goede historische bronnen; het eind van de bestudeerde periode is vastgesteld op december 1873, het jaar waarin het tienjarig Staatstoezicht afliep. Doordat de inhoud en mogelijk interpretatie van de bronnen verandert na 1863 kan de demografische vuistregel dat het waarnemen van de gebeurtenis onafhankelijk moet zijn van het optreden van de gebeurtenis niet altijd even stringent worden nageleefd. De oplossing hiervoor wordt deels gezocht in het begrip 'gekende levensloop'. Vervolgens worden drie verschillende simulatiescenario's besproken. Elk scenario bestaat uit honderd onafhankelijke *runs* en alle driehonderd runs zijn uitgevoerd in SPSS 16. Speciale aandacht is er voor de stabiliteit en robuustheid van het in dit artikel gevonden antwoord op de vraag hoeveel procent van de vrouwen kinderen heeft van verschillende mannen. In de laatste paragraaf wordt betoogd wat het meest waarschijnlijke scenario is en worden de mogelijkheden van simulatie als onderzoeksmethode nader besproken.

Bronnen en waarnemingen

Dit artikel is gebaseerd op slaven en hun nazaten afkomstig van vier suikerplantages gelegen aan de Boven-Commewijne - Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie. De keuze van deze plantages is ingegeven door de ruime beschikbaarheid van historisch archiefmateriaal zoals dat is opgetekend door de EBG én de slavenregisters. In deze paragraaf beginnen we allereerst met een kort overzicht van de kwaliteit van de gebruikte bronnen. Nadat het begrip gekende levensloop is gedefinieerd wordt ingegaan op de vraag in welke mate de waarneming van een gebeurtenis onafhankelijk is van de gebeurtenis. Vooral na de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 blijkt dat een probleem te zijn.

Slavenregisters, afrekeningen, emancipatielijsten en burgerlijke stand

De slavenregisters zijn door de overheid aangelegd om te kunnen toezien op de naleving van het verbod op slavenhandel uit Afrika. De Engelsen en

Amerikanen gingen hiertoe over in 1807. De Nederlanders namen dit verbod pas over in 1814, al bleef de smokkel van Afrikanen naar de Nieuwe Wereld nog een tijd bestaan. In de slavenregisters van Breukelerwaard (1838), Fairfield (1838), Cannewapibo (1838) en La Jalousie (pas vanaf 1851) wordt het eigendom van slaven geregistreerd: geboorte, overlijden, aan- of verkoop en het vrijgeven van slaven. De eigenaar van de slavin is automatisch eigenaar van haar kinderen met als gevolg dat moederschap nauwkeurig is beschreven in de slavenregisters. De vaders van de kinderen worden niet vermeld in deze registers. Op basis van de slavenregisters kan worden vastgesteld wie er in de slavendorpen op de plantagegronden woonden. Met de afschaffing van de slavernij wordt aan iedere slaveneigenaar driehonderd gulden schadeloosstelling per slaaf toegekend. In het laatste kwartaal van 1862 wordt het aantal slaven geteld in de zogenaamde Afrekeningen. De aanwezigheid en gezondheid van de slaven worden rond maart 1863 geverifieerd door de overheid. De belangrijkste gegevens die in deze borderellen vermeld worden hebben betrekking op naam, jaar van geboorte (of leeftijd) en beroep van de slaaf. Op 1 juli 1863 wordt de slavernij afgeschaft. De nieuwe burgers worden via de registers der vrijgemaakten ingeschreven bij de burgerlijke stand. Enkel matrilineair-verwante personen, die tezamen als ‘gezin’ in een wooneenheid woonden, zijn genoteerd. De eventueel inwonende man staat doorgaans of als eenling of als lid van het gezin van zijn moeder geregistreerd (Buschkens 1973).

Geboortedata na 1863 zijn ontleend aan het geboorteregister van de districten Commetewane en Boven-Commewijne (1864-1884) en de stamkaarten (tot 1901) van het Centraal Bureau Burgerzaken in Paramaribo. Sterftedata zijn getraceerd in Overlijdensakten van de districten Commetewane en Boven-Commewijne (1864-1928), Klappers Overlijden District (1869-1943) en Klappers Overlijden Paramaribo (1871-1940). Ook trouwakten, erkenning en wettiging van kinderen op basis van familienamen zoals beschreven in de emancipatieregisters zijn nagezocht bij het Centraal Bureau Burgerzaken (Everaert 2008, 2011).

Kortom, vóór de afschaffing van de slavernij bestaat de steekproef uit mannen, vrouwen en kinderen die zijn opgetekend in de slavenregisters 1838-1863 van de suikerplantages Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie.¹ Ná 1863 wordt de steekproef bepaald door diezelfde mannen, vrouwen en kinderen - voor zover ze nog in leven waren - én alle (klein)kinderen die geboren zijn uit vrouwen afkomstig van een van deze vier plantages. Het juridische principe, de bloedband van de moeder, bepaalt dus ook na 1863 de omvang van de steekproef. Het eind van de bestudeerde periode is december 1873.

1 In het laatste decennium voor de afschaffing van de slavernij worden de slaven van de koffieplantages Lustrijk (1853) en Scheveningen (1856) naar Cannewapibo verplaatst. Voor beide plantages is gebruik gemaakt van de slavenregisters vanaf 1848.

Missions Konferenz, Catalog, Specialien en Sprechbücher

Fairfield (al vanaf 1779) en Breukelerwaard waren de eerste twee plantages waar de Herrnhutters begonnen met het kerstenen van slaven. Aangezien slaven afkomstig van deze twee suikerplantages nauwe relaties onderhielden met slaven van de naburige plantages Cannewapibo en La Jalousie is besloten om ook deze slaven en hun nazaten in de database op te slaan. De Herrnhutters begonnen omstreeks 1830 met het op grote schaal kerstenen van Surinaamse slaven en zij hielden de door de slaven gemaakte religieuze vorderingen bij in de zogenaamde *Missions Konferenz* en *Catalog* (doopboeken). In de *Specialien* (aantekenboekjes) deden de Herrnhutters verslag van hun tweemaandelijks bezoeken aan de plantages met daarbij vooral aantekeningen over man-vrouw relaties. Naast het bevorderen van stabiele relaties onder slaven werd van de prediking van het evangelie verwacht dat het de rust op de plantages ten goede zou komen. Verder dienden de Herrnhutters de slaven voor te bereiden op de Emancipatie teneinde een algehele leegloop van de plantages te voorkomen.

Relaties onder slaven zijn opgetekend in *Catalog* en *Specialien*. In de doopboeken worden de relaties beschreven van slaven vanaf het moment waarop ze gedoopt zijn. In de *Specialien* ligt de nadruk op (relationele) problemen en bijzonderheden van die dag: overspel, hoererij en andere onverkwikkelijkheden in de ogen van de Herrnhutters. Anders geformuleerd, in de doopboeken zijn de door de Herrnhutters gesanctioneerde, vaak langdurige relaties weggeschreven, terwijl in de *Specialien* de nadruk ligt op kortlopende gebeurtenissen. Hoewel het in principe steeds om eenmalige waarnemingen gaat, maken de veronderstellingen waarmee de Herrnhutters verslag deden van het leven van slaven het mogelijk om deze eenmalige waarnemingen met elkaar te verbinden. De basis hiervoor wordt gelegd door de religieuze vorderingen die de slaven maakten: enkel slaven die in de ogen van de Herrnhutters ordentelijk leefden konden religieuze progressie maken. Slaven konden pas doopkandidaat, gedoopt of avondmaalgenoot worden als ze hun oorspronkelijke partner trouw of met toestemming van de Herrnhutters een andere partner kozen. De kerstening van de aan hun zorgen toevertrouwde slaven maakt het mogelijk om het relationele leven - het aaneenschakelen van eenmalige relationele gebeurtenissen - van slaven te documenteren. Wie ongeoorloofd achter een andere man of vrouw aanging, of er nog een tweede man of vrouw bij wilde, kwam niet voor de doot in aanmerking. De consequentie is dat degene die gewoon bij zijn man of vrouw bleef nauwelijks zichtbaar is in de bronnen. Et werd religieuze vooruitgang gemaakt, terwijl het relationele leven van de betrokkenen als zodanig niet verder beschreven hoeft te worden. De bronnen van de EBG kennen dus een merkwaardige, maar ook logisch consistente vertekening: langdurige relaties zijn in vergelijking met overspelige kortdurende relaties nagenoeg onzichtbaar in de *Specialien*.

Behalve de aanname dat relaties onder slaven continueren zonder nadere vermelding in de geraadpleegde bronnen van de EBG, is er nog een tweede bijzonderheid die hier toegelicht moet worden. Veel relaties zijn gecensureerd. In de doopboeken vermelde relaties zijn vaak linksgecensureerd. Op de dag dat de slaaf wordt gedoopt, wordt in het doopboek onder de kolom ‘Omstandigheden’ vermeld of deze man of vrouw een partner heeft. Er wordt niet vermeld sinds wanneer ze als stel door het leven gaan. Van nogal wat relaties in de doopboeken is dus niet het precieze begin bekend. We spreken van een rechtsgecensureerde relatie als niet duidelijk is op welk moment een relatie afloopt (overlijden van partner) of wordt beëindigd door een van de partners. Rechtse censuur is inherent aan de manier waarop de Herrnhutters verslag doen in de *Specialien*. Ruzies, conflicten en echtbreuk worden vermeld; dat zijn de mensen die op het spreekuur van de mannenbroeders komen. Het aflopen van relaties van ongedoopten als gevolg van het overlijden van een van de partners wordt door de Herrnhutters niet expliciet bijgehouden in de *Specialien*. Dit is vermoedelijk wel opgetekend in de *Sprechbücher*, maar juist die bronnen lijken te ontbreken in de archieven.²

De gelaagdheid van waarnemingen in tijd en bronnen

Alle slaven en hun partners zijn weggeschreven in een relationele database. Er zijn onder andere aparte tabellen voor persoonsgegevens, het verloop van de kerstening en relaties. Bij het identificeren, uitzoeken en vastleggen van relaties van (ex-)slaven zijn alleen de feitelijke data geregistreerd. Bij de doop van kleine kinderen wordt eerder niet dan wel de naam van de vader vermeld. Als dit wel gebeurt dan is deze datum ook ingevoerd onder de relatie van de vader en de moeder. Als dat niet het geval is, dan is de doop niet gebruikt voor het markeren van een relatie. In de bronnen van de overheid zijn de namen van echtgenoten en vaders slechts na 1863, en dan ook nog eens in een klein aantal gevallen, te achterhalen. Immers, slaven mochten niet trouwen en na de Emancipatie wilden ze dat vaak niet. In de spaarzame gevallen dat toch de vader is genoemd, is dit ook als relatie opgenomen. Dat moest ook wel, want soms werd zo een relatie zichtbaar. Ook al is het niet altijd te vermijden, bij het invoeren van geboortedata in de relationele database is er bewust naar gestreefd om géén gebruik te maken van geboorten of daaruit afgeleide conceptiedata voor het vastleggen van relaties. Expliciet gebruik van geboorten om relaties te markeren zou geleid hebben tot onevenredige verlenging

2 Destijds is betoogd dat deze bronnen in aanvulling op de *Specialien* ooit zijn bijgehouden door de Herrnhutters maar dat deze verloren of onvindbaar waren (Everaert 1999: 34-50, 59-60). Tijdens een kort bezoek aan het archief van de EBG in Paramaribo in november 2008 bleek men bezig te zijn met het inventariseren van de inhoud van verscheidene dozen waaronder zich de verloren gewaande *Sprechbücher* uit de districten bevonden. Voor een uitgebreide inventarisatie van dit archief, zie Deimveld 2007.

van kinderrijke relaties ten opzichte van relaties waaruit geen kinderen geboren zijn. Het meewegen van conceptiedata zou haaks staan op de historisch-demografische vuistregel om de waarneming van de gebeurtenis zelf zoveel als mogelijk los te zien van de gebeurtenis zelf. Zowel het relatief grote aantal slavinnen dat kinderloos is, alsook de tendens onder sommige onderzoekers om deze kinderloosheid van slavinnen als mogelijk teken van verzet te interpreteren, rechtvaardigen deze beslissing.

Stand en loop van de bevolking van Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie zijn als volgt. Eind december 1838 staan 264 vrouwen en 277 mannen geregistreerd in de relationele database. Dertien jaar later, in december 1851, bestaat de risicopopulatie uit 323 vrouwen en 319 mannen. Op 1 juli 1863 betreft het 278 vrouwen en 270 mannen. In december 1873 gaat het nog maar om 212 vrouwen en 167 mannen. Met behulp van gegevens uit de slavenregisters, *Specialien*, doopboeken van de EBG en burgerlijke stand is in kaart gebracht hoe concepties zich verhielden tot relationele status en de gekende levensloop van de vrouw. De gekende levensloop geeft de periode aan waarin de vrouw in de *Specialien* is te volgen in combinatie met de slavenregisters. Het begin van de gekende levensloop betreft de eerste maand waarin een vrouw in de *Specialien* is vermeld. De laatste vermelding in de *Specialien* geeft het eind van de gekende levensloop aan. Indien een vrouw enkel voor de afschaffing van de slavernij in de *Specialien* wordt genoemd, terwijl op basis van de slavenregisters en emancipatielijsten kan worden vastgesteld dat ze in juli 1863 nog in leven is, dan eindigt de gekende levensloop in juni 1863. Over die periode mag immers worden verondersteld dat relaties, en dan zeker tot en met 1 juli 1863 op basis van de slavenregisters, stilzwijgend continueren. Na de Emancipatie is dat een ander verhaal. De laatste waarneming van een vrouw in de *Specialien* (denk aan een religieuze gebeurtenis, maar ook het verbreken van een oude relatie of verliefd worden op een andere man) geeft dan ook aan tot wanneer de vrouw op de plantage woont en/of werkt. Na 1863 is het waarnemen van gebeurtenissen juist veel minder onafhankelijk van het optreden van de gebeurtenis.

Zoals in tabel 1 is aangegeven, zijn uit de slavenregisters van de suikerplantages Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie 268 concepties afgeleid in de periode 1838-1863. De kerstening van slaven maakte het mogelijk de relaties van slaven te reconstrueren. De Herrnhutters tekenden veranderingen in de relaties op en het herhaaldelijk refereren aan en verwijzen naar hun echtelijke omstandigheden op het moment dat een slaaf een volgende stap op de christelijke ladder kon zetten, deed de rest. Concepties vonden aldus plaats binnen of buiten de gekende levensloop van de vrouw, zoals geregistreerd in een of meerdere van de genoemde bronnen. Van de concepties die plaatsvonden voor de Emancipatie vallen er beduidend meer binnen (182) de gekende levensloop dan erbuiten (86). Gekende levenslopen vallen niet noodzakelijkerwijs samen met beschreven

relaties en het blijkt dat een groot deel van de buiten de gekende levensloop beschreven concepties (74 van de 86) plaatsvonden voordat ook maar het begin van relatie door de Herrnhutters is beschreven. Net iets meer dan de helft van de binnen de gekende levensloop beschreven concepties (94 van de 182) vindt plaats gedurende een beschreven relatie.

Tabel 1. Concepties naar beschreven relationele status en gekende levensloop van de vrouw en periode (N = 402)

	buiten gekende levensloop	binnen gekende levensloop	Totaal	
1838 - juni 1863	aantal	aantal	aantal	procent
1 Voor het begin van de eerste door EBG opgetekende relatie	74	29	103	38
2 Gedurende een door de EBG opgetekende relatie	0	94	94	35
3 Gedurende een door de EBG geregistreerde partnerloze periode (dus tussen twee door de EBG opgetekende opeenvolgende relaties)	0	42	42	16
4 Na het einde van de laatst door de EBG opgetekende relatie	0	14	14	5
5 Concepties bij vrouwen waarvan geen enkele relatie ooit is	12	3	15	6

opgetekend
door de EBG

86 182 **268** **100**

juli 1863-1873

1 Voor het 4 11 **15** **11**
begin van de
eerste door
EBG
opgetekende
relatie

2 Gedurende 10 44 **54** **40**
een door de
EBG
opgetekende
relatie

3 Gedurende 3 19 **22** **16**
een door de
EBG
geregistreerde
partnerloze
periode (dus
tussen twee
door de EBG
opgetekende
openvolgende
relaties)

4 Na het einde 20 8 **28** **21**
van de laatst
door de EBG
opgetekende
relatie

5 Concepties 15 0 **15** **11**
bij vrouwen
waarvan geen
enkele relatie
ooit is
opgetekend
door de EBG

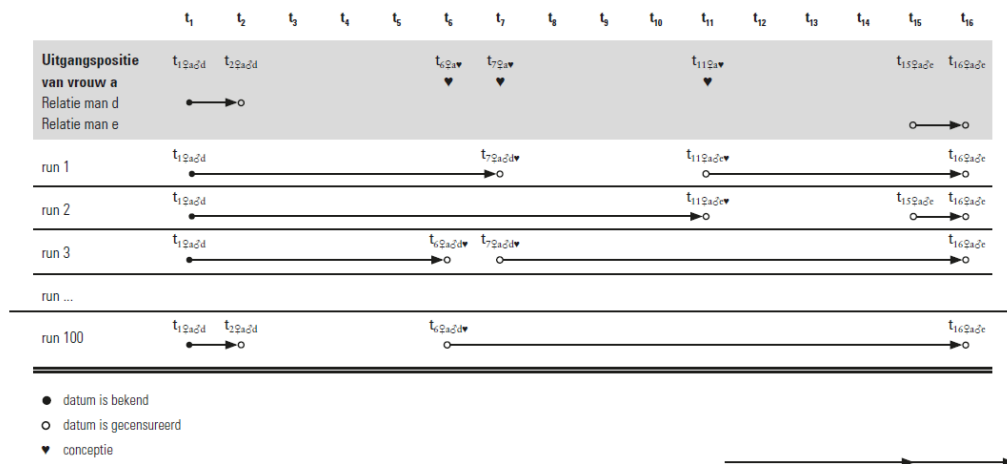
52 82 **134** **100**

Na de Emancipatie zijn het niet langer de slavenregisters, maar juist de gegevens bij de burgerlijke stand in combinatie met de *Specialien* die het mogelijk maken om het leven van de voormalige slaven, hun relaties en mogelijke kinderen te volgen. Dat verschil tussen slavenregisters en burgerlijke stand is essentieel: het waarnemen van gebeurtenissen (lees: man-vrouw relaties) is daarmee veel afhankelijker van de gebeurtenis zelf geworden. Relatievorming en echtelijke strubbelingen bepalen vanaf 1 juli 1863 voor een groot gedeelte wie er zichtbaar wonen en werken op de plantages. Van de 134 concepties die plaatsvonden tussen 1863 en 1873 vallen er eveneens beduidend meer binnen (82) dan buiten (52) de gekende levensloop. Tabel 1 laat zien dat binnen de gekende levensloop eveneens iets meer dan de helft van de concepties (44 van de 82) is gesitueerd gedurende een beschreven relatie. Onevenredig veel concepties buiten de gekende levensloop zijn gesitueerd na het (gecensureerde) einde van een relatie zoals beschreven in de doopboeken (20 van de 52) of in gevallen waar juist helemaal geen relatie van de vrouw bekend is (15 van de 52). Dat illustreert het grote verschil met soortgelijke concepties in de periode van 1838 tot juni 1863. Relaties zonder strubbelingen worden nauwelijks beschreven door de EBG en aangezien op basis van slavenregisters bekend is wie er op plantages woonden en werkten, mag verondersteld worden dat deze relaties (stilzwijgend) continueerden tot 1 juli 1863. Het stilzwijgend continueren van de relaties na de laatste vermelding van de vrouw in de *Specialien* is na 1863 speculatief. We weten niet met zekerheid wie er op de plantages wonen en als we het wel weten dan is dat net iets te vaak als gevolg van echtelijke strubbelingen.

Samenvattend, de condities waaronder gesimuleerd is, zijn mede bepaald door de eigenschappen van beschreven relaties en gekende levenslopen in de bronnen van de EBG alsook de vraag of concepties zijn getraceerd in de slavenregisters of burgerlijke stand. Er is sprake van elkaar in de tijd overlappende processen: kerstening van slaven is een voorwaarde voor het kunnen volgen van slaven, kortdurende relaties zijn in de bronnen beter beschreven dan langdurige relaties en na de Emancipatie in 1863 is de onderzoeker aangewezen op gegevens van de burgerlijke stand en is niet langer bekend wie er nu precies op de plantages wonen en werken. Mogelijke periode-effecten zijn versmolten met broneffecten.

Simulatie en simulatiescenario's: at random toewijzen van onbekende vaders

Een enkele keer is de vader met naam en toenaam in de bronnen vermeld. Maar vaker komt het voor dat de identiteit van de vader onbekend is en ook niet direct kan worden afgeleid uit een geregistreerde relatie ten tijde van de conceptie. In die gevallen kan de onbekende vader *at random* worden toegewezen met behulp van simulatie.

Figuur 1. Voorbeelden van uitgewerkte simulatieruns van drie concepties van vrouw A

Het simuleren van de vader op het tijdstip dat het kind is verwekt, is afhankelijk van de einddatum van een vorige relatie en de begindatum van een volgende relatie van de moeder. Een extra complicerende factor hierbij is de censuur van deze relaties. Om vaders te kunnen aanduiden moeten sommige beschreven relaties worden vervroegd of verlengd. In figuur 1 wordt dit principe geïllustreerd voor gebeurtenissen uit het leven van vrouw A.

In de weergegeven periode t_1 - t_{16} kent vrouw A twee relaties. De eerste relatie met man D begint op tijdstip t_1 ($\bullet$ op $t_1 \varphi_a \sigma_d$) en continueert in ieder geval tot en met t_2 . Het eind van de relatie is rechtsgecensureerd ($\circ$ op $t_2 \varphi_a \sigma_d$). Op tijdstip t_{15} wordt in de *Specialien* vermeld dat zij een relatie heeft met man E ($t_{15} \varphi_a \sigma_e$) en op t_{16} duurt deze relatie nog steeds voort ($t_{16} \varphi_a \sigma_e$). Zowel het begin als het eind van deze relatie zijn gecensureerd. Op basis van geboortedata in de slavenregisters is afgeleid dat op de tijdstippen t_6 ($t_6 \varphi_a \square$), t_7 ($t_7 \varphi_a \square$) en t_{11} ($t_{11} \varphi_a \square$) drie kinderen zijn verwekt. Gezien de rechtse censuur aan het eind van de relatie met man D en de linkse censuur aan het begin van de relatie met man E kunnen beide mannen de verwekkers van deze kinderen zijn. Het beantwoorden van de vraag wie de vader zou kunnen zijn, wordt volledig gerandomiseerd in honderd verschillende simulatieruns. De eerste run levert op dat de kinderen op t_6 en t_7 zijn verwekt door man D ($t_6 \varphi_a \sigma_d \square / t_7 \varphi_a \sigma_d \square$); man E blijkt de vader van het derde kind op t_{11} ($t_{11} \varphi_a \sigma_e \square$) te zijn in deze run. In de tweede simulatierun worden alle kinderen toegewezen aan man D ($t_6 \varphi_a \sigma_d \square / t_7 \varphi_a \sigma_d \square / t_{11} \varphi_a \sigma_d \square$), terwijl in de derde run alleen het eerste kind wordt toegewezen aan man D ($t_6 \varphi_a \sigma_d \square$) en de overige twee kinderen aan man E ($t_7 \varphi_a \sigma_e \square / t_{11} \varphi_a \sigma_e \square$). Tot slot blijkt in de honderdste en laatste run dat alle kinderen van vrouw A zijn verwekt gedurende haar relatie met man E ($t_6 \varphi_a \sigma_e \square / t_7 \varphi_a \sigma_e \square / t_{11} \varphi_a \sigma_e \square$).

Niet altijd geschiedt de conceptie tussen twee gecensureerde relaties. Het is ook mogelijk dat de conceptie geschiedt na een rechtsgecensureerd eind van de vorige en juist voor het geregistreerde begin van de volgende relatie. Het spreekt voor zich dat hier mag worden aangenomen dat de vorige mannen als de vaders van deze kinderen mogen worden aangemerkt. Het omgekeerde komt ook voor. Kinderen worden verwekt na het vastgelegde eind van een vorige relatie en juist voor het linksgecensureerde begin van de volgende relatie van dezelfde vrouw. De kinderen zullen dan dus toegewezen worden aan de man in de volgende relatie. Het met behulp van simulatie toewijzen van concepties wordt ook toegepast als een vrouw op het moment van de conceptie omgang heeft met twee verschillende mannen.

Problematischer wordt het als een kind is verwekt na een afgelopen vorige relatie én voor het begin van een volgende relatie, althans op het eerste gezicht. De oplossing voor dit vraagstuk wordt gezocht in verschillende simulatiescenario's die elk een verschillend antwoord geven op de vraag of een dergelijke conceptie kan worden toegewezen aan een

volslagen onbekende man of juist om ervoor te kiezen afgebakende relaties toch te continueren. Het eerste scenario waarin concepties buiten de waargenomen en geïnterpreteerde ongecensureerde relaties vallen, resulteert in een maximaal verschillend aantal mogelijke vaders (zie figuur 2).

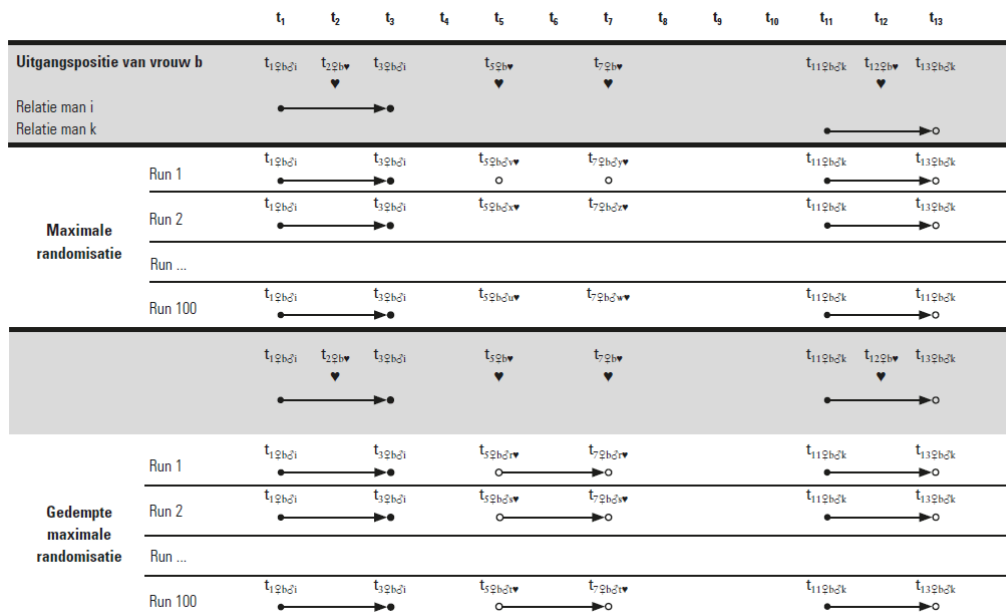
Onder het scenario maximale randomisatie zijn de kinderen van vrouw B in figuur 2 op tijdstip t_5 ($t_5 \text{♀}_b \square$) en t_7 ($t_7 \text{♀}_b \square$) steeds verwekt door verschillende mannen. In de eerste run zijn het de mannen V ($t_5 \text{♀}_b \text{♂}_v \square$) en Y ($t_5 \text{♀}_b \text{♂}_y \square$); in de honderdste run gaat het om de mannen U ($t_5 \text{♀}_b \text{♂}_u \square$) en W ($t_5 \text{♀}_b \text{♂}_w \square$). Eveneens is duidelijk dat alle vier kinderen van vrouw B in dit scenario steeds vier verschillende vaders hebben. In het maximale simulatiescenario wordt gerekend met voor de historicus volstrekt ‘onbekende’ vaders. Elke conceptie die buiten een beschreven relatie is gelokaliseerd, wordt - uiteraard rekening houdend met linkse en rechtse censuur van opeenvolgende relaties - toegewezen aan een volslagen vreemdeling.

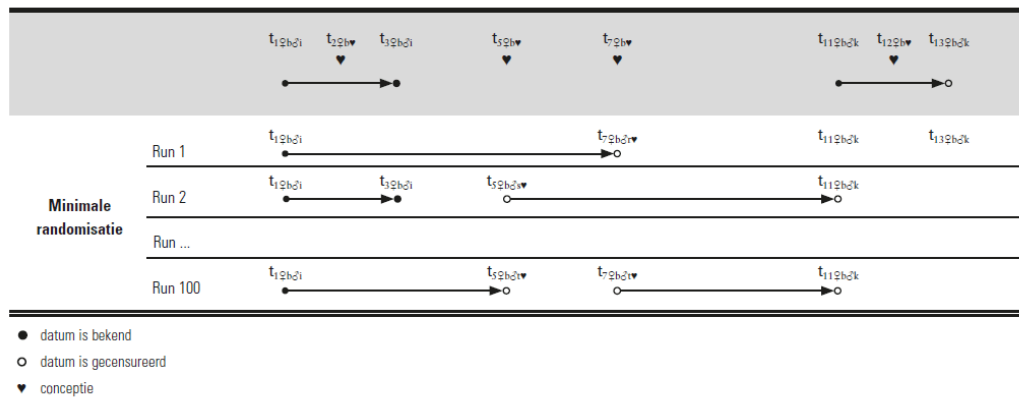
Er bestaat ook een scenario waarin juist sprake is van minimale simulatie: het eind van een vorige relatie en het begin van een volgende relatie worden alsnog als gecensureerd opgevat. De bestaande relaties worden gecontinueerd en dat leidt tot een minimaal aantal verschillende vaders. Het principiële verschil tussen maximale en minimale randomisatie is dat onder minimale randomisatie concepties die buiten een beschreven relatie vallen, worden toegewezen aan mannen die in de bronnen zijn geïdentificeerd. Er is dus geen sprake van ‘onbekende’ vaders: de duur van relaties is onbekend. De kinderen van vrouw B zijn onder het minimale randomisatie scenario of afkomstig van man I of van man K.

In het scenario met gedempte maximale randomisatie worden eventueel opeenvolgende concepties gedurende een afgebakende partnerloze periode toegeschreven aan een en dezelfde man. Ook deze man wordt verondersteld volstrekt onbekend te zijn. Vrouw B heeft in run 1 in figuur 2 kinderen van mannen I, R en K; en in run 100 van mannen I, T en K. De vier kinderen van vrouw B kennen drie verschillende vaders. Dit betekent dat het percentage vrouwen dat kinderen heeft van dezelfde man stijgt als we van het maximale via het gedempte maximale naar het minimale simulatiescenario overstappen. Binnen elk scenario zijn honderd simulatieruns gedraaid en binnen elke run geschiedde het toewijzen van mogelijke vaders van de kinderen van de vrouw volstrekt onafhankelijk van elkaar. Tot slot moet hier nog worden opgemerkt dat in elke run alle concepties onafhankelijk van elkaar zijn gesimuleerd en dat geldt vanzelfsprekend ook voor vrouwen die er tegelijkertijd meerdere partners op na houden.

Percentages vrouwen met kinderen van dezelfde man

In deze paragraaf ligt de focus op de stabiliteit van de uitkomsten over alle uitgevoerde runs binnen en tussen de drie uitgewerkte simulatiescenario's. We kijken naar het percentage vrouwen dat kinderen heeft van *dezelfde* man. Dat is de tegenhanger van het aantal vrouwen dat

Figuur 2. Voorbeelden van uitgewerkte simulatieruns van vier concepties van vrouw b naar type simulatiescenario

kinderen heeft van verschillende mannen, maar rekent en schrijft net iets makkelijker.

Drie samenhangende processen in het leven van de (geëmancipeerde) slaven zijn tot nu toe beschreven: kerstening, relaties en het krijgen van kinderen. Behalve dat deze processen mogelijk veranderen na 1 juli 1863, verandert ook nog eens het karakter van de bronnen waar we ons op moeten baseren: slavenregisters verdwijnen en de nieuwe burgers worden geregistreerd bij de burgerlijke stand. Daarnaast verlaten de gewezen slaven *en masse* de plantages na de Emancipatie, een proces dat overwegend slecht is gedocumenteerd in de bronnen. In dit veranderende krachtenveld is beschreven welke voetangels er zijn in het spel tussen gebeurtenissen en onafhankelijke waarnemingen. Een manier om zicht te krijgen op deze problematiek bestaat uit het presenteren van gegevens onder verschillende omstandigheden. De onbekende vaders krijgen onder verschillende omstandigheden een naam: voor en na de Emancipatie, binnen en buiten de gekende levensloop. Ook wordt er nog een keer gecorrigeerd voor de tijdstippen waarop gekerstende vrouwen in de kerkelijke ban gedaan werden en dus met minder zekerheid zijn te volgen in de bronnen. Het verbreken en aangaan van relaties zonder toestemming van de Herrnhutters was vaak de reden dat slaven in de ban werden gedaan. De resultaten van de drie uitgevoerde simulatiescenario's staan in tabel 2 en kunnen op verschillende manieren worden toegelicht.

Het spreekt voor zich dat tabel 2 betrekking heeft op vrouwen die minimaal twee kinderen hebben. De resultaten zijn vastgesteld voor twee elkaar deels overlappende periodes: 1838 - juni 1863 en 1838-1873. Wat zijn nu de belangrijkste uitkomsten?

Binnen elk scenario hebben we te maken met stabiele schatters. De *range* (verschil tussen ondergrens en bovengrens) is klein. Het percentage vrouwen gebaseerd op de slavenregisters met kinderen van dezelfde man varieert van 39 procent tot 48 procent in het maximale scenario. In het middelste scenario ligt dit tussen 53 procent en 61 procent. Onder minimale randomisatie loopt dit op van 57 procent naar 69 procent. Er zijn hierop geen uitzonderingen te vinden. Dit betekent dat er binnen de scenario's robuust geschat wordt.

Een tweede indicator voor de stabiliteit van de schattingen is de mate van verandering als gevolg van het toepassen van verschillende selectiecriteria. Stringent toepassen van de vuistregel dat de waarneming idealiter onafhankelijk moet zijn van de gebeurtenis leidt vooral tot minder waarnemingen. Als gevolg hiervan daalt het aantal moeders met twee of meer kinderen in de periode 1838 - juni 1863 van 75 naar 50 en over de periode 1838-1873 van 98 naar 64. Maar beter naleven van dit methodologisch uitgangspunt leidt niet tot grote veranderingen in ondergrens, gemiddelde en bovengrens. Het lezen van de verschillende percentages over de kolommen geeft juist een zeer stabiele indruk. Voor de periode

Tabel 2. Gemiddeld percentage vrouwen met kinderen afkomstig van dezelfde vader naar bron en periode over 100 runs

Bron en periode	n moeders ⁺	n concepties	
1838 - juni 1863, slavenregister	75	228	
1838 - juni 1863, slavenregister en gekende levenslopen	56	153	
1838 - juni 1863, slavenregister, gekende levenslopen en kerkban	50	134	
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand	98	361	
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand en gekende levenslopen	72	233	
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand, gekende levenslopen en kerkban	64	204	
Bron en periode	maximale randomisatie		bovengrens
	ondergrens	gemiddelde	
1838 - juni 1863, slavenregister	39%	44%	48%
1838 - juni 1863, slavenregister en gekende levenslopen	41%	48%	54%
1838 - juni 1863, slavenregister, gekende levenslopen en kerkban	44%	48%	52%
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand	30%	33%	36%
1838-1873, slavenregister +	38%	42%	47%

+ De tabel heeft betrekking op het aantal vrouwen met minimaal twee kinderen.

burgerlijke stand en
gekende
levenslopen

1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand, gekende levenslopen en kerkban	38%	43%	47%

Bron en periode	Simulatiescenario		
	gedempte ondergrens	maximale randomisatie gemiddelde	bovengrens
1838 - juni 1863, slavenregister	53%	58%	61%
1838 - juni 1863, slavenregister en gekende levenslopen	50%	55%	59%
1838 - juni 1863, slavenregister, gekende levenslopen en kerkban	52%	56%	60%
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand	45%	48%	50%
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand en gekende levenslopen	43%	48%	51%
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand, gekende levenslopen en kerkban	45%	49%	53%

Bron en periode	minimale randomisatie		
	ondergrens	gemiddelde	bovengrens
1838 - juni 1863, slavenregister	57%	63%	69%
1838 - juni 1863, slavenregister en	52%	58%	66%

gekende levenslopen			
1838 - juni 1863, slavenregister, gekende levenslopen en kerkban	54%	60%	66%
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand	46%	56%	60%
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand en gekende levenslopen	49%	54%	60%
1838-1873, slavenregister + burgerlijke stand, gekende levenslopen en kerkban	50%	55%	59%

1838-1863 lezen we achtereenvolgens de gemiddelde series: (maximale randomisatie) 44 procent, 48 procent, 48 procent; (gedempte maximale randomisatie) 58 procent, 55 procent, 56 procent en (minimale randomisatie) 63 procent, 58 procent en 60 procent. Kennelijk doet het er allemaal niet zoveel toe, althans de resultaten worden nauwelijks beïnvloed door de mate van afhankelijkheid tussen waarneming en gebeurtenis.

Samenvattend, afgemeten aan het percentage vrouwen met kinderen van dezelfde man resulteert elk simulatiescenario in stabiele uitkomstmaten. Ook tussen de verschillende simulatiescenario's zijn de verschillen verwaarloosbaar.³ Binnen de gekende levensloop ligt het percentage vrouwen met minimaal twee kinderen die afkomstig zijn van dezelfde man ergens tussen 48 en 60 procent in de periode 1838 - juni 1863. Anders gezegd, rond de 45 procent van het aantal vrouwen met minimaal twee kinderen heeft in de laatste vijftientig jaar voor de afschaffing van de slavernij, kinderen van verschillende vaders. In de periode 1838-1873 varieert het aantal vrouwen met minimaal twee kinderen die allemaal verwekt zijn door dezelfde man, tussen 42 en 55 procent. Ten opzichte van de periode 1838 - juni 1863 lijkt er dus sprake te zijn van een toename van het aantal vrouwen met kinderen van verschillende vaders ná de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863.

Conclusie

In dit artikel is op basis van door de EBG beschreven relaties van (geemancipeerde) slaven nagegaan hoeveel vrouwen kinderen hebben van verschillende mannen. De gebruikte bronnen kennen een vertekening: kortdurende, overspelige relaties zijn beter en frequenter gedocumenteerd dan langdurige en stabiele relaties. De manier waarop door de Herrnhutters verslag is gedaan van de kerstening van de aan hun zorgen toevertrouwde slaven resulteert vooral in gecensureerde beschrijvingen van seksuele relaties. De door de slaven gemaakte religieuze progressie maakt het mogelijk om met behulp van onafhankelijke gegevens uit de slavenregisters te corrigeren voor deze vertekening. Kinderen verwekt in partnerloze perioden van de moeder zijn gecombineerd met links- en rechtsgecensureerde relaties. Uiteraard kan dat alleen vanaf het moment

3 Volgens welk scenario er ook gerandomiseerd wordt, het toewijzen van concepties aan een man heeft als belangrijkste consequentie dat links- of rechtsgecensureerde relaties van de vrouw langer duren. In de gepresenteerde figuren is dat aangegeven door pijlen die van het begin tot het eind van een relatie lopen te verlengen. In het geval van mannen die nooit in de bronnen zijn genoemd, is er zelfs sprake van compleet nieuwe relaties. Ook dan is de vraag: op welke leeftijd wisselden vrouwen van partner? Met behulp van een door Hajnal (1953) ontwikkelde rekenmethode is onder verschillende condities en simulatietypen steeds de gemiddelde leeftijd geschat waarop zich belangrijke relationele gebeurtenissen voordoen in het leven van vrouwen op de plantages Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie. Deze kengetallen wijzen eveneens uit dat zowel binnen als tussen de simulatietypen sprake is van stabiele en robuuste oplossingen (Everaert 2010).

dat de slaven bereid zijn zich te laten kerstenen. Met behulp van drie verschillende simulatiescenario's is elke geboorte van een kind toegewezen aan een (beschreven) relatie. De gelaagdheid van verschillende processen in de tijd is uitvoerig aan bod gekomen: kerstening, kerkban, relatievorming en zelfs bronvorming. Door steeds vanuit verschillende invalshoeken de drie simulatiescenario's onder het vergrootglas te leggen, is geprobeerd om de onafhankelijkheid tussen waarneming en gebeurtenis onder controle te krijgen. Hoe meer we willen weten, hoe dieper we in de materie duiken en hoe groter de afhankelijkheid wordt tussen waarneming en gebeurtenis. Daar valt helaas niet aan te ontkomen. Gebleken is dat zowel binnen de afzonderlijke scenario's, alsook tussen de verschillende scenario's, sprake is van (zeer) stabiele uitkomsten. De door simulatie geïntroduceerde onzekerheden op individueel niveau worden vertaald in stabiele kengetallen op een geaggregeerd niveau. De vraag die nu voor ons ligt is als volgt: wat is nu het meest realistische scenario? En wat is dan het percentage vrouwen dat in de periode 1838-1873 kinderen heeft bij verschillende mannen?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moeten we terug naar de oorspronkelijke 'witte vlekken' in de bronnen van de EBG. In de drie simulatiescenario's is met twee variabelen gespeeld: censuur van waarnemingen en de (verschillende) mannen waarmee een vrouw relaties heeft onderhouden. In het minimale simulatiescenario zijn alle geboorten toegewezen aan mannen die met naam en toenaam in de bronnen zijn genoemd. Er zijn in wezen geen onbekende vaders: er zijn slechts concepties die buiten een door de Herrnhutters beschreven relatie vallen. De nadruk van de Herrnhutters op eventuele echtelijke ontrouw van de (geëmancipeerde) slaven suggereert dat het aantal wisselende mannen waarmee in dit scenario wordt gesimuleerd een reële optie zou kunnen zijn. Immers, de kans dat de mannenbroeders geen nota genomen zouden hebben van vrouwen en mannen die seksuele relaties met elkaar aangingen - en al helemaal als dit resulteerde in een kind - is niet groot. Hoe dan ook, er zijn op basis van diezelfde bronnen perioden in het leven van een vrouw waarin zij wel kinderen krijgt, maar geen man wordt beschreven. In de twee overige scenario's wordt het aantal vermelde mannen geruild tegen het verloop van de tijd. In het minimale simulatiescenario wordt de censuur van relaties genegeerd, in de maximale simulatievariant wordt niet aan de censuur getornd, maar juist verondersteld dat concepties buiten een beschreven relatie van 'iedereen' zouden kunnen zijn. Dat is niet erg realistisch want het veronderstelt eveneens dat opeenvolgende concepties van verschillende mannen de mannenbroeders volledig zouden zijn ontgaan. Op grond hiervan meen ik dat het percentage vrouwen dat kinderen heeft van verschillende mannen het meest realistisch benaderd wordt door de runs in het gedempte maximale en het minimale simulatiescenario. Kortom, van de vrouwen met minimaal twee kinderen heeft

iets minder dan de helft (ongeveer 45 procent) kinderen van verschillende mannen in de laatste twee decennia voor 1863. De conclusie met betrekking tot het Staatstoezicht luidt dat er sprake lijkt te zijn van een toename van het aantal vrouwen dat kinderen heeft van verschillende mannen, al gebiedt de afhankelijkheid tussen waarneming en gebeurtenis ons om vooralsnog een paar slagen om de arm te houden. Anderzijds, al in 1865, twee jaar na de afschaffing van de slavernij, wordt gewezen op relaties die ‘uiteenvallen bij het wegtrekken’ van de oorspronkelijke bewoners van de naburige plantage Roosenburg (Oostindie 2007: 124).

De door Lamur (2004: xxxii-xxxv) getrooste inspanningen om de mythe van de onbekende vader te ontcrachten worden op basis van deze kwantitatieve studie weerlegd. Aan de door hem geschetste voorwaarden waaronder we dit vraagstuk zouden mogen bestuderen - grootschalig empirisch onderzoek - is in deze studie naar het leven van slaven op de suikerplantages Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie voldaan. De empirische bevindingen van deze studie ondersteunen eerder de zienswijze van Oostindie dat het matrifocale gezin bestaande uit moeder en kind geen onbekend verschijnsel is. Helaas is de manier waarop Oostindie (2007) zijn betoog gestalte geeft niet overtuigend. Gezien het late tijdstip (1852) waarop de slaven op Roosenburg zijn gekerstend, leent deze plantage zich eenvoudigweg niet voor het beschrijven van het matrifocale gezin en/of ‘onbekende’ vaders op basis van de bronnen van de EBG. Uit de inventarislijst van Leeuwenberg (1978/2005) blijkt dat Roosenburg zo ongeveer de slechtst denkbare plantage is om het relationele leven van slaven te beschrijven, laat staan dat mogelijke langdurige relaties onder slaven zichtbaar zouden zijn.

Het betoog dat seriële monogamie samenvalt met vrouwen die kinderen hebben van verschillende mannen is logisch en beschrijft een klein aspect van het matrifocale gezin. Het probleem is trouwens niet zozeer de mythe van de onbekende vader, maar de vraag of deze mannen verantwoording nemen voor hun kinderen. Daarover zijn op basis van deze studie vooralsnog geen harde conclusies te trekken, temeer daar het matrifocale gezin veronderstelt dat de zorg voor kleine kinderen ook kan worden gedragen door de vrouwelijke verwanten van de moeder, een punt waaraan Lamur voorbij lijkt te gaan. Deze studie biedt wel goede aanknopingspunten om dit vraagstuk te bestuderen. Binnen elke run afzonderlijk is het mogelijk om kindersterfte te modelleren als gevolg van de vraag of de relatie tussen de vrouw en de vader van het kind nog intact is, of wat het effect is van een relatie met een andere man op de overlevingskansen van een kind van een eerdere man. Wat ook binnen handbereik komt is de vraag of de duur van een relatie afhankelijk is van de aanwezigheid van kleine kinderen van een vorige en/of een huidige man. Vermoedelijk kunnen we ook het effect van de moeder en eventuele zussen van een vrouw schatten op de duur van haar relaties. In principe

kan zo getoetst worden of matrifocaliteit - gedefinieerd als een netwerk van elkaar ondersteunende vrouwelijke verwanten (zie Wekker 2001) - van invloed is op relaties tussen mannen en vrouwen. De vraag is natuurlijk wel wat dan de 'meest realistische run' is. Geaggregeerde stabiele kengetallen op basis van simulatiescenario's zeggen helaas niet veel over reële oplossingen in de levensloop van individuele vrouwen. Hoe dan ook, simulatie is een vruchtbare onderzoekstechniek met grote potentie voor het verder ontrafelen van het slavernijverleden.

Literatuur

- Boonstra, O., L. Breure & P. Doorn, 2006
Past, present and future of historical information science. Amsterdam: Data archiving and network services (DANS).
- Buschkens, W.F.L., 1973
Het familiesysteem der volkscreolen van Paramaribo. Proefschrift Universiteit Leiden.
- Craton, M., 1979
 'Changing patterns of slave families in the British West Indies.' *Journal of Interdisciplinary History* 10 (1): 1-35.
- Deimveld, W., 2007
 Inventarisatie Archiefdepot Evangelische Broedergemeente te Suriname.
 [Ongepubliceerd manuscript.]
- Engerman, S.L., 2007
Slavery, emancipation, and freedom; Comparative perspectives. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Everaert, H.A.M., 1999
Een zoektocht naar de aard van man-vrouw relaties onder Surinaamse slaven; De suikerplantages Fairfield, Breukelerwaard, Cannewapibo en La Jalousie in de periode voorafgaande aan de Emancipatie. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Everaert, H.A.M., 2008
 'Demografische ontwikkelingen rond de afschaffing van slavernij in Suriname.' *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 5 (4): 3-30.
- Everaert, H.A.M., 2010
 'Onbekende technieken voor het achterhalen van onbekende vaders.' In: K. Matthijs, J. van de Putte, J. Kok & H. Bras (eds), *Leven in de Lage Landen; Historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland*. Leuven/Den Haag: Acco, pp.161-186.
- Everaert, H.A.M., 2011
 'Changes in fertility and mortality around the abolition of slavery in Suriname.' *The History of the Family*, [doi:10.1016/j.hisfam.2011.04.004].

- Fogel, R.W., 1989
Without consent or contract; The rise and fall of American slavery. New York: W.W. Norton & Company.
- Fogel, R.W., 2003
The slavery debates, 1952-1990; A retrospective. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Fogel, R.W. & S.L. Engerman, 1979
 'Recent findings in the study of slave demography and family structure.' *Sociology and Social Research* 63 (3): 566-589.
- Fogel, R.W., R.A. Galantine & R.L. Manning, 1988
 'Introduction; Notes on the art of empirical research in the social sciences during an age of plunging costs in data processing.' In: R.W. Fogel, R.A. Galantine & R.L. Manning (eds), *Without consent or contract; Evidence and methods*. New York: W.W. Norton & Company, pp. 1-41.
- Gutman, H.G., 1976
The black family in slavery and freedom, 1750-1925. New York: Pantheon.
- Hajnal, J., 1953
 'Age at marriage and proportions marrying.' *Population studies* 7 (2): 111- 136.
- Higman, B.W., 1975
 'The slave family and household in the British West Indies, 1800-1834.' *Journal of Interdisciplinary History* 6 (2): 261-287.
- Lamur, H.E., 1985
De kerstening van de slaven van de Surinaamse plantage Vossenburch, 1847-1878. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Lamur, H.E., 1993
 'The slave family in colonial 19th-century Suriname.' *Journal of Black Studies* 23 (3): 371-381.
- Lamur, H.E., 2004
Familienaam & verwantschap van geëmancipeerde slaven in Suriname. Amsterdam: KIT Publishers.
- Leeuwenberg, H.L.P.H., 1978/2005
Inventaris van het in het Utrechts archief berustende gedeelte van het archief van de Evangelische Broedergemeente 1739-1929. Utrecht: Het Utrechts archief.
- Oostindie, G., 1988
 'Slaaf van de bronnen; De reconstructie van het onherroepelijk verlorene.' *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde en Geschiedenis* 7 (2): 135-146.
- Oostindie, G., 2007
 'Kerstening en familieleven; Herrnhutters, slaven en vrijgemaakten in de Boven-Commewijne, 1852-1878.' In: P. Meel & H. Ramsodh (eds), *Ik ben een haan met een kroon op mijn hoofd; Pacificatie en verzet in koloniaal en postkoloniaal Suriname*. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 109-132.

Terborg, J., S. Ramdas & D. Eiloof, 2006

ProHealth in close collaboration with the Ministry of Health and UNFPA. ICPD + 10 REPORT. 10 years program of action of the international conference on population and development (ICPD) in Suriname 1994-2004. Paramaribo.

Wekker, G., 2001

‘Of mimic men and unruly women; Family, sexuality and gender in twentieth-century Suriname.’ In: R. Hoefte & P. Meel (eds), *20th century Suriname; Continuities and discontinuities in a New World society*. Kingston/Leiden: Ian Randle/ Leiden: KITLV Press, pp. 187-188.

Huub Everaert is in 1999 gepromoveerd op onderzoek naar de duur van seksuele relaties onder Surinaamse slaven. Momenteel is hij werkzaam als hogeschoolhoofddocent aan de Hogeschool Utrecht waar hij methoden en technieken doceert en werkt aan de ontwikkeling van de Utrecht Challenging Student Questionnaire for Teachers (UCSQT).

Tom Weterings

Zeeuws Suriname, 1667-1683

Op 25 februari 1667 voer een Zeeuws eskader, onder bevel van commandeur Abraham Crijnssen, de Surinamerivier op om het Engelse Fort Willoughby aan te vallen. Al na enkele dagen van beschietingen gaven de Engelsen zich over en op 6 maart tekenden Crijnssen en de Engelse bevelhebber William Byam de overgave.¹ Hoewel Suriname later dat jaar tijdelijk werd heroverd door Engelsen, zou de kolonie van 1668 tot begin 1683 in Zeeuwse handen blijven (Goslinga 1971: 426).

Zeeuwse handen, geen Hollandse, want zowel Holland als de rest van de Republiek hadden niets in de melk te brokkelen. Crijnssens eskader was in 1666 naar West-Indië gestuurd met als doel de Engelsen daar te belagen (de Republiek was sinds 1665 in oorlog met Engeland). De Staten van Zeeland hadden de andere gewesten, in het bijzonder Holland, gevraagd een bijdrage te leveren aan deze vloot. Zij hadden echter geweigerd, dus het stond Zeeland nu vrij, zo redeneerde de Zeeuwse raadpensionaris Pieter de Huybert, om alle winsten van deze expeditie zelf te houden (Den Heijer 2002: 137; Van der Meiden 1987: 20-22). Dat gold voor de Engelse handelsschepen die Crijnssen had veroverd voor de kust van Virginia, maar ook voor Suriname. Een belangrijke implicatie daarvan was dat de West-Indische Compagnie (WIC), die alle koloniën in de West exploiteerde, geen zeggenschap kreeg over Suriname (Den Heijer 2002: 137-140). Deze situatie zou voortduren tot eind 1682, toen Zeeland door financiële problemen gedwongen was Suriname te verkopen aan de daarvoor opgerichte ‘Sociëteit van Suriname’, waar de WIC, de stad Amsterdam en de familie Van Aerssen van Sommelsdijck ieder een derde belang in had.

Gevolg van de Zeeuwse beheersing van Suriname was onder andere dat de inwoners van en handelaars met Suriname zich tot begin 1683 (toen de eerste gouverneur namens de Sociëteit arriveerde) niet hoefden te houden aan de WIC-regelgeving. De slavenhandel viel officieel wel onder het monopolie van de WIC, maar zelfs de dreiging van inbeslagname wierhield velen er niet van toch op eigen initiatief te handelen (Den Heijer 1997: 149-150, 2002: 92). De meeste kolonisten die het ‘Nederlandse’ deel van de Surinaamse koloniale bevolking zouden vormen kwamen daarom ook uit Zeeland (er waren al Engelsen en Joden aanwezig, naast de Inheemsen en Afrikaanse slaven). Deze Zeeuwen kwamen naar Suriname als planter of als soldaat. De meesten waren niet van plan om permanent in Suriname

1 Een extract is te vinden in het Zeeuws Archief (ZA) te Middelburg: 2035-002.

te blijven; het doel was om er te werken, geld te verdienen en dan weer terug te keren (Van Lier 1949: 37-39). Ondertussen lieten deze kolonisten allerlei familie, vrienden en zakenrelaties in het thuisland achter. Uit het oog betekende echter nog niet uit het hart. Integendeel, in de bovengemiddeld geletterde samenleving die de Republiek was, werden vele brieven geschreven naar de mensen overzee en de Surinaamse kolonisten schreven terug: over het uitzicht van het land, de gedane handel, de opbrengst van de suikeroogst, de dagelijkse omgang met de andere kolonisten, de flora en fauna, de opbouw van de kolonie, ruzies, rechtszaken, sterfgevallen, slaven, feestmalen, binnengelopen schepen, de inheemse bevolking en meer. Ondanks de grote afstand (ongeveer twee maanden reizen) waren velen in Zeeland waarschijnlijk beter bekend met de gebeurtenissen in Suriname dan die in de stad tien kilometer verderop.

Veel van deze correspondentie is bewaard gebleven. Gedurende de zeeoorlogen die de Republiek en Engeland uitvochten in de zeventiende en achttiende eeuw, werden over en weer vele schepen gekaapt, waarbij de lading met briefpost en al in beslag werd genomen. Ruim driehonderd jaar later ligt de door de Engelsen gekaapte briefpost, vaak niet meer ingezien na aankomst in Engeland, nog steeds opgeslagen in de archieven van de *High Court of Admiralty* (nu onderdeel van de *National Archives* in Kew, Groot-Brittannië). Deze enkele jaren geleden 'herontdekte' brieven, de zogenaamde *Sailing Letters*-collectie, zijn afkomstig uit alle windstreken en worden inmiddels door een groeiend aantal onderzoekers op allerlei punten bestudeerd (bijvoorbeeld Van Gelder 2008; Van Megen 2003; Van Vliet 2007; Van der Wal 2006). Het aantal brieven is echter zo groot (bijna 38.000, van alle soorten en maten) dat vele nog steeds het daglicht niet hebben gezien. Vooronderzoek heeft vastgesteld dat ongeveer 1500 van de stukken in deze collectie betrekking hebben op Zeeuws Suriname (Van Gelder 2005). De *Sailing Letters* bieden de kans om meer inzicht te verkrijgen in de levens van mensen in het vroegste begin van de kolonie Suriname. Zij bevatten fragmentopnames van het leven en vooral ook de beleving van de schrijvers (Burke 2004: 62-64, 88-90; Mathijssen 2007: 56-58). Bovendien kan uit de geschriften informatie worden gedestilleerd over de omgeving van de zeelui, kooplieden, huisvrouwen, ambtenaren, planters en andere briefschrijvers.

Naar Suriname onder Zeeuws bestuur is nog relatief weinig onderzoek gedaan. De vroege koloniale samenleving in Suriname is wel onderwerp geweest van studie, maar de meeste werken over de vroege geschiedenis van Suriname laten juist de periode waarin Suriname Zeeuws bezit was grotendeels links liggen (bijvoorbeeld Buddingh' 1995). Het exclusief Zeeuwse bezit van de kolonie betekent dat we te maken hebben met een gebied waar de controle van de West-Indische Compagnie vrijwel nihil was, zodat er geen sprake is van de normaliter door de Compagnieën (WIC en VOC) gecensureerde correspondentie tussen de koloniën en de

Republiek (Moree 1998: 58-74). Bij de weinige onderzoeken die zich wel op deze periode concentreren vallen met name de werken op die de predikant van de Surinaamse gemeenschap, Johannes Basseliers (1640-1689), als uitgangspunt nemen (Van der Linde 1966; Vernooij 2005). Voor de kolonie als ‘geheel’ is helaas nog weinig aandacht geweest. Het onderzoek naar juist dit onderwerp is om meerdere redenen nuttig: natuurlijk grotere kennis van de vroegste koloniale geschiedenis van Suriname, maar ook het verkrijgen van inzicht in de werking van vroege koloniale gemeenschappen in het algemeen en die van de Republiek en de koloniën in West-Indië in het bijzonder (Enthoven & Den Heijer 2005). Juist de aard van het materiaal - ongecensureerde egodocumenten - maakt dat totaal andere inzichten mogelijk zijn dan die welke verkregen worden door raadpleging van meer ‘traditionele’ bronnen van bijvoorbeeld ambtelijke of juridische aard (Burke 2004; Mathijssen 2007).

Welk beeld van de vroege kolonie Suriname kunnen we dus destilleren uit de *Sailing Letters*? Om daar meer over te kunnen zeggen is het belangrijk eerst te weten wie precies de schrijvers (en geadresseerden) van de brieven waren, zodat de inhoud van de brieven niet op zichzelf staat. Daaruit blijkt ook de constante verbondenheid tussen Suriname en de Republiek, tussen kolonie en thuisland. Met dit inzicht is het vervolgens mogelijk de beleving van de kolonisten zelf te onderzoeken, de ‘Surinaamse ervaring’, zagezegd. Om dit in een breder kader te plaatsen en de kwetsbaarheid van de prille Surinaamse koloniale maatschappij duidelijk te maken, zal ik tenslotte aandacht besteden aan een crisis in de koloniale samenleving - met name een crisis in de contacten met het thuisland - na het begin van de Derde Engelse Oorlog in 1672.

Afzenders en geadresseerden

In een kleine koloniale gemeenschap, ingeperkt door een vijandige omgeving en op grote afstand van het thuisland, zijn de kolonisten noodzakelijkerwijs nauw bij elkaars zaken betrokken. In de Zeeuwse periode waren er maar een paar honderd Nederlanders in Suriname, inclusief vrouwen en kinderen (Hoogbergen 1992: 9). De andere vrije inwoners waren voornamelijk Engelsen en joden, die zich veelal binnen hun eigen sociale kring bewogen (in het geval van de Joden woonden zij zelfs min of meer geconcentreerd op één plaats, het latere Jodensavanne), al werden beide groepen wel geregeld door de Nederlanders genoemd als zakelijke contacten.² Door de aard van de Surinaamse economie (waarover later meer) was de kolonie volledig op het thuisland gefocust. Uit de brieven blijkt dat er intensief contact bestond tussen de kolonisten en de achterblijvers. Deze contacten liepen ook diagonaal; kolonisten schreven aan meerdere mensen

2 Bijvoorbeeld Jean le Grand aan Pieter Sandra, 6/15 september 1672 (*Sailing Letters* (SL): 30-223, 72a-e); Jan van Ruijven aan Daniel Thijssen Janssen, 3/14 september 1672 (SL 30-223, 105a-e).

in Zeeland, en deze stonden weer in contact met meerdere mensen in Suriname. De Nederlandse kolonisten stonden ook onderling weer in nauw contact met elkaar - velen kenden elkaar waarschijnlijk nog uit het thuisland. Zo ontstond er een intensief netwerk van contacten aan weerszijden van de Atlantische Oceaan. In figuur 1 zijn voor 1672 de connecties tussen een aantal voornamen kolonisten, 'achterblijvers' en tussen Suriname en de Republiek heen en weer varende schippers weergegeven. In de weergave lijkt planter Jan van Ruijven op eerste gezicht als de 'spin in het web' te fungeren. Als zodanig kan hij hier mooi als uitgangspunt dienen.

Van Jan van Ruijven is een grote hoeveelheid brieven aangetroffen, die lijkt te duiden op een grote betrokkenheid aan beide kanten van de Atlantische Oceaan.³ Op 3 april 1669 verhuisde hij met vrouw, kinderen en zes slaven van Tobago (dan nog bezit van de Vlissingse koopmansfamilie Lampsins) naar Suriname.⁴ Waarom is niet geheel duidelijk; wellicht waren de vooruitzichten in Suriname beter - de Nederlandse kolonie op Tobago werd in 1672 door de Engelsen verwoest (Goslinga 1971: 446; Roos 1992: 115). Van Ruijven lijkt al snel een prominente positie in de Surinaamse maatschappij te hebben ingenomen: zijn naam prijkt regelmatig als getuige of ondertekenaar op verschillende documenten.⁵ Zijn vele brieven naar Zeeland getuigen bovendien van een uitgebreide kennissenkring in de Republiek. Later zou hij zelfs deel uitmaken van het bestuur van de kolonie (Van der Linde 1966: 68).⁶

Van Ruijven vocht een langdurige ruzie uit met Johannes Basseliers, de eerste dominee in Suriname, voornamelijk over het gebruik van diens land (Van der Linde 1966: 73, 206).⁷ Deze Basseliers - overigens net zoveel planter als geestelijke - was getrouwd met Sara van Scharphuijsen, de zuster van zijn buurman, Johan van Scharphuijsen (Van der Linde 1966: 57-67; Van der Meiden 1987: 58; Vernooij 2005: 7-8). Deze Van Scharphuijsen schopte het later tot plaatsvervangend gouverneur (Benjamins & Snelleman 1914-1917: 322; Van der Meiden 1887: 57-59). Van Ruijven zelf werd in 1684 door gouverneur Van Aerssen van Sommelsdijck beschreven als 'Vals, quaetaerdigh, met vuyligheyt sigh behelpende en daerenboven een tapper geweest die croegh gehouden heeft, getrouwd aen een Madame La Bare van alle zeevarede luyden aan Martenica [Martinique] wel bekend om haer lightvaerdigheyt' (Van der Linde 1966: 66). Hij was dus duidelijk niet bij iedereen populair.

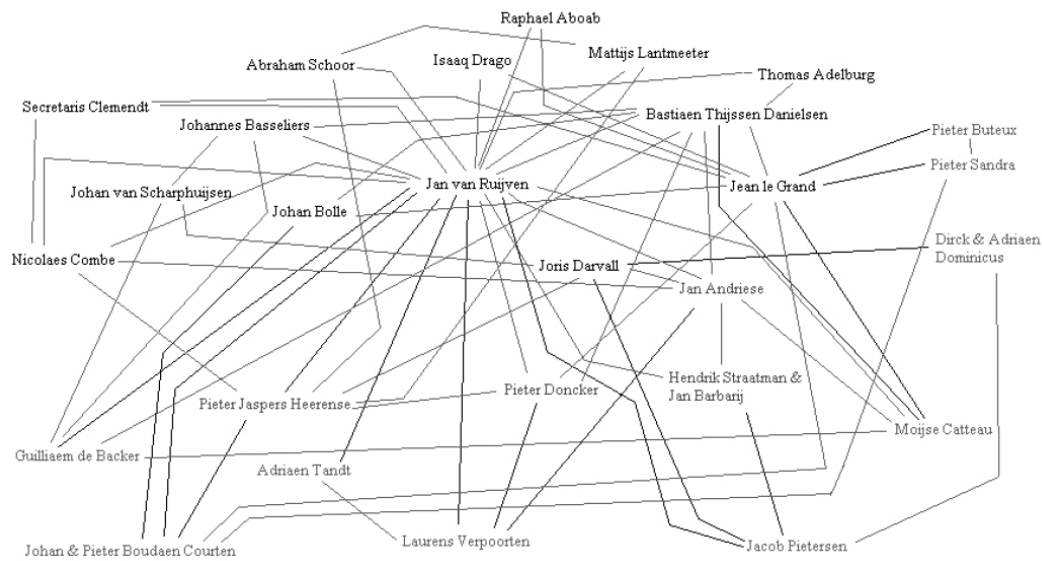
3 Ongeveer 14 procent van de brieven van het voor dit onderzoek bekeken gedeelte van de *Sailing Letters*-collectie (een kleine 300 brieven) is van de hand van Van Ruijven.

4 Inwonerslijst van het eiland Tobago, 5 juli 1668 (ZA 2035-050): 'Jan van Ruyven met vrouw: een groot dogter 2 cleijne ditto 4 st negros'. Lijst van emigranten van Tobago naar Suriname, april 1669; ZA 2035-138.

5 Zie onder meer 'Verzoekschrift inwoners', mei 1675; ZA 2035-258.

6 Zie bijvoorbeeld ook Nathanael Clifton aan de Staten van Zeeland, 27 april 1680 (ZA 2035-422); 'Petitie van de inwoners', mei 1680 (ZA 2035-431/439).

7 Zie ook Dominee Basseliers aan gouverneur Heinsius, 15 oktober 1679 (ZA 2035-363).

Figuur 1. Een grafische weergave van een selectie van de contacten binnen het trans-Atlantische netwerk tussen Suriname en de Republiek in de eerste helft van 1672 (Weterings 2009)

Van Ruijven had een aantal vaste correspondenten in Zeeland, zoals de reders Johan en Pieter Boudaen Courten en Laurens Verpoorten, en de Vlissingse venduemeester Guillaem de Backer. De gebroeders Johan en Pieter Boudaen Courten waren Middelburgse regenten en Johan had zelfs zitting in de Zeeuwse kamer van de VOC (De Jong 1987: 46; Israel 1995: 341). Johan en Pieter hadden veel contact met schipper Pieter Jaspers Heerense van het *Witte Zeepaard*. Deze Heerense wordt in een officieel stuk zelfs aangeduid als hun ‘gevolmachtigde’;⁸ mogelijk waren de Boudaen Courtens de reders van zijn schip. Hij bezocht in 1672 een plantage van de broers, die werd ‘bezet’ door Abraham Schoor, later een van de leden van de bestuurlijke ‘Raad van Politie’ en bij problemen daarmee moest hij ‘monsuer van Ruefven tot hulpe nemen’.⁹ De Middelburgse koopman Laurens Verpoorten was de reder van een aantal schepen die actief waren op de vaart naar Suriname.¹⁰ Uit andere bronnen is bekend dat hij zich daarnaast ook bezig hield met kaapvaart; zo rustte hij gedurende de Derde Engelse Oorlog bijvoorbeeld een aantal kaperschepen uit (Bruijn 1975: 415-417). Verpoorten en Jan van Ruijven hadden ook gemeenschappelijke kennis in de Republiek, zoals Adriaen Tandt (die ook als schipper op Suriname voer).¹¹

Het bestuur van de kolonie bestond naast de zogenaamde ‘Raad van Politie’ en een ‘Raad van Justitie’ primair uit de gouverneur en de commies (algemeen douane- en belastingbeambte). Bij het vertrek van Philip Julius Lichtenberg (die de in 1669 overleden Crijnssen had vervangen als gouverneur) begin 1671¹² werd garnizoenscommandant Pieter Versterre benoemd tot waarnemend gouverneur, een positie die hij tot zijn dood in 1677 zou blijven bekleden (Benjamins & Snelleman 1914-1917: 713). Hoewel deze in Vlissingen geboren beroepsmilitair allesbehalve geschikt was voor de taak zou het uiteindelijk nog tot de komst van Johannes Heinsius in 1678 duren voordat uit Zeeland een nieuwe ‘officiële’ gouverneur arriveerde (Van der Meiden 1987: 28). Heinsius overleed echter al in 1680 en de functie werd niet meer officieel vervuld tot de komst van de eerste gouverneur namens de Sociëteit in 1683. Dit zorgde ervoor dat de bestuurlijke situatie in Zeeuws Suriname onrustig bleef. De functie van commies werd aanmerkelijk constanter ingevuld door Nicolaes Combe. Hij was al commies tijdens het gouverneurschap van Crijnssen en zou die functie blijven vervullen tot 1681. Hoewel hij ge-

8 ‘Kopie van officieel stuk over Abraham Schoor die kapitein Pieter Heerense (gevolmachtigde van de heren Boudaen Courten) schuldig is 26.380 pond suiker’, 3 augustus 1672 (SL 30-223, 135).

9 Pieter Jaspers Heerense aan Johan en Pieter Boudaen Courten, 4 september 1672; SL 30-223, 21 a-b.

10 Jan Andriese aan Laurens Verpoorten, 15 september 1672 (SL 30-223, 24a-b); Pieter Doncker aan Laurens Verpoorten, 19 september 1672 (SL 30-223, 130a-b).

11 Jan van Ruijven aan Laurens Verpoorten, 14 september 1672; SL 30-223, 9a-b.

12 Brief van Pieter Versterre aan de Staten van Zeeland, mei 1671 (ZA 2035-232).

zien de lange duur van zijn aanstelling waarschijnlijk competent genoeg was, zijn er aanwijzingen dat hij (waarschijnlijk ook precies vanwege zijn functie) niet bijzonder populair was onder de kolonisten (Van der Linde 1966: 68-71). Deze bestuurders werden gesteund door een door de Staten van Zeeland betaald garnizoen. In 1675 bestond dit garnizoen uit 122 soldaten,¹³ nadat het in 1672 (mogelijk tijdelijk) was uitgebreid met zestig man onder leiding van luitenant Dominique Potteij. Luitenant Potteij en zijn mannen waren naar Suriname gevaren met kapitein Pieter Doncker van de *Susanna* (eigendom van reder Verpoorten).¹⁴

De Middelburgse koopman Jacob Pietersen was een van de reders van het schip de *Zeekoe*, wier schippers Hendrik Straatman en Jan Barbarij hem in januari 1672 verhaalden over hun aankomst in Suriname en hun spoedige vertrek richting de monding van de Amazone.¹⁵ Jan van Ruijven, die in Suriname kennis had gemaakt met Straatman en Barbarij, informeerde Pietersen over hun tragische lotgevallen - Straatman werd doodgeschoten door Franse kapers, terwijl Barbarij gevangen werd genomen en 'naer de ijlanden gesonden'.¹⁶ Pietersen schreef daarnaast ook met de (van oorsprong waarschijnlijk Amsterdamse) kolonist Joris Darvall, waarbij weer contact wordt gesuggereerd tussen de Amsterdamse koopman Adriaen Dominicus en Pietersen (op zichzelf zeer interessant omdat de Amsterdamse inmenging in Suriname op dat moment nog zeer beperkt was).¹⁷ Deze Darvall is een goed voorbeeld van de reikwijdte van de contacten aan weerszijden van de Atlantische Oceaan. Hij was een bekende van Johan van Scharphuijsen (de buurman en zwager van dominee Basseliers), die op zijn buurt weer correspondeerde met de genoemde Vlissingse vendumeester Guillaem de Backer, die zelf ook weer regelmatig briefcontact onderhield met - jawel - Jan van Ruijven. De Backer was bovendien ook een zwager van Basseliers,¹⁸ en zijn zoon Jean de Backer woonde ook al weer enige jaren in Suriname.¹⁹

Kolonist Jean le Grand was waarschijnlijk in Suriname aangekomen als vertegenwoordiger van zijn oom Pieter Buteux en zijn neven Pieter

13 'Garnizoensregister', 15 maart 1675 (ZA 2035-251)

14 Dominique Potteij aan Hermaenus Potteij en aan luitenant de Chavoones, beide gedateerd 11 september 1672 (resp. 30-223, 139a-c en 140a-c).

15 Hendrik Straatman en Jan Barbarij aan Jacob Pietersen, 7 januari 1672 (SL 30-227, 589-590): 'aen scheipper Jacob pietersen ende gemeene reeders In compangie'.

16 Jan van Ruijven aan Jacob Pietersen, 14 september 1672; SL 30-223, 76a-b.

17 Joris Darvall aan Jacob Pietersen, 12 januari 1672 (SL 30-227, 474-475). Met name: 'men seght alhier dat de Ed. Mog. Staten van Zeeland in accoord staen met de Ed. Hren Regeerders van Amsterdam over den vrijen handel in dese colonie waer over veele alhier seer verblijdt sijn'.

18 Jan van Ruijven aan Guillaem de Backer, 31 december 1671; SL 30-227, 416-418.

19 Jean de Backer aan Guillaem de Backer, 1671(?) (SL 30-227, 393-394). Jean woonde in ieder geval in juli 1675 nog steeds in Suriname, zie: 'De lijst van weerbare mannen der duijtsche natie', 4 juli 1675 (ZA 2035-262).

en Jean Sandra, allen woonachtig in Middelburg.²⁰ Le Grand had in Suriname contact met Bastiaen Thijssen Danielsens, de lokale vertegenwoordiger van de WIC. Zij hadden een gezamenlijke kennis in Vlissingen, een zekere Moijse Catteau (die overigens ook weer een bekende was van Guilliaem de Backer).²¹ Het is mogelijk dat die gezamenlijke kennis een rol heeft gespeeld in de overweging van Danielsens om Le Grand zijn functie te beloven na zijn terugkeer naar Nederland. Dit geeft een aardige blik op het belang dat gehecht werd aan de juiste connecties: Le Grand vroeg uitdrukkelijk aan zijn oom en neef of deze een goed woordje voor hem konden doen bij ‘d’heer vandenpoelen ende andere vrunden’.²²

Uit dit alles mag wel duidelijk zijn dat de kolonisten in Suriname met grote regelmaat communiceerden met hun kennissen in de Republiek. In de verhalen over hun eigen lotgevallen en de zakelijke mededelingen is het mogelijk veel informatie over Suriname terug te vinden.

De Surinaamse ervaring

Waarom gingen al deze mensen naar Suriname? De voornaamste bestaansreden van deze kolonie in de Zeeuwse periode was het verbouwen, oogsten en vershippen van suikerriet. Met uitzondering van de soldaten die belast waren met de verdediging van de kolonie, waren de meeste inwoners en bezoekers van Suriname in meer of mindere mate betrokken bij de suikerproductie en -handel. Het verwerken van suikerriet tot het halffabrikaat suikerbrood vereiste bijvoorbeeld nogal wat arbeid (Benjamins & Snelleman 1914-1917: 659). Voor dit verwerkingsproces waren onder meer molens nodig. Vele daarvan waren in 1668 nog door de Engelsen vernield om de Surinaamse economische infrastructuur zo veel mogelijk te schaden (Buddingh' 1995: 15-16; Goslinga 1971: 426; Van der Meiden 1987: 22-23). Het riet, dat door slaven werd gecultiveerd en geoogst, moest vervolgens over de rivieren naar de molens worden vervoerd. Daar werd de suiker gekookt door gespecialiseerde ‘suikerkokers’. De suikerbroden werden vervolgens verpakt in vaten en naar kopers in Europa verstuurd, waar ze dan verder werden verwerkt tot suiker.²³

De kolonie Suriname bestond grotendeels uit verspreid liggende plantages, gelegen langs de oevers van een aantal rivieren, met name de Suriname en de Commewijne, maar ook de Cottica en een aantal van de kreken en kleinere stromen die in deze rivieren uitkwamen. De

20 Jean le Grand aan Pieter Sandra, 6/15 september 1672 (SL 30-223, 72a-e); Jean le Grand aan Jean Sandra, 6/15 september 1672 (SL 30-223, 142a-b); Jean le Grand aan Pieter Buteux, 6/15 september 1672 (SL 30-223, 75a-d).

21 Jean le Grand aan Moijse Catteau, 7 januari 1672 (SL 30-227, 502-503); Bastiaen Thijssen Danielsens aan Moijse Cattjeau, 5/13 september 1672 (SL 30-223, 113a-b).

22 Jean le Grand aan Pieter Sandra, 6/15 september 1672 (SL 30-223, 72a-e). Deze ‘Vandenpoelen’ was mogelijk een van de bewindhebbers in de Zeeuwse kamer van de WIC; Jean le Grand aan Pieter Buteux, 6/15 september 1672 (SL 30-223, 75a-d).

23 Nicolaes Combe aan Carel Abrahamsen, 5 januari 1672 (SL: 30-227, 569-570)

Surinamerivier was tot ver landinwaarts bevaarbaar voor zeeschepen, die aanlegden op de rede van Torarica, veel verder stroomopwaarts dan Paramaribo. Bij Torarica was volgens een zeventiende-eeuwse bezoeker ‘een heel fraye Baye ofte Haven, groot en wijt genoeg voor hondert Scheepen’ (Benjamins & Snelleman 1914-1917: 670-671, 678). Omdat reizen over land door ondoordringbaar regenwoud en de lokale Inheemse stammen werd bemoeilijkt, waren de rivieren de voornaamste verkeersaders (Van der Linde 1966: 113).

De grotere nederzettingen waren allesbehalve indrukwekkend. Torarica was onder het Engelse bestuur de hoofdplaats van Suriname geweest, en was enkele jaren later nog steeds de grootste nederzetting. Nabij bevond zich de belangrijkste Joodse nederzetting, later ‘Jodensavanne’ genoemd, waar ook een synagoge stond. Torarica (ook wel aangeduid als ‘Zandpunt’) zou echter in latere jaren snel aan belang inboeten, en nog geen honderd jaar later was de plaats verlaten (Benjamins & Snelleman 1914-1917: 678; Van der Linde 1966: 117-118). Paramaribo was op de lange termijn een beter lot beschoren, maar tijdens de Zeeuwse periode was ‘Nieuw Middelburg’, zoals Crijnssen het aanvankelijk gedoopt had (een naam die overigens niet aansloeg, getuige het consequente gebruik van varianten op ‘Paramaribo’ door de vroegste kolonisten), echter nog verre van indrukwekkend. Gouverneur Heinsius gaf eind 1678 een gedetailleerde beschrijving van de plaats:

bijzonderlijk kan hier aen Paramaribo een schone stat gebout worden, vrij beter als Middelburgh, maer jegenwoordigh ist een open vleck met eenige verstroijde huissen, hebbe voor mijn logement niet konnen becomen als een sael in maniere van een boereschuer van ons landt, soodat ick mijnselven met een sware familie niet weinigh verlegen vinde, verscheijde fatsoenelijcke luijden die mede gekomen sijn weten oock geen logement te becomen, oock sijn de plaatsen daer de luijden in woonen meer gelijk na pallissaden met stroo ofte bladeren van boomen gedect als huijsen, sijnde te verwonderen datter geen andere sorge gedragen is tot accommodatie ende verseeckeringe van de luijden. Dat seer wel te doen is: een borstweringe met pallisaden in maniere van een halve maen getrocken, soude dese plaets volcomen verseeckeren tegens alle aenval van de indianen.²⁴

Vijf jaar later was het nog niet veel beter gesteld met Paramaribo. Gouverneur Van Aerssen van Sommelsdijck vond ‘het Vlek Paramaribo te bestaan in zeven- of acht en twintig Huizen, meest Herbergen en Smokkelaarskroegen’ (Benjamins & Snelleman 1914-1917: 550). Een klein plaatsje dus, zelfs zonder omwalling. De enige bescherming in de

24 Heinsius aan de Staten van Zeeland, 28 december 1678 (ZA 2035-310/311/312).

buurt was de door Crijnsen tot 'Fort Zeelandia' hernoemde voormalige Engelse fortificatie (Buddingh' 1995: 12).

De meeste kolonisten woonden waarschijnlijk op of nabij hun eigen plantages. Op de kaart van Josua Ottens (zie figuur 2) zijn veel van de namen van de briefschrijvers of hun kennissen terug te vinden: Zeeuwen (onder anderen Van Ruijven, Scharphuijsen, dominee Basseliers en gouverneur Versterre), maar ook Joden (Montesinos, Aboab, Nassij) en Engelsen (Watson, Horton).

Fig. 2: Detail van de *Nieuwe kaart van Suriname vertonende de stromen en landstrecken van Suriname. Comowini, Cottewijne, gelegen in Zuid America op de kusten van Caribana* 6. gr. benoorden de Linie Equinoct met nauwkeurige aanwijzinge van alle de Steden, Sterkten en Plantagien mitsgaders de diepte der Stromen en Banken volgens de nieuwste waarnemingen, van Josua Ottens (Amsterdam 1713-1718), naar een eerdere kaart van Willem Mogge uit 1671. (Bijzondere Collecties, Universiteit van Amsterdam; UBM: Kaarten: 33.24.69.)

De kolonisten hadden het niet alleen te stellen met slechte woonomstandigheden, gebrek aan wegen en vijandig regenwoud, maar werden daarnaast ook geconfronteerd met het tropische klimaat. '[H]et is sulcks ongesondes landt alser in de werelt niet en is', zo schreef kolonist Antonis Jeroensen Rijckquart.²⁵ Rijckquart, op dat moment pas acht maanden in Suriname, werd waarschijnlijk belaagd door muggen:

Ick laet ul weeten als dat ijck tegen woordigh ghequest ben met qua beenen,
Ick hebbe in elck been wel acht of neghen gaten ghehaedt ende en ben
nogh niet gheneese, ende onder tusschen stercke koortse met groote paine
ende naerder hant met groote hitte.²⁶

Het aantal sterfgevallen onder kolonisten en bezoekers was dan ook fors. Kapitein Jan Andriese van de *Aerdenburgh* verloor in 1672 in een maand tijd zijn bootsman en geschutsofficier en kon door ziekte onder de rest van zijn bemanning en zichzelf niet eens uit de kolonie vertrekken.²⁷

Daarnaast was het vochtige en warme klimaat een ramp voor de kleding en het schoeisel van de kolonisten, die deze bij gebrek aan de juiste grondstoffen (zoals koeienhuiden) niet of nauwelijks zelf konden vervangen. Dat blijkt uit de zeer vaak voorkomende verzoeken om schoenen of kleding toe te sturen:

versoeke mij ook met alle sceepen Tesenden 20, 30 p^r mans schoenen,
van soodanigen Groote en fatsoen als de 5 p^r schoenen die voor mij int
half oxh^t anden dominij gesonden waaren, als meede 10, 12 p^r roode
muijlen, 12 á 15 p^r vrouwe schoenen en 10 á 12 p^r d⁰ muijlen vande
mooijste fatsoen, ook 12 p^r jongen en 20 p^r mijsies schoenen groot voor
kinderen van 8, 9, 10, 11, 12 ijaaren allegaar met Leeren polesijn soo wel
de mijsies als de Jongens mooij hoog en smalleties op de moode.²⁸

Dat zijn bij elkaar dus meer dan honderd(!) paar schoenen. Als het klimaat verantwoordelijk was voor de slijtage, dan was het onvermogen van de kolonisten om het versleten schoeisel te vervangen te wijten aan het gebrek aan vee, waarvoor waarschijnlijk niet voldoende grasland te vinden was. Op het slachten van een koe werd op een bepaald moment zelfs de doodstraf gesteld.²⁹

25 Antonis Jeroensen Rijckquart aan Antonis Jeroensen, 8 september 1672 (SL 30-223, 127a-d).

26 Antonis Jeroensen Rijckquart aan Antonis Jeroensen, 8 september 1672 (SL 30-223, 127a-d). Rijckquart was op 31 december 1671 in Suriname gearriveerd, zie Antonis Jeroensen Rijckquart aan Franssinie Scheleraerts, 31 december 1671 (SL 30-227, 401-403).

27 Jan Andriese aan Laurens Verpoorten, 15 september 1672 (SL 30-223, 24a-b).

28 Jan van Ruijven aan Guilliaem de Backer, 31 december 1671 (SL 30-227, 416-418).

29 Een zekere korporaal Jan Reunier, bijvoorbeeld, had een koe laten slachten van de plantage van gouverneur Heinsius; tegen hem werd de doodstraf middels ophanging geeist (dit werd uiteindelijk omgezet in geseling en verbanning). Zie proces Jan Reunier, 16 januari 1680 (ZA 2035-384). Vergelijk ook de brief van commies Nicolaes Combe aan de Staten van Zeeland, 2 januari 1673 (ZA 2035-237).

Suriname werd niet alleen door grote afstand gescheiden van de Republiek, maar de directe omgeving van de kolonie was vaak ook vijandig. Hoewel zich verder naar het westen aan de Wilde Kust (in Berbice, Essequibo en Demerara) ook Nederlandse koloniën bevonden, waren andere nabije nederzettingen in handen van de Engelsen (Barbados, Jamaica, en na 1672 ook Tobago), Fransen (Sinnamary en Cayenne) en Portugezen (Brazilië) (Goslinga 1971: 421-430). In het Surinaamse regenwoud bevonden zich bovendien nog de oorspronkelijke bewoners (Marrons speelden in deze vroege periode nog geen rol van betekenis), van wier intenties men niet altijd op aan kon. Met deze Inheemsen dreef men desondanks ook wel handel. Jean le Grand beschrijft de opbrengst van zo'n handeltje:

die tegenwoordigh voor een a twee hondert ponden vlaems aen Indiaens carquesoen hadde, te weten hackmessen, bijllen met decroon gemerckt, messen met gekloncke heften, witte & blaeuwe coraelen, trompen, vishoecken van stael & Indiaensche scheermessen & spiegelties met schuffies, daer js ten minsten twee centies op te winnen.³⁰

Ook schippers Straatman en Barbarij schrijven dat zij met de 'bocken' (een niet erg vriendelijk woord voor de Inheemse bewoners van Guyana) bijlen hebben geruild voor letterhout.³¹

Afrikaanse slaven, die ook in deze periode al in grote aantallen in Suriname werden ingevoerd, worden haast niet genoemd, en al helemaal niet als individuen. Ze worden nog het vaakst beschreven als 'lading' arriverend uit West-Afrika.³² Een frappant voorbeeld van de willekeurige houding ten opzichte van de slaven is een opmerking van 'koopman' Le Grand, die over een bedorven maal mosselen opmerkte 'dat se niet anders dienen om aen negers te geven'.³³

Crisis in de kolonie: het begin van de derde Engelse zeeoorlog

In maart 1672 verklaarde Engeland de Republiek de oorlog; Frankrijk en de bisschoppen van Keulen en Munster deden in de maanden daarna hetzelfde. In juni van het 'Rampjaar' zouden deze drie laatste de Republiek

30 Jean le Grand aan Pieter Sandra, 6/15 september 1672 (SL 30-223, 72a-e). Hij herhaalt dit verhaal vrijwel letterlijk in zijn brieven aan Pieter Buteux (SL 30-223, 75a-d) en Samuel van Westhuijsen (SL 30-223 148a-d) van dezelfde datum, al is de waarde van de lading in de laatste brief opeens 'twee a drie duijzent guldens' in plaats van de tweehonderd ponden Vlaams in de andere brieven.

31 Hendrik Straatman en Jan Barbarij aan Jacob Pietersen, 7 januari 1672 (SL 30-227, 589-590).

32 Bijvoorbeeld 'is hier [...] gearriveert capt Claas ras en jan dimmes coomende vande cust van angola met negros': Jan van Ruijven aan Laurens Verpoorten, 31 december 1671 (SL 30-227, 527-528).

33 Jean le Grand aan Pieter Buteux, 6/15 september 1672 (SL 30-223, 75a-d).

binnenvallen en snel grote gebieden veroveren, tot diep in het gewest Holland toe, terwijl in augustus de recent afgetreden raadspensionaris Johan de Witt en zijn broer Cornelis door een woedende Haagse menigte werden gelyncht (Dreiskämper 1998: 41; Israel 1995: 803; Panhuysen 2005: 428-440). De Surinaamse kolonisten waren al langere tijd op de hoogte van zorgwekkende ontwikkelingen in Europa,³⁴ maar het zou lang duren voordat de volledige impact van de oorlog op de Republiek duidelijk werd. Op 6 april - de dag dat ook Lodewijk XIV van Frankrijk de Republiek de oorlog verklaarde - vertrok de *Susanna* vanuit Vlissingen met als bestemming Suriname. Aan boord waren, naast de normale lading, zestig musketiers onder bevel van luitenant Dominique Potteij, door de Staten van Zeeland naar Suriname gestuurd met de opdracht de kolonie te verdedigen in het geval van een Engelse of Franse aanval.³⁵ De *Susanna* kwam, na onderweg nog een Engelse koopvaarder geladen met fruit te hebben genomen, exact twee maanden later op zijn bestemming aan.³⁶ Het zou tot februari 1673 het laatste schip zijn dat Suriname vanuit de Republiek bereikte.

Dat betekende dat de Surinaamse kolonisten ruim acht maanden lang verstoken waren van alle nieuws aangaande het verloop van de oorlog. Het enige dat bekend was, was dat de Republiek in oorlog was geraakt met twee grootmachten tegelijkertijd:

wij verlangen hier seer naer nieuws, godt geeft datter wat goes mach coomen, wandt wij hier geen scheepen hebben vernoomen seedert de coomste van capt doncker, ende wij zijn hier seer beducht hoe dat het daer al staat wandt teegen sulcke twee grooten pottentaaten en can het niet lange tegengehouwe woorden naer menselicke presontij. doch godt is almachtigh, verhoope dat hij onse wapenen wil seegenen.³⁷

De kolonisten waren nog niet op de hoogte van de invasie, of de wanorde waarin het bestuur van de Republiek zich bevond. Men was echter wel zeer beducht voor een aanval van buitenaf, immers Suriname werd omringd door Engelse en Franse kolonies. De kolonisten vreesden met name een aanval van de Engelsen uit Jamaica of Barbados.³⁸ Het garnizoen in

34 'indien met de franssen in oorlogh geraecken, vresen dat het ons oock hier wel gelden mocht, twelcke Godt verhoede en sijnen grimmigen toorn genadelijck van ons wil afwenden, en noch lange laten wonen in vrede onder onsen wijnstock en vijeboom': Joris Darvall aan Jacob Pietersen, 12 januari 1672 (SL 30-227, 474-475).

35 Instructies van de Staten van Zeeland aan luitenant Potteij en kapitein Doncker, gedateerd 2 april 1672 en ondertekend door de Zeeuwse raadspensionaris Pieter de Huybert (ZA 2035-234).

36 Dominique Potteij aan Hermaenus Potteij en aan luitenant de Chavoones, beide gedateerd 11 september 1672 (resp. 30-223, 139a-c en 140a-c).

37 Jan Andriese aan Laurens Verpoorten, 15 september 1672 (SL 30-223, 24a-b).

38 Bijvoorbeeld: '[...] seedert geen verandering als dat wij hier de vijandt noch alle dage verwachten vande berbadoos en janmanicke [...]': Jan Andriese aan Laurens Verpoorten, 15 september 1672 (SL 30-223, 24a-b).

Fort Zeelandia was zojuist al versterkt met zestig soldaten, maar ook een groot deel van de burgerbevolking ('planters, coopliden, ambachtlieden, t' zij van watt staat ofte qualiteit het mochte wesen'³⁹) was gedwongen op het fort te verblijven met alle wapens die zij tot haar beschikking had. Tegelijkertijd werden slaven van de plantages ingezet om de fortificaties te versterken.⁴⁰ Volgens Jean le Grand was men beducht voor een invasie maar wel gereed om de confrontatie aan te gaan:

want wij vreesen seer [...] voor de vier schepen die wij alle uijr van jamaica onder het commando van Melord willebeij sijn verwachtende. Indien deselve comen wij sullen se eerelijck verwellecommen want wij klaer zijn om haer t ontfangen.⁴¹

Alle vrees ten spijt zouden de Engelsen echter niet aanvallen. Een door Le Grand gevreesde aanval van de Inheemsens bleef ook uit,⁴² en de Engelse bewoners van Suriname bleken gelukkig betrouwbaar.⁴³ Problemen waren er echter genoeg, want behalve van oorlogsnieuws zat men ook om andere levensbehoeften verlegen. De zo broodnodige proviand, kleding en andere voorraden uit Europa kwamen opeens niet meer, wat snel tekorten tot gevolg had:

Wij verlangen hier seer naar eenige tijdinge, hoe het jnt vaderlandt staet, en oock naer Eenige fijctaleijen, want soo hier jnden tijt van 2 a 3 maenden geen schepen comme soo sal het her miserabel van alles sijn, want er dranck en cost seer gebreck sal sijn.⁴⁴

Tot overmaat van ramp kwam de hele suikerproductie en -uitvoer stil te liggen. De plantagehouders en een deel van de slavenbevolking hielden zich maandenlang onledig met het uitzien naar imaginaire Engelse invasievloten, zodat de plantages niets produceerden en er niets werd uitgevoerd. De weinige schepen die nog wel in haven lagen en uiteindelijk naar de Republiek durfden te vertrekken riskeerden bovendien een aanval van Engelse kapers (van de vier schepen die zich in juni nog in Suriname bevonden, werd er op de terugweg zeker één gekaapt). Het 'normale'

39 Jean le Grand aan Samuel van Westhuijsen, 6/15 september 1672 (SL 30-223 148a-d).

40 Pieter Jaspers Heerense aan Johan en Pieter Boudaen Courten, 4 september 1672 (SL 30-223, 21a-b).

41 Jean le Grand aan Pieter Sandra, 6/15 september 1672 (SL 30-223, 72a-e). Pieter Versterre schreef min of meer hetzelfde aan de Staten van Zeeland: 'wat belanght onse fortificatie hebbe deselve door Godes geholpen in soo goeden postuur en deffentie gebracht, dat deselve bequaem is om een stoot te kunnen uijtstaen'; 29 december 1672 (RAZ 2035-235).

42 'wij vreesen seer van binnens t landt van de Indiaenen': Jean le Grand aan Pieter Sandra, 6/15 september 1672 (SL 30-223, 72a-e).

43 Pieter Versterre aan de Staten van Zeeland, 25 maart 1675 (RAZ 2035-249/250).

44 Bastiaen Thijssen Danielsens aan Moijse Catteau, 5/13 september 1672 (SL 30-223, 113a-b).

koloniale leven kwam dus geheel tot stilstand. Luitenant Potteij schreef direct na zijn aankomst in juni 1672: ‘hier wort in dese collonie extreem veel suijcker gemaect, en sou naer alle aparentie in een corten tijt een seer schoone collonie worden, hadden se maer vrede’.⁴⁵ Maar juist die vrede zou nog lange, lange maanden op zich laten wachten. Pas de aankomst van het met proviand geladen schip de *Eendragt* in februari 1673 zou een zekere mate van verlossing brengen.⁴⁶

Conclusie

Zeeuws Suriname was een jonge kolonie, met een gering aantal inwoners en weinig van de voorzieningen die de kolonisten thuis gewend waren. Daarnaast moest men leren leven met een vijandig klimaat en met de grote afstand tot het thuisland. Haast iedereen die in Suriname was, had hetzelfde doel: geld verdienen, met name door de suikerproductie. Het voornaamste onderwerp in bijna alle brieven uit Suriname is dan ook suiker. Vrijwel alle activiteiten in Suriname draaiden om dit product. Dat wil niet zeggen dat er tussen de regels door geen andere informatie over het leven in Suriname te vinden is. De omgang met niet-Nederlanders, de binnenkomst van schepen, het omgaan met tropische ziekten en een vreemd klimaat, de interactie tussen mensen die vaak voor lange duur met elkaar zaten opgescheept (op grote afstand als zij waren van de Republiek) waren allemaal belangrijke elementen in het leven van de kolonisten. De suikerproductie was echter de kern van het leven in de kolonie.

Toen de Derde Engelse Oorlog uitbrak kwam die suikerproductie in gevaar. Het nieuws van de oorlogsverklaring maakte de kolonisten zeer ongerust en een groot deel van de bevolking - vrij en onvrij - kwam naar Fort Zeelandia om daar Suriname te verdedigen tegen een mogelijke Engelse invasie. Dit betekende dat de plantages en suikermolens zo goed als verlaten waren en dat de suikerproductie stil kwam te liggen. In hun brieven laten de kolonisten duidelijk blijken hoe rampzalig zij dit vonden. Bovendien stopte door de oorlog het scheepvaartverkeer tussen Europa en Suriname vrijwel volledig. Dit betekende dat er geen suiker meer kon worden uitgevoerd, maar ook dat er geen hoognodige voedselproducten en andere zaken, die men in Suriname niet of nauwelijks zelf kon produceren, konden worden ingevoerd. Bovendien ontbrak het aan nieuws uit Europa, waardoor de kolonisten niet wisten wat zij konden verwachten. Hoewel een invasie uiteindelijk uitbleef, is het goed mogelijk dat juist de klappen die de suikerproductie opliep door de ontstane onrust er mede voor hebben gezorgd dat het nog jaren zou duren voordat Suriname echt tot bloei zou komen en dat de Staten van Zeeland in 1682 waren gedwongen de verlieslijdende kolonie te verkopen.

45 Dominique Potteij aan Hermaenus Potteij, 11 september 1672 (SL 30-223, 139a-c).

46 Pieter Versterre aan de Staten van Zeeland, 6 mei 1673 (RAZ 2035-241).

Over de toestand in Zeeuws Suriname, en dan in het bijzonder de gevolgen van het Rampjaar, was tot nu toe weinig bekend. Dankzij de *Sailing Letters* hebben onderzoekers nu de beschikking over een grote hoeveelheid relevant materiaal, dat informatie biedt over deze periode welke bijvoorbeeld in het Zeeuws Archief niet aanwezig is. In vergelijking met al eerder bekend materiaal zijn er zo nieuwe inzichten mogelijk. We hebben nu bovendien de beschikking over een hoop informatie over de gedachten en gevoelens van de kolonisten, iets waarmee de mentaliteitsgeschiedenis zijn voordeel kan doen. Een van de tot op heden zeer onderbelichte onderwerpen die dankzij deze brieven kan worden bestudeerd is de wisselwerking tussen kolonie en thuisland. Contacten tussen kolonisten en achterblijvers kunnen dankzij briefrelaties in kaart worden gebracht. Dit vormt een geheel nieuwe dimensie in de koloniale geschiedschrijving. Zeeuws Suriname, hoewel op grote afstand van haar Europese thuisland, stond daar zeker niet los van. De *Sailing Letters*, ooit bedoeld als middel om die contacten te onderhouden, hebben hun bestemming nooit bereikt, maar zij bieden hedendaagse onderzoekers wel een prachtige nieuwe mogelijkheid om kolonies als Suriname vanuit de zichtpunt van de direct betrokkenen te bestuderen.

Literatuur

- Benamins, H.D. & J.F. Snelleman (eds), 1914-1917
Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië. Den Haag: Nijhoff. Online beschikbaar via: http://www.dbnl.org/tekst/benj004ency01_01/.
- Bruijn, J.R., 1975
 'Kaapvaart in de tweede en derde Engelse oorlog.' *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 90: 408-429.
- Buddingh', H., 1995
Geschiedenis van Suriname. Utrecht: Het Spectrum.
- Burke, P., 2004
What is cultural history? Cambridge: Polity.
- Dreiskämper, P., 1998
 'Redeloos, radeloos, reddeloos'; *De geschiedenis van het rampjaar 1672*. Hilversum: Verloren.
- Enthoven, V. & H. den Heijer, 2005
 'Nederland en de Atlantische wereld, 1600-1800; Een historiografisch overzicht.' *Tijdschrift voor zeegeschiedenis* 24 (2): 147-166.
- Gelder, R. van, 2005
Verslag van een inventariserend onderzoek naar Nederlandse brieven in het archief van het High Court of Admiralty in The National Archives in Kew, Groot-Brittannië. In opdracht van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, mei-november 2005. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek. Beschikbaar online: <http://www.kb.nl/sl/rapportage.pdf>.

- Gelder, R. van, 2008
Zeepost; Nooit bezorgde brieven uit de 17de en 18de eeuw. Amsterdam: Atlas.
- Goslinga, C.C., 1971
The Dutch in the Caribbean and on the Wild Coast 1580-1680. Assen: Van Gorcum.
- Heijer, H. den, 1997
 'Zeeuwse smokkelhandel op West-Afrika (1674-1730).' *Tijdschrift voor zeegegeschiedenis* 16 (2): 141-159.
- Heijer, H. den, 2002
De geschiedenis van de WIC. Zutphen: Walburg Pers.
- Hoogbergen, W., 1992
 'De Bosnegers zijn gekomen'; *Slavernij en rebellie in Suriname*. Amsterdam: Prometheus.
- Israel, J.I., 1995
The Dutch Republic; Its rise, greatness, and fall 1477-1806. Oxford: Clarendon Press.
- Jong, J. de, 1987
Een deftig bestaan; Het dagelijks leven van de regenten in de 17de en 18de eeuw. Utrecht/Antwerpen: Kosmos.
- Lier, R.A.J. van, 1949
Samenleving in een grensgebied; Een sociaal-historische studie van de maatschappij in Suriname. Den Haag: Nijhoff.
- Linde, J.M. van der, 1966
Surinaamse suikerheren en hun kerk; Plantagekolonie en handelskerk ten tijde van Johannes Basseliers, predikant en planter in Suriname, 1667-1689. Wageningen: Veenman.
- Mathijssen, M., 2007
 'Laat de bronnen spreken; Particuliere brieven als historische bron.' In: P. Stokvis (ed.), *Geschiedenis van het privéleven. Bronnen en benaderingen*. Amsterdam: SUN, pp. 50-68.
- Megen, N. van, 2003
 'Ick leer nu moij lesen en schrijven als ul sien kan; Zeventiende-eeuwse brieven van en aan zeevarenden uit het archief van het High Court of Admiralty.' *Tijdschrift voor zeegegeschiedenis* 22 (2): 147-156.
- Meiden, G.W. van der, 1987
Betwist bestuur; Een eeuw strijd om de macht in Suriname 1651-1753. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw.
- Moree, P., 1998
 'Met vriend die God geleide'; *Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*. Zutphen: Walburg Pers.
- Panhuysen, L., 2005
De ware vrijheid; De levens van Johan en Cornelis de Witt. Amsterdam: Atlas.
- Roos, D., 1992
Zeeuwen en de Westindische Compagnie. Hulst: Van Geyt Productions.

Vernooij, J., 2005

‘Godt niet meer Engels maer geheel Zeeuws; Jan Basseliers, kerk en slavernij.’
Zeeland; Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 14 (1): 3-12.

Vliet, A.P. van, 2007

‘Een vriendelijcke groetenisse’; *Brieven van het thuisfront aan de vloot van De Ruyter (1664-1665)*. Franeker: Van Wijnen.

Wal, M. van der, 2006

Onvoltooid verleden tijd; Witte vlekken in de taalgeschiedenis. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Weterings, T.A.J.M., 2009

Rampjaar aan de Rivier; Zeeuws Suriname in brieven van kolonisten, december 1671 - september 1672. Masterscriptie. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
Online beschikbaar via: <http://www.textualscholarship.nl/?p=5910>.

Tom Weterings studeerde geschiedenis in Leiden en volgde daarna de master Redacteur/editor aan de Universiteit van Amsterdam. In 2009 won hij met zijn scriptie Rampjaar aan de Rivier. Zeeuws Suriname in brieven van kolonisten, december 1671 - september 1672 de Vlaams-Nederlandse Prijs voor Teksteditie. Momenteel werkt hij voor een wetenschappelijke uitgeverij en als onafhankelijk onderzoeker.

Marijke Schillings

Joannes Romme met een missie in Suriname, 1864-1889¹

‘Midden in het woud, in een arme hut, van vier zijden aan regen en wind en zon blootgesteld’: eigenlijk kon de priester Joannes Romme zijn gevoelens niet beschrijven ‘midden tussen arme onwetende Indianen’.² Vanuit het Brabantse land was hij kort na de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 in Suriname aangekomen om ‘de arme heidenen der Surinaamse bossen het evangelie te brengen’ ([Boomaars] 1894: 203). Romme behoort met zijn veel bekender geworden tijdgenoot Petrus Donders tot de eerste missionarissen in Suriname, die de Indianen in hun eigen kampen opzochten.³

Joannes Romme werd op 22 maart 1832 te Beek bij Breda geboren.⁴ Zijn ouders hadden een pachthoeve. Op jonge leeftijd gaf hij aan priester te willen worden. Na zeer goede studies aan de seminaries van Oudenbosch en Hoeven werd hij op 17 mei 1856 tot priester gewijd. Enkele jaren van pastoraal werk in Noord-Brabant volgden. Waarom Romme missionaris wenste te worden en voor Suriname koos, is onbekend. Mogelijk dat door het lezen van artikelen in het katholieke tijdschrift *De Godsdienstvriend* zijn keuze op Suriname viel waar een grote behoefte aan priesters was. Het duurde meer dan vier jaar voordat de bisschop van Breda Romme liet gaan. Op Oudejaarsdag 1863 vertrok hij via het Nieuwe Diep naar Suriname. Op 8 februari 1864 bereikte het schip de *Maximiliaan* Paramaribo. Nauwelijks een maand na zijn aankomst berichtte Romme aan zijn ouders dat hij druk bezig was met het onderricht aan kinderen en oudere volwassenen. Aan een van de twee seculiere geestelijken die op dat moment in de stad werkzaam waren, A. Swinkels, zou hij zijn opleiding als missionaris danken ([Boomaars] 1894: 191; [Bossers] 1884: 260).⁵

1 Met dank aan dr. Gerrit Knaap voor zijn commentaar bij de totstandkoming van dit artikel.

2 Sint Agatha, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, archief redemptoristen (hierna: CssR) 4599, februari 1869. De woorden Indianen, Marrons en Creolen worden in deze bijdrage gebruikt voor respectievelijk Inheemsen, weglopers/bosnegers en slaven/negers/vrijgemaakten.

3 Vernooij 1989: 32, 84-86; Vernooij 2009b: 226; CssR 8721, pp. 209-210.

4 Biografische gegevens in chronologische volgorde van verschijnen: *De volksmissionaris* 1889; [Boomaars] ca. 1894: de schrijver kon over meer dan 70 brieven beschikken die Romme vanuit Suriname had verzonden (186-187); Jansen 1924; Kuipers 1927a: 125-127; CssR 4277.

5 Romme aan Mgr. Van Hooijdonk, Paramaribo 18 februari 1864, afgedrukt in de *Kerkelijke Courant*, jaargang 30, nr. 388, 4 juni 1864. Breda, Stadsarchief Breda, Archief Bisdom Breda (hierna: archief Breda), I, doos 59: Romme aan Mgr. [Van Hooijdonk te Breda], Paramaribo 1 juli 1866. Met dank aan W. Brand voor een kopie van deze brief. Romme geeft niet aan waaruit die opleiding had bestaan. Swinkels verbleef van 1854 tot juli 1866 in Suriname. Seculiere geestelijken behoren niet tot een orde of congregatie. Zij zijn aan een bisdom verbonden.

Afbeelding 1. Portret van Joannes Romme (Sint Agatha, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, archief redemptoristen)

In deze bijdrage probeer ik aan de hand van een aantal brieven en verslagen van Romme uit de jaren 1864-1887 het moeizame proces van missionering onder de Creolen, Marrons en Indianen, deels tegen de

achtergrond van de Emancipatie en de daaropvolgende periode van het Staatstoezicht (1863-1873), te schetsen. Op de vrijgemaakte slaven van de plantages hadden deze veranderingen de grootste invloed. Macht, organisatie, religie, onderricht en aanpassing zijn in dit verband relevante onderzoekselementen. Met de leiding ter plaatse werd bijvoorbeeld wel degelijk overlegd en onderhandeld. Het tonen van respect kon noodzakelijk zijn om toegang tot dorpen te verkrijgen (Vernooij 2009a: 66). Hoewel Romme zijn manier van werken aan een specifieke groep aanpaste, lijkt het erop dat de contacten met diverse culturen het karakter van een eenrichtingsverkeer hadden en behielden. Bekering tot het christendom vroeg om een geheel andere manier van leven, op het terrein van huwelijk en gezin bijvoorbeeld, en wezenlijk om het 'breken' met eigen religieuze tradities.

Sociale structuur

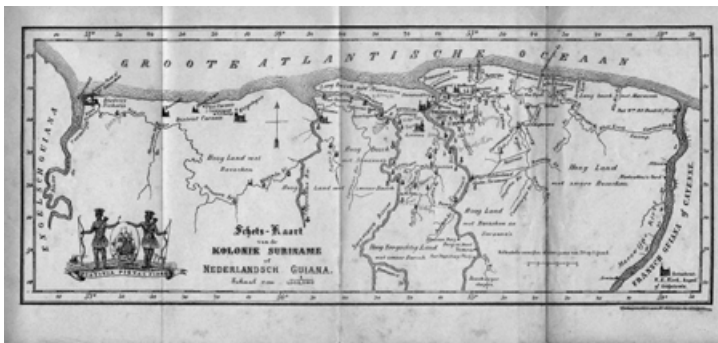
Enkele dagen na zijn aankomst liet Romme de bisschop van Breda weten: 'de geëmancipeerden gedragen zich zeer rustig. Mocht er enige wanorde zijn, dan ligt dat niet aan de ex-slaven maar aan Europeanen, die hier fortuin komen zoeken en die door hun wangedrag niet zelden ergernis opwekken'.⁶ Deze passage vormt het uitgangspunt voor een korte beschrijving van de sociale structuur van de Surinaamse samenleving ten tijde van Rommes verblijf.⁷

Een plantagekolonie als Suriname kende een sociale structuur gebaseerd op kleur. De bovenlaag werd gevormd door blanke hoge ambtenaren, planters en directeurs. Een aparte groep binnen de blanke bevolking vormden de Joden. De blanke bevolking woonde voornamelijk in Paramaribo en kende vele Europese nationaliteiten. De middenlaag bestond uit gekleurde vrijen en vrijgelaten slaven (gemanumitteerden). Onder de middenlaag stond de grote groep van slaven. Zij vormden de meerderheid van de bevolking. Volgens de Emancipatiewet werden op 1 juli 1863 alle slaven - zo'n 34.000 - vrij. De ex-slaven waren echter volgens deze wet verplicht tien jaar onder contract loonarbeid te verrichten. Grote groepen vrijgemaakten bleven door hun gehechtheid aan de grond op de plantages of kochten gezamenlijk (delen van) plantages op. Dat laatste gebeurde bijvoorbeeld in de districten Para en Coronie, gebieden respectievelijk ten zuiden en westen van Paramaribo waar Romme missioneerde.

Na 1863 ontwikkelde zich ook de kleinlandbouw: veel Creolen oefenden met hun gezinnen de landbouw uit op een klein stukje grond langs de grote rivieren. Kleinlandbouwers die zich nabij Paramaribo vestigden, hielden de kostgronden voornamelijk voor eigen gebruik en zochten naar losse arbeid. De trek van de plantages naar elders verliep weliswaar geleidelijk maar was op langere termijn echter onomkeerbaar. Vooral

⁶ *Kerkelijke Courant*, 4 juni 1864.

⁷ Voor deze schets werden geraadpleegd: Bol & Vrij 2009: 11-37; Klinkers 2007: 133-151; Van Lier 1977: 1-27, 131-139, 160-223; Vernooij 1996: 7.

Afbeelding 2. Schetskaart van Suriname met de staties van de redemptoristen (Sint Agatha, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, archief redemptoristen)

jongere Creolen trokken heen en weer, en verplaatsten zich meer in de richting van Paramaribo en verstedelijkten. De Emancipatie gaf weinig verbetering in de leefomstandigheden. De lonen die de vrijgemaakte slaven ontvingen, waren laag. Ouderen die niet meer konden werken, verbleven zonder contracten op de plantages. Paters signaleerden tijdens hun reizen in 1866 een economisch verval: koffieplantages die bijna te gronde gingen en suikerplantages die vervielen evenals katoenplantages aan de kust van Coronie.⁸

Aan de rand van de koloniale samenleving leefden de Marrons en de Indianen. Marrons sloten zich aan in gemeenschappen (dorpen) vaak diep in het binnenland. Externe invloed op hun geïsoleerde bestaan was op de langere duur vooral van missie en zending afkomstig. In 1863 werd hun aantal tussen de zes- en negenduizend geschat. De grootste groep Indianen woonde in de kuststreek en bestond uit Arowakken en Caraïben. Zij leefden niet in absolute afzondering maar kwamen zo nu en dan naar Paramaribo om handel te drijven. Voor de missie was het tamelijk problematisch dat zij zich als nomaden regelmatig verplaatsten ([Bossers] 1884: 330-331).⁹

Staat van het christendom

De Surinaamse samenleving was ook in religieus opzicht zeer divers. Het christendom verwierf zich meer en meer een monopoliepositie. De planters waren hoofdzakelijk gereformeerd. De Evangelisch-Lutherse Kerk, sinds 1741, was er vooral voor de Duitsers. De Hervormde en Lutherse Kerken hebben zich weinig van de slaven aangetrokken, om bewust een afstand te behouden tussen blank en gekleurd/zwart. Zij hebben de zendingsarbeid geheel aan de Evangelische Broedergemeente (EBG) en aan de Katholieke Kerk, in hun ogen ‘volkskerken’, overgelaten. Vanuit een christelijke en Europese visie trachtten deze twee denominaties een ordelijk gezinsleven onder ‘bekeerden’ te bewerkstelligen alsook het welzijn van hun zielen te bevorderen. Onderling legden zij in de tweede helft van de negentiende eeuw een zekere wedijver aan de dag toen zij beide onder dezelfde bevolkingsgroep van (ex-)slaven konden arbeiden. Het element van concurrentie is een bijzondere karakteristiek van het christendom in Suriname (Vernooij 2007: 268).¹⁰

Zendelingen van de EBG, ook Herrnhutters genoemd, mochten sinds 1735 onder de gekleurde en zwarte vrije bevolking van Suriname verblijven. Planters en het koloniaal bestuur hadden de hoop dat door de

8 C SSR 4597 (deel I). Dit inventarisnummer bestaat uit vijf delen over de jaren 1866-1871.

9 C SSR 8721, p. 212, 223-224.

10 Vernooij schrijft dat ‘vanuit deze historische concurrentiestrijd er specifieke EBG- en katholieke dorpen zijn ontstaan’ (2009a: 66). Voor deze schets van het christendom in Suriname zie verder: Lenders 1996: 140-141, 152, 174-180, 211-213, 292-293; Van Lier 1977: 128-129; Vernooij 2008: 7-15.

zending aanvallen van Marrons op plantages zouden verminderen. De EBG richtte bij nederzettingen van Indianen en Marrons zendingsposten op, die tot in de negentiende eeuw bleven bestaan, maar weinig succesvol bleken. Van de zendelingen werd verwacht dat zij zoveel mogelijk in eigen levensbehoeften voorzagen. Rond 1830 kreeg de EBG toegang tot plantages en kon de kerstening pas goed beginnen.¹¹ Eind 1863 telde de gemeente ruim 27.000 lidmaten. Na de Emancipatie verplaatste het zwaartepunt van de zending zich (terug) naar de stad. De Herrnhutterkerk groeide uit tot een Creolenkerk.

Katholieke priesters werden lange tijd uit de kolonie geweerd. Pas aan het begin van de negentiende eeuw kwam een katholieke gemeenschap tot stand, die naast vrijen toch vooral uit Europeanen bestond: eigenaars van plantages, militairen en administrateurs. Met de bevolking op de plantages konden katholieke geestelijken nauwelijks in contact komen omdat ze er ook tot rond 1830 niet werden toegelaten. Eind 1863 werd het aantal katholieken niettemin op zo'n twaalfduizend geschat, waarvan de helft in Paramaribo. Ruim twintig plantages aan de Commewijne en de Suriname werden vanuit de stad bediend (*Een halve eeuw in Suriname* 1916: 21).¹²

Redemptoristen in Suriname

Vanuit Rome werd de Surinaamse missie in augustus 1865 aan de Nederlandse provincie van redemptoristen toevertrouwd. De congregatie was begin achttiende eeuw in Napels gesticht met het doel een gemeenschappelijk christelijk leven te leiden en met het devies het evangelie onder de armen, de meest verlatenen, te verkondigen. Eind maart 1866 arriveerden de eerste redemptoristen in Paramaribo. Romme volgde spoedig Donders' voorbeeld om bij de redemptoristen in te treden. Op 1 november 1866 werd hij novice en droeg 'van die dag af ook het paterskleed met pater noster, kruis enz.' ([Boomaars] 1894: 194). Na een verkorte proeftijd deden Donders en Romme op 24 juni 1867 hun professie. Door in te treden, raakte Romme in zekere zin zijn vrijheid kwijt. Hij moest zich aan kloosterregels aanpassen, wat hem niet altijd gemakkelijk afging. Ook op reis golden kloosterregels, zoals bidden op vaste tijden (zie afbeelding 3).¹³

11 In de regeringsreglementen van 1828 en 1832 stonden twee artikelen vermeld aangaande de kerstening van slaven (Vernooij 1977: 18).

12 Vernooij vindt 12.000 aan de hoge kant (1998: 53).

13 Romme en Donders (1809-1887) waren in 23 jaar slechts twee keer samen in hetzelfde huis: tijdens hun noviciaat in Paramaribo en van november 1883 tot november 1885 in Coronie, zie Romme aan de pater-provinciaal Oomen, Batavia, 18 april 1887, in: Boland 1982: 252-255; Van Dongen & Peeters 2009: 103: 'wij, twee con-novisen, eindelijk bij elkanderen' (december 1883). Over intrede/noviciaat/professie, zie: [Boomaars] 1894: 193- 197; Schalken 1985: 30; Van Dongen & Peeters 2009: 52. Over kloosterregels, zie Csr 4075 (Swinkels) brief 31 oktober 1868; Vernooij 1989: 86, 89, 91; Vernooij 1996: 47.

De redemptoristen brachten continuïteit en structuur in het missiewerk. Ze breidden langs de rivieren het systeem van *waka kerki* ofwel de rondtrekkende kerk uit dat een decentralisatie of deconcentratie van het kerkelijk werk tot gevolg had.¹⁴ De missie werkte rond 1875 vanuit vijf vaste staties of standplaatsen (zie afbeelding 2). Paramaribo had er twee: de hoofdkerk van de HH. Petrus en Paulus en de bijkerk de H. Rosa. De derde statie was te Batavia, de melaatsenkolonie aan de Coppenamervier, één tot twee dagen reizen van Paramaribo verwijderd. Verder westelijk lag Coronie. In 1875 kregen de redemptoristen daar een stukje grond van de plantage Mary's Hope, van waaruit de kapellen Burnside en later ook Welgelegen werden bediend, elk op ongeveer twee uur gaans. De vijfde statie was Livorno, een verlaten suikerplantage, op anderhalf uur afstand ten zuiden van Paramaribo, die de redemptoristen in 1875 aankochten en waar zij een weeshuis voor jongens oprichtten. Romme heeft in alle vijf vaste staties afwisselend gewerkt, meermalen als pastoor. In Paramaribo diende hij vier keer (bij elkaar 14½ jaar), in Batavia twee keer (bijna twee jaar), te Coronie drie keer (5½ jaar) en op Livorno twee keer (bijna drie jaar).¹⁵

Het missiewerk door de paters bestond vooral uit het geven van godsdienstig onderricht (de catechismus), gebed en het lezen van de Heilige Mis met het uiteindelijke doel sacramenten, die tot de kern van het kerkelijk leven behoren, te kunnen toedienen. De sacramenten die in aanmerking kwamen waren het doopsel, de Eerste Heilige Communie (deelname aan de eucharistie), de biecht (het sacrament van de boete), het vormsel (alleen door het hoofd van de missie toe te dienen), het huwelijk en het heilig oliesel aan stervenden.

De Nederlandse overheid betaalde in Suriname de apostolisch vicaris als geestelijke van de eerste rang en enkele priesters (sinds september 1862 zes) als geestelijken van de tweede rang (Vernooij 1998: 103). Zo werd aan Romme kort na zijn aankomst het jaarlijkse bedrag van vijftienhonderd guldens toegekend; voor de gemaakte overtochtkosten kreeg hij tweehonderd en voor uitrusting tweehonderdvijftig guldens. In september 1882 werd hij pensioengerechtigd.¹⁶

Reizen en communicatie

Romme berichtte uitgebreid over zijn reiservaringen. Gereisd werd er eigenlijk alleen over water. Als vervoermiddel werden gewoonlijk tentboten gebruikt. Een elfdaagse missiereis met vijf Creolen als roeiers kostte de

14 Onder meer Vernooij 1994: 197-198; Vernooij 1996: 47; Vernooij 2008: 14 over *waka kerki*, ook met betrekking tot missie onder Indianen en Marrons.

15 CssR 4456-4457 (jaarverslagen over 1875 en 1882; Romme stelde het verslag over 1882 op). Waar Romme werkte, onder andere CssR 8721, pp. 284-285.

16 Paramaribo, Archief van het Bisdom, Archief der Surinaamse missie (hierna: archief Surinaamse missie), inv.nrs. p. 19 en p. 42. Met dank aan J. Vernooij voor een kopie.

missie 68,75 gulden. Tentboten waren geen gemakkelijke vaartuigen. Men zat dicht op elkaar op kleine zitbankjes. Het was nog een hele toer om de slaap te vatten op de bankjes met het lawaai van de roeispanten. Bij smalle vaarwegen en kreken stapte men over in een korjaal. De reisduur was erg afhankelijk van het tij, de stromingen en de wind. Men arriveerde 's avonds, soms 's nachts of de volgende ochtend na de gehele nacht op een zitbank gerust te hebben.¹⁷ Ook kon een brandende zon het reizen zeer vermoeiend maken. Plantages aan de bovenloop van de Surinamerivier bijvoorbeeld lagen zo'n zestig kilometer van Paramaribo verwijderd en dat was nog altijd tien uur gaans in een roeiboot (Bol & Vrij 2009: 31). Of Romme net als Donders een vaste helper had, is niet bekend. Donders had stuurman Thomas, die hem steeds vergezelde en die hem als wegwijzer, koster, misdienaar en voorbidder zeer dienstig was. Hij had bovendien ene Joseph die met hem vanuit Batavia naar plantages en Indianen meereisde ([Boomaars] 1894: 114; Van Dongen & Peeters 2009: 65).¹⁸

Afbeelding 3. Gemeenschap van de redemptoristen in 1871. Achterste rij, vierde van rechts, pater Romme en geheel rechts, pater Donders (Sint Agatha, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, archief redemptoristen)

De omgangstaal tussen de diverse bevolkingsgroepen was het Negerengels, nu Sranantongo. Ook de Indianen gebruikten het Sranantongo als *lingua franca*. Romme bekwaamde zich snel in deze taal ([Boomaars]

17 Csr 4597 (deel IV); Brief Romme, 1 juli 1866 (archief Breda). Rome, Archivio generale dei Redentoristi (hierna: archief Rome), Provincia Hollandica, 300901 V.P. I Suriname 1874-1875, brief van Romme, Paramaribo, 31 augustus 1874. Met dank aan J. Vernooij voor een kopie van deze brief.

18 Onduidelijk is of met 'Joseph' Joseph Tam wordt bedoeld, in 1876 catechist bij de Indianen van Tibiti, een zijrivier van de Coppename (zie de volgende paragraaf, Csr 8721, p. 221 en [Bossers] 1884: 331).

1894: 191). De Katholieke Kerk volgde het voorbeeld van de EBG om publicaties in het Sranantongo uit te geven, zoals catechismussen en gebeden- en zangboeken (Vernooij 1998: 97-99). Onderricht was in de missiearbeid enorm belangrijk en een catechismus bood in de vorm van vragen en antwoorden een overzicht van de leer van de Kerk. Romme verzorgde de vertaling van een catechismus, die in 1868 te 's-Hertogenbosch verscheen (Schalken 1985: 31).¹⁹

De brieven en verslagen van Romme (of aan hem toegeschreven) gaan over zijn missiereizen die hij buiten de stad Paramaribo maakte. Deze geven ons een beeld dat een Nederlandse geestelijke, vanuit een Europese en katholieke cultuur, zich van een niet-Europese mens en zijn omgeving vormde.²⁰ Europeanen die naar Suriname vertrokken kenden de lokale bevolking van kleurlingen en zwarten waarschijnlijk alleen uit boeken en van platen en vanuit een vooroordeel waarbij de blanke als superieur en de gekleurde als inferieur werd beschouwd. Ook ten aanzien van religieuze tradities en overtuigingen van de ‘ander’ dachten missionarissen en zendelingen in de negentiende eeuw negatief (Van Lier 1977: 200-201; Vernooij 1994: 197; Vernooij 1996: 16; Vernooij 2002: 119-121). Romme liet zich niet of nauwelijks uit over indrukken die hij op zijn bezoekers maakte. Het beeld van het contact blijft helaas tamelijk eenzijdig.

Missiewerk in de praktijk

Alleen of in het gezelschap van een andere redemptorist bezocht Romme drie bevolkingsgroepen: Creolen op plantages en eigen kostgronden langs de rivieren, Indianen van de benedenlanden (het kustgebied ten noorden van de savannen) en na 1870 Marrons in vaak moeilijk bereikbare dorpen meer bovenstrooms. Veelal lagen de bezoeken aan Indianen en Marrons in het verlengde van plantagereizen. Romme heeft met name de stroomgebieden van de Suriname en de Commewijne op- en afgevaren. Door de grote afhankelijkheid van rivierstromingen en wind kenden plantagereizen een strakke planning. Een plantagebezoek was voor de missionaris, aldus Romme, geen pleziertochtje of uitspanning, zoals dat voor bewoners van Paramaribo in de droge tijd (september en oktober) wél was om frisse lucht in te ademen. Nee, het welzijn der zielen stond voorop.

Aangezien de bevolking op vele plantages uren van een vaste kerk verwijderd was, was de regelmatige komst van een missionaris belangrijk voor het voldoen aan christelijke plichten. Juist immers in hun vaste en regelmatige diensten lag voor een groot gedeelte de kracht der Herrnhutters.²¹

19 C SSR 8721, p. 129.

20 Niet alle documenten zijn ondertekend. Van Donders zijn veel meer brieven bekend. Ze zijn bijeengebracht in Van Dongen & Peeters 2009.

21 C SSR 4597 (deel V).

Bij de komst van een missionaris naar een plantage speelde een directeur/eigenaar een belangrijke rol. Een bezoek werd geweigerd vanwege bijvoorbeeld de bewerking van suikerriet of bouwactiviteiten, toegestaan, of juist aangemoedigd: anders zouden vele katholieken naar de Herrnhutterpreken gaan.²²

Mocht de pater blijven, dan regelde de directeur vervolgens de ‘infrastructuur’ voor de missiearbeid door bijvoorbeeld logies, kerkruimte of een vrije dag voor plantagebewoners ter beschikking te stellen. Een eenvoudige kerkruimte deed Romme denken aan de stal van Bethlehem en die gedachte trof hemzelf.²³ Directeuren van nabijgelegen plantages met veel katholieken konden over de aanwezigheid van een pater worden ingelicht en een dagje verlof geven. Eenzelfde faciliterende rol speelde uiteraard ook de kapitein van een Indiaans kamp of de hoofdman van een Marrondorp. In opdracht van een Arowakse kapitein werd bijvoorbeeld begonnen met de aanbouw van een kerkje op een door de kapitein en Romme uitgekozen plaats.²⁴ De missie zorgde zelf ook voor andere structurele voorzieningen, bijvoorbeeld door de aanleg van begraafplaatsen bij de staties of door de ophanging van een kruisweg in 1868 in de kapel op plantage Esthersrust aan de kust. Romme was hierbij betrokken ([Boomaars] 1894: 239).²⁵

Was toestemming verleend, dan was het zaak ‘de toevertrouwde schapen goed te leren kennen’.²⁶ Om snel en efficiënt te kunnen werken, vroegen paters bij directeuren lijsten van mannen, vrouwen en kinderen op, waarna individuele navragingen over godsdienstige kennis en hoedanigheid (het maken van een kruisteken, bekendheid met gebeden als het onze vader en het weesgegroet en gedoopt, heiden of Herrnhutter) en de manier van leven (getrouwd, samenlevend, kinderen) volgden.

Over zijn eerste bezoek op 24 oktober 1867 aan een kamp van Arowakken achter de verlaten suikerplantage Overbrug aan de Surinamerivier, acht uur roeien van Paramaribo, schreef Romme: ‘die dag heb ik maar een paar uren bij hen doorgebracht; mijn doel vooral was om kennis te maken met plaats en personen; ik heb slechts weinig met hen gesproken doch genoeg om hun gemoedsgesteldheid meer van nabij te leren kennen’.²⁷ Het eerste contact in het Marrondorp op de verlaten plantage Rorac aan de Surinamerivier, maart 1873, verliep aldus: Romme werd direct door

22 CssR 4597 (delen I, III): plantage Box(t)el, Surinamerivier; plantage Caledonia, Saramacca; plantage Brunswijk, Cottica.

23 CssR 4597 (deel IV).

24 CssR 4075, brief 9 mei 1868, Swinkels citeert uit een brief van Romme.

25 Archief Surinaamse missie, een beschrijving van inv.nr. G6. Met dank aan J. Vernooij voor een kopie van dit document. CssR 8720, p. 328-329 en 8721, p. 305. Een kruisweg geeft in veertien taferelen de lijdensweg van Christus weer, beginnend met de veroordeling door Pilatus en eindigend met de graflegging.

26 CssR 4597, deel II ‘Bezoek van plantages’ toegeschreven aan pater J.B. van der Aa. Van der Aa (1822-1872) behoorde tot de eerste redemptoristen die eind maart 1866 in Paramaribo aankwamen (CssR 4399: biografische gegevens).

27 CssR 4599.

enige kinderen omringd, die nog niet gedoopt waren en die ook nog nooit een priester hadden gezien. Zij keken eerst vreemd op, maar toen Romme enige koekjes gaf en prentjes liet zien, was alle vrees verdwenen en speelden zij met zijn rozenkrans. Dit kamp dat onder leiding stond van hoofdman Broos zou van tijd tot tijd door de paters worden bezocht. Rond 1890 werd er een kerkje gebouwd ([Boomaars] 1894: 216-217; Hoogbergen 1996: 7, 126-128; Kuipers 1927b: 29; Schalken 1985: 47).²⁸

Waren de eerste kennismakingen achter de rug, dan concentreerde Romme zich op geloofsonderricht en het leren bidden. Enorm belangrijk want dit diende immers als basis voor het volgende doel: het ontvangen van sacramenten. Onderricht op een plantage kon er zo uitzien: tegen twee uur in de middag klinkt een bel. Volwassenen en kinderen komen bij elkaar voor de catechismus. Romme zet zich in hun midden en toont een prentenboek met Bijbelse taferelen zoals de slang in het paradijs, symbool van het kwaad. Het onderricht duurt een uur en is deels onderwijzend deels vragend, met levendige gelijkenissen getrokken uit het plantageleven. Zij die goed opletten en ijverig leren, worden beloond met een prentje, kruisje of medaille. Gebed en het uit volle borst meezingen van een Marialiedje sluiten het geheel af. Allen maken het kruis bij het ontvangen van de priesterlijke zegen.²⁹

Zeker bij volwassenen werd ‘onderzocht’ of het onderricht afdoende was geweest om het sacrament van de doop te kunnen ontvangen. Romme geeft in een van zijn verslagen een voorbeeld in de vorm van een dialoog met de oude Kwakoe, een Afrikaan, over de zestig jaar oud, ruim vijftig jaar geleden als slaaf ingevoerd vanuit Dahomey. Kwakoe was nog niet gedoopt. Enige tijd geleden, bij een eerder bezoek, was hij naar Romme toegekomen en had hem gezegd dat hij verlangde ook naar de kerk te komen. Op Rommes vraag waarom hij zo lang gewacht had, antwoordde hij dat er in zijn geboorteland geen kerk was. Hij was hiernaartoe gebracht maar ook hier was toen nog geen kerk. Als slaaf zocht hij het wereldse plezier, niet God. Kwakoe bleek al veel en voldoende te weten om de volgende dag gedoopt te kunnen worden. Buiten zichzelf van vreugde dat dit de laatste nacht zou zijn die hij als heiden zou doorbrengen, bedankte hij Romme.³⁰

Aangezien er tussen opeenvolgende bezoeken soms maanden konden zitten, schakelden de paters ter plekke personen in om herhaling van en continuïteit in het geloofsonderricht te bewerkstelligen. In 1874-1875 deed de missie een proef met een onderwijzer-catechist in een groep van honderd Indianen aan de Tibiti. Deze was een getrouwde kleurling. Het was succesvol: zo'n dertigtal kinderen maar ook volwassenen kwamen

28 CssR 8721, p. 227.

29 CssR 4597 (deel IV).

30 CssR 4597 (deel IV).

naar zijn schooltje. Hij kreeg van de missie een gulden per dag ofwel driehonderdzesentwintig guldens per jaar.³¹

Effect van de missionering

Missionarissen kregen uiteraard te maken met uiteenlopende religieuze achtergronden. Zij werden geconfronteerd met religieuze onverschilligheid en in hun ogen hardnekkige afgoderij en bijgeloof.

Na de Emancipatie verminderde de belangstelling voor het christendom bij de Creolen (Van Lier 1977: 138, 213). Een avondschoon in de stad sloot in februari 1868 na een halfjaar zijn deuren bij gebrek aan belangstelling.³² Ook EBG-zendingen hadden dezelfde ervaringen (Oostindie 2007: 117-118, 125). De voormalige slaven deden ook minder moeite om hun Afrikaanse riten geheim te houden. Hoofdkenmerk van *Winti*, een verzamelbegrip voor de Afro-Surinaamse religie, is de relatie met voorouders en natuur. *Winti* betekent wind en geest, omvat heel het leven en wordt in verhalen en rituelen uitgedrukt (Vernooij 2002: 110-118). Romme liet zich een keer ontvallen: ‘Wat de volwassenen betreft, zij luisteren eerder naar de afgodische trommel dan naar de kerkklok’.³³ Vernooij noemt het ‘de kwestie van de dubbele religie: de eigen religie en de westerse religie, als de priester langskwam’. Het christendom verving de eigen religie niet (Van Lier 1977: 129, 138, 214; Vernooij 1989: 86-87). In 1880 werden zeventig plantages regelmatig door de redemptoristen bezocht (Vernooij 2009b: 233).

Zoals eerder gezegd, hoorden juist Donders en Romme, die beiden als seculiere priesters in Suriname waren aangekomen, tot de eersten die de Indianen in hun eigen, moeilijk te bereiken kampen opzochten (Vernooij 1989: 85-86). Daar konden zij worden geconfronteerd met de *piaiman* (sjamaan) die hoog aanzien genoot als gevolg van het geloof in goede en kwade geesten (Van Coll 1886: 21; Lenders 1996: 107; Vernooij 2002: 120).³⁴ Toch werden in 1869 163 Indianen uit elf kampen gedoopt en werden er drie huwelijken ingezegend op een totaal van 420 personen; in 1870 waren er 218 gedoopten en 28 huwelijken op een totaal van 565 Indianen uit zestien kampen. Tussen 1867 en 1886 zijn ongeveer duizend Indianen (Arowakken en Caraïben) tot het katholieke geloof gebracht, eigenlijk de gehele groep die toen bereikbaar was (Kuipers 1927b: 29).³⁵

Marrons zetten hun Afrikaanse levenswijze in de bossen voort. In 1888 werden zeven kampen van Marrons bezocht. De missionarissen

31 C SSR 4456. Donders schrijft er in meerdere brieven over: Van Dongen & Peeters 2009: 74-82. Zie over het inschakelen van anderen voor onderricht ook de brief van Romme, 31 augustus 1874 in archief Rome en Vernooij 1996: 47. De EBG kende het ambt van *leriman* (leermeester) in dorpen (Vernooij 2008: 41).

32 C SSR 8721, pp. 177-178.

33 Brief Romme, 31 augustus 1874, archief Rome.

34 C SSR 8721, p. 217.

35 C SSR 8721, pp. 223-224.

konden onder de Marrons niet met veel succes arbeiden. Dat zou pas veranderen toen in 1895 bij Albina langs de Marowijnerivier aan de oostgrens een vaste statie werd opgericht (Van Coll 1886: 28, 40-43; Vernooij 1989: 99).³⁶

In tabel 1 is in het algemeen een stijgende lijn in de aantallen waar te nemen door twintig jaar noeste arbeid van de redemptoristen in Suriname. Vanwege ziekte van de apostolisch vicaris die als enige het vormsel mocht toedienen, valt in 1875 dit sacrament laag uit. Het kostte ook veel moeite om mensen tot een huwelijk te doen overgaan. De overgrote meerderheid van de bevolking woonde ongehuwd samen; klasse, kleur en religie maakten wat dat aangaat niet uit. Armoede was een van de redenen. Voor een burgerlijk huwelijk moest worden betaald (Van Lier 1977: 214-216).³⁷ In 1880 telde Suriname ruim 49.000 inwoners exclusief Indianen en Marrons. Bijna een kwart van de bevolking was katholiek.

Hoe het ook zij, Romme had een actief aandeel in deze eerste twee decennia van missionering door de redemptoristen. Komend vanuit Batavia vierde hij in februari 1889 te Paramaribo zijn vijftienvigjarig verblijf in Suriname. In diezelfde maand keerde hij naar de statie Coronie terug, die zijn laatste standplaats zou worden. In juni herstelde hij van een gezwel aan zijn knie. Een maand later kreeg hij het benauwd in de keel; zijn longen bleken aangetast. In de vroege ochtend van 19 juli 1889 stierf Romme op 57-jarige leeftijd na een zeer kortstondige ziekte. 'Zijn dood bracht verslagenheid onder het volk. Schitterend was de begrafenisstoet nog diezelfde middag' (Kuipers 1927b: 33). Hij werd begraven op het kerkhof dat hijzelf had laten aanleggen.³⁸

Tabel 1: Bediening van sacramenten door redemptoristen

	1846	1866	1875	1882	1886
Doopsel	363	433	692	651	694
Eerste Communie		188	196	258	315
Vormsel		258	6	165	254
Huwelijk	24	20	56	38	51
Paters Redemptoristen		4	11	12	16

Bron: Csr 4456-4458. Voor 1846, 1866 en aantal paters, zie [Bossers] 1884: 242-243, 339, 354-355.

36 Vernooij noemt ongeveer 150 katholieke Marrons in 1900 (1996: 41-42).

37 Csr 4456, 4597 (delen I, V).

38 Zie verder over het overlijden van Romme: [Boomaars] 1894: 235-239; *De volksmissionaris* 1889. Er is een priesterprentje van Romme in de Collectie Priesterprentjes van het Katholiek Documentatiecentrum Radboud Universiteit Nijmegen.

Slotopmerkingen

Romme was een gedreven missionaris met een sterk missionair bewustzijn. Hij had duidelijke doelen voor ogen: de verkondiging van het evangelie aan armen en onwetenden en de zorg voor hun zielenheil met ongetwijfeld de overtuiging dat het katholicisme de enige weg was en de mens beschaving kon brengen. Dat streven onderging bij Romme in al die jaren geen wijziging. Naar aanleiding van zijn visitatiebezoek in 1882, karakteriseerde de pater-provinciaal Oomen Romme, toen reeds achttien jaar in Suriname werkzaam, als een ‘uitstekende priester die naar Indi was gekomen met het meest zuivere doel om zielen te redden’ (Orlandi 1982: 37, noot 116). Uitgaande van zijn brieven en verslagen lijkt Romme rekening met zijn ‘doelgroep’ te houden en was er wel degelijk sprake van een soort van aanpassing zijnerzijds. Met name in Rommes berichtgeving over de contacten met de Indianen zijn aanwijzingen hiervoor te vinden.

Reeds snel na zijn aankomst bekwaamde hij zich in de omgangstaal, het Sranantongo. Hij gebruikte deze taal voor onderricht, preken, zangen en gebeden en vertaalde er teksten in. Bij aankomst in elke nederzetting vergewiste hij zich eerst van een goede verstandhouding met de leiding ter plaatse. Hij won het vertrouwen van velen en zag tot zijn genoegen de aanvankelijke vrees geleidelijk verminderen. Geboden gastvrijheid gaf op haar beurt vertrouwen aan de missionaris. Er werd met de Indianen gegeten, Romme rustte uit in de hangmat van een kapitein en overlegde met hem over de keuze van een plaats voor een te bouwen kapel. De paters pasten hun bezoeken aan het dagritme van de Indianen aan. Vooral met behulp van afbeeldingen werd het onderricht op verschillende belevingswerelden van kinderen en ouderen, en van Indianen en Creolen, op plantages afgestemd. Romme schakelde ter plekke gevorderden in het katholieke geloof in bij het onderricht ter voorbereiding op te ontvangen sacramenten. Bij bezoeken hoorden geschenken die door beide partijen werden uitgewisseld. De paters namen etenswaren, prentjes, kruisjes en medailles mee. In deze voorbeelden zien we dat Romme zijn methode van werken op zijn omgeving afstemde. Deze doelgerichte aanpassing is een leerproces te noemen. De aanpassing hierin ligt eigenlijk meer op het praktische en tactische vlak. Het oppakken, het verwerken van een niet-westers of niet-christelijk cultuurelement vinden we in zijn missionering niet terug.

Met de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 was ook de keuze van godsdienst vrij geworden. Meerdere verklaringen zijn denkbaar waarom dan voor het katholieke geloof gekozen werd. Waren katholieke gezangen en ceremonies mooier dan bij de protestanten (Oostindie 2007: 121-122; Vernooij 1998: 225-226)? Speelde de komst van een bepaalde pater een rol? Dat is goed mogelijk. Romme was na zijn komst in Suriname al snel een geliefd persoon ([Boomaars] 1894: 191) en hij wilde het

‘slavenvolk door liefde besturen’.³⁹ Hij had relatief veel biechtelingen en reserveerde tijd voor individuele bekeringen, zoals bij de oude Afrikaan Kwakoe. Hij schreef eens: ‘Enigen blijven nog. Zij willen “Vader” afzonderlijk spreken. Goed. De een heeft problemen met zijn buurman, de ander verlangt de Eerste H. Communie te ontvangen, een derde wil over zijn kinderen spreken’.⁴⁰ Hoewel bijvoorbeeld paters voorwerpen die bij heidense bijeenkomsten gebruikt waren meenamen en zelfs vernietigden, gedoogden zij meer dan EBG-zendelingen. De katholieke missie stond nooddopen toe. Bij bezoeken aan plantages werd onderwezen hoe een pasgeboren maar zwak of ziek kind in geval van nood gedoopt moest worden (Van Dongen & Peeters 2009: 67; Vernooij 1998: 226).⁴¹ Over een bezoek aan het Marrondorp Rorac verhaalde Romme dat een man van 70-80 jaar naar hem toekwam met het verzoek om gedoopt te worden omdat hij niet als heiden wenste te sterven; zelfs kinderen vroegen het hem want zij zouden dood kunnen zijn voordat de pater opnieuw zou komen ([Boomaars] 1894: 217; Kuipers 1927b: 30).

Romme maakte het zichzelf niet gemakkelijk. ‘Hij ging op reis of kwam ervan terug’ (Kuipers 1927a: 130). Hij liet het niet alleen bij plantages, maar zocht graag de Indianen op, die veel interesse toonden en over wie hij met betrokkenheid berichtte, ook al waren hun kampen moeilijk te bereiken en verplaatsten zij zich met regelmaat. Vooral in zijn inzet voor de bekering van Indianen tot het katholieke geloof moet de betekenis van Romme gezocht worden.

Literatuur

Bol, P. & J.J. Vrij, 2009

Sranan famiri; Surinaamse familie. Den Haag: Centraal Bureau voor Genealogie.

Boland, S., 1982

‘Peter Donders as his contemporaries saw him.’ In: G. Orlandi (ed.), *Studia Dondersiana; Beato Petro Donders C.Ss.R. leprosororum apostolo in solemnibus beatificationis obsequiis fratrum munus*. Rome: Collegium S. Alfonsi de Urbe, pp. 229-277.

[Boomaars, C.], ca. 1894

Twee missionarissen onder de melaatschen en Indianen van Suriname (P. Donders en J.B. Romme), door een Redemptorist. Roermond: Romen.

[Bossers, A.], 1884

Beknopte geschiedenis der katholieke missie in Suriname, door een pater Redemptorist. Gulpen: Alberts.

39 C.Ss.R. 4075, Brieven Swinkels, 19 februari 1867 en 31 oktober 1868 (citaat).

40 C.Ss.R. 4597 (deel IV).

41 Brief Romme, 31 augustus 1874, archief Rome (voorwerpen); C.Ss.R. 4597 (deel II, nooddopen).

- Coll, C. van, 1886
Zeden en gewoonten der Indianen in onze Westindische kolonie Suriname.
 Gulpen: Alberts.
- Dongen, A. van & R. Peeters, 2009
Peerke Donders, een leven in brieven. Tilburg: Stadsmuseum Tilburg.
- Een halve eeuw in Suriname, 1916
Een halve eeuw in Suriname 1866-1916; Ter dankbare herinnering aan het gouden jubilé van de aankomst der eerste redemptoristen in de missie van Suriname door eenige missionarissen derzelfde missie. 's-Hertogenbosch: Teulings.
- Hoogbergen, W., 1996
Het kamp van Broos en Kaliko; De geschiedenis van een Afro-Surinaamse familie. Amsterdam: Prometheus.
- Klinkers, E., 2007
 'De strijd gaat door; Creools verzet na de afschaffing van de slavernij.' In: P. Meel & H. Ramsoedh (eds), *Ik ben een haan met een kroon op mijn hoofd; Pacificatie en verzet in koloniaal en postkoloniaal Suriname*. Opstellen voor Wim Hoogbergen. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 133-151.
- Kuipers, A., 1927a
 'Stille Deugd.' *Petrus Donders; Tijdschrift van de eerwaarde Paters Redemptoristen voor hunne missie in Suriname* 7 (6): 125-130.
- Kuipers, A., 1927b
 'Stille Deugd.' *Petrus Donders; Tijdschrift van de eerwaarde Paters Redemptoristen voor hunne missie in Suriname* 8 (2): 26-33.
- Lenders, M., 1996
Strijders voor het Lam; Leven en werk van Herrnhutter broeders en -zusters in Suriname, 1735-1900. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- Lier, R. van, 1977
Samenleving in een grensgebied; Een sociaal-historische studie van Suriname. Amsterdam: S. Emmering. [Oorspr. 1949.]
- Jansen, J.L., 1924
 Lemma Romme. In: K.H. Kossmann & P.C. Molhuysen (eds), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, VI. Leiden: Sijthoff, kol. 1204-1205.
- Oostindie, G., 2007
 'Kerstening en familieleven; Hernhutters, slaven en vrijgemaakten in de Boven-Commewijne, 1852-1878.' In: P. Meel & H. Ramsoedh (eds), *Ik ben een haan met een kroon op mijn hoofd; Pacificatie en verzet in koloniaal en postkoloniaal Suriname*. Opstellen voor Wim Hoogbergen. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 109-132.
- Orlandi, G., 1982
 'Il vicariato apostolico del Suriname e la relazione di Mgr. Schaap del 18 luglio 1880.' In: G. Orlandi (ed.), *Studia Dondersiana; Beato Petro Donders C.Ss.R. leprosorium apostolo in solemni beatificatione obsequii fratrum munus*. Rome: Collegium S. Alfonsi de Urbe, pp. 15-103.

- Schalken, A.C., 1985
300 Jaar R.K. gemeente in Suriname 1683-1983; Historische gids bestaande uit chronologische lijst, naamlijsten, varia, register. Paramaribo: s.n.
- Vernooij, J., 1977
Religie in Suriname. Paramaribo: Bolivar Editions.
- Vernooij, J., 1989
Indianen en kerken in Suriname; Identiteit en autonomie in het binnenland. Paramaribo: Stichting Wetenschappelijke Informatie.
- Vernooij, J., 1994
 'Indianen en kerken.' *Oso: Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 13 (2): 196-203.
- Vernooij, J., 1996
Bosnegers en katholieke kerk; Van confrontatie naar dialoog. Paramaribo: Stichting Wetenschappelijke Informatie.
- Vernooij, J., 1998
De Rooms-katholieke gemeente in Suriname; Handboek van de geschiedenis van de Rooms-katholieke kerk in Suriname. Paramaribo: Leo Victor.
- Vernooij, J., 2002
 'Er zijn meer huizen dan kerken; Winti en katholicisme in Suriname.' In: J. de Raat, G. Ackermans & P. Nissen (eds), *De verleiding van het vreemde; Katholieke eigenzinnigheid in de twintigste eeuw.* Hilversum: Verloren, pp. 110-128.
- Vernooij, J., 2006
 'Christendom en multiculturaliteit in Suriname.' *Oso: Tijdschrift voor Surinamistiek* 25 (2): 81-96.
- Vernooij, J., 2007
 'De kogel door de kerk; Religies van pacificatie en verzet.' In: P. Meel & H. Ramsoedh (eds), *Ik ben een haan met een kroon op mijn hoofd; Pacificatie en verzet in koloniaal en postkoloniaal Suriname.* Opstellen voor Wim Hoogbergen. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 262-280.
- Vernooij, J., 2008
Volwaardig en zelfstandig; 50 jaren Bisdom Paramaribo (Suriname). Nijmegen: Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen.
- Vernooij, J., 2009a
 'Geloof in het bosland; Zending en missie onder de Marrons.' In: A. van Stipriaan & T. Polimé (eds), *Kunst van overleven; Marroncultuur uit Suriname.* Amsterdam: KIT Publishers, pp. 62-71.
- Vernooij, J., 2009b
 'Redemptorists in Suriname 1866-1992; In honor of the bicentenary of the birth of blessed Peter Donders, C.SS.R. (1809-1887).' *Spicilegium historicum congregationis SSmi Redemptoris* 57 (2): 209-272.

Volksmissionaris, De, 1889

‘Kerkelijk Nieuws - Overlijden van den E.P. Romme.’ *De Volksmissionaris. Godsdienstig maandschrift onder redactie van eenige Paters Redemptoristen* 10: 476-478.

Marijcke Schillings is als onderzoeker verbonden aan het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (Huygens ING) te Den Haag. Zij werkt daar mee aan het project ‘Nederlanders en de cultuur in de Atlantische wereld, circa 1670-1870’. Dit artikel hangt met dit project samen.

George E. van Zanen

Een ‘discurso’ uit 1882 over het Papiaments

Het is bijzonder jammer dat de door Capriles geschreven ‘dialogo’ over het voor en tegen van het ‘Papiëmentisch’ [...] verloren is gegaan. Want hoewel, zoals Hoetink zegt, het Papiamentu niet ‘het stigma van inferioriteit kreeg’, omdat het de lingua franca van *alle* bevolkingsgroepen was, wijst Capriles’ toneelstukje er op dat het gebruik ervan als sociaal probleem toch wel bestond. (De Groot 1970: 114)

David Ricardo Capriles (1837-1902) heeft met zijn Spaanstalige dialoog ‘Pro y contra del Papiamento’ een originele beschrijving gegeven van de controverse over het gebruik van het Papiaments, de creoolse taal op de eilanden Curaçao, Aruba en Bonaire.¹ De presentatie van deze tweespraak, aangekondigd als ‘Discurso di Tan Lelia i Raquel’, oogstte veel succes tijdens de ‘letterkundige en muzikale soirée’ in de Buiten Sociëteit te Curaçao op 25 November 1882. Hiervan getuigen verslagen in de *Curaçaosche Courant* en het blad *De Vrijmoedige* - uit de laatste citerend:

Een der hoofdmomenten van de Soirée was ongetwijfeld de voordracht van den dialoog in 't Spaansch tusschen Mejuff. Lelia en Rachel Capriles over het *Papiamentsch*. Deze samenspraak, met vrij moedigheid en gepaste gebaren, onverbeterlijk voorgedragen, lokte zoowel door zijne originaliteit als door de daarin voorkomende redeneeringen voor en tegen het gebruik der landstaal, daverende toejuichingen uit van de zijde der voor- en tegenstanders van ons *patois*. 't Was een ware zegepraal voor de liefvallige pleitsters niet alleen, maar ook en vooral voor den schrijver, die, door het publiek met de kreet van ‘El autor! El autor!’ uitgenoodigd zich te vertoonen, onze geachte landgenoot, Dr. Capriles, bleek te zijn. Zijne verschijning werd met schier eindelooze toejuichingen begroet. (*De Vrijmoedige*, 30 november 1882)

De aanwezigen die avond behoorden tot de maatschappelijke bovenlaag van de Curaçaose bevolking. De leden van deze blanke elite waren meertalig en spraken gewoonlijk, zoals op een dergelijke avond, Spaans.

1 Met dank aan dr. Aart G. Broek voor zijn motiverende ondersteuning.

Het gebruik daarvan werd beïnvloed door de intensieve contacten met het nabij gelegen Latijns Amerika en door de komst van ballingen uit die regio naar Curaçao. Deze elite bediende zich tevens veelvuldig van het Papiaments, zowel bij hun dagelijkse omgang met kleurlingen, als onderling in eigen kring.

Het Nederlands, hoewel de officiële taal in de Antillen sinds de zeventiende eeuw, was beperkt gebleven in gebruik. Het vervulde voornamelijk een functie in de ambtelijke sfeer en in enkele kranten, zoals in het semi-officiële weekblad *de Curaçaosche Courant*. Het zou tot de jaren twintig van de twintigste eeuw duren voor het gebruik van Nederlands sterk zou gaan toenemen en dat van het Spaans zou verminderen.

De rooms-katholieke missie had sinds het begin van de negentiende eeuw het Papiaments voor haar werk benut en daardoor het gebruik ervan ondersteund. Joden en protestanten bedienden zich ervan in de omgang met elkaar. Daar zodoende deze volkstaal in vrijwel alle geledingen van de samenleving werd gesproken, vormde het gemeenschappelijk gebruik ervan een bindend element tussen de verschillende bevolkingsgroepen.

De dialoog van Capriles toont evenwel aan dat in de tweede helft van de negentiende eeuw het gebruik van het Papiaments onder de blanke inwoners niet onomstreden was. De spontane reacties tijdens de voordracht van zijn tweespraak konden niet verhelen dat het Papiaments een beperkt idioom bezat, een beschrijvende grammatica ontbeerde en bovendien beperkt was gebleven tot de drie Benedenwindse eilanden en geen aansluiting elders had.

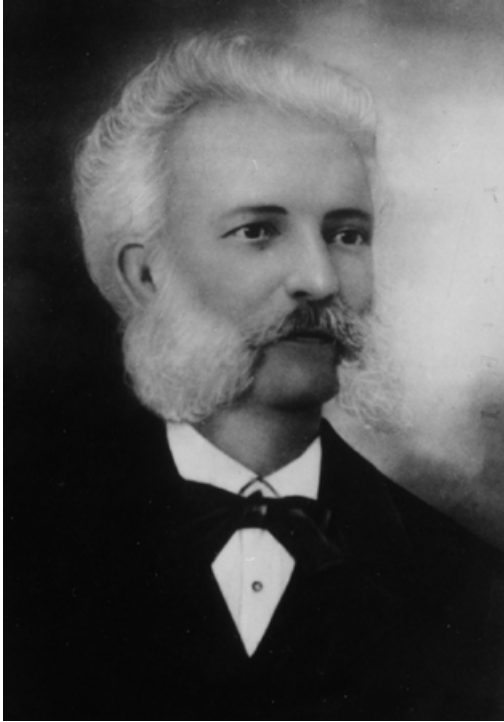
Ruim een eeuw later was het aanzien van het Papiaments sterk gewijzigd. Het werd in 2004 door Aruba als officiële taal erkend. In 2007 verleende de volksvertegenwoordiging van de Antillen een zelfde status - naast het Nederlands en Engels - aan de 'landstaal' voor Curaçao, Bonaire en de Bovenwindse eilanden. De taal heeft een plaats in het onderwijs veroverd, wordt in al haar geledingen beschreven, opgeslagen in woordenboeken, en kent een gewaardeerde geschreven literatuur. Kortom, het Papiaments is als niet eerder verankerd in de eilandelijke samenlevingen 'beneden de wind'.²

Bij de bezorging van de nagelaten geschriften van en over David Ricardo Capriles (Van Zanen 1969) kon over de recensies van de soirée worden beschikt. De tekst van de dialoog bleek echter onvindbaar en werd geacht verloren te zijn gegaan. Dat voedde de verzuchting van De Groot, waarmee hierboven wordt geopend. De dialoog werd evenwel rond 1989 door May Henriquez-Alvarez Correa bij toeval aangetroffen in Caracas, Venezuela, in bezit van dr. Ricardo de Sola Ricardo. Hij verleende toestemming tot publicatie. De voordracht werd onder redactie van Sidney

2 Over de ontwikkeling van het Papiaments zie Broek 2006 en Broek et al. 2006; Van Putte 1999; Rutgers 1997; Smeulders 1987.

Joubert weergegeven in het sociaal-cultureel tijdschrift *Kristòf* (1994).

Het belang van dit culturele document maakt het wenselijk tevens over een Nederlandse vertaling³ te beschikken van de in 1882 opgevoerde emotionele en verstandelijke pleidooien, zowel voor als tegen het gebruik van Papiaments.

D.R. Capriles, Curaçao 1837-1902 (Foto G.E. van Zanen)

3 Ligia Hoetink-Espinal verzorgde de moderne vertaling uit het Spaans.

Voor en tegen het papiamentu

Een dialoog door David Ricardo Capriles

Curaçao 1882

Geachte aanwezigen,

Het Papiamentu kan en moet worden afgeschaft op onze scholen, op ons eiland, in de hele wereld. In de oudheid was Belial de god van de controversen maar hij lijkt vanavond hier zijn veelkleurige vleugels te hebben uitgespreid. Hij pronkt met zijn pluimage van wisselende kleuren. Hij toont zijn flonkerende Argusogen en zijn kloppend wispelturig hart om bij monde van illustere personen argumenten te presenteren zowel vóór als tegen het Papiamentu.

Het onderwerp leek mij zo belangrijk dat ik mij verplicht voelde om U vanaf dit podium toe te spreken. Misschien is mijn stem zwak, maar ik vertrouw op de galante welwillendheid van het cultuurminnend publiek dat bereid is om naar mij te luisteren.

Mijn stelling is dus, geachte aanwezigen, dat zolang het Papiamentu in gebruik is, zolang dit beschamende dialect niet verbannen is uit onze scholen en onze samenleving, uit álle samenlevingen, de briljante mensen die met toewijding het beschavingsniveau van deze kolonie willen verbeteren telkens zullen ervaren dat er onherstelbare bressen in hun gelederen geslagen worden. Steeds zullen zij onneembare obstakels op hun weg treffen, alles veroorzaakt door dat armzalige, half wilde dialect.

Nooit zal de meester zijn jonge leerling enig idee kunnen bijbrengen dat niet beperkt wordt door de gebrekkigheid van het leermiddel, dat niet onderworpen is aan het nauwe, vrijwel onbegaanbare pad waar het Papiamentu toe leidt. Hoe kan je het euvel van de onbeschaafdheid uit de wereld bannen zolang het belangrijkste bestaans-element ervan, de taal, nog beoefenaars en verdedigers kent?

Men zal allereerst de Indiaan moeten ontwapenen, zijn scherpe, giftige pijlen wegnemen en vernietigen en dan pas zal hij kunnen leren dat men zijn naaste geen kwaad mag doen, dat het verschrikkelijk is hem te doden of te verorberen. Op diezelfde wijze moeten we beginnen met de vernietiging van dat barbaarse element. Het Papiamentu moet uitgeroeid worden zodat op onze kale rots het vruchtbare zaad van de vooruitgang, van de ware civilisatie kan ontkiemen. Laat de lachende lippen van onze jeugd een moderne, beschaafde taal spreken. Dan wordt een voedingsbodem geboden voor beschaafde en hedendaagse ideeën, die een prachtige toekomst beloven.

Geachte aanwezigen,

Het Papiamentu moet en kan niet op onze scholen, op ons eiland verboden worden. Onze taal is ons vaderland, de moeder die ons nimmer verlaat, die ons in tegenspoed en ballingschap begeleidt. Onze taal roept dierbare herinneringen op, zijn zoete klanken strelen ons gehoor. We mogen niet de taal minachten waarin wij als kind de eerste lieve woordjes brabbelden voor onze moeders. Dan zouden we de poëzie van onze kinderjaren vergeten, die door elk rationeel denkend wezen wordt gekoesterd. Ondankbaar zouden wij zijn als we dit geschonken kleinood, op moeders schoot ontvangen, zouden afwijzen. We zouden onze moeder verwerpen, God verloochenen.

Ach, dames en heren, hoe nederig ons vaderland ook is, hoe rauw onze moedertaal ook klinkt, toch roepen ze onze liefde op, toch bezitten ze een eigen charme omdat we door de sluiers en wolken de schaduw van onze eigen wieg ontwaren. Welke hut, hoe vervallen ook; welke taal, hoe armoedig ook, bezit geen mooie en inspirerende kanten?

De lommerrijke boom onder wiens schaduw wij voor het eerst de hemel bespeurden zal altijd tederheid bij ons oproepen, een blijvend gevoel van trouw, hoe rustiek of verwilderd de plek ook is. Een taal doden staat gelijk aan het uitroeien van een volk, aan het doorbreken van een schakel, aan het doorsnijden van een band die de grote familie der mensen verbindt, aan het onteren van een woning.

En geen plek ... geen enkele
Zal gelijk zijn aan ons eerste thuis

Dit is de roep van de natuur, het lied van het vrolijke vogeltje, het treurige lied van de verliefde tortelduif. Het tamme schaap groet zo de ochtend. Dit is de essentie van de eerste liefde - zo klonk de oudste melodie in het Paradijs. De gewonde leeuw vindt er een schuilplek, de droevige gevangene zoekt er troost. Het is de wet van de universele aantrekkingskracht, onveranderlijk, gegeven door de Voorzienigheid, een mandaat van God zelf.

Verre van mij het euvele idee
Om af te wijken van die machtige wet.
Dat wenst mijn vurig hart niet!
Nooit zal mijn hand mijn taal wegvegen.

Het Papiamentu zal van mond tot mond
In mijn land voor altijd luiden
Zijn zoete echo zal zolang ik leef
Nimmer verdwijnen van onze kale rots.

Laat onze jeugd zingen in onze taal
 En al zou mijn stem vergeten worden
 Als ik sterf moge ik in het Papiamentu
 Mijn laatste gebed ten hemel heffen.

Als het waar is, wat de halve wereld zingt
 Home sweet, sweet home
 There is no place like home!
 Dan durf ik een strofe toe te voegen:

There is no language, there is none
 So dear, so sweet, as our own.

Maar vrees niet, dames en heren, ik zal uw geduld niet langer op de proef stellen met idealistische, sentimentele argumenten; laten we overstappen naar materiële, praktische, wereldse, menselijke en positieve argumenten.

Welke taal wordt in het buitenaardse gesproken? Geen enkele? Welnu, als een kindje zonder enige kennis geboren wordt - onwetend in zijn onschuld en onschuldig in zijn onwetendheid - dan zal hij een taal leren, misschien een ongebruikelijke, en in die taal ontwikkelt hij zijn intelligentie en wordt hij een symbool van wijsheid, een Homerus, een Shakespeare, een Victor Hugo. Waarom zouden onze kinderen - die als het ware geboren worden op het moment dat ze beginnen te leren - niet eenzelfde niveau kunnen bereiken, eenzelfde graad van kennis als iedere willekeurige afstammeling van Babel of kind van Babylonië?

Dames en heren, schitterende feiten en eervolle voorbeelden rijzen gezamenlijk in mijn geest en roepen; ja, zij kunnen het wel! Laat ik er een paar aan U voorleggen: Isaac Johannes Rammelman-Elsevier junior,⁴ eerste magistraat van onze kolonie, wiens eerste brabbeltaaltje het Papiamentu was. De gebroeders Beaujon, beiden juristen, die in Nederland posities bij het Hoogste Gerechtshof en de Kabinetsraad bekleden, als respectievelijk woordvoerder en secretaris. Hun eerste taal was eveneens het Papiamentu. Bij het Hooggerechtshof van onze kolonie wordt de voorzitterszetel eervol bezet door een zoon van Curaçao, die in zijn kinderjaren Papiamentu sprak. Bij het betreden van het Gouvernementsgebouw bespeuren we vele zonen van ons arme eiland, die als kinderen in onze smalle steegjes speelden en elkaar in het Papiamentu woorden van eeuwige vriendschap toeriepen.

En laten we onze helden niet vergeten, geacht publiek, de moedige Piar⁵ en de grote Brion,⁶ die een bloedige titanenstrijd leverden in naam van de

4 Gouverneur van Curaçao van 1849 tot 1851.

5 Manuel Carlos Piar (1774-1817), geboren op Curaçao, was opperbevelhebber van het Venezolaanse leger tijdens de onafhankelijkheidsoorlog.

6 Louis Brion (1782-1821), geboren op Curaçao, streed samen met Simón Bolívar tijdens de onafhankelijkheidsstrijd van Latijns-Amerika.

vrijheid en onafhankelijkheid van dat schitterende land waarvan we soms in de verte de woeste bergen kunnen ontwaren; ook zij hebben als kind *funchi*⁷ gegeten en Papiamentu gesproken. Toen de hooghartige Brisbane⁸ met zijn superieure troepenmacht op 1 januari 1804 - aan het begin van deze eeuw dus - onze ongewapende bevolking overrompelde, hield een handjevol zonen van Curaçao stand. Verschanst in Fort Nassau en elkaar in het Papiamentu aanmoedigend, hebben zij met ferme, patriottische hand de oorlogsvaan met de wapperende Nederlandse vlag hoog gehouden. Zij dwongen de trotse vertegenwoordiger van Albion een eervolle capitulatie te aanvaarden, waardoor ons volk en onze belangen veilig werden gesteld en waardoor plundering en vernieling werden voorkomen.

Dit is geen alleenstaand historisch feit, maar ik wil U niet langer lastig vallen. In één woord, geachte aanwezigen, we zien vanavond onder ons veel wijze, vermaarde mensen, die door de melk van hun moeders zijn gepapiamenteerd. Daar zien wij de voorzitter van de Maatschappij voor Nut en Beschaving, de dirigent van de Harmonie, de directeurs van de Buiten Sociëteit. Ter ere van hen, ter ere van U allen roep ik trots:

Lang leve het Papiamentu!
Lang leve Curaçao!
Weg met de intolerantie!

Ook ik ben Curaçaosche en ik wens:

Als beloning voor mijn vrijmoedigheid
De glimlach van mijn geliefde vaderland!

Maar de liefde voor mijn geboortegrond is niet zo fanatiek, zo extreem dat ik de hoop op verbetering van diezelfde geliefde grond in de kiem wil smoren. Ik wil niet verhinderen dat de eerste fakkel van de vooruitgang bij ons zal branden, hoewel zijn licht misschien het Papiamentu in de schaduw zou plaatsen.

Bij de democratieën van de oudheid werden wetten uitgevaardigd, magistraten gekozen, oorlogs- of vredesverklaringen opgesteld gebaseerd op argumenten van kundige sprekers, die als het ware het lot van naties konden bepalen. Dat geldt niet voor de negentiende eeuw.

Mijn tegenstandster heeft het publiek voor zich weten te winnen, ze kreeg een daverend applaus. Maar sta mij toe een vraag te stellen. Geachte aanwezigen, heeft U geapplaudisseerd omdat U de zaak rechtvaardig vond? Of ging het U om de stijl, de uitstraling van de persoon? Hebt U

7 Antilliaans maisgerecht.

8 Charles Brisbane was een Engelse admiraal en bevelhebber van een eskader in het Caraïbisch gebied die in 1807 Curaçao onder Engels bewind bracht.

zich laten leiden door de spreekster of door het Papiamentu? Hebt U de gevoelens van Uw hart geuit of de gedachten in Uw hoofd?

De ideeën, de presentatie, de vurige, snel op elkaar volgende woorden die het publiek tot enthousiasme brengen: dat is de taal van Kenau Hasselaar,⁹ van de maagd van Orléans.¹⁰ Maar het zijn geen onweerlegbare argumenten, die U nog steeds overtuigen wanneer U thuis serieus nadenkt over de toekomst van Uw kinderen.

Op het slagveld, in de open lucht, aan de voet van een wapperend vaandel zijn de woorden van mijn opponente zeer op hun plaats. Maar ze passen minder goed in een kleine zaal als deze. Hier komen groepen bijeen om een constructieve discussie te voeren die de vooruitgang en beschaving van nieuwe generaties zal bevorderen. Dit fraaie doel zal niet bereikt worden met sofistieke argumenten, die lijken op het hese geroffel van de oorlogstrommel, op het schelle geluid van de krijgsklaroen, die tijdens de strijd bevelen geeft die soms leiden tot overwinning. Maar die ook kunnen leiden tot meedogenloos geweld.

Mijn tegenstandster heeft voorbeelden van indrukwekkende mensen aangedragen, maar is het niet zo dat onze bewondering uitgaat naar die *mensen* en niet zozeer naar de gebrekkige *taal* die ze in hun kinderjaren spraken? Is er reden om het Papiamentu te handhaven omdat *ondanks* de aanwijsbare struikelblokken, uitzonderlijke mensen hun intelligentie hebben weten te ontplooien, zoals degenen die genoemd werden ter verdediging van ons Caraïbisch dialect? Oh, ik benijd mijn tegenstandster niet.

De natuur toont ons haar rijkdom
Getooid in schitterend groen kleed
Onze reukzin wordt gestreeld
Door bloemen, verscholen in het loof

Hoe mooi is het heldere water
Dat lieflijk de vallei doorstroomt
Speelse golven besprenkelen
Purperen bladen en bloemen

Hoe aangenaam is het te rusten
Onder de schaduw van de grote wijde boom
Het stromend beekje te bewonderen
Dat nodigt tot een koele dronk.

9 Zij leidde het verzet tegen de Spanjaarden tijdens de belegering van Haarlem gedurende de jaren 1572-1573.

10 Bijnaam van Jeanne d'Arc (1412-1431), een nationale heldin van Frankrijk die hielp het Engelse beleg van Orléans te breken.

In die sfeer wil mijn opponente blijven leven, maar zo leven de Indianen in het oerwoud en de taal die ons daartoe uitnodigt is ... het Arawak.

Ja, op die plek kan je heel goed
Spreken in het Papiamentu
Maar ik vlucht en zal niet treuren.
Ik verkies de weg van Fulton,¹¹
De Lesseps¹² en Edison.¹³
Ik verkies de melodie van de moderne tijd.

Moet de opmars van de vooruitgang
Wat de mens verworven heeft
Allemaal aan ons voorbijgaan
Omdat we het lelijke koesteren
Dat voor ons bekend en vertrouwd is?

Ja, geachte aanwezigen, haal het Papiamentu weg en diezelfde moeders die ondanks het Papiamentu ons eiland vele illustere mensen hebben geschonken, zullen dochters krijgen die op hun beurt deze aantallen zullen verdrievoudigen. Dat is de toekomst waar ik als meisje en vrouw op hoop.

Literatuur

- Broek, A.G., 2006
De kleur van mijn eiland; Ideologie en schrijven in het Papiamentu sinds 1863. Deel 1: Geschiedschrijving. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- Broek, A.G., S.M. Joubert & L. Berry-Haseth (eds), 2006
De kleur van mijn eiland; Ideologie en schrijven in het Papiamentu sinds 1863. Deel 2: Anthologie. Leiden: KITLV Uitgeverij.
- Groot, S.W. de, 1970
'Bespreking van David Ricardo Capriles.' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 83: 112-115.
- Putte, F. van, 1999
Dede pikiña ku su bisiña; Papiamentu-Nederlands en de onverwerkt verleden tijd. Zutphen: Walburg Pers.

11 Robert Fulton (1765-1815), de Amerikaanse ontwerper van de eerste stoomboot.

12 Ferdinand de Lesseps (1805-1894), Franse bouwer van het Suezkanaal.

13 Thomas Edison (1847-1931), Amerikaanse uitvinder van onder andere de gloeilamp en de fonograaf.

Rutgers, W., 1997

‘De postkoloniale taalsituatie op de Nederlandse Antillen en Aruba.’ In: K. Groeneboer (ed.), *Koloniale taalpolitiek in Oost en West; Nederlands-Indië, Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 275-291.

Smeulders, T.F., 1987

Papiamentu en onderwijs; Veranderingen in beeld en betekenis van de volkstaal op Curaçao. Utrecht: Universiteit Utrecht. [Proefschrift.]

Zanen, G.E. van, 1969

David Ricardo Capriles, student geneesheer schrijver, 1837-1902. Met een naschrift van Cola Debrot. Assen: Van Gorcum. [Anjerpublicaties 10.]

George E. van Zanen (Shanghai, 1923) was na zijn medische studie in Amsterdam (1946-1952) als arts werkzaam in Nederlands Nieuw Guinea (1954-1957) en op Curaçao (1959-1966). Hij promoveerde te Groningen op het proefschrift *Expression of the Haemoglobin S gene on the island of Curaçao* (1962). Na zijn specialisatie tot kinderarts (1967-1971) was hij werkzaam in het Sophiakinderziekenhuis te Rotterdam als hoofd van de sectie hematologie/oncologie, afdeling kindergeneeskunde, medische faculteit van de Erasmus Universiteit (1971-1988).

Recensies

Susan Legêne, *Spiegelreflex; Culturele sporen van de koloniale ervaring*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2010. 294 p., ISBN 978 90 351 3355 6, prijs € 29,95.

Hoe vaak lopen we niet door een museum en bekijken de objecten die er hangen, staan of liggen, lezen de tekstbordjes of luisteren naar de uitleg via de audiotour, en vinden het doorgaans allemaal machtig interessant of op zijn hoogst informatief. In de meeste musea zijn de verhalen achter de objecten veelal summier weergegeven - men wil de bezoeker niet overladen met grote hoeveelheden tekstuele informatie - en wordt de context meestal eendimensionaal verteld.

Ogenschijnlijk min of meer vanzelfsprekende (kunst) historische voorwerpen - een eind-achttiende-eeuws borduurwerk, een gegraveerd drinkglas, een batikdoek, een foto, een schilderij, een Surinaamse 'bezem' (*obia*) - kunnen we aantreffen in de zalen van historische en kunstmusea. Bezoekers trekken eraan voorbij, kijken ernaar, lezen de summiere teksten en vormen zich een beeld, soms ook een mening, over de objecten die conservatoren en tentoonstellingsmakers voor het publiek bijeen gebracht hebben. Is er een catalogus voorhanden, dan kan wie wil thuis verder kijken en lezen, om zich te verdiepen in de museale opstelling, de objecten en hun onderlinge samenhang.

In haar boek *Spiegelreflex; Culturele sporen van de koloniale ervaring* duikt historica Susan Legêne echter nog veel verder in de verhalen, de wisselende context(en) en betekenissen achter 'koloniale' museale objecten en de weg die deze soms eeuwen hebben afgelegd. Ze beschrijft haar wetenschappelijke zoektocht naar de betekenis van het kolonialisme vanuit, in haar woorden, het 'denken over erfgoed, nationale identiteit en de ervaring van culturele diversiteit in Nederland' (p. 11). Legêne, momenteel hoogleraar Politieke geschiedenis aan de Vrije Universiteit (VU), was in de periode 1997-2008 hoofd Museale Zaken van het Tropenmuseum in Amsterdam en van 2004 tot 2008 tevens bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam (UVA). In beide hoedanigheden hield zij zich bezig met 'de hedendaagse dynamiek van de koloniale geschiedenis, met als centraal thema de

culturele doorwerking van het koloniale denken over verschil' (p. 18). Legêne hanteert een breed cultuurbegrip: zowel

materiële als immateriële cultuur en zowel de uitingen zelf als de historische en hedendaagse reflectie erop en de (museaal)historische context en dynamiek ervan.

Zoals bekend is het - Surinaamse - slavernijverleden in Nederland tot voor kort niet als onlosmakelijk onderdeel van ‘onze’ nationale geschiedenis beschouwd; het hoorde overzee thuis, ver weg van het moederland. Legêne haalt in het eerste hoofdstuk, getiteld ‘Natuur en godsdienst’, onder andere Albert Helmans *Stille plantage* (1931) aan om die lange stilte rondom slavenhandel en slavernij te benadrukken.

Die stilte omgeeft ook het gegraveerde achttiende-eeuwse glas dat Legêne ten tonele voert, waarop, onder de titel ‘t Welvaren van Surname’, slavenarbeid wordt verbeeld. Dergelijke glazen en bekertjes zijn in de loop der tijd in museale collecties terecht gekomen en bijvoorbeeld geregistreerd onder ‘glaswerk’, rococco (naar de stijl), maar niet onder ‘(geschiedenis van de) slavernij’. De aldus ontstane ‘onzichtbaarheid’ van dit soort objecten, die vaak ook nog eens jarenlang daadwerkelijk in de depots van musea lagen te verstoffen, draagt bij aan die stilte.

Een ander voorbeeld van een object dat wél in een museale opstelling een plek heeft gekregen, is een borduurwerk tegen de slavernij uit 1794 dat op de voormalige geschiedenisafdeling van het Rijksmuseum hing en dat tussen 1999 en 2002 in het NiNsee (Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis) een plaats kreeg. Kwetsbaar als het is voor *exposure*, ligt het inmiddels al weer jaren in de donkere, geklimatiseerde depots van het Rijksmuseum opgeborgen. In haar beschrijving van het borduurwerk snijdt Legêne meerdere lagen aan, waarbij het genderaspect een prominente plaats heeft. In een periode - einde achttiende eeuw - dat vrouwen (nog) geen significante rol speelden in het publiek-politieke debat, bedienden zij zich van andere middelen om hun stem te laten horen. Het borduurwerk is daar een uiting van. Het was, in de woorden van Legêne, ‘een openlijk politiek statement om een einde te maken aan de misstand van slavernij’ (p. 39).

In de negentiende eeuw, de eeuw van de oprichting van musea en het verwerven van collecties, vinden vele voorwerpen uit Oost en West hun weg naar Nederlandse (particuliere) verzamelaars. Met het aanleggen van deze ‘koloniale’ collecties wilden de verzamelaars vooral de diverse culturen laten zien door middel van ‘typische’ objecten, zoals de kris, de batikdoek en andere voorwerpen uit Nederlands-Indië, en bijvoorbeeld de obia uit Suriname, waarvan het Tropenmuseum enkele exemplaren in de collectie heeft. De obia of magische bezem is een ritueel voorwerp gebruikt door wintipriesters en kent een lange geschiedenis die teruggaat naar slaven in het achttiende-eeuwse Suriname, uiteraard met wortels in de Afrikaanse geschiedenis. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw raakt de connotatie met slavernij - bewust - op de achtergrond en verdwijnt zelfs geheel uit het slavernijverhaal. Wederom stilte dus. De

obia's worden voortaan toegeschreven aan *vrije* Marrons die ver van de 'beschaafde' wereld hun eigen cultuur in stand houden. Door ze weg te halen uit het domein van de slavernij wordt het signaal afgegeven dat (voormalige) slaven de weldadige invloed hebben ondergaan van het blanke kolonialisme, dat beschaving heeft gebracht en de zwarte medemens bevrijd heeft van bijgeloof.

Legêne ontrafelt de intrigerende geschiedenis van deze en andere objecten en uitingen uit Oost en West op overtuigende wijze. Zo besteedt ze aan de hand van negentiende- en twintigste-eeuwse foto's aandacht aan de (im)migratie van Hindostanen naar Suriname. Ze vertelt de geschiedenis van de batiktechniek op Java met speciale aandacht voor de patronen, motieven en betekenissen die in de batikdoeken verwerkt zijn en de koloniale stereotiepe beeldvorming die deze nijverheid en haar culturele betekenis omgaf en omgeeft.

De twintigste eeuw is een periode van transitie, migraties, emancipatoire bewegingen en de reacties daarop, die het denken over (post)kolonialisme complexe extra dimensies hebben gegeven. Nederlanders, Indische en Surinaamse Nederlanders, Indonesiërs, Surinamers en wat dies al niet meer zij, allen zijn ze op zoek gegaan naar hun eigen, veelal nieuwe identiteit en positie in de samenleving waar ze deel van uitmaken of uit zijn gaan maken. De individuele zoektocht en inburgering van de in Indië geboren beeldend kunstenaar Jan Toorop (1858-1928) en de collectieve zoektocht en inburgering van de naoorlogse generaties 'Indischgasten' en Surinamers staan centraal in de laatste hoofdstukken. Hun omgang met het en hun verleden, met hun tradities van herinneren, is, evenals de geschiedenis zelf, een dynamisch proces, dat deels 'versteend' is in fysieke monumenten die als bakens van collectief herinneren fungeren.

Legêne besluit haar - zeer leeswaardig - boek met de oproep 'het niet te laten bij deze hedendaagse - veelal gemusealiseerde, geritualiseerde of gepolitiseerde - omgang met het verleden, maar om in de geschiedenis te blijven graven, geschiedenis te blijven schrijven' (p. 228), met behulp van alle tot onze beschikking staande bronnen; naast de geijkte tekstuele (archief)bronnen zijn dit museale voorwerpen, verhalen van mensen en de het hele scala aan materieel en immaterieel erfgoed. Ik sluit mij hier van harte bij aan.

Angelie Sens

Rosemarijn Hoefte, Peter Meel & Hans Renders (red.), *Tropenlevens; De [post] koloniale biografie*. Leiden: KITLV Press/Amsterdam: Boom, 2008. 275 p., ISBN 978 90 8506 5524, prijs € 24,50.

In hun inleiding bij deze bundel artikelen over prominente, merendeels twintigste-eeuwse, figuren uit Suriname en Indonesië/Nederlands-Indië onderschrijven Rosemarijn Hoefte en Peter Meel de stelling dat biografen ‘doodgewoon en vóór alles historici’ zijn (pp. 12-13). Ik weet niet of dat het beste uitgangspunt is.

De biografie is op zijn minst een bijzondere vorm van geschiedschrijving. Het is het verhaal van slechts één enkel leven en als zodanig geschiedenis op zijn smalst. Desalniettemin, zo schreef de grote essayist Samuel Johnson (1709-1784) in het midden van de achttiende eeuw, beschikt de biografie in potentie over een veel grotere aantrekkingskracht dan ‘*the general and rapid narratives of history*’ waarin de duizenden zaken die individuele mensen bezighouden in enkele paragrafen worden samengevat.¹

De biografie behandelt een kosmos waarin iedereen zich kan verplaatsen. Het enkele leven is een opgave waar ieder mens zich voor gesteld ziet. Vandaar dat een lezer snel geboeid kan raken door een beschrijving van de innerlijke worstelingen, de ambities, de tegenslagen, de prestaties van een ander. De lezer van een goed geschreven biografie verplaatst zich in de geportretteerde, vergelijkt en leert, aldus Johnson.

In de inleiding wekken Hoefte en Meel de indruk dat zijzelf inderdaad ‘voor alles’ historici zijn. Maar hebben zij ook voldoende respect voor het eigene van de biografie? Hun prioriteiten lijken waarneembaar in de klaarblijkelijk tevreden, naar ik vermoed zelfs opgeluchte constatering dat de auteurs ‘meer dan alleen een leven’ beschreven hebben. De artikelen bieden, schrijven de inleiders, een ‘spiegel van de tijd’ en ‘een intrigerend beeld van de Nederlandse (post)koloniale wereld’, waarmee ‘de biografie een instrument in dienst van de geschiedschrijving’ is geworden (p. 12). Ook wordt zonder kennelijke afkeuring opgemerkt dat de auteurs zich hebben laten leiden door ‘een instinctieve terughoudendheid waar het gaat om het doen van al te stellige

1 Alle aangehaalde passages komen uit twee beschouwingen van Johnson over de biografie, oorspronkelijk verschenen in *The Rambler* van 13 oktober 1750 en *The Idler* van 24 november 1759 (Samuel Johnson, *Essays from the Rambler, Adventurer, and Idler*, edited by W.J. Bate, New Haven and London: Yale University Press, 1968, pp. 109-114, 346-349).

uitlatingen over hun hoofdpersoon en de eventuele psychologische drijfveren van zijn of haar handelen.’

Mij lijkt dit geen pluspunt. Een goede biografie behoort juist, voor alles, een *visie op een persoon* te bieden en wel op heel de mens: innerlijk leven, uiterlijk handelen en het verband tussen beide.

Vooropgesteld dient te worden dat aan een artikel van twintig pagina's onmogelijk valt af te meten waartoe de biograaf in staat is. Daarvoor is de omvang veel te gering. De meeste schrijvers werkten in 2007, toen zij tijdens een congres de lezing hielden waarop hun bijdrage is gebaseerd, aan een uitgebreide biografie in boekvorm. Verschillende daarvan zijn inmiddels verschenen en in die gevallen kan de geïnteresseerde lezer beter direct het eindproduct ter hand nemen.

Overigens denk ik wel dat binnen het bestek van twintig pagina's de zuiver biografische invalshoek - het kruipen in de huid van een persoon - meer kans van slagen heeft dan de ambitie een 'spiegel van de tijd' te geven. In ieder geval sprak de bijdrage van Kees Snoek over Soetan Sjahrir mij van alle het meest aan. Daarin wordt zonder reserve ingezoomd op de onvermijdelijk onvolkomen mens achter de anti-kolonialistische strijder (die in 1945 de eerste premier van Indonesië worden zou) en op de relatie tussen diens privéleven en carrière.

Vier van de tien biografische bijdragen hebben een Surinaamse prominent als onderwerp. Michiel van Kempen levert een boeiend stukje tekstverklaring van een werkje dat Lou Lichtveld/Albert Helman in 1978 onder het pseudoniem Hella Bentram-Matriotte publiceerde: *De Zwarte Cats of Neokolonisatie der Surinaamse volkswijsheid*.

Rosemarijn Hoeft legt in haar artikel over Grace Schneiders-Howard, ijveraarder voor verbetering van volkshygiëne en andere leefomstandigheden, wel degelijk relaties tussen persoonlijkheidsstructuur en werkzaamheid. Het artikel laat echter ongewis of er ook voldoende intiem bronnenmateriaal voorhanden is, om van deze aan de buitenkant niet bijzonder fascinerende vrouw een meer uitgebreide en tegelijk boeiende biografie te kunnen schrijven.

Cynthia Abrahams' bijdrage over Robin Ravales/Dobru roept bij mij verschillende prozaïsche vragen op (zoals: waarvan leefde Ravales als 'fulltime dichter' in Suriname?) maar ook en wezenlijker: wat waren nu werkelijk zijn afwegingen in de verschillende fasen van zijn leven, zijn diepere innerlijke drijfveren? Vragen die wellicht in haar inmiddels verschenen dissertatie worden beantwoord.

De insteek van Peter Meel in zijn artikel over Henck Arron verschilt duidelijk van die van de onvervalste biograaf, maar dat is ook weinig verrassend gegeven wat hij als inleider van deze bundel schreef. 'Leven en werk' van Arron dienen als uitgangspunt, maar doel is 'de Surinaamse dekolonisatiegeschiedenis in de context van de Surinaamse politieke cultuur en vanuit een Surinaams perspectief te beschouwen en te analyseren' (p. 173). Dit is kortom een specimen van politieke geschiedschrijving. Het gaat dan ook vooral over het werk van Arron (als politicus) en in geringe mate over zijn leven. Over de mens Arron leren we weinig treffends. Onwillekeurig komt de gedachte bij mij op aan Samuel Johnsons boutade: 'that more knowledge may be gained of a man's real character,

by a short conversation with one of his servants, than from a formal and studied narrative, begun with his pedigree, and ended with his funeral’.

De overige biografische bijdragen behandelen personages uit de geschiedenis van Nederlands Oost-Indië. Die van Jan de Lang over de Nederlandse militair Frederik Hirschmann, die overigens tussen zijn Indische posten door ook vier jaar in Suriname was gestationeerd (hij was er van 1909 tot 1913 kommandant van de landmacht), is eveneens een schoolvoorbeeld van wat Rosemarijn Hoeft en Peter Meel in hun inleiding aankondigden. De context van Hirschmanns carrière is voorbeeldig beschreven, de man zelf komt als persoon veel minder uit de verf. Een zuivere biografie is dit dus niet. Hetzelfde kan gezegd worden van Nico Kapteins boeiende stuk over de Arabische gouvernementsadviseur in islamitische geloofszaken Sayyid ‘Uthmân, de enige van de geportretteerden wiens leven zich voor het grootste deel in de negentiende eeuw afspeelde.

Ook in Harry Poeze's stuk over de ambulante revolutionair Tan Ma-lakka gaat het voornamelijk over de *faits et gestes* van de hoofdpersoon - zijn buitenkant, niet zijn binnenkant. Daarnaast beschrijft hij hoe met de herinnering aan Tan Malakka is omgesprongen, vanaf diens voortijdige, gewelddadige dood in 1949 aan het begin van de postkoloniale periode tot heden. Ontwikkelingen waarin Poeze zelf ook een rol heeft gespeeld; hij heeft al in 1976 een biografie in boekvorm over de man gepubliceerd en vier jaar geleden nog één, van meer dan tweeduizend pagina's.

In de artikelen van Wim Willems en Frank Okker over Jan Boon (beter bekend als Tjalie Robinson en onder de schrijversnaam Vincent Mahieu) respectievelijk Madelon Székely-Lulofs is meer aandacht besteed aan de innerlijke persoon van de geportretteerden. Dat deze laatsten zelf literatoren waren, gedisponeerd om in de huid van een ander te kruipen, zal daar wel niet vreemd aan zijn. Treffend is dat Willems een uiteenzetting van Boon aanhaalt die gelezen zou kunnen worden als richtlijn voor een goede biografie. Waarachtig schrijven, parafraseert Willems, betekende het zich verplaatsen in een persoon, het observeren met alle zintuigen, de werkelijkheid op de huid zitten. Wie op afstand bleef, kon alleen de buitenkant schetsen en bediende zich maar al te vaak van overgeleverde clichés (p. 56).

Willems schrijft over Tjalie Robinsons vormende vooroorlogse jaren, als straatslijper, onderwijzer en journalist in Nederlands-Indië. Okker tracht de hele persoon achter het oeuvre te vangen. Het resultaat is in dit korte bestek tamelijk schematisch. We komen zo van Székely-Lulofs te weten dat zij vaak het gevoel had tussen twee werelden te leven en een rechtvaardigheidsgevoel bezat dat ook wel wat merkwaardige kantjes had, inclusief begrip voor mensen die een halsmisdrijf begingen en een wat macabere fascinatie voor de tragische dood. Beide biografen hebben overigens inmiddels een boek over hun onderwerp gepubliceerd.

De laatste twee artikelen, van Gerry van Klinken en Peter Meel, hebben een afwijkend karakter. In Indonesië zijn tot nu toe een honderdtal gese-

lecteerde personen van regeringswege tot nationale held verklaard. Deze praktijk bestaat ook in een aantal Caraïbische landen (zoals Jamaica), maar niet in Suriname. In Meels bijdrage, over Suriname en landen uit dezelfde regio, passeren voornamelijk straatnamen, standbeelden en namen van gebouwen de revue. Maar Van Klinken behandelt de (grote) invloed van de officiële heldencultus op de moderne Indonesische biografie. Het resultaat heeft veel weg van de doorsnee Engelse biografie uit het midden van de achttiende eeuw, waarover Samuel Johnson verzuchtte dat de schrijver ‘endeavours to hide the man that he may produce a hero’. Duidelijk is dat hierdoor veel van de waarde én de aantrekkingskracht van het genre verloren gaat. ‘Echt populair’ is de ‘heldenliteratuur’ in Indonesië dan ook niet, schrijft Van Klinken met gevoel voor understatement (p. 234).

Jean Jacques Vrij

Cheryl N. Ngwenyama, *Material beginnings of the Saramaka Maroons; An archaeological investigation*. Gainesville: University of Florida, 2007. 432 p., ISBN 978 05 4945 683 4. [<http://etd.fcla.edu/uf/ufe0020093>]

Recent archeologisch onderzoek toont aan dat het Amazonewoud niet zo ongerept is als het lijkt, maar ook dat de ‘verloren steden in het Amazonegebied’ anders zijn dan Hiram Bingham's Machu Picchu in Peru of kolonel Percy Fawcett's ‘Stad Z’ in Brazilië (Heckenberger 2009). Cheryl Ngwenyama, die tegenwoordig publiceert onder de naam Cheryl White, onthult in haar proefschrift, *Material beginnings of the Saramaka Maroons; An archaeological investigation*, dat er ook in het oerwoud van Suriname overblijfselen gevonden zijn van een verloren stad. Een artikel dat haar proefschrift samenvat werd in 2010 gepubliceerd in *Antiquity*. Deze verloren stad is Kumako, de eerste nederzetting die de Saramaka Marrons opbouwden in het binnenland van Suriname. Op zoek naar deze stad verrichtte een onderzoeksteam samengesteld uit Marrons, student-vrijwilligers en academici archeologische opgravingen in het kader van het Maroon Heritage Research Project, dat werd opgezet door Dr. Kofi Agorsah van de University of the West Indies en momenteel onder leiding staat van Cheryl White. Wat overigens opvalt is dat de samenstelling van dit team duidelijk maakt dat de archeologie in Suriname niet langer het monopolie is van de *bakra*, de blanke man uit Nederland. Het archeologisch onderzoek naar de materiële oorsprong van de Saramaka is tegenwoordig een echt gemeenschappelijk archeologisch project.

Cheryl White is geboren in Kingston, Jamaica, en opgegroeid in New York waar ze een bachelor antropologie/archeologie deed. Haar master en PhD werden verkregen bij de University of Florida in Gainesville in de Verenigde Staten. De University of Florida is een van de laatste

universiteiten met de zogenaamde ‘Four-Field’-benadering. Haar PhD-begeleider, Dr. Peter Schmidt, is bekend om zijn historische archeologie en etno-archeologisch werk onder de Buhaya van Oost-Afrika. White past deze combinatie van historische archeologie en etno-archeologie toe op de Afrikaanse diasporagemeenschappen van Zuid-Amerika, en dan in het bijzonder op de Saramakaanse Marrons. In tegenstelling tot Jamaica en andere Marronenclaves in het Caraïbisch gebied, zijn de Surinaamse Marrons behoudender in plaatsen en praktijken. Overigens zullen de welingelichte lezers van *Oso* ontdekken dat dit boek geen enkele verwijzing telt naar het werk van Silvia de Groot, die aan de wieg stond van het Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek. De Groot was dan ook gefocust op de Ndyuka en Boni en haar werk werd meestal gepubliceerd in het Nederlands. Wel refereert deze dissertatie systematisch naar het werk van Richard en Sally Price. Terwijl Richard en Sally Price sinds het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw historisch-antropologisch onderzoek hebben uitgevoerd naar de Saramaka en andere Marronpopulaties in Suriname en Frans Guyana, is dit de eerste keer dat er op de locatie van Kumako archeologische opgravingen zijn gedaan.

Het doel van dit onderzoek was niet zozeer om de achttiende-eeuwse Marronnederzetting van Kumako nader te lokaliseren in de buurt van de bron van de Pikien Saramakarivier, maar om te reconstrueren hoe deze plek als een punt van samenkomst functioneerde in de eerste tijd dat de Saramaka in de binnenlanden leefden. Uit het huidige historisch en etno-archeologisch onderzoek is duidelijk geworden wat het karakter was van zo'n vroege nederzetting bestaande uit gemeenschappen van weggelopen slaven en hun nakomelingen. Algemeen werd aangenomen dat historische Marrondorpen een kort bestaan kenden en gelegen waren in afgelegen gebieden. Dat maakte het moeilijk om definitieve conclusies te trekken. Maar deze keer zijn er verschillende objecten aangetroffen, waaronder voorwerpen van aardewerk en fragmenten van stenen bijlen. Ook waren er enkele radiokoolstofmonsters genomen om de vindplaats te dateren. Bovendien werden te Kumako elementen gevonden die duiden op traditioneel Inheems landgebruik, het gebruik van een vorm van technologie en een eigen materiële cultuur. Een 123 pagina's tellende appendix bevat een overzicht van de wetten die in Suriname ten aanzien van de Marrons zijn uitgevaardigd, opgegraven vondsten, en radiokoolstofrapporten.

Archeologisch onderzoek toont bijna altijd aan dat de lokale historie afwijkt van de veronderstelde geschiedenis. Dat is ook in het geval bij de opgravingen te Kumako. Ten eerste bleek de vindplaats, anders dan vermeld in de orale tradities, te liggen op een ronde heuvel van ongeveer 270 bij 180 meter - een oppervlakte van in totaal ongeveer 3,8 hectare - met steile hellingen van ongeveer twee meter hoog. Hierbij moet worden opgemerkt dat de afbeeldingen en tekeningen in het boek niet van de hoogste kwaliteit zijn en soms zelfs vervormd zijn. In de omringende

greppel werden vier uitsparingen voor wegen waargenomen. Een uitholling van ongeveer drie meter in doorsnee werd aangetroffen ten noorden van de heuvel. Fragmenten van aardewerk, gevonden in de buurt van een opgravingsput, werden door Saramakaanse teamleden geïdentificeerd als *ahgbang*-kommen. *Ahgbang* of *bungu* zijn grote aardewerken kommen, die oorspronkelijk verkregen werden van Inheemsen (p. 194), maar vervolgens door de Marrons gebruikt werden - en tot op vandaag gebruikt worden - voor rituele baden met gekookte geneeskrachtige planten en andere krachtige kruiden. Dit laat zien hoe lokale teamleden kunnen helpen bij de interpretatie van een archeologische vindplaats.

In de tweede plaats roept archeologisch onderzoek meestal meer vragen op dan het beantwoordt. Dat is ook het geval met de koolstofmonsters uit de omliggende greppel. Zij resulteerden in een datering vóór 1620. Deze vroege datering kan een gevolg zijn van natuurlijke bosbranden of van eerdere bewoning door de Inheemse bevolking. Een derde koolstofmonster, verkregen ten noorden van de heuvel, resulteerde in een mogelijke datering uit de vijftiende tot de twintigste eeuw. Deze cirkelvormige heuvel met wegen naar de vier hoofdwindrichtingen, de radiokoolstofdateringen en de aardewerkfragmenten maken gezamenlijk duidelijk dat de geschiedenis van Kumako zeer complex is geweest. Het is mogelijk dat de bewoners zich op deze plaats van voorwerpen voorzagen die oorspronkelijk van Inheemsen afkomstig zijn. Overigens was dit laatste heel gangbaar in andere Marrongemeenschappen, zowel in Suriname zelf als elders in de Guyana's en het Caraïbisch gebied. Dit proefschrift beschrijft overigens niet enkel het materiële begin van de Saramaka Marrons, maar roept tevens vragen op over de onderlinge relaties tussen de Marrons en de Inheemse volkeren.

Hoewel Kumako in de mondelinge overlevering van de Saramaka een vaste plaats heeft gekregen, lijkt de cirkelvormige heuvel met een greppel, soms onderbroken voor wegen naar de vier windrichtingen, op de zogenaamde *montagne couronnée* van Yaou nabij Maripasoula (Frans Guyana). Die meet ongeveer 304 bij 154 meter - een oppervlakte van in totaal ongeveer 3,7 hectare - en heeft steile hellingen van ongeveer twee meter hoog (Mestre in prep.; Petitjean-Roget 1991). In 1999 vertelden Wayana-Inheemsen van de Boven-Marowijne mij de lokale Wayananaam voor dergelijke ronde heuvels met greppels: *ipĩ ětonam toponpĩ* (een heuvel om te verbergen van lang geleden). Volgens de huidige Wayana waren dit versterkt heuveltoppen waar in het verleden mensen hun toevlucht konden zoeken. Mogelijk waren dit plaatsen waar Inheemsen zich schuilhielden tijdens de invallen die de Taira (Cariben van de kust) eventueel in samenwerking met Marrons deden om zogenaamde 'rode slaven' te verkrijgen. De datering van de *montagne couronnée* van Yaou komt overeen met die van de monsters 1 en 2 (cal. AD 80-390 en cal. AD 260 tot 560) van Kumako en duidt daarmee op een oudere voorgeschiedenis van deze 'verloren stad' in het oerwoud van Suriname.

Kortom, archeologisch onderzoek, en dan vooral de historische archeologie in de binnenlanden van Suriname, is nog grotendeels *terra incognita*. De mondelinge overlevering van de Marrons en de Inheemsen wijken af van de algemeen aanvaarde geschiedenis die spreekt van kleine gemeenschappen die proberen te overleven in het ongerepte oerwoud. Het lijkt erop dat de Marrons bezit genomen hebben van een (verlaten) nederzetting van de Inheemse bevolking, maar tegelijkertijd hun nieuwe stad versterkten met wat hen ter beschikking stond vanuit hun eigen erfenis aan middelen tot genezing en zuivering van een bepaald gebied. Een dergelijke dynamische onderlinge relatie tussen Marrons en Inheemsen is zeer in overeenstemming met wat bekend is van Afrikaanse diasporagemeenschappen elders in de regio, zoals in Cuba en Brazilië. Bovendien tonen hedendaags historisch onderzoek en archeologische opgravingen aan dat de tijdelijkheid van dergelijke betwiste gebieden veel complexer is dan tot nu toe wordt aangenomen. Het tegenwoordige multidisciplinaire onderzoek is een combinatie van archeologie, geschiedenis, orale traditie en etnografie, in samenwerking met lokale Marrons en Inheemsen, met als doel om meer inzicht te krijgen in de geschiedenis van de binnenlanden van Suriname en de andere landen in de regio. *Material beginnings of the Saramaka Maroons* toont aan wat voor potentieel een gezamenlijk onderzoeksprogramma bezit om inzicht te krijgen in hoe een zelfbewuste gemeenschap als de Saramaka bereid is om het beste te maken van de natuurlijke en culturele omgeving.

Renzo S. Duin

Literatuur

Heckenberger, Michael J., 2009

'Lost cities of the Amazon; The Amazon tropical forest is not as wild as it looks.' *Scientific American* 301(4): 44-51.

Mestre, Michaël, in prep.

Montagnes couronnées en Guyane.

Petitjean-Roget, Hugues, 1991

'50 sites de montagnes en Guyane française; Contribution à l'inventaire des sites archéologiques d'Emile Abonnenc.' *Actes du 12ième congrès de l'A.I.A.C.*, 241-257.

White, Cheryl, 2010

'Kumako; A place of convergence for Maroons and Amerindians in Suriname, SA' *Antiquity* 84: 467-479.

White, Cheryl, 2010

'Maroon archaeology is public archaeology.' *Archaeologies; Journal of the World Archaeological Congress* 6(3): 485-501.

H.U.E. Thoden van Velzen & Wim Hoogbergen, *Een zwarte vrijstaat in Suriname; De Okaanse samenleving in de achttiende eeuw*. Leiden: KITLV Press, 2011. 360 p., ISBN 978 90 6718 373 4, prijs € 24,90.

Samen beschikken de auteurs van het boek over zo'n driekwart eeuw aan expertise op het gebied van de Mar ronsamenlevingen in Suriname. In *Een zwarte vrijstaat* brengen ze de omvangrijke literatuur, hun veldwerk en archiefonderzoek over de Okaanse samenleving bijeen. In maar liefst dertien hoofdstukken worden verschillende aspecten van de Okaanse geschiedenis in kaart gebracht. Er is voor gekozen om de citaten die in het vele veldonderzoek zijn verzameld per onderwerp achter elkaar te zetten. Zo bestaat het hoofdstuk over de vlucht (*Lonten*) uit citaten die tussen 1962 en 2008 zijn opgetekend en waarin een veelheid aan Marronhistorici aan het woord komen. Voor het archiefonderzoek kunnen de auteurs sterk leunen op het eerdere werk van Wim Hoogbergen en op het onderzoek van Frank Dragtenstein.

De introducerende hoofdstukken gaan in op algemene kenmerken van de Okaanse cultuur, de inrichting van politiek en verwantschapsbanden. Ook wordt er aandacht besteed aan woordgebruik. In plaats van Marrons spreekt men bijvoorbeeld liever over *Lowéman*. Verder is er gekozen voor woorden die de Okanisi zelf gebruiken met een fonetisering van schrijfwijze: Aukaners is Okanisi, *granman gaaman*, en *bakra* wordt in het boek *bakaa*.

Het resterende deel van het boek beschrijft voor een groot deel de achttiende-eeuwse geschiedenis van de Okaanse samenleving. Dat levert onherroepelijk een bronnenprobleem op. Natuurlijk zijn er ook ideologische en partijdige uitspraken in de overlevering verpakt. Bovendien is niemand bereid de gehele geschiedenis met al zijn conflicten en verschrikkingen uit de doeken te doen. Iemand lichtte zijn weigering aldus toe: 'Daar is een moeder van onze clan om het leven gekomen, ik mag je dat verhaal niet vertellen' (p. 101). Na de citaten van de informanten volgt soms commentaar of een samenvatting. Hierin komt de lange vertrouwdsheid van de schrijvers met het onderwerp goed tot zijn recht.

Voor de Okanisi, die het materiaal voor de schrijvers aanleverden, zijn vier onderdelen van hun geschiedenis van groot belang, de jaren van slavernij op de plantages, de vlucht naar het bos, de periode van vrede met de bakaa, en de strijd met de andere Marrongroep onder leiding van Boni. De geschiedenis van de overtocht uit Afrika blijft vrijwel onbesproken.

Over de periode dat de Okanisi vrede sloten, er onderhandelingen plaatsvonden en posthouders werden gestationeerd is veel materiaal uit de koloniale archieven te halen.

Opvallend is hoe belangrijk de positie van de historicus is voor het ver-

haal dat wordt geschreven. Terwijl vanuit de Europese kolonie gezien de militaire posten belangrijk waren, en het ‘cordon’ (een verdedigingslinie) op iedere achttiende-eeuwse Europese kaart te vinden is maakte dit op de Okanisi duidelijk zo weinig indruk dat het niet een vermelding waard was. Slechts eenmaal, bij het overlijden van de illustere Boston Band bij post Kruispad wordt er een onderdeel van de Europese verdediging genoemd. Plekken als Gelderland, Victoria of het door Marrons overrompelde Zwitserse dorpje Carolinenburg komen niet voor.

De Marronhistorici worden door Thoden van Velzen en Hoogbergen geprezen: ‘Okaanse geschiedverhalen munten uit door afkeer van overdrijving’ (p. 284). De verhalen van de Marronhistorici die de auteurs selecteerden gaan over politieke verwickelingen, gewapende strijd en genealogie. De ontwikkeling van de relatie tussen de Marrons en hun goden zit door al deze thema's heen geweven. Zonder veel moeite kan men deze onderwerpen vergelijken met de verhalen die in de vroege nummers van de *West-Indische Gids* begin jaren twintig over de Europese kolonisatie van Suriname werden opgetekend. Nadat de oude Surinaamse archieven waren geïnventariseerd kwam een stroom publicaties opgang waarin het bestuur van bepaalde gouverneurs werd uitgedroogd, genealogische verwantschap van centrale figuren werden getraceerd en de gebeurtenissen rond militaire confrontaties werd geprobeerd te reconstrueren.

Deze thematische overeenkomst zou bij hedendaagse historici alarmbellen moeten laten afgaan. Wat wordt niet verteld? Wat zijn de stiltes in de Okaanse geschiedenis? Wat deden kinderen in de achttiende-eeuwse oorlogen tegen de *bakaa*? Hoe veranderde patronen van mannelijkheid en vrouwelijkheid na de vlucht van de plantages? Wat betekende de opkomst van houtexport richting de kolonie voor de sociale verhoudingen binnen gemeenschappen? Waarom blijven de Inheemsen nagenoeg onbesproken? Is hier niet naar gevraagd, of wordt materiaal hierover niet doorgegeven? En wat zegt dit over de Marronhistoriografie? Het is een kracht van het boek dat de auteurs dicht bij de bron blijven, maar dit zorgt ook voor opvallende omissies en weinig kritische vragen. De illustraties in het boek zijn wat dat betreft veelzeggend: portretten van mannen waarop vrouwen enkel als decor lijken te figureren. Vrouwennamen worden in de onderschriften niet vermeld en zijn gereduceerd tot de toevoeging ‘en echtgenote’ (p. 63).

De verhalen beperken zich nu tot kronieken over de achttiende-eeuwse Okaanse samenleving en het is al heel wat dat we die hebben. Toch lijken Marronsamenlevingen hierdoor erg statisch. De schrijvers van het boek benadrukken maatschappelijke continuïteit tussen de achttiende eeuw en de huidige tijd. Verhalen die zijn opgetekend over een periode van vijftig jaar worden probleemloos naast archiefstukken van 250 jaar geleden geplaatst.

Ondanks deze kritiek is het boek een uitstekend naslagwerk voor iedereen die op zoek is naar de geschiedenis van de Okaanse samenleving. Er wordt verwezen naar waardevolle toegangen en inventarisnummers

in het Nationaal Archief voor iedereen die verder op onderzoek wil. Het streven naar volledigheid door de auteurs levert een rijke schat aan opgetekende verhalen op die van deskundig commentaar zijn voorzien. Kortom, een standaardwerk dat ruimte geeft om nieuwe vragen te stellen, en uitdaagt om er mee aan de slag te gaan.

Karwan Fatah-Black

Alexander Heldring, *Het Saramacca Project; Een plan van joodse kolonisatie in Suriname*. Hilversum: Verloren, 2011. 348 p., ISBN 978 90 8704 207 3, prijs € 35,00.

Het Saramacca Project is een studie over het plan van de *Freeland League for Jewish Territorial Colonization* (Liga) om dertigduizend Joden in de naoorlogse periode in Suriname te vestigen. De jurist en oud-Nederlandse diplomaat Alexander Heldring promoveerde eind 2010 op deze studie.

Als diplomaat op de Nederlandse ambassade in Polen begin jaren zeventig leidde Heldring een afdeling die verantwoordelijk was voor de afgifte van Israëlische visa aan Poolse Joden die door het communistische regiem het leven ernstig zuur werd gemaakt. Op verzoek van Jeruzalem behartigde de Nederlandse ambassade in Warschau de belangen van Israël. Begin jaren tachtig was Heldring werkzaam op de Nederlandse ambassade in Paramaribo. Zijn aandacht werd getrokken door een bladzijde in de *Encyclopedie van Suriname* waarin summier naar het Joodse kolonisatieplan van de Liga in Suriname werd verwezen. Na zijn uittreden uit de diplomatieke dienst wilde hij een politieke thriller over dit kolonisatieplan schrijven. Uitgevers toonden echter geen interesse en Heldring besloot het hele onderwerp van een historische en feitelijke kant te beschrijven.

De Liga werd in 1935 in Engeland opgericht tegen de achtergrond van de steeds ernstiger wordende Jodenvervolgung door de nazi's. Zij zocht naar een dunbevolkt gebied waar Joodse kolonisten zich zouden kunnen vestigen zonder daarbij te streven naar een onafhankelijke Joodse staat. Op grond van deze doelstelling noemde de Liga zich 'territorialistisch', dit in tegenstelling tot de zionisten die wel naar een onafhankelijke Joodse staat streefden. Palestina was voor de Liga geen optie, omdat

het nog onder een Volkenbondmaandaat van de Britse regering stond, die een beperkt toelatingsbeleid voor Joden toepaste. Met haar doelstelling werd de Liga de concurrent van de zionisten. De laatsten vreesden namelijk dat de Britse regering (en later de Verenigde Naties) de territoriale plannen van de Liga als een acceptabel alternatief voor een Joodse staat in Palestina

zouden beschouwen. Op het hoogste niveau in zionistische kringen werden territoriale plannen van de Liga als een dreiging opgevat. Hun inspanningen richtten zich op het dwarsbomen van de plannen van de Liga. Zo verspreidden zionisten de fabel dat de Liga als doel had van Suriname een Joodse staat te maken die zich van Nederland zou afscheiden.

In *Het Saramacca Project* ligt de focus op het ontstaan en het verloop van de onderhandelingen tussen de Liga en de Surinaamse en Nederlandse autoriteiten en op de factoren die uiteindelijk hebben geleid tot het mislukken van dit plan.

Deze studie is opgebouwd uit zeven hoofdstukken. In de inleiding bespreekt de auteur de keuze van de Liga voor Suriname en de bronnen die hij voor zijn onderzoek heeft gebruikt. In het tweede hoofdstuk komen de volgende onderwerpen aan de orde: een eerder plan van de Liga om vóór de Tweede Wereldoorlog vijfenzeventigduizend Joden in Australië te vestigen, het Plan Mussert uit 1938 van de Nederlandse Nationaalsocialistische Beweging om een Joods Nationaal Tehuis in de Guyana's te vestigen, de eerste besprekingen tussen de Liga en Nederland en het eerste debat in november 1947 in de Surinaamse Staten.

In het derde hoofdstuk behandelt de auteur de geëmotioneerde debatten in de Staten over de plannen van de Liga en de reacties in de Surinaamse pers. Hoewel de Staten in april 1947 met een kleine meerderheid akkoord gingen met de immigratie van dertigduizend Joodse kolonisten in Suriname was er tegenstand, vooral van de zijde van de Creoolse Nationale Partij Suriname (NPS). Deze partij vreesde een politieke en economische overheersing door de nieuwe Joodse immigranten en een verlies van haar leiderschapsrol in de Surinaamse politiek. De vrees bij de NPS werd ook nog gevoed door de zionisten die, zoals eerder gesteld, hun eigen agenda hadden.

In het vierde hoofdstuk gaat Heldring in op de financiële aspecten van het plan, de toenemende zionistische tegenstand, de groeiende weerstand in Den Haag tegen het kolonisatieplan, de ontwikkelingen in Palestina als gevolg van de stichting van de staat Israël in 1948 en de weerslag daarvan in Suriname. Aanvankelijk enthousiasme van Nederlandse zijde voor het Joodse kolonisatieplan maakte plaats voor groeiende weerstand die onder meer samenhang met de Koude Oorlog. De Nederlandse regering vreesde namelijk dat door de kolonisatie grote groepen politiek ongewenste elementen (lees communisten) Suriname binnen zouden komen.

In hoofdstuk vijf bespreekt de auteur het kantelpunt in het proces rond dit kolonisatieplan, waarna het bergafwaarts ging met de plannen voor het Saramacca Project. Daarbij ging het onder meer om de gewijzigde verhoudingen tussen Nederland en Suriname, de grotere invloed van de NPS in het Surinaamse politieke bestel na invoering van het algemeen kiesrecht in Suriname en spanningen binnen de Freeland League en met name tussen het hoofdkwartier in New York en de officiële vertegenwoordiger van de Liga in Nederland.

In het voorlaatste hoofdstuk behandelt Heldring de laatste fase van het Saramacca Project, een fase die de auteur typeert als ‘gerommel in de marge’. Tot februari 1956 koesterde de Liga de hoop dat het in Suriname nog zou lukken met haar kolonisatieplan. In februari 1956 schreef de toenmalige Surinaamse minister-president Ferrier aan de Liga dat de regering in Paramaribo het kolonisatievoorstel zou bestuderen: ‘Zodra een besluit tot stand is gekomen, zullen we u dit laten weten’ aldus Ferrier (p. 299). Ferrier nam hierna geen actie meer en zijn brief kan worden beschouwd als de slotscène in het drama van het Saramacca Project. Hierna viel definitief het doek. Het laatste hoofdstuk is een slotbeschouwing waarin de auteur resumerend ingaat op de deelvragen in de inleiding.

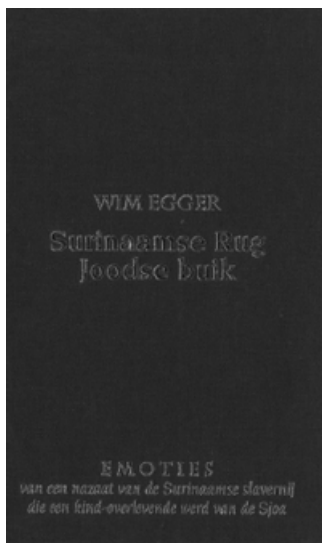
Deze studie kent een aantal omissies. De eerste betreft de bestaansmiddelen van de Joodse kolonisten. Zij zouden zich gaan richten op agro-industriële ontwikkeling. De lezer blijft in het ongewisse wat voor soort agrarische en industriële activiteiten het precies betrof. Een tweede onderbelicht thema betreft de financiën. De Liga verwees naar invloedrijke Joodse organisaties en personen die grote belangstelling toonden voor de oprichting van een fonds, maar heeft nimmer namen van deze organisaties genoemd. Hoe serieus waren deze toezeggingen? Heldring gaat hier al te makkelijk aan voorbij door te stellen dat er geen financiers over de brug zouden komen zolang er geen bindende overeenkomst met de Surinaamse en/of Nederlandse regering bestond. De Liga had de totale kosten begroot op dertig miljoen dollar, dat wil zeggen duizend dollar per persoon, een irrealistisch bedrag voor een kolonisatie van een groep met een dergelijke omvang. En hoe zat het met het levensonderhoud in de beginperiode van de kolonisatie? De kosten gaan immers voor de baat uit. Een derde punt dat onderbelicht blijft, betreft de werving van Joodse kolonisten uit de overlevingskampen en uit Oost-Europa. Onduidelijk blijft hoe de Liga dacht de kolonisten te werven en te vervoeren naar Suriname. Een laatste aspect dat eveneens onderbelicht blijft en dat de slagingskans van dit kolonisatieplan zeer zeker in negatieve zin zou hebben beïnvloed, betreft de relatie met de concurrerende en invloedrijke zionistische beweging die zowel vóór als na de stichting van de staat Israël als doel had zoveel mogelijk Joden naar de nieuwe Joodse staat over te brengen. Het is niet ondenkbeeldig dat de kolonisatieplannen van de Liga bij een effectuering zouden zijn gedwarsboomd door de zionistische beweging, zoals zij dat in een eerder stadium had gedaan. Was het kolonisatieplan van de Liga daarom niet meer dan een hersenschim van enkele idealisten met oprechte en humanitaire bedoelingen? Na lezing van deze studie ben ik, in alle voorzichtigheid, geneigd deze vraag bevestigend te beantwoorden.

Ondanks deze tekortkomingen heeft de auteur een lezenswaardige studie geschreven. Heldring is erin geslaagd het Joodse kolonisatieplan in Suriname, zoals hijzelf schrijft, onder het vloerkleed van de geschiedenis te voorschijn te halen en een plaats te geven in de Surinaamse, Neder-

landse en Joodse historiografie. Een interessante vraag is uiteraard hoe de geschiedenis van Suriname zou zijn verlopen als het kolonisatieplan van de Liga wel was gelukt. Maar dit is meer een thema voor speculatieve fictie of een politieke thriller.

Hans Ramssoedh

Wim Egger, *Surinaamse rug, Joodse buik; Emoties van een nazaat van de Surinaamse slavernij die een kind-overlevende werd van de Sjoa*. Voorburg: Libertador, 2009. 336 p., ISBN 978 90 6170 002 9, prijs € 24,90.

Surinaamse rug, Joodse buik is een zeer aangrijpend verhaal over de lotgevallen van de auteur en zijn familie tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. In dit werk verbindt Wim Egger zijn (Creools-Joods-) Surinaams-Nederlandse achtergrond met zijn (Joods-) Nederlandse genealogie en erfenis in een familiegeschiedenis over de Tweede Wereldoorlog. Zijn herinneringen onderstrepen de verbondenheid van de geschiedenis van (nazaten van) burgers uit de Nederlandse kolonies met Nederlandse geschiedenis. Die verwevenheid kan, zo getuigt *Surinaamse rug, Joodse buik*, niet afgedaan worden als een kunstgreep, maar is stevig gegrond in concrete ervaringen van aanwijsbare mensen. Eggers verhaal biedt de mogelijkheid de meer gangbare historiografie, waarin Nederlandse geschiedenis (in dit geval de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog) en de geschiedenis van het kolonialisme en haar menselijke erfenissen nagenoeg geïsoleerd van elkaar geanalyseerd worden, tegen een kritisch licht te houden: hoeveel Wim Eggers zijn hierdoor onbeschreven gebleven of definitief aan ons zicht onttrokken?

Wim Egger karakteriseert zijn familiegeschiedenis als, zoals de ondertitel luidt, ‘emoties van een nazaat van de Surinaamse slavernij die een kind-overlevende werd van de Sjoa’. Daarmee situeert hij zijn levensverhaal op het snijpunt van twee beladen Nederlandse geschiedenissen en neemt hij stelling tegen het quasi neutrale karakter dat volgens hem eigen is aan de professionele geschiedschrijving:

Ik geef geen afstandelijke analyse zoals historici doen tot de emotionele en persoonlijke herinneringen juist verdwijnen of ontheiligd raken, maar ik ben betrokken bij de verwevenheid van lotgevallen: van het brandmerken van slaven overzee, via de brandstapels van de Spaanse Inquisitie, tot de crematoria van de vernietigingskampen. (p. 14)

Die betrokkenheid leidt tot een apodictische kritiek op de lijdzame en actieve medeplichtigheid van niet-vervolgde Nederlanders tijdens de oorlog en hun onbegrip voor oorlogsleed in de periode daarna. Zoals de auteur het formuleert: ‘Ik ben nog voor altijd ontzettend woedend over de gulle en massale medewerking die de Duitse bezetters in Nederland ondervonden bij de uitvoering van hun gruwelijke nazi-plannen’ (p. 29). Egger staft deze stelling met talloze voorbeelden zoals de actieve medewerking, *far beyond duty*, van het Nederlandse ambtenarenapparaat en de politie, de passieve houding van ‘nabije en vrije Nederlanders’ tijdens de arrestatie van Joodse Nederlanders (p. 43), de toe-eigening van achtergelaten Joodse eigendommen en het anonieme verraad van Joodse Nederlanders en verzetsmensen door niet-vervolgde Nederlanders. Tegen de achtergrond van de Sjoa is het voor Egger moeilijk te verteren dat ‘de meeste Nederlanders gewoon door konden gaan met hun leven, hun werk, hun alledaagse bezigheden, ja, zelfs met bioscoopbezoek’ (p. 53).

Voor Eggers aanklacht bestaat gezien de gruwelijke lotgevallen van hem en zijn Joods-Hollandse familietak alle aanleiding. Egger geeft de slachtoffers van de Jodenvervolgung een gezicht en interpreteert de Sjoa (in navolging van de beroemde these van Zygmunt Baumann in *Modernity and Holocaust* (1989) dat de Sjoa geen ‘barbaars’ historisch incident is maar onderdeel uitmaakt van het moderne Europa) als een vorm van ‘moderne vernietiging’ (p. 72). De auteur schetst in feite hoe het staats-burgerschap, een hoedanigheid die volgens de theorie van het moderne burgerschap minimale rechtsbescherming zou garanderen, volledig overschaduw wordt door nazistische rassenwaan, vervolging en genocide. Aan het zorgeloze leven van de toen zevenjarige Wim Egger komt op 7 januari 1943 een abrupt einde ‘toen de Nederlandse handlangers van de bezettende Duitsers’ (p. 19) zijn ouderlijk huis binnenvielen. Het verzetswerk van zijn vader, die een aanzienlijk aantal Joodse Nederlanders aan een onderduikadres heeft geholpen en in eigen huis een schuilkelder voor zijn Joodse schoonfamilie heeft gebouwd, blijkt verraden. Tijdens de inval worden ‘met een uitbarsting van angstaanjagend geweld’ (p. 17) zijn moeder, zusje en hijzelf gearresteerd. Ook zijn Joodse oma en een tante, die bij het gezin Egger ondergedoken zijn, worden bij die razzia opgepakt. Eggers vader, die op dat moment niet thuis is, wordt niet lang daarna gearresteerd. Hij bezwijkt niet onder de martelingen van de autoriteiten en wordt in juni 1944 vrijgelaten na zijn straf te hebben uitgezeten in kamp Vught. Egger senior krijgt ‘slechts’ straf voor verzetsdaden en blijft buiten het concentratiekamp omdat hij ‘niet geregistreerd [stond] als Joods’: ‘de Surinaams-Joodse afstammingslijn met de Afrikaans-Joodse roots van mijn vader was de Duitsers [...] te machtig. [...] de gemeentearchieven uit Paramaribo bleven onbereikbaar’ (p. 114). ‘[A]ls Surinamer werd je toen niet vervolgd’ (p. 152).

Zijn Joodse moeder wacht een ander lot: ondanks het feit dat de

Duitse rassenwetten Joodse vrouwen die getrouwd zijn met niet-Joodse mannen (en de kinderen uit deze relaties) als niet-Joods classificeren en formeel uitzonderen van vervolging, komt ze in concentratiekamp Auschwitz-Birkenau terecht. Op het nippertje weet ze, in ruil voor haar gouden trouwring, te voorkomen dat Wim en zijn zusje ook naar een Duits concentratiekamp worden afgevoerd: ze wijst de bewakers van de verzamelplaats voor Joodse Hagenaren (Het Joodse Tehuis) erop dat ze ‘met een Surinamer getrouwd was en dat ze haar kinderen niet mee wilde nemen’ (p. 125). Ze slaagt in haar opzet: Egger en zijn zusje worden vrijgelaten en mogen gaan wonen bij hun ‘Surinaamse tante Hélène’ en hun ‘oer-Hollandse oom Frits’. Egger: ‘Ik [was] ineens “Surinaams” geworden met de volle nadruk op alleen die ene kant van mijn complexe Joods-Amsterdams-Surinaamse roots’ (p. 152). Zijn moeder (die oom Frits nog naroept ‘ik ben verloren, zorg goed voor de kinderen’, p. 175) en al zijn Joodse familieleden (de familie Jas) worden echter op transport naar de Duitse concentratiekampen gezet. Egger zou zijn ‘hele verdere leven last ondervinden’ (p. 125) van deze gang zaken: ‘waarom was ik alleen met mijn zusje ontsnapt? [...] Buiten mijn zusje en ik zaten zij allemaal nog in de val’ (pp. 150-151). De jonge Egger sloot zich in reactie daarop ‘af van de wereld, een afsluiting die nog jaren zou duren’ (p. 151). Praktisch zijn gehele Joodse familietak wordt in de Duitse concentratiekampen vermoord. Het gezin Egger wordt na de oorlog herenigd, maar heeft daarmee niet de oorlog achter zich gelaten. Eggers moeder is zowel fysiek als psychisch voor het leven getekend als gevolg van de medische experimenten en ontberingen die ze in het concentratiekamp heeft ondergaan. Ze komt haar oorlogstrauma niet meer te boven. Wim Egger weet door zijn, aldus de auteur, ‘sterke Surinaamse rug’, de rem op zijn persoonlijke ontwikkeling als gevolg van de oorlog uiteindelijk te boven komen: hij maakt carrière in de uitgeverswereld en haalt op latere leeftijd alsnog, cum laude, zijn meestertitel. Maar na zestig jaar slaat de oorlog alsnog toe en krijgt zijn ‘gevoelige Joodse buik’ de overhand: Egger ontwikkelt klachten die bekend staan als de posttraumatische stresstoornis en heeft jaren van therapie nodig om zijn evenwicht enigszins te hervinden.

Toch zijn deze ‘emoties’ niet enkel als ‘oorlogsverwerking’ op te vatten. Voor Egger is *Surinaamse rug, Joodse buik* ook onderdeel van een ‘levensopdracht’ om ‘de herinnering aan mijn Familie Jas en alle anderen in de context van de Europese Choerban’ levend te houden: ‘ik moet de stem zijn van mijn vermoorde familie’ (p. 284). Zo geeft de auteur zoveel mogelijk profiel aan zijn vermoorde familieleden en neemt hij de namen van de omgebrachte families Jas (waaronder zijn familie), Bergen en Metzelaar (deze laatste twee zijn door hulp van het gezin Egger ondergedoken maar verraden) integraal in zijn boek op.

Surinaamse rug, Joodse buik kan daarom ook gelezen worden als een *lieu de mémoire*. Een plaats van herinnering met een blik op de toekomst:

Egger neemt krachtig stelling tegen hedendaagse varianten van zowel Europees als niet-Europees antisemitisme en kiest vanwege deze in zijn ogen alomtegenwoordige context bijvoorbeeld duidelijk partij in het Palestijns-Israëlische conflict (voor Israël, tegen de Palestijnen). In die zin is *Surinaamse rug, Joodse buik* literaire non-fictie met een politieke boodschap. Deze ‘politieke’ passages doen vermoeden dat er een intieme relatie bestaat tussen de geschiedenis van de Sjoa en de Israëlische opstelling ten opzichte van de Palestijnen, wat de totstandkoming van een vergelijk niet eenvoudig maakt.

Gezien de vernietigende kracht van het antisemitisme dat Egger, zijn Joodse familie, en miljoenen Joodse Europeanen tijdens de Tweede Wereldoorlog getroffen heeft, is het begrijpelijk dat de auteur dit fenomeen zeer serieus neemt. Maar door de enigszins totaliserende nadruk op de duurzame structuur van het onnipotente antisemitisme zijn de variaties in de ‘Joodse ervaring’ naar tijd en context wat onderbelicht gebleven. Naast de ‘religieuze’, rituele en sociale dimensies (de auteur ‘laat’ op latere leeftijd ‘het Joodse toe’) is ‘Joods zijn’ voor Egger vooral een positie van permanente dreiging en grote kwetsbaarheid. Egger ontleent hier een perspectief op identiteit aan, dat door zijn hele betoog heenloopt: aan het Creools-Surinaamse deel van ‘de Surinaamse rug’ schrijft hij een vermogen toe om, hardgemaakt door ontworsteling aan de slavernij van de voorouders, rampspoed te boven te komen, terwijl hij in zijn ‘Joodse aspect’ het kwetsbare deel van zichzelf ziet. Dit bipolaire perspectief op zijn identiteit is een kader waarmee hij zijn ‘krachtige momenten’ en ‘zwaktes’ verklaart: ‘nu zit het verzameld in één lijf [...] in *mij*, maar sterker dan die samenloop zijn er de verschillen: terwijl het de zwarten, kleurlingen of Creolen beter gaat en sommigen nauwelijks weet hebben van het slavenverleden, lijkt de Joodse afkomst een eeuwigdurende beklemming en belasting te geven die leiden tot een tweede natuur van alert zijn’. ‘Creolen [...] zijn sterk, ze hebben een sterke rug gekregen. Ook ik voel een sterke rug, mijn Surinaamse rug. Maar redden de voormalige Egyptische slaven zich?’ (pp. 278-279). Hoewel dit perspectief op identiteit door Eggers persoonlijke ervaringen met vervolging begrijpelijk is, kunnen juist op basis van zijn biografie ook kanttekeningen geplaatst worden bij het denken in termen van groepskenmerken. Eggers eigen beschrijvingen illustreren bijvoorbeeld hoe zijn Joodse moeder tijdens de Tweede Wereldoorlog ‘kracht’ toont door onder afschuwelijke kampomstandigheden de moed erin te houden en te overleven. Identiteitsvertogen over ‘groepskenmerken’ kunnen weliswaar geborgenheid verschaffen maar ook veel onheil brengen, vooral als ze van buiten af worden toegeschreven. De tragiek is dat een essentialistisch perspectief op identiteit juist ‘onontkoombaar’ kan zijn voor diegenen die de vernietigende kracht van raciale classificaties hebben meegemaakt en uiteindelijk wellicht meer gebaat zijn bij een krachtige ethiek van individualiteit en een prak-

tijk van gelijkberechtiging van burgers op basis daarvan.

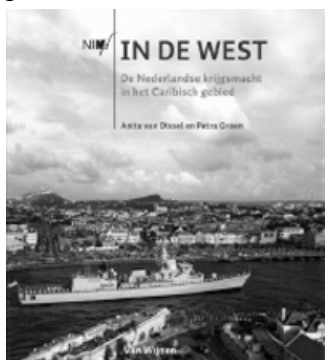
Dit dilemma neemt niet weg dat *Surinaamse rug, Joodse buik* boeiende handvatten biedt om de blinde vlekken in de dominante historiografie over de Tweede Wereldoorlog weg te werken. Het boek is wat dit betreft onderdeel van een bredere trend van boeken en films zoals *Sonny Boy*, *Tante Bettina vertelt*, *De kleurling*, *Mayday in the West* en *De vergeten strijders van Oranje* die de rol van kolonies of burgers uit de kolonies in de Nederlandse geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog illustreren. Niettemin is de verwevenheid van de geschiedenis van burgers uit de kolonies met de Nederlandse oorlogsgeschiedenis geen gemeengoed. Zo bleek de bestseller *Sonny Boy* onbekend bij MA-studenten geschiedenis aan de Vrije Universiteit in Amsterdam die in december 2010 het vak percepties van het verleden volgden. Toen tijdens dit vak het lot van de vermoorde Joods-Surinaamse Nederlanders in de Tweede Wereldoorlog aan de orde kwam vroeg een studente vol verbazing: ‘Waren er dan Surinaamse Joden in Nederland?’ Daarnaast is er maatschappelijke weerstand tegen een breder verhaal over de Tweede Wereldoorlog. Zo werden een expositie over het aandeel van ‘de West’ in de Tweede Wereldoorlog in 2008 (in het kader van Bevrijdingsdag) afgeblazen na protest van enkele bewoners van het wooncentrum in Amsterdam waarin deze zou plaatsvinden. De strekking van de bezwaren was dat ‘bevrijding Nederlandse geschiedenis’ is die ‘Surinamers’ en ‘Antillianen’ zich niet mogen toe-eigenen. Sommigen kunnen maar moeilijk overweg met oorlogserfenissen van Nederlanders uit de kolonies en hun nazaten, die *ex post facto* geclassificeerd worden als ‘allochtonen’. Maar ook in de officiële historiografie over de Tweede Wereldoorlog zijn nog maar weinig publicaties gewijd aan de impact van de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse burgers uit de voormalige kolonies en hun kinderen in Nederland. Boeken zoals *Surinaamse rug, Joodse buik* maken duidelijk dat dit onderwerp tot het domein van het onderzoekbare (en financierbare) dient te worden toegelaten.

Guno Jones

Anita van Dissel & Petra Groen, *In de West; De Nederlandse krijgsmacht in het Caraïbisch gebied*. Franeker: Van Wijnen, 2010. 166 p., ISBN 9789051943863, prijs € 22,50.

Over het algemeen is militaire geschiedenis een dankbaar onderwerp voor schrijvers. Maar wie tot voor kort op zoek zou gaan naar een beschrijving van de Nederlandse krijgsmacht in het Caraïbisch gebied, zou tot de ontdekking zijn gekomen dat er eigenlijk geen alomvattend overzicht bestaat van de geschiedenis van de krijgsmacht op onze eilanden. Er zijn natuurlijk wel allerlei publicaties over onderwerpen die met de krijgsmacht te maken

hebben, zowel wat betreft het wat verdere verleden als over de moderne tijd. Of het nu gaat over de fortten op onze eilanden of over het ontploffen van de *Alphen* in 1778, de Antillen in de oorlog, de kustbatterij bij Yuana Morto op Aruba of *Seis aña kaska bèrdè* van Pierre Lauffer. En daarnaast zijn er verschillende gedenkboeken over bijvoorbeeld het Vrijwilligers Korps Curaçao, de Kustwacht en de ‘kroniek’ *Marinewit Tropenblauw*, al is die laatste uitgave wat moeilijk verkrijgbaar. Voor het overige was het toch vooral een kwestie van zich moeten behelpen met allerlei verspreide publicaties en artikelen in kranten en tijdschriften.

Vorig jaar verscheen als publicatie van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (een zelfstandig wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum binnen de Nederlandse Defensie Academie) de uitgave *In de West; De Nederlandse krijgsmacht in het Caribisch gebied*. In vijf hoofdstukken beschrijven de auteurs Anita van Dissel en Petra Groen de ontwikkeling van de krijgsmacht op de eilanden door de eeuwen heen vanaf de verovering van Curaçao in 1634 op de Spanjaarden tot aan de ontmanteling van de Nederlandse Antillen.

Het eerste hoofdstuk behandelt de periode voordat de eilanden deel gingen uitmaken van het Koninkrijk der Nederland: de tijd van de West-Indische Compagnie en de periode daarna, waarbij de twee ‘Engelse perioden’ buiten beschouwing blijven, omdat er toen uiteraard geen sprake was van een Nederlandse krijgsmacht op de eilanden. Het tweede beslaat ruwweg de daarop volgende eeuw (om precies te zijn van 1815 tot 1929). Hoofdstuk drie, met de titel ‘Strategisch gelegen doelwit’, omvat de tijd vanaf de overval van Urbina tot aan de inwerkingtreding van het Statuut in 1954, waarbij uiteraard bijzondere aandacht is voor de Tweede Wereldoorlog.

Het laatste deel van de geschiedenis is in twee hoofdstukken verdeeld: ‘Koerswijzigingen’ (van 1954 tot 1990) en ‘Drugsbestrijding en rechtshandhaving’ (van 1990-2010). Het is dan ook duidelijk dat de nadruk in deze uitgave ligt op de meer recente geschiedenis. Op zich niet verwonderlijk omdat het toch vooral die periode is dat er sprake was van een (reguliere) krijgsmacht zoals wij die nu kennen.

Om binnen een bestek van 165 pagina's een beschrijving te geven van de ontwikkelingen op het terrein van de defensie van de eilanden is op zich al een opgave. Wat dat betreft hebben Van Dissel en Groen een bijzondere prestatie geleverd. *In de West* laat zich prettig lezen. Dat maakt het toegankelijk voor een breed publiek. Daar dragen de vele illustraties zeker ook aan bij. Veel van die illustraties zijn bovendien - voor zover bekend - niet eerder gepubliceerd.

Maar tegelijkertijd is er sprake van een gedegen studie met de daarbij horende diepgang: een uitgebreid notenapparaat wijst de meer geïnteres-

seerde lezer naar de bronnen die gebruikt zijn bij de studie. Voor wie meer over de materie wil weten of verder onderzoek wil doen zijn deze noten van grote waarde. Dat geldt uiteraard ook voor de uitgebreide literatuurlijst die de auteurs in de uitgave opnamen.

In de West betreft een studie vanuit het (Nederlandse) perspectief van de krijgsmacht. Op zich is daar uiteraard niets op tegen. Maar het is jammer dan niet wat meer aandacht is besteed aan lokale elementen. Over de achterblijvende militairen wordt op pagina 49 bijvoorbeeld opgemerkt dat er even weinig over hen bekend is als over de Curaçaose vrouwen met wie (oud-)militairen relaties aangingen. Die opmerking is naar mijn mening niet terecht, er is wel degelijk onderzoek gedaan op dit vlak.

Ook de rol die de militaire kapel en zijn kapelmeesters gespeeld hebben bij het ontstaan van de Curaçaose muziek komt niet aan de orde. Op zich is dat natuurlijk een zijpad dat niets van doen heeft met het militaire gebeuren op zich. Maar het is wel een boeiend onderwerp en toont aan welke invloed de militaire aanwezigheid heeft gehad op de culturele ontwikkeling op het eiland. Jammer dat de auteurs dat over het hoofd hebben gezien, zeker zo kort na het uitbrengen van een CD met deze muziek door de Koninklijke Militaire Kapel Johan Willem Friso. Het zou een leuke aanvulling zijn geweest op het wel opgenomen 'seinen op den horen' uit het instructieboek voor het bataljon jagers op Curaçao (p. 37) uit omstreeks dezelfde tijd en aantonen dat muziek ook kan dienen voor andere zaken dan het geven van het bevel te schieten of zich terug te trekken.

Wellicht dat hier een relatieve onbekendheid met het eiland zich heeft gewroken. Een onbekendheid die wellicht ook andere foutjes had kunnen voorkomen, zoals het omschrijven van Fort Nassau als gelegen 'aan de noordpunt' van het Waaigat (p. 29) en het beschrijven van het in 1713 voor de Franse beschieting van de stad vluchten naar het fort over het Stenen Pad (de huidige Pietermaaiweg) op pagina 17. Of, als we het over onze eigen tijd hebben, de opmerking dat militairen en hun gezinnen rond de jaren zestig van uitzending zouden afzien vanwege de rokende raffinaderij. Toen was die raffinaderij overigens nog van de Shell, destijds de trots van de Nederlandse industrie.

Wat bij het lezen van de laatste hoofdstukken opvalt zijn de vele wisselingen die er vooral in de laatste decennia zijn geweest wat betreft de opzet van de krijgsmacht, zowel wat betreft het materieel als de aanwezige krijgsmachtonderdelen. Soms om beter in te kunnen spelen op de situatie in het gebied, maar in veel gevallen ook vanwege reorganisatie van de krijgsmacht in zijn geheel of bezuiniging.

Een aparte plaats neemt hierbij de verschuiving in van de louter militaire taken naar activiteiten op het gebied van de maritieme rechtshandhaving, in het bijzonder het instellen van een kustwacht. De auteurs hebben geprobeerd de opeenvolgende ontwikkelingen op dit gebied te inventariseren en zijn daar redelijk in geslaagd. Doordat de verschillende

trajecten afzonderlijk worden beschreven, mist de lezer soms echter het beeld op de chronologie, zoals wanneer gezegd wordt dat de basis voor de totstandkoming gelegd werd door onder andere het Verdrag van San José. Dat verdrag is pas in 2003 van kracht geworden, terwijl de kustwacht van eerdere datum is. Ook het verschil van inzicht over de inbedding van de kustwacht zou anders verwoord kunnen worden. Het stellen dat dit de 'toenemende onmacht van Den Haag om eenzijdig beleid door te drukken' illustreerde, doet geen recht aan het feit dat het juist de Antillen en Aruba zijn geweest die zich hebben ingezet voor de totstandkoming van de kustwacht. En dat overigens nog los van het feit dat een onderlinge samenwerking niet gekenmerkt mag worden door het eenzijdig doordrukken van de wil van een der partners.

Ondanks deze kritische aantekeningen kan worden opgemerkt dat Anita van Dissel en Petra Groen een boeiende geschiedenis van de Nederlandse krijgsmacht op onze eilanden hebben geschreven. Wie belang stelt in kennis van de geschiedenis van de eilanden komt met *In de West* zeer zeker aan zijn trekken, daar hoeft men geen militair voor te zijn, al zullen militairen - of ze ooit op de eilanden dienden of niet - ongetwijfeld extra plezier beleven aan het lezen van deze studie.

Carel de Haseth

Leo Dalhuisen, Ronald Donk, Rosemarijn Hoeffte & Frans Steegh (red.), *Geschiedenis van de Antillen*. Zutphen: Walburg Pers, 2009. 192 p., ISBN 978 90 5730 6280, prijs € 39,50.

De band tussen de zes Antilliaanse eilanden en Nederland bestaat al zo'n 275 jaar en de referenda van 1993 en 2005 hebben laten zien dat het overgrote deel van de Antilliaanse bevolking deze band ook wil handhaven. De toenemende belangstelling van de Nederlandse politiek voor de eilanden, de grote migratiestroom van Antillianen naar Nederland, terwijl tegelijkertijd Nederlandse *pensionado's* het koude Holland inwisselen voor de warme tropenzon, deed de behoefte ontstaan aan meer achtergrondinformatie over de eilanden.

In 1997 verscheen daarom het boek *Geschiedenis van de Antillen*. Dit boek heeft nu de oude jas verruild voor een bontmantel. Had de eerste uitgave uit 1997 nog een slappe kaft, de vernieuwde uitgave van 2009 heeft een harde kaft met een losse omslag. Ook is voor de pagina's dikker papier gebruikt en is de *lay out* flink verbeterd.

De kaderteksten zijn nu gemakkelijk te herkennen door de gekleurde achtergrond en veel foto's zijn in kleur afgedrukt. De nieuwe uitgave oogt dan ook zeer luxe en verzorgd.

Inhoudelijk zijn de veranderingen minder opvallend. *Geschiedenis van de Antillen* geeft, in tegenstelling tot wat de tekst suggereert, geen chronologisch historisch beeld van de zes Antilliaanse eilanden. Via een thematisch overzicht wordt getracht de lezer een beter inzicht te geven hoe het verleden de huidige samenleving heeft gevormd en wat de historische achtergrond is van bepaalde sociale, economische en ecologische problemen. Want 'kennis van het gemeenschappelijke verleden is onontbeerlijk om elkaar goed te begrijpen' (p. 7).

Bepaalde aspecten worden nader uitgewerkt in 'illustratieve teksten'. Veel van deze illustratieve teksten zijn aangepast. De nieuwe tekst 'Wie is eigenlijk Antilliaan?' is een zeer waardevolle toevoeging, waarmee wordt ingespeeld op een actueel vraagstuk. Niet alle illustratieve teksten zijn even sterk, zoals de tekst over de goudwinning op Aruba en die over Peter Stuyvesant. Daarin ligt de nadruk teveel op details zonder voldoende feitelijke informatie om deze details op hun juiste waarde te kunnen schatten.

Het boek bevat negen hoofdstukken, waarin rond een bepaald thema vanuit het verleden naar de huidige samenleving wordt toegewerkt. In het eerste hoofdstuk wordt ingegaan op de natuur van de zes eilanden - klimaat, bodemgesteldheid, flora en fauna - en op welke wijze menselijke bewoning deze heeft beïnvloed door de invoer van vee en de massale houtkap voor de winning van verfstof of houtskool. De milieuschade aangericht door de olie-industrie wordt eveneens belicht, maar vreemd genoeg niet de gevolgen van de hedendaagse invoer van dieren en planten die niet op de eilanden thuis horen, zoals de *Neemtree* op Curaçao en de *boa constrictor* op Aruba. Het hoofdstuk wordt afgesloten met recente bevolkingsgegevens. Daarbij wordt met betrekking tot het geringe aantal migranten van Curaçao naar Aruba een merkwaardige opmerking gemaakt: 'De verklaring zal moeten worden gezocht in het feit dat Curacaose werknemers, vallend onder de sociale wetgeving, veel duurder zijn' (p. 20). Suggesteren de auteurs dat immigranten van andere nationaliteiten niet onder de sociale wetgeving van Aruba vallen? Of dat Curaçaoënaars, dankzij de sociale voorzieningen op Curaçao, niet bereid zijn op Aruba te gaan werken?

In de drie daaropvolgende hoofdstukken wordt nader ingegaan op de herkomst van de verschillende bevolkingsgroepen: de Indianen, de Afrikanen en Europese, Amerikaanse en Aziatische migranten. De meeste aandacht gaat daarbij uit naar de gedwongen migratie van Afrikanen naar en in het Caraïbisch gebied. Niet alleen de slavenhandel komt aan bod, maar ook de opstanden, cultuur en religie van de slaven en (het gebrek aan) sociale veranderingen na de afschaffing van de slavernij in 1863.

Wat jammer is, is dat aan de duizenden vrije zwarten en kleurlingen - in de negentiende eeuw de grootste bevolkingsgroep - slechts één kolom wordt gewijd. Ook het niet vermelden van de bronnen is een gemis. Er is een grote verscheidenheid aan onderzoeken over de (transatlantische) slavenhandel, waarbij er flinke verschillen bestaan tussen de genoemde

feiten en aantallen. Voor welke hebben de auteurs gekozen? De literatuurlijst achterin is indrukwekkend, maar biedt wat dat betreft geen houvast.

Ook belicht worden de sociale veranderingen die de komst van nieuwe migranten hebben veroorzaakt: de Nederlandse pensionado's, Chinezen, Colombianen, Jamaicanen en Haïtianen. De gespannen verhouding tussen de Europese en Afrikaanse cultuur wordt eveneens belicht, zowel tijdens de slavernij als in de periode van de olie-industrie en recent met de intensievere bemoeienis van Nederland met de eilanden: 'De groei van het aantal Nederlanders en hun andere levenswijze gaven bij tijd en wijle aanleiding tot animositeit tussen Antillianen en Europese Nederlanders' (p. 87). Het gebruik van de verleden tijd is in dit verband onjuist. Jammer is ook dat de auteurs niet dieper ingaan op de oorzaken van deze animositeit.

Het hoofdstuk 'De Antillen in Nederlands en internationaal verband' is erg rommelig. Omdat er sprake is van een groot aantal onderverdelingen, zoals bestuurlijke structuur, de relatie met Nederland, Venezuela, de VS en Europa, springt de tekst steeds heen en weer in de tijd. Daarbij speelt mee dat de grenzen van deze onderwerpen niet scherp zijn. Zo werd en wordt de verhouding met Venezuela ook beïnvloed door de relatie met Europa en de VS, zoals recent de situatie rond de Amerikaanse FOL (*Forward Operating Locations*)-basis op Curaçao.

Hoewel het uitgangspunt van *Geschiedenis van de Antillen* was om aandacht te besteden aan de historie van alle zes de Antilliaanse eilanden, is het onvermijdelijk dat Curaçao ook in dit boek de boventoon voert. Dit komt heel sterk tot uiting in het zevende hoofdstuk 'De Opstand van 30 mei 1969'. Hoe deze opstand heeft doorgewerkt op de andere eilanden of de verhouding tussen de eilanden, wordt niet verteld.

Wat door de opzet van *Geschiedenis van de Antillen* juist opvalt, is hoe weinig de eilanden met elkaar gemeen hebben, zoals het volgende hoofdstuk 'De Nederlandse Antillen: meer verdeeldheid dan eenheid' ook duidelijk laat zien. De ongelijke behandeling van de eilanden door Nederland en de dominante positie van Curaçao, zowel in de koloniale tijd als na 1954 in het Land de Nederlandse Antillen, hebben uiteindelijk geleid tot het uiteenvallen ervan. Wat jammer is, is dat de recente staatkundige ontwikkelingen onderbelicht blijven. De relatie tussen de eilanden na het uittreden van Aruba in 1986 krijgt slechts twee pagina's. De complexiteit van de recente ontwikkelingen komt daardoor niet uit de verf. De uitslag van het referendum van 1993, waarbij de bevolking massaal koos voor behoud van de Antillen van Vijf, wordt toegeschreven aan de vrees voor banenverlies onder de landsambtenaren bij een ontmanteling van het Land Nederlandse Antillen. Ook zouden de bestaande familiebanden tussen de bewoners van de eilanden een grote rol hebben gespeeld. In werkelijkheid was de uitslag vooral een signaal van de bevolking dat zij de bestaande politieke cultuur van corruptie en vriendjespolitiek afwees. Dit verklaart ook de eclatante verkiezingsoverwinning van de PAR een

jaar later. Deze partij stond niet alleen voor herstructurering van de Antillen van Vijf, maar ook voor deugdelijkheid van bestuur en transparantie.

Ondanks deze kanttekeningen is *Geschiedenis van de Antillen* een waardevol boek, doordat er steeds een relatie wordt gelegd tussen het verleden en het heden. De teksten zijn helder en begrijpelijk, de opmaak overzichtelijk. Al met al een prettig lees- en kijkboek dat een plaats verdient in de boekenkast van eenieder die geïnteresseerd is in de Caraïbische eilanden in het Koninkrijk.

Els Langenfeld

Miriam Sluis, *Zoutrif*. Amsterdam: KIT Publishers, 2008. 280 p., ISBN 978 90 6832 472 3, prijs € 19,50;

Miriam Sluis, *Een koloniale speeltuin; De Antillen achter de schermen*. Amsterdam: Prometheus/Rotterdam: NRC Handelsblad, 2010. 264 p., ISBN 978 90 446 1605 7, prijs € 19,95.

10-10-10: de datum waarop de Nederlandse Antillen als land werden opgeheven en het Koninkrijk der Nederlanden verder verbrokkelde zodat het nu bestaat uit vier landen en drie bijzondere gemeentes. Rond deze afsluiting van een tijdperk bestond er in Nederland wat meer belangstelling voor de eilanden in de Caraïbische Zee, maar over het algemeen is de interesse aan Nederlandse kant gering en dan ook nog vaak negatief. Miriam Sluis is een van de weinige Nederlandse journalisten die met enige regelmaat over de eilanden bericht. In *Een koloniale speeltuin* geeft de auteur in soepele stijl een beeld van de laatste vijf jaar van de Nederlandse Antillen: ze schetst de verhoudingen op de eilanden, tussen de eilanden, met Nederland en met de grote buitenwereld, lees Venezuela en de Verenigde Staten.

Sluis is op haar sterkst als ze de verschillende krachtenvelden op de eilanden observeert met een mengeling van distantie en sympathie. De hoofdstukken over St. Eustatius en St. Maarten zijn aanraders, maar over het algemeen komt de auteur toch niet veel verder dan het betere krantenartikel. Haar levendige beschrijving van de

verkiezingen op Aruba in september 2009 doet een jaar later al weer gedateerd aan, omdat een diepere analyse van de Arubaanse politiek ontbreekt.

Dat gebrek aan echte diepgang kenmerkt het hele boek: het lijkt alsof de auteur op twee gedachten hinkt. Enerzijds gaat ze verder dan de publicaties gericht op de lezende toerist; anderzijds wil ze het leesbaar houden voor de abonnees van de *NRC*. Sluis poogt een paar rode lijnen in het verhaal te weven, zoals de geopolitieke positie van de Benedenwindse eilanden en

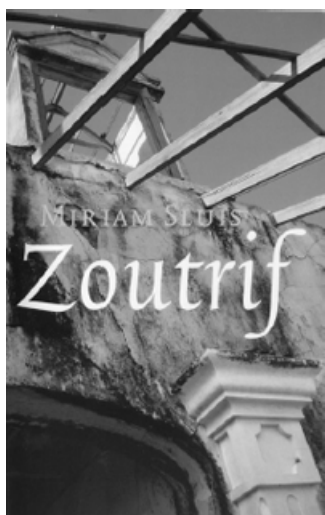
de versterkte rol van Nederland. In ruil voor schuldsanering (1,7 miljard euro) krijgt Den Haag toezicht op de overheidsfinanciën en rechtshandhaving. Het zal de liefde tussen de partners in dit ‘gedwongen huwelijk’ waarschijnlijk niet doen toenemen (Sluis 2010: 11). Wat betreft de internationale geopolitieke situatie zijn de trefwoorden Hugo Chávez, George W. Bush, AWACS vliegtuigen en FOLS (*Forward Operating Locations*). Dat zijn strategische bases van het Amerikaanse leger op bestaande vliegvelden in El Salvador, Aruba en Curaçao. Officieel worden de vliegtuigen ingezet in de strijd tegen drugs, maar Chávez ziet de FOLS op de eilanden vlak voor zijn kust als een springplank voor een Amerikaanse invasie van Venezuela.

Over de verbale schermutselingen tussen Venezuela, Nederland en de Verenigde Staten brengt Sluis niets nieuws te berde; interessanter zijn haar observaties over de economische belangen van deze drie landen. Ze constateert dat steeds meer Nederlandse bedrijven (Shell, ABN Amro, Rabobank) Curaçao verlaten en dat het vacuüm wordt opgevuld door Venezolaanse investeerders die hun kapitaal elders willen inzetten en Amerikaanse bedrijven. Zo'n dertig pagina's verder schrijft ze dat de economische invloed van Venezuela op het eiland kleiner wordt: ‘Door de instabiele financiële situatie in het Zuid-Amerikaanse buurland zijn steeds minder bedrijven actief op Curaçao’ (p. 62). Ik had graag meer gelezen over deze ‘de-hollandisering’ en ‘de-venezolarisering’ en zijn mogelijke consequenties voor de eilanden. Dat er op demografisch vlak sprake is van ‘internationalisering’ op de eilanden is bekend en al bijna een eeuw lang is in- en uitmigratie een belangrijke economische, sociale en demografische factor. Maar wat zijn de electorale en dus politieke gevolgen van de instroom van bijvoorbeeld Venezolanen, Colombianen en Dominicanen? Sluis stipt het af en toe aan, maar wat betekent het als kiesgerechtigde immigranten hun stempel gaan drukken op de politiek of andersom: als grote groepen buiten het politieke proces zijn geplaatst? En wat voor gevolgen heeft de ‘internationalisering’ van de bevolking voor die toch al gespannen relatie met Nederland?

Een koloniale speeltuin blijft teveel aan de oppervlakte om veel nieuwe inzichten op te leveren. Hoe zal de verhouding tussen de vier landen en de buitengewone gemeentes zich gaan ontwikkelen? Een informante zegt: ‘Er is geen funk’ (Sluis 2010: 239). Die opmerking lijkt de spijker op zijn kop te slaan; maar wat betekent dat voor de toekomst van het Koninkrijk der Nederlanden?

Zoutrif, ook geschreven door Miriam Sluis, is een heel ander boek. Het is een persoonlijk relaas van een zoektocht naar de geschiedenis van Curaçao, de huidige woonplaats van de auteur, en naar plantage Rif St. Marie in het bijzonder. Ze beschrijft haar verkenningstochten in de archieven en op de plantage zelf om zo te onderzoeken ‘of de erfenis van de slavernij als een verborgen gedragscode functioneerde. Een combinatie van versluierd verwijt en onbewuste onderdanigheid die ten

grondslag lag aan de ongrijpbare broeierigheid die ik op straat voelde' (Sluis 2008: 21). Ze gaat nog verder: heeft het slavernijverleden invloed op het staatkundige proces dat Curaçao een zelfstandig land, Pais Kòrsou, zal maken? De stijl verschilt van andere boeken van Sluis of een meer traditionele geschiedenis. 'Opeens beginnen naast me twee bosjes te schudden. Ik blijf staan, roerloos. Het lijkt een boodschap, maar ben ik de juiste persoon om haar te ontcijferen? Langzaam loop ik verder het nieuwe Curaçao in' (Sluis 2008: 11).

In *Zoutrif* kiest Sluis niet voor een chronologisch verhaal door een alwetende verteller, maar geeft ze verschillende actoren een stem: Hollandse kolonistoren, slaven, een rotsput en 'Mirjam' die over haar zoektocht - passie is misschien een beter woord - en haar twijfels en vragen vertelt. Hoofdstukken die in heden en verleden spelen wisselen elkaar af, maar de historische hoofdstukken, die strekken van 1688 tot 1969, zijn wel chronologisch geordend. Het is geen volledige geschiedenis van vierhonderd jaar Rif St. Marie, en dat is ook niet de bedoeling. *Zoutrif* is een voorbeeld van het momenteel populaire *faction*; door het af en toe 'verlevendigen' van gebeurtenissen, het gebruik van verschillende stemmen en het vervlechten van verschillende familiegeschiedenissen hoopt Sluis een breder publiek te bereiken. 'Fact' weegt echter duidelijk zwaarder dan 'fiction' in deze geschiedenis. Het boek bevat een verantwoording met verwijzingen naar archiefdocumenten, een personenlijst, een chronologisch overzicht, een woordenlijst en een bibliografie.

Met het verhaal van Rif St. Marie vertelt de auteur het verhaal van kolonialisme en slavernij en legt ze een verband met hedendaagse problemen, zoals de politieke polarisatie op Curaçao. Het verhaal reikt echter verder dan dit eiland. Zoals Mirjam Sluis zelf schrijft, 'Rif vertelt een verhaal van onderdrukking en geloofschende schaamte. Dat is niet alleen een Curaçaos verhaal' (Sluis 2008: 22).

Rosemarijn Hoeffte

Gert Oostindie, *Postkoloniaal Nederland; Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen*. Amsterdam: Bert Bakker, 2010. 336 p., ISBN 978 90 351 3497 3, prijs € 25,00.

Postkoloniaal Nederland, het derde en laatste boek dat binnen het programma 'Bringing History Home' verscheen, heeft sinds het verschijnen het nodige stof doen opwaaien. Dat heeft vooral te maken met een aantal stellingen die auteur Gert Oostindie in de studie heeft geponeerd. In zijn

optiek beschikten de postkoloniale migranten bij aankomst over een ‘postkoloniale bonus’ die andere migranten, zoals de arbeidsmigranten uit het Mediterrane gebied niet hadden. Die bonus loopt volgens hem overigens op zijn einde, terwijl begrippen als identiteit en gemeenschap in toenemende mate aan het vervluchtigen zijn als het gaat om de grote - ongeveer één miljoen - en zeer diversie groep postkoloniale migranten uit Oost en West.

De postkoloniale bonus bestond volgens Oostindie uit een aantal elementen. De juridische status van onderdaan of burger van het Koninkrijk zorgde ervoor dat zowel in het geval van de migratie vanuit Indonesië in de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw als die vanuit Suriname in de jaren rondom de onafhankelijkheid in 1975 van een echt restrictief toelatingsbeleid uiteindelijk geen sprake kon zijn, ondanks dat er wel degelijk pogingen zijn gedaan om de toestroom naar Nederland in te perken. Ook beschikten de meeste nieuwkomers over cultureel kapitaal: kennis over de Nederlandse samenleving, opgedaan in het koloniale onderwijssysteem. Verder verschilde de meerderheid van de postkoloniale migranten in ieder geval in religieus opzicht niet van de autochtone Nederlandse bevolking. Dat gold overigens meer voor de migranten uit het voormalige Nederlands-Indië dan voor hen die uit Suriname kwamen.

Het begrip postkoloniale bonus betreft een relatief begrip: een voordeel ten opzichte van andere niet-westerse migranten die naar Nederland kwamen. De nadruk op dat relatieve voordeel heeft het gevaar in zich het zicht te belemmeren op de verschillende aspecten van verlies die de migratie met zich mee heeft gebracht.

Een van de problemen bij het hanteren van het begrip postkoloniale bonus - overigens wel door de auteur onderkend - is natuurlijk dat deze niet voor iedere postkoloniale migrant even groot was, al was het alleen vanwege de verschillen in klasse die er binnen de afzonderlijke groepen bestonden. Het maakte immers nogal uit of iemand uit een Nederlandssprekende middenklasse afkomstig was of uit een segment van de samenleving waar men veel minder toegerust was en is op het leven in Nederland. De discussies rondom de migratie van ‘kansarme’ Antilliaanse jongeren van de laatste jaren is daar maar één voorbeeld van.

Representatie en zelfrepresentatie zijn terugkerende thema's in het boek. Zo stelt Oostindie dat het beeld van de Surinaamse gemeenschap in Nederland lange tijd is gedomineerd door de Creoolse groep. In dat opzicht kan de recente instelling van de

Lalla Rookh-leerstoel aan de Vrije Universiteit gezien worden als een van de pogingen dit beeld tenminste te nuanceren.

Uit de beschrijving van de geschiedenis van het verblijf van postkoloniale migranten komt een proces van toenemende integratie in de

Nederlandse samenleving naar voren dat soms met vallen en opstaan gepaard gaat zonder dat de hoofdrichting verandert. Over hoe de Nederlandse samenleving door de komst van postkoloniale migranten is veranderd lopen de meningen uiteen. Oostindie beschrijft de overheid in de afgelopen decennia meermaals tegemoet is gekomen aan de wens vanuit de gemeenschappen om gehoord en gezien te worden. De instelling van culturele instituten, monumenten, en gedenkdagen past in het honoreren van claims die voortkomen uit de identiteitspolitiek die vanuit de kring van postkoloniale migranten en hun organisaties is bedreven. Tegelijkertijd relativeert hij de impact die deze politiek op de kennis en het besef van de Nederlandse samenleving als geheel heeft en geeft hij soms treffende voorbeelden van het particularistische karakter van bijvoorbeeld de herdenking van het afschaffen van de slavernij op 1 juli of de capitulatie van Japan op 15 augustus. Waar gemeenschappen en organisaties de erkenning als een begin zagen van het debat over de koloniale wortels van de Nederlandse geschiedenis en cultuur, zag de overheid het als een afsluiting. Helemaal omdat de aandacht in het migratiedebat in toenemende mate werd getrokken door de arbeidsmigranten en werd geculturaliseerd in een debat over islam en de islamitische cultuur.

Naarmate de tijd verstrijkt en postkoloniale migranten meer en beter hun weg vinden in de Nederlandse samenleving, worden identiteit en gemeenschap in de ogen van Oostindie meer en meer een kwestie van keuze. Individuen kunnen er voor kiezen om zich tot een bepaalde postkoloniale gemeenschap te bekennen, maar ze kunnen het ook laten. Hetzelfde geldt voor de transnationale band met het land van ouders, grootouders en overgrootouders.

Met name op deze constatering valt ook wel iets af te dingen. Het is onmiskenbaar dat identiteit, gemeenschap en de band met 'daar' door de tijd heen aan verandering onderhevig zijn. Maar dat hoeft niet te betekenen dat ze op termijn ook zullen 'vervluchten'. Dankzij moderne media is de wereld van postkoloniale migranten echt een dorp geworden waarbij jongeren van nu soms meer contact hebben met generatiegenoten van daar dan hun ouders destijds. Dat geldt natuurlijk niet voor ieder groep in gelijke mate.

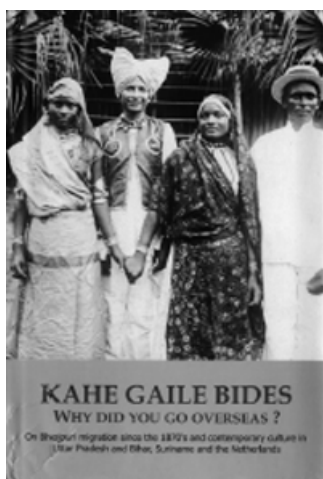
Daarbij is het zo dat de invloed van de ontvangende samenleving in het boek wat onderbelicht lijkt. In het begin van *Postkoloniaal Nederland* haalt de auteur zijn eigen jeugdervaringen met diversiteit aan. De invloed van een toename van xenofobe uitingen in het publieke debat - ook al gaan die wellicht niet meer primair over de grote meerderheid van postkoloniale migranten - kan juist een versterking en een teruggrijpen op de postkoloniale identiteit en gemeenschap tot gevolg hebben.

Postkoloniaal Nederland is een prikkelend boek dat de lezer uitdaagt om zelf een antwoord te formuleren op de vraag of Nederland wel echt een postkoloniaal land is geworden. En hoewel de auteur daar zo zijn

twijfels bij heeft, kunnen de inzichten die postkoloniale en culturele studies bieden, de lezer helpen om dat antwoord ook vanuit het perspectief van de betrokken gemeenschappen zelf te formuleren zonder in de valkuil van partijgangerschap te vallen. Het postkoloniale debat is dan ook maar net begonnen.

Wim Manuhutu

Mousumi Majumder (red.), *'Kahe gaile Bides'; Where did you go? On Bhojpuri migration since the 1870s and contemporary culture in Uttar Pradesh and Bihar, Suriname and the Netherlands.* Allahabad: Mango books, 2010. 185 p., ISBN 978 81 906804 3 1 en ISBN 978 90 6832 740 3, prijs € 22,55.

Onlangs verscheen bij Mango het Engelstalige bronnen boek *'Kahe gaile Bides'*. Deze publicatie geeft inzicht in de migraties van Hindustani's uit het Bhojpuri-sprekende deel van India als contractarbeiders naar diverse landen en van hun nakomelingen uit Suriname naar Nederland. Het boek is gemaakt in het kader van het project *'Kahe gaile Bides - Bhojpuri cultuur en de diaspora'* en de tentoonstelling daarover, gehouden in augustus 2006 in Allahabad. Mou sumi Majumder fungeert als de eindredacteur. Anderen die aan dit boek hebben meegewerkt zijn Badri Narayan Tiwari en Nivedita Singh uit India, Sahiensa Ramdas en Maurits Hassankhan uit Suriname, en Narinder Mohkam sing, Elizabeth den Boer en Chitra Gajadin uit Nederland.

De in de boektitel gestelde vraag 'waarom vertrok je naar vreemde landen?' wekt de verwachting dat iemand daar een antwoord op geeft. Dat gebeurt echter niet expliciet. Wel wordt aan de hand van historische gegevens, persoonlijke verhalen en anekdotes, een beeld geschetst van de omstandigheden in Bihar en omstreken in het toenmalige Brits-Indië, waardoor mensen vanaf de negentiende eeuw hun woongebied, familie en vrienden verlieten om elders in vreemde streken emplooi te vinden op plantages die door koloniale mogendheden overal in de wereld in hun wingewesten waren aangelegd. Door de persoonlijke verhalen heen proeft de lezer de pijn en het verdriet bij de achterblijvers en ook bij hen die vertrokken. De door

wervers voorgespiegelde vooruitzichten pakten de ene keer anders uit dan werd verwacht en een andere keer bracht de migratie ook wel uitkomst in de niet altijd rooskleurige omstandigheden waarin men daarvoor in Brits-Indië verkeerde. De inhoud van het boek overziend, zou de naam '*kaise gale bidesavá*' (hoe ben je vertrokken) toepasselijker kunnen zijn voor deze publicatie. Het boek vertelt immers eerder hoe de werving, de reis en het verblijf in den vreemde verliep dan

waarom men vertrok. Hoe de migratie verliep proef je namelijk in de opgenomen liederen en gedichten.

Het boek telt zeven hoofdstukken. Het eerste schetst de omstandigheden in Bihar en omstreken zelf en geeft een idee ten aanzien van de werving van de arbeiders. In het tweede hoofdstuk zijn persoonlijke verhalen opgenomen. Deze verbeelden de ontberingen van mensen die vertrokken en van hen die achterbleven.

Hoofdstuk drie schetst de aankomst en het verblijf van Hindustani's in Suriname en van de omstandigheden waarin de contractarbeiders werkten. Het volgende gaat in op het vertrek van Hindustani's naar Nederland. In hoofdstuk vijf gaan de auteurs op zoek naar culturele sporen en resten van 'bhojpuri-cultuur' bij de nakomelingen van de Hindustani's; overblijfselen die herinneren aan wat de contractarbeiders aan cultuurgoed meebrachten. De auteurs gaan daarbij in op de drie basisbehoeften in: *roti*, *kapará* en *makaan* (voedsel, kleding en woning).

Hoofdstuk zes geeft een schets van de relatie tussen het Bhojpuri, het Sarnámi en het Nederlands. Het zevende geeft enig inzicht in de relatie tussen India en Suriname ten aanzien van de Bhojpuri volkscultuur. In dit laatste hoofdstuk is aandacht besteed aan muziek, toneel en andere literaire uitingen van Hindustani's in Suriname. Ter illustratie zijn enkele gedichten en liederen opgenomen.

Als bronnenboek maakt de uitgave de verwachting waar. Men treft tal van verwijzingen aan naar andere publicaties, terwijl achter in het boek een lange lijst is opgenomen van allerlei literatuur, hoewel van al die publicaties niet duidelijk is wat ze bijdragen aan de inhoud van dit boek zelf. Wel helpt de lijst de geïnteresseerde lezer verder in haar of zijn zoektocht naar gegevens over de Hindustani's, die - wel of niet als contractarbeider - uit het Bhojpuri-gebied of uit Suriname, elders een nieuw bestaan opbouwden en van wie een deel nooit is teruggekeerd naar de geliefden die achterbleven, maar die nooit uit hun gedachten zijn verdwenen. Een Bhojpuri-volk levend in heimwee!

Hari Rambaran

Jan Schalkwijk, *Ontwikkeling van de zending in het Zuid-Caraïbisch gebied - in het bijzonder onder de Hindostanen 1850-1980* [onder redactie van Marten Schalkwijk]. Den Haag: Amrit, 2011. 700 p., ISBN 978 90 74897 61 7, prijs srd 100,00/ € 25,00.

Dit boek is op een bijzondere manier tot stand gekomen. Het was oorspronkelijk bedoeld als dissertatie van Jan Schalkwijk, die in Suriname vanwege de Evangelische Broedergemeente zendingsarbeid heeft verricht onder de Hindostanen. Op zijn sterfbed beloofde zijn zoon Marten

Schalkwijk hem het boek, dat in concept gereed was, te zullen redigeren en publiceren. Deze belofte heeft hij nu ingelost. De publicatie bevat drie delen en tien hoofdstukken. Enige christelijke symboliek (de Drie-eenheid en de Tien Geboden) zal aan deze getallen niet geheel vreemd zijn geweest. Deel A gaat over de zendingsgeschiedenis in de Zuid-Caraïbische context, waarbij ook de volkskerken en de missie onder minderheden aan de orde komen. Deel B bevat een beschrijving en analyse van de Hindostaanse zending in Trinidad, Guyana en Suriname; een zendingsvergelijkende studie dus. Deel C bevat een bespreking van de Noord-Atlantische voortzetting van de zending en de conclusies van deze studie. In het boek wordt de zendingsgeschiedenis tot het jaar 1980 beschreven en geanalyseerd. Dit boek is uniek omdat er voor het eerst een integraal beeld wordt gegeven van de Hindostaanse zending in comparatief perspectief. De auteur maakt een diepgaande vergelijking tussen de zending in Suriname en de Caraïbische landen Trinidad en Guyana. Het zou goed zijn voor de historiografie als er ook over de zendingsgeschiedenis van de andere bevolkingsgroepen een dergelijk boek wordt geschreven.

Volgens de auteur heeft Trinidad het grootste aantal christenen onder de Hindostanen en is de culturele integratie waarschijnlijk sterker en de tegenstellingen minder scherp dan in de overige Zuid-Caraïbische landen. In Guyana liggen de onderlinge verhoudingen het moeilijkst door een combinatie van factoren als ethniciteit, klasse en ideologische conflicten, monopolisering van de macht door een minderheidspartij en belemmering van de economische activiteiten van de Hindostanen. Suriname heeft het kleinste aantal Hindostaanse christenen en is ook cultureel en etnisch het meest heterogeen door de verschillende bevolkingsgroepen. De politieke situatie is desondanks vrij stabiel te noemen. De Evangelische Broedergemeente in Suriname (EBGS), heeft aanvankelijk ook haar zendingsactiviteiten ingedeeld naar ethniciteit: de Creoolse/Bosneger, Javaanse, Hindostaanse en Chinese zending. Elke bevolkingsgroep met een eigen zendelingvoortrekker, eigen kerkgebouw(en) en faciliteiten.

Het christendom heeft het Caraïbisch gebied in vier hoofdbewegingen bereikt. Eerst het rooms-katholieke christendom dat met de Spanjaarden en Portugezen werd 'geïmporteerd'. Vervolgens de protestantse kolonisten-kerken, de evangelische zendingsbewegingen en tenslotte de opwekkingsbewegingen van de Afro-Amerikaanse adventisten en pinkstergroepen.

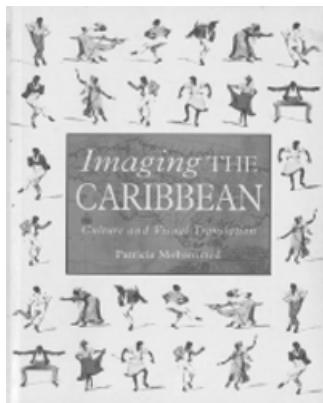
In het boek uit 1951 van dr. C.J.M. de Klerk CSSR (Redemptorist), *De Immigratie der Hindostanen in Suriname* (1998: 220) staat geschreven dat ‘de R.K. Kerk door haar rijke liturgie en het celibaat van haar bedienaren en kloosterlingen een grotere aantrekkingskracht op de Brits-Indische immigranten heeft uitgeoefend dan het Protestantisme’. Of dit

geheel correct is, kan ik niet beoordelen, *prima facie* kan ik het celibaat en het kloosterleven als *pull*-factoren niet inzien, wel de rijke liturgie en symboliek. De groei van de Herrnhuttergemeente onder de Hindostanen heeft zich dan ook in een zeer langzaam tempo voltrokken.

De auteur van dit boek geeft er blijk van over een grote mate kennis en inzicht te beschikken over de zendingsgeschiedenis en heeft ook uitstapjes weten te maken naar sociologische, antropologische en theologische aspecten die hiermee verband houden. Omdat de schrijver zoveel wil meedelen aan het publiek is het boek wat 'rommelig' geworden en wordt onvoldoende diepgaand ingegaan op de vele facetten van de missiologie. Het blijft even proeven aan de geschetste problematiek. Dit boek is vooral aan te bevelen aan wetenschappers van verschillende disciplines, met name historici, sociologen en theologen.

Edwin Marshall

Patricia Mohammed, *Imaging the Caribbean; Culture and visual translation*. Oxford: Macmillan, 2009. 387 p., ISBN 978 0 230 01249 3, F 26,75.

In dit verzorgd uitgegeven en uitbundig geïllustreerde boek gaat het over wat de auteur aanduidt als *Caribbean sensibilities* (een term ontleend aan Derek Walcott) en de wijze waarop deze door de eeuwen heen zijn gevisualiseerd. Bedoelde gevoeligheden hebben betrekking op Caraïbische culturen, die volgens Patricia Mohammed de regio altijd verdeeld hebben gehouden, maar tegelijk een mate van gemeenschappelijkheid en soms zelfs van eenheid hebben laten zien. Mohammed hanteert een brede opvatting van cultuur. Het begrip verwijst in deze studie zowel naar een manier van leven en een reflectie van menselijk denken en handelen als naar een instrument dat ingezet wordt om samenlevingen te verheffen en naar ruimtes waar politieke strijd wordt geleverd. Terecht beschouwt de auteur *Imaging the Caribbean* in de eerste plaats als een ideeëngeschiedenis. Het gaat Mohammed om het duiden en in bredere historische en ideologische verbanden plaatsen van kunstobjecten en gebruiksvoorwerpen. Om dit doel te bereiken bedient zij zich van uiteenlopende theorieën en onderzoeksmethoden.

De auteur bespreekt bekende en minder bekende beelden die de laatste vijfhonderd jaar binnen en buiten de regio over de Caraïben zijn geproduceerd. De selectie van

de beelden heeft zij grotendeels laten bepalen door de mate waarin deze deel uitmaken van het Caraïbische collectieve geheugen en door de medewerking of weigering van rechthebbenden om beelden als illustratiemateriaal voor haar boek beschikbaar

te stellen. Behalve wetenschappelijke doeleinden streeft Mohammed ook maatschappelijke en particuliere oogmerken na. Zij karakteriseert haar werk als een persoonlijke en publieke reis om de Caraïbische regio te herontdekken en om te inspireren tot een toekomst in gezamenlijkheid, binnen afzonderlijke landen en tussen de individuele landen en hun diasporas onderling. *Imaging the Caribbean* is volgens haar een dialoog van de auteur met zichzelf en met anderen, een dialoog met een open einde, waarbij het beeld de toon zet en de tekst leidend is.

Het bovenstaande maakt voldoende duidelijk dat het Mohammed aan ambities niet ontbreekt. In tien hoofdstukken komen vijf eeuwen geschiedenis voorbij, te beginnen bij de vroegste ontdekkingsreizen, de cartografie en de Inheemse symbolen van de 'Caraïbische oudheid' tot de blik van Europeanen, Afrikanen en Aziaten op hun Caraïbische omgeving. Ten slotte is er aandacht voor wat Mohammed noemt het 'Caraïbische pittoreske' en voor de symboliek van koloniale rijken en nationale staten. Het opgenomen beeldmateriaal is gevarieerd en niet zelden verrassend door zijn gelaagdheid en zeggingskracht. Mohammed is een even bevlogen als onvermoeibare gids, heeft een scherp oog voor details en legt een opvallend engagement aan de dag dat vooral van inlevingsvermogen en subtiliteit getuigt als zij aan de hand van persoonlijke ervaringen bepaalde bevindingen met de lezer wil delen. De belangrijkste verbindende thema's zijn cultuur als instrument van inbezitname, toe-eigening en *othering*, als uitdrukking van vigerende (raciale, sociale, politieke en economische) machtsverhoudingen en als bron van zingeving, dynamiek en diversiteit.

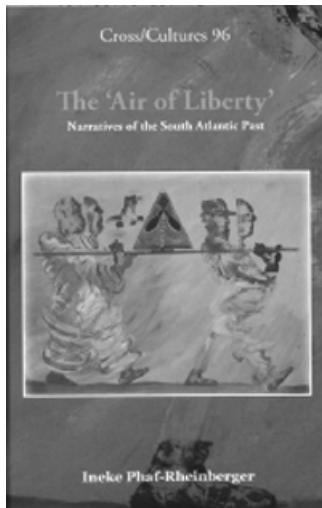
Enkele kanttekeningen zijn op hun plaats. Mohammed richt zich vooral op het 'decoderen van visuele metaforen' in Haïti, Jamaica, Trinidad en Barbados zonder de keuze voor deze landen overtuigend toe te lichten. Door het Caraïbisch gebied effectief tot vier landen te verenigen, wordt aan de regio als zodanig onvoldoende recht gedaan, ook al probeert Mohammed dit euvel te verhelpen met sporadische verwijzingen naar ontwikkelingen in andere landen. Voor de Spaanstalige Caraïben biedt dat echter geen soelaas. Ook de Nederlandstalige Caraïben doen welbeschouwd niet mee. In het boek zijn twee afbeeldingen (p. 178 en p. 326) uit *Narrative of a five years' expedition* van John Gabriel Stedman opgenomen (in het laatste geval zonder adequate verantwoording) en een foto (p. 260) van het gebouw van de Chinese vereniging Kong Ngie Tong Sang in Paramaribo (zonder vermelding van de verenigingsnaam). Met het presenteren van deze beelden beschouwt de auteur de behandeling van de Nederlandstalige Caraïben als afgedaan. Ook de afwezigheid van Rastafari- en toeristenkunst wordt door Mohamed in essentie als een mededeling gebracht en niet nader verklaard. Voor Rastafarikunst had gemakkelijk plaats kunnen worden ingeruimd in het hoofdstuk over 'de Afrikaanse aanwezigheid'. Aan toeristenkunst wordt anders dan de schrijver zelf aangeeft wel degelijk aandacht besteed in het hoofdstuk over het Caraïbische pittoreske. De tegenwerping van

Mohammed dat naar beide kunstvormen eerst systematisch onderzoek zou moeten worden gedaan alvorens zij hier iets substantieels over zou kunnen opmerken, houdt in ieder geval voor Rastafarikunst geen stand. Verrassend is voorts het ontbreken in het boek van beschouwingen over film- en videokunst. Een hoofdstuk hierover zou zeer welkom zijn geweest. Vooral in de (op zichzelf hoogst lezenswaardige) hoofdstukken getiteld 'de Afrikaanse aanwezigheid' en 'de Aziatische ondertekening' wrekt zich de spanning tussen enerzijds de drang naar volledigheid bij de auteur en anderzijds de beperkingen die zij genoodzaakt is zichzelf op te leggen. Anders dan de titel suggereert, is het eerstgenoemde hoofdstuk vrijwel geheel gewijd aan symbolen en rituelen van Afrikaanse spiritualiteit, meer specifiek aan de *voodoo*-iconografie van Haïti. Behalve dat dit een wel heel beperkte invulling van de Afrikaanse presentie is, laat de auteur na om voor de hand liggende vergelijkingen te trekken met verwante levensbeschouwingen als *santería* en *winti*. Een dergelijke aanpak had de Haïtiaanse casus een duidelijker Caraïbisch profiel kunnen geven en Afrikaanse spiritualiteit nadrukkelijker als een Caraïbisch thema voor het voetlicht kunnen brengen. In het hoofdstuk over 'de Aziatische ondertekening' stoort het dat in algemene zin herhaaldelijk wordt gesproken over Indiërs, Chinezen en Indonesiërs, maar dat feitelijk alle aandacht uitgaat naar de eerstgenoemde groep. Over de Indonesiërs doet Mohammed er verder het zwijgen toe, de Chinezen moeten het met een paar obligate alinea's doen. Ook in het geval van de laatste groep worden mogelijkheden om een cultuur in een Caraïbisch perspectief te plaatsen onbenut gelaten. Bij het behandelen van de Indiase tradities - waarbij de verbanden tussen cultuur en religie centraal staan - worden Suriname en Guyana als referentiekader node gemist.

Mohammed gaat gewetensvol te werk en weet onmiskenbaar veel van haar onderwerp af. Tegelijk valt vooral in de eerste hoofdstukken van haar boek op dat zij veel woorden nodig heeft om haar punten te maken. Dit komt behalve door een tamelijk breedvoerige wijze van formuleren vooral door een voorkeur voor het reflecteren op en expliciteren van concepten, begrippen en vooronderstellingen. In dat verband maakt Mohammed graag uitstapjes naar andere werelddelen. Dergelijke exercities leggen soms relevante achtergronden en verbanden bloot, maar even zo vaak leiden zij tot een wat krampachtig vertoon van geleerdheid en laten zij de lezer nodeloos van het eigenlijke onderwerp afdwalen. Mohammed is op haar best als zij deelaspecten van afzonderlijke Caraïbische culturen kan doorvorsen en beelden in hun lokale context kan duiden. Op die momenten komen haar kennis en waarnemingsvermogen optimaal tot hun recht en toont zij prudent met gevoeligheden om te kunnen gaan. In haar voornemen een omvattende Caraïbische ideeëngeschiedenis te schrijven, grijpt Mohammed in dit boek echter boven haar macht.

Peter Meel

Ineke Phaf-Rheinberger, *The 'air of liberty'; Narratives of the South Atlantic past*. Amsterdam/New York: Rodopi, 2008. xxii + 224 p., ISBN 978 90420 2396 3, prijs € 50,00/us \$ 75,00.

Een boek op maat voor alle lezers over cultuurparallelle als allegorie van de strijd om een realistischer sociale structuur binnen voormalige Zuid-Atlantische koloniën. Die indruk kreeg ik bij het lezen van *The 'air of liberty'*, een titel die de eerste vijf hoofdstukken als een bergrivier doorstroomt.

Het vertrekpunt voor de schrijfster is de divergentie in opvattingen over het Nederlandse kolonialisme-discours aangaande de littekens die zijn veroorzaakt door psychohistorische stress bij nakomelingen van Afrikaanse slaven (p. XVI). De ondertitel *Narratives of the South Atlantic past* is een zoektocht naar sporen en verklaringen om de beleving van die littekens scherp in beeld te krijgen.

Voor de Nederlandse betrokkenheid leidde het spoor naar een historistisch-iconografische studie van Caspar Barlaeus. Hij verschaft een plastische beschrijving van militairimperialistische strategieën van de West-Indische Compagnie. Panoramische stads- en landschaps-schilderingen van Frans Post fungeren daarbij als picturale toelichting. Zijn kunststijl vertoont enige overeenkomst met het Nederlandse kolonisatiepatroon: positionering van personen volgt strikt de Nederlandse standenmaatschappij. Het is indicatief voor 'the air of liberty'. 'The air of liberty' duidt op als een omgangsstijl waarbij 'slaven beschouwd worden als vrije burgers onder Europees toezicht' (p. 34).

De geraadpleegde literaire bronnen beklemtonen verschillen tussen koloniale en inlandse interpretaties van de geschiedenis: gestolde Afrikaans-Portugese slavenervaringen als culturele kritiek in het oeuvre van vijftien romanciers en Caraïbische romans die de mercantilistische motivering voor slavenhandel en slavernij aan de kaak stellen. Hun verhaal belaaft Phaf-Rheinberger met wetenschappelijke kracht om middels creatieve dwarsverbindingen haarfijn de Zuid-Atlantische cultuurgeschiedenis te typeren.

In de zeventiende eeuw gold Mauritsstad als Braziliaans symbool van Nederlandse superioriteit. Barlaeus beschrijft de militaire en imperialistische strategieën van de West-Indische Compagnie. Slavenhandel bloeide bij de gratie van een netwerk van havensteden aan de Zuidelijke kant van de Atlantische Oceaan. De vrije geest Barlaeus

barst van lyriek rond de Nederlandse koloniale orde in Mauritsstad-Recife. Brazilië stond bekend om de suikercultuur. De productie van suiker was echter ondenkbaar zonder Afrikaanse slaven. Verwikkelingen op een technologisch hoog-

staande suikerplantage plaatsen de koloniale verhoudingen in een apart licht, destijds passend in het mercantiele brein van contrarevolutionaire en calvinistische koloniale die de Guyana's aan hun rijk toevoegden.

Voor de impact op de sociale identiteit van slaven - ook vrijgemaakte en weggelopen slaven - maakt Phaff-Rheinberger gebruik van een kritisch essay geschreven door David Nassy. Nassy, geboren in 1741 te Joden Savanne, was een begenadigd schrijver maar mislukt planter - dat laatste overigens buiten zijn schuld, maar daarover later. Zijn bijdrage aan de geschiedenis van Suriname wordt door Phaf-Rheinberger op één lijn gesteld met Barlaeus's meesterwerk. Rudolf Van Lier heeft daaraan flink gerefereerd in zijn sociaalantropologisch werk *Samenleving in een grensgebied* (1949).

Nassy schreef zijn verhaal in een door slavenopstanden en Marron-invasies getergde plantagekolonie. Bovendien had men te kampen met een toenemende vergiftigingsterreur onder slaven. De massale sterfte als gevolg daarvan zou naast economische malaise en de binnenlandse oorlog met Marrons ondernemer Nassy zijn plantage hebben gekost. Het lot was Nassy niet alleen economisch ongunstig gezind. Hem en zijn geloofsgenoten trof bovendien de eeuwige afkerigheid jegens joden. Dat had consequenties voor hun status in de koloniale orde. Daarmee raken we een hoofdthema van Phaf-Rheinberger: de toegestane vrijheidsgraden in een plantagesamenleving.

In een maatschappij die slavernij tolereert, wordt de sociaal-culturele ladder bepaald door huidskleur, die was zelfs doorslaggevend in de hiërarchie van joodse organisaties. Slaven zaten stevig onderaan, daarboven de gekleurde groepen. De toplaag was een exclusief blanke bedoening. Hoe het degenen buiten de blanke top der koloniale samenleving verging, wordt omstandig beschreven in hoofdstuk vier. De Marron wordt in de etnografische aantekeningen van Price, gebaseerd op Riemers *Missionsreise*, getypeerd als 'trots en onafhankelijk'. De Creool kreeg het etiket 'slaafs en niet bepaald betrouwbaar' (pp. 72-78).

John Stedman toetst dat stereotype aan Joanna, zijn concubine in een 'Surinaams huwelijk' (p. 82). Doordringen van een raciaal puurheidsbesef, laat de Angolese romancier Pepetela - in het dagelijks leven sociologieprofessor Pestana dos Santos - zijn romanfiguur, een Nederlandse ondernemer, ontvallen: 'Door kinderen te verwekken bij inlanders creëren Portugese kolonisten onnatuurlijke monsters' (p. 166). Iets soortgelijks lezen we bij Gabriel García Márquez in zijn historische roman over Simón Bolívar.

Of er sindsdien iets wezenlijk veranderd is, ligt aan ieders waarne-mingsvermogen en vatbaarheid. Wat Joanna in Stedman's lezing bereikt heeft - dood door vergiftiging - lijkt typisch voor de levensweg van een creool:

Afrikaanse voorouders geronseld als plantageslaven □ hun kinderen geboren op de plantage verhuizen naar Paramaribo □ imiteren daar de Europese leefstijl □ met het vooruitzicht op vrijheid vooral voor hun kinderen. (p. 85)

Een specifiek Caraïbische blik op de koloniale samenleving geven Curaçaoënaar Manuel Piar en Venezolaan Bolívar, figurerend in een vijftal romans. Strooit de ene schrijver lustig met vooroordelen (Trujillo), de ander geeft zijn lezing van de geschiedenis (Francisco Herrera Luque), terwijl ook de psychologische invalshoek aan bod komt (García Márquez). De Curaçaose novellist Boeli van Leeuwen voegt daar zelfs de vervulling van Bijbelse profetieën aan toe. De rode draad in de in dit boek geanalyseerde werken is toch de worsteling met de eigen geschiedenis en identiteit.

Een besef van eigenheid wordt nodig geacht voor een breuk met het verleden. Herwaardering van orale tradities is daarbij een noodzakelijke voorwaarde. Communicatie met de autochtone bevolking is gemakkelijker met liedjes in het Papiaments gezongen (tumbas en tambúfeestjes). In hoofdstuk zeven staat het oeuvre van Frank Martinus Arion centraal. De ‘speelse agressiviteit’ van zijn moedertaal in vergelijking met de vertrouwde correctheid van het Nederlands komt uitgebreid aan de orde in de roman *Dubbelspel* (p. 128). Zijn debuutroman belicht de sociaalpsychologische strubbelingen van een plantagemaatshappij gebaseerd op slavenarbeid. De boosdoener is natuurlijk de koloniale overheid, die in feite een kastensysteem cultiveert. Met (vermeende?) kwalijke gevolgen voor het zelfbeeld van slaven en hun nazaten. Arion laat dan ook geen gelegenheid voorbijgaan om de Antilliaanse identiteit te activeren.

Linguïstisch imperialisme is hem een doorn in het oog. Voor het Papiaments eist Arion een substantiële upgradering ten koste van Nederlands als nationale voertaal. Zijn percepties sporen trouwens *mutatis mutandis* met Angolese en Braziliaanse collegae.

Je zou zelfs kunnen zeggen dat Arion neigt naar Caraïbisch narcisme. Een cerberusachtige cultuurpuritein die vooral Nederlandse invloeden onder controle wenst te houden. In zijn romans *De deserteurs* en *De laatste vrijheid* houdt hij een vurig pleidooi voor culturele democratisering.

Ineke Phaf-Rheinberger is erin geslaagd de boeiende romans van vijftien vooraanstaande Zuid-Atlantische schrijvers te wikkelen rond de wezenlijke kern van haar boek: de betekenis van het gebruik van de sociale en culturele ruimte in de koloniale tijd. Dat haar speurwerk geen overbodige oefening is, maakt zij vanaf de eerste bladzijden duidelijk. Fictie en non-fictie kristalliseren verrassend tot een essentieel hoofdstuk Zuid-Atlantische Cultuurgeschiedenis. Zowaar een verdieping en nuancering van het schetsmatige beeld dat menig een van ‘onze’ regio heeft.

Bill Monkau

Olga van der Klooster & Michel Bakker, *Architectuur en bouwcultuur in Suriname*. Amsterdam: KIT Publishers, 2009. 392 p., ISBN 978 90 6832 531 7, prijs € 49,50.

Het lijvige en prachtig geïllustreerde *Architectuur en bouwcultuur in Suriname* van Olga van der Klooster en Michel Bakker is voor iedereen die iets wil weten over gebouwd erfgoed in Suriname in de meest brede zin van het woord zeer de moeite waard. De schrijvers kondigen in de inleiding hun boek aan als de opvolger van drie boeken over dit onderwerp: *Bouwkunst in Suriname*; *Driehonderd jaren nationale architectuur* door J.L. Volders (1966), de *Monumentengids van Paramaribo* door Ypie Attema (1981) en *De architectuur van Suriname 1667-1930* door C. Temminck Groll (1973). Maar uiteraard wilden de schrijvers niet alleen een bijgewerkte en gecombineerde versie van genoemde boeken maken. Er was allereerst de nadrukkelijke wens om meer aandacht te besteden aan de verschillende cultuurgroepen binnen de rijke Surinaamse gemeenschap. Dit heeft geleid tot interessante hoofdstukken over Marrons, de godshuizen van de verschillende geloven en een hoofdstuk over Inheems wonen. Ook was er het verlangen om minder voor de hand liggende ‘monumenten’ als nutsbedrijven en civiele objecten op te nemen. Dus is er veel informatie en beeldmateriaal met betrekking tot bijvoorbeeld ziekenhuizen, scholen en ministeries, maar ook standbeelden, begraafplaatsen, brievenbussen, elektriciteitsvoorzieningen en waterkrachtwerken. Tot slot wilde men aandacht besteden aan de volkswoningen in Suriname inclusief hun interieurs. Een onderwerp waarover tot nu toe nog nauwelijks is gepubliceerd. Hiervoor konden de auteurs onder andere gebruikmaken van het lange tijd verloren gewaande archief van het Bouwdepartement (ministerie van Openbare Werken), opgericht in 1856. Het resultaat van dit alles is een boek dat zich niet beperkt tot pure architectuurgeschiedenis, maar dat ook aandacht besteedt aan een bredere cultuurgeschiedenis. Dus niet alleen de stenen, maar ook de mensen! En aangezien bovenstaande slechts een beperkte opsomming is van alle onderwerpen die in het boek aan bod komen, zult u begrijpen wat een rijkdom aan materiaal dit boek te bieden heeft.

Om aan al deze ambities te voldoen hebben de hoofdauteurs Van der Klooster en Bakker, beide architectuurhistorici, een beroep gedaan op negen medeauteurs met een antropologische achtergrond of een specialisatie in sociologie, erfgoed, monumentenzorg of bouwkunde. Stephen Fokké opent de rij met een inleidend hoofdstuk over monumentenzorg in Suriname in historisch perspectief. Hij geeft een

overzicht van de verschillende organisaties die zich met monumentenzorg in Suriname bezighouden en schetst de voorgeschiedenis van het plaatsen van Pa-

Paramaribo op de Werelderfgoedlijst, waarbij tussen de regels is te lezen hoe moeizaam dit proces was. De ontwikkelingen op het gebied van de monumentenzorg zijn dermate in beweging dat het onvermijdelijk is dat dit hoofdstuk snel gedateerd zal zijn. Maar het is desondanks nuttig dat alle inspanningen van de afgelopen jaren zijn vastgelegd.

De gedachte achter de volgorde van de hoofdstukken die hierna komen is mij niet altijd duidelijk. Een hoofdstuk over bouwmaterialen of over ambachtslieden, bouwmeesters en architecten had ik liever aan het begin en gecombineerd met ‘Het Surinaamse woonhuis’ gezien. En ook lijkt het me logischer om eerst over de ontwikkeling van Paramaribo te vertellen en dan pas over de plantages. Maar heel belangrijk is dit niet, te meer daar de hoofdstukken op zichzelf staan en zo ook gelezen kunnen worden. Het geeft wel aan dat het boek door de grote hoeveelheid auteurs, invalshoeken en ambities een wat rommelig geheel is geworden. Dan zijn er ook nog enkele kaderteksten die soms een citaat uit een reisverslag of het reglement van een plantage bevatten, maar ook op zichzelf staande teksten over de branden in Paramaribo of een arbeidsconflict. Over het algemeen had de afbakening van de onderwerpen strenger gemogen. Om bepaalde verschijnselen te begrijpen is het natuurlijk heel prettig om ook enige historische context te krijgen, maar soms lijkt het boek meer de geschiedenis van Suriname te beschrijven dan de architectuur en bouwcultuur van het land. Bij het hoofdstuk over plantages gaat het bijvoorbeeld eerst over wie er op de plantages woonden en hoe hun gemiddelde werkdag eruit zag, om vervolgens te bespreken dat veel plantages volgens een standaardontwerp zijn aangelegd.

Dat een boek van een dergelijke omvang en reikwijdte niet is voorzien van een index is een grote gemiste kans. Als men onderzoek doet naar een specifieke plantage, een familie in Suriname of een bouwmeester, allemaal zeer voor de hand liggende redenen om dit boek te raadplegen, dan zit er voor de onderzoeker niets anders op dan de gehele publicatie door te nemen. Een index had hierbij een belangrijke rol kunnen spelen, evenals een inleiding waarin de algemene historische feiten worden besproken, zodat de afzonderlijke hoofdstukken minder overlap en meer focus zouden kunnen krijgen. Tot slot mag een kaart van Suriname in een dergelijk boek eigenlijk niet ontbreken.

Nu is het natuurlijk geen straf het gehele boek door te nemen, en het zeer rijke beeldmateriaal speelt daarbij een belangrijke rol. Foto's van de situatie toen en nu nodigen uit tot kijk en vergelijk en stemmen hoopvol dat er ondanks het ongunstige klimaat en andere oorzaken van verval toch nog veel van het gebouwd cultureel erfgoed is overgebleven. Persoonlijk had ik het toegejuicht wanneer het beeldmateriaal nog wat breder van karakter was geweest. De diorama's van Gerrit Schouten die de laatste jaren weer zo in de aandacht staan zijn zonder twijfel ook een belangrijke bron op dit gebied. Door de waarheidsgetrouwe werkwijze van Schouten

hebben de diorama's een belangrijk documentair karakter. Ze geven bijvoorbeeld informatie over het systeem van afwatering van huizen en het uiterlijk van de Waterkant in Paramaribo vlak voor de brand van 1820, maar ook over het gedenkteken voor oud-gouverneur J.F. de Friderici in de Koepelkerk in Paramaribo dat bij diezelfde brand verloren ging. De ontwerper van het gedenkteken (Schouten zelf?) koos voor een thematiek die in Europa op dat moment al zo'n veertig jaar oud was en als gedateerd werd ervaren. Die wisselwerking tussen Suriname en Europa ontbreekt grotendeels in *Architectuur en bouwkunst in Suriname*.

Maar zoals de hoofdauteurs in hun inleiding ook zelf opmerken, hebben zij voor een deel pionierswerk gedaan en zij hopen dat het boek zal aanzetten tot verdere studie. Voor dat werk mogen wij hen zeer dankbaar zijn. *Architectuur en bouwcultuur in Suriname* is als een groot, indrukwekkend huis waaraan door zoveel verschillende mensen is gewerkt dat het een wat rommelig maar sympathieke Villa Kakelbont is geworden, waarin van alles valt te ontdekken.

Eveline Sint Nicolaas

**Jacque Maria Wessels (fotografie) & Michiel van Kempen (tekst),
Cityscapes + Birdmen. Amsterdam: Uitgeverij Voetnoot, 2010. 204 p.,
 ISBN 978 90 78068 662, prijs € 29,00.**

Het fotoboek *Cityscapes + Birdmen* is net zo gespleten als de titel al doet vermoeden. Wessels maakte foto's in onwaarschijnlijk harde kleuren van twee thema's: reclame in het stadsbeeld van Paramaribo, vooral op de gevels van supermarkten én mannen met hun zangvogeltjes op het Onafhankelijkheidsplein. De foto's van muurschilderingen lijken op collages, een enkele schaduw, een paar grassprietjes, de bekende 'diefijzers' of een berg rommel op de grond laten zien dat het om beschilderde muren gaat. De schilders zijn hyperrealistisch in de weergave van de producten die men in de veelal Chinese supermarkten kan kopen. Baygon insectenverdelger, Jonkers of Coroos bruine bonen, Bacardi breezer, Zwan knakworst en natuurlijk Fernandes limonade en Parbo bier. De gevels en de foto's vormen onwillekeurig ook een mooi archief van productvormgeving. Al zijn de meeste schilderingen recent. Was er tot voor kort nog schaarste aan dan weer dit, dan weer dat, nu is alles volop verkrijgbaar. Het leven is een feest schreeuwen de muren, Paramaribo is *booming*. Ooit gehoord van schoenendo, 'met een fris en verleidelijk

geurtje?’ ‘Catch the flavours!’ (pp. 93, 18) Ook zijn er aansporingen in allerlei toonaarden.

Zoals ‘Doe je best op school’ en ‘Blijf studeren’ (pp. 173, 191). Lucky Store zal je dan blijven voorzien van pennen en schriften. Of wijsheden zoals deze: ‘Ouder worden is een feit, ouder uitzien verleden tijd’ (p. 75). Gereedschappen, bureaustoelen en gascylinders zijn minder kleurig en fotogeniek maar sieren evengoed het straatbeeld, dat er met de vele winkels uitziet als één groot reclamespandoek.

Michiel van Kempen schrijft de twee thema's luchtig aan elkaar. Van de Chinese supermarkt naar de Chinezen die de wegen asfalteren naar de auto waarop de chauffeur zijn vogelkooitje neerzet, een mooi beeld van de hiërarchie van de dingen. Vroeg op een zondagochtend trekt Van Kempen eropuit om de vogelmannen op het plein te zien. Er is niemand. De avond tevoren was immers de Avondvierdaagse, een nationaal, bindend, maar ook vermoeiend evenement. Als de vogelman de Vierdaagse loopt, naar zijn werk gaat of zijn buitenvrouw bezoekt, gaat ook zijn zangvogeltje mee. Immers, ‘a fowru wani waka, de vogel wil lopen, net als zijn baas’ (p. 125).

De zangvogelsport zou midden vorige eeuw zijn ontstaan in Nickerie. Stoere mannen die bloedserieus al hun hoop en verwachting projecteren op de zangkunst van een klein vogeltje. Van mijn verblijf op Victoria herinner ik me hoe jongens het plakkerige zoete sap van de broodboom opvingen om er vogeltjes mee te vangen. Eenmaal in het bezit van een *twatwa* of *pikolet* is het zaak de vogel zo goed mogelijk te verzorgen zodat hij zich thuis voelt bij zijn baasje en gaat zingen. Of, zoals dat heet, ringslagen gaat maken. En dat dan weer het liefst op de vroege zondagochtend in het gezelschap van andere gekooide vogeltjes en hun eigenaren. Uiteindelijk, als alle rituelen goed zijn uitgevoerd en de vogel genoeg slagen maakt tijdens de wedstrijd, zal het beestje de man een grote zak dollars opleveren.

Dit is een mannenwereld. De fotografe heeft de mannen af en toe samen met hun glimmende auto's en motoren geportretteerd, maar meestal zonder deze attributen. De vogelmannen kijken gespannen in de lens. Stuk voor stuk poseren ze trots maar ondoorgrondelijk met hun gekooide vogeltje. De kleine gekooide zangvogeltjes vormen een machtig contrast met de mannen die ze vertroetelen en aanmoedigen om hun mooiste klanken te laten horen. Van Kempen schrijft ‘Traman buku dangra fu leisi’ oftewel, ‘het is duister lezen in andermans boeken’ (p. 153). Wessels, in 1990 afgestudeerd aan de Gerrit Rietveldacademie, fotografeerde de vogelmannen niet alleen op het plein in Paramaribo maar ook in Den Haag en de Bijlmer, waar het gras groener is en het licht schaarser.

Een derde thema in het boek zijn de foto's van de oude plantage Limeshoop aan de Warappakreek in Commewijne. Prachtige foto's van de oude stoommolen, overwoekerd door bamboe, zonovergoten verval. Op het eerste gezicht zijn deze foto's niet te plaatsen. Een verklarend tekstje helemaal achter in het boek biedt uitkomst. Volgens de Almanakken van

1793 en 1821 verbouwde Limeshoop koffie en katoen, net als de nabijgelegen plantage Kerkshoven die Gerrit Schouten in 1823 afbeeldde in zijn grootste diorama (te zien in museum Het Valkhof te Nijmegen). De koffieloods van Kerkshoven is later verplaatst naar de plantage Peperpot en daar gerestaureerd. Limeshoop schakelde over op de productie van suiker. De stoommolen dateert uit 1830. Na het verlaten van de plantages is de kreek dichtgeslibd en kreeg het woud de overhand. Dat dit proces heel snel gaat leerde een uitstap naar Victoria in 2005. Ons huis, bewoond tot 1993, was in bezit genomen door planten en dieren van allerlei soorten en formaten. In 2007-2008 is de Warappakreek uitgegraven en kan men een uitstapje maken naar het gebied met de postboot of met een touroperator.

De foto's in *Cityscapes + Birdmen* geven een krachtig beeld van twee kleurrijke Surinaamse thema's. De plantagefoto's en een paar stadsfoto's van oude ongeschilderde huizen vormen een derde thema. De foto's gaan hier en daar, door de plaatsing, in dialoog met elkaar. Maar een overkoepelende eenheid is er niet. Niet voor niets is het boek verkrijgbaar met twee verschillende omslagen.

Clazien Medendorp

Tammo Schuringa, Paul Faber & Chandra van Binnendijk, *Schaafijs & wilde bussen; Straatkunst in Suriname*. Amsterdam: KIT Publishers, 2010. 160 p., ISBN 978 94 602 2054 8, prijs € 19,50.

Voor een inwoner van Paramaribo is het de gewoonste zaak van de wereld. Zo gewoon, dat je het nauwelijks meer opmerkt: de illustraties op bussen, schaafijskarren en gebouwen. Het zijn schilderijen van Bob Marley en Mahatma Gandhi, maar ook van schaars geklede dames op stadsbussen en grote Parbo-bierflessen of blikken bruine bonen op de muren van winkels.

Paul Faber, Afrika conservator van het Tropenmuseum, reisde in de jaren negentig door Paramaribo, waar deze schilderijen hem opvielen. Toen beeldend kunstenaar en Rietvelddocent Tammo Schuringa in 2007 in Paramaribo was, had hij dezelfde ervaring. Ze besloten hun krachten te bundelen en samen met freelance journalist Chandra van Binnendijk maakten zij het boek *Schaafijs & wilde bussen*. Daarnaast werd er een grote tentoonstelling gehouden in Fort Nieuw Amsterdam in Paramaribo,

die later doorreisde naar Nederland. Aan het project werd tevens een *artist-in-residence* programma gekoppeld.

Anders dan de titel doet vermoeden, behandelt het boek niet alleen de schilderijen op de schaafijsskarren en bussen, maar ook die op de

muren in de openbare ruimte van Suriname. De verschillende onderdelen worden in afzonderlijke hoofdstukken besproken. Verder bevat *Schaafijs & wilde bussen* een serie korte biografieën van de schilders.

Aan de hand van oude foto's is onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van de beschilderde karren, bussen en muren. In het eerste hoofdstuk 'Schaafijs' lezen we dat het eerste schaafijsje waarschijnlijk al vóór 1930 werd verkocht. Na de militaire revolutie in 1980 en de binnenlandse borlog die daarop volgde verkeerde Suriname in een diepe economische crisis. Het leidde tot een groei van kleine ondernemers, onder andere van schaafijsverkopers. Door de stevige concurrentie en aangestoken door de beschilderde bussen, besloten de schaafijsverkopers hun karren te gaan versieren. Behalve de aangeboden waar, werd de kar versierd met Bijbelse teksten of lijfspreuken. Afbeeldingen van schaars geklede dames zijn rijk vertegenwoordigd en vanaf de jaren negentig werden steeds meer zwarte *role models* als Bob Marley, Ruud Gullit en Stevie Wonder afgebeeld. Slechts een enkele keer werden Surinaamse politieke figuren geportretteerd, terwijl beeltenissen van George Bush en zijn opvolger Barack Obama veelvuldig te zien waren. Veel van de karren worden door de verkopers zelf beschilderd, maar er zijn ook tal van professionele schilders die deze taak op zich nemen. Met name door het vochtige Surinaamse klimaat, moeten de karren steeds worden bijgewerkt, waardoor de schaafijsschilderkunst voortdurend verandert.

In het tweede hoofdstuk staan de bussen centraal. Het beschrijft het begin van de openbare buslijnen en de komst van de particuliere ondernemers. Net als bij de schaafijsverkopers was het voornamelijk de hevige concurrentie die de buschauffeurs aanmoedigde hun bussen te laten beschilderen om zoveel mogelijk passagiers aan te trekken. Het zijn met name professionele schilders, sommigen met een opleiding aan de Nola Hatterman Art Academy, die de bussen hebben voorzien van schilderijen. Eric Gillis was de eerste die in opdracht een bus beschilderde. Na zijn vertrek naar Nederland werd hij opgevolgd door Gerold Lobles en Dennis Riebeek, maar het was Ramon Bruyning die vanaf de jaren negentig zijn stempel drukte op deze vorm van straatkunst. Bruynings stijl is realistischer dan die van zijn voorgangers en zijn schilderijen gaan langer mee doordat hij de verf dik aanbrengt. Halverwege de jaren negentig kreeg Bruyning concurrentie van de Hindoestaanse familie Khodabaks. Bijna 90 procent van de bushouders is Hindostaans en het is vooral hieraan te danken dat de Bollywoodstijl haar entree heeft gemaakt. Portretten van bekende Bollywoodacteurs en actrices prijken op de bussen die vooral bedoeld zijn om Hindostaanse klandizie binnen te halen.

De muurschilderingen, die in het laatste hoofdstuk aan bod komen, werden vooral gemaakt voor reclamedoeleinden; leveranciers vroegen winkeliers om hun waar op de winkelmuren te laten schilderen.

Professionele schilders komen uitgebreid aan het woord in het boek.

Ze leggen uit dat ze straatkunst boven de vrije kunst verkiezen, vooral vanwege de vrijheid die ze voelen door het werken in de buitenlucht en omdat de straatkunst een stabiel inkomen geeft.

Schaafjys & wilde bussen is zeer rijk geïllustreerd. Meer dan de helft van het boek bestaat uit afbeeldingen van de karren, bussen en muren. De auteurs weten zo een goed beeld van de Surinaamse straatkunst te geven. Een volledige indruk van de kunst die Suriname al decennia domineert, zal de lezer niet krijgen; daarvoor zou die enkele uren in het hart van Paramaribo moeten wandelen. Door details van deze schilderijen op papier af te drukken, worden de beelden volledig uit hun originele context gehaald. Een blik bruine bonen heeft op de muur van een winkel een hele andere betekenis dan als afbeelding in een boek. Tegelijkertijd tilt het boek deze vorm van kunst op een hoger niveau, juist door de werken los te zien van de functie die ze hebben.

In 2010 waren er nog minder dan twintig schaaftjysverkopers actief. De bussen, die nog wel veelvuldig in het straatbeeld voorkomen, worden niet meer met de vrije hand beschilderd. Dat geldt ook voor muurschilderingen die vaker worden vervangen door *billboards*. Dit alles zou er op kunnen wijzen dat deze authentieke schildertraditie meer op de achtergrond verdwijnt. De makers van dit boek hebben er gelukkig voor gezorgd dat deze geschiedenis op tijd gedocumenteerd is.

Priscilla Tosari

Thomas Meijer zu Schlochteren Cozier (red.), *Paramaribo SPAN; Hedendaagse kunst in Suriname*. Amsterdam: KIT Publishers, 2010. 208 p., ISBN 978 94 602 2057 9, prijs € 25,00.

In 2007 startte het Centrum Beeldende Kunst Rotterdam het ArtRoPa project; een vierjarig samenwerkingsovereenkomst tussen Rotterdam en Paramaribo. *Paramaribo SPAN* was het resultaat van deze artistieke uitwisseling van Surinaamse en Nederlandse kunstenaars. Het omvatte een overzichtstentoonstelling in Paramaribo en Rotterdam waarbij circa dertig kunstenaars uit beide landen hun werken toonden, een blog op het internet dat toegang gaf tot achtergrondinformatie zoals dagboeken van de curatoren en archieven en het boek *Paramaribo SPAN* dat uitkwam ter gelegenheid van het 145-jarig jubileum van De Surinaamsche Bank.

Wie denkt een tentoonstellingscatalogus in handen te hebben, komt bedrogen uit. Natuurlijk is de kern van het boek de 27 interviews met de Surinaamse en Nederlandse kunstenaars die deelnamen aan het project.

Zij vertellen over hun ideeën, ervaringen en werkwijzen. De interviews worden geïllustreerd met enkele afbeeldingen van hun werken of met grote portretten van de kunstenaars in hun ateliers. Het boek bevat echter ook een aantal secties met essays, waarvan de eerste drie delen over de geschiedenis van Suriname, haar culturele ontwikkeling en haar plek in de Caraïben gaan. Het laatste deel beschrijft de ambities van kunstenaars en het dialoog tussen hen en beleidsmakers uit Suriname en Nederland.

Christopher Cozier, kunstenaar en schrijver uit Trinidad, functioneerde als curator van *Paramaribo SPAN*. Hij trapt het boek af met zijn essay 'Uitgangspunten - Vijf momenten'. Daarin staan dagboekfragmenten en aantekeningen die hij maakte tijdens zijn reizen naar Rotterdam en Paramaribo en tijdens zijn ontmoetingen met de verschillende kunstenaars. Met deze aantekeningen probeert hij de Surinaamse beeldende kunst binnen een Caraïbisch kader te plaatsen.

In het hoofdstuk 'De stad' wordt de beeldende kunst in Paramaribo toegelicht. De Rotterdamse filosoof Siebe Thissen laat de lezer kennismaken met de kunstwerken in de openbare ruimte van Paramaribo. Belangrijke standbeelden worden besproken, waarbij opvalt dat de geschiedenis van Suriname in prominente (politieke) figuren wordt onthuld. Thissen roemt het beeld 'De kleine jongen' van Jozef Klas (1923-1996). Dat is een opvallende keuze omdat een ander werk van Klas, het beeld van Kwakoe, één van de belangrijkste beelden is in Paramaribo. Thissen stelt echter dat 'De kleine jongen' uniek is, omdat het in zijn singuliere thematiek zo sterk afwijkt van de algemene politieke, sociale en demografische agenda die de kunst in de openbare ruimte van Paramaribo domineert (p. 42). De laatste jaren lijkt hierin verandering te komen door een nieuwe generatie kunstenaars als Kurt Nahar, George Struikelblok en Marcel Pinas. Deze kunstenaars maakten beelden die de politieke geschiedenis niet letterlijk weergeven, maar die ook niet helemaal los staan van het sociaal engagement.

Interessant is het stuk van Chandra van Binnendijk waarin zij de ontwikkeling van het Surinaamse culturele klimaat van de afgelopen tien jaar beschrijft. Een opvallende rol is in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw weggelegd voor de jongere generatie kunstenaars in Suriname zoals Pinas en Struikelblok, die voor een omwenteling zorgden in de beeldende kunst door vrijer te schilderen en hun blik meer te richten op de Caraïben. Van Binnendijk stelt verder een aantal vragen aan prominenten in het Surinaamse kunstcircuit. Hoe gaan kunstenaars om met identiteit in de beeldende kunst? Wat schort er nog aan de ontwikkeling? Zo wordt duidelijk dat er in Suriname behoefte is aan een museum voor moderne kunst. Ook het gebrek aan kunstcritici zou de verdere ontwikkeling van de beeldende kunst kunnen tegenhouden. Daartegenover staat dat galerieën binnen het circuit een beduidende rol spelen en er verschillende kunstopleidingen zijn.

In 'Nation - Post nation - Forget the nation' duiken de auteurs in de geschiedenis van Suriname. Nicholas Laughlin, als redacteur verbonden aan *The Caribbean Review of Books* zet in zijn essay het ontstaan van de Guyana's uiteen. Hij beschrijft de wijze waarop dit gebied is waargenomen vanaf de ontdekking van de nieuwe wereld tot nu. Een perceptie die mede werd en wordt bepaald door mensen die oorspronkelijk niet uit de Guyana's kwamen of komen. Deze perceptie is, volgens Laughlin, de reden van de enorme worsteling die vooral kunstenaars uit Suriname en de Caraïben hebben omtrent de relevantie, waardering en inkomen van hun beroep. Op welke manier kunnen kunstenaars hun eigen ideeën uitdragen in een gebied dat mede bepaald wordt door mensen van buitenaf?

In het stuk van Thomas Meijer, directeur van Centrum Beeldende Kunst Rotterdam en redacteur van *Paramaribo SPAN*, krijgen we meer inzicht in de culturele ervaringen van de Marrons. Meijer geeft een conversatie weer die hij had met Alex van Stipriaan, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit en conservator van het Tropenmuseum, en de Marron Vinije Haabo, journalist. Het artikel illustreert de veranderingen binnen de Marrongemeenschap in Suriname, waarbij initiatieven in Moengo en Pikin Slee worden uitgelicht.

In 'Bruggen' lezen we het verslag van een gesprek van Arnold Schalks met de Surinaamse actrice Alida Neslo die in België en Senegal studeerde. In 2006 keerde Neslo naar Suriname terug om haar kennis te delen met de jongeren daar. Schalks spreekt ook de initiator van het project, Ralph van Meijgaard, die zijn ArtRoPa ervaringen met hem deelt. Thomas Meijer interviewt bovendien de directeurs van de Rijksacademie en de Gerrit Rietveld Academie, kunstacademies die de afgelopen jaren meewerkten aan diverse activiteiten in Suriname. In het verlengde hiervan volgt een gesprek met drie jonge Surinaamse kunstenaars, die in het kader van de samenwerking tussen de Gerrit Rietveld Academie en de Nola Hatterman Art Academy in Paramaribo, momenteel aan het Rietveld hun bacheloropleiding aan het voltooien zijn.

Verspreid over het boek zijn acht gedichten uit de Surinaamse poëzie. Reden hiervoor is dat de gemeenschappelijke deler van Suriname en Nederland de taal is. Voor aanvang van elke essay is daarom een gedicht te lezen van Edgar Cairo, Hans Favery en anderen. *Paramaribo SPAN* is een kunstproject dat in een brede culturele context wordt geplaatst. Als lezer maak je niet alleen kennis met de kunstenaars en hun werken, maar ook met de stad Paramaribo, haar culturele geschiedenis en de poëzie die het land rijk is. Het culturele leven in Suriname en met name de beeldende kunst is volop in bloei. Dit verslag lijkt slechts een voorbode te zijn van wat er nog te beleven zal vallen.

Priscilla Tosari

Maria Braun, *Word-formation and Creolisation; The case of early Sranan*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2009, 309 p., ISBN 978 3 484 30517 5, prijs € 107,95.

Het Sranan is een bijzonder geliefd studieobject van creolisten, omdat deze taal na haar ontstaan slechts korte tijd onder directe invloed stond van het Engels en vroeg is gedocumenteerd, waardoor zij belangrijke aanwijzingen kan geven over het ontstaan en de ontwikkeling van creooltalen in het algemeen. Maria Braun richt zich in dit Duitse proefschrift op de woordvorming.

Haar belangrijkste bronnen zijn het leer- en gespreksboekje van Pieter van Dyk (±1765), het *Neger-Englisches Wörterbuch* van Schumann (1783), het *Neger-Engelsch woordenboek* van Focke (1855) en incidenteel Wullschlägels *Deutsch-Negerenglisches Wörterbuch* (1856).

In de inleidende hoofdstukken behandelt Braun verschillende theorieën over creolisering in het algemeen. Zij meent dat bepaalde aspecten van de woordvorming onvoldoende onderzocht zijn en wil aan de hand van de woordvorming van het Vroeg Sranan nagaan of de bestaande opvattingen juist zijn. Zij geeft een samenvatting van de geschiedenis van de kolonie Suriname gedurende de slavernijperiode en van de herkomst van de Surinaamse slaven. Als belangrijkste superstratum taal wordt het Engels beschouwd, de uit Afrika afkomstige slaven zouden voornamelijk sprekers zijn geweest van Ewe, Fon en Twi en in mindere mate van Kikongo, deze talen worden substraattalen genoemd.

Linguïstische begrippen zoals ‘woord’ en ‘samengesteld woord’ worden behandeld. Een scheidslijn tussen de (Nederlandse) begrippen afleiding en samenstelling is voor het Sranan moeilijk te trekken. De auteur spreekt liever over *constructs*. In dit artikel zal gemakshalve over samenstellingen worden gesproken.

In de meeste creooltalen is multifunctionaliteit een belangrijke strategie om met een beperkte woordenschat veel uit te drukken. We vinden dit verschijnsel zowel in het vroege Sranan als in het hedendaagse: *pikin* betekent zowel ‘klein’, ‘kind’ als ‘verkleinen’; *siki* ‘zowel ‘ziek’, ‘ziekte’, ‘ziek zijn’ als ‘ziek maken’. Volgens Braun komt dit verschijnsel alleen voor bij ongespecificeerde woorden en bijvoorbeeld niet bij namen van planten en dieren die specifiek zijn en evenmin bij samenstellingen.

De kern van het boek is een systematische opsomming van de verschillende typen samenstellingen, met vermelding van de bron waaraan deze ontleend zijn, een vergelijking met gelijksoortige samenstellingen in de substraattalen en soms ook met Engelse woordformaties. Wij zullen hiervan enkele voorbeelden geven. Om het de lezer makkelijker te maken worden deze gespeld volgens de huidige regels, tenzij het een woord betreft dat tegenwoordig niet meer bekend is of anders klinkt.

De eerste reeks samenstellingen wordt gevormd met *-man* als tweede lid, dat soms ‘man’ betekent, soms ook ‘persoon’ en kan wijzen op

iemands beroep, bezit, een specifiek kenmerk of ziekte, een actie die iemand uitvoert of die een ander verband aangeeft: *dyariman* - tuinman; *guduman* - rijkaard; *bereman* - zwangere vrouw, *dofuman* - dove, *yasiman* - iemand die lijdt aan framboesia; *singiman* - zanger; *hedeman* - leider. Ook dergelijke constructies met *-uman* of *-hoeman* komen voor wanneer expliciet een vrouwelijk persoon wordt bedoeld: *bakra-hoeman* - blanke vrouw, *malatta uman* - mulatte vrouw. Als *man* of *uman/hoe-man* als eerste lid van de samenstelling voorkomen wijst dit naar mannelijke of vrouwelijke sekse: *man-skapu ram*; *hoeman-dagoe* - teef.

Ook met *pikin* bestaan verschillende samenstellingen, de meeste om iets jongs of kleins aan te duiden: *pikin skapu* - lam; *pikintongo* - huig, maar ook iemand van lagere rang of die nog in de leer is: *pikin- datra*-doktersassistent, en iemand die iets niet in werkelijkheid is: *pikin mama* - stiefmoeder en *pikin tata* - stiefvader. Braun vindt voor die laatste betekenissen een parallel in het Ewe.

Afzonderlijk wordt *mamá* behandeld als eerste deel van een samenstelling waarin dit 'uitzonderlijk groot' betekent: *mamá aren* - zware regenbui; *mamá-bon* - geweldig grote boom; *mamá-sani* - enorm ding, monster; en *mamá-ston* - rots. Braun kan voor dit gebruik van een woord dat gelijkluidend is met het begrip 'moeder' geen parallellen vinden in de sub- of superstraattalen en geeft een onwaarschijnlijke verklaring dat *mamá* in de betekenis van geweldig groot en ontzagwekkend ontstaan zou zijn uit *watramama* dat volgens Schumann watermonster zou betekenen.

Ook staat zij stil bij *-fasi* manier, wijze waarop (*bakrafasi* - op de wijze van een blanke). Ook wordt *-fasi* wel gebruikt voor 'het verkeren in een bepaalde toestand' zoals *kondrefasi* - wereldsheid; *santafasi* - heiligheid; *kibri-fasi* - geheimzinnigheid. Deze samenstellingen komen uit Schumann en Wullschlägel. Zij kan voor dergelijke betekenissen geen voorbeelden vinden in substraattalen of andere creooltalen en meent daarom dat zij gecreëerd zouden zijn door zendelingen die hiermee abstracte begrippen wilden weergeven.

Na de behandeling van samenstellingen aan de hand van een bepaald voor- of achtervoegsel, beschrijft Braun samenstellingen van woorden die elk naar een zelfstandigheid wijzen, door haar N-N patroon genoemd. In veel gevallen zijn deze samenstellingen makkelijk te begrijpen (*agumeti* - varkensvlees; *fisimarki* - vismarkt), maar soms zijn de samenstellingen ook metaforisch gebruikt zoals *kamrawenke* - kleine hagedis (letterlijk kamermeisje). Zowel in het Engels als in substraattalen komen dergelijke constructies voor. Ook constructies waarbij het eerste deel bepalend is voor het tweede (A-N patroon) zoals *switi-sopi* - likeur komen in veel verschillende talen voor. Evenals bij de N-N samenstellingen worden A-N samenstellingen soms metaforisch gebruikt: *owruwefi* - soort vis (letterlijk oud wijf). Een derde type woorden vertoont volgens Braun een V-N patroon, dat wil zeggen dat het eerste deel wijst op een handeling die het

tweede deel uitvoert, ondergaat of waarbij het op andere wijze betrokken is, bijvoorbeeld *figiduku* - vaatdoek (letterlijk doek om te vegen); *dringioso* - kroeg (letterlijk drinkhuis). Ook deze samenstellingen zijn algemeen en kunnen niet tot een bepaalde groep talen worden teruggevoerd.

Was het niet beter geweest om gezien de multifunctionaliteit van veel Sranan woorden bij samenstellingen die zij V-N noemt van een V/N-N patroon te spreken? Braun doet dit wel bij samenstellingen waarbij het tweede deel naar een handeling wijst: *deibroko* - ochtendstond (letterlijk dagbreken); *hatibron* - woede (letterlijk hart branden). Zij suggereert dat voor dit soort samenstellingen analoge constructies in de substraat talen te vinden zijn.

Bijzondere aandacht wordt besteed aan de benamingen voor zes dagen van de week, een telwoord gevolgd door 'dag' en 'werk': *wan-*, *tu-*, *dri-*, *fo-*, *feifi-*, *siksi-dei wroko*. Dit patroon voor de naamgeving van weekdays vindt geen parallellen in de sub- en superstraat talen. Het woord voor 'zondag', als er niet wordt gewerkt, is overgenomen van het Engels, *sonde*.

Hoewel omschrijvingen als *kassi fo klossi* - klerenkast en *fingi fu futu* - tenen die in de bronnen voorkomen eigenlijk geen samenstellingen zijn, worden zij toch genoemd. In het hedendaags Sranan zijn zij vervangen door echte samenstellingen: *kros'kasi* en *futufinga*. Alleen in de namen van sommige planten en dieren zijn dergelijke constructies als overdrachtelijk gebruikte namen bewaard gebleven: *gado-dede-mi-sa-dede*-naam van een plant. Dergelijke naamconstructies komen ook voor in het Engels (*forget-me-not*) en in het Ewe.

Samenstellingen uit het Engels of Nederlands zijn vaak in hun geheel overgenomen en vormen dus geen eigenlijke Sranan samenstellingen: *dasnoti* - geeft niet (uit het Engels: *that's nothing*) en *tokofisi* (uit het Nederlands: stokvis).

Een afzonderlijke behandeling krijgen de telwoorden van elf tot en met negentien. In de oudere bronnen vinden wij *tin (n)a wan*, *tin (n)a tu*, *tin (n)a dri* enzovoorts. Als wij met Braun aannemen dat *na* een verkorte vorm van *nanga* - en is, zou deze constructie het meest overeenkomen met de telwoorden in het Kikongo. De veelvoud van tien vertonen een regelmatig beeld: *tu ten tin*, *dri ten tin* enzovoorts, een in veel talen voorkomend patroon, dat niet naar een bepaalde taal kan worden teruggevoerd.

Of wij bij de werkwoorden van samenstellingen kunnen spreken lijkt mij zeer de vraag. Braun noemt woorden als *komoto* - vandaan komen, *fadon* - vallen, *go we* - weggaan werkwoorden met een aanwijzend element. Het lijkt mij beter om deze werkwoorden te beschouwen als veel voorkomende combinaties in het Engels (*come out*, *fall down*, *go away*) die in hun geheel zijn overgenomen, want *-oto*, *-don* en *-we* komen in deze betekenis niet zelfstandig voor. Ook bij de - vermeende - samenstellingen van twee werkwoorden kunnen wij eerder denken aan de seriële werkwoorden die veelvuldig in het Sranan voorkomen. De samenstellin-

gen die Braun vergelijkt met bijwoorden zijn meestal combinaties van een bepalend woord en een naamwoord, bijvoorbeeld *alaten* - altijd. Ook bij onbepaalde en ontkennende voornaamwoorden bestaat een dergelijk patroon: *alasani* - alles; *nowansani* - niets.

Een groep apart vormen de vraagwoorden waaraan *hoe-*, *hu-* of *ho-* (in het tegenwoordig Sranan *o-*) voorafgaat. Deze woorddelen komen niet zelfstandig voor, maar markeren een vraagwoord: *hufasi* - op welke manier; *huplessi* - waar. In Fon en Ewe bestaan ook dergelijke constructies.

Onder reduplicatie of verdubbeling verstaat Braun in deze studie het gehele of gedeeltelijke herhalen van het basiswoord wat een bepaald betekenis-effect heeft. In het Engels (en het Nederlands) wordt reduplicatie niet of nauwelijks gebruikt voor woordvorming, in verschillende Afrikaanse substraattalen wel. In het Sranan wordt verdubbeling gebruikt om verschillende betekenissen of betekenisnuances aan te geven. Zo kan van een woord dat een handeling aanduidt een naamwoord gemaakt worden (*fonfon* - pak slaag; *nainai* - naald) of het resultaat van een handeling (*brokobroko* - gebroken; *bronbron* - verbrand). Ook kan verdubbeling een relativerende betekenis geven aan het basiswoord (*rediredi* - roodachtig; *sikisiki* - ziekelijk) of juist een meer intensieve (*fayafaya* - heel heet, *hesihesi* - heel vlug). Een herhaalde handeling kan door verdubbeling worden weergegeven (*sekiseki* - herhaald schudden, *wakawaka* - heen en weer lopen). Opvallend zijn de dubbele woorden zonder basiswoord die vaak gebruikt worden om planten en dieren aan te duiden: *kesikesi* - aap; *konikoni* - konijn; *mokomoko* - bepaalde moerasplant.

Braun komt tot de conclusie dat het Vroeg Sranan geen uitgangen heeft overgenomen uit het Engels, maar nieuwe woorden heeft gemaakt door achter- of voorvoegsels die ook als zelfstandig woord kunnen optreden (*-man* en *man-*, *uman-*, *pikin-*, *-fasi*). Uitbreiding van de woordenschat heeft voornamelijk plaatsgevonden door de vorming van samenstellingen, gedeeltelijk volgens patronen die niet terug te leiden zijn naar het Engels, maar soms wel naar een of meer van de substraattalen. In sommige, maar lang niet alle opzichten, kan het ontstaan van het Sranan volgens haar worden vergeleken met mechanismen die werkzaam zouden zijn bij het verwerven van een tweede taal.

Braun komt tot de eindconclusie dat de woordformatie in het Vroeg Sranan ontstaan is uit een wisselwerking van verschillende bronnen, mechanismen en factoren. In dit proefschrift heeft zij die wisselwerking laten zien aan de hand van een zeer systematisch opgebouwd betoog met talrijke voorbeelden en het vormt daardoor een belangrijke bijdrage aan de ontstaansgeschiedenis van het Sranan. Het is in het Engels geschreven maar getuigt van een Duitse *Gründlichkeit*.

Toch enkele kritische opmerkingen. Het verbaast mij dat Braun geen gebruik maakt van de oudste tot nu toe bekende teksten: de rechtbankverslagen van 1667-1767 uitgegeven in 2000 door Margot van den Berg

en het woordenlijstje in het reisverhaal van Herlein (1718). Ook is het vreemd dat zij Early Sranan definieert als een creooltaal die van het midden van de zeventiende tot het midden van de negentiende eeuw in Suriname werd gesproken. Op welk moment is het Sranan modern of hedendaags geworden? En welke criteria zijn daarvoor gebruikt?

De beschrijvingen van de Afrikaanse talen waar zij het Sranan mee vergelijkt dateren op zijn vroegst uit het midden van de negentiende eeuw. Wie zegt dat de moedertalen van de Surinaamse slaven in tweehonderd jaar niet veranderd zijn?

Mijn belangrijkste bezwaar is echter dat zij taalontwikkelingen als mechanismen beschouwt en de taal daarmee als een soort zelfstandig werkende machine. Te weinig zien wij de mensen die de taal hebben gemaakt, de taalbouwers. Daarom zou ik liever over strategieën spreken. Hoe meer we ons in het Sranan verdiepen hoe groter onze bewondering wordt voor de mensen die onder de meest beroerde omstandigheden en met zeer beperkte middelen een volledige taal schiepen waarmee zij alles konden uitdrukken wat zij wilden.

Eva Essed-Fruin

John Leerdam & Noraly Beyer, *Suriname en ik; Persoonlijke verhalen van bekende Surinamers over hun vaderland*. Amsterdam: Meulenhoff, 2010. 286 p., ISBN 9789029087193, prijs € 19,95.

In het verlengde van een vergelijkbaar boek over *de Antillen en ik* (2008) vroegen de beiden uit (deels) Surinaamse ouders geboren bekende Antilliaanse Nederlanders John Leerdam en Noraly Beyer 55 mensen hun relatie met Suriname te beschrijven. De ondertitel, dat het hier de persoonlijke verhalen van bekende Surinamers over hun vaderland betreft, is overigens enigszins misleidend. Zo zou het voor velen pas sender zijn hen als Surinaamse Nederlanders te omschrijven gezien het feit dat ze al het grootste deel van hun leven aan deze kant van de oceaan wonen of zelfs hier geboren zijn (onder andere Antoine de Kom, Ricardo Burgzorg, Ernestine Comvalius, Gerard Reteig, Hans Pos, Clayde Menso). Daarnaast is zeker een vijfde van de auteurs

nou niet direct een bekende Surinamer. Althans, ik denk niet dat een aantal in Nederland geboren en getogen onderzoekers en journalisten zonder Surinaamse voorouders zichzelf zo zou omschrijven (onder andere Gert Oostindie, Wim Hoogbergen, Bonno Thoden van Velzen, Dirk Kruijt, Peter Meel, Hans Buddingh', John Jansen van Galen, Gerard van Westerloo). Dat geeft natuurlijk direct ook de problematiek van dit soort bundels weer:

wie vraag je om een bijdrage en waarom? Waarom bijvoorbeeld wel ex-minister Roger van Boxtel ('Wat is een bezoek aan Paramaribo zonder een Parbobiertje bij 't Vat') en niet Jurgen Raymann, Def Rhymz, of Umberto Tan? Waarom wel Hans Pos, wiens grootvader uit Suriname kwam en er zelf pas in 2010 voor het eerst is geweest en niet Jetty Mathurin of een van de tientallen beroemde voetballers met een Surinaamse achtergrond? Waarom wel zoveel schrijvers (onder andere Anil Ramdas, Thea Doelwijt, Usha Marhé, Henna Goudzand, Jenny Meinheimer, Michiel van Kempen, Henry Does) en bijvoorbeeld geen enkele beeldend kunstenaar zoals Remy Jungerman, Patrica Kaersenhout, Gillion Grantsaan, Natasha Kensmil, of een succesvolle ondernemer, of een geslaagde crimineel, of....? Jammer genoeg ondernemen de samenstellers ook geen poging daar in de inleiding - alleen door Leerdam geschreven - enige opheldering over te geven. Het gaat hen om personen 'die Suriname een warm hart toedragen' en 'een platform te bieden aan individuele verhalen over de relatie met Suriname, belevenissen in dat land en ervaringen in Nederland afgezet tegen de Surinaamse achtergrond'.

Natuurlijk levert dat een onevenwichtig boek op, al was het maar omdat de een echt kan schrijven en een pareltje van een short story bijdraagt (Michiel van Kempen) en de ander niet meer dan een korte opsomming van het eigen cv inleverde (Elvira Sweet). Waarschijnlijk de twee meest voorkomende zelfstandig naamwoorden in dit boek zijn 'afscheid' en 'vliegtuig', meer dan eens in combinatie met elkaar. Er wordt wat afscheid genomen en er wordt wat afgemijmerd op weg naar, in en na het vliegtuig. Dat geeft tegelijk een van de nadelen van zo'n bundel weer: dezelfde soort emoties en metaforen blijven niet boeien.

De meest voorkomende naam in het boek, al of niet expliciet genoemd, is die van Bouterse. Voor velen overschaduwde hij, en alles waarvoor hij staat, de herinnering aan, en persoonlijke banden met Suriname. Na meerdere van zulke bespiegelingen (onder andere Noraly Beijer, Joanna Werners, Mirto Murray, Sandew Hira, Theo Para, Gerard Spong), die door de rauwere emotie dan die van 'afscheid' wel blijven boeien, vraag je je (opnieuw) af hoe het kan dat Suriname deze man tot president heeft gekozen. Journalist Hans Buddingh' probeert daarop een antwoord te vinden door een oud-premier aan te halen die de huidige president vergelijkt met de aantrekkingskracht van Anansi die steeds iedereen te slim af is: een mengeling van vrees en bewondering. Dat er nauwelijks protest te horen is verklaart de oud-premier met de woorden: 'huwelijken hebben van recente vijanden wederzijdse schoonouders gemaakt en wederzijdse families [...] nader tot elkaar gebracht'. Oftewel, zegt Buddingh', 'de kleinschaligheid van de Surinaamse samenleving lijkt begrippen als schuld en boete te vertroebelen'. Ook anderen houden zich met deze kwestie bezig. Zo laat Gerard van Westerloo een neuroloog in Suriname uitleggen dat Surinamers schizoïde zijn en in verschillende

werkelijkheden tegelijk kunnen leven, terwijl Gloria Wekker min of meer de Anansi verklaring onderschrijft met haar verwijzingen naar het ‘*big man*’-syndroom en de populariteit van *wakaman koni*.

Naast dit soort tamelijk fundamentele thema's komen er, logischerwijs, veel persoonlijke herinneringen aan bod. Bij sommigen is dat aan iemand die vormend is geweest voor de eigen ontwikkeling, zoals ouders, een familielid of een leermeester (onder andere Roy Khemradj, Adjiedj Bakas, Hugo Fernandes Mendes, Chan Choenni). Anderen vertellen over hun jeugd en/of de oude buurt waarin ze zijn opgegroeid (onder andere Ernestine Comvalius, Gerda Havertong, Rabin Baldewsingh, André Pakosie). Die soms ‘paradijselijke’ jeugd geeft tegelijk echter ook het - vaak impliciete - dilemma van velen aan: door Suriname ben ik geworden wie ik nu ben, daarvoor zal ik het altijd in mijn hart meedragen, maar ik pas er niet meer (Manoushka Zeegelaar Breeveld, Tanja Jadnanansing). Impliciet blijkt dat ook uit de stukken die, soms letterlijk (Ronald Snijders), ‘het Surinaams gevoel’ proberen te beschrijven, maar dan wel vanuit Nederland (Mireille Kroonenberg, Denise Jannah).

Een laatste thema dat onlosmakelijk verbonden is aan een bundel als deze is natuurlijk: de eerste keer, of breder: de buitenstaander, of hilarischer: *bakra* in Suriname. Dat varieert van de teleurstelling dat het Suriname uit de familieverhalen iets was ‘dat elk familiefeest [in Nederland] van hand tot hand ging en elke keer iets meer werd opgepoetst’ (Jörgen Tjon A Fong) tot en met de humor van Suriname die uitmondt in de grap: ‘Raymann is briljant, maar bij Bouta gaan de mensen dood van het lachen’ (Guus Pengel).

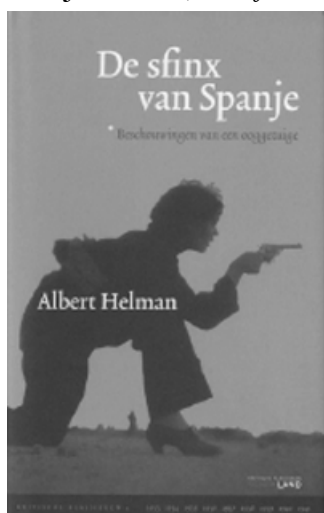
Alex van Stipriaan

Albert Helman, *De sfinx van Spanje; Beschouwingen van een ooggetuige*. Met een nawoord van Michel van Kempen. De Bilt: Schokland, 2011. 172 p., ISBN 978 90 816628 1 9, prijs € 22,90.

Albert Helman (pseudoniem van Lodewijk Alphonsus Maria Lichtveld, 1903-1996) was de eerste Surinamer die ‘de’ Nederlandse literatuur haalde met romans als *Zuid-zuid-west* en *De stille plantage*. Als antifascist speelde hij tussen 1940 en 1945 een moedige rol in het verzet in Nederland; als politicus speelde hij na 1949 een belangrijke politieke rol in Suriname. *Oso* heeft in 1995 een speciaal nummer aan hem gewijd.

Helmans strijd tegen het fascisme begon al voor de bezetting van Nederland. In Spanje brak in juli 1936 een burgeroorlog uit die in 1939 eindigde met de overwinning van het fascistische regime van generaal Franco op de parlementaire democratische republiek. Schrijvers uit de hele wereld kozen partij voor de republikeinen, gingen naar Spanje en schre-

ven erover. Helman zat al in Spanje, hij woonde er sinds 1932 met zijn gezin, was dus ooggetuige vanaf het begin, en zijn beschouwingen getuigen van een kennis van de achtergronden zoals men maar zelden aantrof bij zijn beroepsbroeders die over Spanje hun licht lieten schijnen. Onder eigen naam - Lou Lichtveld - verscheen, voorjaar 1937, *De sfinx van Spanje*.

De sfinx maakt duidelijk dat het in Spanje om veel meer ging dan een strijd tussen democratie en fascisme. In eerste instantie werd het in opstand gekomen leger in grote delen van Spanje verslagen of tegengehouden door arbeiders en boeren die de straat opgingen. Helman maakte dit mee in Barcelona en zag hoe, geheel buiten staat en regering om, vanuit de bevolking een sociale revolutie op gang kwam. Kort daarna trok hij mee met de in deze revolutie gevormde militie, die vocht in Aragón, waar zich in de dorpen op gelijke wijze een revolutie voltrok. Hij zou er snel tot de ontdekking komen dat zijn wapen de pen was.

Deze revolutie is door de officiële republiek en in het buitenland zoveel mogelijk, eerst verzwegen, daarna tegengewerkt en tenslotte, na mei 1937, onderdrukt, waarbij de stalinisten steeds voorop liepen. Helmans getuigenissen en beschouwingen - onder andere in zijn hoofdstuk over 'De evolutie der politieke partijen' - doorbraken het verzwijgen en maken zijn boek, ook thans nog, tot een belangrijk document. Het verklaart ook waarom zijn boek - evenals George Orwells thans beroemde *Hommage to Catalonia* - bij de eerste verschijning niet de aandacht kreeg die het verdiende.

Het paste niet in het zwart-wit beeld van democratie contra fascisme, waarin geen plaats was voor deze anarchistisch georiënteerde revolutie en de rol van de grote anarcho-syndicalistische organisaties. Overigens staat hij kritisch tegenover alle partijen en organisaties. Zijn werkelijke sympathie gaat uit naar de gewone mensen, die vol idealisme de opbouw van een nieuwe samenleving ter hand namen en deze vol moed maar met te weinig wapens verdedigden tegen beroepslegers. Michiel van Kempen noemt hem terecht een partijloze partijganger.

Voor de biografie van Helman zelf is het boek van groot belang. Hij spreekt voortdurend over zijn eigen gevoelens en meningen. Zoals bij de verbranding van kerken en heiligenbeelden. De van huis uit katholieke Helman brengt hier begrip voor op vanwege het obscurantisme en het machtsmisbruik van de Spaanse kerk die onomwonden achter Franco stond. De hardheid aan het front, met het fusilleren van fascistena, verzwijgt hij evenmin.

Over zijn persoonlijke omstandigheden is hij echter zwijgzaam. Het nawoord is hierom een welkome aanvulling al trof ik er enkele historische slordigheden in aan. De *Kristallnacht* was pas in 1938 (p. 151); de

revolutie ging niet om ‘behoudend vaderlands communisme van Stalin en het revolutionaire communisme van Trotski’ (p. 159). Belangrijker is dat ik er uit leerde dat Helman in 1934 zijn vrouw verliet, zonder dat het tot een volledige breuk kwam, zijn nieuwe partner hem naar Aragón vergezelde en dat hij Orwell ontmoet heeft. Voorts dat hij tweemaal in moeilijkheden kwam; een dag (wanneer?) werd hij door anarchisten verhoord, de tweede maal in juli 1937 (na het schrijven van *De sfinx*) door de stalinistische geheime dienst die toen revolutionairen vervolgde. Hierna verlaat hij Spanje.

Ook voor het notenapparaat mag men dankbaar zijn, al had ik graag meer vernomen over het lot van sommige mensen na de burgeroorlog en ontdekte ik een grappige vergissing. Helman noemt (p.14) ‘Isabel van Aragón en Ferdinand van Castilië’. Beiden krijgen een annotatie. Uit de context duidelijk echter duidelijk dat het een verschrijving van Helman is, het gaat over de bekende katholieke koningen Ferdinand van Aragón en Isabella van Castilië. Een personenregister ontbreekt helaas.

Over het vertrek uit Spanje in 1937 schrijft Michiel van Kempen: ‘Huilend stappen Lou en Lili, ieder met een klein koffertje, aan boord. Hun hele hebben en houden hebben ze moeten achterlaten’ (p. 159). Lou Lichtveld/Albert Helman is er onder het Francoregime nooit teruggekeerd. Zijn *Sfinx* lost de raadsels van de burgeroorlog niet op. Het is wel het belangrijkste boek dat tijdens de burgeroorlog over de strijd in Spanje in Nederland verscheen. En een uiterst liefdevol boek.

Rudolf de Jong

Raj Mohan, *Tihá/Troost*. Haarlem: In de Knipscheer, 2011. 74 p., ISBN 978 90 6265 661 5, prijs € 16,90.

Met de literatuur in het Sarnámi is het een wisselvallige geschiedenis geworden. Na 1977 swingde de boel de pan uit rond arts/dichter/taalpropagandist Jit Narain in Den Haag, met zijn zingende broer Rabin Baldewsingh (*the singing detective* van het Haagse college van B & W), met de lederen feministe Gharietje Choenni, met de ragfijn dichtende Chitra Gajadin (de schrik van het eerste Sarnámi festival in

Paramaribo), met Hindi hopman Surj Biere en de wandelende megafoon van de Sarnámi grammatica Moti Marhé. En natuurlijk met Cándani, vers van onder een districtscoe uitgekropen, niet gehinderd door enige kennis van welke schrijfwijze dan ook, maar wel wonderschoon zingend als een treurige leeuwerik aan het hof van koning Akbar. En dan, ploef, zakt het hele

zaakje in elkaar, begraaft Narain zich in Saramacca, begint Choenni aan een striptease en kruipt er uit het zwarte leder nog slechts een pensionhoudster op Bonaire, encanailleert Cándani zich met de stankbel van Scientology en lijken alle anderen zich tevreden te hebben gesteld met de rol van voetnoot in de literaire geschiedenis. Rabin Baldewsingh verklaart publiekelijk dat schrijven in het Sarnámi geen zin heeft en de Hindostanen alleen maar terugdringt in groepselement; hier spreekt de brede burgervader in de dop.

Als die storm is overgewaaid duikt opeens Raj Ramdas op, broer van de zoveel beroemdere essayist Anil die nooit iets met de Hindostaanse beweging had, maar die zich wel als een echte pasja in India vestigde, voorzien van tuinman, chauffeur en kokkie. Raj Ramdas maakt indruk op het festival Winternachten met zijn voordracht uit zijn fraai uitgegeven bundel *Kahán hai u/Waar is zij* (2003). Als ook van die weldadig aanvoelende Sarnámi windvlaag helemaal niets meer te merken is, kondigt Raj Mohan zich aan, hij lijkt bereid de Sarnámi traditie in zijn eentje voort te zetten, eerst met de tweetalige bundel *Bapauti/Erfenis* (2008), nu met de omvangrijke bundel *Tihá/Troost*.

De tweede afdeling van de nieuwe bundel geeft 22 gedichten enkel in het Nederlands. De eerste afdeling bevat 17 gedichten in het Sarnámi met een Nederlandse vertaling ernaast, waarbij direct gezegd moet worden dat deze vertalingen zich soms tamelijk ver van de oorspronkelijke taal begeven. Een dichter mag natuurlijk met zijn teksten doen wat hij wil, maar voor iemand die toch graag de twee versies wil vergelijken is het tamelijk hinderlijk dat de regels niet parallel lopen, ja, dat de Nederlandse vertaling soms meer dan een halve bladzijde langer uitpakt. Neem deze strofe van mooie zeggings:

áj phir chhui ke jáylá
tor ego puráná dukh

Wat dan in de vertaling tot klein brandhout verhakkeld wordt in zeven versregeltjes, alsof aan elk woord een gewicht van veertig kilo hangt:

vandaag
raak ik
weer eens
een oud
verdriet
van jou aan
en vertrek

Wat direct opvalt is hoezeer de twee afdelingen uiteenlopen naar inhoud én naar taal. De Sarnámi gedichten zijn intiem, geven kleine familiescène-

nes, ontspruiten bijna altijd uit de melancholie over een verdwenen of een verdwijnende wereld. Ze worden gedragen door het verdriet van de migrant die ergens tussen India, Suriname en Nederland de coördinaten van zijn leven en - vooruit maar - zijn identiteit probeert te zoeken. Dat zijn allemaal motieven die ook uit het werk van de andere Sarnámi dichters bekend zijn. Natuurlijk speelt ‘*áji*’, de grootmoederfiguur, er een belangrijke rol in; bij welke van de Sarnámi auteurs wordt zij - de wit-gehaakte *orhni* op het hoofd, de koemest aan de hielen en de moede rimpels in het gezicht - niet tot leven gewekt in vaak liefdevolle versregels? Opmerkelijk is ook hoe eenvoudig het taalgebruik in die eerste afdeling is, hoe beperkt het vocabulaire (ik bedoel dat niet negatief!) en hoezeer dat vocabulaire helemaal in het verlengde ligt van de woordenschat van Narain en Cándani.

tor hawá men milal bá mahak hamár
cháhe tor matti jagghá na de hai
enrhi dhansáwe khát

mijn geur is vermengd met je wind
 al geeft jouw aarde geen plek
 om mijn hiel in te planten

De taferelen en metaforen die Mohan ons voortovert zijn traditioneel, het olielampje is er natuurlijk, het vuur, de rijst, de vleermuizen, de bruidstoet, de *diya*, kortom: de hele setting van het rurale Hindostaanse leven. Naar de soms overdonderende metaforen die Jit Narain wist te vinden, zoek je bij Raj Mohan tevergeefs. Maar het is misschien niet helemaal fair om hem te vergelijken met een dichter waarvan er maar één per generatie, zo niet per eeuw voorkomt.

Op zich zijn Mohans vertalingen wel acceptabel, al haalt er niet één zelfs maar in de verte de klankrijkdom van het Sarnámi (de gedichten zijn ook als liedteksten bedoeld en je moet er Mohans CD *Daayra* eigenlijk bij beluisteren). Op enkele plaatsen zijn de vertalingen tenenkrommend prozaïsch, zoals in deze regels waarbij men wijlen J.P. Balkenende zuinigjesgoedkeurend ziet knikken:

hoe red ik mijn cultuur
 te midden van honderd rassen
 normen en waarden van anderen

De afdeling met gedichten in het Nederlands herneemt wel enkele motieven uit de eerste afdeling, maar is veelvormiger, het gaat daar ook over het Suikerfeest, over een schietincident in Amerika en zowaar over dik-zijn! Het vocabulaire is ook veel uitgebreider, wat misschien ook

wel komt doordat er geen beperking is om de tekst in een liedvorm te brengen. Voor Raj Mohan betekent dat dan dat het finzinnig oproepen van een sfeer zoals in de eerste afdeling plaats maakt voor *benoemen*. De Nederlandse poëzie is veel cerebraler dan die in het Sarnámi:

de muzen van Apollo
worden erbij geroepen.
gewekt uit een eindeloze droom
over kosmische muziek en aards vermaak.

deze finzinnigheid van twee werelden
verborgen in een halssnoer van parabels,
tooisel van de nieuwe keizers van theater

Mij lijkt dat de laatste twee versregels de poëzie uitmaken en dat de regel ervóór liever iets had kunnen beschrijven dat de genoemde finzinnigheid oproept, dan dat die regel zelf de finzinnigheid expliciet benoemt. Dat oproepen lukt Mohan overigens soms wel, zoals in een gedicht over een vakantie in Suriname, waar hij een hete asfaltweg in Suriname laat contrasteren met de schoorsteenmantel in Nederland. Hinderlijk in de bundel zijn wel verschillende taalfouten, zoals ‘jouw ellende kan ik/ niet meer te verdragen’, ‘zonder enig steun’ en ‘een interactief/ breedbeeld tv’. Gewoon niet aandachtig genoeg geredigeerd.

Maar goed, laat ik er nu maar het zwijgen toe doen, tenslotte kreeg ik op pagina 66 toch al een subtiele tik op de neus in het gedicht ‘geschiedenis’:

de blanke
vertelt mij zijn verhaal
en ik luister
de blanke
vertelt mij mijn verhaal
en ik luister

Michiel van Kempen

Michiel van Kempen (red.), *Voor mij ben je hier; Verhalen van de jongste generatie Surinaamse schrijvers*. Amsterdam: Meulenhoff, 2010. 255 p., ISBN 978 90 290 8679 0, prijs € 18,95.

Wie een overzicht wil van de hedendaagse Surinaamse literatuur heeft met *Voor mij ben je hier* het goede boek in handen. In de bundel, samen gesteld door Michiel van Kempen, staan zestien verhalen van schrijvers

met Surinaams bloed die actief zijn als prozaïst. Sommigen zijn gevestigd en hebben al behoorlijk wat romans op hun naam staan: Tessa Leuwsha, Karin Amatmoekrim, Annette de Vries, en wijlen Clark Accord (met misschien wel zijn laatst gepubliceerde tekst). Voor anderen is het één van de eerste publicaties, zoals voor Iraida Ooft, student aan de Schrijversvakschool Paramaribo en Ruth San A Jong, directeur van diezelfde school. Het gaat om een spannende lijst namen, waarvan sommige al wijdverbreid en andere nog nauwelijks bekend.

De ondertitel van de verhalenbundel, *verhalen van de jongste generatie Surinaamse schrijvers*, is enigszins misleidend, want zo jong zijn sommige schrijvers niet meer. De oudste schrijver in de bundel werd in 1935 geboren. De ondertitel is dan ook eerder bedoeld zoals Van Kempen in zijn inleiding verwoordt: ‘In deze bundel is werk opgenomen van auteurs die het gezicht van de jongste Surinaamse literatuur in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw bepaald hebben, plus het werk van enkele schrijvers die met beloftevol werk op de drempel staan van een literaire carrière’ (p. 9). Opvallend detail is dat van de zestien verhalen er slechts vier door mannen geschreven zijn. Dit is in lijn met de algemene trend in de Surinaamse literatuur waarin meer dan gemiddeld veel vrouwen publiceren.

Voor mij ben je hier bestaat uit een prachtige mix aan verhalen. De jongste Surinaamse literatuur blijkt echt niet alleen aan de Nederlandse of Surinaamse bodem gebonden, maar speelt over de hele wereld. Ismene Krishnadath neemt ons mee naar Haïti, Clark Accord naar Cuba, en Mala Kishoendajal naar de rijke cultuur van India. Soms is Suriname slechts subtiel in het verhaal verwerkt, andere keren is van de Surinaamse afkomst van de auteur nergens een spoor te bekennen.

Stuk voor stuk zijn de verhalen de moeite waard, maar sommige blinken uit. En dan heb ik het niet alleen over de schrijvers die al naam hebben gemaakt. Neem bijvoorbeeld Ruth San A Jong, de schrijfster van het laatste verhaal in de bundel, ‘Schuldbelijdenis! Bladzijde 63!’. Het is het tweede verhaal van haar dat wordt gepubliceerd. Een goedgebekte Surinaamse vrouw worstelt met echtelijke problematiek. Haar man wil zijn moeder in huis nemen, terwijl zij door haar zwarte huid en kroeshaar ‘al genoeg stront’ heeft moeten pikken van haar schoonfamilie. De vrouw vertrekt met haar dochtertje, weg van haar man, en zoekt steun bij de pater, die haar - tot haar eigen schrik - blijkt op te winden. Dit alles in een razend tempo geschreven, met een flinke dosis humor... Een verhaal om te verslinden. In de

bloemlezing *Waarover we niet moeten praten* had San A Jong al laten zien dat ze talent heeft. Gelukkig bevestigt ze dat nog eens. We wachten op de verhalenbundel die binnenkort verschijnt.

Het fijne aan dit verhaal is dat het zonder opsmuk, literairdoenerij of aanstellerij geschreven is. Dat wat verteld wordt is eerlijk en oprecht. Dat geldt niet alleen voor San A Jong, maar voor bijna alle verhalen in de bundel. Of misschien zelfs voor hele Surinaamse literatuur. In ieder geval de jongste dan.

Mooi is ook het verhaal van Tessa Leuwsha, 'High five, zand erover'. Hierin wordt een jeugdherinnering beschreven van de hoofdpersoon en zijn beste vriendje Stefan. Samen brachten ze toen ze jong waren vakanties door op een camping, maar als ze ouder worden, puber zijn, wordt de vriendschap op een avond abrupt verbroken als Stefan met het leukste meisje van de camping zoent. Het is een prachtig rond verhaal, alles klopt, geen zin te veel of te weinig, elf pagina's lang. Ook hier weer de simpele vertelling, zonder tierelantijnen, maar wel met mooie details. Zoals de tropische vissen waar de jongens lang naar konden kijken bij het Chinese restaurant. En de elegante manier waarop de jongen zijn vriendje beschrijft, bijvoorbeeld hoe hij brood voert aan de vissen in de vijver bij de camping: 'Stefan gooide met eindeloos veel geduld piepkleine stukjes in het water. Ik scheurde de boterhammen gewoon in vieren' (p. 139). Knap hoe Leuwsha zich in de leefwereld van een kind weet te verplaatsen. Die gave had ze al eerder laten zien in haar debuutroman *De Parbo-blues*.

Een andere opvallende bijdrage is geleverd door Herman Hennink Monkau. In zijn verhaal 'Schubert in de Palmentuin' bezoekt een man na lange tijd zijn geboorteland Suriname. Vanuit daar blik hij terug op een ontmoeting met een Surinaamse kennis op de Albert Cuypmarkt. Hennink Monkau heeft een bijzondere schrijfstijl, waarin hij heel compact ontzettend veel informatie weet te verwerken. Zo springt hij van het ene op het andere onderwerp, maar door de spontane manier waarop dat is gedaan, is het niet storend. Bovendien gaat het om interessante informatie, al is het soms wel een kwestie van de aandacht goed erbij houden.

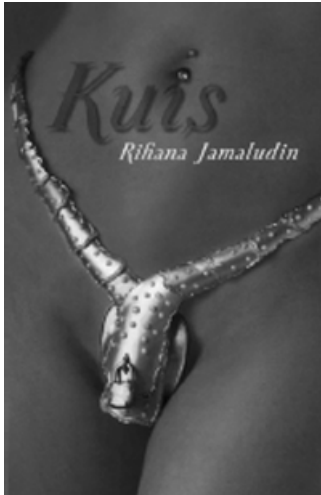
En dan heb ik het nog niet eens gehad over de verhalen van Henna Goudzand Nahar, Guilly Koster, Karin Amatmoekrim, Annette de Vries, Maylin Simons en Carry-Ann Tjong-Ayong. Want die horen zeer zeker ook tot de pareltjes. Surinameliefhebbers: tast toe!

Kirsten Dorrestijn

Rihana Jamaludin, *Kuis*. Amsterdam: KIT Publishers, 2011. 222 p., ISBN 978 94 602 2117 0, prijs € 17,50.

De belangrijkste verhaallijn van de roman *Kuis* is een van de vreemdste die ik ooit ben tegengekomen. Hierin gaat het over een kuisheidsgordel. Je zou verwachten dat het verhaal zich dan afspeelt in de duistere middeleeuwen, maar nee, het gebeurt allemaal in het hedendaagse multicul-

turele Amsterdam. De gordel is bestemd voor de mooie Turks-Nederlandse Ashmana, een moderne jonge vrouw, opgevoed door haar gescheiden Nederlandse moeder die haar heeft ingeprent niet afhankelijk te raken van een man. Ze krijgt de gouden kuisheidsgordel niet omdat haar wulpsheid de spuigaten uitloopt, maar als teken van de band die ze met haar vriend Bennie heeft. Althans, zo ziet zij het:

Met Bennie werd het beter, alles werd anders. Ik kreeg een nieuwe familie, een plaats waarin ik me om mezelf gewaardeerd voel. Wat kan de gordel anders zijn dan het symbool van mijn nieuwe band? Die gordel is een spel, zo serieus als je hem zelf nemen wil, en toch tastbaar... (p. 149)

In werkelijkheid wil haar vriend, de Hindostaanse Bennie, dat Ashmana een kuisheidsgordel draagt om haar aan zich te binden voordat ze zelf zou ontdekken dat ze iedere man kan krijgen die ze maar hebben wil. Hij is van plan haar snel zwanger te maken, want als ze eenmaal moeder is, zal ze niet gauw gaan scheiden. Zo is Benny het vleesgeworden cliché van de bezitterige macho en Ashmana van de volgzame goedgelovige vrouw, ondanks haar opvoeding en opleiding.

De centrale figuur in de verhaallijn over de kuisheidsgordel is de Hindostaanse goudsmid Ramesh. Bennie en Ashmana kiezen hem uit om de gordel aan te meten en te smeden, omdat hij een kluizenaar is, die de faam heeft dat hij een kuis leven leidt. Maar zodra Ashmana over de drempel van zijn winkel stapt, is hij smoorverliefd. Dat wordt nog erger als hij bij het opmeten van haar kruis de zoete geur ervan opsnuift. Hij staat voor een dilemma: hij is het niet eens met het idee van de kuisheidsgordel omdat deze Ashmana tot bezit maakt, maar als hij de opdracht weigert, zal hij haar niet meer zien. Het vlees is sterker dan de geest en hij gaat de opdracht uitvoeren, waarbij een voor het oog zuiver geestelijke vriendschap ontstaat tussen goudsmid Ramesh en mooie Ashmana.

De werkelijkheid is echter dat Ramesh zijn liefde voor haar niet durft te uiten, omdat hij beseft dat hij dan het contact met haar verliest. Hij komt tot halfslachtige oplossingen van dit probleem. Hij weet Ashmana ervan te overtuigen dat ze zelf een tweede sleutel van de kuisheidsgordel moet hebben. Hij verzint ook iets waarmee hij zijn eigen stempel op de gordel zet en zo symbolisch op de intiemste plek van Ashmana aanwezig is: hij ponst gladde knoppen van bloemenranken in de vorm van zijn initialen 'op een plek die zo intiem was, dat alleen de draagster ze moest

bemerken' (p. 212). En Ashmana merkt inderdaad dat er wat zit, want als ze beweegt, raakt ze opgewonden: 'Het was of ze onder het lopen

voortdurend gekust werd, en dan wel op een zeer intieme plek' (p. 208). Ze besluit haar eigen sleutel te gebruiken en bemerkt dan wat Ramesh heeft gedaan. Ze is woedend op hem, wat het einde van de vriendschap is. Ook biecht ze het geheim van de eigen sleutel op aan haar vriend Bennie, die door zijn boosheid erover zijn ware aard van bezitter toont, wat ook het einde van de liefde betekent. Zo worden de boosdoeners Bennie en Ramesh gestraft en leeft Ashmana *sadder and wiser* verder.

De tweede verhaallijn is die van de vriendschap tussen de hindoe Ramesh en de Surinaamse moslim Hassan. Deze lijn gaat over de religieuze raakvlakken tussen beiden. Ze streven elk op eigen wijze onthechting van het aardse na door te mediteren. Hassan doet dit door zich te concentreren op een eindeloze rij namen voor het goddelijke en Ramesh door te mediteren over de godin Parvati, waarbij hij in trance raakt en de godin aan hem verschijnt. In feite weerspiegelt Parvati het onderbewuste van Ramesh.

Ook Hassan verlaat het pad van de absolute kuisheid, als hij verliefd wordt op de vrouw aan wie zijn familie hem wil uithuwelijken. Hij wil sinds dat ogenblik dienstbaar zijn aan de mensheid door imam te worden. Zijn religieuze opvatting klinkt in de oren van andere moslims als een ketterij: geen enkele godsdienst heeft de complete waarheid, de waarheid is relatief, en de heilige boeken zijn niet betrouwbaar, want ze zijn pas eeuwen later van horen zeggen opgesteld. Hassan en Ramesh benadrukken het complementaire aspect van het leven: zij zijn in hun streven naar kuisheid 'de aanvulling op de potpourri van bandeloosheid' (p. 50).

Schrijfster Rihana Jamaluddin beperkt dit complementaire aspect niet tot een tegenstelling tussen deze twee individuen en de maatschappij. Ze laat zien dat de tegenstelling overal voorkomt: in de religies en in de romanfiguren zelf. Hassan zegt:

De waarheid is misschien wel te groot voor ons kleine bewustzijn. Hoeveel zouden we kunnen bevatten, van iets dat onmetelijk is? Wat. Als elk van de vier grote godsdiensten nu een déél van de waarheid bevat? En... bovendien tegen zichzelf moet strijden, zoals het in een wereld van dualiteit betaamt? Daar hebben we de dualiteit alweer. Mijn vriend, de mens is een wezen dat faalt, maar hij streeft naar perfectie. (p. 105)

De religieuze verhaallijn moet het onverklaarbare in de lijn over de kuisheidsgordel verklaren: de goedgelovigheid van Ashama en de abrupte verliefdheden van Ramesh en Hassan. Maar het is een onbevredigende verklaring. De figuren stappen zomaar af van iets wat ze een levenlang hebben nagestreefd. Bij mij blijft de indruk achter dat je zo in feite alles kunt doen wat je wilt en alles kunt goedpraten. Die indruk wordt versterkt door de ingevoegde soefi-verhalen die Hassan en Ramesh gebruiken als ze iets duidelijk willen maken. Je kunt met die verhalen alle kanten op.

Qua stijl zijn die verhalen een verademing door de concreetheid die eruit spreekt. Jamaludin is in de rest van de roman heel wat minder concreet. Ze houdt van clichés: ‘Met sierlijke bewegingen serveerde zij de gerechten, en schonk de klanten haar innemende glimlach’. Dat combineert ze soms met sociologentaal:

Er was niet zoveel waarover ze samen konden praten - het verschil in scholing tussen hen, en de kloof die dit in hun kijk op cultuur veroorzaakte, stond een gelijkgestemde beleving van de wereld in de weg. Maar dat deerde hen niet. Moeder en zoon waren elkaar volkomen toegewijd. (p. 19)

Beschrijvingen worden soms bijna lachwekkend door de abstracties waaruit blijkt dat niet echt is waargenomen:

Tussen het geflikker van de discolampen door, onderscheidde hij in de deinende massa chique avondkleding en glinsterende sieraden. Om hem heen vonden hartelijke ontmoetingen plaats en schoof men bij vrienden aan. Toekomstplannen werden aan de tafeltjes uiteengezet en carrièremogelijkheden besproken. (p. 43)

Het enige dat opvalt in *Kuis* is het vreemde gegeven van de kuisheidsgordel. Het maakt duidelijk dat mannen bezitterig zijn en vrouwen goedgelovig. Of mag ik dat niet zomaar veralgemenen? Zo word je als lezer toch opgescheept met een ambivalentie van het leven dat Jamaluddin in haar roman verkondigt.

Jos de Roo

Anil Ramdas, *Badal*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2011. 412 p., ISBN 9789023459040, prijs € 19,90.

De Nederlandse auteur van Surinaamse origine Anil Ramdas is een zeer productief man. *De papegaai, de stier en de klimmende bougainvillea* (1992), *Het besluit van Mai* (1994), *De beroepsherinneraar* (1996), *Zonder liefde valt best te leven* (2004) en *Het geheugen van een stad* (2000) zijn maar enkele titels van hem. *Paramaribo, de vrolijkste stad in de jungle*, een kritische blik op zijn geboorteland, verscheen twee jaar geleden en nu ligt er alweer een vuistdik boek van hem klaar. De eigenzinnige essayist maakt met *Badal* de overstap van literaire non-fictie naar het terrein van de literatuur *tout court*. *Badal* is zijn eerste roman. Tussen het verschijnen van de verhalenbundel *Het geheugen van de stad* en *Badal* ligt een decennium en een wereld van verschil en kwaliteit.

Voor het contrast grijp ik eerst terug op *Het geheugen van de stad*. ‘Plotseling doemden dan die grote koplampen van de pick-up op, je kon dat van heel ver al zien. Geluidloos. Pas na een hele tijd hoorde je de motor’ (p. 13). Hij woonde toen aan de Kwattaweg. Met zijn grootvader trok de kleine Koemar 's morgens heel vroeg naar de markt in Paramaribo om groenten te verkopen. Dat Surinaams beeld staat scherp in het geheugen gegrift van de Rotterdammer Koemar Khargi. ‘Het geluidloze licht van Suriname’ is één van de tien verhalen die tot het geheugen van Rotterdam behoren. Anil Ramdas schreef dit boek naar aanleiding van de tentoonstelling *Rotterdamers*, die tot 2010 te zien was in het Wereldmuseum in Rotterdam. In deze multiculturele havenstad van 600.000 inwoners werken en wonen ongeveer 180 sverschillende nationaliteiten. De nieuwe Rotterdammers met wie Ramdas sprak, komen uit Marokko, China, Kaapverdië, Suriname, Curaçao, Bosnië, Turkije en Italië. Hij wilde weten hoe zij hun gloednieuwe plek op aarde hadden veroverd. Volgens hem heeft Rotterdam zich niet tot een wereldstad gemaakt door de *skyline*, maar door de herinneringen van zijn inwoners. Voortdurend kampt de verteller met dubbele gevoelens wanneer hij of zij het heeft over ‘hier’ en ‘daar’. De oudere geïnterviewden balanceren tussen ‘toen’ en ‘nu’, de jongeren tussen hun Nederlandse omgeving en hun migrantenstamboom. De migrant verhuist niet alleen met zijn familie en heel zijn hebben en houden, maar ook met zijn geheugen. De Nederlandse baksteen krijgt daardoor een ander karakter.

Het geheugen van de stad is een zeer intimistisch en poëtisch tijdsdocument, waarin meer gesproken wordt over de bergen van Marokko, de haven van Hongkong of het Surinaamse platteland dan over Zuidplein of Feijenoord. De literaire zwerfkat Anil Ramdas speelt met dit thema op zijn geliefkoosd terrein. ‘Met deze verhalen,’ schrijft hij, ‘kan ik aantonen dat Turken en Italianen en Zeeuwen en Antillianen niet dezelfde mensen zijn, maar misschien wel dezelfde levensmotieven hebben’ (p. 9). Ramdas doet dat op een sublieme manier. Dit boek is niet alleen een schitterend staaltje van orale geschiedschrijving, maar tevens een literair pareltje. De sociaal-geograaf of stadsantropoloog Ramdas slaagt erin om met zijn vaardige pen tien getuigenissen van mensen op te tillen tot een niveau dat ergens op de literatuurpagina's thuis hoort. Vooral het verhaal ‘Elk vlokje is een ziel’ waarin hij de levensgeschiedenis van Sasa uit Sarajevo die aan ongeneeslijke kanker lijdt, te boek stelt, kleeft aan de ribben. Niet alleen de tekst, maar ook het fotomateriaal maken deze uitgave tot een juweeltje.

Elk verhaal opent met een kleurenfoto van de verteller(s) in zijn (hun) familiekring. Pas op het einde van de tekst volgen de historische zwart-wit foto's. Het is de visuele bekroning van een prachtige leeserva-

ring en dus een boek om te koesteren.

En nu een bespreking van *Badal*. Hoofdpersoon in deze roman is de ouder wordende Harry Badal die zich heeft teruggetrokken in Zandvoort aan de Nederlandse kust. Het is zeker niet de meest vrolijke plek van Nederland waar hij zijn dagen doorbrengt en informatie verzamelt voor een essay over *white trash*. Dat zijn voor hem de kansarme autochtone Wildersstemmers. Met dat onderzoek wil Badal zijn leven en zijn werk opnieuw op het spoor krijgen. Hij was ooit een ‘beroemde Hindoestaan’, een Nederlandse Surinamer van Indische afkomst. Badal had invloed als opiniemaker over thema's als racisme, kolonialisme en multiculturaliteit, maar door zijn alcoholisme is hij aan lagerwal geraakt en volledig vervreemd van zijn vrouw en kinderen. Hij wordt een nukkige geheelonthouder - Seven Up is zijn enige drank - en leeft zeer teruggetrokken.

S., een Surinaamse vrouw, is de enige met wie hij in Zandvoort echt veel contacten onderhoudt. Met haar houdt hij diepzinnige gesprekken, die zeer geregeld afgewisseld worden met chronologische *flashbacks* over zijn kosmopolitische carrière, die hem van Suriname, over Nederland, naar de Caraïben en India brengt. Tijdens zijn reizen ontmoet hij ook een zekere Anh, een geheimzinnige Vietnamese journaliste met wie hij een platonische verhouding heeft en die hij op verschillende plaatsen van de wereldbol ontmoet. Harry Badal kickt niet op vrouwen, maar wel op hun intellectuele capaciteiten.

Dat blijkt ook uit de slotbladzijden als hij, de niet meer drinker, opnieuw in de drank vliegt en dronken met S. op het strand van Zandvoort belandt. Een poging tot fysiek contact mislukt en uiteindelijk vlucht hij in het water - zijn het dronkenmans hallucinaties of gaat hij zelfmoord plegen? - en in de muziek. Hij hoort Santa Maria van Gotan Project. Badal laat ‘zich zachtjes wiegen op een zesachtstemaat’ van deze Parijse muziekbond en verdwijnt (p. 412).

Na dat slotzinnetje heeft de lezer 412 bladzijden achter de kiezen. Ik heb er een groot aantal tandenknarsend van gelezen. Misschien is het mijn handicap dat ik te veel werken van Anil Ramdas heb gelezen, maar voor mij is Harry Badal een slecht vermomd romanpersonage. Je kijkt er los doorheen en dan blijft er alleen maar Ramdas over. De auteur doet ook geen enkele moeite om dit te ontkennen, want wat Badal doet is exact een chronologische afdruk van Ramdas' carrière. Op het arbeidsbureau wordt hij ingeschreven als invalkracht aardrijkskunde (Ramdas is sociaal geograaf). *De Groene Amsterdammer* waarvoor Ramdas werkte, wordt ‘het Weekblad’, de bijlage van *NRC/Handelsblad* wordt ‘het Bijvoegsel’. Ramdas zat in 1992 bij *Zomergasten*, dus Badal ook. Ramdas trekt als journalist naar India, Badal ook en ga zo maar door. Dat is ongetwijfeld voor Ramdas een uitgelezen positie om het, schaars vermomd als Badal, over eigen winkel te hebben, zoals op p. 340 waar hij een redacteur laat zeggen: ‘Er zijn nog altijd redacteurs die vinden

dat je niet aan journalistiek doet, maar egodocumenten produceert'. Ook zijn geliefkoosde auteurs die hij uitvoerig in zijn essays behandelt zoals Stuart Hall, Pico Iyer, Joseph Conrad, Salman Rushdie en V.S. Naipaul (erudiet, briljant en chagrijnig zoals Badal?) mogen niet ontbreken. Badal blijkt ook een meer dan gewone filmkenner te zijn en die kennis weet hij in zijn gesprekken met zijn intellectuele vriendinnen breeduit te smeren. Er is een hoofdstuk dat 'Under the volcano' heet en dat is een subtiële verwijzing naar de schitterende roman van Malcolm Lowry waarin het hoofdpersonage een tragische zuipschuit is. In de meeste gevallen blijft het echter niet bij een subtiële verwijzing, maar gaat het om een opeenstapeling van weetjes die op zich misschien interessant zijn, maar alleszins niet functioneel in het kader van een roman. Wanneer hij bijvoorbeeld *Schindler's list* in 'de roman' binnenhaalt, begint Badal of een van zijn vriendinnen aan een uitvoerig nummertje kennisetalage waardoor hij misschien wel in aanmerking zou kunnen komen voor een onderscheiding in een quiz als 'De slimste mens ter wereld', maar zeker niet voor een prijs als de beste romancier. Wanneer het boek weer de richting van de 'omgevallen boekenkast' opging, voelde ik mij terecht komen in een heel ander leesregister waar eerder encyclopedieën thuishoren.

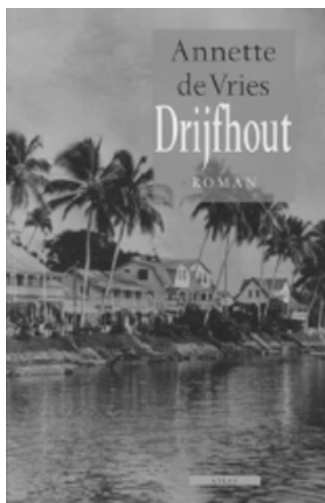
Ramdas slaagt er bij momenten in om Badal een gecomplexeerd Woody Allen-achtig karakter mee te geven, maar ook in een aantal films van deze cineast stuit ik op het intellectualisme dat het artistieke karakter van het geheel te niet doet. Het is niet voldoende om te strooien met *bons mots* zoals 'een migrant wordt je pas als je bij je moeder weg wil' (p. 40) of te weten dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog Indiase soldaten in Zandvoort op olifanten over het strand banjerden om een goede roman te schrijven. Dat is de reden van mijn veelvuldig tandengeknars tijdens de lectuur van dit boek. *Badal* is naar mijn smaak een slechte roman van iemand met een zeer goede pen. Anil Ramdas zou zich misschien beter houden aan literaire non-fictie zoals in het prachtige *Geheugen van een stad* of aan tegendraadse essays met een zeer persoonlijke stempel. Over *white trash* bijvoorbeeld.

Walter Lotens

Annette de Vries, *Drijfhout*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas, 2010. 316 p., ISBN 978 90 450 0917 9, prijs € 19,90.

Met haar tweede roman *Drijfhout* heeft Annette de Vries de kwaliteit van haar succesvolle debuut *Scheurbuik* (2002) bevestigd en daarmee het algemene probleem dat zo vaak optreedt bij een tweede roman overwonnen. In deze roman presenteren drie vertellers hun verhaal over een drievoudig schuld-en-boete-probleem in de drie tijdslagen van een turbulent heden,

een opspokend verleden en een toekomst die bevochten moet worden.

Het zich in het Surinaamse grensplaatsje Albina afspelende verhaal is een familieroman in dubbele zin, omdat ze niet alleen over een familie gaat maar het begrip familie zelf thematiseert: wie is familie en wat betekent het familie van elkaar te zijn?

Wij zijn de meest diepe zin van het woord familie van elkaar, omdat we dezelfde geschiedenis meetorsen. Of we het met elkaar kunnen vinden of niet is niet zo belangrijk. Het is niet ons goede of slechte contact dat ons tot een familie maakt. Het is dit verhaal dat ons bindt. (p. 307)

Dat verhaal speelt zich af in twee landen en in twee tijden: het verleden in Suriname, het heden in Nederland. Twee vrouwen, een uit Nederland en een uit Frans Guyana, de een wit en de ander zwart, beiden kunstenaar, beiden ernstig teleurgesteld in het leven doordat ze in de steek zijn gelaten door de partner, beiden in verwachting van een dochter en een zoon en tenslotte beiden naar Suriname gevlucht en daar als ‘drijf hout’ komen aandrijven: de ‘bazin’ om er te trouwen en er te gaan wonen en het ‘dienstmeisje’ om er een nieuw bestaan op te bouwen, beiden ‘gered’ door de bamhartige maar halfslachtige pensionhouder Eddy, maar beiden met aanpassings- en acceptatieproblemen in het grensplaatsje, waarbij de onderlinge naijver en zelfs haat tussen de twee vrouwen onoverkomelijk blijkt, waarna de ene repatrieert naar Nederland en de ander sterft.

Dat wat er allemaal is gebeurd in het verleden en hoe dat heeft kunnen gebeuren, leren we als lezer aan de hand van de verhalen van drie vertellers (twee mannelijke en een vrouwelijke) die in de drie delen van de roman achtereenvolgens in wisselende volgorde hun verhaal doen en elkaar na jaren weer ontmoeten. De twee vrouwelijke antagonistinnen Jacoba en Nadine krijgen zelf geen stem en worden door het wisselende perspectief van de anderen beschreven.

Het verleden blijft spoken en kan niet genegeerd of uitgewist worden. Het verhaal begint schokkend als Hortence in de Oude Kerk in Amsterdam tijdens een feestje uit woede en wraak op de grafzerken van de in de kerk begraven koloniale slavenhouders danst, maar in feite op het graf van haar stiefmoeder. Zo wordt een persoonlijk onverwerkt verleden tot metafoor van een historische catharsis. *Drijf hout*

is naast een familieverhaal ook een ode aan de Marowijne en aan het pittoreske Albina van weleer:

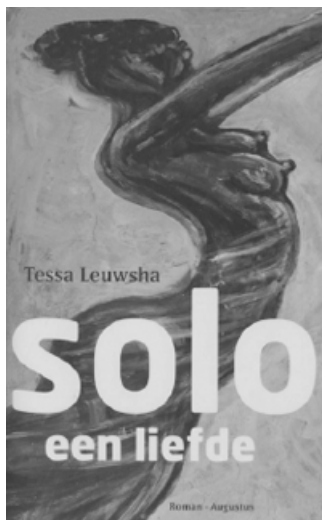
Tien jaar later kwam ook Albina zoals wij het hadden gekend, aan haar einde. Het werd verwoest tijdens de binnenlandse oorlog tussen

het leger van Bouterse en het junglecommando van Brunswijk. [...] Op het NOS journaal zagen we pension Marowijne, samen met alle andere statige, koloniale huizen langs de Marowijnerivier, in vlammen opgaan. Oom Eddy snikte als een kind.’ (p. 254)

Annette de Vries slaagt er in deze gecompliceerde familiegeschiedenis te vertellen in een stijl waaraan de lezer niets overblijft dan zich eraan gewonnen te geven. Het einde van de roman biedt de expliciete ontkoping die wat mij betreft zowel beknopter als minder nadrukkelijk had gekund, ook al omdat er actuele politieke zaken bij betrokken worden die in het verhaal als weinig functioneel beter achterwege hadden kunnen worden gelaten. Aan het einde blijft voor mij de intrigerende vraag in hoeverre de familierelatie tevens impliciet als de relatie tussen de twee landen Nederland en Suriname gelezen kan worden. Wat ik echter wel zeker weet is dat Annette de Vries met *Drijfhout* er volkomen in geslaagd is het niveau van haar romandebuut te bestendigen, zo niet te overtreffen.

Wim Rutgers

Tessa Leuwsha, *Solo, een liefde*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus, 2009. 192 p., ISBN 978 90 4570 174 5, prijs € 17,90.

De eeuwige zoektocht naar de voorouders is een belangrijk thema in de Surinaamse literatuur, zo ook in *Solo, een liefde*, de tweede roman van de Surinaams-Nederlandse schrijfster Tessa Leuwsha (1976). Dit werk is totaal anders dan haar debuut *De Parbo-blues* (2005). In *De Parbo-blues* wordt op een associatieve manier de relatie van een jong meisje met haar vader uitgesponnen - een vader die altijd en eeuwig stoned in Amsterdam rondhangt. *Solo, een liefde* is een interessante opvolger. Het verhaal speelt dit keer niet in Nederland, maar in Suriname en gaat op sommige punten ver terug in de tijd, naar voorouders die op de plantages leefden. De toon van het boek is ernstiger dan in *De Parbo-blues*. Het verhaal is sterker gearrangeerd, de verhaallijnen ontwikkelen zich niet-lineair.

Hoewel het in eerste instantie om een historische familieroman te gaan, speelt het verhaal niet ver terug in de tijd: in de tweede helft van de twintigste eeuw. De hoofdpersoon Solana Cummings wordt in 1950 geboren in Coronie, op de katoenplantage Paradise. De eerste dertig pagina's worden we in een razend tempo voorgesteld aan de hele familie Cummings. Niet alleen de jeugd van Solana met haar moeder wordt beschreven, ook lezen we over haar grootouders en haar overgrootou-

ders, tot de eerste Cummings die in de slaventijd in 1801 op de plantage Paradise terecht kwam. Terwijl haar familie ervan overtuigd was dat de plantage met haar droge grond gedoemd was te mislukken, weigert Solana de hoop op te geven.

Dan ontmoet Solana Orfeo Baag. Het is liefde op het eerste gezicht en de twee bouwen een krachtige relatie op. Orfeo is een getalenteerd trompettist. Zijn hele leven draait om het maken van muziek. Samen met zijn vrienden vormt hij de band Kibacopa, waarvan hij de leider is. Door middel van de muziek proberen de bandleden uit de armoede waarin zij leven te ontsnappen. Het is de enige manier om verder te komen.

De buurt waar ze woonden heette Frimangron, letterlijk vertaald ‘de grond van de vrije man’, maar daar zag Orfeo in de praktijk weinig van terug. Solana kende de benauwde stadswijk die grensde aan het centrum, een oppervlakte van nog geen honderd hectaren. Er woonden overwegend Creolen, de erven waren er klein en de huizen leken van ouderdom of verval steun bij elkaar te zoeken. ‘Nu ik erover nadenk,’ zei Orfeo, ‘dat is wat ons bindt: die buurt, maar dan vooral het eruit willen komen’ (p. 38).

Het bandje treedt in het begin alleen op op huwelijksfeesten en verjaardagen, maar later ook in de gerenommeerde Coconut Club in Paramaribo. Orfeo's vrienden blijken echter minder gedreven muzikanten dan Orfeo zelf. Het ene na het andere bandlid haakt af, een doorbraak zit er niet in.

Is voor Orfeo de band zijn levensdoel, voor Solana is dat het herstellen van de plantage. Terwijl haar voorouders Paradise als een beklemmende last zagen, ziet Solana het opknappen ervan als een positieve levensvervulling. Naast haar baan als verkoopster in warenhuis Kersten volgt ze een opleiding bij het ministerie van landbouw, veeteelt en visserij. *Solo, een liefde* gaat vooral over de strijd met het eigen lot, de zoektocht naar vrijheid, en over vergeefse dromen.

De familie verhalen die van generatie op generatie aan elkaar zijn doorverteld, geven een aangrijpend beeld van de slavernij. Bijvoorbeeld het verhaal over een voorouder van Orfeo, genoemd ‘Eerste Baag’, die een weggelopen slaaf verraadt.

Orfeo was nog maar een kind toen zijn vader dit op strenge toon voor het eerst aan hem vertelde. Hij vond dat Eerste Baag te braaf was geweest, dat hij een andere kant op had kunnen kijken. Pas veel later, hij was wild en opzwepend met de jongens aan het trommelen, schoot zonder duidelijke aanleiding een andere mogelijkheid door hem heen: angst. Eerste Baag was bang geweest. Voor de Hollanders, met hun voor hun borst gekruiste armen en hun roze gezichten (p. 69).

Dit soort passages geven het boek belang. De zwarte bladzijde uit de geschiedenis mag niet verloren gaan. Ook de gevolgen van de geschiedenis voor de betekenis van huidskleur in de huidige tijd worden duidelijk. Zoals wanneer Orfeo's moeder zich uit de naad werkt om een perfect pak te maken voor een man, een afstammeling van een Joodse plantagehouder.

Zijn vader wordt boos op haar: ‘Vrouw, je forcéert je! Wat denk je, dat die man op dit pak zit te wachten? Hij heeft er honderd in zijn kast. De eerste de beste *witman* die hier aan de deur komt en je buigt als een knipmes.’

Dat Leuwsha kan schrijven had ze eigenlijk al bewezen met haar eerdere werk. Ook in deze roman blinkt ze weer uit met haar oprechte, heldere schrijfstijl. Terecht werd de roman bekroond met de *Black Magic Woman* Literatuurprijs 2009.

Kirsten Dorrestijn

Edgar Cairo, *De smaak van Sranan Libre*; Roman over het bloedblad van Paramaribo op 8 december 1982. Haarlem: In de Knipscheer, 2007. 136 p., ISBN 978 90 6265 594 6, prijs € 13,50.

Maar een ding weet ik: *Sranan* gaat niet rusten! Niet om geweld, maar om de liefde! Liefde, liefde, brandende liefde. Om liefde, vrijheid en respect voor alle zonen, alle kinderen van één *trutru* en waardig *Sranan*. Dát is de smaak van *Sranan Libre*. Dát is de ware geest van 't vrije, vrije Suriname! (p. 134)

Dát schreef Edgar Cairo december 1982 naar aanleiding van de liquidatie van vijftien vermeende tegenstanders van het militaire regime in zijn rouwklacht *De smaak van Sranan Libre*, destijds uitgezonden als hoorspel. In 2007 - 25 jaar na de ‘decembermoorden’ van 1982 - verscheen het hoorspel als roman bij De Knipscheer. Het is niet het eerste boek van deze uitgeverij over de militaire staatsgreep en de decembermoorden (Voor een overzicht van 8 december in de Surinaamse literatuur verwijst ik naar het hoofdstuk van Els Moor in de bundel *Paramaribo Brasa!* van uitgeverij Bas Lubberhuizen). In vier hoofdstukken schetst Cairo het relaas van een familie aan weerszijden van de oceaan, in Amsterdam en Paramaribo. Het verhaal begint op 7 december in Amsterdam. De ik-figuur, Armand, kan de slaap niet vatten. Als de ochtend gloort verschijnt zijn broer voor zijn geestesoog ‘bedekt met een massa aangekoekt bloed’. Armand schreeuwt het uit: ‘Help, mijn broer is dood,

vermoord!’ (pp. 14-15). De andere familieleden komen verschrikt aanrennen. De brief van zijn broer Jusu (Jozef) die de vorige dag arriveerde, vormt de aanleiding voor zijn droom. Jusu is na de revolutie naar Suriname vertrokken om het land te helpen opbouwen. Zijn ‘klinkende briefschrijfsels’ eindigen doorgaans optimistisch, maar de revolutie heeft rafelige randjes gekregen. De toon van zijn laatste brief is bezorgd en angstig: ‘P’pa Kwa en Mama Dina, groeten aan jullie en me broers. En aan al die mensen waarvan jullie weten dat ik die gekend heb.

Ik heb dat rare gevoel dat ik... ach, laat maar! Jullie zien me heus wel terug' (pp. 28-29). In de brief vertelt Jusu over de droom die hij heeft gehad over rookwolken en een oerwoudhoge, bloedrode golf. Winti-goden, bange voorgevoelens en voortekenen, spelen een grote rol in de roman. Als ppprrringgg... de telefoon gaat, is er bericht uit Paramaribo: Jusu is vermoord. De familie is verbijsterd. Wat er precies gebeurt is weten ze niet. Alleen dat hun zoon en broer is doodgeschoten. Er zijn branden geweest, horen ze via de radio. Executies. Later komen er verhalen los over martelingen. Armand huult, huult. In zijn hoofd nestelt zich de Kromanti, een hogere geest, die het zal opnemen tegen de Leba, de god die hier het kwaad symboliseert. Voor Armand doemt het beeld op van een duif die door aasvretende beesten wordt belaagd. 'Zo wordt de Kromanti belaagd door Leba's. [...] Zo wordt het wezen van onze vrijheid belaagd door de onheilskrachten van die moordenaars. De kromanti gaat winnen, je zal 't zien' (p. 45).

Verrassend is de korte passage waarin het perspectief wisselt en een sprong terug in de tijd wordt gemaakt. De verteller kruipt in de huid van 'de majoor-opperbevelhebber-extra sergeant, tegelijk opperstinkdier en aanstaande dictator'. Het is een paar weken voor de noodlottige gebeurtenissen. Ook de 'aanstaande dictator' kan niet slapen. Al weken niet. Boze dromen kwellen hem. Hij is verlamd door angst en paranoia. Hij heeft al een paar keer zijn uzi op zijn eigen schaduw leeggeschoten 'En elke keer dat hij watert gaat hij zijn urine inspekteren. Om te kijken of hij niet iets vreemds te drinken heeft gekregen van zijn eigen "vrienden". Of hij steekt zijn vinger aan zijn kak, ruikt en proeft zijn bilprodukt. Om te weten of hij toch niet ongemerkt vreemde dingen heeft gegeten' (pp. 74-75). Voor de wandspiegel spreekt hij het volk toe. Hij somt op wat hij allemaal zal doen met zijn vijanden: met Daal, met de intellectuelen, de couppelegers en hun advocaten... 'Professor, journalisten, student, alles. We rampeneren ze'. Hij besluit zijn oratie met de woorden: 'Kom uzi! We gaan slapen. Morgen is er weer een onderdrukkingsdag! Aaahh!' (p. 81).

Cairo schetst hoe de 'refolusie' verdeeldheid zaait binnen families. In Paramaribo rukt oom Frenkel zich los uit een demonstratie al roepend, dat de vlag halfstok moet, dat het volk moet mogen rouwen. Zijn tweede zoon, neef van Armand en een overtuigd revolutionair, legt hem het zwijgen op. De roman eindigt met de constatering, dat Suriname niet zal gaan rusten voordat de vrijheid herwonnen is. Het vrije Suriname - *Sranan Libre* - is de ware geest van Suriname.

Het is de vraag hoe de in 2000 overleden Cairo zou terugkijken op zijn roman als hij wist dat Bouterse - in zijn roman aangeduid als 'stinkdier met uzi' - nu aan de macht is. Zoveel jaar na dato weten we - dankzij het decemberstrafproces dat in 2007 van start ging - meer over wat er werkelijk gebeurd is. Duidelijker is komen vast te staan dat de schietpartij niet in de nacht van 8 op 9, maar daarvóór plaatsvond. Het alibi van

Bouterse is daardoor op losse schroeven komen te staan. Of Bouterse - zoals Cairo's roman veronderstelt - de (enige) kwade genius was achter een weken van tevoren geplande liquidatie, is een van de zaken waarin de rechters hopelijk klaarheid brengen.

Michiel van Kempen merkte in een recensie voor NBD/Biblion eerder al op: 'De roman vertoont alle sporen van haastwerk: rommelige opbouw, geen overtuigende karakters, weinig diepgang'. Mee eens. Het grootste plezier heb ik beleefd - het treurige onderwerp ten spijt - aan de geestige formuleringen, de - soms platvloerse maar tegelijkertijd ook schrijnende - familietafereeltjes, de ritmiek, en speelsheid van Cairo's taalgebruik: een mengeling van Surinaams-Nederlands, *Sranan* en eigen woordbrouwsels doorspekt met onomatopoeën. Toch lenen die zich naar mijn smaak misschien beter voor een orale vertelling dan voor een roman.

Ellen de Vries

Aspha Bijnaar, Ineke Mok & Dineke Stam (scenario en tekst), Kae Solo (illustraties en vormgeving), *Jacquelina; Slavin van plantage Driesveld*. Amsterdam: KIT Publishers, 2010. 32 p., ISBN 978 94 6022 109 5, prijs € 9,95.

Jacquelina is een stripboek, het eerste kinderboek van NiNsee (Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis) dat in samenwerking met KIT Publishers is gemaakt. Vorig jaar was het onderdeel van de tentoonstelling Kind aan de ketting dat inzicht gaf in slavernij van kinderen in het verleden en anno nu.

Het verhaal is gebaseerd op een verslag over de zaak van de vijftienjarige Surinaamse slavin Jacquelina die in 1829 ter dood werd veroordeeld vanwege het vergiften van haar slavenmeester. Om het scenario hebben zich maar liefst drie vrouwen bekommerd: Aspha Bijnaar, Ineke Mok en Dineke Stam. Illustrator en vormgever Kae Solo (pseudoniem voor Karel Leidsman) heeft het boek vormgegeven en de tekeningen gemaakt.

De strip wordt ingeleid met een korte verhandeling over de slavernij in Suriname en personageprofielen van alle figuren uit het verhaal. Daar wordt terloops aan de jonge lezers uitgelegd wat de functie van *futuboi*, *basja*, huisslaven en vrije slaven is. Als de strip is afgelopen volgen twee bladzijden met nog wat achtergrondinformatie en de historische verantwoording.

Het verhaal is kort: Jacquelina is verliefd op Kwasie maar mag hem van slavenmeester Van Halm niet meer ontmoeten. Van Halm vergrijpt zich

aan Jacqueline waarna voor haar de maat vol is. Ze wil Van Halm vergiften maar het gaat mis en ze wordt veroordeeld en ter dood gebracht.

Jacqueline's geschiedenis wordt luchtig verteld, met weinig tekst. De in de computer getekende plaatjes spreken duidelijke taal. De personages zijn expressief en karakteristiek. Hun houding, kleding en gezichtsexpressie spreken boekdelen: Jacqueline met haar goudgele *koto* en grote oorringen is een opvallende hoofdpersoon met sexy lange wimpers en laag uitgesneden bloesje. Van Halm is een wellustige griezel met vette haarslierten langs zijn gezicht. Kae Solo weet ook met typografie veel uit te drukken. Als Van Halm op een nacht Jacqueline's hut binnenkomt, bibbert zelfs haar tekst van angst.

Er zitten grapjes in het boek verborgen; poes Krolletje en een muis hebben tussen de regels door een eigen woordeloos verhaallijntje. Als Krolletje op het eind dood ligt omdat hij ook van het gif heeft geproefd, staat de muis er triomfantelijk bij te kijken.

Er is niet eerder een stripboek over de Surinaamse slavernij verschenen. Wellicht daarom hebben drie schrijvers/onderzoekers zich er mee bemoeid. Het boek heeft immers een educatieve waarde en moet historisch kloppen, maar moet ook de doelgroep aanspreken. We leren iets over hoe het toeging in het negentiende-eeuwse Suriname maar bovenal zijn we deelgenoot van het verhaal van Jacqueline, een slavin die in een wrede wereld haar eigen lot in handen probeert te nemen door naar een rigoureuze middel te grijpen. Ze laat zich zelfs hangend aan de galg niet de mond snoeren. Terwijl ze nog een laatste blik van leven geeft, krijgt Van Halm een steek onder water. Ze roept; 'Zie je wel, stoeve ouwe paai? Ik sterf nog liever!' (p. 29).

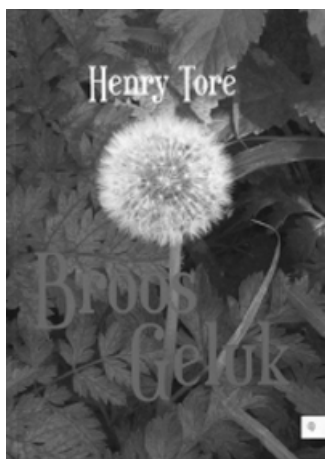
Deze wraage, waargebeurde geschiedenis had dramatisch en realistisch verteld kunnen worden om het invoelbaar te maken. Maar de schrijfsters en illustrator hebben gekozen voor een luchtige, zelfs humorvolle stijl. Ze hebben het verhaal van Jacqueline, een vijftien-jarig slavenmeisje, op een knappe manier aan de vergetelheid onttrokken.

Marijke van Mil

Henry Toré, *Broos geluk*. Zoetermeer: Free Musketeers, 2010. 116 p., ISBN 978 90 4841 589 2, prijs € 16,95.

De nieuwe roman van Henry Toré bestaat uit drie delen. De eerste twee delen hebben elk tien hoofdstukjes. Deel één beslaat iets meer dan de helft van het boek; deel drie telt slechts enkele bladzijden. De indeling verspringt van personage naar personage of per plaats van handeling, wat het boek een aangenaam tempo geeft. Ondanks de bescheiden omvang gaat het echt om een roman, want de lezer maakt de hoofdpersoon, Dennis de Andrade, mee tijdens diens op- en ondergang. Ook het

tijdsverloop hoort eerder bij een roman dan bij een lang verhaal of novelle. De handeling vertoont wel tijdsprongen. Deel drie begint bijvoorbeeld met de zin: ‘Het kan een maand of twee na het ongeluk geweest zijn dat ik mij volledig bewust werd van mijn situatie’ (p. 111). De gebeurtenissen spelen zich af op Curaçao eind 1999 en begin 2000.

Dennis de Andrade vertelt zijn eigen verhaal meestentijds in de vorm van een inwendige monoloog. In deel één houdt hij zich bezig met zijn vriendin Naomi, het spelen in de loterij, zijn moeder en zijn werk. Hij brengt bestellingen rond voor het grootste handelshuis op het eiland, dat van de gebroeders Pereira. Zijn belangrijkste klanten zijn Ruth Drabinski, boetiekhoudster en Catleen Maduro, werkzaam in een *botika*. Dennis luistert graag naar hen, vooral naar hun verhalen over hun liefdesleven.

Het eerste deel begint met een scène die vooruitwijst naar zijn eigen breuk met Naomi. De scène heeft vooral betekenis, omdat Dennis zich hierin als een soort superman voorstelt. In zijn gedachten duiken geregeld cartoonhelden op, met wie hij zich graag vergelijkt. De Andrade is een verwoed lezer van stripbladen. In dit verband is het opvallend dat het taalgebruik van Dennis, of hij nu tegen zichzelf praat of tegen iemand anders, niet dat van de strip is. Hij gebruikt doorgaans de taal van een ontwikkeld mens. Als hij al een opvallend woord gebruikt, hij heeft het op een gegeven moment over ‘op de pot’ (p. 26) zitten, dan kan dat net zo goed een bijzondere keus van de auteur geweest zijn. Stilistisch is hier nog meer aan de hand. De hele beschrijving van wat op de wc gebeurt staat bijvoorbeeld in schrille tegenstelling tot de karakteristiek die Dennis geeft van het naakte lichaam van Naomi. Die laatste beschrijving ademt de stijl van een damesblad.

De meeste tijd besteedt De Andrade aan het kopen van lootjes. Hij bezoekt daarvoor diverse *snèks*, want zo probeert hij de juiste cijfercombinaties van de lootjes die hij wil gaan kopen te achterhalen. Hij heeft geluk: hij wint een bescheiden bedrag. Met een deel van dat bedrag stort hij zich op de landsloterij en weer slaagt hij, zijn droom komt uit: hij wordt rijk. Bij de beschrijving van de *snèks* heeft de auteur helaas de neiging om erg veel details te geven. Het lijkt alsof de verteller rekening wil houden met lezers die deze wereld niet kennen, terwijl op andere momenten Curaçao als bekend wordt verondersteld. De beschrijving remt zo de handeling af en is weinig functioneel.

In deel twee is Dennis rijk. Ironisch is dat zijn vriendin Naomi vlak voordat de loterij Dennis rijk maakte, heeft gekozen voor een rijke man. Deze ironie speelt in

het verhaal maar één keer een rol in de gedachten van Dennis en wordt jammer genoeg niet uitgewerkt. Het toeval slaat ook hier

toe en daarmee basta. Hij gaat in een mooi huis wonen op een heuvel op Montaña. Hij neemt ook zijn moeder in huis. Hij vertelt dat hij rondrijdt in een dure SUV. Zijn overhemd draagt hij het liefst open om een dikke gouden ketting te tonen aan de wereld die hij nu leert kennen. Dat is de wereld van Sheila Booi, zijn nieuwe vriendin. Ze is een nogal wereldse schooljuffrouw. Haar belangstelling gaat vooral uit naar de *Kama Sutra* en spiritualiteit. Die spiritualiteit trekt ook Dennis aan. Hij gaat andere boeken lezen. Daardoor groeit bij hem het besef dat hij eigenlijk conservatief is, dat is één van de oorzaken van de breuk met Sheila. Als hij het idee krijgt in haar wereld met horentjes te lopen, is de breuk compleet.

Door die spirituele belangstelling komt Dennis dichterbij de wereld van zijn moeder.

Tegelijkertijd heeft er nog een opvallende wending plaatsgevonden: Dennis heeft sinds hij rijk werd, nooit meer gegokt. De gokverslaafdheid, die hem toegedicht wordt op de flap van het boek is voorbij. Het gokken vult nu het leven van zijn moeder die de casino's bezoekt en heel berekenend speelt. Zij verdient er genoeg mee om op een gegeven moment een reis naar Nepal te kunnen maken. In dit tweede deel bezoekt Dennis nog één keer Catleen Maduro en Ruth Drabinski, die allebei nadrukkelijk afstand van hem nemen. Zo blijft Dennis achter, alleen met zijn moeder. Hij is niet meer de man tussen vijf vrouwen.

Het leven verglijdt daar bovenop de heuvel in Montaña. Dennis denkt en droomt. In één van die dromen zit hij met een grote sneeuw witte kat op schoot. Het lijkt wel een beeld uit een James Bondfilm, en zo zit de lezer weer bij de cartoonheld. Die witte kat verandert in een scharminkel dat heftig blazend Dennis bespringt en openkrabt, vooral diens gezicht. Hiermee zijn we bij de volgende wending in het verhaal, die wel erg plotseling is, maar dat was de wending in de droom ook. Dennis wordt namelijk door een auto geschept als hij op een donkere avond uit zijn auto stapt om een kat te helpen die met zijn kop vastzit in een blikje. Dit lijkt de climax te zijn, want nu is vooral te zien hoe het broze geluk (van de titel) eruit ziet. Toch lijkt mij de gebeurtenis op de laatste bladzijde van het boek nog ingrijpender.

Dennis is na het ongeluk veranderd van een luisteraar in een man die voortdurend vloekt en scheldt. Hij zit in een revalidatiecentrum en zijn moeder bezoekt hem daar geregeld. Tussen het vloeken en schelden door, de moeder is trouwens de enige persoon die hem rustig kan maken, merkt hij dat zij steeds schimmiger wordt. Zij wordt zo schimmig dat ze op een gegeven moment hem en zichzelf niet meer herkent. Dan komt het schrijnendste moment in het boek, als zij zegt: 'Jongeman, hoe gaat het met je moeder?' (p. 113). Zijn eenzaamheid is absoluut geworden.

Zoals in alle verhalen in de ik-vorm leren we eigenlijk alleen de hoofdpersoon goed kennen. Alle andere figuren ziet de lezer door de ogen van die ik. De Andrade laat zichzelf zien als een voorzichtige gokker die

weet wat hij doet als hij lootjes koopt. Ondanks het feit dat hij zich door het toeval laat leiden, houdt hij zich planmatig aan dat wat het lot hem toespeelt. Dat is een interessant gegeven. Hij moet dat van zijn moeder hebben, die in deel twee ‘rationeel’ aan het gokken slaat. In de liefde is hij niet gelukkig, op dat gebied heeft hij nogal last van jaloezie. Daarom noemt hij zichzelf waarschijnlijk ook conservatief.

De moeder van Dennis, Jeanne Verbruggen, is van meet af aan de belangrijkste vrouwenfiguur. Zij boezemt haar zoon angst en eerbied in. Ze staat bekend als gifmengster en heeft al heel wat huisdieren uit de weg geruimd. Eenmaal wordt de suggestie gewekt dat zij de hand heeft gehad in de dood van Dennis' vader, die kapitein was van een Venezolaanse barkje. Het feit dat zij tarotkaarten legt en leest, krijgt in het boek steeds meer betekenis voor Dennis. De delen waarin zij de kaarten legt, behoren tot de beste van het boek. De vier andere vrouwenfiguren zijn teveel typen, zonder verrassende trekjes. De momenten waarop Dennis vertelt over Naomi en Sheila zijn te eenduidig. De beschrijving van de ontmoetingen met Ruth Drabinski en Catleen Maduro zijn weinig functioneel, behalve misschien dat hierbij benadrukt wordt dat Dennis liever een luisteraar is dan een prater. De tweede reden zou kunnen zijn dat zo bepaalde Curaçaose bevolkingsgroepen geïntroduceerd worden.

Hoe Curaçaos is dit boek eigenlijk? Het eiland lijkt vooral aanwezig te zijn als decor, niet als essentieel onderdeel van de thematiek. De barkjes liggen langs de Handelskade. Dennis gaat zelf op een heuvel op Montaña wonen, hij bezoekt restaurants in De Boogjes achter Fort Amsterdam enzovoorts. Eilandelijke bevolkingsgroepen worden genoemd, maar spelen als groep geen rol. De moeder bijvoorbeeld, is vanwege haar omgang met een eenvoudige Venezolaan door haar familie verstoten uit de blanke protestantse bovenlaag, een groep met op het eiland diepe wortels. Zij is terecht gekomen in een armoedige buurt: de Batavierenwijk. Maar die maatschappelijke tegenstelling speelt in het verhaal geen rol. De naam Batavierenwijk staat trouwens niet op de kaart van Curaçao. Vermoedelijk gaat het hier om de wijk Steenrijk, waar veel straten Nederlandse plaatsnamen hebben. In dit decor gaat het vervolgens over gokken, loterijen, broos geluk en mislukte liefdes, elementen die niet per definitie bij Curaçao horen. Doorslaggevend is het feit dat de hoofdpersoon Dennis zichzelf niet presenteert als Curacaoënaar. Hij heeft het vaker over zijn vader, de Venezolaanse barkjeskapitein, die een paar keer ‘indiaan’ genoemd wordt. Ook voor de andere personages speelt hun identiteit als inwoner van Curaçao nauwelijks een rol.

Wat verder opvalt is dat Dennis een paar keer zegt niets af te weten van de broers en zusters van zijn moeder, terwijl die dus tot een blanke protestantse familie behoren. En dat terwijl, als we Boeli van Leeuwen mogen geloven, Curaçao iedereen alles van iedereen weet. Dennis zou dus heel eenvoudig iets te weten kunnen komen. Maar misschien wil de

auteur zo laten zien hoe passief Dennis is. Hij is eigenlijk alleen actief als het om het kopen van lootjes gaat of om de lichamelijke liefde. Tenslotte: *Broos geluk* heeft niet de sfeer van het fragment *Een tropische kruisiging* dat Toré onder het pseudoniem Arnold Sefrina publiceerde in *Preludium* 3/4 (1992-1993). Dat stuk met zijn mythisch-sprookjesachtige karakter, zit veel dichtter op de Curaçaose geschiedenis en daarom hoort bij het eiland. Een opvallende overeenkomst tussen beide prozawerken is het voorkomen wat ik nu maar even het vlieg- en zweefmotief noem.

De verdienste van deze, vierde roman van Henry Toré schuilt in de tekening van de hoofdpersoon. Dennis lijkt een vreemdeling op aarde te zijn. Zijn tragiek zou echter beter tot zijn recht komen als het verhaal door een strengere redactie op stilistisch en taalkundig vlak versterkt zou zijn. Te vaak mislukt de beeldspraak en ontspoort de woordkeus.

Klaas de Groot

**Eva Essed-Fruin, Rosemarijn Hoefte, Ellen Klinkers, Irene Rolfes
& Peter Sanches**
Signalementen

Summer Institute for Linguistics (sil), *Dictionairies of the languages in Suriname/Woordenboeken in de Surinaamse Talen.*

[<http://www.sil.org/americas/suriname/SurinameDicts.html>]

Al verschillende jaren verzorgt het Summer Institute for Linguistics (SIL), online woordenboeken. In *Oso* 2005/1 werd het *Sranantongo-English dictionary* besproken. Nu staat ook het *Sranantongo-Nederlands woordenboek* op het web. Beide woordenboeken zijn zowel te lezen in PDF als interactief in html.

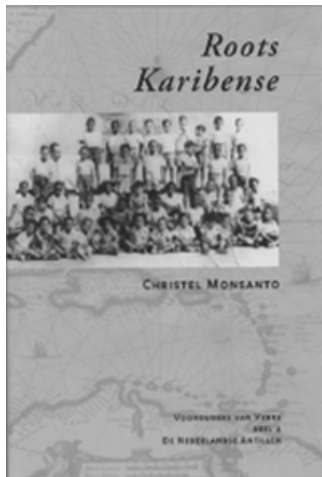
Bij de html-versies zijn in een naast elkaar geplaatste lijst (in de PDF-versie achteraan) de Engelse, respectievelijk Nederlandse trefwoorden geplaatst, waarbij naar de voorbeelden in het Sranan kan worden doorgeklikt. Ook kunnen verhaaltjes in het Sranan worden opgeroepen, die bedoeld zijn om de lezer Sranan te leren. Verder kunnen een Aukaans-English en een Aukaans-Nederlands woordenboek, met verhaaltjes, worden opgeroepen evenals woordenboeken Nederlands-Sarnami Hindoestani, Saramaccan-English en Nederlands-Saramaccaans/English en Karaibs-Nederlands en Carib-English.

Voor degenen die geïnteresseerd zijn in de historische studie van het Sranan en het Saramaccaans zijn bijzonder belangrijk de transcripties van de volgende historische woordenboeken die niet of zeer moeilijk in gedrukte vorm kunnen worden geraadpleegd: C.L. Schumann, *Neger-Englisches Wörterbuch* (1783 Sranan-Duits), H.C. Focke, *Neger-Engels Woordenboek* (1855 Sranan-Nederlands), H.R. Wullschlägel, *Deutsch-Negerenglisches Wörterbuch* (1885 Duits-Sranan) en J.A. Riemer, *Wörterbuch zur Erlernung der Saramakka-Neger-Sprache* (1779 Saramaccaans-Duits). Aan de woordenboeken van Schumann en Riemer zijn ook de Duitse trefwoorden toegevoegd en bij Wullschlägel die in het Sranan. Het laatstgenoemde woordenboek, waarvan wel een fotografische herdruk in 1965 is uitgegeven, is daardoor veel toegankelijker geworden.

Het SIL breidt voortdurend de online woordenboeken uit. Een geregeld bezoek aan de website wordt daarom sterk aangeraden.

Eva Essed-Fruin

Christel Monsanto, *Roots Karibense; Caribische wortels*. Den Haag: Centraal Bureau voor Genealogie, 2009. 127 p., ISBN 978 90 5802 071 0, prijs € 17,50.

Al enige tijd is er bij Antillianen en Arubanen een toenemende belangstelling voor onderzoek naar de eigen familiegeschiedenis, zowel in Nederland als op de zes Antilliaanse eilanden. Om aan deze behoefte te voldoen, heeft het Centraal Bureau voor Genealogie (CBG) besloten een reeks handleidingen uit te geven voor onderzoekers met wortels in andere delen van de wereld met als titel *Voorouders van Verre*. Deel vier, *Roots Karibense*, is bedoeld als handleiding bij het speuren naar de levens van voorouders afkomstig uit Aruba, Bonaire, Curaçao, St. Maarten, St. Eustatius of Saba.

De gids wijst de lezer in stappen de weg naar het familieonderzoek dat thuis begint. De auteur geeft basistips voor het onderzoek en legt de eerste beginselen van genealogie uit. Zo zijn Antilliaanse familieleden en vrienden beter bekend onder hun *nòmber di kariñao* (koosnaam of troetelnaam), namen die afwijken van de inschrijving bij de burgerlijke stand, waar men juist bij onderzoek de officiële naam nodig heeft. Ook wordt er ingegaan op onduidelijke familierelaties; onbekende vaders zijn soms op de eilanden via de doopboeken terug te vinden.

De auteur geeft een beknopte introductie van de geschiedenis van de eilanden. Voor het grootste deel kijkt ze naar de Curaçaose samenleving, de slavenregisters, de Joodse bevolking en ‘oude families’ waarvan enkele gezinshoofden in dienst van de West-Indische Compagnie zich al in de zeventiende eeuw op Curaçao hadden gevestigd. Ook schenkt ze aandacht aan de emigranten die naar Curaçao kwamen en de Antillianen en Arubanen die in Nederland wonen.

Een hoofdstuk is gewijd aan archieven en collecties in Nederland en andere landen met betrekking tot het onderzoek naar voorouders van de zes eilanden. Dit wordt gevolgd door een hoofdstuk over archiefonderzoek, voornamelijk op Aruba en Curaçao. De gids wordt afgesloten met een lijst relevante adressen voor het doen van aanvullend historisch onderzoek op de zes eilanden en een lijst van websites van particulieren. Een nadeel van dit mooi uitgegeven boek is echter dat zulke lijsten al snel gedateerd zullen zijn.

Irene Rolfes

Wim Willems, *Tjalie Robinson; Biografie van een Indo-schrijver*. Amsterdam: Bert Bakker, 2008. 599 p., ISBN 9778-90-353-3421-8, prijs € 27,50.

Jan Boon werd in 1911 in Nijmegen geboren, in 1974 stierf hij in Den Haag als Tjalie Robinson. Hij groeide op in Nederlands-Indië, waar hij furore maakte als journalist. Na de Indonesische onafhankelijkheid repatrieerde Tjalie Robinson in 1954 naar Nederland, waar hij de stem werd van het Indische leven. Hij richtte het blad *Tong-Tong* (nu *Moesson*) op en organiseerde de eerste Pasar Malams. Zijn activiteiten strekten zich uit tot Spanje en de Verenigde Staten. Robinson (ook bekend als Vincent Mahieu) wierp zich op als representant en voorvechter van de (meng)cultuur van de Indo's. Hij was verbijsterd over het Nederlandse gebrek aan interesse in en affiniteit met Indonesië na de soevereiniteitsoverdracht; de herinneringen aan drieënhalve eeuw geschiedenis met de eilanden leken weggevaagd. De keerzijde hiervan was dat de Nederlanders onverschillig reageerden op de aanwezigheid van de Indische repatrianten. Robinson begon steeds meer zijn gal te spuwen over de kilheid en kleinburgerlijkheid van de Nederlandse samenleving en de dwang tot assimilatie. 'De crux van zijn visie was dat de eigen achtergrond niet mocht worden verloochend. Daar moest men fier voor opkomen' (p. 375). Dat betekende dat hij ook de strijd moest aangaan tegen de verdeeldheid in Indische kring. Via *Tong-Tong* (opgericht in 1958) wilde hij getuigenis afleggen, de Indische geschiedenis in ere houden en onderlinge banden onderhouden. Robinson slaagde in dit streven, maar ondanks het succes voelde hij zich onbegrepen. Hij weigerde te kiezen vóór de ene of tégen de andere natie. Hij wilde alle opties openhouden; rusteloos reisde hij de wereld rond (en dacht er ook over om een Indische gemeenschap in Suriname op te zetten) in zijn zoektocht naar een transnationale identiteit *avant la lettre*.

Volgens biograaf Wim Willems is deze energieke man 'niet vergeten, maar slecht gekend' (achterflap). Tjalie Robinson 'wilde getuigen van zijn leven in Indië en daarna, in een taal en een stijl die bij hem hoorden' (p. 28). Deze prachtige biografie geeft haarscherp de spagaat aan waarin zoveel Indo's terecht kwamen: het niet kunnen aarden, maar wel kunnen leven in Holland versus het wel kunnen aarden in Indonesië, maar er niet kunnen leven zonder de Europese achtergrond te verloochenen. Centraal staat de zoektocht naar identiteit door een kind van Oost en West.

Dit signalement biedt niet genoeg ruimte om recht te doen aan deze levensbeschrijving van een veelzijdig man. Willems reconstrueert het leven van de jongen, de man, de journalist, de schrijver, de criticus en de Indo. Tjalie Robinson komt naar voren als een rasverteller, met een ietwat romantische inslag en een goed waarnemingsvermogen, maar ook

als een pedante schoolmeesterachtige vechter, die de controverse niet uit de weg ging. Dit multitalent doet soms denken aan de door hem bewonderde Albert Helman, die echter veelpotiger (en een betere literator) is. In een variatie op Tjalie Robinson: Wie deze biografie lees(t), is niet gek!

Na de publicatie van *Tjalie Robinson* bezorgde Willems nog drie bundels met bijdragen van Robinson. *Schrijven met je vuisten* (Prometheus 2009) is een selectie van brieven; *Kind van Batavia* (Prometheus 2011) bevat ruim veertig krantenstukken; *Een land met gesloten deuren* (geïllustreerd door Peter van Dongen; Statenhofpers 2011) is een bibliofiele uitgave met 24 niet eerder gepubliceerde opstellen uit Robinson's Nederlandse periode met treffende karakterisering van het burgerlijke, na-oorlogse Holland.

Rosemarijn Hoefte

Roel de Swart, *Het bauxietcomplot*. Leeuwarden: Elikser, 2008. 240 p., ISBN 9789089540553, prijs € 17,50.

Suriname! Begin van de vorige eeuw! Bauxiet! Thriller!

De protagonisten zijn Peter Jones, een naïeve Amerikaanse ondernemer met haast, Sola Merida, met ‘de donkere, dramatische ogen en de regelmatige gelaatstreken eigen aan alle Surinaams-Hindoestaanse vrouwen’ (p. 26), Songo, een grote gespierde ‘bosneger in z'n schilderachtige kledij’ (p. 46) en granman Rimo die in de buurt van Moengo in een casa, inclusief patio, woont.

Jones probeert een bauxietconcessie te krijgen, maar ondervindt van allerlei kanten tegenwerking, vooral van Deen se concurrenten. Onduidelijk is namelijk van wie de grond en de bauxiet eronder is. Van de bewoners? ‘In het stadhuis van Paramaribo liggen kamers vol met kennisgevingen van bosnegers’ (p. 37). De actie speelt zich af in Paramaribo en Moengo en er wordt fluks in enkele uren op en neer gereden tussen beide plaatsen. Dat gaat via de brug over de ‘woest stromende’ Marowijnerivier (p. 216).

Natuurlijk wordt Jones verliefd op Sola; hij koopt voor haar aan het strand van de rivier een schilderachtige blauwe casa met koperen tralies voor de deuren en vensters. De Hindoestaanse Sola blijkt overigens geen dochter van de bosneger Songo, maar van de rijke granman Miguel Toro.

Dit is fictie met een hoofdletter F. Lachwekkend is het wel, maar waarschijnlijk anders dan de uitgeverij, die het op de achterflap over ‘humoristische vondsten’ heeft, bedoelt.

Thriller? Suriname?

Rosemarijn Hoefte

Karel Tomeï, *Flying over Curaçao*. Schiedam: Scriptum Uitgeverij 2010. 192p., ISBN 9789055947188, prijs € 25,00.

Karel Tomeï, *Flying over Aruba Bonaire Curaçao*. Schiedam: Scriptum Uitgeverij 2010. 256p., ISBN 9789055946921, prijs € 19,90.

Gaby Meeng, *Curaçao, Warm aanbevolen!* 2009. 100 p., ISBN 9789081466417, [Voor meer informatie over het boek naar Gaby Meeng (meeng@xs4all.nl).]

Karine Versluis, *Enkeltje Schiphol*. 2010. 150 p., ISBN 9789081565714, prijs € 24,50. [Meer informatie: www.enkeltjeschiphol.nl.]

Het aantal fotoboeken dat de laatste jaren verschijnt over het Caraïbisch deel van het Koninkrijk der Nederlanden neemt gestaag toe. Stuk voor stuk zijn het meestal pareltjes die niet mogen ontbreken in de boekenkast van kenners en/of liefhebbers van het gebied.

De fotografie vanuit de lucht van Karel Tomeï behoeft weinig introductie. Deze ervaren fotograaf maakt schitterende reportages. Curaçao is een eiland waar je prachtige foto's kunt maken van architectuur en natuur, maar voor de meesten van ons is dit alleen vanaf de grond weggelegd. Karel Tomeï heeft het eiland nu vanuit de lucht vastgelegd. Met *Flying over Curaçao* laat Tomeï opnieuw zijn prestaties zien. Over de kwaliteit van de fotografie hoeven wij weinig woorden vuil te maken, want die is buitengewoon. Het boek bevat een algemene tekst, in Nederlands en Engels over Curaçao en daarna volgen 150 luchtfoto's van het eiland. Alle belangrijke plaatsen op het eiland met uitzondering van de landhuizen komen in het boek voor. Het boek is niet alleen voor toeristen interessant, maar ook een hebbedingetje voor de eilandbewoners.

Tomeï heeft het niet alleen gelaten met een fotoboek over Curaçao maar er verscheen meteen ook een fotoboek over de ABC eilanden (Aruba, Bonaire en Curaçao). Met

Flying over Aruba Bonaire Curaçao neemt hij je ook mee naar Aruba en Bonaire. Ook hier kiest de fotograaf voor een algemene tekst van zes pagina's in het Nederlands en Engels, waarna de afbeeldingen vanuit de lucht geschoten het verhaal vertellen. We krijgen foto's te zien van Aruba met zijn pittoreske huisjes, Bonaire met zijn authentieke uitstraling en Curaçao met het karakteristieke Willemstad. Gelukkig is er maar een minimale overlap met de foto's uit *Flying over Curaçao* en kunnen wij ook aan dit boek het predicaat aanrader meegeven.

De aanpak van Gaby Meeng is totaal anders dan die van Tomei. Zij kiest voor een sobere aanpak met foto's van muurschilderingen, uithangborden, *snèks* en gevelreclames. Het boek is een ode aan haar persoonlijke verbondenheid met Curaçao. Gaby Meeng heeft een scherp oog voor het kleine gebaar en de bijzondere beeldtaal van het eiland. Haar foto's zijn niet groots en meeslepend en dit hoeft ook niet, maar vallen op door hun menselijke maat. Want uiteindelijk zijn de gefotografeerde opschriften uitdrukkingen van communicatie, ge-meenschapszin en zelfs verlangen; hier wordt koopwaar of een boodschap aan de man gebracht, hier wordt verkondigd, uitgenodigd en - als het meezit - met succes verleid. Meeng fotografeert deze grafische verleiders van het eiland - en al doende eigenlijk ook de onzichtbare Curaçaoënaars zelf. En dat geeft het fotoboek een intieme lading.

Regelmatig berichten de media over Antilliaanse jongeren. Het gaat bijna altijd over criminaliteit en problemen die zij veroorzaken. Karine Versluis werd nieuwsgierig naar deze jongeren en naar het verhaal vanuit hun perspectief. Ze volgde het dagelijkse leven van een aantal jongeren tussen 2008 en 2010, zowel in Curaçao als in Nederland. Dit heeft geresulteerd in het fotoproject *Enkeltje Schiphol* over Antilliaanse jongeren van Curaçao die in hun eentje, zonder ouders, de oversteek naar Nederland maken om hier een opleiding te volgen. Enkeltje Schiphol is een tijdsbeeld en laat een openhartig en persoonlijk verhaal zien van jongeren die elders opgroeien en hier een nieuw leven beginnen met alle problemen van dien. Jongeren van verschillende achtergronden, die allemaal op hun eigen manier een weg proberen te vinden in de Nederlandse samenleving.

Peter Sanches

Berichten

Op zoek naar 420 tekeningen van Gerrit Schouten

De Surinaamse kunstenaar Gerrit Schouten (1779-1839) maakte diorama's en prachtige natuurgetrouwe botanische en zoologische tekeningen. Op dit moment zijn er 154 plantentekeningen en 24 dierentekeningen van Schouten getraceerd in collecties in Paramaribo, Amsterdam, Leiden, Londen en San Francisco.

Onlangs vond onderzoeker Ruud Vlek een catalogus van de veiling van boeken en prenten en tekeningen van Mr. Adriaan François Lammens (Vlissingen 1767-Den Haag 1848). Lammens was van 1816 tot 1836 rechter in Suriname. Lammens was een vriend en bewonderaar van Gerrit Schouten en verzamelde tekeningen van Schouten. In 1821 werd Paramaribo verwoest door een grote stadsbrand, waarbij ook Lammens' huis en verzameling verloren gingen. Na deze tegenslag begon hij opnieuw met het verzamelen van tekeningen van Gerrit Schouten. In 1836 remigreerde Lammens met zijn vrouw Carolina Maria Schouten, de dochter van Gerrit Schouten, naar Nederland en vestigde zich in Den Haag. Hij overleed in 1847 op 80-jarige leeftijd in Den Haag. Zijn schitterende verzameling boeken, prenten en tekeningen werd in 1848 geveild bij Van Stockum in Den Haag.

De veilingcatalogus vermeldt een verzameling van 420 tekeningen van Gerrit Schouten: 321 dierentekeningen en 99 plantentekeningen, uit de jaren 1824-1834. De catalogus is zeer expliciet over de kwaliteit van de tekeningen: 'Deze belangrijke collectie, eenig in haar soort, onderscheidt zich door getrouwheid en keurigheid van tekening, natuurlijkheid van kleuren en uitgebreidheid in getal van voorwerpen daarin vervat'.

Het zou fantastisch zijn als deze 420 tekeningen van Gerrit Schouten teruggevonden kunnen worden! Het is mogelijk dat een particuliere koper de gehele of een deel van de verzameling heeft gekocht. Ook zou een binnenlands of buitenlands museum de tekeningen in bezit kunnen hebben. Deze musea werden soms bediend door handelaren in naturalia die veilingen bezochten. En mogelijk is de verzameling later nog eens ter veiling zijn gekomen.

Geachte lezer, mocht u aanwijzingen vinden voor de verblijfplaats van deze tekeningen, dan stel ik het zeer op prijs als u deze informatie wilt delen. Het zou geweldig zijn om deze prachtige verzameling tekeningen van Gerrit Schouten te kunnen ontsluiten.

U kunt contact opnemen met:

Clazien Medendorp
Schubertlaan 16
7522 JR Enschede
clazienmedendorp@home.nl
+31 53 478 3438

Literatuur

C. Medendorp
Gerrit Schouten (1779-1839); Botanische tekeningen en diorama's uit Suriname.
Amsterdam, KIT Publishers, 1999.
C. Medendorp
Kijkkasten uit Suriname; De diorama's van Gerrit Schouten. Amsterdam, KIT
Publishers, 2008.

Promotie Eugenio van Maanen

Dat de binnenstad van Paramaribo is opgenomen op de werelderfgoed-lijst van UNESCO, draagt niet bij aan de binding tussen de etnische bevolkingsgroepen. De claim van de VN-organisatie dat het gebouwde koloniale erfgoed in de Surinaamse hoofdstad van ‘*outstanding universal value*’ zou zijn, is ongegrond. Verschillende bevolkingsgroepen voelen zich nauwelijks betrokken bij de oude koloniale gebouwen. Ondertussen laat de overheid een groot deel van de panden verkrotten. Dat concludeert de sociaal geograaf Eugenio van Maanen die op 30 juni aan de Rijksuniversiteit Groningen cum laude promoveerde. De titel van het proefschrift luidt: ‘Colonial heritage and ethnic pluralism: its sociopsychological meaning in a multiethnic community’.

Voor zijn onderzoek analyseerde Van Maanen het cultuurbeleid van de Surinaamse overheid, interviewde hij experts en bracht hij de houding van de verschillende etnische bevolkingsgroepen ten opzichte van het gebouwde erfgoed in kaart.

Promotie Oberon Nauta

De kwaliteit van het openbaar bestuur in de Caraïbische rijksdelen laat te wensen over. Dit komt omdat de eigen, op Nederland geënte, wet- en regelgeving geen rekening houdt met de Caraïbische werkelijkheid. Tot deze conclusie komt bestuurskundige Oberon Nauta in zijn proefschrift. Nauta pleit voor het intensiveren van het toezicht op en actieve inmenging in het lokaal bestuur. Nauta is gepromoveerd op 17 juni aan de Universiteit Utrecht. De titel van zijn dissertatie luidt: ‘Goed bestuur in de West; Institutionele en maatschappelijke beperkingen voor goed bestuur in de Caribische Rijksdelen’.

Promotie Natascha van der Dijs

Binnen de Curaçaosche gemeenschap speelt etniciteit een belangrijke rol. Diepgewortelde mentale patronen, veroorzaakt door een slavernijverleden blijven voortbestaan binnen de Curaçaosche samenleving. De aard van de etnische identiteit wordt vooral gekenmerkt door een mono-etnische identificatie. Dit blijkt uit het proefschrift van Natasha van der Dijs die op 29 maart aan de Universiteit Utrecht promoveerde. De titel van de dissertatie is: ‘The nature of ethnic identity among the people of Curaçao’.

Oratie Lalla Rookh leerstoel Hindostaanse migratie

Op 6 juni hield Chan Choenni zijn oratie bij de faculteit der letteren van de Vrije Universiteit Amsterdam bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar met als titel ‘Integratie Hindostani stijl; Over de migratie, geschiedenis en diaspora van Hindostanen’. Kern van zijn oratie was het specifieke karakter van de Hindostaanse integratie in Nederland: het Hindostaanse succes op sociaaleconomisch terrein (sociaal-economische integratie) en het onderschrijven door Hindostanen van de westerse basiswaarden en normen (culturele integratie). Daarentegen zijn Hindostanen op politiek gebied (politieke integratie) minder succesvol. Als belangrijkste studieveld ziet Choenni het beschrijven en verklaren van het integratieproces van Hindostanen in Nederland en in Suriname.

Voortzetting leerstoel West-Indische letteren

De bijzondere leerstoel West-Indische letteren, in september 2006 ingesteld vanwege de Stichting Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek (ibs) en mede mogelijk gemaakt door de Stichting Bert Schierbeekfonds, is voorlopig gered. De Antilliaanse zakenman Gregory Elias heeft zich voor € 45.000 garant gesteld voor de leerstoel en het Nederlands Letterenfonds heeft een garantie gegeven van € 5.000 per jaar. Met dit bedrag kan de leerstoel drie jaar vooruit. Voor de leerstoel is jaarlijks € 20.000 nodig, maar dat geld was er niet meer: bijzondere leerstoelen worden door de uva niet gefinancierd. Het curatorium van de leerstoel stelt alles in het werk om aanvullende fondsen te vinden waardoor de leerstoel in ieder geval voor de volle termijn van vijf jaar gecontinueerd kan worden. Hierdoor kan bijzonder hoogleraar Michiel van Kempen in ieder geval verder met zijn werk. De leerstoel heeft op het moment zestien promovendi. De eerste promovendus is Cynthia Abrahams die met succes een proefschrift verdedigde over Robin ‘Dobru’ Raveles.

Prijs voor scriptie over zeeuwen in Suriname

De J.R. Bruijn-prijs voor de beste scriptie over maritieme geschiedenis is in mei uitgereikt aan de historica Suze Zijlstra. De titel van haar scriptie luidt: “Om te sien of ick een wijf kan krijge, want hebbe deselve seer nootsaeckelijck vandoen”; Migratie, kolonisatie en genderverhoudingen

tijdens de Zeeuwse overheersing van Suriname (1667-1682).’

Zij onderzocht de Nederlandse samenleving in Suriname in de jaren van het Zeeuwse bewind (1667-1682), een periode waarover nog weinig bekend was. Een belangrijke bron voor dit onderzoek waren de *Sailing Letters*, brieven die aan boord waren van schepen die, onderweg van uit Suriname naar Nederland, werden gekaapt door de Britten. In het varia-nummer van oktober 2010 schreef Zijlstra het artikel: ‘Slaafse vrouwen in Suriname; De representatie van de verhouding tussen man en vrouw in vroegmoderne reisteksten’.

Dubbelspel van Frank Martinus Arion vertaald in Papiamentu

In 1973 kwam Frank Martinus Arion met een klap de Nederlandse literatuur binnen. Zijn debuutroman *Dubbelspel* kreeg juichende kritieken en werd bekroond met de Van der Hoogtprijs. Nu is het boek voor het eerst verkrijgbaar in het Papiamentu, de taal van het eiland waar de roman is gesitueerd. *Dubbelspel* is een roman over vier dominospelers, gezeten aan een tafeltje in het Curaçaose dorpje Wakota. De rust die hen omgeeft is schijn. Wat een pastorale leek, blijkt plotseling een strijd op leven en dood. Want de mannen nemen ook hun problemen mee naar het dominotafeltje: aan het eind van de dag kennen we hun gedachten over elkaar, over elkaars vrouwen, over politiek en over de wereld. Het hele register van verborgen vijandschap en schijnheiligheid is opengetrokken en de lezer blijft verbijsterd achter. De Papiamentu editie, getiteld *Changá* is verschenen bij De Bezige Bij.

In Memoriam Chris de Beet (Bunnik, 19 November 1944 - Bilthoven, 28 Juli 2011)

Op 28 juli jl. overleed in Bilthoven na een na een kortstondig ziekbed de antropoloog Chris de Beet. De Beet geldt als een groot kenner van de Marroncultuur in Suriname. Zijn kennismaking met Suriname begon toen hij midden jaren zestig zijn diensttijd in Suriname vervulde. Hij raakte voor de rest van zijn leven geboeid door het land en zijn bevolking. Na zijn diensttijd studeerde hij culturele antropologie bij onder meer H.U.E. Thoden van Velzen aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Na zijn afstuderen in 1972 vertrok hij met zijn partner en antropologe, Miriam Sterman, naar Suriname voor een antropologisch veldwerk onder de Matawai, een gemeenschap van Marrons, gevestigd langs de Boven-Saramaca (en toen ook al) in Paramaribo. In 1981 promoveerden zij op dit onderzoek bij Thoden van Velzen met een gezamenlijke dissertatie: *People in between; The Matawai Maroons of Suriname*.

Vanaf 1979 werkte Chris de Beet met Mirjam Sterman aan de Universiteit Utrecht voor het project Bronnenonderzoek Bosnegersamenlevingen (BSB-serie, later BSA-serie). Alleen of met onderzoekspartners publiceerde hij tussen 1979 en 1995 in het kader van dit project een

aantal historische monografieën in de BSB/BSA-reeks:

De Tapanahony Djuka rond de eeuwwisseling; Het dagboek van Spalburg 1896-1900, BSB, deel 5.

Aantekeningen over de geschiedenis van de Kwinti en het dagboek van Kraag (1894-1896), BSB, deel 6.

De Saramakaanse vrede van 1762; Geselecteerde documenten. BSB, deel 8.

De Eerste Boni-Oorlog, 1765-1778. BSB, deel 9.

Skrekiboekoe; Boek der verschrikkingen; Visioenen en historische overleveringen van Johannes King. BSA, deel 17.

In de tweede helft van de jaren tachtig vertrok Chris de Beet naar de universiteit van Amsterdam waar hij tot aan zijn pensionering werkzaam was als universitair hoofddocent bij de afdeling sociologie en antropologie. Naast veldwerk in Suriname verrichtte De Beet onderzoek in Sierra Leone. De laatste jaren kon men hem veelvuldig vinden in het Archief van Zeeland te Middelburg voor een studie naar slavenschepen met bestemming Suriname. Dit onderzoek heeft hij helaas niet meer kunnen voltooien.

Irene Rolfes

Recente publicaties

I Suriname

Abhelakh, Ranu, 2010

De formule van de Surinaamse identiteit; Toescheidingsovereenkomst, dubbele nationaliteit, PSO-kaart of duaal burgerschap. [S.l.: s.n.], 145 p.

Bakker, Freek & Jan Velkamp, 2010

Surinaams Hindoeïsme. [Wageningen]: Veka Productions, 24 p.

Bánki, Olaf Sicco, 2010

Does neutral theory explain community composition in the Guiana Shield forest? = Verklaart de neutrale theorie gemeenschapssamenstelling van de bossen op het Guyana Schild? Proefschrift Universiteit Utrecht, 147 p.

[<http://igitur-archive.library.uu.nl/dissertations/2010-0414-200201/banki.pdf>]

Beer, Maarten de, 2010

De wrede Surinaamse planter in de achttiende eeuw; feit of fictie? Masterthesis, Universiteit Utrecht, 88 p. [<http://www.kitlv.nl/documents/library/331369982.pdf>]

Beuk, Ramon, 2011

Terug naar mijn roti; Een smakvolle ontdekking van Suriname. Baarn: Marmer, 288 p.

Bhagwanbali, Radjinder, 2011

Tetary, de koppige; Het verzet van Hindoestanen tegen het indentured labour system in Suriname, 1873-1916. Den Haag: Amrit, 143 p.

Boedhoe, Wonnice ... [et al.], 2010

Ontwikkelingsfinanciering Suriname na 2010; Verslag seminar. Paramaribo: Vereniging van Economisten in Suriname, Ministerie van Planning en Ontwikkelingssamenwerking, 81 p.

Boer, Carina de, 2010

Transnationalia; Familienetwerken tussen Suriname en Nederland in transnationaal perspectief. Masterthesis, Universiteit van Utrecht, 67 p. [<http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2010-0831-200223/Boer%2c%20C.%20de.pdf>]

Box, Ben, 2011

Guyana, Suriname & Guyane. Bath: Footprint, 79 p.

Bruijne, Ad de & Jan Velkamp, 2011

Libanese Surinamers. [Wageningen]: Veka Productions, 20 p.

- Buter, Erwin & John Leerdam, 2010
Onverwerkt verleden...; 5 jaar theatrale verbeelding door Stichting Julius Leeft!
 Amsterdam: Stichting Julius Leeft!, 53 p.
- Carrot, Ricardo S., 2011
Fred van Russel; Idealist, doorzetter en strijder! [Paramaribo: s.n.], 64 p.
- Choenni, Chan E.S., 2011
Integratie Hindostani stijl; Over de migratie, geschiedenis en diaspora van Hindostanen. Amsterdam: Vrije Universiteit, 41 p. [Inaugurele rede Vrije Universiteit Amsterdam.]
- Codfried, Arlette & Jan Veltkamp, 2010
Kokospalm. [Wageningen]: Veka Productions, 24 p.
- Cozier, Christopher & Tatiana Flores (curators), 2010 *Wrestling with the image; Caribbean interventions.* [S.l.]: Artzpub/Draconian Switch, 55 p.
 [http://www.kitlv.nl/documents/library/333141733.pdf]
- Doel, Wim van den, 2011
Zo ver de wereld strekt; De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800.
 Amsterdam: Bakker, 505 p.
- Donner, Walther, 2010
Suriname and the CARICOM; The bumpy path to integration. Rotterdam: Allochtonen Uitgeverij Laetitia, 52 p.
- Eersel, Hein, 2010
Canon, cultuur en vertaling; Trefossa-lezing 2009. Paramaribo: Henri Frans de Ziel Stichting, 33 p.
- Eltis, David & David Richardson, 2010
Atlas of the transatlantic slave trade. New Haven [etc.]: Yale University Press, 307 p.
- Everaert, Huub, 2010
 'Onbekende technieken voor het achterhalen van onbekende vaders.' In: Koen Matthijs ... [et al.], *Leven in de Lage Landen; Historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland, jaarboek 2010.* Leuven/Den Haag: Acco, pp. 161-186.
- Fleskens, Luuk & Fedde Jorritsma, 2010
 'A behavioral change perspective of Maroon soil fertility management in traditional shifting cultivation in Suriname.' *Human Ecology* 38: 217-236.
 [http://www.kitlv.nl/documents/library/33303273X.pdf]
- Gimlette, John, 2011
Wild coast; Travels on South America's untamed edge. London: Profile, 358 p.
- Haan, Ezra de, 2011
Scheren zonder spiegel. Haarlem: In de Knipscheer, 69 p.
- Heijer, Henk den, 2011
Het slavenschip. [Leiden]: Universiteit Leiden, 16 p. [Inaugurele rede Universiteit Leiden.] [http://www.kitlv.nl/documents/library/334549884.pdf]

- Heldring, Alexander, 2011
 'Het beloofde land; Surinaamse grond voor joodse ontheemden.' *Geschiedenis Magazine* 446 (3): 8-12.
- Heldring, Alexander, 2011
Het Saramacca Project; Een plan van joodse kolonisatie in Suriname 1946-1956. Hilversum: Verloren, 348 p.
- Helman, Albert, 2011
De sfinx van Spanje; Beschouwingen van een ooggetuige. De Bilt: Schokland, 172 p. [Kritische klassieken; no. 1.]
- Hilst, Eddy van der, 2011
Close reading van het gedicht 'Winti' van J. Schouten-Elsenhout; Trefossalezing 2010. Paramaribo: Henri Frans de Ziel Stichting, 43 p.
- Hira, Sandew, 2011
Verboden liefde; Familie en homoseksualiteit in de Surinaamse gemeenschap. Den Haag: Amrit, 132 p.
- Hove, Okke ten, 2011
 'Surinaamse emigratie 1974-1975; Een nieuw archief op het Nationaal Archief te Den Haag.' *Wi Rutu* 11 (1): 63-67.
- Jagdew, Eric R., 2011
 'Anton de Kom en de februari opstand van 1933 in Suriname, een historiografische beschrijving, 1929-2007.' *Interactie* 9: 19-41.
- Janssen, Roger, 2011
In search of a path; An analysis of the foreign policy of Suriname from 1975 to 1991. Leiden: KITLV Press, 348 p.
 [<http://www.oapen.org/search?brand=oapen&identifier=371570>]
- Jenge, 2010
Son ten na mi. Paramaribo: De Organisatie voor Gemeenschapswerk NAKS, 48 p.
- Kagie, Rudie, 2010
 'Landloos volk naar volkloos land; Joodse kolonie in Suriname.' *Vrij Nederland* 72 (24): 38-41.
- Kempfen, Michiel van, 2011
 'Dutch tulips in unexpected colours; Humour in Dutch migrant writing; Kader Abdolah, Sevtap Baycili, Khalid Boudou, Edgar Cairo.' In: Graeme Dunphy & Rainer Emig (eds), *Hybrid humour; Comedy in transcultural perspectives*. Amsterdam [etc.]: Rodopi, pp. 85-112.
- Kempfen, Michiel van, 2010
 'Eddy du Perron en Albert Helman; Pool of tegenpool? Een postkoloniale lezing.' In: Kees Snoek (red.), *Eddy du Perron, Indische Hollander in Wallonië*. Liège: Association des Néerlandistes de Belgique francophone, pp. 69-81. [N/F; 9.]
- Kempfen, Michiel van, 2011
 'Helman en Tjalie, twee karakteristieken in contrast.' *De Gids* 174 (1): 40-51.

- Koning, Daniel & Bernd Wouthuysen, 2011
Wij Amsterdam; Van Afghanistan tot Zwitserland. Amsterdam: De Verbeelding, 206 p.
- Kuitenbrouwer, Vincent, 2011
 'Songs of an imperial underdog; Imperialism and popular culture in the Netherlands, 1870-1960.' In: John M. MacKenzie (ed.), ... [et al.], *European empires and the people; Popular responses to imperialism in France, Britain, the Netherlands, Belgium, Germany and Italy*. Manchester [etc.]: Manchester University Press, pp. 90-123.
- Lindblad, J. Thomas & Alicia Schrikker (red.), 2011
Het verre gezicht; Politieke en culturele relaties tussen Nederland en Azië, Afrika en Amerika; Opstellen aangeboden aan prof.dr. Leonard Blussé. Franeker: Van Wijnen, 447 p.
- Antunes, Cátia, Oost voor West en West voor Oost; Nederlands-Portugese koloniale interacties in de zeventiende eeuw, pp. 35-48.
 Emmer, Piet, De expansie van Europa en de twee migratiecircuits, pp. 390-402.
- Enthoven, Victor, Mythische watergrazers; West-Indische zeekoeien, sirenen en zeemeerminnen, pp. 197-215.
- Meel, Peter, De Javaanse diaspora in Suriname en de notie van een thuisland, pp. 403-421.
- Oostindie, Gert, Historisch ondernemerschap, de koloniën en erfgoedbeleid, pp. 422-435.
- Linden, Marcel van der (ed.), 2011
Humanitarian intervention and changing labor relations; The long-term consequences of the abolition of the slave trade. Leiden [etc.]: Brill, 556 p.
- Emmer, Pieter, 'As always, the trouble is with the French'; Britain, France, the Netherlands and the colonial labor market in the 19th century, pp. 265-283.
- Sens, Angelie, The 'veil' in post-slavery society; New challenges for historians; The case of Surinam, 1808-2008, pp. 69-114.
- Litjens, Johan, 2010
 Een duister Eldorado; Het paradoxale Suriname-beeld tijdens Suriname's eeuw van stagnatie; Een onderzoek naar de visies van reizigers, abolitionisten, planters en belanghebbenden op de Surinaamse slavernij en plantage-economie tussen 1770 en 1863. Masterthesis, Radboud Universiteit Nijmegen, 182 p.
[\[http://www.kitlv.nl/documents/library/328309745.pdf\]](http://www.kitlv.nl/documents/library/328309745.pdf)
- Lucassen, Leo & Jan Lucassen, 2011
Winnaars en verliezers; Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie. Amsterdam: Bakker, 302 p.
- Maanen, Eugenio Gerardus Otto Maria van, 2011
 Colonial heritage and ethnic pluralism; Its socio-psychological meaning in a multiethnic community. [S. l.]: NRIT Media, 344 p. [Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.]

- Man A Hing, William L., 2011
 ‘Sranan roots; Kok-Sey-Tjong; Een hybridische achternaam?’ *Wi Rutu* 11 (1): 22-24.
- Moerlie, Clyde Anieldath, 2011
 ‘Hindu Gods in cyberspace’; Research into religion, identity and social imaginaries. Masterthesis, Universiteit Amsterdam, 63 p.
[\[http://www.kitlv.nl/documents/library/336155573.pdf\]](http://www.kitlv.nl/documents/library/336155573.pdf)
- Mohan, Raj, 2011
Tihá = Troost. Haarlem: In de Knipscheer, 74 p.
- Mügge, Liza, 2010
Beyond Dutch borders; Transnational politics among colonial migrants, guest workers and the second generation. Amsterdam: Amsterdam University Press, 256 p.
- Musterd, Sako, Wim Ostendorf & Matthijs Breebaart, 2010
Multi-ethnic metropolis; Patterns and policies. Dordrecht [etc.]: Kluwer Academic Publishers, 208 p.
- Neslo, Alida, 2010
 ‘Alle wegen leiden naar Alakondre; Het grenzenloze Sranan in Suriname.’ *Onze Taal* 79 (2-3): 52-53.
- Olde Kalter, Jens, 2011
De kickbokser; Ernesto Hoost, Mister Perfect van de vechtsport. Amsterdam: Prometheus, 268 p.
- Oostindie, Gert, 2011
 ‘Tropische producten, collecte voor de missie.’ *Historisch Nieuwsblad* 6: 150-159.
- Oostindie, Gert, Henk Schulte Nordholt & Fridus Steijlen, 2011
Postkoloniale monumenten van Nederland = Post-colonial monuments in the Netherlands. Leiden: KITLV Press, 103 p.
- Para, Theo, 2011
 ‘President van de leugen; Bouterse wil “niet voor elk wissewasje” naar het parlement.’ *De Groene Amsterdammer* 135 (9): 28-29.
- Parris, Jean-Yves, 2011
Interroger les morts; Essai sur la dynamique politique des Noirs marrons ndjuka du Surinam et de la Guyane. Matoury: Ibis Rouge, 241 p.
- Pešoutová, Jana, 2011
 Het thema van de cultuurbotsing bij de gekozen Surinaamse auteurs = The topic of the culture clash by the chosen Surinamese writers. Scriptie, Univerzita Palackého V Olomouci, 51 p.
[\[http://www.kitlv.nl/documents/library/334551749.pdf\]](http://www.kitlv.nl/documents/library/334551749.pdf)
- Phillips, Terrence, Bissessar Chakalall & Les Romahlo, 2011
 ‘Management of the shrimp and groundfish fisheries of the North Brazil shelf; An ecosystem approach.’ In: Lucia Fanning, Robin Mahon & Patrick McConney (eds), *Towards marine ecosystem-based management in the wider Caribbean*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 213-225.

- Prins, Yvonne, 2011
 ‘Verborgen verleden in Paramaribo.’ *Genealogie* 17 (1): 18-19.
- Ramdas, Anil, 2011
Badal; Roman. Amsterdam: De Bezige Bij, 411 p.
- Ramdas, Anil, 2011
 ‘We zijn allemaal expats.’ *Vrij Nederland* 72 (19): 28-33.
- Rybka, Konrad, 2010
 Semantics of topological relators in Lokono and a sketch of their morphosyntax. Masterthesis, Universiteit van Amsterdam, 62 p.
[\[http://www.kitlv.nl/documents/library/330358995.pdf\]](http://www.kitlv.nl/documents/library/330358995.pdf)
- San, Eugène J. van der, 2011
Geschiedkundige aantekeningen ten dienste van de staatsgreep van 25 februari 1980. [Paramaribo: s.n.], 13 p.
- Schalkwijk, J.M.W., 2011
The colonial state in the Caribbean; Structural analysis and changing elite networks in Suriname, 1650-1920. Den Haag: Amrit; [Amsterdam]: NiNsee, 499 p.
- Schalkwijk, J.M.W., 2011
Ontwikkeling van de zending in het Zuid-Caribisch gebied; In het bijzonder onder de Hindostanen 1850-1980. Den Haag: Amrit, 704 p.
- Scheffer, Paul, 2011
Immigrant nations. Cambridge [etc.]: Polity Press, 390 p.
- Segeren, Piet, 2011
Surinaams insectenleven. [Wageningen]: Veka Productions, 44 p.
- Staak, Karlien van der, 2011
 Governing climate change; Mitigation & adaptation policies in Paramaribo, Suriname. Masterthesis, Universiteit van Amsterdam, 86 p.
[\[http://dare.uva.nl/en/scriptie/369052\]](http://dare.uva.nl/en/scriptie/369052)
- Sukul, Kamla, 2010
Waar de Lotus bloeit. [S.l.: s.n.]; Paramaribo: Djinipi, 238 p.
- Teenstra, Marten Douwes, 2011
De negerslaven in de kolonie Suriname en de uitbreiding van het Christendom onder de heidensche bevolking. [Milton Keynes: Lightning Source], 380 p.
 [Fotomech. herdr.: Dordrecht: H. Lagerweijn, 1842.]
- Thoden van Velzen, H.U.E. & Wim Hoogbergen, 2011
Een zwarte vrijstaat in Suriname; De Okaanse samenleving in de achttiende eeuw. Leiden: KITLV Uitgeverij, 360 p.
- Tinsley, Omise'eke Nathasha, 2011
 ‘What is a “Uma”? Women performing gender and sexuality in Paramaribo, Suriname.’ In: Faith Smith (ed.), *Sex and the citizen; Interrogating the Caribbean*. Charlottesville: University of Virginia Press, pp. 241-250.
- Tjon A Joe, Stuart E., 2011
Presidential government in Suriname. [S.l.: s.n.], 37 p.

- Veltkamp, Jan, 2010
Jodendom in Suriname. [Wageningen]: Veka Productions, 32 p.
- Vijzelman, Eduard, 2011
 'De Waterkant van vroeger.' *Wi Rutu* 11 (1): 19-21.
- Vogel-Muntslag, Ank de & Okke ten Hove, 2011
 'Fintalijsten van de Joodse gemeenschappen in Suriname 1839-1840.' *Wi Rutu* 11 (1): 25-53.
- Vrij, Jean Jacques, 2011
 'Vaders achter de coulissen; Binnen de vrije bevolkingsgroep in Suriname vóór 1830.' *Wi Rutu* 11 (1): 8-15.
- Vuijsje, Robert, 2011
In het wild. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 191 p.
- Wijngaarde, Helen
 'Kotomisi moro m'e luk yu, moro y'e moi.' *Wi Rutu* 11 (1): 54-62.
- Winford, Donald, 2011
 'Revisiting variation between "sa" and "o" in Sranan.' In: Lars Hinrichs & Joseph T. Farquharson (eds), *Variation in the Caribbean; From Creole continua to individual agency*. Amsterdam [etc.]: Benjamins, pp. 13-38.
- Woest, Lara, 2010
 Caribbean identities and transatlantic representation; A case study on the Dutch Caribbean. Masterthesis, Universiteit Groningen, 76 p.
[\[http://www.kitlv.nl/documents/library/334545927.pdf\]](http://www.kitlv.nl/documents/library/334545927.pdf)

II Nederlandse Caraibische eilanden

- Aitink, Hans E., 2010
Luchtpost onder invloed van oorlogsomstandigheden. Arnhem: Nederlandse Vereniging van Poststukken- en Poststempelverzamelaars, 264 p.
- Arntz, Maureen, 2010
 Het signaleren en melden van kindermishandeling op Curaçao; Een onderzoek bij basisschoolleerkrachten. Masterthesis, Universiteit van Amsterdam, 104 p.
[\[http://dare.uva.nl/en/scriptie/364389\]](http://dare.uva.nl/en/scriptie/364389)
- Aymer, Paula, 2011
 'Representations of race, gender, and ethnicity in Caribbean tourism economies; Haitian and Dominican migrant women in St. Maarten, Netherlands Antilles.' *Latin American and Caribbean Ethnic Studies* 6 (1): 1-25.
- Bentana, Rosee, 2011
Black Mamba; 2012, de strijd om Atlantis. Bonaire: Big Bang Express; Arnhem: aquaZZ, 218 p.
- Boersma, Adriana Akke, 2011
 Reproductive health care for women in Curaçao; Induced abortion and contraception. [S.l.: s.n.], 137 p. [Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.]

- Broek, Aart G., 2011
 'Krenkende afwijzing; Hoe schaamte tot geweld en agressie leidt.' *Maatwerk* 1: 14-16.
- Frielink, Karel & Mirto F. Murray, 2011
Twee Curaçaose meesters; Varia juridica. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 111 p.
- Gill, Ronald & Gonnie Jonkergouw (samenst.), 2011
50 jaar Indische Vereniging op Curaçao 1961-2011. Willemstad: Indische Vereniging Curaçao, 80 p.
- Koolen, Karin, 2010
 'Nos Dushi Boneiru!'; Zoeken naar authenticiteit in een tijdperk van mondialisering, mobiliteit en de staatkundige hervormingen op Bonaire. Masterthesis, Universiteit van Utrecht, 88 p.
[\[http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2010-1006-200231/Koolen%2c%20K..pdf\]](http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2010-1006-200231/Koolen%2c%20K..pdf)
- Koopman, Edwin, 2011
De olieconing; Hugo Chávez en de linkse revolutie in Latijns-Amerika. Amsterdam: Podium, 218 p.
- Krzewina, Tomasz, 2010
 Domestic violence in Curaçao; Increase in health care utilization and respective needs. Masterthesis, Erasmus University, 54 p. [<http://hdl.handle.net/2105/9050>]
- Langenfeld, Els, 2011
Verhalen uit het verleden, deel 2. [Willemstad: Curaçaosche Courant], 192 p.
- Oostindie, Gert (red.), 2011
De gouverneurs van de Nederlandse Antillen sinds 1815. Leiden: KITLV Uitgeverij, 251 p.
- Ouwehand, Eef (photogr.) & Kristel Slagter (text), 2010
Curaçao; Enjoy, the secret, unmarked, beloved & stylish. [S.l.]: Divas, 331 p.
- Peters, Floor, 2010
 Ayudo den yudansa = Hulp bij het helpen; Een onderzoek naar de behoefte aan (opvoedings)ondersteuning van crècheleidsters op Curaçao met betrekking tot het signaleren en melden van kindermishandeling. Masterthesis, Universiteit van Amsterdam, 63 p. [<http://dare.uva.nl/en/scriptie/360769>]
- Poel, Roelien van de, 2010
 Het kiesrecht voor het Europees Parlement; Ook mogelijk voor Nederlanders die woonachtig zijn op Aruba? Masterthesis, Universiteit van Amsterdam, 54 p. [<http://dare.uva.nl/en/scriptie/335660>]
- Sloot, Kyriël van der, 2010
 Latino identity in a multi-ethnic Caribbean society; A case study in Curaçao. Masterthesis, Universiteit van Utrecht, 79 p.
[\[http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2011-0222-200318/UUindex.html\]](http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2011-0222-200318/UUindex.html)

Sterkenburg, Chantal V., 2010

De perceptie van de moeder over opvoeden, welbevinden van het kind en on vervulde behoefte aan opvoedingsondersteuning op Aruba = Mothers' perception on upbringing, child's wellbeing & unmet need of parenting support on Aruba. Masterthesis, Universiteit van Amsterdam, 46 p.

[<http://dare.uva.nl/en/scriptie/360266>]

Toré, Henry, 2010

Broos geluk. Zoetermeer: Free Musketeers, 113 p.

Velden, Bastiaan D. van der, 2010

De automatiek, gevolgd door Brua van Curaçao. Bloemendaal: Brumes Blondes, 15 p.

Velden, Bastiaan D. van der, 2011

Ik lach met Grotius, en alle die prullen van boeken; Een rechtsgeschiedenis van Curaçao. Amsterdam: Carib Publishing, 367 p.

Ven, Colet van der, 2011

Slagschaduw; Erfenis van een koloniaal verleden. Amsterdam: KIT Publishers, 159 p.

Wal, Hellen A. van der (samenst.), 2011

Juridisch geweten; 25 jaar raad van advies van Aruba. Amsterdam: Carib Publishing, 203 p.

Wiele, Wendele van der, 2010

Di mi ta di bo; Wat van mij is, is van jou; Seksualiteit, seksuele gezondheid & de verspreiding van HIV / AIDS onder vrouwen op Curaçao. Masterthesis, Latijns Amerika Studies, CEDLA, 115 p.

[<http://www.kitlv.nl/documents/library/330584596.pdf>]

Adressenlijst auteurs en recensenten

Auteurs

Dr Pitou van Dijck
P.vanDijck@cedla.nl

Dr Huub Everaert
heveraert@hotmail.com

Drs Karwan Fatah-Black
karwan.fatah@gmail.com

Dr Sabrina Marchetti
sabinamarchetti@rocketmail.com

Marijcke Schillings MSc.
marijcke.schillings@huygens.knaw.nl

Charlotte van 't Klooster MSc
charlotte.vant.klooster@gmail.com

Tom Weterings MSc
tom_weterings@hotmail.com

Dr. G.E. van Zanen
gevz@xs4all.nl

Recensenten

Drs Kirsten Dorrestijn
kirsten.dorrestijn@gmail.com

Dr Renzo S. Duin
r.s.duin@umail.leidenuniv.nl

Drs Eva Essed-Fruin
Eva.essed@kpnplanet.nl

Drs Karwan Fatah-Black
karwan.fatah@gmail.com
Klaas de Groot klink@hetnet.nl

Drs Carel de Haset
cpdehaseth@gmail.com

Dr Rosemarijn Hoefte

Hoefte@kitlv.nl

Dr Guno Jones
G.R.Jones@uva.nl

Rudolf de Jong
postbus@rudolfdejong.demon.nl

Prof. dr Michiel van Kempen
M.H.G.vanKempen@uva.nl

Dr Ellen Klinkers
klinkers@xs4all.nl

Dr Els Langenfeld
elseline@interneeds.net

Walter Lotens
walterlotens@yahoo.com

Drs Wim Manuhutu
w.manuhutu@manu2u.com

Dr Mr Edwin Marshall
edwin.k.marshall@gmail.com

Dr Clazien Medendorp
clazienmedendorp@home.nl

Dr Peter Meel
p.j.j.meel@let.leidenuniv.nl

Marijke van Mil
mvmmops@hotmail.com

Bill Monkau, M.A.
Bill-monkau@zeelandnet.nl
Drs Hari Rambaran
Haridat.rambaran@hetnet.nl

Dr Hans Ramsoedh
hans.ramsoedh@han.nl

Irene Rolfes
rolfes@kitlv.nl

Jos de Roo
josderoo@hotmail.com

Prof. dr Wim Rutgers
Wim_rutgers@hotmail.com

Peter Sanches
oso@surinamistiek.nl

Dr Angelie Sens
asens@persmuseum.nl

Drs Eveline Sint Nicolaas
e.sintnicolaas@rijksmuseum.nl

Prof. dr Alex van Stipriaan
stipriaan@eshcc.eur.nl

Drs Priscilla Tosari
p.tosari@yahoo.com

Drs Ellen de Vries
ellen@ellendevries.nl

Jean Jacques Vrij
jjvrij@planet.nl

achterplat

